ONUR ÖYMEN

ARKA PLAN

TERÖRE YÖN VERENLER

Remzi Kitabevi

ONUR
ÖYMEN

ARKA PLAN

RK

ONUR ÖYMEN

ARKA PLAN

Teröre Yön Verenler

Remzi Kitabevi

ARKA PLAN

ONUR ÖYMEN, 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede doktora yaptı. 1964 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Konsolosluk ve NATO dairelerinde çalıştıktan sonra Strasbourg'a, Avrupa Konseyi daimi temsilci yardımcılığına atandı. Daha sonra Ankara'da Avrupa Konseyi ve Siyaset Planlama Daireleri'nde görev yaptı. 1974 Barış Harekâtı sırasında Kıbrıs'tan sorumlu şube müdürlüğü görevinde bulundu. Aynı yılın sonunda Lefkoşe Büyükelçiliği müsteşarlığına atandı. 1978 yılında Ankara'ya dönerek Dışişleri Bakanı özel danışmanı oldu. 1980 yılında Prag, 1982 yılında da Madrid Büyükelçiliği müsteşarlığında bulundu. 1984 yılında Ankara'ya dönerek Siyasi İnceleme ve Değerlendirme Dairesi, daha sonra da Siyaset Planlama Dairesi başkanlığı yaptı. 1988'de Kopenhag, 1990 yılında da Bonn büyükelçiliklerine atandı. 1995'te Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı görevine getirildi. 1997 ile Temmuz 2000 arasında Türkiye'nin NATO Büyükelçisi olarak görev yaptı. 2002'de CHP'den İstanbul milletvekili seçildi.

Merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün üyesi olan Onur Öymen *Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası* başlıklı doktora tezi hazırladı, Oppenheimer'dan *Bilim ve Sağduyu* (Bilgi Yayınevi) adlı bir çevirisi yayınlandı.

Öymen'e verilen ödüller arasında *Nokta* dergisinin, 1995 "Yılın Bürokratı", Türk Sanayici ve İşadamları Vakfı'nın (TÜSİAV) 1995, 1996 ve 1997 yıllarında "Yılın Hariciyecisi" ödülleri ile *Milliyet* gazetesi 1997 "Abdi İpekçi Özel Barış Ödülü" bulunuyor.

Kitapları:

Geleceği Yakalamak (2000); *Silahsız Savaş* (2002); *Türkiye'nin Gücü* (2003); *Ulusal Çıkarlar* (2005); *Çıkış Yolu* (2008); *Demokrasiden Diktatörlüğe* (2011); *Uçurumun Kenarında Dış Politika* (2012); *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın* (2014).

ARKA PLAN / Onur Öymen

© Remzi Kitabevi, 2016

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Eylül Duru

ISBN 978-975-14-1719-0

BİRİNCİ BASIM: Nisan 2016

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 10648

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

TERÖRİZMİN TARİHTEKİ İLK ÖRNEKLERİ 27
Terör Kavramının Kökeni ve İlk Terör Örgütü: Sicariiler 27
Eski Roma'da Teröre Başvuran İmparatorlar 29
Ortadoğu'daki İlk Terör Örgütü: Haşhaşiler 32
Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu Döneminde
Şiddet ve Terör 38

HIRİSTİYAN DÜNYASINDA ŞİDDET VE TERÖR 40
Haçlı Seferlerinin Gerçek Yüzü 41
Engizisyon Mahkemelerinde Zulüm 45
30 Yıl Savaşları ve Avrupa'da Dehşet Yılları 58
Cadı Avı 60

SÖMÜRGECİLİK VE TERÖRİZM 65
Amerikan Kızılderililerinin Dramı 73
Avustralya Yerlilerine Yapılan Utanç Verici Muameleler 76

FRANSIZ İHTİLALİNDEN SONRA ŞİDDET VE TERÖR 79
Vandée İsyanı ve Terör Egemenliği Dönemi 79
Cezayir'de Yaşananlar 86

20. YÜZYILDA DEVLET TERÖRÜ 89
Stalin Döneminde Zulüm 89
Nazi İmparatorluğu'nda Devlet Terörü 99
Franco İspanyası'nda Teröre Dayalı İktidar 104
Kızıl Terör ve Beyaz Terör 110
Devlet Terörünün En Acımasız Örneklerinden Biri:
Kamboçya 112
Latin Amerika'da Devlet Terörü 114

Eta Terör Örgütünü Kimler Himaye Etti? 120
Kuzey İrlanda'da Terör Örgütleri Nasıl Silah Bıraktı? 123

ORTADOĞU'DA DEVLET DESTEKLİ TERÖR 127
Filistin Topraklarındaki İlk Ayaklanmalar 128
Filistin Meselesi ve Kırım Savaşı 131
Mısır'da Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Bastırıldı? 135
Müslüman Kardeşler'in Ortaya Çıkışı 151
İran'da Demokrasiye Geçiş Nasıl Engellendi? 158

OSMANLI DEVLETİNE KARŞI ARAP AYAKLANMASI 173

ORTADOĞU'DA SAVAŞ KAZANIMLARININ PAYLAŞILMASI 182
Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu 183
Ortadoğu'da Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Engellendi? 187
Suriye'nin I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Yaşadığı Acılar, Sömürgeci Devletlerin Baskıları, Darbeler ve Terör 190
Suriye'de Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Bastırıldı? 191
Irak'ta Petrol Uğruna Savaş 203
Irak'ta 1920 Ayaklanması 207
Lozan'da Musul Görüşmeleri 212
Petrol Karteli Kuruluyor 214
Irak'ta Darbeler Dönemi Başlıyor 216
Irak'ta Savaş, Şiddet ve Terör 228

KANAYAN YARA: FİLİSTİN 238
Filistin'de Ayaklanmalar ve Sonrası 242
Peel Komisyonunun Başarısız Girişimleri 244
Filistin'deki Araplara Karşı Devlet Terörü ve Orantısız Güç Kullanımı 245
Çatışmaları Alevlendiren Belge: "Beyaz Kitap" 251
Nazi Almanyası'ndan Medet Uman Yahudi ve Arap Örgütleri 253
İngilizleri Hedef Alan Yahudi Terör Örgütleri 255
Türkiye Bölgedeki Gelişmeleri Nasıl İzliyordu? 257

İSRAİL'İ BAĞIMSIZLIĞA GÖTÜREN YOLDA TERÖR VE SİYASET 259
Truman İsrail Devletinin Kurulmasını Niçin Destekledi? 263
İsrail Devletinin Kurulması ve Arap-İsrail Savaşı 265

ARAPLARIN TERÖR YOLUYLA FİLİSTİN'İ KURTARMA GİRİŞİMLERİ 270
Terörün Yeni Adresi: Ürdün 274

1970'li Yıllarda Yoğunlaşan Terör Eylemleri 280
Camp David Antlaşması ve Mısır'ın Yeni Rolü 284
Sabra ve Şatilla Katliamları 286
İslami Terör Örgütlerinin Ortaya Çıkması
ve Filistin Örgütleri Arasındaki Çatışmalar 289
Filistin'de Yeni Bir Dönem: İntifada 290
Hizbullah Örgütünün Ortaya Çıkışı ve Eylemleri 307
Libya Terör Örgütlerine Nasıl Destek Oldu? 314

AFGANİSTAN ADIM ADIM TERÖRE SÜRÜKLENİYOR 317
El-Kaide Terör Örgütünün Ortaya Çıkışı 323
IŞİD'in Ortaya Çıkışı ve Eylemleri 335

TÜRKİYE'YE YÖNELİK TERÖR EYLEMLERİ
VE DÜNYA ÜLKELERİNİN TUTUMU 344
Türkiye-İsrail İlişkilerinde İnişler ve Çıkışlar 345
Menderes - Ben-Gurion Görüşmesi ve Çevresel Pakt Düşüncesi 347
Yeni Koşullarda Türk-İsrail İlişkileri 351

İÇ İSYANLAR 354
Yunanistan'ın Bağımsızlığına Giden Yolda Terör 354
Büyük Devletler Girit'teki Ayaklanmacılara Nasıl Destek Verdi? 355
Kafkasya'da Müslümanlara Zulüm 361
Osmanlı Döneminde Kürt Ayaklanmalarını Kim Tahrik Etti? 362

19. YÜZYILDA ERMENİ AYAKLANMALARINA
YABANCI DESTEĞİ 369
Ermeni Propagandası 388
II. Dünya Savaşı Sırasında Nazi-Ermeni İşbirliği 394
Ermenilerin Azerbaycan'a Saldırısı ve Hocalı Katliamı 398
Türk Diplomatlarını Hedef Alan Ermeni Terör Örgütleri 400

MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA İÇ AYAKLANMALAR 407
Ali Galip Olayı (20 Ağustos-15 Eylül 1919) 409
Anzavur Ayaklanmaları (25 Ekim 1919-19 Nisan 1920) 410
Kuvayi İnzibatiye Harekâtı 412
Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanması
(27 Aralık 1920-23 Ocak 1921) 412
Pontus Harekâtı 413

CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ KÜRT İSYANLARI
VE YABANCI TAHRİKLERİ 417
Şeyh Said İsyanı 417
Dersim İsyanı 422

PKK TERÖRÜNÜN DIŞ BOYUTU 427

TERÖR NASIL SONA ERDİRİLEBİLİR? 451

SONUÇ 461

KAYNAKÇA 465

DİZİN 470

Önsöz

Terör son zamanlarda dünyanın en önemli sorunlarının arasında, hatta belki de başında yer alıyor. Afganistan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, terör örgütlerinin en yoğun saldırılarını gerçekleştirdikleri bölgeler haline geldi.

Terörist örgütlerin çoğu zaman bir ülkenin sınırlarını aşan boyuta varan eylemleri, terörle mücadelede uluslararası işbirliğini zorunlu kılıyor. Ancak bu işbirliğinin başarısı, ayırım gözetmeksizin bütün terör örgütlerinin kınanmasından ve onlara karşı topyekûn bir mücadele yapılmasından geçiyor. Oysa birçok devlet, terör örgütleri arasında açıkça değilse bile fiilen ayırım yapma eğiliminde. Kendi çıkarlarına yönelik eylem yapan örgütleri öncelikli hedef sayma, başka ülkelerin menfaatlerine karşı saldırı düzenleyenleri bir ölçüde göz ardı etme eğilimi göze çarpıyor. Bundan daha da kötüsü, bazı terör örgütlerini şu veya bu nedenlerle himaye edenler, hatta destekleyenler var.

Tarih boyunca terör eylemlerinin bazı ülkeleri yıpratıp zayıf düşürmesinden kendi çıkarları açısından medet uman, o nedenle bazı ayaklanmaları teşvik edip destekleyen ülkelerin sayısı az değil. Ne yazık ki, günümüzde bu gibi durumlar da yaygın bir biçimde yaşanıyor.

Bu nedenle, terörden ıstırap çeken, terörle mücadelede daha etkin olmak isteyen ülkelerin terörün arka planını incelemeleri, perde arkasında oynanan oyunları görmeye çalışmaları özel bir önem taşıyor.

İşte bu kitap tarih boyunca şiddet ve terör eylemlerinin, ayaklanmalarının arka planını araştırmak için yazıldı. Kitap, siyaset adamlarının, ulusal güvenlik uzmanlarının, gazetecilerin ve bilim adamlarının çalışmalarına bir ölçüde de olsa ışık tutabilirse amacına ulaşmış olacak.

Bu kitabın yazılmasında sağladıkları değerli katkılar için çalışma arkadaşlarım Hasibe Tuna'ya, Merve Karadayı'ya, Evrim Yarımağan'a, başta değerli dostum Öner Ciravoğlu olmak üzere Remzi Kitabevi çalışanlarına içtenlikle teşekkür ediyorum.

Her zamanki gibi çalışmalarıma sabırla destek olan ve katkı veren değerli eşim Nedret'e ve çocuklarım Burak ve Başak'a da teşekkür borçluyum.

Onur Öymen
İstanbul, Mart 2016

Giriş

Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün bir komşu ülkeye yaptığı resmi ziyaretin hayli gergin geçen müzakere aşaması bitmişti. Akşam yemeği daha rahat ve resmi olmayan bir ortam içinde geçiyordu. Ökçün, muhatabına "Müsaade ederseniz size aklıma takılan bir soruyu sormak istiyorum," dedikten sonra şöyle devam etti: "Suudi Arabistan, Amerika'yla yakın ilişkiler içinde olan ve dış politikasını büyük ölçüde Amerika'nın beklentileri doğrultusunda yönlendiren bir ülke. Siz ise Sovyetler Birliği'ne yakın politikalar izliyorsunuz. Böyle bir ortamda nasıl oluyor da Suudi Arabistan size yılda yaklaşık 2 milyar dolarlık yardım yapıyor?" Muhatabın biraz da şaka süsü vererek verdiği cevap ilginçti: "Onlar bize dolar ihraç etmezse biz onlara terör ihraç ederiz."

Her şakanın ardında bir gerçek gizlidir derler. Gündüz Ökçün'e o seyahatinde refakat eden diplomatlar, ne zaman bazı ülkelerin teröre destek olduğu yolunda haberler çıksa bu konuşmayı hatırlamışlardır.

O tarihlerde PKK terör örgütü henüz eylemlerine başlamamıştı ve o komşu ülkenin PKK'ya desteği gibi bir konu gündemde değildi. Buna karşılık, çok sayıda radikal terör örgütünün o ülkenin başkentinde karargâh kurduğu ve hükümetinden destek aldığı yolunda haberler alınıyordu. 1984 yılından sonra PKK eylemlerine başlayıp da bazı komşu ülkelerden yardım görünce, yabancı devletlerin teröre nasıl destek olabildikleri konusunda Türkiye pahalı ama değerli bir tecrübe kazandı.

Sadece terör örgütüyle mücadele etmek yetmezdi. Terörün arkasındaki güçleri de hesaba katmak, onları bu destekten vazgeçirmek gerekiyordu. Terörü destekleyen devletlerle mücadele etmek diplo-

masinin göreviydi ve hükümetlerin bu alanda gösterecekleri başarı terörle mücadelede etkili sonuç almanın ön koşuluydu.

Türk diplomasisi özellikle 1990'lı yıllarda terörle mücadele alanında başarılı sonuçlar aldı. Örneğin etkili bir diplomasi uygulayarak 9 Ekim 1998 tarihinde, tek bir mermi atmadan, tek şehit vermeden Suriye'yi PKK örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarından çıkartmak ve Lübnan'ın o zamanlar Suriye'nin denetiminde bulunan Bekaa vadisindeki PKK kamplarını kapatmak zorunda bıraktı. Suriye'yle 20 Ekim 1998 tarihinde Adana'da varılan mutabakat, teröre karşı işbirliği konusunda umut verici bir başlangıç oldu. İki ülkenin yetkili makamları düzenli toplantılar yaparak bu işbirliğini geliştirdiler.

PKK örgütü 2000'li yılların başında gücünü ve etkisini büyük ölçüde kaybetme noktasına geldi, ancak bazı devletlerin PKK'yı veya başka terör örgütlerini kendi çıkarları doğrultusunda koruma ve kullanma alışkanlıkları devam etti. Onların da etkisiyle son yıllarda "açılım süreci" adı altında bir terörle müzakere süreci başlatıldı. Bu süreç terörün sona erdirilmesini sağlayamadı. Tam tersine, terörle mücadelenin geri planda bırakıldığı o süreç sırasında terör örgütü PKK'nın daha çok silahlandığı ve daha büyük eylemlerin hazırlığını yaptığı, mücadelenin yeniden başladığı 2015 yılının ortalarından itibaren anlaşıldı. 2014'ün sonları ve 2015 yılının ortasından itibaren Türkiye terörle yeniden, üstelik daha da çetin bir mücadeleye girişmek zorunda kaldı. Başka ülkelerin terör örgütüne desteği, himayesi veya hoşgörüsü olmasa Türkiye bu kadar zorluklarla karşılaşır mıydı? Başka ülkelerden sağladığı desteği kaybeden terör örgütlerinin nasıl gücünü kaybettiği ve tükeniş sürecine girdiği biliniyor. O nedenle, dünyadaki örneklere bakılacak olursa, PKK'ya dış destek ve himaye sürmeseydi Türkiye bu kadar zorlukla karşılaşmazdı demek doğru olur.

Devletlerin, terörü kendi çıkarları için bir silah gibi kullandıklarının tarihte birçok örneği var. Daha da ilginci, terörün bir devletin başındakiler tarafından resmen bir yönetim biçimi olarak kullanılması. Tarihte bunun da örneği var. Kitabın ilgili bölümünde buna da değinilecek.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı her yıl terörü destekleyen ülkeler listesi yayınlıyor. Son yayınlanan listede yer alan ülkeler Küba, İran, Sudan ve Suriye. Küba'nın suçu, Kolombiya'daki terör örgütü FARC ile İspanyol ETA teröristlerinin Küba'da yerleşmelerine izin verip onları desteklemek. Suriye'nin listede yer almasına da, Lübnan'daki Hizbullah örgütüne ve bazı Filistinli terör örgütlerine destek vermesi gerekçe olarak gösteriliyor. Irak ve Libya bu listeden çıkarılmış. Başka bir deyişle, terörü desteklediği belirlenen ülkeler zaman içinde değişiyor. Örneğin başkan Obama'nın 2015 yılının başlarında Küba'yla ilişkileri normalleştirme kararından sonra Küba'nın da listeden çıkarılması için bir çalışma başlatıldı. Peki, ASALA terör örgütüne açıkça destek veren, hatta öldürülen ASALA teröristleri için bir anıt diken Ermenistan niçin bu listede yok? Belli ki, Amerika'nın Ermenistan'la ilişkilerinin yakınlığı bu ülkenin listede yer almasına olanak vermiyor.

PKK örgütüyle yakın ilişkileri bilinen, ülkesindeki Lavrion kampında teröristleri besleyip himaye eden, hatta PKK lideri Öcalan'ı Suriye'den çıkarıldıktan sonra Kenya'daki büyükelçiliğinde saklayan Yunanistan listede var mı? O da aynı nedenle listede yok. Öcalan'a pasaport veren Kıbrıs Rum Yönetimi var mı? O da yok. Öyle anlaşılıyor ki, terörü destekleyen ülkeler listesinin oluşturulmasında büyük devletlerin siyasi tercihleri önemli rol oynuyor. Uluslararası ilişkilerdeki çifte standart uygulamasının örneklerinden biri de bu.

Aslında terör örgütlerine ve teröristlere yabancı ülkelerin desteklerinin örnekleri çok eski tarihlere kadar gidiyor: Pierre Loti ve Jean Schlicklin gibi I. Dünya Savaşı yıllarında ve hemen sonrasında Türkiye'de bulunmuş yazarlar bunun tanıklığını yapıyor. Pierre Loti *Ermenistan'daki Katliamlar ve Türkler* adlı kitabında Ermeni teröristlerin 1896 yılında İstanbul'da yaptıkları saldırıları anlatırken şöyle diyor: "Bir grup genç suikastçı ...Osmanlı Bankası'nı ele geçirip havaya uçurmaya hazırlanırken, diğerleri de Samatya mahallesini kana buluyorlardı. Peki dünyada hangi ulus böylesi bir saldırıya ibret verici bir ceza vermez?"[1]

(1) Pierre Loti, *Les Massacres d'Arménie*, Calmann-Lévy, Editeurs, Paris, 1918, s. 32-33.

Pierre Loti bu sorusunun cevabını vermiyor. Ama başka bir Fransız yazar veriyor. Jean Schlicklin, Pierre Loti'nin anlattığı olayın devamını şöyle naklediyor: "Osmanlı Bankası'na saldıran teröristler ceza almaktan kurtarıldılar ve İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi Sir Edgar Vincent'in (Lord d'Abernon) yatıyla Marsilya'ya gönderildiler."(2)

Büyükelçinin teröristlere yaptığı bu yardımı kendi hükümetinden habersiz olarak gerçekleştirdiğini düşünmek mümkün mü? Tek başına bu olay bile bir devletin teröre nasıl destek verdiğinin somut kanıtını oluşturuyor. Peki, nasıl oluyor da Osmanlı yönetimi bu insanlık dışı saldırıları yapan teröristleri affediyor? Bunun cevabı belli. Batı ülkelerinin baskıları sonucunda... O devirde baskılara boyun eğmek zorunda kalan padişah, büyük devletlerin bu ve diğer konularda tüm isteklerini yerine getiriyor. İşte bugün bazılarının özlemini çektikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet böyle yönetiliyordu.

Yabancı ülkelerin başka devletlerin vatandaşlarını kendi ülkelerine karşı isyana ve terör eylemlerine yönlendirmelerinin örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı yıllarında da yaşanmıştı. Rus Çarı II. Nikolas, Ermenilere hitaben yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Ermeniler! Sizi baskı altına alan despotizmden ve esirlikten kurtulmanızın zamanı gelmiştir. Çarın asasının altında kardeşlerinize katılınız."(3) Çarın bu çağrısı üzerine Osmanlı vatandaşı 150.000'den fazla silahlı Ermeni, Rus ordularının desteğiyle Doğu Anadolu'da bir yandan Osmanlı ordusuna, bir yandan da sivil halka karşı saldırılarda bulundular, şiddet ve terör eylemlerine giriştiler.

Bunun başka bir örneği de aynı yıllarda Arap yarımadasında yaşanıyordu. O tarihlerde Arap yarımadası Osmanlı toprağıydı ve Araplar da Osmanlı vatandaşıydı. Arapların Osmanlı devletine karşı ayaklanmaları Fransa ve İngiltere gibi ülkeler tarafından çeşitli vaatlerle ve kışkırtmalarla sağlanmış ve desteklenmişti. İngiltere ve Fransa bu ayaklanmacılara büyük mali destek verdi ve onları silahlandırdı. 1916

(2) Schlicklin, Jean, *Angora: L'aube de la Turquie Nouvelle (1919-1922)*, Paris, Berger-Levraut Editeurs, 1922, s. 140.

(3) Schlicklin, *a.g.e.*, s. 141.

yılının sonuna kadar Fransızların isyancılara katkısı 1.25 milyon altın Frangı buldu. Aynı ayaklanmayı desteklemek için İngilizler de ayda 200.000 İngiliz Lirası veriyorlardı.(4)

İngiltere hükümeti tarafından Hicaz'daki silahlı grupları kışkırtıp yönlendirmek için görevlendirilen İngiliz İstihbarat Subayı T. E. Lawrence bu ayaklanmada etkili bir rol oynadı. İngilizlerin Mekke Şerifi Hüseyin'e yaptıkları vaatlerinin özü şuydu: Hüseyin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan edecek, imparatorluğun parçalanmasına katkıda bulunacak, buna karşılık Ortadoğu'daki Osmanlı toprakları onun liderliğinde kurulacak ve Arap Krallığına verilecekti. Bu da aslında bir kandırmacaydı. Zira Fransızlarla İngilizler, 1916 yılında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'yla bu toprakların bir bölümünü, kendi denetimlerinde kalmak kaydıyla başkalarına vaat edeceklerdi.(5)

Atatürk'ün önderliğindeki Milli Mücadele yıllarında, Anadolu'nun birçok bölgesinde başlatılan isyanlarda da yabancı ülkelerin parmağı bulunduğu şimdi ortaya çıkan arşiv belgelerinden daha iyi anlaşılıyor. Örneğin, İngiliz arşivlerinde yer alan İngiliz istihbarat örgütünün raporlarında, Yunan kraliyet gizli örgütünün Konya'da ve Kürtlerin yaşadığı doğu bölgelerinde etkili oldukları, Konya'daki ayaklanmanın patlak vermesine ve yayılmasına çalıştıkları ifade ediliyor. Aynı raporlarda şöyle deniliyor: "Yunan örgütleri, Kemalistlerin Anadolu'daki durumlarını zayıflatmak için Kürdistan'daki özerklik akımından yararlanmak amacıyla oradaki isyanları kışkırtmışlardır. Kürt önderler para sıkıntısı çektikleri için İstanbul'daki Kürt partisi Yunanlı yetkililerin eline düşmüştür."(6) Bu konulara kitabın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak değinilecek.

İşin daha da üzüntü ve ibret verici tarafı, yabancı devletlerin teşviki ve yönlendirmesiyle yapılan bu saldırıların kurbanı olan ve yüz binlerce insanını Doğu Anadolu'nun dağlarında ve Arabistan'ın çöl-

(4) Murphy, David, *The Arab Revolt 1916-18, Lawrence Sets Arabia Ablaze*, Osprey, London, 2008.
(5) Sonyel, Salahi, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 42.
(6) Sonyel, Salahi, *a.g.e.*, s. 299-300.

lerinde şehit veren Türklerin, daha sonra aynı ülkelerin savaş propagandasının malzemesi yapılması ve savaş yıllarında o bölgelerde yaşanan tüm katliamların sorumluluğunun Türklere yüklenmek istenmesidir.

Başka ülkelerdeki ayaklanmaları ve terör eylemlerini destekleyen dönemin büyük devletleri, kendi vatandaşlarına da büyük zulüm yapmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısı bunun da acı örnekleriyle doludur.

1922 ile 1943 yılları arasında İtalya'da totaliter bir liderlik sergileyen Benito Mussolini döneminde, "Siyah Gömlekliler" denilen milis kuvvetleri ülkede terör estirdiler. Mussolini şiddet kullanılarak halkın baskı altına alınmasını "sosyal hijyen" olarak tanımlıyor, "Nasıl bir doktor zararlı unsurları vücudun dışına çıkartırsa, biz de zararlı unsurları toplumun dışına çıkartıyoruz," diyordu.

Hitler Almanyası'nda da devlet terörü en yaygın biçimde uygulandı. Nazi Partisi'nin denetimindeki SS ve SA milis örgütleri milyonlarca Yahudi'yi, komünisti ve sosyalisti, yani "devlet düşmanı" saydıkları kimseleri terör yöntemleriyle bertaraf ettiler, gaz odalarına gönderdiler, toplama kamplarında ölüme terk ettiler.

Hitler'in 1933 yılında Prusya İçişleri Bakanlığı'na getirdiği Hermann Göring şöyle diyordu: "Benim aldığım önlemler hukuk yoluyla veya bürokrasi engeliyle önlenemez. Benim görevim sadece tahrip etmek ve imha etmektir. Daha başka bir şey değil."(7) Aslında tahrip eden de edilen de Alman vatandaşlarıydı ama Nazi ideolojisinin gereği buydu.

Stalin Rusyası'nda da devlet terörünün en acımasız, en insanlık dışı örnekleri yaşandı. Başka devletler terör yöntemlerine devrim karşıtlarını tasfiye etmek veya büyük ekonomik krizlere gösterilen tepkileri azaltmak için başvururken, Stalin bu yöntemleri somut bir nedenin olmadığı yıllarda da en acımasız biçimde uyguladı. Acaba neden? Stalin'in biyografisini yazanlardan biri, onun amacının terör yoluyla ülkede mutlak hâkimiyeti ele geçirme arzusundan kaynaklandığını ve

(7) Speech in Frankfurt (3 March 1933), in *Gestapo: Instrument of Tyranny* (1956) by Edward Crankshaw, s. 48.

o dönemde milyonlarca kişinin öldürüldüğünü, hapse atıldığını, sürgüne gönderildiğini belirtiyor.[8]

Stalin'in, uyguladığı terör ve şiddet eylemlerini mazur göstermek için şöyle dediği söylenir: "Bir kişinin ölümü trajedidir, ama bir milyon kişinin ölümü bir istatistikten ibarettir." Stalin gerçekten bu sözleri söylemiş midir, yoksa bu bir yakıştırmadan ibaret midir? İki görüşü de savunanlar var. Ancak Stalin'in yaptıklarına bakılırsa, bu sözler söylenmemiş bile olsa, düşüncesinin bu doğrultuda olduğu tahmin edilebilir.

II. Dünya Savaşı sona erip de Birleşmiş Milletler kurulunca ve İnsan Hakları Beyannamesi gibi belgeler yayınlanınca, dünya ülkelerinin artık geçmişin acı tecrübelerinden yararlanıp insan haklarına daha saygılı, daha barışçı bir düzen kurmaları beklenirdi. Ancak böyle olmadı. Dünya savaşından sonraki iç çatışmalarda ve yerel savaşlarda, çoğunluğu masum sivillerden oluşan 18 milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Terör giderek yaygınlaşan bir evrensel hastalık haline geldi.

Sadece Ocak 2006 ile Aralık 2009 arasındaki dönemde dünyadaki ülkelerin yaklaşık yüzde 60'ında terörist saldırılar on binlerce can aldı. Afganistan, Kolombiya, Hindistan, Irak, İsrail, Nepal, Pakistan, Filipinler, Rusya, Somali ve Tayland'ın her birinde en az 1.000 terör saldırısı oldu. Bu ülkelerin yedisindeki terör saldırılarının sayısı 2.000'i buldu. Sadece Pakistan'da 5.000, Afganistan'da 5.400, Irak'ta 18.000 terör saldırısı gerçekleşti. Bu saldırıların bazıları soykırım boyutuna ulaştı. Pol Pot'un önderliğindeki Kızıl Khmerler örgütünün Kamboçya'da öldürdüğü insanların sayısı 2 milyonu aştı. 1993 yılından beri Ruanda ve Burundi'de öldürülen sivillerin sayısı da 1 milyondan fazla. 1990'ların başında Sırpların Bosna'da ve Hırvatistan'da öldürdükleri kişiler, eğer bir uluslararası müdahale olmasaydı, bu boyutlara ulaşabilirdi.[9]

(8) Hoffman Bruce, "Inside Terrorism", Columbia University Press, New York, 2006, s. 15.

(9) Paul Wilkinson, *Terrorism versus Democracy,* Routledge, New York, 2011, s. 1, 19.

1940'lı yılların başından 1970'li yılların ortasına kadar iç ayaklanmalara sahne olmayan, terör örgütlerinin hedeflerinin de dışında kalan Türkiye, daha sonraki yıllarda terörden en çok zarar gören ülkelerin arasında yer aldı.

Örgütlü olarak 1975 yılında ASALA Ermeni terör örgütünün Türk diplomatlarına yönelik eylemleriyle başlayan bu saldırılar, 1984 yılında PKK terör örgütünün özellikle Güneydoğu Anadolu'daki eylemlerinin sonucunda, güvenlik güçlerinden, teröristlerden ve sivillerden toplam yaklaşık 40.000'e yakın kişinin ölümüne yol açtı. Acaba PKK'nın bu eylemlerinin arka planında ne vardı? Kim bu örgütü böyle eylemlere yönlendiriyor veya bu eylemlerden kimler nasıl bir siyasi avantaj sağlıyorlardı? Acaba terör örgütünü yönetenler, başkalarının kendilerinin üzerinden oynadıkları oyunların farkında mıydılar? Asıl araştırılması gereken budur.

Ortadoğu'da ve dünyanın başka bölgelerinde bazı devletlerin veya grupların terör örgütlerine nasıl destek oldukları hakkında yeni veriler veya iddialar ortaya atılıyor. Bazı bilgiler de terör örgütlerinin birbirine nasıl destek olduğuyla ilgili. Bu destekler çoğunlukla terör örgütlerine silah, mali yardım veya eğitim kampları sağlamak şeklinde oluyor.

Türkiye, PKK terör örgütünün komşu ülkeler tarafından nasıl desteklendiği veya himaye gördüğü konusunda ciddi bilgilere ve kanıtlara sahip. Örneğin bir Yunan Parlamento Heyeti'nin Şam'da Öcalan'ı ziyaretiyle ilgili olarak, elde inkâr edilemeyecek belgeler ve fotoğraflar var. PKK'nın Kıbrıs Rum Kesimi'yle de yakın ilişkiler içinde olduğu biliniyordu. Yakalanmadan önce Kenya'nın başkenti Nairobi'deki Yunanistan Büyükelçiliği'nde saklanan Öcalan'ın cebinde bir Kıbrıs Rum pasaportu bulunuyordu. Ermenistan'ın ASALA terör örgütünü nasıl desteklediği de biliniyordu. Son zamanlarda bu gerçek artık saklanamayacak biçimde ortaya çıktı. Ermenistan hükümetinin Erivan yakınındaki Yerablur Askeri Mezarlığı'nda ASALA Ermeni teröristleri anısına yaptırdığı anıt mezarın resimleri internette yayınlandı. Çağdaş dünyada komşu bir ülkenin diplomatlarını öldüren teröristleri yücelten başka bir ülke var mı? Ne yazık ki, bu terör anıtının dikilmesi nedeniyle Ermenistan'ı kınayan ülke veya parlamen-

to olmadı. Bu utanç anıtının kaldırılması için bir girişim yapıldı mı? Yapıldıysa ne sonuç alındı? Eğer bir Türk terör örgütü komşu bir ülkenin diplomatlarını öldürse, Türkiye de o örgütü yücelten bir anıt dikseydi dünyanın tepkisi acaba ne olurdu?

Kıbrıs Rum Örgütü EOKA ile PKK ve Ermeni Terör Örgütü ASALA'nın işbirliği hakkında da pek çok kanıt var. Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği başarılı Kıbrıs harekâtından hemen sonra bir açıklama yapan Kıbrıs Rum terör örgütü EKAS, "Şu anda Türkiye'nin adadaki askeri gücüyle mücadele edecek durumda değiliz, ama yakında bütün dünyada Türkiye'nin hedeflerini vuracağız,"(10) demişti. Ondan kısa bir süre sonra Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, Ermeni ASALA teröristleri tarafından öldürüldü. Onu Paris Büyükelçimiz İsmail Erez'in katledilmesi izledi. Daha sonra 42 büyükelçimiz ve diplomatımız ASALA tarafından öldürüldü.

Rum, Kürt ve Ermeni terör örgütleri arasındaki yakın işbirliği hakkında birçok kanıt ele geçirildi. Bunların merkezi Atina'da olan bir örgütlenmeye gittikleri yolundaki bilgiler kamuoyuna da yansıdı. Kendisi de bir terör saldırısı sonucunda şehit edilen değerli gazeteci Uğur Mumcu, bu üçlü işbirliğini yazılarında ayrıntılı olarak anlattı.

Son yıllarda özellikle Ortadoğu'da ortaya çıkan ve çok ileri boyutlara ulaşan terör eylemlerini araştırırken, başka bölge ülkeleriyle birlikte Türkiye üzerinde oynanan bu oyunları da kapsamlı biçimde araştırmak gerekiyor. Herhalde teröre bazı devletlerin verdiği desteğin sona erdirilmesi sağlanmadan terörün sona erdirilebileceğini düşünmek gerçekçi değildir. Örneğin Türkiye, 2000'li yılların başından 2010 yılının sonuna kadar Avrupa ülkelerinde tutuklu bulunan, 154'ü PKK mensubu olmak üzere 158 tutuklunun iadesini istemiş, bunlardan sadece 14 PKK veya IBDA-C örgütü mensubu iade edilmiştir.(11)

1996 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail Parlamentosu Knesset'te yaptığı konuşmada bu konuya da değinmiş ve

(10) Public Library of US Diplomacy, Greek Cypriot Liberation Army (EKAS).
(11) *Sunday's Zaman*, 5 Aralık 2010.

şöyle demişti: "Teröristler, onlara destek veren devletler buldukça ayakta kalır."

Türkiye 1990'lı yılların sonlarında ve 2000'li yılların başında terörle mücadelede kararlı bir tutum sergiledi. Ancak maalesef Demirel'in bu tutumu yeterince sürdürülemedi ve terörü himaye eden ülkelerin üzerine yeterince gidilemedi. Muhalefetin, "Silah zoruyla Türkiye'ye siyasi çözüm dayatmaya çalışan bir terör örgütüyle müzakere edilmez, mücadele edilir," görüşü iktidar tarafından yeterince benimsenmedi. 1990'lı yılların ikinci yarısında Türk hükümetleri tarafından Suriye'ye karşı uygulanan sonuç verici diplomatik mücadele, terör örgütünün ağırlık merkezinin kaydırıldığı Irak'a karşı da Kuzey Irak Yerel Yönetimi'ne karşı da uygulanamadı. Biraz da dış etkilerle, PKK gibi bazı terör örgütleriyle masaya oturularak terörün engellenebileceği görüşü benimsendi. Bunun çıkar yol olmadığı bir süre sonra anlaşılacaktı ama bu süre içinde terör örgütü Türkiye'deki silahlı varlığını güçlendirecek ve silahlı unsurlarını eğitme fırsatı bulacaktı.

Dikkati çeken husus, bazı büyük devletlerin Türkiye'ye sürekli olarak PKK terörüne siyasi çözüm bulunmasını ve terör örgütüyle masaya oturmasını önermeleri oldu. Acaba bunu niçin yaptılar? Niçin kendileri, ülkelerine yönelik terör eylemi yapan örgütlerle masaya oturmayı reddederken Türkiye'den bunu yapmasını bekliyorlardı? Niçin kendileri terörle mücadele yöntemini benimserken Türkiye'ye müzakere yöntemini öneriyorlardı? Herhalde PKK liderlerinin Türk yetkililerine terörden koşulsuz olarak vazgeçtiklerini ve bütün silahlarını teslim etmeyi kararlaştırdıklarını, sadece örgüt üyeleri için af istediklerini söylemeyeceklerini biliyorlardı.

Türkiye'ye terör örgütüyle müzakerelerde bulunmasını önerenlerin PKK'nın Türkiye'nin anayasasını, devlet yapısını, eğitim düzenini topyekûn değiştirmesini ve Cumhuriyet'ten beri kurulmuş olan toplum yapısını kendi özerklik talepleri doğrultusunda ortadan kaldırmasını, hangi etnik veya dini kökenden, hangi mezhepten gelirse gelsin, bütün vatandaşları kapsayan Türk milleti kavramından ve ulus-devlet anlayışından vazgeçilmesini istediğini bilmemeleri mümkün değildi. Yoksa PKK'nın silah zoruyla dayatmaya çalıştığı "bölgesel özerklik" gibi bazı talepler büyük devletlerin yüz yıldan beri, ken-

di menfaatlerinin gereği olarak Türkiye'ye kabul ettirmek istedikleri Kürt politikasıyla örtüştüğü için mi ülkemizin PKK'yla masaya oturup köklü tavizler vermesini istiyorlardı? Yani Türkiye terör baskısıyla terbiye edilmek, hizaya getirilmek mi isteniyordu? Ne yazık ki bu sorular, Türkiye'ye PKK'yla görüşmesini talep eden ülkelerin siyasetçilerine veya basın sözcülerine sorulmadı. Türkiye bir akıl tutulması döneminden geçiyordu ve bu gibi soruları sormaları beklenen gazeteciler de bu akıl tutulmasından nasibini almışlardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün terör örgütlerinin arkasında yabancı bir ülkenin parmağını aramak aşırı kuşkulu bir yaklaşım olur. Bununla beraber, bazı devletlerin terör örgütlerine doğrudan veya dolaylı destek sağladıklarını göz ardı etmek de mümkün değildir. Bütün bu konulara daha kapsamlı olarak aşağıdaki bölümlerde değinilecek.

Gerçek şu ki, uluslararası ilişkilerde, özellikle nüfuz mücadelelerinin ve menfaat çekişmelerinin yoğunlaştığı dönemlerde, devletler doğrudan doğruya savaşmayı uygun görmedikleri veya savaşarak başarılı olamadıkları hallerde gayrinizami savaş, gerilla veya terör eylemlerine yönelen grupları destekleyerek, teşvik ederek veya onların eylemlerine göz yumarak kendi çıkarlarını savunmaya çalışmışlardır. Çoğu zaman terör gruplarının meşru bir hükümete yönelik saldırılarının arkasında başka ülkelerin politikaları olmuştur. Kendi ideolojileri ve hedefleri uğruna savaştığını düşünen terör örgütleri de çoğu zaman başka bir ülkenin çıkarlarına hizmet etmekte olduklarının farkına varamamışlardır.

Terörist saldırılar ve çatışmalar tarih boyunca milyonlarca masum insanın hayatına mal oldu. Ne yazık ki, ulusların çıkar çatışmaları söz konusu olduğunda akla en son gelen insan hayatı, insani değerlerin ve özgürlüklerin korunması gibi unsurlar olmuştur.

Demokratik ülkelerde de terör örgütlerinin gerçekleştirdiği ve çok sayıda insanın hayatına mal olan eylemlere rastlanıyor. 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kuleler'e ve Washington'da Pentagon'a yapılan insanlık dışı saldırılar bunun örnekleri arasındadır. Ancak terörün merkezinin, kaynağının gelişme ortamı bulduğu ve destek sağladığı alanın çoğunlukla, demokrasiyle yönetil-

meyen, hukuka saygılı olmayan otoriter devletlerin toprakları veya onların egemenliği alanındaki bölgeler olduğu görülüyor. Acaba o ülkelere demokrasi getirilebilseydi, terör bugün dünyada bu kadar büyük tahribat yapabilir, bu kadar büyük bir tehlike olabilir miydi? Acaba halklara demokrasi içinde yaşama şansı verilseydi, terör örgütleri o toplumlarda bu kadar büyük destek bulabilirler miydi? Demokrasiyle terör arasında özgürce seçim yapma olanağına sahip olan halkların çoğunluğunun terör yönetiminde yaşamayı tercih edecekleri düşünülebilir mi? Terörün bu kadar yaygınlaşmasında acaba o ülkelere demokrasinin yerleşmesini istemeyen, hatta demokrasinin gelişmesini engelleyen ülkelerin de payı yok mudur? İşte araştırılması gereken konular bunlardır.

Eski Roma'daki ve Ortaçağ'daki bazı uygulamalar bir tarafa bırakılsa bile, yakın tarihlerde, 1790 yılından beri terörizm kavramı kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in çeşitli kararlarında da terörizmden söz edilmektedir. Ancak terörü resmen tanımlayan, herkesçe bağlayıcı olarak kabul edilen bir Birleşmiş Milletler kararı bulunmamaktadır. Bazı ülkelerin resmi kuruluşları bile terörizmi farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar. Hatta Amerikan Dışişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlıklarının terör tanımları bile farklıdır. İngiliz İstihbarat Örgütü MI5, terörizmi Amerikalılar gibi tarif etmiyor.

Farklı tanımlar ve yaklaşımlar nedeniyle bugüne kadar kapsamlı bir Uluslararası Terörizmle Mücadele Sözleşmesi imzalanamamıştır. Terörizmin tanımlanmamış olmasına rağmen, ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri hangi örgütleri terör örgütü olarak tanıdıklarını gösteren belgeler yayınladılar.

Aslında Birleşmiş Milletler'in terörü kınayan bazı kararlarında terörizmin tanımının yapılmaya çalışıldığı görülüyor. Örneğin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun terörist eylemleri kınayan kararında terörizmden şu şekilde söz edilmektedir: "Bir grup veya belirli kişiler tarafından siyasal amaçla yapılan ve hiçbir şekilde siyasi, felsefi, ideolojik, ırki, etnik, dini veya başka şekilde haklı gösterilemeyecek olan ve halkta terör duygusu yaratma niyetiyle veya hesabıyla yapılan cinayet eylemleri." Peki bir grup veya belirli kişiler tarafından

değil de bir devlet tarafından yapılırsa, bu eylemler terör eylemi sayılmayacak mı?

Tabii bu tanım terörü tanımlamak için yapılan tanımlardan sadece biri. Başka tanımlar da var.

Schmid ve Jongman'ın 1988 yılında yaptıkları bir araştırmada, terörizmin tam 109 tanımının yapıldığı saptanmış.[12] Eğer bir kavramın 109 tanımı yapılmışsa o kavram tanımlanamamış demektir.

1985 yılında Başkan Reagan döneminde, terörle mücadele konusunda oluşturulan görev gücüne tüm hükümet kuruluşlarını bağlayacak bir terörizm tanımı yapma görevi verildi. Bu grup, altı değişik tanım hazırladı. Bunların hepsi reddedildi, çünkü dikkatli okunınca Amerika'nın yaptığı bazı eylemler de bu tanımların kapsamına giriyordu.

Benzeri sıkıntılar Birleşmiş Milletler'de de yaşandı. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 2000 yılından beri uluslararası terörizme karşı kapsamlı bir sözleşmenin hazırlanması için çalışmalar yapılıyordu. 2002 yılında hazırlanan bir taslakta terörün tarifi yapılırken özetle şöyle bir ifade kullanılmıştı: "...Bir şahıs yasalara aykırı olarak ve bilinçli bir şekilde başka bir kimsenin ölümüne veya yaralanmasına neden olursa, veya kamu veya özel mülkiyet konusu mallara zarar verirse, verilen bu zarar büyük ekonomik kayıplara yol açarsa, bu eylemin amacı halka korku salmak olursa, bir hükümeti veya uluslararası bir kuruluşu bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlamayı amaçlarsa..." İşte böyle eylemler terör eylemi, bunu yapanlar da terörist sayılacaktı.

Bu öneri yapılınca hemen itirazlar geldi. Böyle eylemleri yapanlar devletin silahlı kuvvetleri olursa ne olacaktı? Sömürgeciliğe karşı savaşan gruplar olursa onlar da mı terörist sayılacaktı? Bu itirazlar nasıl aşılacaktı?

Şöyle bir çare önerildi. Metnin altına şu ibare konulacaktı: "Bu sözleşmenin hiçbir maddesi devletlerin, halkların ve kişilerin ulusla-

(12) Alex, P., Schmid, Albert J. Jongman et al. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Books, 1988, s. 5-6.

rarası hukuktan kaynaklanan ve özellikle Birleşmiş Milletler Yasası'yla uluslararası insani hukuktan doğan haklarını, yükümlülüklerini ve sorumluluklarını etkilemeyecektir."

Ayrıca, silahlı kuvvetlerin bir çatışma sırasındaki faaliyetleri bu sözleşmeye göre değil, uluslararası insani hukuka göre düzenlenecektir.

Böylelikle, devletlerin silahlı kuvvetlerinin yukarıdaki tanıma göre terör eylemi sayılabilecek olan eylemleri bu sözleşmenin dışına çıkarılması sağlanıyordu.

Özetle, büyük devletler kendi yaptıkları ve çok sayıda masum insanın hayatına mal olan eylemlerin hiçbir şekilde terör kapsamına sokulmasını istemedikleri için terörün herkes tarafından kabul edilebilecek tanımı bir türlü yapılamadı ve kapsamlı bir terörle mücadele sözleşmesi imzalanamadı. Her ülke terörü kendi anlayışına göre tanımlamayı sürdürdü. Uluslararası kuruluşlar da, hangi örgütleri terörist kuruluş saydıklarını böyle evrensel bir tanım olmadan belirlediler. İşin ilginç tarafı, terörizmin tanımlanmamış olmasına rağmen, ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin hangi örgütleri terör örgütü olarak tanıdıklarını gösteren belgeler yayınlamış olması.

Terörü tanımlamakta güçlük çekenler sadece uzmanlar ve bilim adamları değildi. Üst düzeydeki uluslararası toplantılarda da aynı güçlüklerle karşılaşılıyordu. 1996 yılında Filistin terör örgütleri İsrail'de birkaç gün içinde düzenledikleri eylemlerle 61 kişiyi öldürmüşlerdi. Bu eylemler dünyada büyük bir tepki uyandırdı. ABD Başkanı Bill Clinton'un önerisi ve Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in daveti üzerine 13 Mart 1996 tarihinde Şarm el-Şeyh kentinde bir dünya terörle mücadele zirvesi toplandı. ABD Başkanı Bill Clinton, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, İngiltere Başbakanı John Major, Almanya Başbakanı Helmut Kohl, Filistin lideri Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı Şimon Peres gibi Batı'dan, Doğu'dan ve Arap ülkelerinden pek çok devlet ve hükümet başkanı bu zirveye katıldılar.

Zirvede Türkiye'yi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel temsil ediyordu. Ben de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak ona refakat ettim. Bu dünya zirvesinin başlıca toplanma amacı, birkaç gün önce Hamas

militanlarının İsrail'de üst üste yaptıkları terör eylemlerini kınayarak teröre karşı kapsamlı bir işbirliğinin temellerini atmaktı. Ancak Libya, Lübnan, Sudan ve Suriye gibi bazı bölge ülkeleri bu toplantıya katılmadılar. Lübnan, İsraillilere karşı savaşan militanları "özgürlük savaşçısı" olarak nitelendirdi. Sudan, terör saldırılarında bulunan Hamas örgütünü desteklediğini bildirdi. Bu örgütün Hartum'da bir temsilciliği bulunuyordu.

Bazı Arap ülkelerinin bu zirveye katılmamaları, daha başlangıçta terörün tanımı ve teröre karşı alınacak önlemler konusunda görüş ayrılıklarının bulunduğunu ortaya koyuyordu.

Söz alan tüm liderler terör eylemlerini kınadılar. Ancak bazı büyük devletlerin öncelikli amacının Ortadoğu barış sürecini yeniden başlatmak olduğu anlaşılıyordu. Cumhurbaşkanı Demirel, teröre karşı somut önlemler alınması gerektiğini savundu; teröristlerle hiçbir pazarlık yapılmadan onların ilgili ülkelere iadesini, terörü destekleyen ülkelere ekonomik ambargo uygulanmasını istedi. Gerçi zirvenin sonunda yayınlanan ortak bildiride, terörle mücadele bölümünde genel ifadelerle terör sanıklarının yargılanması, ülkelerin topraklarını terör örgütlerine kullandırmamaları, bu örgütlerin silahlanması ve mali kaynak sağlamalarına karşı önlem alınması gibi hususlara yer verildi. Ancak önceliğin, Filistin-İsrail anlaşmasına ve bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasına verildiği görüldü.

Bu önemli dünya zirvesinde dağ fare mi doğurmuştu? Biraz öyle olmuştu. Örneğin zirveye katılmayan bölge ülkeleri topraklarını terör örgütlerine kullandırmaktan vazgeçmediler. Örneğin Suriye ve daha sonra Irak toprakları PKK örgütünün merkezi ve karargâhı haline geldi. Demirel'in önerileri doğrultusunda adım atmaya yanaşan olmadı. Herkesin başka bir hesabı vardı ve bu hesapların bir kısmı, ne yazık ki, terörü tamamen bitirmekten çok terörden kendi ülkelerinin çıkarları için yararlanmak noktasına odaklanıyordu.

Zirveden sonra bölgedeki terör eylemleri azalmadı, arttı. Terörü caydıracak etkili önlemler alınmadığı takdirde terörizmle mücadelede başarılı olunamayacağı bir kere daha ortaya çıktı.

Ne yazık ki, bugün dünya ülkeleri terörle topyekûn mücadele konusunda görüş birliğine ve sonuç alıcı bir ortak mücadeleye girişmiş

değiller. Büyük devletlerin kendi çıkarlarının gereği olarak bazı terör örgütlerini öncelikli hedef olarak göstermesi, başka terör örgütleriyle mücadeleyi ikinci planda bırakması ciddi sıkıntılar doğuruyor ve terörle topyekûn mücadeleyi güçleştiriyor. Bunun bedelini de dünyanın çeşitli bölgelerindeki on binlerce insan hayatıyla ödüyor.

Bu genel çerçeveyi çizdikten sonra terörün tarihteki kaynaklarını ve teröre karşı bu kadar başarısız kalınmasının sebeplerini araştırmak gerekiyor. İnsanların birbirine şiddet uygulaması ne zaman, nasıl başlamış, nasıl gelişmiş? Devletlerin ve kilisenin bundaki rolü ne olmuş?

Terörizmin Tarihteki İlk Örnekleri

Dünyada cinayetlerin tarihini inceleyenler, ilk örnek olarak Hazreti Adem ile Havva'nın büyük oğlu Kabil'in küçük oğlu Habil'i öldürdüğünden söz ederler. Musevi kaynaklarında sözü edilen bu olay daha sonra diğer din kitaplarında da yer almıştır.

Siyasi cinayet kavramı, şiddet yoluna başvurularak belirli siyasi amaçlara ulaşılabileceği inancından kaynaklanıyor. Zaman içinde siyasi cinayetler taht kavgaları şekline dönüşüyor ve bir kişinin, grubun veya ailenin bir diğerinin yerini alabilmesi için yapılan eylemler olarak nitelendiriliyor. Siyasi cinayetler gerek Doğu'daki gerek Batı'daki krallıkların hemen hemen hepsinde görülüyor. Makedonyalı III. Filip ve Jül Sezar, daha yakın tarihlerde Abraham Lincoln ve John Kennedy siyasi amaçlarla öldürülen ünlü liderler arasında yer alıyor.[13]

Siyasi cinayetlerle birlikte sanıklara işkence yapılmasının tarihi de çok eskilere gidiyor. İşkence eski Yunan'dan ve Roma'dan beri bir sorgulama yöntemi olarak kabul ediliyor. Demokrasinin beşiği sayılan bu ülkelerde kölelerin yargılanması sırasında işkence yapılması çok yaygın bir yöntem. Roma'da özgür vatandaşların yargılanmasında da işkencenin uygulandığının çok örneği var.

Terör Kavramının Kökeni ve İlk Terör Örgütü: Sicariiler

Bugün siyasette ve basında çokça söz edilen terör kelimesi Latinceden geliyor. "Terror cimbricus" M.Ö. 105 yılında Roma'da korkutmak, düşman saflarında panik yaratmak anlamında kullanılmış.

---

(13) Lewis, Bernard, *Haşhaşiler, İslamda Radikal Bir Tarikat*, çev.: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 194-195.

Yahudilerin, Hinduların ve Müslümanların geçmişinde terörizmin örnekleri var. Bunların ortak özelliği, şiddet eylemlerinin ilahi bir güç tarafından istendiği veya kabul edildiği inancı.

Filistin'in Romalıların işgali altında olduğu dönemlerde Yahudilerin kurdukları mezheplerden birine Zealots adı veriliyor. Bu mezhebin mensupları ve onların içinden çıkan bir gruba Sicariiler deniliyor. Sicariilerin eylemlerinin ilk örneklerinden biri, bazı köyleri basarak 700 kadını ve çocuğu katletmeleri.(14)

Latincede "hançerli adam" anlamına gelen Sicariiler, yaşadıkları Judea bölgesinin Romalılar tarafından işgal edilmesi üzerine ayaklanıyorlar ve Romalıların o bölgeden çıkarılması için şiddet eylemlerine başvuruyorlar. M. S. 66 ile 73 yılları arasında Yahudilerle Romalılar arasında cereyan eden ilk savaşta işte bu Sicariiler şiddet eylemleriyle ön plana çıkıyor. Sicariiler Kudüs'e giriyor, orada terör estirerek halkı Romalılara karşı savaşmaya zorluyorlar. Şehrin gıda stoklarını da tahrip eden bu teröristler, halka savaşmaktan başka çare bırakmıyorlar. Bu terör örgütü mensupları, sığındıkları bir kale Romalılar tarafından ele geçirildiğinde, teslim olmaktansa topluca intihar etmeyi tercih ediyorlar.

Bu Sicariiler, kalabalık yerlerde hançerlerini çekip Romalılara veya onlara sempati duyanlara saldırıp, sonra da halkın arasına karışarak gözden kayboluyorlar. Sicariilerin yöntemlerinden biri de fidye almak için adam kaçırmak. Bugün de birçok terör örgütünün izlediği yöntem bu. Romalılar bu teröristlere aynı sertlikle karşılık vermekle kalmıyor, o bölgede yaşayan tüm Yahudilere karşı şiddet eylemlerinde bulunuyorlar. Sicariiler devletten bağımsız bir terör örgütü sayılabilir. Arkalarında devlet gücü görünmüyor ve bir devlet tarafından yönetildiklerine dair bir işaret yok. Ancak Sicariilerin eylemleri, Ortadoğu'da terörün Müslümanlar tarafından başlatıldığına inananları doğrulamıyor.

Sicariilerin örneği bir yana, eski çağlarda şiddet ve terör eylemlerinin başsorumlusu devletlerin başındakiler. Onların birçoğu iktidarda

(14) Murphy-O'Connor, Jerome; Cunliffe, Barry, *The Holy Land*, Oxford Archaeological Guides, Oxford University Press, London, s. 378-381.

kalabilmek için en ileri düzeyde şiddete başvurma yoluna gidiyorlar ve bunu kendilerinin yasal yetkileri içinde görüyorlar.

Eski Roma'da Teröre Başvuran İmparatorlar

Eski Roma'da senatonun seçimle işbaşına getirdiği diktatörler var. Yasalar buna olanak veriyor. Senato, özellikle kriz dönemlerinde ülkeyi sıkıntılı durumlardan kurtarsın diye, toplumun güvendiği bir kişiyi geniş yetkilerle ve diktatör sıfatıyla işbaşına getiriyor. Bu seçilmiş diktatörlerden hepsi halka şiddet uygulama yoluna başvurmuyorlar. Diktatör seçilenlerden bazıları halkın çıkarlarını göz önünde bulundurarak ülkeyi yönetiyor ve süreleri bittiğinde görevlerini isteyerek bırakıyorlar. Bunlardan biri M. Ö. 458 yılında diktatör seçilen Cincinnatus. O, tarihe kişisel çıkarlarını düşünmeyen, halka hizmet eden bir diktatör olarak isim bırakmış.

Ama aksi yöndeki örnekler daha çok. Örneğin Atinalı Pisistrate. O, halkın desteğini sağlamak için kendini mağdur gibi göstermeye çalışıyor. Kendisine yönelik suikast girişiminde bulunulduğunu iddia ederek halkın acıma duygularını sömürüyor. Demek ki, o zamanlarda da böyle asılsız suikast senaryolarıyla halkı etkilemeye çalışanlar varmış. Pisistrate'nin esas amacı, devletin kaynaklarından kişisel amaçları için yararlanarak zenginleşmek. Pisistrate özellikle bazı maden yataklarının işletilmesinden büyük bir servet kazanıyor. Suikast iddiasına ciddiyet kazandırmak için de büyük bir polis ordusuyla geziyor. Pisistrate kişisel çıkarlarını korumaya çalışan ve bunun için devletin güvenlik güçlerini kişisel amaçları için kullanan bir tiran olarak hatırlanıyor.(15)

İlginç bir örnek de Syracuse'lü Komutan Denis'in hikâyesi. Denis, M. Ö. 406 yılında ülkesi Sicilyalılar tarafından yenilgiye uğratılınca başarısızlığı generallerin üzerine attı. Syracuse Parlamentosu'ndan sağladığı destekten de yararlanarak iktidarın yollarında hızla yükseldi. Gücünü kanıtlamak ve rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için onu sonuna kadar destekleyeceğine inandığı, kendine bağlı bir milis gücü kurdu. O da Pisistrate gibi, kendisine yönelik sahte bir suikast

(15) Weber, Patrick, *Le Livre Noir des Tyrans*, First Document, Paris, 2015, s. 8-10.

hazırlandığı iddiasını ortaya atarak tehlike altındaki mağdur bir lider görüntüsü sergilemeye çalıştı. Artık etrafında yüzlerce korumasıyla geziyordu. Resmen adı konulmasa da fiilen bir tiran durumuna gelmişti. Syracuse'nın büyük aileleri artık Denis'ten rahatsızlık duymaya başlamışlardı ve onun yönetimden çekilmesini istiyorlardı. Bu baskılardan kurtulmasının tek yolu dış yardıma başvurmaktı. Dönemin güçlü ülkesi Isparta'dan yardım istedi. Yurtdışında da kendine yakın saydıklarına maddi avantajlar sağlayarak, onların desteğinden yararlanma yoluna gitti. Birbiriyle rekabet eden şehirleri birbirine düşürdü ve mücadeleyi kaybedenleri acımasızca ezdi. Kartacalılarla yeniden savaşa girdiğinde talih onun yanındaydı. Askeri yöntemlerle yenemeyeceği Kartacalılar büyük bir salgın hastalığa maruz kaldılar. Denis talihin de yardımıyla Kartaca tehlikesini atlattı, büsbütün güçlendi ve etki alanını genişletti.(16)

Kan dökerek ve şiddete başvurarak iktidarlarını sürdürmeye çalışanlar, tarihe tiranlar ve diktatörler olarak geçiyor. Bunların başında gelenlerinden biri Caligula. Milattan 37 yıl sonra Roma'da iktidara gelen Caligula, daha göreve başlar başlamaz en yakın yardımcılarını öldürtüyor. Caligula'nın, en küçük kaprislerinin bile yerine getirilmemesine tahammülü yok. En aşırı şiddet yöntemlerine fütursuzca başvuruyor. Kendini Jüpiter'in yeryüzündeki temsilcisi ilan ediyor. Başka bir deyişle, Tanrı'nın dünyadaki gölgesi gibi tanınmak istiyor.

Caligula'nın en yakınlarını çoğu zaman bekleyen iki seçenek var: Ya sürgüne ya da ölüme gönderilmek. Etrafındakileri öldürme yetkisine sahip olduğunu bilmek onu çok mutlu ediyor. Kan dökmek Caligula'nın zaten karışık olan aklını büsbütün başından alıyor. En büyük hevesi, hasımlarının kafasını keserek öldürmek. Caligula'nın bir başka özelliği de, gösteriş için aşırı derecede harcama yapması. Örneğin çok sevdiği atı için yapamayacağı yok. Önce fildişinden bir yalak yaptırıyor. Bununla da yetinmiyor, en değerli mücevherlerden bir kolye yaptırıp atının boynuna takıyor. Özetle Caligula'nın akli melekelerinin yerinde olmadığı kuşkusuz ama bu, onun ülkesinin başına getirilmesine engel olmamış. Sonunda muhafızları onu tuza-

(16) Weber, Patrick, *a.g.e.*, s. 11.

ğa düşürüp öldürüyorlar. Caligula dönemi Roma'da devlet terörünün en aşırı ölçüde uygulandığı, gösterişli harcamaların ve israfın en yaygın olduğu bir dönem olarak hatırlanıyor.[17]

Ancak bundan daha beter bir örnek de var: Neron. Başlangıçta Neron'un devletin başına geçebileceğine kimse inanmıyor. Ama yeğeni Caligula'nın öldürülmesinin ve başka siyasi cinayetlerin yarattığı beklenmedik durumlar, Neron'un devletin başına geçirilmesini sağlayan koşulları yaratıyor. Özel ilişkileri toplumun tahammül edebileceği düzeyi aşıyor. Bunu engelleyebilecek tek kişi annesi Agrippina. Bu nedenle onun ortadan kaldırılması gerekiyor. Agrippina'nın öldürülmesinden pek çok kişi doğrudan doğruya Neron'u sorumlu sayıyor. Başka ilişkileri nedeniyle Neron'un gözünden düşen eşi Octavie de kuşkulu biçimde ölüyor. Onu başka cinayetler izliyor. Neron'un iktidarını sürdürmek için Tigellinus'a ihtiyacı var. Tigellinus'un yöntemi ülkeyi terörle yönetmek. Neron'un bazı kötü şeyler planladığının düşünüldüğü günlerde, 64 yılının Temmuz ayında büyük Roma yangını çıkıyor. Bu başka yangınlara benzemiyor. Tam altı gün sürüyor ve çok sayıda Romalı hayatını kaybediyor.

Bu yangını kim çıkartmış olabilir? Parmaklar Neron'u gösteriyor. Çünkü onun niyeti kendi üslubuna göre çok gösterişli binaların yükseleceği bir Roma yaratmaktı. Yangından hemen sonra işe koyuluyor. Ama onun bu hevesi, halkın gözünde Roma'nın yakılmasından onun sorumlu olduğu inancını güçlendiriyor. Neron'un başka suçlular bulması lazım. Buluyor da: "Roma'yı Hıristiyanlar yakmıştır," diyor. Bunun üzerine çok sayıda Hıristiyan öldürülüyor. Bazıları aç köpekler tarafından parçalanıyor, bazıları çarmıha geriliyor, bir kısmı yakılıyor, bazıları da şehrin arenasında aslanların önüne atılıyor. Vahşi bir devlet terörü yaşanıyor. Bu olaylar halkın Neron'a karşı duyduğu nefreti büsbütün artırıyor. O ise çareyi, eski dostlarını ve ünlü komutanları tasfiye etmekte buluyor. Bunlardan bazıları intihara zorlanıyor. Çağımızdaki bazı gelişmelerle bu kadar benzerlik olması şaşırtıcı. Artık Neron yalnız kalmıştır. Etrafında kendisini destekleyecek kimse bulamamaktadır. Senato da onu görevden almıştır. Yapabileceği tek

(17) Weber, Patrick, *a.g.e.*, s. 24-26.

şey kalmıştır, o da onu yapıyor ve sayfiye evinde intihar ediyor. Neron tarihe çılgın ve gaddar bir diktatör olarak geçiyor.[18]

Özetle, tarihte devletin gücünü terör estirmek için kullanan tiranların örnekleri çok... Tiranların yanı sıra terör eylemlerinin başka öncüleri de var. Bunlara hem Doğu'da hem de Batı'da, hem halkı Müslüman olan hem de Hıristiyan olan bölgelerde rastlanıyor.

Bunlara topluca bakıldığında bazı örgütler ön plana çıkıyor.

Ortadoğu'daki İlk Terör Örgütü: Haşhaşiler

Müslüman dünyasında ortaya çıkan terör gruplarının öncüsü Haşhaşilerdir. Prof. Bernard Lewis, Şii mezhebinin İsmailliye kolu içinden çıkan Haşhaşi tarikatının mensuplarını ilk teröristler olarak nitelendiriyor. Ünlü Şarkiyatçı Avusturyalı Hammer ise, *Haşhaşiler Tarihi* adlı eserinde bunların "daha sofu görünümlü bir itikadın ve daha katı görünümlü bir ahlakın maskesi altına sığınarak, dinin ve ahlakın dibini oyan bir grup komplocu" olduğunu söylüyor.

Haşhaşiler daha çok İran'daki eylemleriyle anılsa da, onların kaynağındaki İsmailliye mezhebinin Irak'ta, Arabistan'da, Mısır'da, Kuzey Afrika'da yaygın biçimde faaliyet gösterdiği biliniyor. Özellikle Suriye'de etkinlikleri ve ses getiren eylemleri var. O bölgede bugün de onların izinden giden örgütler var. Ama gerçek şu ki, iki yüzyılı aşan varlıklarına ve korku salan cinayetlerine rağmen Haşhaşiler hedeflerine ulaşamamışlar, tek bir şehri bile ellerinde tutamamış, ele geçirdikleri kalelerin başka güçler tarafından fethedilmesini engelleyememişler. Sonunda İsmailliye mensupları şiddetten uzaklaşan köylülerden ve tüccarlardan oluşan küçük bir azınlık olarak varlığını sürdürüyor. 1818 yılında İran Şahı, İsmailliye liderlerine "Ağa Han" unvanını veriyor. Bu onları İran yönetimine saygılı bir tutum izlemeye yönlendiriyor mu? Hayır. Tam tersine, o zamanki Ağa Han, İran Şahı'na karşı başarısız bir isyan hareketinde bulunuyor. Bu olaydan çıkarılması gereken ders: Teröristlere karşı alttan alarak, onlarla uzlaşmaya çalışarak, onların desteğini sağlamak yoluyla terörü bitirmek mümkün değil.

---

(18) Weber, Patrick, *a.g.e.*, s. 27-32.

Ağa Han Afganistan'a sığınıyor, oradan da Hindistan'a geçiyor. Ağa Hanlar, o zamandan beri kendi takipçileriyle birlikte varlıklarını sürdürüyor. Bugün de Hindistan'ın Bombay kentini merkez olarak kabul eden şimdiki Ağa Han'a bağlı olarak yaşayan İsmailliye mezhebinin mensuplarının sayısı 60.000 civarında.(19)

Son zamanlarda Türkiye'de sık sık sözü edilen ve bazı siyasetçilerin hasım gördükleri grupları suçlamak için kullandıkları Haşhaşi deyimi, aslında İran'da ve Suriye'de 1090 ile 1275 yılları arasında neredeyse 200 yıl varlığını sürdüren böyle bir tarikatın adı. Liderleri, 11. yüzyılın ortalarına doğru doğduğu tahmin edilen Hasan Sabbah. Haşhaşiler 11. yüzyılda onun liderliğinde örgütleniyorlar. Hasan Sabbah'ın Mısır, Suriye ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde yaşayan destekçileri var.

Haşhaşiler İsmailliye mezhebinin Nizari koluna mensup. İslam'da dinle siyasetin birbirinden ayrılamayacağına inanıyorlar ve İslam dinini en saf haline getirmeyi amaçladıklarını söylüyorlar. Mehdi gelene kadar bu amaçlarını gerçekleştirecekler. Bu inançla hareket ediyorlar. Başlıca amaçları Sünni mezhebini etkisiz kılmak. Bu amaçla kurbanlarını hasım gördükleri ülkelerin veya grupların halifeleri, kralları, generalleri, vaizleri ve din adamları arasından seçiyorlar. Genel halk kitlelerine karşı eylem yapmıyorlar. Bugünkü terör örgütlerinden en önemli farklarından biri bu.

Haşhaşilerin bir diğer özelliği de, kurbanlarını öldürdükten sonra kaçma girişiminde bulunmamaları. Adeta öldürülmelerini bekliyorlar. Kutsal bir dava için işledikleri cinayetlerin ödülü olarak cennete gideceklerine inandırılmışlar. Bu açıdan bugünkü intihar bombacılarına benziyorlar. Aslında Musevilikte de Hıristiyanlıkta da Müslümanlıkta da teröre yer yok, ama Haşhaşi tarikatı mensupları yaptıkları eylemlerin dinin bir gereği olduğuna inanıyorlar. İran'da doğan, oradan Suriye'ye ve Lübnan'a yayılan bu tarikat, uzun yıllar devletleri yönetenlerin korkulu rüyası olmuş.

Haşhaşilerin esas hedefi bugünkü İran topraklarında bulunan Selçuklular. O toprakların batısındaki birçok kaleyi ele geçiriyorlar ve Alamut kalesini kendilerine merkez üssü yapıyorlar. Haşhaşiler ora-

(19) Lewis, *a.g.e.*, s. 34, 201.

da hiyerarşik bir düzen kuruyorlar. Alamut kalesine yerleşen Hasan Sabbah görünürde kendini dine, felsefeye, bilime adamış, sürekli okuyan bir kişi. Alamut'a yerleştikten sonra 35 yıl boyunca bu kaleden hiç ayrılmamış, evinden de sadece iki kere çıkmış.

Haşhaşilerin dünya görüşü hasımlarından intikam almaya dayanıyor. Fedailere bir yandan kendi anlayışlarına göre dini eğitim verilirken, bir yandan da cihat uğruna savaşmaları öğretiliyor. Yani fedailer hedef gösterilen kişileri katlederken kutsal bir görev yaptıklarına inandırılıyorlar.

Fedailer hedeflerindeki kişileri halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde öldürerek, İsmailliye mezhebi mensuplarına karşı düşmanlık duyguları besleyen siyasi ve dini gruplara ve kişilere de gözdağı veriyorlar.

Fedailer cinayetlerini çoğu zaman hançerlerle işliyorlar. O devirde Haşhaşi fedailerinin cinayetleri o kadar nam salmış ki, başka grupların işledikleri cinayetler bile onlardan biliniyor ve Bernard Lewis'e göre İsmailliye mezhebi denilince herkes bu cinayetleri işleyen fedaileri hatırlıyor.[20]

Haşhaşilerin hedeflerinin başında politikacılar ve generaller yer alıyor. Sıkı bir eğitim alıyorlar ve düşman hatlarının gerisine sızarak hedeflerindeki kişileri nasıl öldüreceklerini öğreniyorlar. Çoğunlukla sivil halka saldırmıyorlar. İşte İslam dünyasındaki terörizmin kökeninde de bunlar var.

Sabbah'ın altında kademe kademe görev yapan "propagandacılar" var. Son kademe esas cinayetleri işleyen fedailer. "Dağların Şeyhi" diye adlandırılan Sabbah, fedaileri sıkı bir eğitimden geçiriyor. Kurbanlarının itimadını kazanıp onların yanına sokulacak kadar maharetli olmaları lazım. Sabbah fedailerine, hedef gösterilen şahsiyeti öldürdükten sonra meleklerin onları cennete taşıyacağını söylediği için, beyinleri böylece yıkanan fedailer hevesle kurbanlarını hançerlemeye gidiyor.

Ortaçağ'da Batılılar bunlara haşhaş içenler anlamına gelen Haşhaşi adını takmış. Batı dillerinde bu kelime zaman içinde katil anlamına

(20) Lewis, Bernard, *The Assassins: Radical Sect in Islam*, Phoenix, 2010, s. x-xiii.

gelen "assassin"e dönüşmüş. Dünya seyahati sırasında İran'a da giden Marco Polo, Sabbah'ın, fedailerine haşhaş içirip cennet vaat ederek onların tam sadakatini sağladığını ve bu şekilde onları tüm şiddet eylemlerinde kullandığını yazıyor.

Oysa ünlü yazar Amin Maalouf'a göre, liderleri onları inancın temeli anlamına gelen Asasiyun diye adlandırıyor. Sabbah'ın fedailerinin uyuşturucu kullandıklarını kanıtlayacak hiçbir delil yok. Bazı kaynaklar Sabbah'ın egemen olduğu bölgelerde şarap içilmesini bile yasakladığını, hatta oğullarından birini sırf şarap içti diye öldürttüğünü yazıyor.

Haşhaşilerin hedeflerinde çoğu zaman Müslüman liderler var. Haşhaşilerin öldürdükleri devlet adamlarının en önemlilerinden biri, Büyük Selçuklu devletinin hükümdarlarından Alpaslan ve Melikşah dönemlerinde vezirlik yapan ve *Siyâsetnâme* adlı önemli eserin yazarı olan Nizamülmülk. Büyük bir devlet adamı olan Nizamülmülk, üniversitelerin temelini oluşturan medreseleri kuran, öğrencilere yurt ve burs hizmetleri sağlanmasını ilk defa düşünen, toprak idaresi alanında reform sayılacak düzenlemeler yapan, devletin gelir-gider raporları hazırlamasına öncülük eden değerli bir devlet adamıydı. İşte bu nedenle Selçuklu İmparatorluğu'nu çökertmek isteyenlerin boy hedefiydi.

1092 yılında Selçuklu imparatoru Melikşah, Haşhaşilerin bulundukları bölgelerden çıkarılması için Alamut kalesine ve civarındaki bölgelere büyük bir operasyon düzenlemiş, ancak başarılı sonuç alamamıştı. Buna karşılık vermek isteyen Haşhaşiler, aynı yılın sonlarında, tüm ayrıntılarını Hasan Sabbah'ın bizzat planladığı bir eylem sonucunda Selçuk Sultanı'nın veziri Nizamülmülk'ü öldürdüler. Haşhaşiler bu cinayetten sonra, İsmailliye mezhebine karşı mücadele eden hükümdar, emir, vali, general ve din adamlarına karşı suikastlar düzenlediler.

Bu cinayetler üzerine onlara karşı intikam duygusu besleyenler de, Haşhaşilerin içinden çıktığı İsmailliye mezhebi mensuplarına karşı eylem yapmaya başladılar. Haşhaşi karşıtlarından biri şöyle diyordu: "Onları öldürmek yağmur suyundan da helaldir. Topraklarını zapt etmek, müritlerini öldürmek ve dünyayı bu kirden arındırmak

sultanların ve kralların boynunun borcudur." Hasan Sabbah 1124 yılında öldü. Ölürken yerine Buzurg-Ümid'in geçmesini vasiyet etti. Haşhaşiler Sabbah'tan sonra da eylemlerini sürdürdüler. Haşhaşiler bir yandan da Suriye'de eylem yapmaya devam ettiler, orada da nüfuz alanları yaratmaya çalıştılar.(21)

Haşhaşilerin Hıristiyan devlet adamlarını veya komutanlarını öldürdükleri hakkında pek bilgi yok. Bunun nadir örneklerinden biri Haşhaşilerin hançerleriyle 1192 yılında öldürülen Kudüs Latin Krallığı'nın kralı Montferratlı Conrad. Hıristiyanları işte böyle pek nadir durumlarda hedef alan Haşhaşilerin, Moğol saldırılarına karşı korunmak için İngiltere'ye ve Fransa'ya elçi göndererek yardım istedikleri biliniyor.(22) Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'deki bazı ayaklanmacıların İngiliz hükümetinden destek istedikleri gibi...

Haşhaşilerin öldürmek istedikleri liderlerden biri Cengiz Han. Ancak bunu başaramıyorlar. 40 Haşhaşiden oluşan bir grup, Cengiz Han'a yönelik suikast hazırlığındayken bunu öğrenen Moğol hükümdarı, kardeşlerinden birini, rastladıkları herkesi öldürmeleri talimatıyla Haşhaşilerin İran'ın kuzeyindeki dağlarda yaşadıkları topraklara gönderiyor.(23)

Haşhaşiler şiddet eylemlerine başvurarak etrafa korku salmaya çalışıyorlar. Onlar da Sicariiler gibi kurbanlarını hançerleyerek öldürüyorlar. Başka cinayet aleti kullandıkları duyulmamış. Cinayetlerini camiler veya halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde herkesin gözü önünde işleyerek korku salıyorlar.(24)

Sonunda, Moğol imparatorlarının Haşhaşilerin kalesi olan Alamut'u 1275 yılında ele geçirmeleri üzerine bu şiddet tarikatı tasfiye ediliyor.

Haşhaşiler İran'dan sonra Suriye'de de etkili oluyorlar. Suriye'deki Selçuklu devlet adamlarının öldürülmesi üzerine Haşhaşilere karşı

(21) Lewis, *a.g.e.*, s. 86-87, 106.
(22) Lewis, *a.g.e.*, s. 11-12, 22.
(23) Lewis, *a.g.e.*, s. 25.
(24) Reich, Walter, *Origins of Terrorism*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 1998, s. 121.

büyük bir tepki oluşuyor. Sonunda Türk Hükümdarı Tuğtekin'in oğlu ve halefi Böri, bugünkü Suriye ve Lübnan topraklarında Haşhaşilere karşı büyük bir saldırı düzenliyor. Bu saldırının sonucunda öldürülen Haşhaşilerin sayısı bazı tarihçilere göre 6.000. Bazıları bu sayıyı 20.000 olarak veriyorlar.

Haşhaşilerin sonunu getiren gelişmeler, bir yandan İran topraklarında Moğolların, bir yandan da bugünkü Ortadoğu topraklarında Mısır Memluk Sultanı Baybars'ın saldırıları oluyor. Bu mücadelede yenilgiye uğrayan ve artık savaşacak gücü kalmayan Haşhaşiler, Baybars'ın egemenliğini kabul edip ona vergi ödemeye başlıyorlar. Baybars ve daha sonraki Memluk sultanları da hasımlarına karşı saldırı düzenlemekte Haşhaşileri kullanıyor. Haşhaşiler artık yeni efendilerinin hizmetindedirler.(25) İbn-i Batuta'nın yazdığına göre, orada Haşhaşilere işledikleri her cinayet için belirli bir para ödeniyor. Bu da devlet eliyle terörün desteklenmesi, daha açık deyimiyle devlet terörü anlamına geliyor.

Özetle, Haşhaşilerin sonu, terörle yola çıkanların pek çok devlet adamının canına mal olan bu eylemlerinin hiçbir siyasi sonuç vermediğinin ve terörle, şiddetle siyasi sonuç sağlanamayacağının tarihe geçen en dikkat çekici örneklerinden birini oluşturmuştur. Bugün dünyada hâlâ terör yoluyla hedefledikleri siyasi sonuçlara ulaşabileceğini umanların Haşhaşilerin sonunu iyi değerlendirmeleri gerekiyor.

Haşhaşilerin terör eylemlerini gerçekleştirdikleri bölgeden pek de uzak olmayan topraklarda ortaya çıkan başka bir terör örgütü halka dehşet saçıyor. Bu örgüt tarihte en çok can alan terör örgütlerinden biri olan ve 14. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Thuglar. Bunlar kervanlara karışıp uygun gördükleri yerde ve zamanda, çoğu zaman geceleri, kurbanlarını boğarak öldürüp soygunculuk yapıyorlar. 1830 yılında İngilizler tarafından tasfiye edilene kadar Thugların öldürdükleri insan sayısının 500 bin ila 1 milyon arasında olduğu tahmin ediliyor.(26)

---

(25) Lewis, *a.g.e.*, s. 169, 191.

(26) *The Los Angeles Times*, 3 Ağustos 2003.

Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu Döneminde Şiddet ve Terör

Haşhaşilerin hedef aldığı Cengiz Han ve Moğol imparatorları yalnız Asyalıların değil, Avrupalıların da korkulu rüyasıydı. 1206 ile 1337 yılları arasında varlığını sürdüren Moğollar, Asya'nın ve Avrupa'nın doğusundaki geniş toprakları aşırı derecede güç ve şiddet kullanarak istila etmişlerdi. Brian Landers gibi yazarlar, Moğolların gerçekleştirdiği terör eylemlerinin bir benzerine Avrupa'nın 20. yüzyıla kadar tanık olmadığını yazıyor.(27)

Moğolların fiziki şiddet uygulamanın yanı sıra, veba gibi hastalıkları bilinçli olarak yayarak çok sayıda insanın ölümüne yol açtığını söyleyenler var.

Başlangıçta Moğolları, bazı Türk grupları Tatar ve Uygurları bir araya getirerek Moğol İmparatorluğu'nu kuran Cengiz Han, fetihler yoluyla Orta ve Doğu Asya'da önemli toprakları işgal etti. 1209 yılından itibaren Çin'e üst üste saldırılar düzenleyen Moğollar, Jin ve Song hanedanlıklarını sona erdirdiler, Kore'yi teslim olmaya zorladılar. Moğolların o bölgedeki en büyük başarısı, Kubilay Han'ın 1271 yılında Çin'de Yuan hanedanını kurmasıyla sağlandı. 1277 ve 1287 yıllarında Birmanya'yı işgal eden Moğollar, Vietnam'ı ve Java'yı istila etme girişimlerinde başarılı olamadılar.

Moğolların Orta Asya'daki istilaları çok sayıda masum insanın ölümüne yol açtı. Cengiz Han'ın 1219 yılında Buhara'yı ele geçirmesi sırasında 30.000 kişi öldürüldü. Semerkant'ın işgali hemen hemen aynı sayıda insanın ölümüne yol açtı. Merv'in işgali sırasında katliamın 13 gün sürdüğü ve öldürülenlerin sayısının 1 milyonu aştığı ifade ediliyor. Horasan bölgesinde öldürülenlerin sayısı da 100 binlerle ölçülüyor.

Herat'ın işgali daha da acı bir dram yaşanmasına yol açtı. Başlangıçta o şehirde bulunan 12.000 askeri öldürmekle yetinen Cengiz Han, daha sonra şehirde bir ayaklanma başlayınca komutanlarından Noyan'ı şehri yeniden işgal ederek tamamen tahrip etmekle ve şehirdeki herkesi öldürmekle görevlendirdi. Kaçabilen 2.000 kişi daha

(27) Landers, Brian, *Empires Apart: A History of American and Russian Imperialism*, Pegasus Books, 2011, s. 17.

sonra yakalanarak katledildi. Cengiz Han'ın Çin'de ve Orta Asya'da yaptığı katliamları bugünkü kavramı kullanarak "soykırım" olarak nitelendirenler var.[28]

Moğollar 1240 yılında Avrupa'nın doğusuna ulaştılar. Birçok yerde amaçlarına ulaşmak için büyük katliamlar yaptılar. Bugünkü Özbekistan'da bulunan Urgenç şehrinin işgalinden sonra her Moğol savaşçısına yerli halktan 24 kişiyi öldürme görevi verildi. Bu şehrin işgalinde 20 bin Moğol askerinin görev aldığı düşünülecek olursa katliamın büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.

Moğol istilaları Avrupa'da çok büyük göç hareketlerine yol açtı. 1237 ile 1240 yılları arasında Polonya, Macaristan ve Bulgaristan Moğollar tarafından işgal edildi. Rusya'nın büyük şehirlerinden birçoğu tamamen tahrip edildi. İşgal edilen şehirlerde öldürülen sivillerin sayısının 1 milyonu bulduğu ifade ediliyor.[29]

Moğol saldırıları sırasında uygulanan şiddet eylemlerinin sonucunda, işgal ettikleri ülkelerin nüfusunda büyük düşüş oldu. Örneğin Kuzey Çin'in nüfusu 50 milyondan 9 milyona düştü. Moğollar İran, Suriye ve Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Türkiye'nin doğusundaki bazı toprakları da denetimleri altına aldılar. 1258 yılında Bağdat'ı işgal eden Moğollar şehri büyük ölçüde tahrip ettiler, camilerin çoğunu yıkıp, 800 bin kişiyi öldürdüler.[30] Moğolların Ortadoğu'da daha geniş toprakları istila etmesi Mısır'daki Memlukların Ain Jalut bölgesindeki savaşta yenilmesi sayesinde sağlandı.

O dönemlere ait güvenilir istatistiklerin bulunmaması nedeniyle Cengiz Han ve onun ölümünden sonra Moğolların yaptıkları katliamlarla ilgili rakamlar, mübalağalı da olsa, Moğol İmparatorluğu'nun izlediği yöntemlerin acımasızlığı ve katledilen insan sayısının yüksekliği tam bir devlet terörü örneği oluşturuyor.

(28) Rummel, R. J., *Death By Government*, Transaction Publishers, New Jersey, 2009, s. 49.
(29) Rummel, *a.g.e.*, s. xvii.
(30) Rummel, *a.g.e.*, s. 50.

Hıristiyan Dünyasında Şiddet ve Terör

Ortaçağ'da ve Yeniçağ'ın başlarında Avrupa'da bazı farklı dini inanç sahiplerine karşı kilisenin öncülüğünde yaygın şiddet eylemleri görülüyor. Bu şiddet eylemleri zaman zaman kilise terörü boyutu kazanıyor. Roma'daki Katolik kilisesinin başındaki din adamları, Katolikliğin en katı biçimde yorumuna karşı çıkan veya başka dinlerden Katolikliğe geçmeye zorlanıp da bu yeni dinlerini içlerine sindiremedikleri için eski dinlerine geri dönmeye eğilimli olduklarından kuşkulanılanları yargılayıp cezalandırıyorlar. Bu zamanla kilisenin resmi politikası haline geliyor.

O yıllarda kilisenin baş ağrılarından biri Yahudilerin durumu. 10. yüzyıla kadar Fransa'daki Yahudiler, bazı kısıtlamalarla da olsa varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Ancak 1096-1099 yılları arasındaki yapılan I. Haçlı Seferi Yahudi düşmanlığını ön plana çıkarttı.

Başlangıçta Hıristiyanlığın savaş yoluyla yayılması düşüncesi ve hedefi yoktu. Ancak İsa'dan 300 yıl sonra, Romalıların Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte İmparator I. Konstantin savaş yoluyla toprak kazanma fikrinin savunucusu oldu. Zaman içinde bu fikir gelişti ve haçlı seferlerine dönüştü.

Haçlı seferleri kavramı yakın tarihlerde de kapsamlı askeri müdahaleleri nitelemek için kullanılır oldu. II. Dünya Savaşı'nda General Eisenhower'in "Avrupa için haçlı seferi" sözünü kullanması bunun örnekleri arasındadır.[31] 2001 yılında Başkan Bush'un terörle müca-

(31) Madden, Thomas F, *The Concise History of Crusades*, Rowman & Littlefield, New York, 2014, s. 1-2.

deleden bahsederken "Haçlı seferi" sözünü kullanması da başka bir örnek. Ancak bu sözü İslam ülkelerinde büyük bir tepkiye yol açması üzerine Bush bir düzeltme yapma ihtiyacını duymuştu.

Haçlı Seferlerinin Gerçek Yüzü

Haçlı seferleri Papa II. Urban'ın 1095 yılında Clermont'ta toplanan Kilise Konseyi'nde yaptığı çağrı üzerine başlatıldı. Bu seferlerin amacı Filistin'deki kutsal toprakları ele geçirmekti. Hıristiyanlığın doğduğu o topraklar kilise için büyük önem taşıyordu. Müslüman Arapların 7. yüzyılda Kudüs'ü ele geçirmeleri, Hıristiyan âlemi için hazmedilmesi çok güç bir gelişme olmuştu. Şehrin Türklerin eline geçmesi daha da büyük bir tepki yarattı. Papa II. Urban, kutsal toprakların ele geçirilmesi için yaptığı çağrıda, Türklerin Kudüs'te vahşet uyguladığı iddiasında bulunuyordu. Tarihçi Robert de Monk, Papa'nın dile getirdiği vahşet örneklerini 1962 yılında yazdığı *Crusades: A Documentary Survey* adlı kitabında ayrıntılarıyla anlatıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, Papa, imparatorları ve kralları böyle geniş çaplı bir askeri harekete razı edebilmek için böyle tahrik edici bir üslup kullanma ve vahşet hikâyeleri anlatma gereğini duymuştu.

İşte I. Haçlı Seferi, Papa II. Urban'ın bu çağrısı üzerine başlamıştı. Hedef: Kudüs. Peki, Haçlı orduları Avrupa'nın batısından doğruca Kudüs'e mi gitmişler? Hayır. Daha önce yapılacak işleri var. Önce bugünkü Alman topraklarının Ren bölgesinde yaşayan Yahudiler imha edilecek ve onların servetine el konulacak. Papa'nın gösterdiği hedefler içinde bu yok ama Haçlı komutanları öyle uygun görmüş. Bu komutanların başında Emicho de Leiningen adlı bir kont var. Bu kontun emriyle Haçlı askerleri Worms, Mainz, Trier ve Köln şehirlerinde yaşayan Yahudilere saldırıp büyük bir katliam gerçekleştiriyor. Yahudilerin saklandıkları kiliseler de bu saldırılardan nasibini alıyor.

Ünlü tarihçi İlber Ortaylı, "Gerçek şu ki, Hıristiyanlar ilk Haçlı seferini şaşılacak bir barbarlıkla yürüttüler... Ordu önce Hıristiyan şehirlerini yağmaladı, Yahudileri öldürdü... Geçtikleri yerleri kuruttu," diyor.[32]

(32) Ortaylı, İlber, *Osmanlı'ya Bakmak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 13.

O dönemin tanıklarından Aix'li Albert'in anlattıklarına göre, Haçlılar Yahudi kadın ve çocukları öyle büyük bir vahşetle öldürüyorlar ki, birkaç dakika sonra kendileri de katledilecek olan kadınlar, evlatlarının bu zalimce yöntemlerle ölmelerine fırsat vermemek için onları kendi elleriyle öldürüyorlar. Haçlıların gerekçeleri de hazır: İsa'yı Müslümanlar değil Yahudiler çarmıha germişlerdi. Onun için önce onlardan intikam alınmalıdır. Tabii bu vesileyle zengin Yahudilerin servetine de el konulmalıdır.(33) İşte şimdi Türklere "Tarihinizle yüzleşin!" diyenler kendi tarihleriyle yüzleşmeye kalksalar görecekleri manzara budur.

Bir de şu var: Terörün tanımına bir türlü yanaşmayanlar, hangi ortak tanımda birleşseler de, kendi atalarının sebep olduğu bu gibi katliamları terör suçunun tanımının dışında tutamayacaklar.

I. Haçlı Seferi'nin Kudüs'e ulaşmasıyla birlikte büyük bir katliam yaşandı. 15 Temmuz 1099 tarihinde şehrin ele geçirilmesinden sonra yaşananlar dehşet verici oldu. Yazarı belli olmayan ancak C. Morrisson tarafından atıfta bulunulan I. Haçlı Seferi hakkındaki bir eserde, "Haçlılar Kudüs'e girdikten sonra Sarrasinleri Süleyman'ın tapınağına kadar katlederek ilerlediler. Akan kanlar Haçlı askerlerinin bileklerine kadar yükselen bir göl oluşturuyordu," denilmekteydi. Müslüman yazarlar da Kudüs'te yaşanan bu katliama atıfta bulunuyorlar. İbn Al-Athir'in yazdığına göre: "Kentin nüfusu kılıçtan geçirilmiş ve Franklar bu katliamı bir hafta süreyle sürdürmüşlerdi. El Aksa camiinde öldürülenlerin sayısı 70.000'i aşıyordu. Yahudiler sinagoglarda toplanmış ve canlı canlı yakılmışlardı. Kutsal binalarla Hazreti İbrahim'in türbesi de yıkılmıştı." Müslümanların kendi aralarında etnik ve mezhepsel açıdan bölünmüş olmaları da Haçlıların işini kolaylaştırmıştı. Gerçekten Sünnilerle Şiiler, Türklerle Araplar, hatta Türklerle Türkler ve Araplarla Araplar arasında ihtilaflar ve çatışmalar vardı.(34) İşte I. Haçlı Seferi'nde bunlar oldu. Papa tarafından başlatılan ve din adına yapılan bu sefer tam bir kitlesel imha hareketine dönüşmüştü.

---

(33) Madden, *a.g.e.*, s. 18.

(34) Khader, Bichara, *L'Europe et La Palestine: Des Croisades a Nos Jours*, L'Harmattan, Belgique, 1999, s. 24-26.

Daha sonraki yıllarda Kıbrıs adasında yaşayan Hıristiyanlar da bu katliamlardan nasibini almıştı. Haçlı ordularının komutanlarından Chatillonlu Reynald, Ermeni Prensi Thoros'la birlikte 1156 yılında Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kıbrıs adasında büyük bir katliam gerçekleştirdiler. Üç hafta boyunca adada yaşayan kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere çok sayıda masum insanı katlettiler.(35)

Bu devlet terörü hem Haçlıların hem de Ermenilerin tarihine bir utanç belgesi olarak geçiyor. Kıbrıslı Rum terör örgütlerinin 1975 yılından itibaren Türk diplomatlarını öldürmeyi hedef alan Ermeni terör örgütü ASALA ile yakın işbirliği yapması bu tarihi gerçekler açısından ibret verici.

Haçlı seferlerindeki terör ve zulüm bununla da bitmiyor. Papa III. Innocentius 1198 yılında IV. Haçlı Seferi'ni düzenliyor. Bu seferin hazırlıkları Venedik'te yapılıyor. O sırada Venedik'te sürgünde bulunan Bizans Prensi Alexius Angelus, Haçlı komutanlarla görüşüyor. Bizans imparatorunun kendisine haksızlık yaptığını anlatıyor. Halkın kendisini imparatorluğun başında görmek istediğini, Haçlı ordularını İstanbul'u fethedip onu tahta geçirirlerse bunun karşılığında onları cömertçe ödüllendireceğini ve Mısır seferinde onlara yardımcı olacağını söylüyor.

Komutanlar Alexius'u destekleme kararı alıyor. Onu Bizans tahtına geçirecekler, karşılığında büyük bir maddi destek sağlayacaklar ve böylece kutsal topraklara yapacakları seferin masrafını karşılayacaklar. III. Innocentius bu işten rahatsızdır. Haçlı komutanlarına bir mektup yazarak kesinlikle Bizans'a gitmemelerini istiyor. Ancak beklentiler o kadar cazip ki, Papa'ya kulak veren olmuyor. Haçlı donanması Ege ve Marmara denizini aşıp, 23 Haziran 1203'te İstanbul önlerine geliyor.

Oraya kadar gelmek kolaydır ama şehri fethetmek o kadar kolay değildir. Bizans imparatorunun şehri savunma gücü Haçlı ordularının üç katı kadardır. Buna rağmen Galata semti kısa sürede Haçlıların eline geçiyor. Venedikliler şehrin başka bölgelerini de kısmen ele geçirip oradaki binaları ateşe veriyorlar. Bizans bir süre direniyor.

(35) Madden, *a.g.e.*, s. 63.

Sonunda Haçlılar İstanbul'u ele geçirip vaat ettikleri gibi Alexius'u tahta geçiriyorlar. Onun sıfatı artık IV. Alexius'tur. Şimdi sıra vaatlerini yerine getirmeye gelmiştir. Bunu kısmen yapabiliyor ama hepsini değil... Bizans'ın hazineleri Haçlılara verme girişimine halktan büyük tepki geliyor. IV. Alexius halkın kendisini devireceğinden korkup Haçlılara direnme kararı alıyor. Önce onları şehrin dışına çıkıp Galata sırtlarında kamp kurmaya ikna ediyor. Halkın Haçlılara tepkisi büyüyor. Haçlıların da sabrı tükeniyor. O ortamda halk Aya Sofya Kilisesi'nin önünde büyük gösteriler yapıyor. IV. Alexius tahttan indiriliyor ve birkaç gün sonra boğularak öldürülüyor.

8 Nisan 1204'te Haçlı orduları İstanbul'a karşı saldırıya geçiyor ve sonunda şehrin tamamını ele geçiriyorlar. Yeni imparator şehirden kaçıyor. Şehirde büyük bir katliam yaşanıyor. Kadınlara ve çocuklara ve kutsal yerlere dokunulmayacağı yolunda evvelce alınan kararlar unutulmuştur. Kadın-çocuk demeden çok sayıda insan katlediliyor. Şehrin tüm serveti ve sanat eserleri yağmalanıyor, bir bölümü gemilere yüklenerek Batı Avrupa ülkelerine gönderiliyor. Bunlar arasında muhteşem bir sanat eseri sayılan, dört bronz attan oluşan heykel de var. Bu heykel Venedik'e gönderiliyor ve şehrin simgesi haline geliyor. İstanbul'da yaşananları duyan Papa III. Innocentius bundan büyük utanç duyduğunu söylüyor. Gerçekten Haçlıların İstanbul'da yaptıkları zulüm dünya tarihinin en utanç verici sayfalarından birini oluşturuyor.[36] İşte kutsal amaçlarla ilan edilen haçlı seferlerinin arka planında bunlar var.

Bu yağma ve işgal eyleminin sonunda, İstanbul'da 1204 ile 1261 yılları arasında hüküm sürecek bir Latin Krallığı ilan ediliyor. O dönemde İstanbul'daki Ortodokslar Katoliklere karşı o kadar büyük bir kin ve nefret duyuyorlar ki, F. Braudel'e göre, İstanbul Rumları Katoliklere boyun eğmektense Türklere teslim olmayı tercih eder duruma geliyorlar. Çünkü Türkler onlara karşı daha hoşgörülü davranıyor ve kendi dinlerinin gereğini yerine getirmelerine engel olmuyorlar.[37]

(36) Madden, *a.g.e.*, s. 112-114.
(37) Khader, *a.g.e.*, s. 31.

I. Haçlı Seferi'nde Yahudilerin katliamından IV. Haçlı Seferi'nde İstanbul'un yağmalanmasına kadar uzanan dönem, terörün tarihteki en ibret verici örneklerinin yaşandığı dönemlerden biridir.

Yahudilere yönelik terör ve şiddet daha sonraki dönemlerde de devam ediyor. Avrupa'nın birçok yerinde Yahudi katliamları yaşanıyor. Yahudiler artık bertaraf edilmesi gereken düşmanlar gibi görülüyor.

1171 yılında, Loire vadisindeki Blois şehrinde yaşayan Yahudilerin neredeyse tamamının öldürüldüğüne dair bilgiler var. 1182 yılında Kral Philippe Auguste, tüm Yahudilerin kraliyet topraklarından çıkarılmasını emrediyor. Aynı kral 1198 yılında bu kararını geri alıp Yahudilerin eski yerlerine dönmelerine izin veriyorsa da, bu birçok kurala bağlı olacak ve Yahudiler özgürlüklerinin büyük kısmını kaybedecekler.

Vatikan'ın Yahudilere karşı tutumu da pek hoşgörülü sayılmaz. 1179 ve 1215 yıllarında Latran'da toplanan Kilise Konseyi Yahudilere karşı baskıcı önlemler alınmasını onaylıyor. Artık Yahudilerle Hıristiyanlar aynı yerlerde yan yana yaşayamayacaklar. 1278 yılında Papa III. Nicolas, Yahudilerin edebi eserlerini yasaklıyor. 1288 yılında İbranice yazılmış eserler toplattırılıyor. *Talmud* gibi dini kitaplar yakılıyor. Yahudilerin kimliklerini belirlemek üzere, elbiselerine bir araba tekerleği simgesi işlenmesi zorunlu kılınıyor. Başka bir deyişle, Hitler döneminde Almanya'da ve Nazilerin işgal ettikleri topraklarda Yahudilerin elbiselerine sarı renkli yıldız işaretinin işlenmesi bu ayırımcılığın ilk örneği değil. 1290 yılında Yahudiler İngiltere'den sınır dışı ediliyor. İngiltere'de demokrasinin başlangıç tarihi olarak bilinen Magna Carta'nın kabulünden 75 yıl sonra böyle şeyler olabiliyor.

Yahudilerin durumuna son noktayı Fransa Kralı VI. Charles 1394 yılında koyuyor. Artık Yahudilerin Fransa'da yaşamasına izin verilmeyecektir. Bu kural Ortaçağ'ın sonuna kadar yürürlükte kalacaktır.[38]

Engizisyon Mahkemelerinde Zulüm

Kilisenin başka dinlere mensup olanlara, hatta Katolikliğin en katı kurallarına kayıtsız şartsız bağlı olmayanlara karşı tutumu çok

(38) Le Fur, Didier, *L'Inquisition*, Tallandier, Paris, 2012, s. 20-25.

acımasız. Bunlar Papalığın talimatıyla kurulan engizisyon mahkemelerinde yargılanıyorlar. Engizisyon mahkemeleri dönemi, Tanrı adına hareket ettiğini söyleyen bağnaz din adamlarının keyfi yönetimlerindeki mahkemelerde binlerce insanı haksız yere yargılayıp ölüme mahkûm ettikleri bir dönem. Kuşkusuz başka dönemlerde de dünyada hukuk adına utanç verici yargılamalar olmuş ve çok sayıda insan, hukuk göz göre göre ihlal edilip cezalandırılmış, hatta ölüme gönderilmiştir. Engizisyon mahkemeleri tüm bu hukuksuz yargılamaların öncüsü olma özelliğini taşıyor ve en kötü örneklerinin başında geliyor.

Bütün Ortaçağ boyunca devam eden engizisyon yargılamaları ve işkenceleri Fransa'nın güneyindeki Languedoc ve Provence bölgelerinde 1231 yılında başlıyor ve Fransa'nın başka bölgelerine, hatta başka ülkelere sıçrıyor.

Aslında din kurallarının en katı biçimde uygulanmasına karşı çıkanların cezalandırılmasının örneklerine M.S. 11. yüzyıldan itibaren rastlanıyor. Kilisenin katı kurallarına uymadıkları iddia edilen 10 rahip, 1022 yılının Noel'inde Kral Robert le Pieux, yani Dindar Robert'in emriyle yakılarak öldürülüyor. O tarihte daha engizisyon mahkemeleri kurulmamış.

Engizisyon yargılamalarının amacı, Katolikliğin kurallarını en katı biçimde korumak ve bu bağnaz yaklaşıma hukuki bir çerçeve kazandırmak. O tarihlerde kilise kriz içinde. Papa II. Innocentius, 1198 yılında bu kriz nedeniyle din adamlarını suçluyor ve "Halkın yozlaşmasının altındaki en önemli neden ruhban sınıfıdır," diyor.

Robert Grosseteste adlı bir İngiliz rahip de, Papa'nın ve kardinallerin önünde yaptığı bir konuşmada "din adamlarının bütün dünyadaki kirlenmeden sorumlu olduklarını" söylüyor. Bazı yerlerde din adamlarının sahip oldukları unvanları sattıkları yolunda bilgiler var... İşte engizisyonun başladığı dönemde kilisenin durumu bu.[39]

Özetle Avrupa, Ortaçağ'da farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşamasını hazmedecek durumda değil. Ortaçağ'da bu baskı ve ayırımcılık sürerken, Anadolu'da geniş ölçüde hoşgörülü bir or-

(39) Le Fur, *a.g.e.*, s. 9-10.

tam var. Örneğin 13. yüzyıla damgasını vuran ve etkileri hâlâ canlı biçimde yaşayan Mevlana Celalettin-i Rumi farklı inanç sahiplerine, hatta hiçbir dini inanca sahip olmayanlara karşı hoşgörülü bir yaklaşım sergiliyor. Dergâhının kapıları herkese açık. Aslen Orta Asyalı Sofi düşünür, şair Ebu Said-i Ebu'l-Hayr'a ait olan ama Mevlana'ya atfedilen şu sözler, o devirlerde Avrupa'nın batısındaki bağnazlıkla tam bir tezat oluşturuyor:

> *Gel, gel, ne olursan ol, yine gel. İster kâfir, ister mecusi, ister puta tapan ol, yine gel. Bizim dergahımız, ümitsizlik dergahı değildir. Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da, yine gel...*

Başka bir deyişle, Batı kültüründen gelenlerin geçmişleriyle övünerek Doğu kültüründen gelenlere üstünlük taslamalarını ciddiye almak kabil değil.

Her ülkenin geçmişinde pek de övünülemeyecek sayfalar olsa da, son tahlilde Türkiye ile Avrupa ülkelerinin geçmişleri bir bütün olarak kıyaslandığında, tarihlerinden en çok utanç duyacak milletlerin ön sıralarında Türkler yer almaz. İşte Ortaçağ'da ve Yeniçağ'ın başlangıcında Avrupa'da sergilenen insanlık dışı ve dehşet verici olaylar bunun kanıtını oluşturuyor.

Bugün bile Avrupa'nın en demokratik sayılan ülkelerinde farklı dinlere mensup insanlara karşı ayırımcılık, hatta husumet besleyen insanlar ve gruplar var. Yeni Naziler veya Dazlaklar olarak isimlendirilen gruplar, 1990'lı yılların başlarında, önce Almanya'nın Mölln ve Solingen şehirlerinde, daha sonra da başka yerlerde farklı inançlara ve kültürlere sahip oldukları için kadın-çocuk demeden bazı Türkleri ve yabancıları evlerini kundaklayarak öldürmüşlerdi. Sosyal bir hastalık halini alan bu durum geniş halk kitlelerinin tepkisini çekse de, ne yazık ki bazı ülkelerde halkın azımsanmayacak bir bölümünün desteğini alabiliyor. Fransa'da ırkçı eğilim sahibi partilerin seçimlerde sağladıkları başarı bu açıdan çok düşündürücü. İşte Batı ülkelerindeki bu şiddet eylemlerinin tarihsel köklerini, Ortaçağ'da yaygın biçimde uygulanan kilise veya devlet teröründe aramak mümkün. O devirlerde

otorite kurmanın, siyasal üstünlük sağlamanın yolları şiddete başvurmaktan geçiyor.

Ortaçağ'da kilisenin temel kurallarından sapanlarla mücadele Papalığın önemli hedeflerinden biri. Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan ve Katolik kilisesinin bağnaz kurallarına karşı çıkan Jan Hus'un takipçileri olan Hussitler de kilisenin düşmanları arasında sayılıyor. Jan Hus, 1369 ile 1415 yılları arasında yaşayan bir Çek din adamı ve filozof. Martin Luther'den ve Calvin'den çok önce yaşamış olan Hus, Hıristiyan dininde reformu ilk başlatan bir dini lider sayılıyor ve 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestan akıma esin kaynağı oluyor. Hus'un düşünceleri yalnız Çekler arasında değil, tüm Avrupa'da yaygın bir ilgi ve destek görüyor. Jan Hus, kilisenin dogmatik çizgisinden uzaklaştığı için 1415 yılında yakılarak öldürülüyor. Hus'un ölümünden sonra onun yolundan gidenler Katolik kilisesine başkaldırıyor. 1420 ile 1431 yılları arasında Hus'un takipçilerine karşı beş Haçlı seferi düzenleniyor ama başarılı olunamıyor. Yani Katolik kilisesi farklı düşünenleri ikna yoluyla değil, kuvvet kullanarak etkisiz kılmaya çalışıyor. Hus'un ölümünden 100 yıl sonra bile Çeklerin yaklaşık yüzde 90'ı onun düşüncelerini benimsiyordu. Hus'un Protestanlığın kurucusu Martin Luther üzerinde de büyük etki yaptığı biliniyor.

12. yüzyıldan itibaren kilisenin yolundan sapan Catharlarla da nasıl mücadele edileceği düşünülüyor. Bunlar, 12-14. yüzyıllarda Kuzey İtalya'daki bazı kiliselerdeki din adamlarının benimsediği, Katolikliğin temel kurallarından farklı bir anlayışı temsil ediyorlar. Catharlar, şeytanı çok büyük bir güç olarak kabul ediyorlar ve bütün dünyayı etkisi altına aldığına inanıyorlar. Hıristiyanların ruhlarını bu güçlü şeytandan kurtarmaları için kendilerine göre yöntemler geliştiriyorlar.(40)

Papalık bunları din düşmanı sayıyor ve onların görev yaptıkları kiliselere "Şeytanın Kilisesi" diyor. Cathar sıfatı kilise karşıtları için kullanılıyor. Önce bunların kiliseyle ilişkileri kesiliyor. Ama bu yeterli değil. Onların yargılanıp cezalandırılması da lazım. 1179 yılın-

(40) Levack, Brian, P., *The Witch-Hunt in Early Modern Europe,* Routledge, New York, 2006, s. 42-43.

da Roma'da Vatikan'ın sınırları içindeki Latran'da toplanan Kilise Konseyi, en büyük düşman sayılan ve Fransa'nın güney bölgesinde, Toulouse civarında yaşayan bu Catharlara karşı bir Haçlı seferi başlatmayı kararlaştırıyor. Yakalanan Catharlar öldürülecek. Onlara karşı yürütülecek Haçlı seferine katılanların bütün günahları affedilecek ve bu savaş sırasında ölürlerse cennete gidecekler. Kilisenin vaadi bu. Bu gibi kararlar açıkça bir kilise terörü anlamına geliyor.

Peki kilise karşıtları imha edilmekten kurtulup yakalanırsa bunları kim yargılayıp cezalandıracak?

Önceleri bu yargılama işini yerel kiliselerin papazları yaparlarmış. 1163 yılında Fransa'nın Tours şehrinde yapılan bir Kilise Konseyi toplantısında, Fransa Kralı VII. Louis'nin ısrarıyla engizisyon yargılamalarının ilk adımı atılıyor. Papalık da dini sıfat taşıyan hâkimlerin bu konuda yetkili kılınmasını kararlaştırıyor. Kilise, başpiskoposların ve piskoposların katılacakları kurullar oluşturuyor. İlk engizisyon mahkemesi, 1184 yılında Fransa'nın güneyindeki Languedoc'da geçici olarak kuruluyor. Bu kurulların sürekli hale getirilmesi 1229 yılında gerçekleştiriliyor.

Dinden sapanların yakalanıp yargılanmalarına asilzadeler de destek olacak. Bu desteği vermeyenler kiliseden aforoz edilebilirler. Vatandaşlardan da dinden saptıklarından kuşkulandıkları kişileri ihbar etmeleri isteniyor. Bunun için kilisede yemin ediyorlar.

İngiliz Kralı II. Henry de, dinden sapanlara karşı alınacak önlemleri belirleyen özel bir yasa çıkartıyor. Kıta Avrupa'sındaki krallar daha da ileri gidiyor. 1194 yılında İspanya'nın kuzeydoğusunda, başkenti Zaragoza olan Aragon bölgesinin 1164-1196 yılları arasındaki hükümdarı olan Kral II. Alphonse'un yayınladığı kararnameye göre, dinden saptıkları ilgili kilisenin papazı tarafından belirlenenler devletin yargı makamlarına teslim edilecekler ve yakalandıkları yerde ateşe atılarak öldürülecekler.

Kiliseyle devletin "laik" yargı makamları arasında böyle bir işbölümü var. Peki, Papalık bu işin neresinde? Papa III. Innocentius, 1199 yılında dinden sapmanın en büyük suç olduğunu kabul eden bir ferman yayınlıyor. Engizisyon mahkemelerinin olduğu her yerde hâkimlerin yetkileri daha da genişletiliyor. Artık engizisyon sanık-

larına işkence yapılması serbest olacak. İşkence uygulayan engizisyon hâkimlerine hiçbir ceza verilmeyecek. Bu işkence aç, susuz ve uykusuz bırakmak şeklinde olabileceği gibi sanığın vücuduna her türlü eziyet etmek de yargıcın takdirine kalmış. İşkence yapılacak kişinin yaşı, cinsiyeti hiç önemli değil. Kadın da çocuk da olabilir. İnsaf ölçüsü hiç kalmamış. Papa III. Innocentius'in yaptığı gibi, demokratik bir ülkenin devlet başkanının veya bir dini liderin işkence yapılması için yazılı emir verdiğinin başka örneği hatırlanmıyor.

Peki, yargılama sırasında Katolik dinin kurallarına tümüyle uyacağı anlaşılanlar ne olacak? Onların birçoğu müebbet hapse mahkûm edilecekler ve bütün hayatlarını, elleri ve ayakları zincirlere bağlı olarak hapishanede geçirecekler. Ölüm cezasına çarptıranların mallarına el konulacak ve idamın masrafları da idam edilen kişinin mallarının satılmasından elde edilecek parayla ödenecek. Kilise idamın masraflarını karşılamıyor! Eğer ölüm cezasına çarptırılanlar yakılmadan gömülmüşse, engizisyon hâkiminin kararıyla mezarı açılacak ve ceset çıkarılıp yakılacak. Mezarlıklar kutsal sayıldığından orada dinden sapanlara yer yok. Ölüme mahkûm edilenlerin evleri, eşyaları, tarlaları yakılacak. Orada hiç kimse yerleşmeyecek. O bölge lanetlenmiş sayılacak. Kurallar böyle.

13. yüzyılın sonlarında işkence, artık sanığın itiraf etmesini sağlamanın en kolay ve en çabuk yolu olarak görülüyor. Sanığın vücudu kilisenin insafına kalmış. İşkencenin insanlık, barış, ahlak gibi ilkeleri savunması beklenen en üst düzeydeki din adamları tarafından meşrulaştırılması bütün dinlerin temel ilkelerine aykırı. Örneğin *Tevrat*'ta yer alan on emirden altıncısı "Öldürmeyeceksin" buyruğu.(41)

İşkenceyi meşrulaştıran karar ve uygulamalar, daha sonra din adına veya emperyalizmin dünyanın çeşitli bölgelerinde masum insanlara karşı yapılan saldırılarda, sömürgeciliğin yaygınlaştırılması sırasında kötü bir emsal oluşturuyor.

Dönemin bazı imparatorları dinden sapanlara karşı gittikçe daha da acımasız hale geliyor. Kutsal Roma imparatorlarının en güçlülerinden biri olan II. Frederick, imparatorluk tacını giyer giymez im-

(41) *Tevrat*, Exodus, Bab 20; *İncil*, Matta 5 ve 19. Bablar.

paratorluktaki bütün yargı yetkilerini üstlendiğini açıklıyor. Papalık buna razı değil. Son sözü kilise söylemeli. Ama II. Frederick, dört yıl bekledikten ve yeterince güç kazandıktan sonra bir genelge yayınlıyor. Buna göre bir papaz, kendi bölgesindeki bir kişinin dinden saptığına hükmederse o kişi derhal yakalanıp ateşe atılarak öldürülecek.(42) II. Frederick'in engizisyon mahkemesi kararlarını bile beklemeye tahammülü yok.

Engizisyon mahkemelerinde kural şu: İşkence yapılarak sanıklardan bir "itiraf" elde edilebilirse, bu suçun oluştuğunun delili sayılacak. Başka kanıt aranmayacak. Ayrıca sanıkların avukat tutma hakkı yok. Kendi kendilerini başka bir kişiden yardım almadan savunacaklar. İşkence altında ne kadar savunabilirlerse... Sorgulamaların mahkemede yapılması zorunluluğu da yok. Engizisyon yargıçları isterlerse sanığı kendi evinde, kilisede veya hapishanede sorgulayabilirler. Bu yargıçların yetkilerini sınırlayan bir kural hemen hemen hiç yok.(43)

Engizisyon mahkemelerinde amaç, suçlu sayılan kişileri doğru yola getirmek ve topluma kazandırmak değil. Hedef halka, din yolundan saparlarsa başlarına neler gelebileceğini göstererek onları korku içinde bırakmak. Yani devleti veya kiliseyi yönetenlerin korku imparatorluğu yaratma, korkutarak insanları boyun eğmeye zorlama emelleri daha o tarihlerden başlıyor.

Bugün bile, üstelik demokratik sayılan ülkelerde işkence yapıldığına dair bilgiler basına yansıyor. Türkiye'yle ilgili işkence iddiaları, özellikle 12 Eylül 1980'deki askeri darbeden sonra yaygınlaştı ve Türkiye'nin dünyadaki itibarını da büyük ölçüde zedeledi. Ancak yalnız Türkiye'de değil. Türkiye'yi bu alanda en çok eleştiren ülkelerden biri olan Amerika'da, örneğin Başkan Obama 2015 yılında, 11 Eylül terör saldırısı sanıklarına işkence uygulandığını kabul etti. ABD Senatosu da bu işkence iddialarını doğrulayan 6.200 sayfalık bir rapor kaleme aldı.

1542 yılında Papa III. Paul, engizisyonu, kardinallerden ve başka dini görevlilerden oluşan sürekli bir yapı haline getiriyor. Amaç,

(42) Le Fur, *a.g.e.*, s. 52.
(43) Le Fur, *a.g.e.*, s. 42, 50, 79.

Katolik inancını korumak ve doktrinden sapmaları önlemek olarak gösteriliyor. Papalığın oluşturduğu bu kurum, yerel engizisyon mahkemelerini denetleme görevi de görüyor.

Roma'daki engizisyon mahkemelerinin en ünlü sanığı 1633 yılında yargılanan Galilei. Tüm zamanların en ünlü astronom ve fizikçilerinden biri olan Galilei'nin dünyanın güneşin ekseni etrafında döndüğü tezini açıklaması kilisenin güçlü tepkisine yol açmış ve Galilei 1615 yılında engizisyon mahkemesine verilmişti. O devirde önemli olan bilim adamlarının değil, din adamlarının ne dediğiydi ve onların her dediği doğruydu. Ne yazık ki, bugün de buna benzer görüşleri savunanlara, her işi ulemanın bildiğini iddia edenlere rastlanıyor.

Baskılar karşısında bu görüşlerini bir süre için geri alan Galilei, daha sonra yazdığı bir kitapta aynı görüşlerini tekrarlayınca, 1632 yılında yeniden engizisyon mahkemesine verilmiş ve bu mahkeme tarafından ömür boyu ev hapsi cezasıyla cezalandırılmıştı.

Papalık yüzyıllar boyunca engizisyon mahkemelerinin merkezi olarak kaldı. On binlerce insan bu mahkemelerde yargılandı, binlerce kişi en ağır biçimde cezalandırıldı. Bu uygulamanın ne kadar yaygın olduğunun bir göstergesi şu: Fransızlar, 1789 ihtilalinden hemen sonra Roma'yı işgal ettikleri zaman 3.000 sandık içinde 100.000 engizisyon belgesini Fransa'ya göndermişlerdi. Fransa'da Napolyon'un döneminde, 1808-1812 yıllarında engizisyon fiilen sona erdirildi. Kilisenin engizisyon uygulamaları da artık kitapların sansür edilmesiyle sınırlı kaldı.

Vatikan'ın dışındaki engizisyon mahkemeleri 19. yüzyılın başlarında kaldırıldı. Vatikan'daki mahkemeler ise, eski dehşet verici işlevlerinden uzaklaşmış olmakla birlikte, 1904 ve 1965 yıllarındaki isim değişikliğinden sonra bile Katolik doktrinin koruyucusu olarak varlığını sürdürüyor.

İspanya'daki engizisyonun farklı bir özelliği vardı. Orada bu mahkemeler Aragon Kralı II. Ferdinand'la Castilla Kraliçesi I. Isabella tarafından 1478 yılında kuruldu ve Papalığın Ortaçağ'da kurduğu mahkemelerin yerini aldı. Krallık 1492 ve 1501 tarihlerinde çıkarttığı kararnamelerle İspanya'da yaşayan Müslümanlara ve Yahudilere iki seçenek tanıyor: Ya Katolikliği kabul edecekler veya İspanya'yı terk ede-

cekler. Böylece krallar otoritelerini güçlendirecekler, İspanya'yı terk edecek olanların mallarına el koyup daha da zenginleşecekler.

İspanyol engizisyonu 1834 yılına kadar sürüyor. Yani Yeniçağ'a geçildikten yaklaşık 400 yıl sonrasına kadar İspanya'da dini özgürlükler açısından karanlık bir dönem yaşanıyor. Bu süre içinde İspanya'daki engizisyon mahkemelerinde yaklaşık 150.000 kişi yargılanıyor. Ölüm cezası verilerek infaz edilenlerin sayısının 5.000'e ulaştığı tahmin ediliyor. Böylece 711 yılında İspanya'nın büyük bir bölümünü işgal ederek 1492 yılına kadar oraya yerleşen ve özellikle Granada, Sevilla ve Kordoba bölgelerinde kendi kültürlerinin damgasını vuran Müslümanların ve uzun bir geçmişten beri İspanya'da yaşayan Yahudilerin izleri silinmeye çalışılıyor.

İspanya'da, daha önceleri, Hıristiyanlarla eşit haklar tanınmamasına rağmen Yahudilere hoşgörülü davranılıyordu. Bazı Yahudiler siyasal açıdan önemli mevkilere getiriliyor, Yahudi din adamlarının görevlerini yapmaları engellenmiyordu. Ancak engizisyonun bir kilise terörü haline dönüştüğü 14. yüzyılda İspanya'da çok yaygın bir Yahudi düşmanlığı ortaya çıktı. 1391 yılının haziran ayında Sevilla kentinde Yahudilere karşı toplu bir saldırı başlatıldı. Yüzlerce Yahudi öldürüldü, tüm sinagoglar tahrip edildi. Barselona, Kordoba ve Valensiya kentlerinde de benzeri katliamlar yaşandı. Sadece Barselona'da 250 Yahudi öldürüldü. Artık İspanya bir hoşgörü ülkesi olmaktan çıkmıştı. Yaklaşık 200.000 Yahudi, canlarını korumak için Katolikliğe geçmeyi kabul ettiler. Bunlara daha sonra "conversos" yani "dönmeler" denilmeye başlandı. Onlardan bazıları toplum içinde bilim, sanat, ekonomi gibi alanlarda önemli görevlerde bulundular. Kristof Kolomb'un Amerika'nın keşfi seferinin masraflarını karşılayan Gabriel Sanchez işte bu dönmelerden biriydi. Bazı dönmeler zaman içinde asalet unvanına sahip oldular, bazıları kilisede yüksek görevlere geldiler. Ancak bunların aslında gizlice Yahudiliklerini sürdürdüklerine inananlar da vardı. Onların etkisiyle Kraliçe Isabella ile Aragonlu II. Ferdinand bu gibi durumların saptanabilmesi için Papalığın yanı sıra kendi hanedanlıklarının de etkili olacağı bir engizisyon mahkemesi kurulmasını istediler. Papa IV. Sixtus da bu isteği kabul edince İspanyol engizisyonu kuruldu. Bu mahkeme ilk kararı-

nı 6 Şubat 1481'de verdi. Suçlu bulunan altı kişi yakılarak infaz edildi. 1483 yılında Yahudiler Endülüs bölgesinden çıkarıldı.

Bu katliamlar büyük bir korku dalgası yaratıyor ve sıranın kendilerine de geleceğini düşünen çok sayıda Yahudi kitleler halinde Hıristiyanlığa geçmek için vaftiz oluyordu. Yalnız bir sorun var, Hıristiyan dininde insanların zorla vaftiz edilmesi yasaklanmış. Bu kurala göre, zorla Hıristiyanlığa geçirilenlerin daha sonra tekrar Yahudiliğe dönmeleri olasılığı var. İşte bu nedenle Hıristiyanlığı baskı ve korku sunucunda kabul edenlere farklı bir grup gibi bakılıyor ve onlara "Yeni Hıristiyanlar" deniliyor.

Zamanla İspanya hanedanı bu engizisyon mahkemeleri üzerindeki Papalık yetkilerinin büsbütün azaltılmasını sağlayarak denetimi tamamen ele geçirdi.

1485 yılında Zaragoza şehrinde bir engizisyon mahkemesinin yargıcı öldürüldü. Bunun üzerine İspanyol kamuoyu Yahudilere karşı büyük tepki göstererek bu mahkemeleri desteklemeye başladı. Engizisyon mahkemelerinin kararları 1480 ile 1530 yılları arasında büsbütün sertleşti. O dönemde yaklaşık 2.000 kişinin yakılarak öldürüldüğü bildiriliyor.

1492 yılında yayınlanan Elhamra Kararnamesi Yahudileri yurtdışına göç etmeye zorluyordu. Dönemin tarihçileri bu kararname uyarınca 800.000 Yahudinin İspanya'yı terk ettiğini bildiriyor. Daha yakın zamanın tarihçileri bu sayıyı aşağı çekerek 40.000'e indirdiler. Tabii o da yüksek bir rakam. Bu Yahudilerin bir bölümü Portekiz'e, bir bölümü İtalya'ya, bir bölümü de Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti.

Göç etmek istemeyenler Katolikliğe geçmek zorundaydılar. Bunların sayısının da yaklaşık 40.000 olduğu tahmin ediliyor. 1532 yılında Portekiz'de de engizisyon mahkemeleri kurulunca oraya göç edenlerin bir bölümü İspanya'ya döndü. Geri dönenlerin bazıları İspanyol engizisyon mahkemelerinde yargılandılar. Bunların içinde yakılarak öldürülenler oldu. Bir başka deyişle, Yahudiler iki cehennemden birini seçmek zorunda bırakıldılar. İspanya'da da Portekiz'de de engizisyon yoluyla devlet terörü en acımasız biçimde işletiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Yahudiler ise orada hoşgörülü bir ortam

buldular. Osmanlı İmparatorluğu farklı dinlerin, mezheplerin, kültürlerin kaynaştığı bir mozaik gibiydi.

İspanya'da dönme olduğu için engizisyon mahkemesinde yargılanan sonuncu kişinin davası 1818'de görüldü. Yukarıda belirtildiği gibi, dönmeler, Protestanlar, din karşıtı olanlar gibi tüm gruplardan engizisyon mahkemeleri tarafından yakılarak öldürülme cezasına çarptırılanların sayısının 5.000'e yaklaştığı bildiriliyor.

Bir de Müslümanların durumu var. Müslümanken Katolikliğe geçmeye zorlananlara "Moriscos" deniliyor. Bunlar daha çok Granada, Aragon ve Valensiya bölgelerinde yaşıyorlardı. Kastilya hanedanı bölgesindeki tüm Müslümanlar 1502 yılında Hıristiyanlığa geçmeye zorlandılar. Aragon Hanedanlığı da 1526 yılında bir kararname çıkartarak tüm Müslümanların zorla vaftiz edilerek Hıristiyanlığa geçirilmesini sağladı. Bunlar arasında da gizlice Müslümanlığa dönenlerin bulunduğu, hatta İspanya'nın batı kıyılarına seferler düzenleyen Türk gemicilerine yardım edenlerin olduğu söylense de, Moriscoslara karşı yapılan muamele başlangıçta Yahudilere yapılanlar ölçüsünde zalimce olmadı.

Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru durum değişti. III. Filip'in krallığı zamanında, 1568-1570 yıllarında Moriscosların başlattığı bir ayaklanma çok şiddetli şekilde bastırıldı. O tarihten sonra engizisyon mahkemeleri de Moriscoslar üzerindeki baskısını artırdı. Zaragoza, Valensiya ve Granada'da engizisyon mahkemelerinde yargılananların çoğunluğunu artık Moriscoslar oluşturuyordu. 1609 yılında Kral III. Filip Moriscosların yurtdışına çıkarılmasını öngören bir kararname yayınladı. Yüz binlerce Moriscos ülke dışına gönderildi. Kararnamede Moriscosların hiçbir yargılama veya mahkûmiyet kararı olmadan İspanya'nın dışına çıkarılması zorunlu kılınıyor, bunların yanlarına para veya mücevher gibi kıymetli eşyalarını almaları yasaklanıyordu. Birkaç ay içinde Moriscosların neredeyse tamamı yurtdışına çıkarıldı. Geri kalan az sayıdaki Moriscosların bir bölümü de engizisyon mahkemelerinde yargılandılar.

Bütün bunlardan sonra İspanya'da ne kadar Müslüman veya Yahudi kökenli kaldı? American Journal of Human Genetics adlı bir bilimsel kuruluşun 2008 yılının aralık ayında yaptığı araştırma-

ya göre, bugün İspanya'da yaşayanların yüzde 10'unun ataları Kuzey Afrika'dan gelen Müslümanlardan oluşuyor. Başka bazı araştırmalar bu oranın biraz daha düşük olduğunu gösteriyor. İspanyolların yaklaşık yüzde 20'sinin kökeni de Sefarad Yahudilerine dayanıyor.

İspanya'da Katolikliğin düşman gördüğü gruplar Müslüman veya Yahudi kökenlilerden ibaret değildi. Özellikle 1558-1562 yılları arasındaki dört yıl boyunca Protestanlar da engizisyon mahkemelerinde yargılandılar ve bunlardan 100 kadarı ölüme mahkûm edildi.

Bütün bu yüzyıllar boyunca İspanya'nın ekonomide ve bilimde diğer bazı Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmasının sebeplerinden birinin de engizisyon mahkemeleri olduğu ifade ediliyor.

İspanya'daki engizisyon mahkemelerinde işkence, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi hayli yaygın. Yakılarak öldürülme cezaları da öyle. Örneğin 1530 yılından önce, Valensiya'daki engizisyon mahkemesinin verdiği cezaların yüzde 40'ı yakılarak infaz edilme cezasıydı.

Aydınlanma çağının İspanyol aydınları üzerindeki etkisi engizisyonun sona erdirilmesine yardımcı oldu. Ancak asıl etkiyi Fransız ihtilali yaptı. İhtilalin getirdiği fikirler engizisyon uygulamalarının sürdürülmesini iyice zorlaştırmıştı. İspanya'da engizisyon mahkemelerinin idama mahkûm ettiği son kişi Cayetano Ripoll adlı bir öğretmen oldu. Ripoll 1826 yılında idam edildi. Engizisyon 15 Temmuz 1834 tarihinde bir kraliyet kararnamesiyle sona erdirildi. 1930'ların başında çıkan İspanya içsavaşı sırasında Franco'nun engizisyonu yeniden başlatma niyeti taşıdığı söylendiyse de bu gerçekleşmedi. Zaten içsavaş sırasında yüz binlerce masum insan öldürülmüş, engizisyona ihtiyaç kalmamıştı.

İspanyol engizisyon mahkemelerinde ölüme mahkûm ettikleri kişilerin mallarına el konulması kararını veriyorlardı. Hatta o devirde sırf bu nedenle daha çok zenginlerin idam edildiği söyleniyordu. Peki milyonlarca duka tutarındaki bu servet ne oldu? O zamanki kraliyet ailelerinin bu servete el koydukları yolunda iddialar var.

Yahudilerin İspanya'dan çıkarılmasını öngören ve uzunca bir süreden beri fiilen uygulanmayan Elhamra Kararnamesi, ancak 16 Aralık 1968 tarihinde resmen yürürlükten kaldırıldı.

İspanyol engizisyonu kaç kişiyi yargıladı, kaç kişiyi ölüme mahkûm etti? Bu konuda araştırmacılar farklı rakamlar ileri sürüyorlar. Özellikle 1560 ile 1700 yılları arasında 150.000 kişinin İspanyol engizisyon mahkemelerinde yargılandığı, bunlardan yaklaşık 3.000 ila 5.000'inin yakılarak idam edildiği yolunda bilgiler var. Belgeler üzerinde yapılan son araştırmalar bu sayıları biraz daha düşük gösteriyor.

Engizisyon mahkemelerinin en yoğun olarak çalıştıkları yılların 1480 ile 1530 yılları arasındaki dönem olduğu ve o döneme ait arşivlerin savaşlar ve başka nedenlerle büyük ölçüde yok olduğu düşünülecek olursa, engizisyon kurbanlarının gerçek sayısının çok daha fazla olduğuna hükmetmek gerekecek.

Sayısal veriler arasında farklılıklar olsa da Voltaire'in dediği gibi "engizisyonun, Avrupa'da hoşgörüsüzlüğün ve keyfi yargının bir simgesi olarak tarih boyunca hatırlanacağına" kuşku yok. Engizisyon uygulamalarını bazen devlet terörü, bazen kilise terörü olarak nitelendirmek de yanlış olmayacak.

Portekiz'de engizisyon uygulamaları İspanya'dan daha sonra ortaya çıkıyor. Kral I. Joao Manuel, 1515 yılında Papa X. Leo'dan Portekiz'de de engizisyon mahkemelerinin kurulması için yetki istiyor. Papa bu talebe hemen cevap vermiyor. Leo'nun ölümünden sonra Papalığa seçilen III. Paul bu talebi kabul ediyor. Portekiz'de engizisyonun hedefi, devlet zoruyla Hıristiyanlığa geçirilen Sefarad Yahudileri. Bu Yahudilerin bir bölümü, İspanya tarafından 1492 yılında sınır dışı edildikten sonra Portekiz'e sığınmışlar ama orada da baskıyla karşılaşmışlar. Şimdi onlar engizisyon mahkemelerinde yargılanacaktı.

Bu mahkemeler, başta Brezilya olmak üzere Portekiz sömürgelerinde de kuruluyor.

Özetle, kilise ve devlet terörünü simgeleştiren engizisyon Avrupa, ülkelerinin ve onların sömürgelerinin tarihindeki en utanç verici sayfaları oluşturuyor.

Ortaçağ'da yaşananların en dehşet verici yönlerinden biri de insanlara eziyet yapılmasının, işkence uygulanmasının meşrulaştırılmış olması. Ortaçağ'da, bugünkü İtalya'nın sınırları içinde bulunan Verona şehrinin 1228 yılında kabul ettiği bir yasa işkenceye izin veriyor. Daha sonra İtalya'nın başka şehir devletlerinde ve Kutsal Roma

İmparatorluğu'nda işkence meşrulaştırılıyor. Papa IV. Innocentius, 1252 yılında engizisyon mahkemelerinde işkencenin uygulanmasını yasallaştıran bir ferman yayınlıyor. Katoliklikten uzaklaşanlara ve cadılara işkence çok sık uygulanıyor. O dönemde sanıklara işkence uygulanırken kullanılan aletler bugün Prag, Amsterdam, Brugge, Rüdesheim, San Gimignano gibi şehirlerdeki işkence müzelerinde yer alıyor. Ne yazık ki, bu ve benzeri aletler sadece geçmişin karanlık dönemlerinde kullanılmakla kalmamıştır. Bugün bile, en demokratik sayılan ülkelerde işkencenin uygulandığının pek çok örneği var. Devletleri bağlayan ve işkenceyi yasaklayan uluslararası antlaşmalara ve yasalara rağmen işkence yoluyla ifade almak Amerika'da, Avrupa'da ve dünyanın başka bölgelerinde güvenlik güçlerinin vazgeçemedikleri bir uygulama. Kilisenin tarihi de bunun örnekleriyle dolu.

Aynı zamanda bir din adamı olan Fransa Başbakanı Kardinal Richelieu, 1642 yılında, "Bana bir kişinin yazdığı altı satırı getirin, onu idama göndermenin yolunu bulurum," diyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, o devirlerde demokrasi ve hukuk sistemi gelişmediği için siyasi cinayetler iktidarı ele geçirmenin tek yolu gibi görülüyor. İktidarı ellerinde bulunduranlar da böyle cinayetlere kurban gitmemek için iktidara aday olabilecek kimseleri ortadan kaldırmayı kendi güvenliklerinin bir gereği gibi görüyorlar, bu kişiler kendi kardeşleri, hatta çocukları olsa da... Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde de bunun çok örneği var.

30 Yıl Savaşları ve Avrupa'da Dehşet Yılları

Avrupa'nın tarihinde savaş çok görülmüştür ama 30 Yıl Savaşları kadar ülkeleri ve halkları tahrip edenine az rastlanmıştır.

1618 ile 1648 yılları arasında cereyan eden bu savaşların özünde din unsuru yatıyor. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalanması aşamasında Katolik ve Protestan devletçikler arasında başlayan savaş, daha sonra Avrupa'nın bütün büyük devletlerini de içine alan büyük bir çatışmaya dönüştü. 1648 yılında imzalanan Westfalia Antlaşması'na kadar süren bu savaşlarda Almanya ve İtalya'daki devletçikler, Bohemya Krallığı ve Hollanda'da yaşayan halk büyük zulme uğradı ve bu bölgelerde yaşayan nüfus büyük ölçüde azaldı.

Alman devletçiklerinin toplam nüfusunda yüzde 25 ila yüzde 40 arasında eksilme oldu. Erkek nüfus yarıya indi. Bazı kentlerdeki nüfus kaybı çok daha fazlaydı. Örneğin Württemberg, nüfusunun dörtte üçünü kaybetti. Brandenburg'un nüfusu yarıya indi.

Döneminin önemli şehirlerinden Magdeburg'da çoğunlukla Protestanlar yaşıyordu. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun orduları 1630 yılının kasım ayında şehri kuşattılar. Kuşatma 1631 yılının mayıs ayına kadar sürdü. Sonunda şehre giren askerler büyük bir yağma ve katliam yaptılar ve şehri yaktılar. Savaşın en büyük katliamı Magdeburg'da yaşandı. Magdeburg'un 30.000 olan nüfusundan, kadınlar ve çocuklar da dahil 25.000'i öldürüldü. Sonunda geri kalanların çoğu da göç etmek zorunda kaldılar. 1648 yılında Westfalia Antlaşması imzalandığında Magdeburg'da 450 kişi yaşıyordu. Savaş başka şeydi, sivil halka karşı terör uygulamak başka şeydi. Tarih boyunca pek çok savaşta terör uygulandığı görülmüştü ama 30 Yıl Savaşları'ndaki devlet terörünün örneğine o tarihe kadar pek az rastlanmıştı.

Çekler savaş, hastalık ve Protestanların ülke dışına sürülmesi gibi nedenlerden nüfusunun üçte birini kaybetti.

Savaşa katılan İsveç orduları Almanya'da 2.000 kaleyi, 18.000 köyü ve 1.500 kasabayı tahrip etti. Bu Almanya'daki bütün kasabaların üçte biriydi.(44)

Avrupa'da Katoliklerle Protestanlar arasındaki kanlı mücadelelerin ilk örneği 30 Yıl Savaşları değildi. Fransa'daki din savaşları sırasında 23-24 Ağustos 1572'de Paris'te Katolikler, Fransız Protestanlarından oluşan Huguenotlara karşı büyük bir katliam yaptılar. Saint Bartholomew gününün arifesinde Fransız kralı IX. Charles, Fransız Amirali Coligny'yi öldürme girişimine tepki olarak Huguenotların liderlerinin öldürülmesi talimatı verdi. Sonunda bu katliam furyası bütün Paris'e yayıldı. Katolik mezhebine mensup olanlar, kadın-erkek-çocuk ayırımı yapmadan sokaklarda Protestan avına başladılar. Haftalar boyunca Paris'te, Paris civarında ve bütün ülke sathında Protestanlar öldürüldü. Protestanlar da Amiral Coligny'yi katlederek cesedini pencereden attılar. Katledilenlerin top-

(44) "Population" History Learning Site, 24 Mayıs 2008.

lam sayısının, 2 ila 3.000'i Paris'te olmak üzere, 9 ila 10.000 olduğu tahmin ediliyor. Huguenotların açıkladığı sayı ise 15.138 ölü.[45] Katliamın ulaştığı boyut karşısında Kral Protestanları öldürme talimatını, Huguenotların kraliyet ailesine karşı bir suikast planladığı yolundaki haberler üzerine verdiğini söyledi ve Protestanlara karşı saldırıları durdurma talimatı verdi ama bunu dikkate alan olmadı.

Saint Bartholomew günü katliamı, tarihe mezhep kavgalarının ne kadar tehlikeli sonuçlar verebileceğinin acı bir örneği olarak geçti. Bugün dünyada hâlâ din ve mezhep kavgalarının yaşanması çok acı. Kuzey İrlanda'da yıllarca süren terörün arkasında da Katoliklerle Protestanlar arasındaki mezhep kavgaları yatıyor. Tıpkı Ortadoğu'da Şiilerle Sünniler arasındaki nüfuz mücadeleleri ve çatışmalar gibi... Yakın tarihimizde Türkiye'de yaşanan mezhep çatışmalarının acı anıları hâlâ hafızalarda tazeliğini koruyor.

Ne yazık ki, farklı mezheplere mensup kişileri barış içinde bir arada yaşatmakla görevli olması gereken bazı siyaset adamları da kendi tercihleri doğrultusunda bu çatışmaları teşvik edip, mezheplerin mensuplarının bu çatışmalardan kazançlı çıkmasına çalışıyorlar.

Cadı Avı

Ortaçağ'da ve sonrasında boy hedefi yapılanlar sadece dinden sapanlar değil. Bir de cadılar var. Ortaçağın sonlarında, Yeniçağ'ın başlarında birçok felaket yaşanıyor. Veba salgını var, 100 Yıl Savaşları yaşanıyor. Büyük soğuklar dünyayı neredeyse yaşanmaz hale getiriyor. Bütün bu kötülüklerin sorumlusu kim olabilir? Papa VIII. Innocentius'a bakarsanız Almanya'da yaşayan "cadılar" ve büyücüler! Papa, 1484 yılında yayınladığı bir Papalık genelgesinde böyle diyor.

1486 yılındaki başka bir Papalık genelgesinde de kötü hava koşullarından cadılar sorumlu tutuluyor. Papalık böyle derse yerel kilise örgütleri, hatta krallar ve imparatorlar farklı biçimde düşünebilirler mi? O tarihlerden itibaren bir cadı avı başlatılıyor. Cadı olduğundan şüphelenilenler evlerinden alınıp yakılarak öldürülüyor.

---

(45) *Encylopedia Britannica*, Deluxe Edition, Chicago.

İncil'e göre Şeytan Tanrı'nın en büyük düşmanıdır, çünkü Tanrı'nın yerine geçmek istemiştir.[46] *İncil*'in birçok bölümünde Şeytan'dan kötülüklerin kaynağı gibi söz edilmektedir. Onun görevi insanları tahrik ederek gerçeklerden ve Tanrı'dan uzaklaştırmak. 6. yüzyılın ortalarında Hıristiyan dünyasında Şeytan artık giderek etkili bir simge oluyor ve onun çok büyük bir güce sahip olduğuna inanılıyor. Şeytanın en büyük dostu, yardımcısı ve işbirlikçisinin büyücüler ve cadılar olduğu inancı zaman içinde yerleşiyor. *İncil*'in birçok bölümünde, büyücülerden de söz ediliyor ve "Büyücü kadını yaşatmayacaksınız" ifadesine yer veriliyor.[47] Şu ifadeler de *İncil*'de yer alıyor. "Cincilik yapan ve ruh çağıran ister erkek olsun ister kadın olsun, kesinlikle öldürülecektir. Onları taşlayacaksınız. Ölümlerinden kendileri sorumludur."[48] Peki bir kişinin büyücü veya cinci olup olmadığı nasıl saptanacak? İşte orası pek belli değil. Engizisyon mahkemeleri bunu saptamanın en kolay yolu olarak işkence yöntemine başvurmayı bulmuşlar ve bunun sonucunda on binlerce insan kilise terörüne kurban gitmiş.

Peki, Protestanlığın ortaya çıkarak Katolikliğin katı kurallarını yumuşatmaya çalışması cadı avının önlenmesine de yardımcı olmuş mu? Hayır, olmamış. Hatta Protestanlığın öncülüğünde 1520-1650 yılları arasında gerçekleştirilen reform hareketleri dönemi cadı avının da en yoğun biçimde gerçekleştirildiği dönem. Protestanlığın öncülerinden Martin Luther, bir konuşmasında bütün cadıların yakılması gerektiğini söylemiş. Güneybatı Almanya bölgesinde Katolikler, İsviçre'nin batısında Protestanlar, Katoliklerden daha çok cadıyı yargılayıp infaz etmişler. Yani aralarında pek fark yok.[49]

Özetle, engizisyon mahkemelerinin görevlerinden biri de cadıları yargılayıp cezalandırmak. *İncil*'deki hükümler bu mahkemelere yeterince yön verici, hatta emredici nitelik taşıyor. Kutsal Roma İmparatorluğu, özellikle İngiltere, İskoçya, İsveç, Norveç, Danimarka

(46) *İncil*, Yeşaya, 14.
(47) *İncil*, Mısır'dan Çıkış, 22:18.
(48) *İncil*, Levililer, 20:27.
(49) Levack, *a.g.e.*, s. 110, 113.

ve Rusya gibi ülkeler 16. ve 17. yüzyıllarda çıkarttıkları yasalarda cadılığı bir suç olarak kabul ediyorlar. Bunun sonucunda 1450 ile 1750 yılları arasında çoğu kadın olmak üzere on binlerce cadı yargılanıyor. Bunların yaklaşık yarısı yakılarak öldürülüyor. Cadı yargılamaları 1550 yılından sonra kilise mahkemelerinden çok sivil devlet mahkemelerinde gerçekleştiriliyor. Çünkü yalnız kilise değil, krallar da cadılığı büyük bir suç olarak kabul ediyorlar. Yargı makamlarının yanı sıra cadıları yakalamakla görevli "cadı avcıları" da var.

Cadıların ve büyücülerin masum insanlara, özellikle çocuklara kötülük yapmak için şeytanla işbirliği yaptığına ve insanlığı Hıristiyanlıktan uzaklaştırmaya çalıştıklarına inanılıyor. Bu nedenle onlar Hıristiyanlığın düşmanı sayılıyor. Gerçekten insanlara kötülük yapmak isteyenler yok mu? Belki var ama yargılanıp cezalandırılanların büyük çoğunluğu hiçbir kötülük yapmadığı halde iftiraya kurban gidenler. Bunlar işkence altında işlemedikleri suçları itiraf etmeye zorlanıyorlar. Engizisyon mahkemelerinde en ağır cezalar cadı olduğu iddia edilenlere karşı uygulanıyor.

Avrupa ülkelerinde cadı oldukları iddiasıyla yakılanların sayısı hakkında farklı bilgiler var. Eski adli kayıtların çoğunun imha edilmiş olması nedeniyle kesin bilgilere ulaşmak zor. Ancak Avrupa'da cadı olduğu iddiasıyla yargılananlarının toplam sayısının 90.000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Bunların yaklaşık yarısı Kutsal Roma İmparatorluğu'nun içindeki Alman topraklarında yargılanmıştır. İngiltere ve İskoçya'da yargılanan cadıların sayısının 3.000 olduğu ifade ediliyor. Bölgeden bölgeye değişiklik göstermekle birlikte, Avrupa ortalamasına bakıldığında Almanların yaşadıkları bölgeler hariç, yargılananların yüzde 47'sinin ölüme mahkûm edildiği anlaşılıyor. Alman topraklarında bu oran daha yüksek... Toplam olarak yaklaşık 45.000 cadının yakılarak öldürüldüğü ileri sürülüyor.[50]

Bir de yakalanamayan, yargılanamayan ama cadı olduğundan şüphe edilenler var. Bazı kaynaklar bunların sayısının 300.000 ila 1.8000.000 olduğunu belirtiyor. Peki dünyada ne kadar şeytan var? 15. yüzyılda yaşamış olan İspanyol din bilgini Alfonso de Spina, şeytanla-

(50) Levack, *a.g.e.*, s. 8, 14, 21-22.

rın sayısını 133.306.668 olarak veriyor. Bu sayıya nasıl ulaştığı belli değil. Ama milyarlarca şeytandan bahseden başka din bilginleri de var.(51)

1420'li yıllarda başlayan cadı avı 1720'den sonra yavaş yavaş sona eriyor. Alman devletlerinde en son infaz edilen cadı, 1749 yılında ateşe atılarak öldürülüyor. Polonya'daki son infaz 1793 yılında gerçekleştiriliyor. Böylelikle Ortaçağ'da başlayıp Yeniçağ'da da yüzyıllarca süren bu karanlık ve utanç verici dönem, 18. yüzyılın sonlarında derin yaralar açtıktan sonra bitiyor.

Avrupa'da bitiyor ama dünyanın her tarafında değil. Güney Afrika, 1957 yılında cadılığı yasaklayan bir kanunu kabul ediyor. "Bazı Afrika ülkelerinde cadı avı hâlâ devam ediyor. Kamerun, 1967 yılında çıkardığı ceza yasasıyla cadılığı ve büyücülüğü yasaklıyor ve bu ülkenin mahkemeleri bu yasaya göre cadıları ve büyücüleri cezalandırmaya devam ediyorlar. Daha da kötüsü, evvelce Avrupa'da olduğu gibi o ülkelerde de cadı yakalamayı hedefleyen yasadışı gruplar, cadı oldukları iddiasıyla birçok kişiyi yakalayıp linç ediyorlar. "Yoldaşlar" denilen bir grup bu cadı avcılarının en tehlikelilerinden biri. Bu grup, 1986 yılında cadı oldukları iddiasıyla 150 kişiye saldırıp bunlardan 36'sını öldürüyor.(52)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'dakine benzer cadı avına ve cadı yargılamalarına rastlanmaz. Az sayıdaki bazı olayda, cadı olduğuna inanılan bazı kişilerin öldükten sonra, Şeyhülislamın izniyle mezarlarının açılıp cesetlerinin yakıldığı bildiriliyor. 19. yüzyılda bu gibi konularla uğraşanlara cadıcılar veya cadı üstatları deniliyor. Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları içindeki bazı bölgelerde tek tük cadı olaylarından söz edilmekte, bu yoldaki haberlere *Takvim-i Vekayi* gibi gazetelerde de yer verilmektedir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, Kafkasya'da Çerkez ve Abaza cadılarının havada uçarak çarpıştıklarını bizzat gördüğünü ifade etmektedir.(53) Bu gibi ifadelerin hayal mahsulü olduğu kuşkusuzdur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'da Ortaçağ'da

(51) Levack, *a.g.e.*, s. 24, 34.

(52) Levack, *a.g.e.*, s. 300, 301.

(53) Aycibin, Zeynep, "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* dergisi, 2008.

ve Yeniçağ'ın bir bölümünde görülen ve büyük bir katliama dönüşen cadı avlarına pek rastlanmamaktadır.

Özetle, Avrupa ülkelerinde bu kadar çok insanın en feci şekilde öldürülmesi, gerçek bir kilise ve devlet terörü boyutu kazandığını gösteriyor. Dinin kurallarına uymadıkları veya din değiştirdikleri iddiasıyla yargılanıp mahkûm edilenlerle birlikte düşünüldüğünde, Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da din adına ne kadar büyük katliamlar yapıldığı ortaya çıkıyor. Üstelik cadı avı denildiğinde sadece dini veya sivil mahkemelerde yargılanıp cezalandırılanlar anlaşılmamalı. Fransa, İspanya ve Polonya gibi ülkelerde cadı olduğu iddiasıyla yargısız infaz edilenler, linç edilenler de az değil. Yargılanarak cezalandırılanlar için de adil yöntemlerin uygulandığını söylemek mümkün değil. Çoğu mahkemede sanığın işkence altında verdiği ifade geçerli sayılıyor. İşkencenin verdiği acıyla sanıkların çoğu işlemedikleri suçları işlemişler gibi ifade vermek zorunda kalıyorlar. İngiltere gibi hukukun üstünlüğüne öncülük yaptığına inanılan ülkelerde bile tek şahitle insanların mahkûm edilmesi mümkün.(54)

Cadı avı, hâlâ Kuzey ülkelerin eski bir geleneğin uzantısı olarak her yıl düzenlenen gösterilerle hatırlanıyor. Tabii eski anlamını tamamen yitirmiş bir gelenek olmasına rağmen binlerce kişi bu gösterilere katılıyor. Denizin veya nehirlerin üzerinde ateşler yakılıyor ve simgesel olarak cadıların külleri komşu ülkelere üfleniyor. Ben Danimarka'da büyükelçi olarak görev yaptığım yıllarda bu gibi törenlere ve gösterilere tanık olmuştum.

Bugün dünyada cadı avı deyimi çoğu zaman haksız yere kovuşturulan, tutuklanan ve cezalandırılanlar için kullanılıyor. Örneğin Amerika'da Senatör McCarthy'nin 1940'lı yılların sonunda başlattığı ve komünist oldukları iddiasıyla çok sayıda insanın kovuşturmaya uğradığı dönem için "cadı avı dönemi" diyenler var. Aynı şekilde Türkiye'de 2007 yılından itibaren başlayan ve birçok aydının, gazetecinin ve subayın tutuklanması olayı da bu anlamda bir cadı avı olarak nitelendirilemez mi?...

(54) Levack, *a.g.e.*, s. 74, 80.

Sömürgecilik ve Terörizm

Emperyalizmin insan haklarına ve haysiyetine en aykırı uygulamaları sömürgecilik döneminde yaşandı. Amerika, Afrika ve Uzakdoğu'da sömürgeci devletlerin uygulamaları zaman zaman devlet terörü boyutuna ulaştı. En kötüsü sömürgelerdeki yerli halka ve siyah derililere yapılan işkencelerin ve kitlesel katliamların doğal karşılanması. Emperyalist sömürgecilikle Hitler'in Nazizmi'ni karşılaştıran Antil adaları kökenli şair Aimé Césaire'in tespitleri çok sarsıcı. Césaire şöyle diyor: "20. yüzyılın Hıristiyan burjuvalarının Hitler'de affetmedikleri özellik, işlediği cinayetler, insanın aşağılanması değil; evvelce sömürgecilerin Araplara, Hintlilere, Afrikalı siyahlara yaptıklarını Avrupa'da beyazlara uygulamasıydı.(55)

Afrika'nın tarihine, sömürgeci ülkelerin masum halka karşı uyguladıkları zulmün tarihi de denilebilir. Afrika'da sömürgecilerin girip de sivil halka baskı ve zulüm yapmadıkları ülke yok gibidir. Bunun bazı somut örnekleri arasında, Belçika Kongo'sunda halka uygulanan ve ancak vahşet olarak nitelendirilebilecek işkence ve katliamlar önemli bir yer tutuyor. Belçika Kongo'sunun ilginç bir tarihi var. 15 Kasım 1884 ile 26 Şubat 1885 tarihleri arasında toplanan Berlin Kongresi'nde Kongo'nun bağımsızlığı kabul ediliyor. Aslında Belçika Kralı II. Leopold'un girişimiyle daha 1879 yılında Kongo'nun bağımsızlığı tanınmış. Ancak daha sonra Belçika Kongo'su adını alıyor. 19 Temmuz 1885'te Belçika parlamentosunun kararıyla Kral Leopold Kongo'nun hükümdarı ilan ediliyor. Leopold'un hedefi, Kongo'nun

(55) Césaire, Aimé, *Discourse on Colonialism*, Monthly Review Press: New York and London, 1972, *http://www.rlwclarke.net/theory/SourcesPrimary/CesaireDiscourseonColonialism.pdf*

fildişi ve kauçuk gibi zengin kaynaklarını mümkün olan en fazla miktarda ve en ucuz maliyetle Belçika'ya taşımak ve oradan da dünyaya pazarlamak. Bunun için gerekli işgücü nasıl sağlanacak? 1892 yılında bir zorunlu çalışma yasası çıkarılıyor. Oranın yerli halkı bu yasa çerçevesinde en ağır koşullarda zorla çalıştırılacak. Eğer yerliler kendilerinden beklenen miktarda fildişini veya kauçuğu getiremezlerse, onları bekleyen ceza kurşuna dizilerek öldürülmek. Onları denetleyenler bu görevi en iyi şekilde yerine getirdiklerini nasıl kanıtlayacaklar? Öldürdükleri yerlilerin ellerini bilekten keserek üst makamlara götürecekler. İşte böyle vahşi bir uygulama Kongo'da yürürlüğe sokuluyor. Başka cezalar arasında günde iki defa elli veya yüz kırbaç da var. Bazı hallerde işkence edildikten sonra ateşe atılarak öldürülmek de var.

Bütün bunlar niçin? Sömürgeci devletin istediği fildişi ve kauçuğu istenilen miktarda sağlayamadıkları için. İşte devlet terörünün tarihe geçen en vahşi örnekleri arasında bunlar da var.

Sömürgecilerin bu baskılara karşı Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar oluyor. En önemli ayaklanmalardan biri Svahili ayaklanması. 1892 ile 1894 yılları arasındaki bu ayaklanmada Svahililer, bazı tahminlere göre 70.000 kayıp veriyorlar. Onların en büyük şehirleri sömürgeciler tarafından yakılarak imha ediliyor.(56)

Tarihte yaşanan acı olayları saklamak da savunmak da mümkün değil. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ortaya çıkan özgürlük ortamı içinde sömürgeci devletlerin evvelce yaptıkları zulüm ve işkencelerin örnekleri de yayınlanmaya başlandı. Örneğin *Temoignage Chrétien* adlı dergi, 1949 yılından itibaren Hindiçin'de uygulanan işkenceleri yayınlamaya başladı.

Gerçek şu ki, 16. yüzyıldan itibaren Amerika'nın keşfiyle başlayan dönemde, ilk olarak Avrupalıların ayak bastıkları Karayip adalarında ve Amerikan kıtasının kuzeyindeki yerlilere yönelik katliamlar gerçek bir soykırım boyutu kazandı. Aslında soykırım sözü II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in Soykırımla Mücadele Sözleşmesi'yle birlikte kullanılmaya başlandıysa da, sömürgecilerin

(56) Ferro, *a.g.e.*, s. 444-445.

o tarihlerde yaptıklarını başka türlü tanımlamak zordur. Sömürgeci devletlerin Avustralya'da yerlilere, Afrika'da da siyah derililere yaptıkları uygulamaların niteliği de bundan farklı değildi.

Sömürgeci yaklaşımların ve sürgünlerin kurbanları sadece yerliler ve siyah derililer değildi. Farklı bir ırka mensup olmamakla birlikte devletin izlediği politikalara karşı çıkanların kaderi de farklı değildi. Fransa tarihinin en baskıcı rejimlerinden biri olan III. cumhuriyet döneminde rejim karşıtları da kitlesel sürgün cezasına çarptırıldılar. 1881 yılında Fransa'dan Guyana'ya sürülenlerin sayısı 8.131 kişiye ulaştı. Kitlesel zulme uğrayanların bir bölümünün günahı da farklı bir dine mensup olmalarıydı. Rusya'da Büyük Petro, III. Aleksandr ve II. Nikola dönemlerinde, Yahudilere ve Müslümanlara yönelik saldırılar tarihin utanç verici sayfalarında yerini aldı.

Örneğin Büyük Petro zamanında Kazan'daki 536 caminin 418'i tahrip edildi. Daha sonra da komünist yönetimin ilk dönemlerinde de din karşıtı politikaların uygulanması sırasında Müslüman ve Yahudilerin yanı sıra Hıristiyanlar da büyük zulme uğradı. Fransızların, Cezayir ve Fas'ta yaşayan Berberilerin bir bölümünü İslamiyet'ten uzaklaştırmak için yaptıkları da sömürgecilerin inanç özgürlüğünün ne kadar uzağında olduklarını gösteriyor.

Bütün bunların ötesinde, sömürgecilik dönemine devlet terörü boyutu kazandıran husus birçok ülkede silahlı silahsız, kadın-erkek-çocuk ayırımı yapılmaksızın gerçekleştirilen katliamlardı. Fransızların Hindiçin'de 1945 yılının mayıs ayından itibaren Setif'te ve 1946 yılında Haiphong limanının bombardımanı sırasında çok sayıda sivil hayatını kaybetti. 1947 yılında Madagaskar'daki bir ayaklanma sırasında birkaç yüz Fransız öldürülmüştü. Buna karşı Fransız kuvvetlerinin yaptığı kitlesel saldırıda öldürülen Madagaskarlıların sayısı 40.000'i aştı. Bugün bazı terör örgütlerinin Afganistan'da ve Ortadoğu'da işledikleri cinayetleri tüm dünya dehşet içinde izliyor.

Ne yazık ki, bugün çağdaş uygarlığı temsil etme iddiasında olan ülkelerin geçmişinde de benzeri utanç verici örnekler var. Cezayir savaşının son aşamalarında OAS diye isimlendirilen Gizli Ordu Örgütü mensubu Fransız askerleri Cezayir şehrindeki kütüphaneyi yakarak

imha etmişlerdi. Orada yerleşik Fransızlarla Cezayirlilerin evlenmesini yasaklayarak toplum içinde sosyal duvarlar örmüşlerdi.[57]

Sömürgeciliğin yol açtığı katliamların başka örnekleri de var. Örneğin II. Dünya Savaşı'na kadar, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın üçüncü sömürgeci ülkesi sayılan Hollanda'nın Endonezya'da yaşayan halka karşı uyguladığı şiddet eylemleri, 1873 ile 1903 yılları arasında Sumatra adasının batısındaki Acehlerden 70.000 kişinin ölümüyle sonuçlanıyor. Gene Hollanda birliklerinin Sumatra'daki Gojos ve Alesserslere karşı eylemleri tam bir katliama dönüşüyor. Köyler tamamen tahrip ediliyor, 1.150'si kadın olmak üzere 2.900 kişi öldürülüyor. Endonezya'daki bu zulüm halkı o kadar dehşete düşürüyor ki, Bali'deki erkekler, kadınlar ve çocuklar Hollanda askerleri tarafından öldürülmektense o askerlerin önünde topluca intihar ediyorlar.[58]

Sömürgeciliğin en çok acı veren örneklerine Hindistan'da rastlanıyor. İngiltere, 1757 yılında Hindistan üzerinde egemenliğini kurduktan sonra, ekonomik çıkarlarını kollamak için "East India Company" adında özel bir şirket kuruyor. Ancak bu şirket zamanla devlet içinde devlet niteliği kazanıyor ve dolaylı olarak ülkeyi neredeyse tek başına idare ediyor. Bu amaçla şirket bir ordu kuruyor. Bu ordunun mevcudu 1790'larda 115.000 kişi. Bu sayı 1805'te 155.000'e çıkıyor. Daha sonra daha da artıyor. Bu orduda görev yapanların çoğu Hintli.

1857 yılında bu Hintliler çeşitli nedenlerle ayaklanıyorlar. Bu ayaklanmalar sırasında East India Company ordusunda 310.000 Hintli görev yapıyor. Bu sayı ordunun tamamının yüzde 90'ı kadardır. Bazı İngilizleri öldürüyorlar. İsyan Delhi'ye ve Hindistan'ın diğer bölgelerine yayılıyor. İngiliz basını orada olanları halkı büsbütün tahrik edici biçimde yansıtıyor. Sonunda İngilizler bu ayaklanmayı en sert biçimde bastırıyorlar. Delhi şehrinin surları içine sığınan halkın neredeyse tamamını süngülüyorlar. Başka şehirlerde de benzeri vahşet sahneleri yaşanıyor. Suçlu bulunanlardan bazıları topların ağzına bağlandıktan sonra toplar ateşlenerek ölüme gönderiliyor. İngilizlerin kanlı biçiminde bastırdıkları bu ayaklanmada ölenlerin sayısının 100.000 ci-

(57) Ferro, *a.g.e.*, s. 15, 23-25, 31-32.
(58) Ferro, *a.g.e.*, s. 251-252.

varında olduğu ifade ediliyor. Ayaklanmadan bir yıl sonra, 1858 yılının ağustos ayında İngiltere parlamentosu, çıkarttığı bir yasayla East India Company'yi feshediyor ve Hindistan doğrudan doğruya İngiliz İmparatorluğu'na bağlanıyor. 1857 ayaklanmasından sonra, 1900 yılına kadar Hindistan'ın çeşitli yerlerinde daha küçük çapta ayaklanmalar oluyor. Bu ayaklanmaları Hindistan'ı bağımsızlığa götüren süreç içinde çeşitli sivil direniş hareketleri ve şiddete başvurulmadan gerçekleştirilen yürüyüş ve gösteriler izliyor. Bu pasif direnişin öncüsü, Güney Afrika'dan gelerek Hindistan halkının bağımsızlık tutkusunun ateşini yakan Mahatma Gandi oluyor. Ancak İngilizler bu hareketten çok rahatsızdır. 13 Nisan 1919'da Amritsar'da İngiliz Generali Reginald Dyer, barışçı yürüyüş yapan halka ateş açtırıyor. Sonuç: İngiliz kaynaklarına göre 379 ölü ve 1.100 yaralı. Hindistan Ulusal Kongresi ise ölü sayısının 1.000'in üzerinde olduğunu belirtiyor. Londra'da, başta lordlar kamarası olmak üzere, bazı muhafazakâr çevreler, Dyer Hindistan'da İngiltere'yi kurtardı, diyerek bu mezalimi destekliyor ama avam kamarası aynı görüşte değildir. Churchill, avam kamarasında yaptığı konuşmada Dyer'i açıkça suçluyor. Eski Başbakan Asquith de Churchil'le aynı fikirdedir. Avam kamarası 37'e karşı 247 oyla Dyer'e karşı tavır alıyor. Dyer'ı açıkça suçluyor ve istifaya zorluyor.[59]

Gerçekte, bu katliam İngilizlerin Hindistan'ı büsbütün kaybetmelerinin başlangıcı oluyor.[60] Sömürgecilik döneminin en insanlık dışı uygulamalarının örneklerinden biri işte bu isyanların bastırılması sırasında Hindistan'da yaşanıyor ve etkileri, aradan geçen uzun zamana rağmen unutulmuyor.

Hindistan halkının sömürgecilik döneminde çektikleri bu katliamlardan ibaret değil. 1876-1878 yılları arasında yaşanan açlık felaketinin sonucunda Hindistan'ın güneyinde yaklaşık 4 milyon kişi hayatını kaybediyor. 1896-1900 yılları arasında Bombay ve merkezdeki eyaletlerde ölenlerin sayısı 5 milyonu buluyor. Ayrıca I. Dünya Savaşı

(59) Hansard (House of Commons Archives), Hansard: 1719-1733, 8 Temmuz 1920.

(60) Ferro, *a.g.e.*, s. 297.

çıktığında, İngilizler Hindistan'ın bu savaşta kendilerinin yanında savaşmasını istiyor. Sonunda 621.000 Hintli asker ve 475.000 Hintli sivil İngilizlerin yanında savaşa katılıyor. Bunlar Alman ordusunun hücumlarının durdurulmasında önemli görev yapıyor. Ancak bu görevin bedeli ağır oluyor. İngilizlerle birlikte savaşan Hint askerlerinin kayıpları 64.000 ila 73.000 arasında tahmin ediliyor.(61) İngilizlerin ve sömürgelerinin savaştaki toplam askeri kayıplarının yaklaşık 735.000 olduğu düşünülürse, Hintlilerin bu toplamın yaklaşık 10'da birini temsil ettikleri görülecektir. İngilizlerin sivil ve asker kayıplarının toplamı 826.000 ila 1.012.000 arasında tahmin ediliyor. Bu da İngiltere'nin nüfusunun yüzde 2'si civarında.

Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki askeri ve sivil toplam kayıplarının 2.825.000 ila 3.271.844 olduğu tahmin ediliyor. Bu da imparatorluğun toplam nüfusunun yüzde 13.26 ila yüzde 15.36'sı arasındadır. O savaşta toplam nüfusa oranla verilen kayıp açısından, Osmanlı İmparatorluğu en büyük kaybı veren ülkelerin başında geliyor. Sadece Sırbistan'ın kayıp oranı Osmanlılara yakın.(62)

Sömürgecilik döneminde devlet terörü olarak nitelendirilebilecek acı olayların yaşandığı bölgelerden biri Hindiçin. Fransız askerleri 1860 yılından itibaren Vietnam'ı ve bölgedeki diğer ülkeleri işgal ederek kendi egemenlik alanlarına katmaya başlıyorlar. Diğer sömürgeci devletler gibi Fransa da, bu işgal sırasında aşırı derecede şiddet uygulayarak pek çok sivilin öldürülmesine sebep oluyor. Örneğin 5 Temmuz 1885 tarihinde Fransız birlikleri Vietnam'ın Hué şehrinin merkezine saldırıyor. Orada imparatorluğun sarayı ve yönetim merkezi yer alıyor. Bu saldırıda öldürülen Vietnamlıların sayısı 1.500 kişi. Fransız kayıpları ise 11'den ibaret. Saray, kütüphaneler, devlet arşivleri ve çok değerli kültürel miras yakılarak imha ediliyor.(63) Devlet terörüne örnek arayanlar 1885 yılında Hué'de olanları unutmamalıdırlar.

(61) Ferro, *a.g.e.*, s. 313.

(62) Erickson, Edward, J., *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood, 2001, s. 211.

(63) Ferro, *a.g.e.*, s. 355.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda da aynı bölgede büyük katliamlar yaşandı. 1946 yılının kasım ayında Vietnam'ın Haifong limanını bombardıman eden Fransızlar sivil halktan 6.000 kişinin ölümüne yol açtılar.

Hindiçin'de 1945 yılının ekim ayından itibaren yaşanan çatışmalar ve katliamlarda Fransızların verdikleri kayıplar toplam olarak 10.000'in altındaydı. Buna karşılık 30-40.000 Vietnamlı savaşçı hayatını kaybetti. Sivil halkla beraber Vietnamlıların toplam kayıplarının 400.000 ila 500.000 arasında olduğu tahmin ediliyor. Aynı yıllarda tutukluyken hayatını kaybeden veya infaz edilenlerin sayısı 9.000.(64)

Bu genel çerçevenin biraz daha ayrıntısına girildiğinde, sömürgecilik döneminde yaşanan devlet terörünün ne anlama geldiği daha iyi anlaşılıyor.

Afrika'daki sömürgeciliğin en insanlık dışı örneklerinden bazıları da, bugünkü Namibya topraklarındaki güneybatı Afrika'daki Alman sömürgesinde yaşananlar. O bölgede yaşayan Herrero kabilesi Alman sömürge idaresinin zulmüne karşı ayaklanıyor. Aslında Herrerolar, başka kabilelerin saldırılarından korunmak için Alman İmparatorluğu'nun sömürge valisi Göring ile 21 Ekim 1885 tarihinde bir anlaşma yapmışlardı. Vali Göring, Nazi Almanyası'nın en önde gelen liderlerinden Hermann Göring'in babası.

Bu anlaşma pek uzun ömürlü olmuyor. Herrerolara toprakları iade edilmiyor. Herrero kadınları sık sık Alman askerlerinin tecavüzüne uğruyor. 1890 yılında yerli liderlerden biri Almanlarla başka bir anlaşma yapıyor. Onu iktidara getirmeleri şartıyla Almanlara geniş topraklar verilecektir. O devirde bile iktidar hırsının nelere mal olduğu, ülke topraklarının böyle hırslı liderler yüzünden nasıl yabancılara peşkeş çekildiği görülüyor.

Alman sömürge yönetimi sırasında yerliler köle işçiler olarak çalıştırılıyor ve toprakları sürekli olarak ellerinden çıkıyor. Herreroların elindeki 130.000 kilometrekarelik toprakların dörtte biri kısa zamanda o bölgeye yerleştirilen Almanların eline geçiyor. Hak ve hukuk alanında da yerlilerin insan yerine konulduğu söylenemez. Bir beyaz va-

(64) Ferro, *a.g.e.*, s. 351-388.

tandaşın şahitliğini dengeleyebilmek için yedi yerlinin aksi yönde ifade vermesi gerekiyor. Yaşayabilmek için beyazlardan borç almak zorunda kalan yerliler çok yüksek oranda faiz ödemek zorunda. Doğal olarak bu borcu ödeyecek paraları yok. Beyazlar bu sıkıntıya kolayca çare buluyor. Ödenmeyen borçları karşılığında yerliler ellerindeki hayvanları beyazlara verecek. Oysa o hayvanlar yerlilerin neredeyse tek geçim kaynağı.

İşte bu zor koşullar altında yaşayan bazı kabileler, 1904 yılında Alman sömürge yönetimine karşı ayaklanıyor. Herrerolar da onlara katılıyor. Bu ayaklanmada öldürülen Almanların sayısı 150 civarında. Bunların üçü de kadın. Sömürgedeki Alman askerlerinin sayısı yeterli değil. Berlin'den takviye isteniyor. Alman hükümeti de, General Lothar von Trotha komutasında 14.000 kişilik bir askeri birlik gönderiyor. Trotha, sömürgelerdeki aşırı sert uygulamalarıyla tanınan bir general. Onun görüşüne göre, "Afrika kabileleri anlaşmalara saygı göstermez, sadece kuvvetten anlar. Benim politikam gücümüzü terör yoluyla kullanmaktır. Ayaklanan kabileleri ancak kanla bastırabiliriz. Orada yaşayan halk imha edilmeli veya ülkeden çıkarılmalı"dır.

İşte Alman sömürge askerlerinin komutanının görüşleri bunlar. Bu görüşlerini sözde bırakmıyor. 11-12 Ağustos 1904 tarihindeki Waterberg Savaşı'nda 3.000 ila 5.000 yerli öldürülüyor. Alman askerlerine verilen talimat yalnız erkeklerin değil, kadınların ve çocukların da öldürülmesi yolunda. Bu katliamın görgü tanıkları daha sonra tanık oldukları vahşeti anlatıyorlar. Peki, geri kalan yerlilere ne oluyor? Alman askerleri onları çöllere doğru kaçmaya zorluyor ve geri dönmelerini engelliyor. Bunlardan binlercesi Alman sömürge hudutlarının dışındaki çöllerde açlıktan ve susuzluktan ölüyor. Peki bir çaresini bulup sömürge topraklarına dönenler ne olacak? General Trotha'nın talimatı açıktır. Silahlı da olsa silahsız da olsa, kadın-çocuk ayırımı yapılmadan bunların hepsi öldürülecektir.

Orada olanlar Berlin'de duyulunca, Başbakan Bülow bundan rahatsızlık duyuyor. İmparator II. Wilhelm'e bu yapılanların insaniyetin ve Hıristiyanlığın ilkelerine aykırı olduğunu ve Almanya'nın dünyadaki itibarını sarsacağını söylüyor. Ama artık çok geçtir. Sağ kalanlar zorunlu çalışma kamplarına yerleştiriliyor ve Alman şirketlerine

köle işçiler olarak veriliyor. Çalışma kamplarından şartları en kötü olanı Shark adasındaki kamp. Oraya gönderilenlerin yüzde 80'i zor koşullara dayanamayıp ölüyor.

Bu katliamlar, silahlı mücadeleler ve o şartların getirdiği açlık ve hastalık sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı kaç kişi? O dönemi inceleyen Whitaker Raporu'na göre, sömürge yönetiminin başlangıcında 80.000 olan Herreroların nüfusu 15.000'e inmiş. Jeremy Sarkin-Hughes gibi bazı araştırmacılar ölü sayısını 100.000 olarak açıklıyor. Peki bütün bu çatışmaların sonucunda Almanların toplam kaybı ne kadar? Ölen asker sayısı 676, kayıp asker 76, hastalıktan ölenler 689.

Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerinden biri de, Alman doğu Afrika'sı bugünkü Tanzanya toprakları. Orada yaşananlar da güneybatı Afrika'daki Alman sömürgesinde yaşananlardan pek farklı değil. Orada da sömürgeci devletin baskılarına karşı, 1905 ile 1907 yılları arasında Maji Maji ayaklanması denilen bir eylem başlatılıyor. O topraklarda yaşayan toplam nüfus yaklaşık 1 milyon. Bu ayaklanmalar da şiddet kullanılarak bastırılıyor. Çatışmalardan, açlık ve hastalıktan ölen yerli nüfus yaklaşık 75.000 kişi.(65)

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Alman güneybatı Afrika'sı, İngiliz İmparatorluğu adına hareket eden Güney Afrika Birliği tarafından işgal ediliyor. 1919 Versailles Antlaşması'yla Güney Afrika o ülkede bir vesayet yönetimi kuruyor.

1998 yılında Almanya Cumhurbaşkanı Roman Herzog, Namibya'yı ziyaret ediyor. Orada Herrero liderleriyle de görüşüyor. Herreroların şefi Munjuku Nguvauva, Almanya'nın tüm yaşanan o acılar nedeniyle resmen özür dilemesini ve tazminat vermesini istiyor. Ancak Herzog sadece üzüntülerini bildirmekle yetiniyor.

Amerikan Kızılderililerinin Dramı

Kristof Kolomb'un ilk çıktığı yerlerden biri Haiti adası. İspanyollar daha sonra bu adaya Hispanyola adını veriyorlar. 17 gemi ve 10-15.000 askerle başlatılan ve daha sonraları tüm Amerika kıtasına ya-

(65) Iliffe, John, "The Organization of the Maji Maji Rebellion", *Journal of African History*, VIII, 3 (1967), s. 495-512.

yılan bu işgal hareketi, kısa süre içinde oralarda yaşayan yerlilere karşı sınırsız bir şiddet hareketine dönüşüyor.

Esas amaç, işgal edilen bu yeni topraklarda altın aramak ve ele geçirilen serveti işgalci ülkenin ana vatanına ulaştırmak. Ancak bu toprakları ele geçirmek sanıldığı kadar kolay olmuyor. Kolomb, 1493 yılında Haiti'ye 39 İspanyol askeri çıkartıyor. Onlara toplar, cephane ve erzak veriliyor. Bu bölgenin güvenliğinden onlar sorumlu olacak. Kolomb, aynı yılın 27 kasımında adaya geri geldiğinde bu 39 askerin tümünün öldürülmüş olduğunu görüyor. Bu yerli direnişçilerle nasıl baş edilecek? Kolomb şiddet kullanmaktan başka yol olmadığını düşünüyor. Hırsızlık gibi basit suç işleyenlerin bile kulakları ve burnu kesiliyor. Bir çare de "savaş köpekleri" kullanmak. Bu köpekler yerli halka dehşet salıyor. Kristof Kolomb, bir savaş köpeğinin 10 savaşçı kadar etkili olduğunu söylüyor.

Kolomb Haiti'ye çıktığında, oradaki yerli nüfusun 1.1 milyon olduğu tahmin ediliyor. 1507 yılında adada kalan yerlilerin sayısı 60.000'den ibaret. Bu kadar büyük nüfus kaybının sebebi sadece silahlı çatışmalar değil, başta çiçek olmak üzere salgın hastalıklardan da çok sayıda yerli hayatını kaybediyor. Peki, bu yerliler Amerika kıtasına nereden gelmişler?

Genellikle zaman içinde kabul gören görüş, bunların Asya'dan, Bering Boğazı'nı geçerek Amerika kıtasının kuzeybatısına geldikleri, buzlar eridikçe kıtanın daha güneyine indikleri yolunda. Avrupa'dan ilk gelenler 11. yüzyılda Kızıl Erik'in önderliğinde Amerika'nın kuzeydoğusuna ulaşan İskandinavlar. Ancak Avrupalıların bütün kıtaya yaygın biçimde yerleşmeleri Kristof Kolomb'dan sonra oluyor. Kolomb geldiğinde Amerika'daki yerlilerin sayısı ne kadarmış? 1830'lu yıllarda yapılan bir değerlendirmede Kristof Kolomb'un geldiği tarihte yerli nüfusun 16 milyon olduğu belirtiliyor. Ancak Amerikan Nüfus Bürosu, 19. yüzyılın sonlarında bu nüfusu yarım milyon olarak tahmin ediyor. Birinci rakamın çok yüksek, ikincisinin çok düşük olduğu belirtiliyor. Son yıllarda yapılan araştırmalarda, Kolomb'un geldiği tarihlerde Amerikan kıtasındaki yerli nüfusun 6-8 milyon arasında olduğu tahmin ediliyor. Bu nüfus 1800 yılında 600.000'e, 1900 yılında da 375.000'e inmiş. Bu kadar büyük bir nüfus

kaybını, o nüfusla birlikte bir kültürün yok olmasını doğal nedenlerle açıklamak mümkün değil.(66)

Aslında Amerikan bağımsızlığı ve demokrasisinin önderlerinden olan 2. Cumhurbaşkanı Thomas Jefferson'un Kızılderililer hakkında söyledikleri dehşet vericidir. Kendisi de kölelere sahip olan ve Amerikan anayasası hazırlanırken köleliğin kaldırılmasını sağlayamayan Jefferson, Kızılderililerin imha edilmesini veya mümkün olduğu kadar uzağa sürülmesini önermişti. 20. yüzyılın başlarında başkanlık yapan Theodore Roosevelt'in görüşleri de ondan pek farklı değil: "'İyi bir Kızılderili ölü bir Kızılderili'dir diyecek kadar ileri gitmeyeceğim, ancak onların onda dokuzu için böyle denilebilir. Onuncusu içinse zamanımı harcayamam."

Yüzyıl arayla görev yapmış olan bu iki cumhurbaşkanının düşünceleri, Amerika'da ırk ayrımı düşüncesinin nerelere kadar dayandığını gösteriyor. Avrupalıların Amerikan kıtasına yerleştikten sonra yerli halktan giderek rahatsız oldukları ve onları aşağı bir tabaka, rahatsızlık verici unsurlar ve tasfiye edilmesi arzu edilen bir halk gibi gördükleri anlaşılıyor. Bu nedenle Amerika'da o tarihlerde yerlilere yapılanın bir soykırım olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünenler de var. Yerli nüfusun bu kadar azalmasının nedenleri arasında kuşkusuz salgın hastalıklar da var. Örneğin 1836 yılında yaşanan bir çiçek hastalığı salgınının on binlerce yerlinin ölümüne sebep olduğu biliniyor. Ama bilinen daha acı bir gerçek, bu hastalığın bazen bilinçli olarak yerlilere bulaştırıldığıdır. Örneğin 1763 yılında Pennsylvania'nın Fort Pitt şehrinde, İngiliz General Jeffrey Amherst'in talimatıyla, Albay Henry Bouquet'nin Kızılderililere çiçek hastalığı bulaştırılmış battaniyeler dağıttığı ifade ediliyor. General Amherst, o dönemde Kuzey Amerika'da Fransızlarla çarpışan ve Kral III. Georges tarafından ödüllendirilen ünlü bir general olarak tanınıyor. Biyolojik savaşın ilk örneği sayılan çiçek hastalığı mikrobu bulaştırılmış battaniyelerle ilgili iddialar Carl Waldman's yazdığı *Atlas of the North American Indian* adlı eserde yer alıyor. Battaniyeleri yerlilere dağıtan Yüzbaşı

(66) Ferro, Marc, *Le Livre Noir du Colonialisme,* Robert Laffont, Paris, 2003, s. 43, 53-55.

Ecuyer'in bu görev için General Amherst'ten emir aldığı bildiriliyor. Bazıları bu iddianın gerçekliğinin kuşkulu olduğunu, bazıları da olaydan General Amherst'in bilgi sahibi olmadığını ileri sürseler de iddiayı ciddiye alanların sayısı az değil.

Kızılderililerin tasfiyesinin ardındaki en önemli etken, Amerika kıtasını işgal eden Avrupalıların yürüttükleri sürekli ve sistemli savaşlar. Bu savaşlar Sioux kabilesinin 1890 yılında teslim olmasına kadar devam ediyor. Tasfiye edilen önemli kabilelerden biri olan Cherokeelere karşı yürütülen saldırılar pek çok filmin de konusu olmuş ve bu filmlerde çoğu zaman yerlilerle savaşan Avrupalılar haklı gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu savaşlarda öncelikle Kızılderililerin atları, yerleşim bölgeleri ve gıda depoları imha edilerek, bu halk yaşayamaz hale getirilmiştir. Kızılderililere karşı yapılan birçok savaşta, 1864 yılındaki Sand Creek ve 1890 yılındaki Wounded Knee'de olduğu gibi, yerli sivil halk da hedef alınmıştır. Dikkat çekici bir unsur da, Kızılderililere Amerikan vatandaşlığının 1924 yılına kadar verilmemiş olması.[67] Amerika'nın yerlileri olan Kızılderililerin dramı tarih boyunca bir ırkın tasfiyesinin en acı örneklerinden birini oluşturuyor.

Avustralya Yerlilerine Yapılan Utanç Verici Muameleler

Ne yazık ki yerli ırkın tasfiyesinin tek örneği Amerika kıtasında yaşanmadı. Sömürgeci emperyalizmin gittiği başka yerlerde de bunun örnekleri var. Bunun örneklerinden biri Avustralya. Oraya 1788 yılından beri, başta İngiltere olmak üzere Batı ülkelerinin vatandaşlarının yerleştirilmesine başlanıyor. Bu, Avustralya'nın yerli halkı Aborjinlerin de tasfiyesinin başlangıcı oluyor. Sözde uygarlaştırma çalışmalarına direnen yerlileri bekleyen tek şey ölüm. Bu öldürmeler, resmi kayıtlara göre 1928 yılına kadar sürüyor. O tarihte beyaz bir avcının yerliler tarafından öldürülmesine misilleme olarak 32 Aborjin öldürülüyor. Mahkeme bu işe ne diyor? Maalesef bu katliamı haklı buluyor.[68] O tarihte uygar dünyanın bir parçası sayılan Avustralya'da mahkemeler böyle kararlar alabiliyor.

(67) Ferro, *a.g.e.*, s. 57-59, 63-64.
(68) Ferro, *a.g.e.*, s. 71.

Başlangıçta hedef Aborjinleri asimile etmek. Bu nasıl yapılacak? Önceleri onlara Batılılar gibi ziraat yapmasını öğretmeye, kendi hayat tarzlarını benimsetmeye çalışıyorlar. Bu başarılı olamayınca Aborjinleri belirli bölgelerde topluyorlar. Oralarda yaşama koşulları olanaksız denilecek kadar güç. Bunlardan birçoğu o bölgelerde ölüme terk ediliyor. Bu uygulama 1970 yılına kadar devam ediyor. Daha sonra, onların "metis" denilen çocuklarını ailelerinden zorla koparıp, bazı kurumların veya beyaz ailelerin yanlarına yerleştiriyorlar. Orada bunlara hizmetkâr olmalarını öğretiyorlar. Yaklaşık 200 yıl süren tasfiye hareketinin sonucunda, beyazlar Avustralya'ya yerleşmeye başladıkları tarihte, bazı araştırmalara göre sayıları 700.000 olan Aborjinlerin nüfusu 94.564'e düşüyor. Bu sayı daha sonra daha da azalarak 1939'da 51.557'ye iniyor. Tüm imha ve tasfiye çabalarına rağmen bu politikalar sonunda başarısızlığa uğruyor ve Aborjinlerin nüfusu daha sonra hızla artmaya başlıyor ve 1981'de 386.000'e ulaşıyor.

Avustralya'ya ilk yerleştirilenler forsalar. Onlar cezalarını Avustralya'da açık hapishane sayılacak yerlerde hayvan otlatarak geçirecekler. Ağır ceza suçlusu ve birçoğu vahşi tabiatlı bu insanlar o bölgelerde yaşayan pek çok Aborjini katlediyor. Queensland bölgesinde striknin ilacı bulaştırılmış yiyecek verilerek zehirlenen yerlilerin kesilen kafalarıyla futbol oynuyorlar. Batı Avustralya'da yerliler canlı olarak atlara bağlanıp ölene kadar sürükleniyor.

Peki bu Aborjinlerin hukuki durumu ne? İngilizler Avustralya'yı dünyaya *terra nullius*, yani sahipsiz topraklar olarak tanıtıyorlar. Bunun anlamı şu: 1788 yılında Avustralya'nın İngiliz hâkimiyetine girmesinden itibaren orada sadece İngiliz yasaları geçerli olacak. Peki Aborjinler ne olacak? Onların hiçbir yasal hakkı veya statüsü olmayacak. Neden? Çünkü onlar tektanrıya inanmıyorlar, o nedenle hiçbir makam önünde İngiliz yasalarının öngördüğü gibi yemin edemez ve şahitlik yapamazlar.[69] Böyle bir gerekçeyle Avustralya'nın esas sahipleri olan yerlilerini insandan saymıyorlar.

İngiltere'de Avustralya'nın işgalinden sonra orada yaşayan herkesin İngiliz tebaası olduğunu söyleyerek farklı görüşleri savunan-

(69) Ferro, *a.g.e.*, s. 71-72, 81.

lar çıksa da gerçek böyle değil. Örneğin İngilizler gelmeden oradaki tüm toprakların sahibi olan yerlilerin, İngiliz yönetimi geldikten sonra toprak sahibi sayılamayacakları söyleniyor.

Daha da vahimi şu: 1902 yılında İngiliz avam kamarasında söz alan bir muhafazakâr milletvekili, Aborjinler için "Onlar insan değil, hayvandır," diyor. 1901 tarihli Avustralya anayasası Aborjinleri vatandaş saymıyor. Bu durumun düzeltilmesi için 1967 yılına kadar beklemek gerekecek.(70)

Avustralya yerlilerine iki yüz yıldan fazla bir süre uygulanan ve açıkça onların bertaraf edilmesini amaçlayan, hatta onları insandan saymayan politikaları, temelinde ırkçılık yatan bir devlet terörü saymamak zordur. Her ne kadar Avustralya Başbakanı Frazer, "Bize tarihimizi yanlış öğrettiler," demişse de, doğruların kabul edilmesinde Avustralya bir hayli geç kalmış ve gerçek anlamda tarihiyle yüzleşememiştir.

(70) Ferro, *a.g.e.*, s. 83.

Fransız İhtilalinden Sonra Şiddet ve Terör

Aydınlanma çağı ve ondan esinlenen Fransız ihtilali insan haklarının, adaletin, eşitliğin egemen olduğu bir dünya düzeni yaratabildi mi? Bunu söylemek zor. Tam tersine, Fransa'da ihtilalden sonraki yıllar devlet terörünün büsbütün yoğunlaştığı yıllar.

Vandée İsyanı ve Terör Egemenliği Dönemi

Fransız ihtilalinden dört yıl sonra, yeni rejime karşı olanların başlattıkları ayaklanmaların bastırılmasında güçlük çekiliyor. İhtilalciler çareyi rejim karşıtlarına karşı çok sert önlemler almakta buluyorlar. 5 Eylül 1793 ile 27 Temmuz 1794 tarihleri arasındaki döneme, Fransız ihtilalini yapanların deyimiyle "Terör Egemenliği Dönemi" adını veriyorlar.

Bu amaçla 5 Eylül 1794 tarihinde bir kararname çıkartıyorlar. Rejim karşıtlarına "halk düşmanı" sıfatı veriliyor ve bunlarla "terör" yöntemiyle baş etmeye çalışıyorlar. Bir "Genel Güvenlik Komitesi" kuruluyor. Bir de Devrim Mahkemesi denilen yargı organı oluşturuluyor. Bu mahkemeye geniş yetkiler veriliyor. Dilediği kişileri tutuklayıp, yargılayıp giyotine, yani idama gönderebilecek. O dönemde devrime karşı çıkanlar arasında asiller, papazlar ve çapulcular var. İşte onlara karşı çok sert önlemler uygulanıyor. Paris'te suçlu sayılan çok sayıda kişi infaz ediliyor. Tabii bunlar arasında belki de gerçek suçlulardan çok daha fazla sayıda masum insan var.

Paris dışında da "gözetim komiteleri" kuruluyor, onlar da kendi yörelerinde rejim karşıtı saydıklarını yargılayıp, birçoğunu ölüme göndermeye başlıyorlar.

Peki ülkeye eşitlik, adalet, kardeşlik getirme vaadinde bulunarak ihtilal yapanlar terör rejimini nasıl savunacaklar? Devrimin liderlerinden Maximilien Robespierre şöyle diyor: "Barış zamanında halka dayanan bir hükümetin esin kaynağı fazilettir. Ancak ihtilal döneminde demokrasinin zafere ulaştırılması için fazilet terörle birleşmelidir." Devrim liderlerine göre ise durum şöyle: "Fazilet olmadan terör bir şeytandır; terör olmadan fazilet çaresizliktir. Terör acil, ciddi ve sapmaz bir adalet sağlar, böylece fazilete hizmet eder." Buna benzer akıl dışı söylemlerle terör yönetimini haklı göstermeye çalışıyorlar.

Terör dönemi yöneticileri amaçlarını halka nasıl açıklıyorlardı? Şöyle açıklıyorlardı: "Yozlaşmış ve yolsuzluğa bulaşmış anti-demokratik bir sistemin yerine yeni ve daha iyi bir toplum yaratmak." İşte bunu sağlamak için on binlerce insanı ölüme gönderecek bir terör düzeni kurmak gerekiyormuş. Demokrasi anlayışıyla hiçbir şekilde bağdaştırılamayacak olan bu mantık, biraz bugünkü terör örgütlerinin söylemine benziyor. Kendilerine göre daha doğru, daha iyi ve kendi inançlarına daha uygun bir düzen kurmak amacıyla iktidara geçmenin yolunun kadın-çocuk demeden masum insanları öldürmekten geçtiğine inanıyorlar.

Peki nasıl oluyor da Türkiye gibi, tam arzu edildiği gibi işlemese de demokratik kurumlara sahip olan bir ülke, amaçları ve yöntemleri belli olan, devlet düzenini değiştirmek isteyen bir terör örgütüyle masaya oturup görüşmelerde bulunabiliyor? Bu soruya cevap vermek zor. Acaba başka türlü teröre son vermenin olanaksız olduğu ve zamanın aleyhlerinde çalıştığı düşünüldüğünden mi, yoksa bazı yabancı ülkelerin önerileri sonucunda mı? Belki her ikisi birden...

Robespierre'in üyesi olduğu "Halk Güvenliği Komitesi" devletin yönetimini fiilen ele alıyor. 1794 yılında sağ ve sol kesimdeki bütün rejim muhalifleri bertaraf ediliyor. 10 Haziran 1794 tarihinde çıkarılan bir kararnameyle sanıklar avukat tutma ve halka açık mahkemelerde yargılanma hakkından mahrum ediliyor. Kararları sadece jüri verecek. Jürinin iki seçeneği var: Ya sanıkları beraat ettirecek veya idam ettirecek. Şiddet yöntemlerinin uygulandığı o günkü ortamda bir yandan da din adamlarının toplum üzerimdeki etkilerini azaltıcı önlemler de alınıyor. Devrim yönetimi din adamlarının "paralel bir

devlet" gibi çalışmasına müsaade edemezdi. Tek söz sahibi devrim yönetimi olacaktı. Ama devrim yönetiminde son sözü kim söyleyecekti? İşte sorun buradan çıktı. Devrimi yönetenler birbirlerine düştüler ve bazıları hayatlarını giyotinin bıçağı altında sonlandırdılar.

Terör yönetimi döneminde 300.000 kişi tutuklandı. Bunlardan 17.000'i idam edildi. Birçok kişi de hapishanede öldü.(71)

Fransız ihtilalini yaşatmak için kimleri bertaraf etmek gerekiyor? Robespierre ulusal konseyde yaptığı konuşmada bir hata yapıyor ve elinde hainlerin bir listesi olduğunu söylüyor. Bu açıklama herkesi kaygılandırıyor. Acaba kendi isimleri de o listede olabilir mi? Ilımlılarla aşırılar bu kaygıyla derhal Robespierre'e ve terör yönetimine karşı cephe oluşturuyorlar. Sonunda rejimin giyotine gönderdiği binlerce kişiyle birlikte Robespierre de idam ediliyor.(72)

Fransız devriminin liderlerinden olan ancak terör yönetiminin aşırılığa kaçmasına tepki göstererek ılımlılar grubuna katılan Danton'un, "Devrim önce kendi evlatlarını yer," sözünün gerçeği yansıttığı Robespierre'in idamıyla doğrulanıyor. Aslında Robespierre'in idam edilmeden önce giyotine gönderdiklerinden biri de Danton. Fransız ihtilalinden sonra bunlar oluyor.

Peki, nasıl oluyor da Fransız ihtilalinin getirdiği ve insan haklarını ön plana çıkartan bir düzene karşı geniş ölçüde ayaklanmalar oluyor? Bunların arkasında yabancı devletlerin de parmağı var mı? Fransız ihtilalcilerine sorarsanız bu ayaklanmacıları teşvik eden, yönlendiren, silah desteği sağlayan ülke, o devirlerde Fransa'nın en büyük hasmı sayılan İngiltere. Bu iddialar büsbütün dayanaksız da değil.

Devrim karşıtı silahlı grupların merkezi aslında küçük bir bölge: Vendée. Fakat zaman içinde Vendée bir simge haline gelmiş ve ayaklanmaların boyutu o bölgenin çok ötesine geçmiş.

İhtilalden dört yıl sonra 1973 yılının mart ayında, Fransa'nın batısındaki Bretonya bölgesinde bazı ayaklanmalar çıkıyor. Ancak cumhuriyetçi birlikler orada güçlü oldukları için bu ayaklanmalar kolay-

(71) *Encyclopaedia Britannica.*

(72) Hoffman, Bruce, *Global Terrorist Threat*, Columbia University Press, New York, 2014, s. 4.

lıkla bastırılıyor. Vendée öyle değil. Orada Katolik kilisesine bağlı silahlı karşı devrimciler ve onları destekleyen aristokratlar epey güçlü. Cumhuriyetçilerin askerleri o bölgede yeterince güç sahibi değiller ve iyi yönetilemiyorlar. Bu nedenle karşı devrimciler kısa zamanda geniş toprak parçalarında hâkimiyet kurabiliyorlar. Vendée'deki karşı devrimci ayaklanma ve cumhuriyet kuvvetlerinin bu ayaklanmayı bastırmak için yaptığı mücadele 1793 ile 1799 yılları arasında sürüyor ve çok büyük sayıda masum insanın hayatını kaybetmesine yol açıyor.

Bu karşı devrim hareketi nereden kaynaklandı? İhtilal yönetimi devletin sınırlarını korumak ve gerektiğinde yabancı ülkelerle savaşmak için güçlü bir ordu kurmak zorunda. Çıkarılan bir yasayla 300.000 kişinin silah altına alınması kararlaştırılıyor. Ülkenin her tarafındaki gençleri askere alacaklar. Bunun için kura çekme yöntemine başvuruyorlar. İşte Vendée ve civarındaki çatışmalar buradan çıkıyor. Asker vermek istemeyen köylüler güvenlik güçlerine karşı direnişe geçiyorlar. General Marcé'nin komutasındaki 2.000 kişilik hükümet kuvveti bu direnişe karşı koyamıyor ve kaçmaya başlıyor. Devrim yönetiminin böyle bir yenilgiyi kabul etmesi ve içine sindirmesi mümkün değil. Bu düşünceyle bölgeye büyük bir askeri güç gönderiliyor. Üstelik ülke o sırada yabancı ülkelerle savaş halindedir. Cumhuriyetin öncelikli hedefi Hollanda'dan gelen saldırıları durdurmaktır. Tam bu sırada gittikçe yaygınlaşan bir iç isyana tahammül etmek mümkün değildir. 80 milletvekili askeri tedbirlere destek olmak amacıyla "komiser" sıfatıyla çatışma bölgelerine gönderiliyor. Devrim yönetimi "ayaklanmacıları süpürme" kararı alıyor. Asker alma işlemine silahla karşı koyanlar veya ayaklanmacıların simgesi olan beyaz kokart taşıyanlar derhal kurşuna dizilecektir. Alınan karar bu.[73]

Kral XVI. Louis'nin tutuklanması, yargılanarak 21 Ocak 1793'te giyotinle idam edilmesi, aynı yılın 16 ekiminde de Kraliçe Marie Antoinette'in giyotine gönderilmesi, karşı devrim hareketini başlatanları büsbütün tahrik ediyor. Birçok yerde "yaşasın kral, yaşasın

(73) Martin, Jean Clément, *La Guerre de Vendée...*, Editions du Seuil, Paris, 2014, s. 15, 30.

prensler" diye bağıran ayaklanmacıların sayısı on binlere ulaşıyor. Sayıca daha az olan hükümet kuvvetleri çok sert önlemlere başvuruyor. Yakaladıkları ayaklanmacıları öldürüyorlar, evlerini yağmalıyorlar. Bu ayaklanmacıları İngiltere'nin desteklediği konusunda kimsenin kuşkusu yok.

Le Mans şehrinde devrim kuvvetleri büyük bir katliam yapıyor. Devrim karşıtlarının kayıpları orada 15.000'e yaklaşıyor. Ayaklanmanın büyüklüğü karşısında parlamentonun bölgeye gönderdiği komiserler çok sert önlemler öneriyorlar. Karşı devrimciler imha edilmeli, köyleri ve sığındıkları ormanlık alanlar yakılmalıdır. Vendée'de yaşayanların tümü başka bölgelere zorla göç ettirilmelidir. Hatta mümkünse onlar Madagaskar adasına sürülmelidir. Onların yerine de ülkenin başka bölgelerinden getirilecek nüfus yerleştirilmelidir. Önerilerinin özü budur. Fransız ihtilalinin önderlerinden Danton, 3 Ağustos 1793 tarihinde yaptığı bir konuşmada "300.000 asker seferber edilmeli ve Vendée tamamen imha edilmelidir," diyor.(74)

Alınan en sert önlemlere rağmen karşı devrim denetim altına alınamıyor. O bölgede normal mahkemelerin yanı sıra devrim mahkemeleri kuruluyor. Şehirlerin meydanına yerleştirilen giyotinler durmadan çalışıyor. Mahkemelerin insafı yoktur. Örneğin Sarthe şehrindeki mahkemeye sanık olarak getirilen 148 kişiden 135'i idama mahkûm ediliyor. Bazı kentlerde genç kızlar ve çocuklar yargılanmadan idam ediliyor. O sırada salgın hastalıklar baş göstermiştir. Tutukluların bu salgınların yaygınlaşmasına yol açacağı düşünüldüğünden onlar da yargılanmadan infaz ediliyor.

Nantes şehrindeki mahkeme 1794 yılının nisan ayına kadar 3.000 kişiyi giyotine gönderiyor. Artık ölçüler kaçırılmıştır. Kadın-çocuk demeden ayaklanma bölgelerinde insanlar kitlesel olarak ölüme gönderiliyor. Uygulanan yöntemlerden biri, insanların birbirine bağlanarak sallarla Loire nehrinin ortasına gönderilip orada salların batırılarak boğulmaları... Bu yöntemle öldürülenlerin sayısının 4.800'e ulaştığı tahmin ediliyor.(75)

(74) Martin, *a.g.e.*, s. 182, 194-196.
(75) Martin, *a.g.e.*, s. 210, 218-219.

Devletin yönetimini üstlenen konvansiyon idaresi, 6 Şubat 1794 tarihinde "düşmanın tamamen imhası"nı öngören bir karar alıyor. Bu iş için görevlendirilen komutanlar da acımasızdır. Onlardan biri olan Turreau, Kamu Güvenliği Komitesi'nde yaptığı konuşmada, karşılaştığımız 6.000 isyancıyı süngüledik. Ama geride daha 30.000 kişi var. Onları da imha etmek için yeni önlemler almamız gerek, diyor. Bu önlemlerden biri Vendée'deki bütün yiyecek ve ihtiyaç maddelerine el konulması ve bunların cumhuriyetin başka bölgelerinde yaşayanlara gönderilmesi. Bu görevleri yerine getiren iki ünlü General Cordellier ve Huché'nin askerlerine verdikleri talimatlar, artık o bölgede yaşamı olanaksız hale getirecek cinsten. Örneğin bütün su ve yel değirmenleri yakılacaktır. Artık buğday öğütme imkânı kalmayacaktır. Fırınlar da tahrip edilecektir. Birliklerin geçtikleri yerlerde kadınlara rastlanırsa onlar da düşman ve casus sayılacak ve kurşuna dizilecektir. Bu vahşetin savaşın gerekleriyle bir ilgisi yoktur. Amaç intikam almak ve rejime karşı çıkacaklara korku ve dehşet salmaktır.(76)

Vendée ayaklanmasının dış boyutu da önemlidir. Tek başlarına cumhuriyetin silahlı kuvvetleriyle baş edemeyeceklerini anlayan Vendéeliler, çareyi İngiltere'den yardım istemekte bulurlar. Heyetler gönderilir ve İngiltere'den askeri müdahale, silah, cephane ve giyecek istenir. Esas beklenen, İngiliz birliklerinin bir çıkartma yaparak Fransız cumhuriyet ordusuyla savaşmasıdır. Ancak bu gerçekleşmez. İngiliz donanması bu taleplerin hepsini karşılayacak güce sahip değildir.

Fransız cumhuriyet ordusuyla karşı devrimcilerin çatışmaları bazen yoğunlaşarak, bazen yavaşlayarak devam etmekte ancak bir türlü sona erdirilememektedir. Bu arada zaman zaman ateş kesilmektedir. 17 Şubat 1795'te dini özgürlüklere saygı gösterileceği, on yıl süreyle o bölgede yaşayan halktan vergi alınmayacağı gibi hükümler içeren bir anlaşmaya da varılmıştır. Ancak bu gibi anlaşmalar uzun ömürlü olmaz. Aynı yılın haziran ayı içinde karşı devrimcilerin lideri Charette yeniden saldırıya geçer. Bu arada İngilizler de ayaklanmacılarına yardımlarını artırırlar. 10 Ağustos 1795'te Saint-Jean-de Monts civarı-

(76) Martin, *a.g.e.*, s. 230-231.

na bir çıkartma yaparlar. Ayaklanmacılara 75-80 araba dolusu askeri malzeme, 2 top, 1.200 tüfek ve üniforma ulaştırırlar.

İngiltere'nin Vendée'deki ayaklanmacılara sağladığı destek, başka bir ülkedeki iç ayaklanmaları vesile eden yabancı bir ülkenin bu ayaklanmalara nasıl katkıda bulunduğunun ilginç örneklerinden biri. Ne yazık ki, bu tarihteki ilk örnek değil, sonuncu örnek de olmayacak. Büyük devletler, çıkarları gerektirdiği zaman başka ülkelerdeki ayaklanmaları, terör eylemlerini desteklemekten çekinmeyecekler, teröristlere silah dahil her türlü yardımı yapacaklar, en önemlisi de onlara siyasi destek verecekler. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu gibi dış müdahale ve desteklerin örnekleri aşağıdaki bölümlerde anlatılacak.

Bu arada karşılıklı katliam haberleri gelmektedir. Devrim karşıtlarına yardım için Fransa sahillerine çıkan mültecilerin tamamı katledilir. Buna karşılık tutuklanan 300 cumhuriyet askeri de öldürülür. Saldırılardan kiliseler de nasibini alır. Sadece Loire-Atlantik bölgesinde 46 kilise yakılır. Başka bir yerleşim merkezindeki 775 evden 693'ü yakılır, geri kalanı da tahrip edilir. Vendée ve civarında yıllarca süren çatışmaların bilançosu çok ağır olmuştur. Esas yoğunluğu 1793 ile 1796 yılları arasında yaşanan çatışmalar, 1800 yılında Vendéelilerle hükümet kuvvetleri arasında imzalanan bir anlaşmayla son bulmuştur. Bazı tarihçiler yedi yıl süren bu çatışmalarda devrim karşıtlarının kayıplarının 220.000-250.000 kişi olduğunu, 30.000 cumhuriyet askerinin de hayatını kaybettiğini belirtiyorlar.'(77)

Vendée'de yaşanan büyük insanlık dramı katliam boyutunu da aşan bir nitelik kazanmıştır. 2000 yıllından sonra Fransız parlamentosuna sunulan bazı karar tasarılarında, Vendée'de yaşananların soykırım olarak kabul edilmesi önerilmiştir.(78) Ayaklanmalarla baş etmek için Fransız devrim yönetiminin 19 Mart 1793 tarihinde kendini "terör yönetimi" olarak nitelendirmesinin ne anlama geldiği, Vendée bölgesinde yaşananlardan sonra daha iyi anlaşılmıştır. O yıllarda Fransız ihtilalinin dünyaya örnek olan ilkeleri tamamen bir ta-

(77) Martin, *a.g.e.*, s. 273, 296, 299.
(78) Martin, *a.g.e.*, s. 234.

rafa bırakılmış ve insan haklarını ayaklar altına alan bir utanç dönemi yaşanmıştır.

Vendée'de yaşananlar Fransız tarihinin tek utanç verici olayı değil. Ne yazık ki, özellikle sömürgecilik dönemlerinde, yalnız Fransızlar değil, İngilizler, Almanlar, Hollandalılar ve diğer sömürgeci devletler işgal ettikleri ülkelerde büyük zulüm yapmışlar ve devlet terörü uygulamışlardır.

Cezayir'de Yaşananlar

Fransızlar, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde olan Cezayir'i 1830 yılında ele geçiriyorlar. Cezayirliler işgalci Fransızlara karşı başından beri güçlü bir direniş gösteriyorlar. Fransız askerleri bu direnişleri en sert yöntemlere başvurarak bastırmaya çalışıyor. 1841 yılında Fransız hükümeti Cezayir'de olup bitenleri incelemek üzere bir heyet gönderiyor. Heyetin üyelerinden Alexis de Tocqueville izlenimlerini şöyle özetliyor: "Arapların yaptığından çok daha barbarca savaşıyoruz." O yıllarda Cezayir'de görevli Fransız subaylarının yazdıkları dehşet verici. Albay Montagnard şöyle diyor: "Köpekler gibi ayaklarımıza kapananlar dışında herkesi yok etmeliyiz." 1845'te General Pélissier, Dahra'da 1.000 Arap'ı bir çukura gömdürüyor. İşte devlet terörünün en acımasız örnekleri bunlar.

Fransızların hedefi, Cezayir'i Fransa'nın bir parçası haline getirmek. Onun için Fransa'dan getirdikleri çok sayıda insanı Cezayir'e yerleştiriyorlar. Bunların sayısı 1833'te 7813 iken, 15 yıl sonra 1848'de 109.400'e çıkıyor.[79] Cezayir'in yerli halkı kendi ülkelerinde adeta yabancı gibi kalıyor. Fransa'dan gelenlere verilen topraklardan adam başına 3.8 hektar düşüyor, Cezayirlilere ise 0.46 hektar, o da Fransız hâkimiyetini kabul edenlere. Direnenlerin toprakları geri alınıyor. Depremler, bulaşıcı hastalıklar ve açlık Cezayir halkında büyük yıkımlara yol açıyor. 1867 yılında Konstantin ve civarındaki nüfus kaybı 130.000 ila 450.000 arasında tahmin ediliyor.

Cezayir'de uygulanan baskı ve şiddet zaman içinde Fransız hükümeti tarafından mazur görüldü ve cezasız bırakıldı. Askere en geniş

(79) Ferro, *a.g.e.*, s. 492, 495.

yetkiler verildi. Bunun için 11 Mart 1956'da özel yetkiler veren bir yasa çıkarıldı. Cezayir'de yüz yıldan fazla süren çatışmaların, zulmün, katliamların sonucu nedir? Fransız ordusunun ve bağlı silahlı güçlerin toplam kaybı 28.944'tür. Ölen ve kaybolan sivil Avrupalıların sayısı yaklaşık 3.500'dür. Fransız silahlı kuvvetlerinin içinden çıkan Gizli Cezayir Ordusu'nun (OAS) işlediği cinayetlerin sonucunda, çoğu Cezayirli olan hayatını kaybedenlerin sayısı 2.360, yaralananların sayısı 5.419'dur.

Fransızlar, öldürülen Cezayirli mücahitlerin (FLN) sayısını 141.000 olarak veriyor. Ölen Cezayirli sayısı konusunda tarihçilerin verdikleri rakamlar 200.000 ila 500.000 arasında değişiyor.[80]

Fransa'nın Afrika'daki sömürgeci politikalarının acı örnekleri sadece Cezayir'de görülmedi. Bu acılar II. Dünya Savaşı bittikten ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasından sonraki dönemde de yaşandı.

Fransa'nın Afrika'daki sömürgelerinden biri Madagaskar'dı. Orada güçlü bir milliyetçi hareket vardı. Onların oklardan ve yaylardan başka silahı yok gibi, ama sayıları 1 milyona yaklaşıyor. İşte bu milliyetçilerin eylemleri 29 Mart 1947 tarihinde Fransız askeri üslerine ve Fransızlara ait plantasyonlara yönelik olarak başlıyor. Fransızlar bu ayaklanmayı bastırmak için Afrika'daki diğer sömürgelerinden 18.000 kişilik kuvveti Madagaskar'a kaydırıyor. Fransız kuvvetlerinin orada uyguladığı şiddet, 1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne taban tabana zıt.

Kitlesel imha, köylerin yakılması, işkence, hatta bazı direnişçilerin uçaktan atılarak öldürülmesi gibi insanlık dışı uygulamalar o tarihlerde Madagaskar'da sık görülen uygulamalar. Madagaskar'daki ayaklanmalar 1948 yılının aralık ayında bastırılıyor. Milliyetçi liderlerin hemen hepsi öldürülüyor.

Madagaskar'da Fransızların öldürdüğü yerli halkın ve direnişçilerin sayısı hakkında farklı rakamlar var. Bazıları 11.000 kişinin öldürüldüğünü söylerken, diğerleri bu sayıyı 100.000'e kadar çıkartıyor. Bu arada ülke yönetiminde görev alan yetişmiş aydınların büyük bölümü hayatını kaybediyor. Bazı siyasetçiler tutuklanıyor ve işkence

(80) Ferro, *a.g.e.*, s. 491, 499, 541, 555-556.

görüyor. Madagaskar 1960 yılında bağımsızlığına kavuştuğunda ülkeyi idare edecek kadroların oluşturulmasında büyük güçlük yaşanıyor.

Peki bu kadar çok Madagaskarlıyı öldüren Fransızlar kaç kişi kaybetmişler? Fransız uyruklu kayıpların toplam sayısı 50 kişi. Fransızların yerli destekçileri de 1.900 kişi kaybetmişler. Bu rakamları Türkiye'nin terörle mücadelesinde orantılı güç kullanmasını önerenlere hatırlatmak lazım.

Peki, yaşanan bu acı olaylarla ilgili olarak Fransız hükümeti özür diledi mi? Hayır, dilemedi. Sadece 2005 yılında Madagaskar'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Chirac, bu olup bitenleri "kabul edilemez" olarak nitelendirdi, o kadar. Demek o ülkelerde geçmişle yüzleşmek böyle oluyor.

Sömürgecilik döneminde yapılan insanlık dışı muameleler, 2000'li yılların başından itibaren kamuoyunun ilgisini ve tepkisini daha çok çekmeye başladı. Örneğin Fransızların Cezayir'de yaptıkları zulmün örnekleri birer birer ortaya döküldükçe, işkence kurbanlarının ifadeleri basında yer almaya başlayınca, dönemin baş sorumlularından General Massu ve Aussaresses bu iddiaları kabul etmek zorunda kaldılar. Ancak gerekçeleri hazırdı: Bu yapılanlar terörle mücadelenin zorunlu kıldığı uygulamalardı. Cezayir'deki mücahitler ise, giriştikleri eylemlerin Fransız devlet terörüne karşı kendilerini savunma çabası olduğunu söylüyorlardı.[81]

İşin tuhaf tarafı şu ki, 1968'de Paris'te yaşanan ve devleti çalışamaz hale getiren öğrenci olaylarının bastırılması için Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün yardımına başvurduğu general, o sıralarda Almanya'nın Baden-Baden şehrindeki Fransız birliklerine komuta eden General Massu, yani Cezayir'deki katliamların sorumlusu olan generalden başkası değildi.

(81) Ferro, Marc, *a.g.e.*, s. 9, 13.

20. Yüzyılda Devlet Terörü

Yukarıdaki bölümlerde tarih boyunca terörizmin evrimini, özellikle kilisenin ve devletlerin terörü nasıl desteklediklerinin örneklerini anlatmaya çalıştık.

20. yüzyılda yaşanan devlet terörü uygulamaları tarihin daha önceki dönemlerinde yaşananların tümünü geride bıraktı. Stalin ve Hitler'in bir yandan kendi vatandaşlarına, bir yandan da birbirlerinin halklarına uyguladıkları terör tarihin en karanlık sayfalarını oluşturuyor.

Stalin Döneminde Zulüm

Stalin döneminde Rusya en acımasız devlet terörünün uygulandığı bir ülke oldu. Aslında Rusya'nın tarihinde de halkına büyük acılar çektirmiş çarlar olmuştu. Örneğin 1547 yılında tahta geçen IV. Ivan, çevresine ve halkına zulüm ve işkence yapmaktan zevk alan bir hükümdardı. Çocuk yaşında tahta geçen Ivan, sürekli bir ölüm korkusu içinde yaşıyordu. Bu yüzden "Onlar seni öldürmeden sen onları öldür!" felsefesini benimsemiş ve hasım saydıklarını ölüme göndermekten çekinmemişti. Büyük oğlunu kendi elleriyle öldürmüş, kendine bağlı olarak kurduğu polis teşkilatıyla halka zulüm yapmıştı. Köylülerin köleleştirilmesi için bir yasa çıkartmıştı. Tatarların başkenti Kazan'ı ele geçirmesi şerefine Moskova'da inşa ettirdiği Saint-Basile katedralini pek beğenmişti. Ancak rivayete göre, bunun bir benzerinin yapılamaması için mimarı Barma Yakovlev'in gözlerini oydurmuştu. IV. Ivan'a "Korkunç Ivan" denilmesi sebepsiz değildi.

Rusların Büyük Petro, Türklerin ise Deli Petro olarak adlandırdıkları çar da, bir yandan Batı ülkelerinden esinlenerek ülkesinin kalkınması için önemli adımlar atarken, bir yandan da Korkunç Ivan'ı arat-

mayacak bir şiddet ve terör estirmişti. Kararlarına karşı çıkan herkesi ölüme göndermekten çekinmemiş, kendine rakip olarak gördüğü oğlu Aleksey Petroviç'i kırbaçlatmış ve işkenceyle öldürtmüştü.

19. yüzyılda, büyük devletlerin yeni egemenlik alanlarına kavuşma isteğiyle yaptıkları askeri harekâtlar sırasında çok sayıda sivil hayatını kaybetti. En büyük dramların yaşandığı bölgelerden biri de Kafkasya. Bazı aralıklarla Rusların 1827 ile 1858 yılları arasında yürüttükleri operasyonlar sırasında büyük acılar yaşandı. 170 ila 200.000 Rus askeri bu bölgede düzenlenen operasyonlara katıldılar. Bazı yıllarda askeri harcamalar Rusya'nın devlet bütçesinin yarısına ulaştı. Çatışmalar sırasında veya savaşa bağlı hastalık ve açlık gibi nedenlerden hayatını kaybeden veya evlerini terk etmek zorunda kalan Müslümanların sayısının 1.3 milyona yakın olduğu ifade ediliyor.(82)

Kafkas halklarının ulusal kahramanı Şeyh 'in Ruslara karşı verdiği mücadeleler, bölge halkı tarafından hâlâ ulusal bir destan gibi hatırlanıyor. Ancak Şeyh 'in 1859 yılında, Abazaların 1864 yılında, Ibıhların da 1866 yılında teslim olmalarından sonra bölgede büyük katliamlar ve sürgünler yaşandı. Ruslar, Abazaları 1864 yılında gemilere doldurup Osmanlı İmparatorluğu'na zoraki göçe mecbur ettiler. Bu Abazalar için büyük bir felaket oldu. Yola çıkarılanların önemli bir bölümü denizde hayatını kaybetti. Bir bölümü de Türk topraklarına vardıktan sonra yeni yerleşim bölgelerine ulaşamadan öldüler.

İşte Stalin'in işbaşına gelmesinden önceki yüzyıllarda Rusya'da böyle şiddet ve terör eylemleri yaşanmıştı. Ancak Stalin bunların hepsini gölgede bıraktı. Onun işbaşına gelmesinin dünyayı ne kadar büyük bir felakete sürükleyebileceğini görenler vardı. Sovyetler Birliği'nde bunu ilk fark edenlerin başında Lenin geliyor. Lenin, ölümünden kısa bir süre önce Sovyetler Birliği Komünist Partisi yöneticilerine ulaştırılmak üzere bir mektup yazdı. Onun ölümünden sonra bu mektup eşi tarafından Parti Merkez Komitesi üyelerine ulaştırıldı ve bu komitede okundu. Mektubunda Lenin, Stalin'in eline geçirdiği gücü dikkatli bir şekilde kullanacağından kuşku duyduğunu be-

(82) Weems, Samuel A., *Armenia*, St. John Press, Dallas, 2002, s. 4.

lirtiyor ve Merkez Komitesi üyelerine, Stalin'i görevden alarak onun yerine daha hoşgörülü ve daha az kaprisli bir yöneticiyi partinin başına geçirmelerini öneriyordu. Başta Zinoviyev ve Kamenev olmak üzere, Stalin'in bazı destekleyicileri bu mektubun dikkate alınmamasını önerdiler. Bazı bilgilere göre Stalin önce istifa etmeye kalkıştıysa da bu dostları onu caydırdılar ve görevden ayrılmasına engel oldular. Lenin'in ne kadar haklı olduğu kısa sürede anlaşıldı. O tarihten on iki yıl sonra kendisine en büyük desteği veren bu iki parti yöneticisi, Stalin'in düzenlediği düzmece bir yargılama sonucunda idam edildi.(83)

Troçki, 23 Ekim 1927'de Merkez Komitesi'nde yaptığı konuşmada, Stalin'i kuvvetli ifadelerle eleştirdi ama destek bulamadı. Stalin bu gibi konuşmaların partiye zarar vereceğini söylemekle yetindi. Ama bu eleştiriler Troçki'nin kaderini belirledi. Derhal parti üyeliğinden uzaklaştırıldı. 1929 yılında da Sovyetler Birliği'nden göç etmek zorunda kaldı. Bu da yeterli bir ceza olarak görülmedi. 1940 yılının ağustos ayında, Meksika'da Stalin'in ajanları tarafından öldürüldü.

Siyasi çizgisi ve cesaretli söylemleri nedeniyle hayatını kaybeden başka parti yöneticileri de vardı. Bunlardan biri Sovyet Komünist Partisi'nin Leningrad'taki başkanı Kirov. 1934 yılında yapılan parti kongresinde Stalin'e karşı 292 oy kullanılmışken, Kirov'a karşı sadece 3 oy kullanılmıştı.(84) Kirov'a verilen bu desteğin Stalin'i çok rahatsız ettiği anlaşılıyor. Kirov, 1934 yılında alt düzeydeki bir partili tarafından öldürüldü. Resmen kanıtlanamasa da, bu cinayetin arkasında Stalin'in bulunduğunu söyleyenler var. Şurası bir gerçek ki, Stalin öldürülen Kirov'a sahip çıkar göründü ve bu olayı gerekçe göstererek teröre karşı çok sert önlemler içeren bir yasayı çıkartmayı başardı. Bu yasa, gizli polise terör zanlılarını dilediği gibi yakalama, kendini savunma fırsatı vermeden gizlice yargılayıp cezalandırma ve infaz etme yetkisi veriyordu. Gerçekte bu yasayla, Stalin tüm yetkileri eline

(83) Overy, Richard, *The Dictators, Hitler's Germany, Stalin's Russia*, Konecky & Konecky, Connecticut, 2004, s. 1-2.

(84) Hupp, Kimberly, *"Uncle Joe": What Americans Thought of Joseph Stalin Before and After World War II*, University of Toledo, 2009, s. 14.

geçirme ve yasaların üzerinde bir konuma geçme fırsatı bulmuş oluyordu. Artık Sovyetler Birliği'nde onu denetleyebilecek veya engelleyebilecek bir güç kalmamıştı.[85] Peki, Kirov'a parti kongresinde destek veren 1.100 delegeye ne oldu? Dört yıl içinde bunların hepsi ya öldürüldü ya da hapse girdi. O devirde Sovyetler Birliği'nde siyasi görev yapmak kolay iş değildi.

Stalin'in parti ve devlet yönetiminde kazandığı tek adam rolünün ne boyutta olduğunu anlamak için, başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapmış olan Molotov'un 1938 yılının ocak ayında *Pravda* gazetesine yazdığı makaleyi okumak yeter. Molotov şöyle diyordu: "Bütün önemli konularda, Halk Komiserleri Konseyi olarak, başta Stalin olmak üzere, Parti Merkez Komitesi'nden tavsiye ve talimat alıyoruz." Bu sözlerin açık anlamı şuydu: Rusya'da her konuda tek söz sahibi Stalin'dir, o ne derse o olur. Peki, Stalin bu tek adamlık görevini nasıl yapıyordu? Sadece kendine bağlı bir birim kurmuştu. Devletin bütün önemli ve en hassas belgeleri, bilgileri o birimde toplanıyordu. Orada ayrıca parti yöneticilerinin her birinin zaaflarını içeren dosyalar da tutuluyor ve gerektiğinde bu dosyalar ortaya çıkarılarak arzu edilmeyen yöneticiler tasfiye ediliyordu. Yani bu birim devlet içinde devlet gibiydi.[86]

Stalin, bazı parti yöneticilerini yargılamak üzere düzenlenen göstermelik davaların açıldığı 1927 yılında yaptığı bir konuşmada, "Devrim karşıtı bazı burjuva ajanlarına karşı devletin güvenliğini korumak zorundayız," diyordu. Başka bir deyişle, yargılanan herkes devlet güvenliğine zarar vermeyi amaçlayan burjuva ajanı sayılıyordu. 1936 yılının ağustos ayında Zinoviyev ve Kamenev'in yargılanmalarının göstermelik gerekçesi, bunların bir "terör merkezini yönettikleri" iddiasıydı. Demek ki, devletin üst düzey yöneticilerini terörizmle suçlamak o devirde de geçer akçeymiş. Üstelik yargılananlara öyle baskı uygulanıyordu ki, bunların çoğu hemen hemen hiç direnemeden suçlamaları kabul ediyorlardı. Örneğin Bolşevik devriminde Lenin'in ve Stalin'in en yakın arkadaşı olan, *Pravda* gazetesi-

(85) Overy, *a.g.e.*, s. 53.
(86) Overy, *a.g.e.*, s. 64.-66.

nin editörlüğünü yapan, partinin en önemli ideologlarından biri olan Buharin, 1938 yılının mart ayındaki yargılanmasında terörist faaliyetleri desteklediniz mi sorusuna olumlu cevap vermek zorunda kalmıştı. Zinoviyev ve Kamenev'le birlikte Stalin'e destek olup Troçki'nin partiden uzaklaştırılmasını desteklemiş olan Buharin, gözden düştükten sonra bu düzmece dava sonucunda bu iki arkadaşı gibi idam edildi. Başka bir deyişle, Stalin devrindeki devlet terörünün ilk kurbanları arasında partinin en üst düzeydeki yöneticileri de yer alıyordu.

Kendisi için tehlikeli gördüğü herkesi terörist olmakla suçlayan Stalin şöyle diyordu: "Kendi deneyimlerimizle öğrendik ki, bu gibi düşmanlarla baş etmenin tek yolu, en acımasız bir şekilde onları ortadan kaldırma yoludur. Onları vurun, imha edin!" Peki bu düşmanlar kimlerdir? Stalin'e göre düşmanlar zaman içinde değişiyor. 1920'lerde düşman komünizmin düşmanı burjuvalardır, 1930'larda düşman faşistlerdir. 1939'dan sonra Fransız ve İngiliz emperyalistlerdir ve 1945'ten sonra Amerikan emperyalizmi ve uluslararası Siyonistlerdir. Bu söylemler düzmece davalarda da sanıkları suçlamak için kullanılan ifadelerdir. Örneğin 1938 yılındaki siyasi davalarda sanıklar, Sovyetler Birliği'ne karşı bir askeri saldırı düzenlemek için Almanya ve Japonya gibi yabancı devletlerle işbirliği yapmışlardır. Hedefleri Rusya'ya kapitalizmi yerleştirmektir.[87]

Stalin'in devlet terörünü uygulamak için dayandığı güç siyasi polistir. Aslında siyasi polis evvelce çarların da en büyük silahıydı. 1898 yılında siyasi polisin özel bölümü, çarlığın siyasi muhalifleriyle mücadele etmek için her türlü yeraltı faaliyetinde bulunuyordu.

Devlet güvenlik örgütü 20 Aralık 1917 tarihinde kuruldu. O zamanki adı, Bütün Rusya'da Karşı Devrimle Mücadele için Olağanüstü Komisyon'du. Kısaltılmış adıyla Cheka. Bolşevik devriminden sonra yaşanan içsavaş sırasında Cheka'nın 250.000 kişiyi öldürdüğü bildiriliyor. O dönem, Rusya'da polis devleti yöntemlerinin en aşırı biçimde uygulandığı dönem. Ancak gerçek bir devlet terörünün nasıl uygulandığını görmek için birkaç yıl daha beklemek gerekecek. Zaman

(87) Overy, *a.g.e.*, s. 178.

içinde Cheka, Devlet Siyasi Yönetimi anlamına gelen GPU adını alıyor. Adalet Bakanlığı bu örgütün faaliyetlerini denetlemekle görevli. Siyasi davalara Sovyet mahkemeleri bakıyor. Çok önemli davalar yüksek askeri mahkemelerde görülüyor. GPU'nun görevlerinden biri de, 1929'da başlayan tarımı devletleştirme çalışmalarına karşı çıkan zengin köylüleri toplayıp çalışma kamplarına göndermek.

1934 yılında GPU ve bütün çalışma kampları içişleri komiserliğine (NKVD) bağlanıyor. O dönemde devlet terörü adım adım işlemeye başlıyor. Teröristleri ve devrim karşıtlarını yargılayan özel mahkemeler kuruluyor. O davalarda şahit çağırılmasına gerek duyulmuyor. Hatta çoğu zaman sanıklar bile mahkemeye getirilmiyor. Onlara verilecek cezalar önceden belirlenmiştir. Mahkemelerin hukukun üstünlüğünü savunmak, hakkı ve adaleti aramak gibi bir görevi yoktur. 1926 tarihli ceza yasası terörizm ve devrim karşıtlığı suçunu en geniş biçimde tanımlamıştır. Devletin hoşlanmadığı herkesi bu çerçeveye sokarak suçlamak mümkündür.

Yukarıda sözü edilen partinin Leningrad sorumlusu Kirov'un öldürülmesini bahane eden Stalin yeni bir yasa çıkartıyor. Bu yasanın adı "Terör Örgütleriyle ve Terörist Faaliyetlerle Mücadele Yasası"dır. Bu yasaya göre terörist faaliyetler en çok on gün içinde soruşturulacaktır. Mahkemede savcı ve sanık avukatı bulunmayacaktır. Sanıkların temyiz hakkı yoktur. Verilecek idam kararları hızla infaz edilecektir. Askeri mahkemeye gönderilen davalar 24 saat içinde karara bağlanacaktır. Yasada işkence yapılmasına izin veren bir hüküm yok ama uygulama öyle değil. Örneğin 1919 yılında Macaristan'da komünist ihtilali yapan, daha sonra Sovyetler Birliği'ne iltica ederek Komünist Enternasyonal'de görev alan Béla Kun, şimdi bu mahkemenin sanıklarından biridir ve bir faşist ajanı olduğunu "itiraf" edene kadar günlerce tek ayak üzerinde durmak zorunda bırakılmıştır. Kun'un duruşması çok kısa sürmüş ve o da idama mahkûm edilmiştir.

1937-1938 yılları Sovyetler Birliği'nde "Büyük Terör" dönemi olarak adlandırılıyor. Devlet terörünün en yoğun biçimde uygulandığı yıllar bu yıllardır. Stalin, merkez komitesinin 1937 yılının haziran ayında yaptığı toplantıda, "Maskeli sınıf düşmanlarıyla son savaşın başlaması gerektiğini" söylemiş ve mahkemelere, mahkûm edilen sa-

nıkların kurşuna dizilmesi için bizzat talimat vermiştir. Aynı yıl devlet güvenlik makamlarına daha geniş yetkiler tanınmıştır.[88]

Bu devlet terörü, 1938 yılının sonlarına doğru Lavrenti Beriya'nın NKVD'nin başına getirilmesinden sonra belirli kurallara bağlanıyor ve bir ölçüde yumuşatılıyor. Ancak Beriya'nın görevi ateşten gömlek. Ondan önceki iki başkan, Yagoda ve Yejov sudan sebeplerle kurşuna dizilmişler. Beriya'nın kaderi de farklı olmayacak ama o hiç değilse Stalin'in 1953 yılındaki ölümüne kadar görevde kalmayı başaracak.

Sovyetler Birliği'ndeki bu devlet terörünün bilançosu çok ağır oldu. Sovyetler Birliği kaynaklarının Stalin'in ölümünden sonra derledikleri bilgilere göre, NKVD tarafından 1930 ile 1953 yılları arasında tutuklanan ve mahkûm edilenlerin sayısı 3.851.450. İdam edilenlerin sayısı 776.074. İdam edilenlerle ilgili olarak Gorbaçev'in 1990 yılında verdiği rakam da bunun biraz üzerindedir: 786.098. Gene Sovyet rakamlarına göre 1940 yılında çeşitli ceza kurumlarında ve kamplarda tutuklu bulunanların sayısı 4 milyondur. 1934 ile 1953 yılları arasında Gulag denilen çalışma kamplarında hayatını kaybedenlerin sayısı 1.053.829'dur.

Stalin'in bu kadar çok sayıda insanın öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle dediği iddia ediliyor: "Bir insanın ölümü trajedidir, bir milyon insanın ölümüyse bir istatistikten ibarettir." Yukarıda da belirtildiği gibi, Stalin'in çok sayıda insanın öldürülmesini savunmak için bunun bir istatistikten ibaret olduğunu söylediğini ileri sürenler var. Bu söz o dönem de, Rusya'da estirilen devlet terörünün niteliğini ve kapsamını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dikkat çekici olan taraf, idam edilenler arasında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde üst düzeyde görev yapanların çokluğudur.[89] Stalin döneminde partinin en yüksek icra organı olan Politbüro'da görev yapanlardan beşi idam edilmiştir. Merkez komitesinde görev yapan 139 kişiden 98'i de aynı kaderi paylaşmıştır. O dönemde Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde görev yapan 200 kişiden sadece üçü hayatta kalabilmiştir. Sovyet Komünist Partisi'nin 1934 yılındaki 17. Genel

(88) Overy, *a.g.e.*, s. 182-183.
(89) Overy, *a.g.e.*,s. 194.

Kongresi'ne katılan 1.996 delegeden 1.108'i hapse atılmış veya katledilmiştir. Partinin yerel yönetimlerinde başkanlık yapanlardan hayatını kaybedenlerin oranı da bundan pek farklı değildir. Bunların hepsi Sovyet vatandaşıdır. Bir de başka ülkelerin komünist partilerinde üst düzeyde görev yaptıktan sonra Sovyetler Birliği'ne iltica edenler var. Örneğin Moskova'da bulunan sürgündeki Alman Komünist Partisi'nin Politbüro üyelerinden 7'si hayatını kaybetmiştir. Gene Moskova'da bulunan Polonya Komünist Partisi'nin merkez komitesi üyelerinin tamamı öldürülmüş, aynı şekilde o partinin üyelerinden 5.000 kişi de katledilmiştir. Bunların hepsi Polonya gizli servislerinin ajanı oldukları iddiasıyla öldürülmüştür.

II. Dünya Savaşı yıllarında Almanların ve Rusların birbirlerine uyguladıkları vahşet her türlü tasavvurun üzerindedir. Özellikle doğu cephesinde yaşananlar dehşet vericidir. 1941 yılının kasım ayında Stalin, Moskova'daki parti toplantısında Almanların sınırsız şiddet uyguladıklarını vurgulayarak şöyle diyordu: "Halkımızın görevi bütün Almanları, son kişiye kadar imha etmektir." Stalin şunları da söylüyor: "Bütün Sovyet askerleri son kurşunlarına ve son nefeslerine kadar savaşacaklardır. Almanlara teslim olan her asker anavatanlarına karşı ihanet içindedir. Onların aileleri de cezalandırılacaktır." Bir askerin teslim olması nedeniyle ailesinin cezalandırılmasının dünyada başka örneği var mıdır? Bilinmiyor. Ama Stalin'in bu tehdidini uyguladığı biliniyor. Hatta kendi oğlu Yakov Almanlara teslim olduğu için, eşi iki yıl çalışma kampına gönderilerek cezalandırılıyor. Stalin'in bu söylemleri halk ve aydınlar üzerinde etkili oluyor. 1940 yılında Paris'ten Moskova'ya dönen ünlü şair Ilya Ehrenburg şöyle diyor: "Haydi öldürelim. Gün içinde bir Almanı öldürmemişseniz o gününüz boşa geçmiş demektir."(90) Ehrenburg'un bu sözleri kendi ülkesinde bile eleştirilince, "Ben sadece silahıyla ülkemizi işgal eden Alman askerlerini kastetmiştim. Silahını teslim eden askerlere bile kötülük yapılmasına karşıyım," diyor, ama ok yaydan çıkmıştır. Herkes onun sözlerini tüm Almanların öldürülmesini savunduğu şeklinde anlıyor.

(90) Overy, *a.g.e.*, s. 200-201, 515-516.

Savaş yıllarında esir alınan 22.000 Polonyalı subaydan sadece yüzde 10'u savaştan sonra evlerine dönebilmiştir. Gerisinin cesedi daha sonra Katyn ormanında bulunmuştur. Bu büyük bir katliamdı. Ruslar bunu Almanların üzerine atmaya çalışmışlarsa da sonunda gerçek anlaşılmış ve Polonyalı subayların Sovyetler Birliği tarafından öldürüldüğü tespit edilmiştir.

Özetle, gerek savaştan önceki yıllarda gerek savaş sırasında, Stalin'in liderliğindeki Sovyetler Birliği en ileri düzeyde bir devlet terörü uygulamıştır. Onun uygulamaları, kendinden sonra gelen Sovyet liderleri tarafından bile eleştirilmiş ve Stalin, Rusya'nın tarihine, insan hakları açısından bir utanç abidesi olarak geçmiştir.

Stalin'in ölümünden üç yıl sonra, 25 Şubat 1956 tarihinde yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 15. kongresinde, onun yerini alan Nikita Kruşçev çok sert sözlerle Stalin'i eleştirmiş, onun tüm yetkileri üstlenen tek adam döneminde sadık parti üyelerinin bile gerçek dışı iddialarla suçlandıklarını, işkence görüp idam edildiklerini ifade etmiştir. Kruşçev, Stalin'in dış politikadaki yanlışlarının ve kitlesel terör uygulamasının özellikle savaş yıllarında Sovyet halkının büyük kayıplar vermesine yol açtığını ifade etmiştir. Kruşçev'in bu sözleri kongrede büyük şok etkisi yaratmış, onu alkışlamaya cesaret eden çıkmamıştır. Ancak o tarihten sonra Sovyetler Birliği'nin yaklaşımlarında yumuşama olmuş, binlerce siyasi tutuklu serbest bırakılmıştır.(91) 1989 yılında Gorbaçev de Stalin dönemindeki insanlık dışı uygulamaları dile getirmiştir.

Peki dünya, özellikle Amerika, Stalin'in devlet terörü uyguladığı dönemlerde onu ve Sovyetler Birliği'ni nasıl görmüştü? O devirde Rusya'da koyu bir sansür vardı. Moskova'da görev yapan gazeteciler de bu sansürden etkileniyordu. Rejimi eleştiren haberler ve yorumlar yazmaya cesaret eden yabancı gazeteciler derhal Rusya'dan sınır dışı ediliyordu. Bir de gönüllü olarak Rusya'daki gerçek durumu gözlerden saklayan ve her şeyin çok iyi gittiğini yazan gazeteciler vardı. Bunlardan biri de *New York Times*'ın Moskova muhabiri Walter Duranty idi. Onun haber ve yorumlarında Rusya'da olup bitenler-

(91) Cavendish, Richard, *History Today*, Volume 56, Issue 2, February 2006.

le ilgili gerçekler saklanıyor ve kamuoyuna çok olumlu bir izlenim verilmesine özen gösteriliyordu. Bu haberler nedeniyle Duranty'ye Pulitzer basın ödülü verilmişti. Duranty baskılar ve sürgünlerle ilgili haberleri küçülterek veriyor ve Stalin'i haklı göstermek için "Birkaç yumurta kırılmadan omlet yapılmaz," diyordu. Yani ona göre katledilen yüz binlerce insan kırılan birkaç yumurtadan ibaretti. 29 Ağustos 1926 yılında *New York Times*'ta yayınlanan bir makalede Stalin'den "cesur ve kararlı bir lider" olarak söz ediliyordu. Rusya hakkında zaman zaman bazı eleştirisel yazılar yayınlansa da genel hava olumluydu.(92)

Amerikan hükümeti de, özellikle savaş yıllarında müttefiki olan Rusya'ya sıcak bakıyor ve Stalin'e sempati besliyordu. Başkan Roosevelt de önceleri Stalin'e güveniyor ve onun aleyhindeki bazı istihbarat raporlarını görmezlikten geliyordu. 28 Kasım 1943 tarihinde Tahran'da Amerika, İngiltere ve Rusya arasında yapılan toplantıda Roosevelt, Stalin'i "ikna edilebilir bir lider" olarak değerlendirmişti. Ancak daha sonra Roosevelt kanaatini değiştirdi ve Stalin hakkında "Sözüne güvenilmez bir adam. Yalta'da verdiği hiçbir sözü tutmadı," dedi. Buna rağmen ondan sonra başkanlığa seçilen Truman'ın Potsdam Konferansı'nda da Stalin hakkındaki değerlendirmesi şöyleydi: "Etkileyici, iyi huylu, kibar ve dinlemesini bilen bir lider."(93)

Rusya'da tüm bunlar yaşandıktan ve II. Dünya Savaşı'nın yaraları sarıldıktan sonra terör eylemleri ve teröre karşı orantısız güç kullanımı bitti mi? Ne yazık ki bitmedi. Örneğin Kafkasya'da yaşayanlar uzun yıllar sonra da benzeri acılarla karşılaştılar. General Dudayev'in 1991 yılının kasım ayında Çeçenlerin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Ruslar bu sorunu askeri müdahaleyle sonuçlandırmak için 11 Aralık 1994'te bir operasyona başladılar. İki buçuk yıl süren bu savaşın sonucunda 4.000 Rus askeri ile 2.000 Çeçen savaşçı ve sivil halktan 35.000 kişi hayatını kaybetti. 500.000 kişi göçe zorlandı.(94)

(92) Hupp, Kimberly, *"Uncle Joe": What Americans Thought of Joseph Stalin Before and After World War II*, basılmamış yüksek lisans tezi, University of Toledo, Mayıs 2009, s. 9.

(93) Hupp, *a.g.e.*, s. 45.

(94) Ferro, *a.g.e.*, s. 402, 404-405.

Nazi İmparatorluğu'nda Devlet Terörü

Stalin dönemindeki Rusya, aynı yıllarda devlet terörünün en aşırı boyutlarda uygulandığı tek ülke değildir. Hitler döneminde Nazi Almanyası'nda yapılanlar, birçok açıdan Stalin Rusyası'nı bile geride bırakmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da kurulan Weimar cumhuriyetinin demokratik temelleri sağlam olmakla birlikte siyasi istikrar yakalanamadı. Hükümetler sık sık değişti. Bu arada ülke içinde güvenlik yeterince sağlanamadı. Çeşitli eğilimdeki aşırı gruplar silahlandılar. Silah zoruyla siyasi çözümlere ulaşmayı hedeflediler.

Hitler, 1920'li yılların başında siyasete ilk adımlarını attıktan sonra şiddet yanlısı görüşleri benimsedi. Siyasette başarılı olmanın, partisini iktidara taşımanın yolunu hep şiddete başvurmakta gördü. Partinin milis kuvveti niteliğindeki S.A.'lara (Fırtına Gücü) öncülük yaptı. Ayrıca Hitler Gençliği ve Koruma Gücü (S.S.) adlı iki örgüt kurdu.

1923 yılında Münih'te Birahane Darbesi denilen bir güç gösterisinde bulundu. Bu girişimden sonra tutuklandı. Hapis cezasına çarptırıldı ve partisi kapatıldı. Hapisten çıktıktan sonra başka isimli bir partiyle mücadelesini sürdürdü. Nazi Partisi 1924 yılından sonra resmen Almanya seçimlerine katılan bir parti oldu. Ancak Hitler, bir yandan siyaset yolunda mücadele ederken bir yandan da şiddet eylemlerini siyasetin bir aracı olarak kullanmaktan vazgeçmedi.

O yıllardan itibaren farklı siyasi eğilimlerdeki gruplar arasında çıkan sokak çatışmaları giderek arttı. Bu çatışmaların öncülüğünü Nazi Partisi'ne mensup milis örgütleri yapıyordu. Nazilerle komünistler arasında sokak çatışmaları çıktı. Sadece 1932 yılında siyasi nedenli çatışmalarda 155 kişi hayatını kaybetti. Ölenlerden 55'i aşırı milliyetçi, 54'ü komünistti. Nazi Partisi'nin militanlarından Strasser, 1929 yılında şöyle diyordu: "Biz bir felaketin olmasını istiyoruz... Zira yalnızca felaket milliyetçi sosyalistlerin yeni görevlerini yapmalarının yolunu açabilir."(95) Bugün kaos ortamından yarar uman bazı siyasetçi ve ga-

(95) Overy, *a.g.e.*, s. 45.

zeteciler gibi, o zaman da felaketten siyasi amaçları için medet umanlar varmış.

Sokak eylemleriyle ve şiddet yoluyla partiyi güçlendirmeye çalışan, kendini Alman ordusunun bile üzerinde gören S.A.'lar ölçüyü kaçırmıştı. Hitler, giderek güçlenen ve kendisini herkesin üzerinde görmeye başlayan Röhm'ün bir darbe yaparak ülkeyi yabancılara teslim edeceğini düşünmeye başlamıştı. Hitler, Röhm'ün Münih yakınlarındaki Bad Wiessee'de kaldığı oteli elinde tabancayla basmış ve Röhm'e tutuklandığını söylemişti. Daha sonra hapishanedeki hücresine bir tabanca bırakılmış ve Röhm'den intihar etmesi istenmişti. Bunu yapamayınca bir parti yetkilisi onu hücresinde öldürmüştü. Stalin Rusyası'nda olduğu gibi, Hitler Almanyası'nda da parti üst kademelerinde görev yapanlar böyle tasfiye ediliyordu. Hukuku, kanunu dinleyen yoktu. Liderin sözü kanun yerine geçiyordu. Nitekim Röhm'ün öldürüldüğü günden bir gün sonra hükümet "devletin güvenliği için gerekli olan hallerde yargısız infazın meşru sayılacağını" kararlaştırdı. Adalet Bakanı Franz Gürtner, durumu açıkça ilan etti: "Hitler'in her yaptığı tartışmasız şekilde meşru sayılmalıdır."(96) Hukukun üstünlüğünü ayaklar altına almaya hazır olan liderlerin yönettiği böyle totaliter ülkelerde lider her alanda mutlak hâkimdi. Böyle bir lider tarihe nasıl geçer? Onun ölümünden sonra, ülkesi demokratik düzene geçince herhalde yaptığı yanlışlar ve kötülüklerle hatırlanır. Almanya'da pek de öyle olmamış. 1967 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında halkın üçte biri, eğer ülkeyi savaşa sokmasaydı Hitler'in Almanya'nın en büyük devlet adamları arasında yer alacağı düşüncesinde olduklarını bildirmiş.

Aslında Hitler'in liderliğindeki Nazi Partisi, 1933 yılında iktidara geçinceye kadar Alman yargısı bağımsız sayılırdı. Hâkimler ve savcılar hukukun üstünlüğüne saygı gösteriyorlardı. Devletin emniyet güçleri anayasanın hükümlerine uymak zorundaydılar. Ancak 1933 yılının ocak ayından itibaren siyasi şiddet eylemleri artış gösterdi ve Hitler'e bağlı S.A. milisleri yasaları hiçe sayarak şiddet eylemlerini artırdılar. S.A. ve S.S.'lerin nezarethanelerinde komünistlere, sosyal de-

(96) Overy, *a.g.e.*, s. 51.

mokratlara, sol görüşlü aydınlara ağır işkenceler yapılıyor, hatta bunlardan bazıları öldürülüyordu.(97)

Sokak eylemleri ve cinayetler artık polisin denetiminden çıkmıştı. S.A.'lar kendi tecrit kamplarını kurmuşlardı. Orada sakıncalı gördükleri kişilere en ağır işkenceleri uygulamaya başlamışlardı. 1933 yılının şubat ayında Prusya İçişleri Bakanlığı'na atanan Hermann Göring'in ilk işi, polis yetkililerini toplayarak onlara özellikle sol partilere yönelik şiddet eylemlerinin imparatorluğun yasalarına aykırı olup olmadığına gözlerini kapatmalarını istemek oldu. Yani Nazi karşıtı partilere yönelik olarak parti milislerinin eylemlerinin yasalara aykırı olup olmadığı dikkate alınmayacak, bu milisler eylemlerini serbestçe yapabileceklerdi. Bunun adı, terörün devlet eliyle desteklenmesiydi.

27 Temmuz 1933'te Alman parlamento binası Reichstag kundaklandı. Ertesi gün Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg'dan bir komünist darbe tehlikesinin önlenmesi için anayasal yetkilerini kullanmasını istedi. Parlamentoyu kim yakmıştı? Olay yerinde yakalanan Hollandalı komünist Marinus van der Lubbe mi? Yoksa pek çok kişinin tahmin ettiği gibi, bina Naziler tarafından, daha sonra girişecekleri şiddet eylemlerine gerekçe sağlamak için mi yakılmıştı? Reichstag yangınından hemen sonra, 28 Şubat 1933'te çıkarılan bir kararnameyle, anayasanın sağladığı vatandaş hak ve özgürlüklerinden birçoğu askıya alındı. Bu kararnameyle, evvelce en çok müebbet hapis cezası verilmesini gerektiren bazı eylemlere idam cezası verilmesi öngörüldü. Daha da ilginç, hukukun tüm ilkeleri altüst edilerek idam cezaları, geriye dönüşümlü olarak, bu kararnameden önce işlenmiş suçlara da uygulanabilecekti. Bu kadar yetki, demokratik bir devleti totaliter bir diktatörlüğe dönüştürmek için yeterdi. İlk uygulama birkaç gün içinde görüldü. Lubbe idam edildi. Reichstag yangınının ertesi günü sadece Berlin'de 1.500 komünist tutuklandı. Bütün Almanya'da tutuklananlarla birlikte bu sayı 10.000'e ulaşıyordu.

(97) Kershaw, Ian, *Hitler*, Hubris, 1. cilt, çev.: Zarife Biliz, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s. 465.

21 martta özel yetkili mahkemeler kuruldu. Siyasi suçlara bakacak olan bu mahkemelerde ceza usul kurallarına uyulmayabilecekti. 1935 yılında bu özel yetkili mahkemelerin sayısı 25'e çıktı. Bu arada bir de özel yetkili yüksek mahkeme kuruldu. 26 Nisan 1933'te gizli devlet polis teşkilatı GESTAPO kuruldu. GESTAPO istediği kişileri tutuklayabilecekti.(98)

Artık devlet terörünü en acımasız biçimde uygulamak isteyen bir rejimin hukuki ve idari altyapısı hazırlanmıştı. Kısa sürede uygulamaya geçildi. 1935 yılında Chemnitz ve Saksonya'daki hapishanelerdeki tutukluların dörtte üçünü siyasi mahkûmlar oluşturuyordu. Bazı hapishanelerdeyse sadece siyasi tutuklular vardı. Ayrıca önleyici tutuklama yöntemine sık sık başvuruluyordu. 1933 yılının temmuz ayında bu kategoriye giren 26.789 kişi vardı. Bunlar yargı yoluna başvurulmadan, suç işleyebileceği düşünülerek tutuklananlardı. Peki o tarihlerde Hitler, Almanya'nın önde gelen şahsiyetleri tarafından nasıl görülüyordu? Kardinal Michael von Faulhaber'in 24 Temmuz 1933 tarihinde Hitler'e yazdığı mektupta şu satırlar yer alıyor: "Eski parlamento ve partilerin altmış yılda beceremediği şeyi, siz bir devlet adamına yakışır öngörünüzle altı ayda başardınız."

Hitler'in başbakan olarak atanmasını Cumhurbaşkanı Hindenburg'a öneren, 1932 yılında Alman hükümetinde başbakanlık, Hitler'in ilk yıllarında da başbakan yardımcılığı yapan ve savaş yıllarında da Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne getirilen Franz von Papen ise, 14 Kasım 1933 yılında yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: "Liderlik dehanızla ve önümüze koyduğunuz yeni ideallerle dokuz ay içinde, içten parçalanmış, hiç umudu olmayan bir milletten birleşik bir imparatorluk yaratmayı başardınız."(99)

Acaba Hitler'in yasa tanımayan ve insan haklarını fütursuzca ihlal eden politika ve davranışlarda bu gibi övgüler sunan şahsiyetlerin hiç mi etkisi olmamıştır? Tıpkı başka ülkelerde liderlerin yasadışı tutum ve davranışlarına arka çıkarak onu destekleyip yüceltenlerin et-

(98) Overy, *a.g.e.*, s. 186-187.
(99) Kershaw, Ian, *a.g.e.*, s. 437.

kisi olduğu gibi, kuşkusuz Hitler'in çevresindekilerin de yaşanan tüm insanlık dramlarındaki payı büyüktür.(100)

II. Dünya Savaşı yıllarında anayasa, demokrasi, hatta savaş hukukunun kuralları tamamen unutuldu. İnsanlık dışı talimat ve uygulamalarla milyonlarca kişi katledildi. Özellikle doğu cephesinde bir yandan Sovyetler'in, bir yandan Nazi Almanları'nın uyguladıkları vahşet "savaşın barbarlaştırılması" olarak adlandırılıyor. Bu vahşetin kurbanları yalnız düşman saflarındaki askerler değil, aynı zamanda savaş bölgelerinde ya da işgal kuvvetlerinin yolunun üzerinde yaşayan sivillerdi. Hitler, 1941 yılının mart ayında "bir toplam imha savaşı" yaptığını söylemişti. Aynı yılın mart ve haziran ayları arasındaki dönemde, Hitler'in karargâhının verdiği emirler tam bir cinayete zorlama talimatıydı. Bu talimatlar arasında, tüm Yahudi ve Bolşevik aydınlarının öldürülmesi, tüm siyasi komiserlerin ve Sovyet güvenlik yetkililerinin katledilmesi, bunun için en vahşi yöntemlerin uygulanması da yer alıyordu. Artık sivillere yönelik cinayetleri işleyen askerler harp divanında yargılanmayacaklardı. Başka bir deyişle, onlar için sivillere saldırma yolu hukuken de açılmış oluyordu. Verilen öldürme emirleri yalnız Sovyet askerlerini veya sivil Rus vatandaşlarını değil, savaştan kaçan Alman askerlerini de kapsıyordu. Gerçekten cepheden kaçan Alman askerinin sayısı çok yüksekti. Bunlardan 35.000'i yargılandı ve 15-20.000'i kurşuna dizildi.

Almanların hedefinde Sovyet seyyar askeri hastaneleri de vardı. Bir Sovyet tank subayının anılarına göre, bir defasında Alman askerleri böyle bir askeri hastaneye saldırmışlar ve içerideki bütün yaralıları öldürmüşlerdi. Bu saldırıdan sadece bir kişi kurtulabilmişti. Hitler'in kafasında sivillerin bu çatışmalardan korunması gibi bir kavram yoktu. Bir defasında komutanlara Moskova'nın, içinde yaşayan nüfusla birlikte dünya yüzünden silinmesi talimatını vermişti.

Savaş hukuku sözleşmesine göre, ele geçirilen esirlerin sağlığına

(100) Hitler'in Alman siyasetinde oynağı rol ve şiddet unsurunu siyasette nasıl kullandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Öymen, Onur, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 144-152.

ve güvenliğine saygı gösterilmesi, onların uygun şartlarda barındırılıp beslenmesi gerekiyordu. Bu sözleşme 27 Temmuz 1929 tarihinde imzalanmış, 21 Şubat 1934 tarihinde de onaylanmıştı. Yani II. Dünya Savaşı başladığında bu sözleşmenin hükümleri Almanya açısından bağlayıcıydı. Sovyetler Birliği ise bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler arasında görülmüyor. Ancak Sovyetler Birliği'nden önceki dönemde Rusya İmparatorluğu, benzeri hükümler içeren 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış, hatta 1899 yılında Rus Çarı II. Nikola tarafından önerilen barış konferansında da bu sözleşmeye atıfta bulunulmuştu.

1929 yılında Cenevre'de imzalanan sözleşmenin özellikle 2, 3 ve 4. maddeleri savaş esirlerine yapılacak muameleyle ilgiliydi. Bu maddelerde özetle esirlerin insanca muamele görmesi, onların kişiliğine saygı gösterilmesi gerektiği yazılıyordu. Oysa bu savaşta o kurallara hiç uyulmadı. 1944 yılının yazında Almanların elinde bulunan esir Sovyet askerlerinin sayısı 5.2 milyona ulaşmıştı. Bunlardan 2.2 milyonu hayatını kaybetti. Bütün savaş boyunca ölen Sovyet askerlerinin sayısının 3.3 milyonu bulduğu bildiriliyor. Sovyet resmi belgeleri, Kızıl Ordu'nun esir aldığı Alman askerlerinin sayısını 2.88 milyon olarak gösteriyor ve bunlardan 356.000'inin esirken öldüğünü kaydediyor.[101]

Franco İspanyası'nda Teröre Dayalı İktidar

İspanya 1873 ile 1874 yılları arasında kısa süreli bir cumhuriyet tecrübesi yaşamıştı. Bir kurucu meclis toplandı. Köklü reformlar yapılması kararlaştırıldı. Din ve devlet işleri birbirinden ayrılacaktı. Yargı bağımsızlığı sağlanacaktı. Hâkimlerin atanmasına meclis de hükümet de karışmayacaktı. Bu girişimlerin hiçbiri başarılı olamadı. Partiler birbirine düştü. Askerler darbe girişiminde bulundu.

Meclis işgal edildi. Meclisin başbakana geniş yetkiler vermesi de bir işe yaramadı. İspanya'nın birinci cumhuriyet denemesi 29 Aralık 1874'te bir askeri darbeyle sona erdirildi. Bourbon hanedanı yeniden işbaşına geldi.

(101) Overs, *a.g.e.*, s. 513, 517-519.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İspanya iç karışıklıklar dönemine girdi. Fransa'yla beraber Fas'ta üstlendiği himayeci devlet statüsü orada orduyu çeşitli çatışmaların içine sürükledi ve önemli kayıplara yol açtı. Subaylar arasında cuntalar oluştu. Fas'taki olumsuzluklarla beraber İspanya'da yaşanan iç ayaklanmalar, ekonomideki çöküntü sonucunda, 1923 yılında General Primo de Rivera ülke yönetimini ele geçirdi. Parlamentoyu fesheden Rivera, 1930 yılına kadar sürecek otoriter bir rejim kurdu.

Türkiye'nin otoriter bir din devletinin yerine demokrasinin temellerini atan bir cumhuriyet kurduğu tarihte, İspanya koyu bir diktatörlüğe sürükleniyordu.

Dünyada yaşanan ekonomik krizin etkileri ülke ekonomisini olumsuz etkiledi. Halkın hoşnutsuzluğu arttı, ordu da Rivera'ya desteğini çekti. Orduyla beraber Kral XIII. Alfonso da artık Rivera'ya karşı tavır aldı. Rivera 1930 yılında istifa etmek zorunda kaldı. Sürgüne gönderildi ve kısa süre sonra orada öldü.

Şimdi İspanya'yı nasıl bir gelecek bekliyordu? 1931 yılında yapılan yerel seçimlerde monarşi düzenine karşı olanlar başarı sağladı. Seçimlerden sonra halkın protestosu ayaklanmalara dönüştü. Kral ülkenin bir içsavaşa doğru sürüklendiğini görerek ordudan yardım istedi. Genelkurmay Başkanı General José Sanjurjo'nun halkın iradesine rağmen kralı destekleyemeyeceğini söylemesi üzerine, XIII. Alfonso tahtını bıraktı ve ailesiyle birlikte ülkeyi terk etti. Bunun üzerine siyasi partiler San Sebastián kentinde bir toplantı düzenleyerek cumhuriyeti ilan ettiler. Bu 19. yüzyılda yaşanan kısa süreli cumhuriyetten sonra İspanya'nın 2. cumhuriyeti olacaktı. Niceto Alcalá-Zamora cumhurbaşkanı seçildi ve derhal seçimlere gidilmesini kararlaştırdı.

1931 yılında İspanya nasıl bir ülkeydi? Toprakları 503.061 kilometrekare. Yani yaklaşık Türkiye'nin üçte ikisi kadar. Nüfusu 24 milyon. Halkın yarısı okuma yazma bilmiyor. 8 milyon insan fakirlik sınırının altında yaşıyor. 2 milyon topraksız köylü var. Buna karşılık İspanyol topraklarının yarısı yaklaşık 20.000 kişiye ait. Kilise çok etkili. 110.000 din adamı var. 5.000 manastır bulunuyor. Orduda büyük dengesizlik var. 15.000 subayın 800'ü general. Altı askere bir su-

bay, yüz askere bir general düşüyor. Gelir dağılımında büyük bir adaletsizlik var.[102]

2. cumhuriyetin ilk seçiminde demokratik sol partiler koalisyonu başarı kazandı. Bu koalisyonun lideri Manuel Azana başbakan oldu. İşçi sendikalarının desteklediği, Francisco Largo Caballero'nun başında bulunduğu İspanya Sosyalist İşçi Partisi de seçimlerde güç kazandı.

Bu hükümet İspanya'yı yönetebilecek ve istikrara kavuşturabilecek miydi? Koşullar buna pek uygun değildi. 1932 yılında Katalonya özerkliğini elde etti. Orduyu yeni baştan düzenleyerek denetim altına alma çabaları silahlı kuvvetlerde tepki yarattı. Genelkurmay Başkanı Sanjurjo hükümete bir muhtıra verdi. Ordu idareye el koymadı ama hükümet de orduda yapısal değişiklikler yapmaktan vazgeçti.

Azana mecliste de sağcı partilerin güçlü baskısı altındaydı. CEDA denilen sağ koalisyonun başkanlığını üstlenen Gil Robles ülkede giderek ağırlık kazandı. Sağ partiler üzerinde Papa'nın etkisi giderek daha fazla hissedilmeye başlandı. Robles, anayasada din unsuruna ağırlık vermeyi amaçlayan değişikler yapılmasını savundu. Kasım ayında yapılan seçimlerde sol partiler bölündü, ortak liste çıkartamadılar ve sağcı CEDA bundan yararlanarak birinci parti oldu. Buna rağmen Cumhurbaşkanı Zamora hükümeti kurma görevini CEDA'ya değil, ılımlı bir lider olan Leroux'ya verdi. Bir süre sonra Leroux, CEDA'yı devre dışı bırakamayacağını anlayarak bu partiyle koalisyon kurdu. Gil Robles savaş bakanlığına getirildi, kamu düzenini de o sağlayacaktı.

İşçi sendikaları bu durumu içlerine sindiremediler. 1934 yılının ekim ayında Asturias'ta maden işçilerinin başlattığı büyük grev, General Franco tarafından aşırı şiddet kullanılarak bastırıldı. 1.500 kişi öldü, 3.000 kişi yaralandı, 50.000 işçi tutuklandı.[103] Franco'nun uyguladığı şiddet yöntemleri ona "Asturias Kasabı" lakabının takılmasına yol açtı. Ülke artık idare edilemez hale gelmişti. Cumhurbaşkanı

(102) Rossif, Frederic, *Chapsal Madeleine, Mourir a Madrid,* Bibliotheque Marabout, Paris, 1963, s. 7-8.

(103) Rossif, *a.g.e.*, s. 11.

Zamora, 1936 yılının şubat ayında seçimlere gitti. Seçimlerde 4 milyon oy alan sol çizgideki halkçı cephe başarı kazandı. Sağcıların oyları da ihmal edilir gibi değildi: 3.5 milyon. Ülke siyasi açıdan ikiye bölünmüştü.

Azana başbakan oldu ama kısa süre sonra, anayasal sınırlarını aştığı için görevden alınan Zamora'nın yerine cumhurbaşkanlığına getirildi. İspanya hızla iç karışıklığa sürükleniyordu. Bu arada 200 kilise tahrip edildi, 300 siyasi cinayet işlendi, 10 gazete yağmalandı. Haziran ayında sağın liderlerinden Calvo-Sotelo öldürüldü. Ordu buna tepki gösterdi. Karargâhı İspanya'nın kuzeyindeki Burgos'ta olan General Mola'yla Fas'taki İspanyol birliklerinin komutanı Franco, 17 Temmuz 1936'da devlete karşı isyan bayrağı açtı ve Tetouan radyosunda yaptığı konuşmada, ordunun düzeni yeniden kurmaya karar verdiğini açıkladı. İspanya'nın çeşitli yerlerindeki 50 garnizon ayaklandı. Cumhuriyeti savunanlarla devlete karşı isyan edenler arasında 50 çatışma çıktı. Artık kanlı ve acımasız bir içsavaş başlamıştı. İki hafta içinde öldürülenlerin sayısı 200.000'e yükseldi.

Generallerden oluşan cunta, Burgos'ta bir hükümet kurduğunu ilan etti. Hitler'in Nazi Almanyası'yla Mussolini'nin faşist İtalya'sı bu hükümeti tanıdılar. Orduya yön vermesi gereken Genelkurmay Başkanı Sanjurjo bir uçak kazasında öldü. Burgos hükümeti 1936 yılının ekim ayında General Franco'yu devlet başkanı ilan etti. Eski diktatör Primo de Rivera'nın oğlu Jose Antonio, faşist eğilimli Falanjist partisini kurdu. İspanya içsavaşa işte bu koşullarda gitti.

Cumhuriyetçiler Franco'nun faşist eğilimli güçlerine karşı Madrid'i üç yıl boyunca savundular. Franco Portekizli gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, "Madrid'i Marksistlere bırakmaktansa tahrip ederim," diyordu. Franco yanlısı faşist yerel yöneticilerin karşı görüşlere hiç tahammülü yoktu. Cordoba Belediye Başkanı Bruno, içeriğini beğenmediği 5.000 kitabı yaktırdı. Barselona'daki Katalanlar da cumhuriyete sahip çıktılar. Ülkenin sanayi bölgeleri cumhuriyetçilerin, tahıl kaynakları Franco'cuların elindeydi. Cumhuriyetçilerin elinde güçlü askeri birlikler yoktu. Her ne kadar hava ve deniz kuvvetlerinin çoğu ile bazı askerler cumhuriyet hükümetinden yana olsalar da ordunun büyük çoğunluğu Franco'nun emrindeydi ve cum-

huriyetçiler onlara daha çok işçilerden oluşan milis kuvvetleriyle direniyorlardı.

İçsavaş sırasında aydınların çoğu seçimle gelen cumhuriyetçi hükümeti destekliyordu. Bunlar arasında, 1936 yılında içsavaşın başlarında Franco'nun milisleri tarafından öldürülen Federico García Lorca gibi ünlü şairler de vardı. Ölümünden kısa bir süre önce yazdığı şiirde Lorca, "Eğer ölürsem penceremi açık bırakın," diyordu. Ülkesinde olacakları görmek ister gibiydi.

Ama ne yazık ki, faşistleri destekleyen bazı sanatçılar, bunlar arasında Ortega y Gasset gibi düşünür ve yazarlar da vardı.

İçsavaş kısa zamanda kilise yanlılarıyla kilise karşıtları görünümü kazandı. General Franco, "Biz Katolik'iz. İspanya'da ya Katolik'siniz ya da hiçbir şeysiniz," diyordu. La Passionara namıyla ün kazanan komünist milletvekili Dolores Ibárruri'nin şu sözleri de hafızalara kazındı: "Diz çökerek yaşamaktansa ayakta ölmek daha iyidir."(104)

İspanya'da çok kanlı bir içsavaş yaşanıyordu. Artık tüm dengeler bir tarafa bırakılmıştı. Karşı taraftan esir alınanlar kurşuna diziliyordu. Bu arada Franco, Burgos'ta düzenlendiği bir içdarbeyle kendini devlet başkanı ilan etti. Sloganı şöyleydi: "Tek devlet, tek millet ve tek lider." Bu Hitler'in sloganının kopyası gibiydi.

Ancak buna gerçekten içsavaş demek mümkün müydü? Devletler kendi çıkarlarının ve ideolojilerinin doğrultusunda taraflara askeri yardımda bulunuyordu. Sovyetler Birliği, cumhuriyetçilere danışmanlar ve askeri uzmanlarla lojistik destek sağlamıştı. Fransa da gene cumhuriyetçilere sınırlı bir yardımda bulunmuştu. Meksika'dan yardım gelmişti ama bu yardımlar ihtiyaçların çok altında kalıyordu. Amerika'dan ve bazı Avrupa ülkelerinden gelen gönüllüler de cumhuriyetçilerle birlikte savaşıyordu.

Asıl destek faşist ülkelerden Franco'ya gelmişti. Mussolini, 70.000 askerden oluşan tam teçhizatlı dört tümen göndermişti. Mussolini bütün prestijini ortaya koymuştu. İspanya'ya giden İtalyan askerleri faşizmi zafere ulaştırmadan geri dönemeyeceklerdi. Mussolini, "Zafer kazanmadan dönen askerler kuşuna dizilecektir," diyordu.

(104) Rossif, *a.g.e.*, s. 25, 29.

Alman Condor birliği cumhuriyetçilerin hedeflerini havadan bombalıyordu. Condor hava gücü, başkent Madrid'te yaşayan sivil halkı hedef alan bir hava saldırısında bulundu. Çıkan yangınları söndürmeye çalışan itfaiyecilere de, alçaktan uçan uçaklardan makineli tüfeklerle ateş açıldı. Böyle bir duruma dünya tarihinde ilk defa rastlanıyordu. Ne yazık ki, II. Dünya Savaşı'nda Hamburg, Dresden, Tokyo gibi şehirler "halı bombardımanı" denilen sistematik hava saldırılarına uğrayacak ve on binlerce masum insan bu bombardımanlarda hayatını kaybedecekti. Devlet terörü işte böyle bir şeydi.

Franco Madrid'i ele geçirmeye, cumhuriyetçiler de teslim olmamaya and içmişti. Franco'nun birlikleri, şehri kuşatma altına almak için Madrid'le Valensiya arasındaki Jarama vadisine karşı büyük bir saldırıda bulundular. On gün süren çatışmalarda 45.000 kişi öldü. Ama Franco savunma hatlarını yaramadı. Buna karşılık, 6 Şubat 1937 tarihinde İtalyan askerlerinin desteğiyle Málaga'ya saldıran Franco'nun birlikleri şehri ele geçirdi. Bunu izleyen yedi gün içinde büyük bir katliam yaşandı. Binlerce cumhuriyetçi militan, işçiler, köylüler, kadınlar, çocuklar yargılanmadan infaz edildi.

Guernica, Bask bölgesinde kutsal sayılan küçük bir kasabaydı. 26 Nisan 1937'de, öğleden sonra saat beşte, Alman Henkel 111 ve Junker 52 uçakları bu kasabayı acımasızca bombaladı. Sadece 7.000 kişinin yaşadığı bu kasabada 1.654 kişi öldü, 889 kişi yaralandı.[105] Guernica, içsavaştaki zulmün simgesi oldu. Picasso ünlü tablosu *Guernica*'da bu zulmü yansıttı. Faşist generallerin hıncı sınır tanımıyordu. Franco'cular rakiplerini katletmeyi ideolojilerinin ve siyasi hedeflerinin bir unsuru gibi görüyorlardı. Franco'nun komutanlarından General Mola şöyle diyordu: "Terörü yaymak gereklidir. Kendimiz gibi düşünmeyenleri tereddütsüzce ortadan kaldırdığımız izlenimini yaymalıyız. Eğer bunda bir an tereddüt gösterirsek mücadeleyi kaybederiz. Bir komüniste veya halk cephesi üyesine yardımcı olan veya onları gizleyen herkes vurulacaktır."[106]

(105) Rossif, *a.g.e.*, s. 83-84.

(106) Preston, Paul, *The Spanish Civil War*, Reaction, revolution & revenge. Harper Perennial, London, 2006, s. 103.

Franco'nun generallerinden Queipo de Llano da Sevilla radyosunda şöyle diyordu: "Düşmanlarımızı, nerede olurlarsa olsunlar arayıp bulacağım. Toprağın altında bile olsalar, oradan çıkartıp öldüreceğim. Ölülerini bile tekrar kurşuna dizeceğim."[107]

Bu arada cumhuriyetçiler Ebre'de Franco'nun birliklerine karşı büyük bir zafer kazandılar. Cumhurbaşkanı Negrin, bundan yararlanarak Franco'ya barış teklif etti. İyi niyetini kanıtlamak için cephedeki uluslararası tugayları geri çekip ülkelerine gönderdi. Franco bu teklifi kabul etmedi, cumhuriyetçilerin kayıtsız şartsız teslim olmasını istedi. Anlaşılan savaşta iyi niyetli jestler sonuç vermiyordu. 27 Mart 1939'da Madrid teslim oldu. Bu İspanyol cumhuriyetinin ve seçimle gelen demokrasinin sonuydu. Demokrasi kaybetmiş, devlet terörü uygulayan faşizm kazanmıştı. Uzun bir süre, İspanyol halkı faşist bir diktatörün boyunduruğu altında yaşayacaktı.

Kızıl Terör ve Beyaz Terör

İçsavaş sırasında her iki taraftan çok sayıda insan hayatını kaybetti. Hükümet kuvvetlerinin öldürdüklerinin sayısı 38.000 ila 72.000 kişi arasında hesaplanıyor. Buna "kızıl terör" deniliyor. "Beyaz terör" olarak adlandırılan Franco'nun öldürdükleri ise çok daha fazla. Franco'ya bağlı güçler 1945 yılına kadar hasımlarını öldürmeye devam ediyor. Tarihçiler onların öldürdüklerinin sayısını 150.000 ila 400.000 arasında tahmin ediyor. İçsavaşta ölenlerin toplam sayısını bir milyon kişi olarak tahmin edenler de var.[108] İçsavaşın sonunda 2 milyon esir vardı. 500.000 ev yıkılmış, 185 yerleşim yeri tahrip edilmişti.

İçsavaş 1939 yılının mart ayında sona erdi. Halkın oyuyla gelen cumhuriyetçiler, Franco'nun askerleri karşısında yenilgiye uğramışlardı. İspanyol halkı, yeniden seçimle gelen demokratik bir hükümete kavuşmak için içsavaşın sona ermesinden sonra 38 yıl beklemek zorunda kaldı. Franco, 1969 yılında son Kral XIII. Alfonso'nun kardeşinin oğlu lan Juan Carlos'u tahtın vârisi olarak ilan etti. Juan Carlos, Franco'nun 1975 yılındaki ölümünden sonra tahta geçti. 1977 yılın-

(107) Rossif, *a.g.e.*, s. 110.
(108) Rossif, *a.g.e.*, s. 148.

da yapılan seçimler bir ara rejimi iktidara getirdi. İspanya'nın gerçek anlamda demokrasiye geçmesi, 28 Ekim 1982 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra mümkün oldu.(109)

İspanya içsavaşı siyasetçiler için de askerler için de derslerle dolu... Bu derslerden biri, Salamanca Üniversitesi rektörü ünlü düşünür Miguel de Unamuno'nun yaptığı konuşma.

12 Ekim 1936 günü Salamanca Üniversitesi'nde bir toplantı düzenlenmektedir. Katılımcılar arasında Franco'nun eşi Carmen Polo ile Franco'nun en yakın danışmanlarından General Millan Astray da bulunmaktadır. İzleyenler arasında Franco'nun milis gücü "Mavi Gömlekliler" de vardır.

Rektör Unamuno toplantıyı yönetmektedir. Franco'yu hararetle savunan birkaç konuşmacıdan sonra söz alan General Astray şunları söyler: "...İspanyolların yarısından çoğu canidir, vatan hainidir, silahlı ayaklanmada bulunmuşlardır... Hükümet kuvvetlerine sadık olanları kastediyorum." İzleyiciler arasındaki Franco'culardan biri bağırır: "Yaşasın ölüm!" Bu faşistlerin silahlı mücadeledeki sloganıdır.

Son olarak Unamuno söz alır ve özetle şunları söyler: "Beni tanırsınız. Bazı durumlarda sessiz kalamam. Bazen sessiz kalmak yalan söylemektir. Çünkü sessizlik kabul etmek anlamına gelir... Gerçek açıkça söylendiğinde daha da gerçektir... General Astray'in konuşmasından söz edeceğim... 'Yaşasın ölüm' denildi. Bu 'kahrolsun hayat' anlamına gelen büyük bir çelişkidir. General Astray, kendi arzusuna göre bir İspanya yaratmak istiyor. Bu olumsuz bir İspanya'dır."

General Astray yerinde bağırır: "Aydınlara ölüm!" Ve ekler: "Yaşasın ölüm!"

Unamuno devam eder: "Kazanacaksınız ama ikna edemeyeceksiniz. Yeneceksiniz çünkü kaba kuvvete sahipsiniz. Ama ikna edemeyeceksiniz, çünkü bunun için gerekli akla sahip değilsiniz ve haklı değilsiniz."

Unamuno'nun bu konuşması Franco'cular açısından yenilir yu-

(109) İspanyol içsavaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Öymen, Onur, *a.g.e.*, s. 189-205.

tulur cinsten değildir. Franco'nun egemen olduğu topraklarda böyle bir konuşmanın cezası ölümdür, ama uluslararası tepkilerden çekinilir. Unamuno evinde göz hapsine alınır. Aynı yılın sonunda da beyin kanamasından ölür.

İçsavaş sırasında Franco'nun eşinin ve komutanlarının önünde hayatını hiçe sayarak gerçekleri korkmadan söyleyebilen aydınlar vardı...[110]

Devlet Terörünün En Acımasız Örneklerinden Biri: Kamboçya

20. yüzyılın en büyük can kaybına ve tahribata yol açan devlet terörü örneklerinden biri Kamboçya'da yaşandı. Kamboçya 1863 yılında Fransa'nın himayesine girdi. II. Dünya Savaşı yıllarında, 1941 ile 1945 arasında Japonya'nın işgali altında kalan Kamboçya'ya daha sonra gene Fransızlar hâkim oldu. Fransızların oradaki başlıca amacı kendilerine yakın olan bir kralı işbaşına getirmekti. Bağımsızlık yanlısı bazı adaylar devre dışı bırakıldı ve Fransızların sözünden çıkmayacağına inanılan Norodom Sihanouk kral yapıldı. Sömürgecilik döneminde ülkeyi idare edecek olanların sömürgeci ülkeler tarafından seçilmesi kuraldı. Ancak Fransızların beklediği olmadı. Sihanouk büyük bir mücadeleden sonra 1953 yılında ülkesinin bağımsızlığını ilan etti.

Ne yazık ki, bağımsızlığın ilanı Kamboçya'nın barış içinde yaşamasına yetmedi. Vietnam savaşı Kamboçya'ya da uzandı ve Amerikalılar 1969 ile 1973 yılları arasında Kamboçya'yı bombaladılar. 1970 yılında düzenlenen bir darbe sonucunda "Kızıl Khmerler" iktidara el koydu. Bunların 1975 yılında başkent Phnom Penh'i de ele geçirerek ülkenin kaderine sahip olduğu tarihten sonra, Kamboçya soykırım niteliği taşıyan katliamlara sahne oldu. 1979 ile 1991 yılları arasında, Kamboçya'yla Vietnam arasında kanlı bir savaş yaşandı. 1992 ve 1993 yılında, ülke bir süre fiilen Birleşmiş Milletler temsilcileri tarafından yönetildi. Daha sonra seçimler yapıldı ama 1997 yılında gerçekleşti-

(110) Thomas Hugh, *The Spanish Civil War,* Penguin Books, London, 2003, s. 486-489.

rilen askeri darbeden sonra, ülke Başbakan Hun Sen'in ve Kamboçya Halk Partisi'nin otoriter yönetimine girdi.

Bütün bu süre içinde Kamboçya halkı büyük acılar çekti. Kızıl Khmerlerin öldürdüğü sivillerin sayısına ilişkin tahminler, 1.7 milyonla 2.2 milyon arasında değişiyor. Bu sayıyı 3.300.000'e kadar yükseltenler de var.

Özetle, 17 Nisan 1975 ile 7 Ocak 1979 tarihleri arasında ülke nüfusunun yüzde 25'i yok oldu. Lenin, "İhtilal bir akşam yemeği galası değildir," demişti. Kızıl Khmerlerin liderleri bu sözü daha da ileri götürerek, "Emperyalizme karşı yapılan bir devrim, bir sınıfa karşı öfkeyle mücadele etmek ve o sınıfa darbe vurarak onu ortadan kaldırmaktır," dediler.(111)

Pol Pot'un liderliğindeki Kızıl Khmerler aydınları, din adamlarını, daha önceki dönemlerde devlette görev yapmış bürokratları, esnafı, yani toplumun büyük bölümünü düşman ilan etti. Yüz binlerce insan kendi kazdıkları mezarlara canlı canlı gömüldüler. Çünkü Kızıl Khmerlerin tutuklulara ilişkin yönetmeliğinde "Mermiler israf edilmemelidir," deniliyordu. Daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda 20.000 toplu mezar saptandı. Sadece bu mezarlarda 2.250.000 kişinin cesedinin bulunduğu saptandı. 1979 yılında Birleşmiş Milletler ve Kızılhaç, bu rakamlara ilaveten 2.25 milyon kişinin de açlık sonucu öldüğünü belirttiler.

Kamboçya'da o dönemde bütün dinler yasaklandı. Budist din adamları, Müslümanlar, Hıristiyanlar, Batı ülkelerinde eğitim görmüş aydınlar, engelliler, Vietnam'la ilişkisi olanlar, S-21 denilen sorgulama kamplarında işkence gördükten sonra katledildiler. Köylere gönderilen gerillalar orada yaşayan halkı ormanlara doğru göçe zorladıktan sonra evlerini, köylerini yaktılar. Ölümden kurtulacak kadar şanslı olanların bile artık gidecek yerleri kalmamıştı.

Pol Pot bir süre Çin'de tedavi gördü. Daha sonra Kamboçya'nın Tayland sınırındaki bölgelerinde gizlice faaliyetlerini sürdürdü. Sonunda 1997 yılında, Kızıl Khmerlerin o zamanki lideri Ta Mok tarafından tutuklandı. Phnom Penh'teki bir mahkeme de onu gıyabında

(111) Pol Pot's Little Red Book, Silkworm Books, Chiang Mai, 2004.

idam cezasına mahkûm etti. Ancak daha sonra göstermelik bir yargılama sonucunda ömür boyu ev hapsi cezasına çarptırıldı. Yıllarca liderliğini yaptığı Kızıl Khmerler artık onu yargılanmak üzere uluslararası bir mahkemeye teslim etmeye hazırlanıyorlardı. Tam o sırada, 15 Nisan 1998 günü kalp krizinden öldüğü açıklandı. Aslında uluslararası mahkemeye teslim edilmekten çekindiği için hayatına kıydığını düşünenler de var.

20. yüzyılın gördüğü en zalim diktatörlerden birinin sonu böyle oldu. Arkasında milyonlarca kurban ve tahrip edilmiş bir ülke bırakarak...

Latin Amerika'da Devlet Terörü

Latin Amerika ülkeleri uzun yıllar diktatörlüklerle yönetildiler ve o diktatörlük dönemleri, aynı zamanda devlet terörünün en acımasız biçimde uygulandığı dönemler oldu. Bu devlet terörünün en katı biçimde uygulandığı ülkelerden biri Arjantin'dir. Aslında Arjantin'in 1853 yılında kabul edilen anayasası, vatandaşları hükümetin aşırılıklarına ve baskılarına karşı korumayı öngören maddeler içeriyordu. Ancak 1930 yılında Cumhurbaşkanı Hipólito Yrigoyen'i devirerek iktidara el koyan askerler, anayasanın bu hükmünü hiçe sayarak halka büyük zulüm yaptılar ve pek çok kişinin öldürülmesinin sorumluluğunu taşıdılar. Bu darbeden sonra Arjantin beş darbe dönemi daha yaşadı ve o tarihten sonraki 46 yılın 30'u askeri yönetim altında geçti. 1976 yılında Cumhurbaşkanı Isabel Perón'u deviren askeri cuntadan sonraki yedi yıl, Arjantin tarihinin en karanlık sayfaları arasında yer aldı.

Arjantin'in tüm dünyaca tanınan lideri Juan Perón'du. 1946 ile 1955 yılları arasında Arjantin'i yöneten Perón, daha sonra 1973 yılında yeniden devlet başkanı oldu ama bu görevi sadece iki yıl sürdürebildi. Perón, kapitalizmle sosyalizm arasında "üçüncü bir yol"un savunuculuğunu yapıyor ve sosyal adalete dayalı bir yönetimi savunuyordu.

Perón'un bu politikaları bir yandan Katolik kilisesini, bir yandan da askeri çok rahatsız etmişti. Artık onun iktidarda kalması istenmiyordu. Perón, 1955 yılında bir darbe ile devrildi ve yurtdışına sürgüne

gönderildi. Ancak sürgündeyken de etkisini sürdürdü ve Perón karşıtı güçler ülkeyi yönetmekte büyük güçlük çektiler. Aslında ülkede kalan Peróncuların bir bölümü de şiddet eylemlerine ve teröre başvurdular. Bu durum cunta hükümetine acımasız bir devlet terörü uygulamak için fırsat oluşturdu. Terörle mücadele gerekçesiyle ölüm mangaları oluşturuldu. Aslında bu mangalar, Juan Perón'dan sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Isabel Perón'un Sosyal Güvenlik Bakanı José López Rega tarafından oluşturulmuştu. Onun zamanında kurulan 200 kişilik özel polis gücü, solcu muhalifleri tasfiye etmekle görevlendirilmişti. Bu muhalifler arasında gazeteciler, sanatçılar, sosyalist eğilimli aydınlar, akademisyenler ve üniversite profesörleri de bulunuyordu. 1975 yılının eylül ayında, hedef alınan bu muhaliflere ülkeyi terk etmeleri için 72 saat süre verildi. Daha sonra o yılın eylül ayı "Kara Eylül" olarak adlandırıldı.

1976 yılında oluşturulan cunta hükümeti ele geçirdi. Başlarında General Jorge Rafael Videla bulunuyordu. Videla, 1976 ile 1981 yılları arasında devlet başkanı sıfatıyla ülke yönetimine el koydu. Bu cuntanın hedefi tüm muhalif güçleri tasfiye etmekti. Hem de en acımasız yöntemlerle. Videla'nın yaptıkları bütün dünyada kirli savaş olarak nitelendirildi. Toplu öldürmelerle birlikte, basına ve üniversitelere uygulanan katı bir sansür politikası halkın ülkede olup bitenlerden haber almasını büyük ölçüde engelledi.

1976 ile 1983 yılları arasında öldürülenlerin kesin sayısı bilinmiyor. Ancak bu sayının 30.000'in altında olmadığı ifade ediliyor. Aynı dönemdeki kayıpların sayısı da 9.000'i buluyor. Bunların da büyük bölümünün cunta tarafından öldürüldüğünü kabul etmek lazım. Bu yıllarda öldürülenler arasında sendikacılar, sanatçılar, öğretmenler, insan hakları savunucuları, siyasetçiler ve Yahudiler ön sırada geliyor.

Nazi Almanyası'nda Yahudilerin katledildiği, sinagoglarının ve dükkânlarının tahrip edildiği geceye nasıl "Kristal Gece" adı verildiyse, hükümetin uyguladığı otobüs biletleri tarifesini yüksek buldukları için zulme uğratılan lise öğrencilerinin katledildiği geceye de "Kurşunkalemler Gecesi" adı verildi. Diğer öğrencileri sindirmek için bazı okullardan seçilen öğrencilere çok ağır işkenceler uygulandı. Bunlardan birçoğu katledildi.

Öğrencilerin en basit bir protestosuna bile tahammül edemeyen cunta, muhaliflerin tutulduğu 340 gizli kamp inşa etti. Nazi Almanyası'ndaki uygulamaları andıran biçimde onlara kendi mezarları kazdırıldı ve bir bölümü canlı olarak bu mezarlara gömüldüler. Bazıları da yakılarak katledildi. Nehirlerde boğularak veya uçaklardan Atlantik okyanusuna atılarak öldürülenler de oldu.

Her zulüm döneminin olduğu gibi Videla döneminin de bir sonu olacaktı ve devlet terörü uygulayanlardan hesap sorulacaktı. Soruldu da. Cumhurbaşkanı Raúl Alfonsíl döneminde, iki diktatör Videla ve Viola ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. O dönemde sorumluluk üstlenen başkalarına da ağır hapis cezaları verildi.

1990 yılında Cumhurbaşkanı Carlos Menem, "kirli savaş" dönemi sorumluları için af çıkarttı. Ancak Arjantin'de artık yeni bir dönem başlıyordu. Soğuk Savaş'ın bitip de dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi Arjantin'de de demokrasi rüzgârları esmeye başlamıştı. Halkın vicdanı "kirli savaş"ın sorumlularının cezasız kalmasına razı değildi. 2003 yılının ağustos ayında Menem'in getirdiği af yasası kaldırıldı. Sorumlular cezalarını çekecekti.(112)

Latin Amerika'dan çarpıcı diğer bir örnek, Pinochet döneminde Şili'de yaşananlar oldu.

Her şey 4 Ekim 1970 tarihinde, Salvador Allende'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en çok oyu almasıyla başladı. Allende yüzde 50'lik baraja ulaşamamıştı. Bu nedenle onun cumhurbaşkanlığını parlamentonun onaylaması gerekiyordu.

Allende'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimali, Şilili bazı iş adamlarını ve medya patronlarını çok rahatsız etti. Buna engel olmak için Washington'u ziyaret ederek Başkan Nixon'un müdahalesini istediler. Allende'nin yapacağı devletleştirmeler, o ülkedeki büyük Amerikan şirketlerini de olumsuz yönde etkileyecekti. O nedenle Allende'nin

(112) Andersen, Martin Edwin, *Dossier Secreto: Argentina's Desaparecidos and the Myth of the Dirty Wars*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1993; Arditti, Rita, *Searching for Life: The Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California Press, 1999; Guest, Ian, *Behind the Disappearances: Argentina's Dirty War against Human Rights and the United Nations*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990.

seçimine engel olmak lazımdı. Nixon bu telkinlerin etkisinde kaldı ve Allende'nin seçiminin parlamento tarafından onaylanmasını engellemeye çalıştı. Ancak bu o kadar kolay değildi. Şili, Latin Amerika'da demokratik geleneklerin en güçlü biçimde yerleştiği ülkelerden biriydi. 1833 yılında kabul edilen anayasadan sonra Arjantin sivil yöneticiler tarafından idare edilmiş, bu kadar uzun süre içinde sadece üç askeri darbe gerçekleşmişti. Aslında bu da çoktu ama "sabah erken kalkanın darbe yaptığı" diğer Latin Amerika ülkeleriyle kıyaslandığında, Şili bir demokrasi adası sayılabilirdi.

Gene de Amerika 1960'lı yıllardan beri kendine yakın gördüğü Hıristiyan demokrat partiye, siyasi partilere, sendikalara, basına, öğrenci derneklerine büyük yardımlarda bulunmuştu. 1964 yılındaki başkanlık seçiminde Amerikalılar, kendilerine yakın buldukları Frei'nin adaylığını desteklemişlerdi. Amerika, Şili ordusunu da kendi yanına çekmek için her türlü çabayı göstermişti. Başkan Nixon, "Askerler bizim etki alanımızdaki güç merkezleridir. Aydınlar bizim etki alanımız içinde değildir," diyordu. Amerika, zaman içinde başka ülkelerdeki aydınları kendi etki alanına almak için büyük çaba gösterecek ve yabancı ülkelerin basınını da bu doğrultuda yönlendirecekti.

Bütün bunlar, Latin Amerika'nın en demokratik ve en bağımsız ülkesi sayılan Şili'de siyaseti etkilemek için yabancıların neler yapabileceğini gösteriyordu.

Tüm bu çabalara rağmen Şili Parlamentosu dış baskılara direndi ve Allende'nin cumhurbaşkanlığını onayladı. Şimdi onu devirmek gerekiyordu ve bu iş için General Pinochet uygun görülmüştü. Pinochet, 11 Eylül 1973 tarihinde darbeyi gerçekleştirdi. Allende, Başkanlık Sarayı La Moneda'yı terk etmedi. Askerlerin bombaladığı sarayda hayatını kaybeden Allende'nin son sözleri şunlardı: "Hayatım pahasına da olsa sonuna kadar direneceğim. Yabancı sermaye, emperyalizm, ülkemizdeki gericilerle işbirliği yaparak ordumuzun geleneklerinden sapmasına sebep oldular. Yaşasın Şili..." O sözde değil, özde bir demokrasi kahramanıydı.

Pinochet dönemi Şili halkı için karanlık bir dönem oldu. Yargısız infazlar yapıldı. On binlerce kişi işkence sonucunda öldürüldü. Halk, özellikle gençler ve aydınlar büyük acılar çekerken, Pinochet büyük

bir servet sahibi oluyordu. Onun görevden ayrılmasından sonra yapılan resmi soruşturmalar, Pinochet'nin Amerikan ve Karaip bankalarında 27 milyon dolarlık servetinin bulunduğunu ortaya çıkarttı.[113]

Pinochet işlediği cinayetlere siyasi ve hukuki kılıf bulmak için bir kanun kuvvetinde kararname çıkartarak, "ülkede bir içsavaşın yaşandığını" ilan etti. Bu savaşı sürdürmek için ülke çapında sıkıyönetim ilanına gerek vardı. Sıkıyönetim kapsamına giren konulardaki tüm davalar askeri mahkemelere havale edildi. Sol eğilimli bütün partiler yasaklandı. Diğer partilerin "tatile girdiği" ilan edildi. Meclis ve anayasa mahkemesi kapatıldı. Belediyelerin ve il idarelerinin görevine son verildi.

Uluslararası Af Örgütü ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun tespitlerine göre, 250.000 kişi tutuklandı. 1975 yılında kurulan Gizli Polis Teşkilatı vasıtasıyla yargısız infazlar yapıldı. On binlerce kişi öldürüldü. Binlerce kişi kayboldu. 1990 yılında açılan bir soruşturmada, Pinochet döneminde görev yapanlar, birçok siyasi muhalifi uçaklara doldurarak Pasifik okyanusunun açıklarında denize attıklarını itiraf ettiler. Pinochet yargılandı ve ömrünün sonuna kadar ev hapsinde kaldı. Kendi döneminde yaşananların siyasi sorumluluğunu kabul etti. O kadar.[114]

Yalnız Şili'de değil, başka Latin Amerika ülkelerinde de, askeri diktatörlüklerin iş başında bulundukları dönemlerde devletin terör yöntemlerine başvurduğu sık görülen bir durumdu. 1970'li yıllarda Arjantin ve Şili'de, 1980'li yıllarda El Salvador, Guatemala, Kolombiya ve Peru'da hükümet, "ölüm mangaları" denilen gruplar aracılığıyla binlerce siyasi muhalifini, insan hakları savunucularını, üniversite öğrencilerini, sendikacıları, gazetecileri ve aydınları ölüme gönderdi. Yalnız Arjantin'de 1974 ile 1983 yılları arasındaki askeri yö-

(113) Allende'nin seçimi ve daha sonra gerçekleştirilen darbe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Öymen, Onur, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 121-125.

(114) Constable, Pamela. A., *Nation of Enemies: Chile under Pinochet*, New York: W. W. Norton & Company, 1993; Dinges, John, *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents*, New York: New Press, 2004.

netim döneminde bu ölüm mangalarının katlettiği, çeşitli eğilimdeki muhaliflerin sayısı 13.000'i buldu.

Arjantin'de, 1973'ten sonra Pinochet'nin askeri yönetimi sırasında oluşturulan ölüm kervanlarının öldürdükleri rejim muhaliflerinin sayısı, çeşitli kaynakların tahminlerine göre 9.000 ila 30.000 arasında değişiyor.

Bir de Latin Amerika dışındaki devletlerin bu bölgedeki terör eylemlerine sağladıkları destek var. Latin Amerika'da devlet destekli terörün bu biçiminin dikkat çekici bir örneği Nikaragua'da yaşandı. Somoza diktatörlüğü döneminin aşırılıklarına ve baskılarına karşı direnen solcu Sandinista gerillaları, 1979 yılında devleti ele geçirdiler ve bir hükümet kurdular. Ancak kısa süre içinde bu hükümete karşı bir araya gelen çeşitli gruplar, hükümeti terör yöntemleriyle devirmek için "Kontralar" denilen bir örgüt oluşturdular. Bu örgüt Arjantin'den para ve danışman yardımı sağladı. Ancak bu yeterli değildi. ABD'deki Reagan yönetimi, Kontraları desteklemek için kapsamlı bir yardım programı uygulamaya karar verdi.

Bu yoldaki girişimler kongrede tepkilere yol açtı ve kongre üyesi Edward Boland'ın önerisi üzerine, Amerikan Kongresi Kontralara yardımı yasaklayan bir yasa kabul etti. Yönetimin bazı unsurlarının bu yasanın etrafından dolaşarak yardımı sürdürmeye çalışması üzerine ikinci bir yasa çıkarılarak, bu teröristlerin Amerikan hükümeti tarafından desteklenmesi önlendi. Ancak terörü desteklemek isteyen gruplar sınır tanımıyor, yasa dinlemiyordu. Yarbay Oliver North'un öncülük yaptığı bir grup, bu engeli aşmak için dolaylı yollar aramaya başladı. O sırada İran'ın desteklediği bir terörist grup, Lübnan'da yedi Amerikalıyı rehin almıştı. Bu rehineleri kurtarmak için İran'ı ikna etmek gerekiyordu. Ancak Amerika o sırada İran'a silah ambargosu uyguluyordu.

Şöyle bir yol bulundu: İsrail, Amerika'nın kendisine verdiği silahların bir kısmını İran'a gizlice gönderecek; İran'ın bu silahların alımı için ödediği para, Yarbay North'un oluşturduğu yasadışı yollardan Nikaragua'da hükümete karşı savaşan Kontra teröristlerine verilecek; Amerika da, İsrail'in İran'a göndereceği silahların aynını İsrail'e yeniden sevk edecek.

Bu yasadışı operasyon kısa zamanda basına sızdı ve ciddi bir skandala yol açtı. Mecliste araştırma komisyonları kuruldu. Sonunda Başkan Reagan, kamuoyuna bu konunun tüm boyutlarından haberdar olmamakla birlikte operasyonun sorumluluğunu üstlendiğini bildirdi. Savunma bakanı Caspar Weinberger de dahil olmak üzere, yönetimin 14 yetkilisi çeşitli cezalara çarptırıldılar. Weinberger daha yargılanmadan Başkan George H. W. Bush tarafından affedildi. Diğerleri de affa uğradı. Ancak bu olay bir yandan Amerika'nın, bir yandan da İsrail'in, Arjantin'in ve İran'ın terörist gruplara nasıl destek sağladığının bir örneği olarak tarihe geçti. Dış politikada ilkelerden çok menfaatlerin ön plana çıktığı bu vesileyle bir kere daha anlaşıldı.

Son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan ve dünyayı dehşet içinde bırakan terör eylemleri, tarih boyunca dünyanın başka yerlerinde yaşanan örneklerin yanında sadece aysbergin suyun üzerindeki bölümü gibi görülebilir. Oysa 20. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında başlayan ve giderek yoğunlaşan terör, Ortadoğu'nun ve bütün dünyanın güvenliğini ve istikrarını etkileyen bir boyut kazandı. On binlerce insanın hayatına mal olan, milyonlarca insanı totaliter rejimlerin boyunduruğu altında yaşamak veya evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda bırakan bu terör eylemleri, çağımızın en önemli sorunları arasında ön sıralarda yer alıyor. Acaba bu bölgedeki terörün kaynağında ne var? Yüz yılı aşkın bir süreden beri bölgeye egemen olan güçlerin terörün ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında hiç mi sorumluluk payı yok?

Eta Terör Örgütünü Kimler Himaye Etti?

Franco'nun diktatörlüğü sırasında ortaya çıkan ve İspanya'nın Bask bölgesinde bağımsız bir devlet kurma amacıyla uzun yıllar boyunca siyasi cinayetler işleyen örgüt, gücünü nereden alıyordu ve hangi ülkelerin desteğinden cesaret buluyordu?

ETA 1959 yılında kuruldu. 1968 yılından bu yana çoğu güvenlik güçlerinden, yargı mensuplarından ve politikacılardan olmak üzere 829 kişiyi öldürdü. Pek çok kişiyi de yaraladı ya da kaçırdı. ETA'nın en çok ses getiren eylemi, 1973 yılının aralık ayında, arabasının altına yerleştirdiği bir bombayla, Franco'nun başbakanlığa atadığı Amiral Luis Carrero Blanco'yu öldürmesi oldu.

ETA, daha çok gençlik örgütünden yararlanarak siyasi partilerin binalarına, kültür merkezlerine, toplu ulaşım araçlarına, politikacılara, polislere, askerlere, gazetecilere, banka binalarına ve ETA'yı eleştiren hemen herkese karşı, çoğu zaman molotof kokteylleri kullanarak saldırılar düzenledi. ETA teröristleri o yıllarda askeri mahkemelerde yargılanıyor ve bazıları ölüm cezasına çarptırılıyordu. En son ETA militanının infazı 1975 yılında, Franco'nun ölümünden sekiz ay önce gerçekleşti. Halen İspanya'nın ve başka ülkelerin hapishanelerinde 400 ETA teröristi bulunuyor.

İspanya'nın dışında, ETA'yı terör örgütü olarak kabul eden ülkeler arasında İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği de var. Ancak bu ülkelerden Fransa, Franco döneminde İspanya'da eylem yaptıktan sonra Fransa'nın güney bölgelerine kaçan ETA teröristlerine hoşgörü gösterdi. Dolaylı olarak himaye etti. Onları yakalayıp İspanya'ya iade etme yoluna gitmedi. Tıpkı evvelce Suriye'nin, şimdi de Irak'ın PKK'ya yaptığı gibi... Bu durum Franco'nun ölümünden sonra da bir süre devam etti.

1980'li yıllarda Antiterör Kurtuluş Grubu (GAL) adında bir silahlı grup ortaya çıktı. 1983 ile 1987 yılları arasında eylemlerde bulunan bu grubun militanları yalnız ETA üyelerini değil, onlara yakın oldukları düşünülen sivilleri de kaçırıp işkence yapmaya ve öldürmeye başladı. Bazı güvenlik kuvvetleri mensuplarıyla istihbarat elemanlarının da bu gruba destek verdikleri anlaşıldı. GAL, çoğu Fransa'da olmak üzere, 27 kişiyi öldürdü. GAL'in devletle ilişkileri *El Mundo* adlı bir İspanyol gazetesi tarafından ortaya çıkarıldı. Başta, iktidardaki İspanyol Sosyalist İşçi Partisi PSOE'nin İçişleri Bakanı José Barrionuevo olmak üzere, çok sayıda yüksek görevli devlet yetkilisi yargılandı. Bunlardan bazıları hapis cezasına çarptırıldı. Sosyalist Başbakan Felipe Gonzáles, "bir anayasa devletinin kendini korumaya hakkı olduğunu" söyledi. Ancak onun ETA'yla doğrudan ilişki içinde olduğu saptanamadı.

GAL'in eylemlerinin, Fransa'nın ETA mensuplarını himaye politikasından vazgeçmesinin etkenlerinden biri olduğu ifade ediliyor. Fransa, 1980'li yılların başlarından itibaren ETA konusunda İspanya'yla işbirliği yapmaya başladı. Yakaladığı ETA teröristlerini ya-

kalayıp cezalandırdı. Çoğunu da İspanya'ya iade etti. Böylece teröre karşı devletler arasındaki işbirliğinin olumlu sonuçlar vereceği de ortaya çıkmış oldu.

ETA, 1968 yılından 2006'ya kadar çeşitli nedenlerle dört kere ateşkes ilan etti, fakat hepsini daha sonra bozarak eylemlerini sürdürdü. 5 Eylül 2010 tarihinde ilan ettiği ateşkesi ise hâlâ sürdürüyor. Fransa'nın GAL örgütünün kendi topraklarında başlattığı eylemlerinin de etkisiyle, ETA'yı himaye etmekten vazgeçip İspanya hükümetiyle teröre karşı işbirliği yapmaya başlamasından ve bazı radikal Arap ülkelerinin yardımının büyük ölçüde kesilmesinden sonra ETA, silahlı mücadeleyi daha fazla sürdüremeyeceğini anlayarak, 20 Ekim 2011 tarihinde silahlı faaliyetlerini kesin olarak sonlandırdığını açıkladı. 24 Kasım 2012'de de kendisini feshetmeye hazır olduğunu, bu amaçla İspanyol hükümetiyle görüşmelere başlamak istediğini söyledi. Bu görüşlerini bir videoyla dünyaya duyurdu. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Tony Blair, *New York Times*'a yazdığı bir makalede, "Hükümetlerin kendilerini, ilkelerini ve halkını teröristlere karşı kararlılıkla savunması gerektiğini, bunun polis ve istihbaratın iyi çalışmasına ve siyasi kararlılığa ihtiyaç gösterdiğini, ancak teröristler şiddet yoluyla sonuca varamayacaklarını anladıklarında da onlara bir çıkış yolu gösterilmesi gerektiğini," söyledi.

İspanya Başbakanı José Louis Rodríguez Zapatero da, alınan sonucun hukukun, demokrasinin ve aklın bir zaferi olduğunu belirtti. Merkez sağ çizgideki halkçı ittifak partisinin lideri, daha sonraki Başbakan Mariano Rajoy ise, ETA'nın tamamen kendini feshetmesi gerektiğini belirttikten sonra, devletin teröristlerle görüşmekten kaçınma yükümlülüğü olduğunu ifade etti. Rajoy, 30 Ekim 2011 tarihindeki bir konuşmasında tehdit veya baskı altında, hatta ETA'nın kendini feshetme kararından sonra bile bu terör örgütüyle görüşmeyeceklerini bildirdi.

ETA'nın siyasi kolu gibi görülen ve bu örgüte en büyük desteği veren Herri Batasuna, ünlü yargıç Baltasar Garzon'un ETA'yla ilişkilerini saptamasından sonra yasaklandı. Yüksek mahkeme 18 Mart 2003 tarihinde Batasuna'nın yasadışı bir kuruluş olduğuna karar verdi. Aynı yıl, anayasa mahkemesi de bu kararın anayasaya uygunluğu-

nu kabul etti. İspanya Parlamentosu da Herri Batasuna'nın yasaklanması için 2002 yılında başlattığı süreci sonuçlandırdı ve 16'ya karşı 304 oyla kabul ettiği bir yasayla, siyasi amaçla şiddet kullanan, farklı gruplar arasında nefret uyandırmayı amaçlayan ve demokratik sistemi tahrip etmeyi hedefleyen partilerin kapatılacağını karara bağladı. İspanya'da hem bir terör örgütünü desteklemek, hem de demokratik sistemin bir parçası gibi siyaset yapmak artık mümkün olamayacaktı. Herri Batasuna'ya benzer amaçlar taşıyan Aukera Guztiak partisi 2005 yılının nisan ayında, benzeri başka partiler de 2008 yılının eylül ayında kapatıldı. Batasuna'nın çizgisinde kurulan Sortu ismindeki bir parti de 2011 yılında kuruldu. O da yüksek mahkeme tarafından kapatıldı. İspanyol yargısının bu konuda hoşgörüsü yoktu. Kanuna karşı hile anlamına gelecek girişimlere müsaade edilemezdi.

Bir yandan Fransa'nın ETA'ya desteğini kesmesi, bir yandan da İspanya'da siyasetçilerin ve hukukçuların teröre karşı izledikleri kararlı tutum, ETA'nın fiilen sona ermesinin en önemli nedenleri arasındadır. İspanya'da yaşananlar Türkiye için de derslerle doludur.

Kuzey İrlanda'da Terör Örgütleri Nasıl Silah Bıraktı?

Kuzey İrlanda'da çatışmaların ve terörün geçmişi çok eskiye gidiyor. 16. yüzyılda İngilizlerin ve İskoçların bu bölgeye yerleşmesinden sonra başlayan çatışmalar bugünlere kadar geldi.

1921 yılında İrlanda, uzun bir mücadeleden sonra İngiltere'den bağımsızlığını kazanınca, ada İrlanda'yla İngiltere arasında paylaşıldı. 26 bölge güneyde, 6 bölge de kuzeyde kaldı. Kuzey İrlanda halkının çoğunluğu Protestan olan İngiltere'ye bağlı özerk bir bölge oldu. İrlanda'nın güneyinde olduğu gibi, kuzeydeki İrlanda asıllılar ise Katolikti. Kuzey İrlanda'daki çatışmaların arka planında büyük ölçüde bu mezhep ayrılıkları yatıyor. Kuzeydeki Katolikler eğitim, refah, konut, iş sahibi olma gibi alanlarda Protestanlar tarafından ayrımcı muameleye tâbi tutulduklarını ileri sürmeye başladılar. 1960'lı yıllarda Katolik örgütlerin protestolarını eyleme dönüştürmeye başlamaları üzerine İngiltere o bölgeye asker gönderdi. Bu, çatışmaları büsbütün artırdı. Katolik direnişçiler ikiye ayrıldı. Resmi İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) ile Bölgesel İrlanda Cumhuriyet Ordusu

(PIRA) farklı mücadele yöntemleri benimsediler. Kısa bir süre sonra PIRA mücadelenin ağırlık noktası haline geldi. 1970'li yıllarda PIRA İngiliz askerlerini hedef aldı. Buna karşı İngiltere'yle birleşmek isteyen Protestanlar da, Ulster Gönüllü Gücü (UVE) gibi kendi silahlı mücadele birliklerini oluşturdular. O tarihten sonra çatışmalar ve terör eylemleri bir yandan İngiliz askerlerini, bir yandan da bu iki grubu karşı karşıya getirdi.

1971 yılı terör eylemlerinin hızla yükselişe geçtiği bir yıl oldu. O yılın ağustos ayına kadar 32 kişi öldürüldü. Aynı yılın ağustos ayıyla aralık sonu arasında bu sayı 154'e çıktı. 1972 yılının ocak ayında İngiliz güvenlik güçlerinin silahsız göstericilere ateş açıp 13 sivilin ölümüne yol açması sonucu çatışmalar büsbütün şiddetlendi. "Kanlı Pazar" denilen bu katliam, Kuzey İrlanda'da bir kırılma noktası oldu. İngiltere hükümeti duruma hâkim olamayacağını gördüğü Kuzey İrlanda'da yerel yönetimini feshetti ve bölgeyi doğrudan doğruya Londra'dan yönetmeye başladı. Özerklik beklenen sonucu vermemiş, soruna çözüm getirmemiş, çatışmaların büsbütün artmasına yol açmıştı. İngiltere hükümeti böyle düşünüyordu. Artık Kuzey İrlanda'yı İngiliz hükümetinin bir devlet bakanı yönetecekti.

1990'lı yılların ortalarına kadar 3.000 kişi çatışmalarda hayatını kaybetti. Bunların yüzde 48'i PIRA tarafından öldürülmüştü. Ölenlerin yüzde 54'ü ise çatışmalara katılmayan masum sivillerden oluşuyordu.[115]

1974 ile 1994 yılları arasında birçok görüşme ve uzlaşma girişimi oldu ancak bunlar sonuç vermedi. Katoliklerle Protestanlar arasında yetki paylaşımı konusunda anlaşmaya varılamadı ve çatışmalar büsbütün şiddetlendi.

İngiltere hükümeti Kuzey İrlanda'daki tarafları devre dışı bırakarak, doğrudan doğruya İrlanda hükümetiyle temasa geçti. Perdenin arkasında İrlanda hükümetinin etkili rol oynadığı anlaşılmıştı. İki hükümet 1985 yılında bir antlaşma imzaladılar. Buna göre, İngiltere İrlanda'yla Kuzey İrlanda'daki gelişmeler hakkında danışmalarda bu-

(115) Cronin, Audrey Kurth, *How Terrorism Ends*, Princeton University Press, New Jersey, 2009, s. 42-43

lunacak, İrlanda ise Kuzey İrlanda'daki çoğunluğun iradesini kabul edecekti. Protestanlar bu antlaşmaya karşı çıktılar. Güney Afrika'dan silah alarak mücadeleyi şiddetlendirdiler. Terörü masa başında çözmek kolay değildi.

Bazı sivil toplum örgütleri ve din adamları dolaylı temaslar sağlamaya çalıştılarsa da bekledikleri sonucu alamadılar. İngiliz hükümeti IRA'yı desteklediği için Sinn Féin Partisi'nin başkanı Gerry Adams ile görüşmeyi kabul etmiyordu.

1994 yılında çatışmalar şiddetlendi. Protestan terör örgütleri ilk defa PIRA'dan daha fazla kişiyi öldürdüler. Sonunda, 31 Ağustos 1994'te PIRA tek taraflı ateşkes ilan etti ve silahlı faaliyetleri tamamen durdurduğunu açıkladı. Bu arada, İngiliz güvenlik ve istihbarat güçlerinin hem Katolik hem de Protestan terör örgütlerinin içine sızdığı ve üst kademelere kadar ulaştığı anlaşıldı. PIRA'nın çatışmaları bitirme kararında bunun da etkisi olmuş mudur? Muhtemeldir.

PIRA'nın en önemli finans kaynaklarının başında, Amerika'daki İrlanda asıllıların yaptıkları yardımlar geliyordu. Amerikan hükümeti buna uzun süre göz yummuştu. Ancak Başkan Clinton, 1994 yılında Kuzey İrlanda'yla ilgili bir girişim başlattı. Önce Gerry Adams'a Amerikan vizesi verdi. Daha sonra bizzat Kuzey İrlanda'yı ziyaret etti. Orada halka hitap etti ve Gerry Adams'la el sıkıştı. Eski Senatör George J. Mitchell'i Kuzey İrlanda Özel Danışmanı olarak atadı.

Mitchell altı maddelik bir plan önerdi. Buna göre PIRA silah bırakacak, bununla eş zamanlı olarak görüşmelerde bulunulacaktı. Ancak PIRA eylemlerini sürdürdüğü için Sinn Féin bu görüşmelerin dışında bırakılacaktı.

PIRA bu girişimden etkilendi mi? Pek sayılmaz. 15 Haziran 1996'da İngiltere'nin en önemli şehirlerinden Manchester'de çok büyük bir bomba patlatıldı. 200 kişi yaralandı. Şehrin merkezinde büyük tahribat oldu. Bu, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan beri gördüğü en büyük bombalamaydı.

20 Temmuz 1997'de PIRA tek taraflı ateşkes ilan etti. Bunu İngiltere'nin İrlanda'yla 10 Nisan 1998'de imzaladığı "İyi Cuma" (Good Friday) antlaşması izledi. Bu antlaşmaya Kuzey İrlanda'daki sekiz parti de katıldı. Ancak Demokratik Birleşme Partisi (DUP) karşı çık-

tı. Bu antlaşmanın önemli unsurlarından biri, Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun İngiltere'ye bağlı kalmak istediğinin kabulüydü. Diğer önemli bir hüküm de silahların bırakılmasıyla ilgiliydi. Bu antlaşma, düzenlenen bir referandumda Kuzey İrlanda halkının yüzde 71'i, İrlanda Cumhuriyeti halkının yüzde 94'ü tarafından onaylandı. Artık halkın terör eylemlerini desteklemediği iyice anlaşılmıştı.

Peki, bu gelişmelerden sonra Kuzey İrlanda'da terör bitmiş sayılabilir miydi? Pek sayılamazdı. Bu defa PIRA içinden başka gruplar ortaya çıkıp eylem yapmaya başladılar. Protestanların içindeki militan gruplar da saldırılarını sürdürdüler. Evlere saldırılar düzenleyip, okul çocuklarını, Katolikleri öldürdüler. Bu eylemler 2002 yılının başlarında da devam etti. 2005 yılında PIRA tüm silahlı eylemlerini sona erdirdiğini ilan etti ve silahlarının büyük çoğunluğunu teslim etti. New York'taki İkiz Kuleler'e 11 Eylül 2001 tarihinde yapılan saldırılardan sonra Amerikan kamuoyunun teröre karşı büyük tepki göstermesi İrlanda asıllı Amerikalıları da etkiledi. Onların büyük çoğunluğu PIRA'ya yaptıkları yardımı kestiler.[116] Kaynakların kurutulması, dış desteğin sonlandırılması da, kuşkusuz PIRA'nın silahları bırakmasının etkenlerinden biri olmuştu. Silah zoruyla siyasi çözüm dayatmanın mümkün olamayacağı sonunda belki anlaşılmıştı, ama geride binlerce masum insanın kanı kalmıştı. Bu gelişmelere rağmen barış tam olarak sağlanamadı. Bu defa Gerçek İrlanda Kurtuluş Ordusu (RIRA) adında bir örgüt ortaya çıktı ve kanlı eylemlerine başladı. Ancak onların liderlerinin yakalanıp tutuklanmasından sonra Kuzey İrlanda'da terör büyük ölçüde sona erdi.

(116) Cronin, *a.g.e.*, s. 42-47.

Ortadoğu'da Devlet Destekli Terör

1960'lı yıllardan itibaren dünyadaki terör eylemlerinin ağırlık noktası Ortadoğu'ya kaydı. Latin Amerika'da, Uzakdoğu'da ve başka yerlerde terör eylemleri görülmekle birlikte, Filistin örgütlerinin gerçekleştirdiği terör saldırıları tüm dünyada kaygı ve korkuyla izlenmeye başlandı.

Ortadoğu'da terörün uzun bir geçmişi var. Haçlı seferlerinde yaşananlar kitabın önceki bölümlerinde özetlenmişti. Haçlı seferlerinde yüzyıllarca sonra Ortadoğu'daki stratejik bölgeleri ele geçirmek için büyük askeri harekâtlar düzenleyen ülkeler, orada masum halka karşı büyük zulüm yaptılar, hatta katliam gerçekleştirdiler.

Napolyon'un Mısır seferi sırasında, 1799 yılının şubat ayının sonlarında Yafa'yı işgal ettikten sonra, Fransız askerleri iki gün boyunca orada yaşayan nüfusu, kadın-erkek-çocuk ayırımı yapmaksızın süngüyle katlettiler. Hedef Akka'yı ele geçirmekti. Napolyon, "Akka düşerse ben ertesi gün bütün Doğu'nun imparatoru olurum," diyordu. Ancak 62 günlük kuşatmaya rağmen Akka düşmedi. Fransız ordusu büyük kayıplar verdi. Görüşlerini cesaretle söylemekle ünlü olan General Murat, Napolyon'a "Askerlerinizin celladı oldunuz," diyordu.

Napolyon yenilmişti. Tekrar Mısır'a gitti. Oradan da askerlerinin komutasını General Kléber'e bırakarak, bir savaş gemisiyle ülkesine geri döndü. Masum insanların kanını dökerek kazanılmak istenilen bir savaş hüsranla sona ermişti. General Kléber de, kısa bir süre sonra, 14 Haziran 1800 günü Suriye asıllı bir Mısırlı tarafından öldürüldü.

Filistin Topraklarındaki İlk Ayaklanmalar

Yakın tarihte devlete karşı ayaklanmaların ve devlet terörünün ilk örneklerine Filistin topraklarında, 19. yüzyılın ilk yarısında rastlanıyor. Kahire'deki Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa, Filistin'de Osmanlı kuralları yerine kendi kurallarını geçerli kılmak istemektedir.

O yıllarda Filistin kâğıt üzerinde Osmanlı toprağıdır, ama fiilen Kahire'deki Mehmet Ali Paşa'nın etki alanı içindedir. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, bu etki alanını daha da genişletmek için Suriye topraklarına bir harekât düzenlemiş ve 13 Haziran 1832'de Şam'ı, bir ay sonra da Halep'i ele geçirmiştir.

İbrahim Paşa, işgal ettiği bölgelerde askere alma ve vergi toplama konularında katı usuller getirmek istemektedir. Örneğin, her yetişkin beş erkekten biri askere alınacaktır. Osmanlıların nispeten esnek mevzuatına ve uygulamada sağladığı kolaylıklara alışmış olan yerli halk, özellikle köylüler, Bedeviler ve şehirlerdeki eşraf bundan rahatsızlık duyar. Nablus, El-Halil, Kudüs ve Yafa'daki yerel yöneticiler İbrahim Paşa'nın kurallarına uymayı kabul etmezler ve sonunda, Ahmed Kassem Al-Jarrar ve Abu Gosh'un önderliğinde büyük bir ayaklanma baş gösterir. 1834 yılının mayıs ayında ayaklanmacılar birçok şehri ele geçirir. Kudüs de bir süre ayaklanmacıların yönetimine girer.[117] Bazı yazarlar, bu ilk önemli ayaklanmanın Filistinlilerin ortak bir kimlik arayışının başlangıcı olduğu görüşündeler.

Ayaklanmacıların hedefi, İbrahim Paşa'nın bu kurallarının yürürlükten kaldırılması ve Osmanlı kurallarının yeniden uygulamaya konulmasıdır. Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın hedefleri ise, stratejik ve ekonomik açıdan Suriye'yi tam anlamıyla kendi egemenlik alanlarına katmaktır. Onların görüşüne göre, stratejik yönden bakıldığında Suriye, Mehmet Ali Paşa'nın etkin olduğu Mısır'la Osmanlı İmparatorluğu toprakları arasında bir tampon bölge oluşturabilir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlığını kazanmak isteyen Mehmet Ali Paşa'nın hedeflerine hizmet edebilir. İşte İbrahim Paşa, bu hedeflere yönelik bir çaba içindeyken büyük bir ayaklanmayla karşı karşıya kalmıştır.

---

(117) Khader, *a.g.e.*, s. 63.

Ayaklanmanın başlangıcında silahlanan köylüler dağlara çıkarlar ve İbrahim Paşa'nın emirlerine uymayacaklarını ilan ederler. Ayaklanma Kudüs, El Halil ve bugünkü adıyla Batı Şeria bölgesine yayılır. İlk çatışmada İbrahim Paşa'nın 19. alayının yüzde 75'i, yani 1.200 Mısır askeri öldürülür veya esir alınır. Daha sonra ayaklanmacılar Kudüs'ü işgal ederler. Civar bölgelerden katılanlarla birlikte Kudüs'teki ayaklanmacıların sayısı 20.000'e ulaşır. İsyancılar şehri yağmalarlar. O sırada Mehmet Ali Paşa'yla savaş halinde olmasına rağmen padişah ona destek olur ve bu yağmayı kınar.

İbrahim Paşa 9.000 kişilik bir askeri güçle Kudüs'e hareket eder. Ayaklanmacılar bu askerlere saldırıp 500'ünü öldürür ve 1.000 askeri de yaralar.

İbrahim Paşa'nın buna tepkisi çok sert olur. Mısır birlikleri Beytüllahim şehrinin Müslüman mahallesini, kadın-çocuk gözetmeden tamamen tahrip ederler. Ayaklanmacılar da Kudüs'teki Mısır birliklerinin komutanı Reşat Bey'i ve 800 askerini öldürürler.

Ayaklanmanın ciddi bir boyut kazandığını gören Mehmet Ali Paşa 15.000 askeriyle Yafa'ya gelir. İbrahim Paşa'yla buluşur. Sonunda Mehmet Ali Paşa'nın birlikleri ayaklanmayı kanlı biçimde bastırır. Bazı liderler kafaları kesilerek öldürülür. Ayaklanan köylülerden yaklaşık 10.000'i hayatını kaybeder. Yakalanan ayaklanmacıların bir bölümü Mısır'a sürgüne gönderilir.

Artık bölgenin denetimi Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmiştir. Hiç değilse bir süre için... Şimdi artık Filistin'de Mehmet Ali Paşa'nın kuralları daha da sert biçimde uygulamaya konulacaktır.

Ancak Mehmet Ali Paşa'nın Filistin'e hâkim olması bazı Avrupa ülkelerinde rahatsızlık yaratır. Başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinin çoğu, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını elde etme girişimlerine de Suriye ve Filistin'deki askeri maceralarına da karşı çıkmaktadır. Mehmet Ali Paşa 1839 yılında Osmanlılarla yaptığı savaşta kazançlı çıkmasına rağmen, Batı ülkelerinin baskısıyla Suriye ve Filistin'i Osmanlılara terk etmek zorunda kalır.[118] Sonunda Filistin'de, 1840'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun askere al-

(118) Khader, *a.g.e.*, s. 64.

ma ve vergi ödeme gibi alanlardaki eski kuralları yeniden uygulamaya konulur.

Avrupa ülkelerinin bu toprakları Osmanlı İmparatorluğu'na iadesini sağlamaları, Filistin üzerindeki emellerinden vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Bölgede bir değişiklik olacaksa bu Mehmet Ali Paşa'nın değil, büyük Avrupa ülkelerinin çıkarları doğrultusunda olmalıydı. Avrupalıların beklentileri ve hedefleri bu yoldaydı.

Esasen, 19. yüzyılın başlarından itibaren Filistin toprakları üzerinde büyük bir nüfuz bölgesi kurma mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede başarı kazanmanın yollarından biri, misyonerleri bu amaçla kullanmaktır. Nasıl misyonerler 1820 yılından sonra Anadolu'da, yalnız dini amaçlarla değil, kendi ülkelerinin siyasi amaçlarıyla çalışmışlarsa, Filistin'de ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde de aynı amaçlarla çalışacaklardı. 1820 yılında İzmir'e ilk gelen misyoner heyetinin başkanının, "Bu günah imparatorluğunu yıkmak ahdim olsun," dediği unutulmamalıydı.

İngiltere'de Filistin'e yönelik çalışmalarda bulunmak üzere iki misyoner kuruluşu ön plana çıkarılır: *The Church Missionary Society* ve *London Society for Promoting Christianity Among the Jews.* İlk İngiliz misyoneri C.M.S.-William Jowett'in iki görevi vardı: Hıristiyanlığı yaymak ve bölgeyle ilgili gelişmeler hakkında bilgi toplamak. Yani dini görevlerinin yanı sıra bir de istihbarat görevi üstlenmişti. Almanların, Fransızların ve Amerikalıların da benzeri örgütlenmeleri vardı.(119)

Şimdi Filistin üzerinde büyük bir uluslararası yarış başlamıştır. Misyonerlerin yanı sıra büyük devletlerin konsoloslukları da aynı doğrultuda görev yapmaktadır.

Peki, bu ülkelerin siyasi hedefi nedir? 1841 yılında İngiliz dini kuruluşlarının yayınladığı bir genelge bu hedefi açıkça ortaya koyuyor: "Filistin bir Hıristiyan toprağı olacaktır ve oradaki Hıristiyanların kendi aralarından seçecekleri bir Hıristiyan hükümdar tarafından idare edilecektir." Peki, o toprakların gerçek halkı olan Filistinliler ne olacaktır? Onlardan söz eden yok. O topraklarda egemen olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hakları ne olacaktır? Onu düşünen de

(119) Khader, *a.g.e.*, s. 68.

yok. Dini kuruluşların bu gibi düşüncelerinin o sıralarda gerçekleşme şansı yoktur. O nedenle bu fikirler bir kenara bırakılır ama başka bir proje ortaya çıkar: Yahudiler Filistin'e yerleştirilmelidir.

1840 yılında İngiliz Başbakanı William Lamb, bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun ikna edilmesine çalışır. Zengin Yahudilerin gelmesi bölgeyi kalkındıracaktır ve bunlar, aynı zamanda Mısır'ın bu topraklara yayılma emellerine karşı engelleyici bir rol oynayacaktır.

Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi hedefini gerçekleştirmek için Londra'da birçok sivil toplum örgütü kurulur. Fransızların da bazı emelleri vardır. Onlar da Filistin'deki Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenecektir. Ruslar ise zaten Çar I. Nikola zamanından, 1833 yılından beri Ortodoksların hamiliğini üstlenmek istemektedir.

Büyük devletler arasında, dinler ve mezhepler üzerinden bölgeye hâkim olma girişimleri ciddi ihtilaflara ve çatışmalara yol açar. 1854 yılında Katolikler Nasıra'daki bir Protestan okuluna saldırır. Katolik ve Müslümanlardan oluşan bir grup da bir Protestan kuruluşuna karşı saldırıya geçer. Büyük devletlerin din unsurunu kullanarak siyaset yapma çabaları, Filistin'de bir din savaşının başlamasına yol açabilir mi?

Filistin Meselesi ve Kırım Savaşı

Filistin'deki din ve mezhep çatışmaları bir savaşa yol açar ama o bölgede değil, Kırım'da. Filistin'deki Nativité adlı bir kilisede kimin sözünün geçeceği Fransızlar ve Ruslar arasında büyük bir ihtilafa yol açar. Herkes Osmanlı padişahının eski fermanlarına atıfta bulunarak haklı olduğunu iddia eder. Sonunda Rusya, 5 Mayıs 1853'te Osmanlı İmparatorluğu'na bir ültimatom verir. Bunun üzerine İngiltere Osmanlılara tam desteğini bildirir. Bu gelişmeler hızla bir tırmanmaya yol açar. Çar I. Nikola Romanya'daki bazı prenslikleri ele geçirmeye başlar.

12 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'yla İstanbul Antlaşması'nı imzalar ve birkaç gün sonra da Rusya'ya savaş ilan edilir. Daha sonra Sardinya Krallığı da Osmanlıların yanında savaşa katılır. İngiltere ve Fransa'nın, sadece Osmanlı İmparatorluğu'na destek olmak için Rusya'yla bir savaşı göze aldığını düşünmek zordur.

Belli ki, kendilerinin hem Ortadoğu'daki hedefleri hem de Osmanlı İmparatorluğu'na savaştan sonra kabul ettirmeyi tasarladıkları düşünceleri böyle bir savaşı başlatma kararı almalarında etkili olmuştur.

Filistin'deki bir anlaşmazlık yüzünden başlayan Kırım Savaşı, 1854 yılının eylülünden 1855 yılının eylülüne kadar bir yıl sürer. Kanlı savaşların sonunda Ruslar mağlup olur ve Kırım'dan çekilmek zorunda kalırlar.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği şehit sayısı en az 95.000 olarak tahmin edilmektedir. Savaşta ölen veya yaralandıktan sonra hayatını kaybeden veya savaşa bağlı hastalıklardan ölenlerle birlikte Osmanlıların kayıplarının 175.000, Fransızların 95.000, İngilizlerin 21.000, savaşa Osmanlıların, İngilizlerin ve Fransızların yanında sonradan katılan Sardinya Krallığı'nın da 2.000 olduğu tahmin edilmektedir. Rusların ölü ve yaralılarının sayısı bazı kaynaklara göre 450.000'i bulmaktadır.

Osmanlılar ve müttefikleri savaşı kazanmışlardır. Fransa ve İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti ederler. Ruslar tarafından ele geçirilen bazı topraklar Türklere iade edilir.

Kırım Savaşı'nın siyasi sonuçları da olur. Osmanlı İmparatorluğu artık Avrupa'nın bir parçası olacaktır. Ancak Avrupa ülkelerinin, hiçbir karşılık beklemeden Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa ailesine katmak isteyebileceğini düşünmek mümkün müydü? Bugün bile Avrupa ülkelerinin çoğunun Türkiye'nin AB üyeliğine karşı ne kadar soğuk baktığı ortadayken, 19. yüzyılın ortalarındaki koşullarda bunun tam tersi bir tutum içinde olabileceklerini düşünmek zordu. Belli ki bunun bir bedeli olacaktı.

İngiltere, Fransa ve Avusturya 16 Aralık 1855 tarihinde Viyana'da toplanarak, Osmanlı İmparatorluğu için bir ıslahat projesi hazırlamışlardı. Özetle, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklara yeni haklar verilmesini Osmanlı devletine kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalıların bu baskısından kurtulmak için Padişah I. Abdülmecit'in imzasıyla 18 Şubat 1856 tarihinde bir ıslahat fermanı kabul etti. Islahat Fermanı'nın bazı hükümleri şöyleydi:

– Mahkemeler herkese açık olacak ve herkes kendi dinine göre yemin edecektir.

- Gayrimüslimler devlet memuru olabilecektir. Askeri hizmetlere ve okullara alınacaklardır.
- Gayrimüslimlere geniş manada din ve vicdan özgürlüğü sağlanacak; banka, okul, kilise, hastane kurabileceklerdir.
- Müslüman ve gayrimüslimler kanun önünde eşit sayılacaklardır.
- Hıristiyan unsurlar serbest bir şekilde ayinler yapabilecektir.
- Hiç kimse din veya mezhep değiştirmeye zorlanmayacaktır.
- Müslüman ile gayrimüslimler arasındaki davalara bakmak için karma mahkemeler kurulacaktır.

Esas olarak Müslüman olmayanların haklarını genişleten bu ferman birçok yerde Müslüman tebaanın tepkisine neden oldu. Müslümanlar bazı imtiyazlarını kaybedeceklerinden kaygı duymaya başladılar.

Yeni haklara kavuşan gayrimüslimler arasında da bağımsızlık eğilimi arttı. Bu eğilimler zaman içinde çatışmalara, hatta savaşlara yol açacaktı. Bazı halkların Osmanlı İmparatorluğu'ndan çözülme süreci başlamıştı.

Peki, Islahat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Avrupalılar Osmanlı devletinin içişlerine karışmaktan vazgeçtiler mi? Tam tersine. Gayrimüslimlere tanınan hakların yeterince gözetilmediği iddiasıyla, Osmanlıların karar ve uygulamalarına daha çok müdahale etmeye başladılar.

Islahat Fermanı, gayrimüslimlere belediye ve il genel meclislerine üye olabilme hakkı tanımıştı. Bu hakkın kullanılması bazı yerlerde devletin parçalanmasına yol açabilecek gelişmelerin yolunu açtı.

Özetle, tarihteki ve günümüzdeki başka örneklerde görüldüğü gibi, Türkler, yabancıların baskısıyla yapılan bu işten bekledikleri faydayı sağlayamadılar. Tam tersine, büyük ölçüde zararlı çıktılar.

Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanan Kırım Savaşı'nın yalnız siyasi alanda değil, ekonomik ve mali alanlarda da olumsuz sonuçları oldu. Savaşın masraflarını karşılamak için Osmanlılar büyük borç altına girmişlerdi. Bu borç yükünün ve faizinin daha sonraki yıllarda birikerek ödenemez hale gelmesi, 1881 yılında II. Abdülhamit döneminde Düyunu Umumiye idaresinin kurulmasına yol açtı. Böylece

Osmanlı devleti Avrupalıların mali denetimi altına girmiş oldu. Bunun temeldeki sebeplerinden biri de işte bu Kırım Savaşı'dır.

Filistin'de din ve mezhep tartışmaları Kırım Savaşı'ndan sonra bir süre için yatıştırılmış olsa da, bu durum uzun sürmedi.

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlılarla Avrupa ülkeleri açısından ortaya çıkan bahar havası da uzun ömürlü olmadı. Savaştan yirmi yıl sonra görünen tablo Kırım Savaşı'ndaki dengelere benzememektedir. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için büyük devletlerin çabaları, bir yandan da yurtiçindeki bağımsızlık hareketleri imparatorluğu çalkantılar, çatışmalar ve savaşlara sürükledi. Sonunda 1877-1878 yıllarında Türkiye yeniden Rusya'yla savaşmak zorunda kaldı. Savaşın sonunda düzenlenen 1878 Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu açısından sonun başlangıcı sayılabilir.

1875 ile 1878 yılları arasında yaşanan krizlerin sonucunda ülke topraklarının, üzerinde 5.5 milyon nüfusun yaşadığı iki yüz bin kilometrekarelik kısmı elden çıkmıştı. Kaybedilen nüfus, ülkenin toplam nüfusunun beşte biridir.[120]

Kırım Savaşı'ndan sonra 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nda, Islahat Fermanı'yla güvence altına alınan gayrimüslimlerin haklarına hiçbir devletin karışmayacağına ilişkin bir hüküm de yer almaktadır. Buna karşılık 1878 Berlin Antlaşması'nın hükümleri farklıdır. Ermeni meselesi ilk defa uluslararası bir antlaşmada yer almış, bu mesele Osmanlı devletinin bir iç meselesi olmaktan çıkarılmış, Osmanlı'yı parçalamak isteyen devletlerin meselesi haline getirilmiştir. Berlin Antlaşması, Ermeni meselesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu beklenen reformları yapmazsa, Ermenilerin yaşadığı topraklar hakkında büyük devletler söz sahibi olacaktır.

Daha Berlin Antlaşması imzalanmadan, 19. yüzyıl boyunca büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve imparatorluk topraklarından pay alma niyetlerini ortaya koymaya başlamışlardı. Fransızların 1830 yılında Cezayir'e, İngilizlerin de 1839 yılında Aden'e el koymaları başka türlü açıklanabilir miydi? Fransızlar 1881 yılında

(120) Khader, *a.g.e.*, s. 75.

Tunus'u da ele geçirdiler. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki ülkeler arasında stratejik ve siyasi önemi en büyük olan ülke Mısır'dı.

Mısır'da Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Bastırıldı?

Mısır'da mevcut yönetime karşı direniş ve bağımsızlık hareketlerinin tarihi uzun geçmişe kadar gidiyor. 13. yüzyılda Mısır'daki kölelerden oluşan ve çoğu Türk soyundan olan Memluklar, başlattıkları isyan hareketleriyle Haçlı seferlerinde Hıristiyan ordularını yenilgiye uğratan Selahaddin Eyyubi'den sonra zaman içinde ülkenin idaresini ele geçirmişti. Memluk yönetiminin ilk yüzyılı sakin geçti. Ülke büyük sorunlarla karşılaşmadı. Ancak 14. yüzyılda Mısır'ın yaşadığı kıtlık, açlık ve veba felaketi ülkeyi büyük sıkıntılarla karşı karşıya bıraktı. Suriye'nin 1400 yılında Timurlenk tarafından işgal edilmesi, siyasi olduğu kadar ekonomik açıdan da Mısır'ın gücünü sarsıcı etkiler yaptı.

Bu olumsuz koşullar içinde Suriye ve Mısır'da yaşayan halk, Memluklardan çok Osmanlıları tercih eder bir duruma geldi.[121]

İşte bu gelişmelerden sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ülkenin kaderini değiştirdi. Yavuz Sultan Selim'in orduları, 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta, Sultan Kansu Gavri'nin liderliğindeki Memluk ordularını büyük bir yenilgiye uğrattı. Kansu Gavri bu savaşta öldü. Memluk ordusunun artık Suriye'yi savunacak gücü kalmamıştı. Mısır'a çekildiler. Memlukların Sultanlığa getirdiği Tomanbay'ın Osmanlı ordusuna karşı direnme çabaları sonuç vermedi ve 22 Ocak 1522'de Kahire civarındaki Ridaniye'deki savaşı da kazanan Osmanlılar Kahire'yi ele geçirdiler. Yavuz Sultan Selim'in bu zaferi üzerine, Mekke Şerifi kendisine Kabe'nin anahtarlarını gönderdi. Memluk komutanlarının ve yöneticilerinin bir bölümü Osmanlı saflarına geçti. Mısır valiliğine bu komutanlardan Hayırbay, Kudüs ve daha sonra Şam valiliğine de gene Memluk komutanlarından Canberdi Gazzâlî getirildi.

İşte Mısır ve Suriye'deki ilk isyan hareketleri de o tarihlerde başladı. Gazzâlî bağımsız bir devlet kurmak amacıyla 1520 yılında ayaklandı, ancak Anadolu'dan gönderilen Osmanlı kuvvetleri bu ayaklanma-

(121) McCarthy, Justin, *The Ottoman Turks,* Longman, London, 1999, s. 84-85.

yı bastırdı. Ondan kısa bir süre sonra ölen Mısır Sultanı Hayırbay'ın yerine Osmanlı devletinin vali olarak tayin ettiği Ahmet Paşa da devlete karşı ayaklanıp sultanlığını ilan edince, Osmanlılar güçlü bir birlik gönderip bu isyanı da bastırdılar.[122]

Özetle, Mısır'ın Osmanlı idaresinde barış ve sükûna kavuşması, Yavuz Sultan Selim'in fethinden sonra yaklaşık on yıl sürdü. Ondan sonra uzunca bir huzur ve istikrar dönemi yaşandı. Ülkenin başında Osmanlıların atadığı bir vali vardı. Bu valiye paşa unvanı veriliyordu. Valinin emrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinden getirilmiş bir askeri güç vardı. Bunların içinde yeniçeriler önemli bir görev yapıyordu. Osmanlı devletinin Mısırlılardan beklediği, padişahın iradesine bağlı kalmaları ve vergilerini zamanında ödemeleriydi. Buna karşılık dini azınlıklar kendilerini yönetme hakkına kavuşturuldular.

Yavuz Sultan Selim'in oğlu olan ve kendisinden sonra tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1534-35 yıllarında Irak Osmanlı topraklarına katıldı. Bağdat, Tebriz ve Basra, Osmanlı toprağı oldu. 1552'de Osmanlılar Arap yarımadasının doğu sahillerine ulaştı. Basra ve Kızıldeniz'deki Süveyş, Osmanlıların iki önemli deniz üssü oldu.

Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesinden sonra, Osmanlılar Ortadoğu'nun kalbi olan bu ülkeyi egemenlikleri altına aldılar ama bu egemenlik sorunsuz olarak yürümedi. 17. yüzyılda Memlukların bir kolu, otuz yıl süreyle Mısır yönetimini fiilen ele geçirdi ve valinin etkinliğini azalttı. 1660 yılında rakip bir aşiret onları tasfiye etti. İki taraf arasında içsavaş boyutuna varan çatışmalar ve şiddet olayları yaşandı. Taraflar karşılıklı olarak birbirlerini katlettiler. Yeniçeriler duruma hâkim oldular ama onlar da zaman zaman valiyi baskı altına alan bir unsur haline geldiler. 1760 yılında yeniden Memluklar sahneye çıktı ve ülke yönetiminde etkili oldular.[123]

---

(122) Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi*, 2. cilt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, 2000, s. 115-116.

(123) Halm, Heinz, *The Arabs, A Short History*, Markus Wiener Publishers, Princeton, 2004, s. 111.

Aslında Ortadoğu'daki topraklar I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlıların egemenliğinde kaldı, ama bazı yörelerde bu gibi yerel ayaklanmalar geçici yerel yönetimlerin etkin olmasına yol açtı. Örneğin, 1704-1723 yıllarında Irak Valisi Hasan Paşa kendi yönetimini kurdu. Suriye'de de benzeri durumlar yaşandı. Akka'yı Napolyon'a karşı başarıyla savunan Cezzar Ahmet Paşa da o bölgede kendi yönetimini kurdu.(124)

Mısır'da daha yakın tarihte neler olduğunun geçmişte yaşanan bu gelişmeler dikkate alınarak incelenmesi, bir yandan büyük devletlerin çıkarlarını korumak için izledikleri politikaları göstermesi, bir yandan da bağımsızlık isteyen halkların nasıl şiddet kullanılarak baskı altına alındıklarına ışık tutması açısından önemlidir.

19. yüzyılın başlarında Napolyon'un yenilgiye uğratılmasından sonra, Osmanlılar Mısır'da yeniden egemenliklerini güçlendirmeye başladılar. İstanbul'dan valiler atama yoluna gittiler.

19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra Osmanlı yönetiminin yaptığı yenilikler, özellikle farklı dini grupların eşit haklara kavuşturulmaları Mısır'da da etkisini gösterdi.

Büyük devletlerin 19. yüzyıl boyunca Mısır'da ve Ortadoğu'nun başka bölgelerinde nüfuz sahibi olmak için diplomasinin tüm yöntemlerini kullandıkları, ayrıca gerektiğinde silahlı kuvvetlere de başvurdukları görülüyordu. Ancak bunlar yeterli değildi. Halkın nabzını tutmak, istihbarat sağlamak ve halkın, özellikle o ülkelerde yaşayan gayrimüslimlerin desteğini de kazanmak gerekiyordu. Bu görevi yapmakla görevlendirilenlerin başında misyonerler gelecekti.

Gerçekten büyük devletlerin Ortadoğu politikalarında misyoner örgütleri önemli bir rol oynadı. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen yabancı misyonerler bir yandan eğitim ve kültür faaliyetinde bulunurken, bir yandan da ülkede yaşayan farklı din ve etnik kökene mensup insanlar arasında ayrılıklar, düşmanlıklar yaratmaya çalıştılar. İlk hedeflerinden biri Araplar arasında Türk karşıtı düşünceleri yaymaya çalışmak oldu. 1866 yılında Amerikalı misyonerler Suriye Protestan Koleji'ni kurdular. Bu kolej daha son-

(124) Halm, *a.g.e.*, s. 105-107.

ra Amerikan Üniversitesi'ne dönüştürüldü. 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikalıların girişimiyle kurulan okulların sayısı 430'a, bu okulların öğrencilerinin sayısı da 23.500'e yükseldi.

Fransızlar da eğitim ve kültür alanında kendi nüfuzlarını yaymaya çaba gösterdiler. 1875 yılında Beyrut'ta bir Cizvit Koleji kurdular. Bu okul daha sonra Saint-Joseph Üniversitesi'ne dönüştürüldü. 1914 yılında Fransız okullarında 90.000 öğrenci bulunuyordu. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Hıristiyan Araplardan oluşuyordu. Müslüman öğrencilerin oranı yüzde 8.7'den ibaretti.

Amerikalılar ve Avrupalılar, aynı zamanda o bölgede basın üzerinde de etkili olmaya çalışıyorlardı. Amerikalılar 1834 yılında Lübnan'da bu amaçla çalışmaya başladılar. 1848'de de Hıristiyan basın organları faaliyete geçti. Görülüyor ki, halkın düşünce ve davranışlarını yönlendirmek için Amerikalılar ve Fransızlar daha o yıllardan itibaren bir yandan eğitimi, bir yandan da basını bir araç gibi kullandılar. Bu okullarda ve basında sürekli olarak Batı kültürünü, devlet sistemini ve teknolojisini öven propagandalar yapıldı. Bu çabaların sonucunda Arap dünyasında Batı'ya hayranlık duyan ve Türklere mesafeli yaklaşan bir elit sınıf oluştu. Hedef de zaten buydu.

1856 yılında Filistin'deki Nablus kentinde baş gösteren Osmanlı aleyhindeki ayaklanmalarda bu etkilerin izlerini görmek mümkündür. Türklere karşı bu olumsuz davranış, 19. yüzyılın ikinci yarısında Arap dünyasında yayınlanan bazı eserlerde de görülmektedir. Örneğin Abd al-Rahman Al Kawakibi'nin yazdığı ve Mekke'den söz eden *Şehirlerin Anası* adlı eserde Arapların Türklerden daha üstün olduğu teması işlenmekte, İslamiyet'in yeniden canlandırılması ve bir Arap halifenin seçilmesi gerektiği görüşüne yer verilmektedir.[125]

19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın büyük devletleri Mısır'a önemli yatırımlar yapmışlardı. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Mısır'ın stratejik önemini artırmıştı. Ancak ekonomik açıdan Mısır zor bir dönemden geçiyordu. Bir süre sonra borçlarını ödeyemez hale geldi. Bu durumdan yararlanan Avrupa ülkeleri Mısır'ın ekonomik yönetimine fiilen el koydular.

(125) Khader, *a.g.e.*, s. 76-78.

Hidiv İsmail yabancıların Mısır'ın mali işlerini yönetmelerinden rahatsızlık duyuyor ve "onların işlerini güçleştiriyordu". Böyle durumlarda İngilizlerin ve Fransızların aklına gelen ilk çözüm, Hidiv İsmail'in görevden alınıp yerine kendileriyle daha uyumlu çalışacak birini getirmekti. Öyle de yaptılar. İstanbul'daki padişahı ikna ederek, İsmail'in yerine Hidiv Tevfik'in geçmesini sağladılar. Tevfik dersini almıştı. Yabancılarla sürtüşmeye girerse başına nelerin geleceğini biliyordu. Onun için onların işine karışmama yolunu seçti.

Yabancıların Mısır'ın içişlerine karışmaları, ülkeyi uzun bir karışıklık ve istikrarsızlık dönemine soktu. 1878 ile 1882 arasında Mısır büyük bir siyasi istikrarsızlık içine girdi. Dört yıl içinde on bir başbakan ve hükümet değişti. Yani atanan başbakanlar ülkenin menfaati için çalışmaya, özellikle Mısır'ın bağımsızlığı için çaba göstermeye başladıklarında hemen İngilizlerin düşmanlığını kazanıyorlardı. İngilizler de hidivin üzerine baskı yaparak beğenmedikleri başbakanı ve bakanları görevden uzaklaştırıyor, kendi istediklerinin göreve getirilmesini sağlıyorlardı. Sonra ondan da memnun kalmazlarsa gene aynı yöntemle bir başkanını tayin ettiriyorlardı. Aslında bu durum, İngilizlerin etkilerini sürdürdükleri 1952 yılına kadar böyle devam etti. 1878 ile 1952 yılları arasında Mısır'da 59 kere başbakan değişti.

Hidiv Tevfik'in atandığı 1879 yılından sonra büyük toprak sahipleri ve şehirlerdeki aydınlar ülkenin durumundan, yabancıların baskılarından rahatsızlık duydular. Daha 1866 yılında oluşturulan fakat fazla ağırlığı olmayan bir meclis vardı. Şimdi o meclisteki temsilciler seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Devletin bütçesinin yapılmasında meclis de söz sahibi olmalı, ayrıca hidivin yetkilerini kısıtlayacak bir anayasa yapılmalıydı. Böyle bir gelişmeye yabancıların razı olmayacağı belliydi. Hidivi etkileyerek meclisin feshedilmesini sağladılar.

Muhalif aydınlar artık tek çareyi orduda görüyorlardı. Yabancıların baskılarına ve müdahalelerine ancak ordu karşı koyabilirdi. En azından onlar böyle sanıyorlardı. Orduda Memluk kökeninden gelenler güç kazanmaya başlamıştı. Bunların sözcüsü konumundaki Ahmet Urabi adlı bir albay, ordu içinde ağırlığını hissettirmeye başladı. O sıralarda yabancıların müdahaleleri orduda da tepki yaratmaya başlamıştı. Yabancılar, tasarruf nedeniyle ordu mevcudunun 15.000'den

7.500'e indirilmesini istiyorlardı. Ayrıca 2.500 subayın maaşları da yarıya indirilecekti.

Mısır'da durum patlamaya hazır bir bomba gibiydi. 18 Şubat 1879'da, subaylar ve askeri öğrenciler maliye bakanlığının önünde bir protesto gösterisi düzenlediler. O sırada maliye bakanlığında olan Başbakan Nubar Paşa ile İngiltere'nin atadığı Maliye Bakanı Charlie Wilson, kapının önüne çıkınca göstericilerin fiili saldırısıyla karşılaştılar. Artık bıçağın kemiğe dayandığı anlaşılıyordu.

Ertesi gün Nubar Paşa hükümeti istifa etti. Ancak İngilizler ve Fransızlar hidivin kendi başına hareket etmesine müsaade edecek değillerdi. Yeni kurulan hükümette Albay Urabi savaş bakanlığı görevini üstlendi. Aslında rejimin kuvvetli adamı oydu.

Askerler 1881 yılının ocak ayında Hidiv Tevfik'e bir muhtıra sundular. Mısır'da ilk defa askerler bir siyasi krize müdahale etmeye çalışıyorlardı. Hidiv, Urabi'yi ve bazı yardımcılarını görevden aldı. Onlar kılıçlarını teslim edecek ve sıkıyönetim mahkemesinde yargılanacaklardı.

Bu durum ordu içinde büyük çalkantı yarattı. Şubat ayında askerler savaş bakanlığını işgal ettiler. Urabi'nin serbest bırakılmasını sağladılar. Onun yerine savaş bakanlığına geçen Osman Rıfat Paşa görevden alındı.

Mısır'da artık fiilen yeni bir yönetim işbaşındaydı. Askerler, büyük toprak sahiplerinin, meclis üyelerinin ve ulemanın desteğiyle ülkeyi idare edeceklerdi. Şimdi ülkeyi yönetenlerin sloganı şuydu: "Mısır Mısırlıların olacaktır."

Bu bir devrim miydi? Pek sayılmaz. Urabi hem hidive hem de padişaha bağlılığını dile getiriyordu. Hatta II. Abdülhamit ona, imparatorluğa yaptığı hizmetler için bir nişan vermişti. Artık Mısır'da yönetimin milliyetçilerin eline geçtiği söylenebilirdi. Hiç değilse kısa bir süre için... Yabancılara ait bütün ekonomik varlıkların devletleştirilmesine başlandı.

İngilizler ve Fransızlar bu gelişmelerden büyük rahatsızlık duydular. Onların telkiniyle Hidiv Tevfik, 1881 yılının temmuz ayında hükümeti görevden aldı. Bunun üzerine askerler gene ayaklandılar. Abidin meydanında, hidivin sarayının önünde büyük bir gösteri yap-

tılar. Urabi hidive bir mesaj gönderdi: Saraya gelerek taleplerini bildirecektir.

Başlangıçta hidiv bu ayaklanmayı bastırmaya kararlıydı. Bir yanına Amerikalı Kurmay Başkanı Stone Paşa'yı, öbür yanına da başbakanı alarak sarayın muhafız bölüğüne gitti. Ancak gördüğü manzara, askerlerin üzerinde Urabi'nin kendisinden daha büyük gücü ve nüfuzu olduğuydu. Çaresizlikten Urabi'yi kabul etti. Askerler Şerif Paşa'nın başkanlığında bir hükümetin kurulmasını, meclisin yeniden açılmasını ve ordu mevcudunu 18.000'e çıkartmasını istiyorlardı. Hidiv bu talepleri kabul etti, reddedecek gücü yoktu.(126)

Devrilen hükümetteki savaş bakanıyla 50 subay, Urabi'ye suikast düzenleme suçlamasıyla yargılandılar. Mısır'da dengeler günden güne değişiyordu.

Yeni Başbakan Mahmut Sami el-Barudi, Urabi'nin etkisi altındaydı. Onun talebi üzerine, devlet yönetimine İngiliz ve Fransızların yerleştirdikleri uzmanları görevlerinden uzaklaştırdı. Bu, bardağı taşıran damla oldu. İngilizlerle Fransızlar bu kadarına tahammül edemezlerdi. Daha sonra Gambetta Notası olarak adlandırılacak muhtıra niteliğinde bir bildiri yayınladılar. Bu yabancıların Mısır'a ilk müdahalesi değildi, son müdahalesi de olmayacaktı. Bildirinin özü şuydu: Bu iki ülke hidivi içeriden veya dışarıdan gelebilecek bütün saldırılara karşı koruyacaklardı. Bu ifadeler, hidivin yabancıların himayesi altına girdiğini ve ülkede söz sahibi olanın bu iki yabancı devlet olduğunu artık açıkça gösteriyordu. Bildiride ayrıca Urabi'nin görevden alınması da isteniyordu. Bu talep hidiv tarafından derhal yerine getirildi.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen "dışarıdan yönlendirilen hükümet" modeli şimdi Mısır'da da uygulanıyordu. Aslında bu model, o zamandan beri dünyanın pek çok yerinde büyük devletlerin uygulamaya çalıştıkları bir yöntem olacaktı.

Bu bildiriden sonra Urabi'nin kamuoyundaki itibarı arttı. O da bir açıklama yaparak, hidivi yabancı ülkelerin çıkarlarını kollamakla ve ülkesine ihanet etmekle suçladı. Başbakan kabinesindeki bakanların çoğu görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

---

(126) Rogan, Eugene, *Histoire des Arabes*, Perrin, New York, 2013, s. 167-174

İngilizler ve Fransızlar bu başkaldırıya daha fazla tahammül edemezlerdi. Artık silahlar konuşacaktı. Bu iki ülkenin savaş gemilerinden oluşan bir filo, 1882 yılının mayıs ayında Mısır sularına gönderildi. Hidivin de artık Kahire'de kalma olanağı kalmamıştı. O da İskenderiye'ye geçti. Mısır hidivi artık İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin koruması altında görev yapacaktı. Ancak bir süre sonra Fransız donanması İskenderiye önlerinden çekildi. Fransız anayasasına göre askeri bir müdahale için parlamentonun desteği gerekiyordu ve Fransa'nın Tunus ve Cezayir'deki askeri ve siyasi girişimleri nedeniyle, parlamentonun Mısır'da da bir harekât yapılmasına izin vermesi olasılığı zayıftı. Şimdi İngiltere tek başına Mısırlılarla karşı karşıya kalmıştı.

11 haziranda İskenderiye'de yabancılara karşı güçlü bir protesto gösterisi başladı. Bu gösteri silahlı eyleme dönüştü. 50 kişi öldü, çok sayıda insan yaralandı. Avrupa basını yangına körükle gidiyordu. Bu olayları Hıristiyanlara yönelik bir katliam olarak yansıttı.

Mısır'da ipler Urabi'nin elindeydi. Kendisi 1882 yılının temmuzu ile aynı yılın eylül ayı arasında sadece üç ay başbakanlık koltuğunda oturmuştu. Ancak başbakan olmadan da ülkenin önemli kararlarının alınmasında ağırlığı olan bir komutandı.

İngiliz komutanı Amiral Seymour'a Londra'dan talimat geldi: "Şehri bombardıman edin!" 11 Eylül 1882'de İngiliz savaş gemileri İskenderiye'ye daha ağır bir bombardımana başladı. Bütün şehir alevler içinde kaldı.

Yaşananlar üzerine, Urabi düzeni korumak için İskenderiye'ye 12.000 kişilik bir birlik gönderdi. Bu karşılıklı restleşmenin nasıl bir sonuç verebileceğini tahmin etmek güç değildi.

İngiliz donanmasının komutanı Beauchamp Seymour bir ültimatom yayınladı. Şehri koruyan tabyalar kaldırılmazsa, İskenderiye daha ağır bir şekilde bombardıman edilecekti. Urabi'nin geri adım atmaya niyeti yoktu. Şehrin savunma tedbirlerini büsbütün güçlendirdi. Ancak İngiliz donanmasıyla kendi birlikleri arasındaki güç dengesini iyi hesap edememişti.

Mısır ordusunun geri çekilmekten başka seçeneği yoktu. 14 temmuzda İngiliz gemilerinden çıkarılan bir birlik İskenderiye'yi denetim altına aldı. Bu bombardıman sırasında kaç kişinin, kaç masum

insanın, kadın ve çocuğun hayatını kaybettiği bilinmiyor. Bu harekât 75 yıl sürecek İngiliz işgalinin ilk adımını oluşturdu.

İngilizler artık Mısır'ın kalbini, yani Kahire'yi ele geçirmeyi hedefliyorlardı. Sir Garnet Wolseley'in komutasında 20.000 kişilik bir birlik karaya çıkarıldı ve Kahire'ye doğru yürüyüşe geçti. Ancak Mısır savunmasını aşamadı ve İskenderiye'ye geri döndü. Şimdi başka bir strateji izlenecekti. İngiliz birlikleri Süveyş'e bir çıkartma yaptı. Kanalın denetimini ele geçirdi, oradan Kahire'ye doğru bir harekâta başladı. Bu defa Mısır birlikleri gafil avlanmıştı. Tall al-Kabir'deki çatışmada Mısırlılar yenildi. Artık Kahire yolunda bir engel kalmamıştı. Mısır hükümeti bu yenilgi üzerine düştü. İngilizler Urabi'yi Kahire'de ele geçirip yargıladılar. Urabi vatana ihanet suçundan ölüm cezasına mahkûm edildi. Ancak bu ceza daha sonra sürgüne dönüştürüldü ve Urabi Seylan'a gönderildi. İngilizler açısından ciddi bir sıkıntı bertaraf edilmişti.

Mısır tarihine yabancılara direnebilen bir lider olarak geçen Urabi, 18 yıl sonra Hidiv II. Abbas tarafından affedildi ve 1901 yılında ülkesine döndü. Hidive bağlılığını bildirdi ve artık siyasete karışmayacağını açıkladı. Zaten karışacak gücü de kalmamıştı.[127]

Urabi Paşa'nın ayaklanmasıyla Mısır yönetimini ele geçiren milliyetçiler acı bir tecrübe yaşamışlar ve sömürgeci devletlerin kendi çıkarlarını korumak için neler yapabileceklerini görmüşlerdi.

Tüm bunlar olurken, Mısır toprakları üzerinde egemenlik hakkı bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun görüşünü alan olmuş muydu? Osmanlılar Mısır'daki gelişmelere müdahale girişiminde bulunmuşlar mıydı? Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar başka gailelerle meşgul oldukları, 1878 Berlin Antlaşması'nın yaralarını sarmakla uğraştıkları için o devirde İngiltere'ye karşı çıkacak durumda değillerdi. Mısır'ın yavaş yavaş ellerinden kaymasına ses çıkaracak siyasi ve askeri güce de sahip değillerdi.

Artık Mısır İngiltere'nin nüfuz bölgesi içindeydi. Yönetimin ismi ve şekli değişse bile, Mısır'ın İngiltere'nin politikasına aykırı bir tutum içine girmesi söz konusu olamayacaktı. Ondan sonra uzun yıllar

(127) Rogan, *a.g.e.*, s. 175-180.

boyunca Ortadoğu ülkelerindeki bağımsızlık yanlısı milliyetçi akımların kaderi farklı olmayacak, stratejik ve ekonomik değeri büyük olan bu bölgede bağımsızlık ve demokrasi hareketleri her defasında silahla bastırılacak ve halkın egemenliğine dayalı rejimlerin iş başına gelmesine izin verilmeyecekti. Bunun tek istisnası, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti olacaktı.

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması, İngiltere'ye Mısır'a resmen el koyma fırsatı verecekti. İngilizler artık Mısır'ı kendi toprakları gibi idare ediyorlardı. İlk yaptıkları iş, Türkiye yanlısı bir politika izleyen Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı görevden almak oldu. Daha sonra gelen hidivler de Türkiye yanlısı bir tavır almaktan çekindiler. İngilizler sonunda saray yaverlerinden Fuad'ı kral unvanıyla tahta geçirdiler. Artık Mısır'ı onu kullanarak idare edeceklerdi.[128]

O tarihten sonra neler oldu?

1922 yılında İngiltere, Mısır'la ikili bir antlaşma yaparak, Mısır'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını tanıdı. Ancak bu bağımsızlık, kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm bir sözde bağımsızlıktı. İpler gene İngiltere'nin elindeydi.

Bununla birlikte 1923 yılında bir anayasa kabul edildi. İngiltere'nin etkin denetimi görmezlikten gelinecek olursa, bu anayasaya göre Mısır çok partili demokratik bir ülke görünümü kazanmıştı. Belirli aralıklarla meclisin iki kanadı için seçimler yapılıyor, erkek vatandaşların tümüne seçme ve seçilme hakkı tanınıyor ve basın özgürleştiriliyordu. O yılları Mısır'ın altın yılları sayanlar var. Oysa gerçek durum neydi?

Aynı yıllarda her alanda tam bağımsızlık ilkesiyle ulusal egemenliğe dayalı bir cumhuriyet kuran Türkiye, Atatürk'ün önderliğindeki Milli Mücadele ve daha sonra imzalanan Lozan Antlaşması'yla, dönemin en büyük devletlerine karşı egemenliğini ve eşitliğini kabul ettirmişti. Oysa Mısır'da 1923 Anayasası'na rağmen İngilizlerin her alandaki etkinliği sürüyordu.

Bölge halklarının sömürgecilere tepkisi gecikmedi. Ayaklanma, daha 1919 Paris Barış Konferansı sürerken Mısır'da çıktı. Onlar

(128) Ortaylı, *a.g.e.*, s. 74.

da bağımsızlıklarını elde etmek istiyorlardı ve bunun için Paris Konferansı'na katılarak taleplerini dile getirmek için de girişimde bulunuyorlardı. Ancak İngilizlerin, 1914 yılının aralık ayında Hidiv II. Abbas'ı devirerek Mısır'ı himayeleri altına almalarından sonra Mısırlılara söz hakkı vermeye niyetleri yoktu. Hidiv II. Abbas'ın yerine geçen Hüseyin Kamil'in gerçek anlamda hiçbir gücü yoktu. Mısır'da gene İngilizler ne isterse o olacaktı. İngilizlerin, Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'ın geçiş yolunu denetleyen ve İngiliz İmparatorluğu'na bağlı birliklerin geri üssünü oluşturan Mısır'ı başkalarının yönetimine bırakmak gibi bir düşünceleri yoktu.

Mısır'ın milli çıkarlarını savunanların da İngilizlere boyun eğmeye niyetleri yoktu. Toplumun ileri gelenlerinden Abdel-Aziz Fehmi ile Ali Sharawi, İngiltere'nin Kahire'deki yüksek komiseri Reginald Wingate'ı ziyaret ederek, milliyetçi liderlerden Zaghloul'un Paris Konferansı'nda Mısır halkını temsil etmesini istediklerini söylediler. Yüksek komiserin cevabı kuru bir "hayır"dan ibaretti. İngiltere, Mısır'ın Barış Konferansında temsil edilmesini istemiyordu. Üstelik Zaghloul'un Mısır halkını temsil etme yetkisi de yoktu. Halk buna tepki gösterdi. Binlerce Mısırlı imza toplayarak Zaghloul'un Mısır halkını temsil ettiğini ilan ettiler.

İngiliz diplomasisi devreye girdi. Mısırlılar Paris'teki uluslararası konferansta temsil edilemezlerdi, ancak Zaghloul Londra'ya giderek görüşlerini İngiliz hükümetine anlatabilirdi.

Mısırlı milliyetçiler İngiltere'nin bu önerisini kabul etmediler. Halk ısrar edince Zaghloul'u tutukladılar ve diğer milliyetçi liderle birlikte Malta adasına sürgüne gönderdiler. Malta, İngiliz sömürgecilerinin etki altına almak istedikleri ülkelerin siyasi liderlerini ve aydınlarını sürgüne gönderdiği bir yerdi. Türk aydınları ve siyasetçileri de bu tecrübeyi yaşamışlardı.

Mısırlı milliyetçiler buna şiddetli tepki gösterdiler ve büyük bir ayaklanma başladı. Daha üç yıl önce Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in liderliğindeki Arapları Osmanlılara karşı ayaklandırırken, Mısırlıları yanına çekmeyi başaran İngilizler şimdi onların boy hedefi olmuştu. 9 mart günü öğrenciler Kahire'de İngiliz idaresine bağlı kurumları işgal ettiler. Trenler, tramvaylar, elektrik idaresi çalışamaz hale gel-

di. İngiliz güvenlik güçleri buna çok sert karşılık verdi ve çok sayıda Mısırlı hayatını kaybetti. İngilizlerden de ölenler oldu. El-Ezher Üniversitesi bu ayaklanmanın merkezlerinden biriydi.

Kahire'deki ayaklanma başka şehirlere, hatta köylere de sıçradı. Telgraf hatları imha edildi. Şehirlerde işçiler genel greve gittiler. Arap dünyasında ilk defa gerçek bir milliyetçi hareket başlamıştı. O zaman adına Arap baharı konulmamıştı ama halkın kendi kaderine sahip olması hedefi açısından bu gerçek bir Arap baharı sayılabilirdi. Üstelik bir sömürge devletine karşı direnişe geçilmişti. Bu direnişin bir özelliği de şuydu: ilk defa Mısırlı kadınlar siyasi mücadelede ön plana çıkmışlar ve güvenlik güçlerine karşı direnişe geçmişlerdi. Bu sıralarda Wafd (Delegasyon) Partisi kuruldu. Çünkü bu direnişin kaynağında, Paris Konferansı'na bir delegasyon gönderme talebi yatıyordu.

Direniş sonuç verdi. Zhagloul ve arkadaşlarının Paris Konferansı'na katılmalarına sonunda izin verildi ama İngilizlerin oyalama ve geciktirme taktikleri kendi açılarından başarılı olmuştu. Çünkü Zaghloul ve arkadaşları Paris'e vardıklarında Amerikalıların, Mısır'ın İngiltere'nin himayesine girmesini kabul ettiğini öğrendiler. Bu, direnişçiler ve genel olarak Mısır milliyetçileri için soğuk bir duş oldu. Artık Wilson Prensipleri de bir işe yaramayacaktı.

1919 ile 1922 yılları arasında Mısırlı milliyetçiler bazen İngilizlerle sokak mücadelelerine giriştiler, bazen de müzakereye razı oldular. Onların hedefi Mısır'ı tam bağımsızlığına kavuşturmaktı.[129] Aynı tarihlerde Mısır'a uzak olmayan bir ülkede, Türkiye'de tam bağımsızlık uğruna büyük bir mücadele yapan bir lider vardı: Mustafa Kemal Paşa. O ülkesinin tüm varlığını ve gücünü arkasına alarak ve halkının tam desteğini sağlayarak, emperyalizme karşı yürüttüğü mücadeleyi başarıya ulaştırmıştı. Aynı mücadele Mısır'da da başarıya ulaştırılabilir miydi? Ne yazık ki, o tarihlerde Mısır'da Mustafa Kemal'in özelliklerine sahip bir lider ortaya çıkamamıştı. Bir Mısır büyükelçisi, özel bir görüşmemizde o günlere atıfta bulunarak bana şöyle demişti: "Bizim en büyük talihsizliğimiz Atatürk gibi bir lider çıkartamamış olmamızdır."

(129) Rogan, *a.g.e.*, s. 213-229.

Mısır'daki milliyetçiler, 1919 yılında başlattıkları direnişin Mısır'ı tam bağımsız bir devlet olmaya götüreceğini umuyorlardı. Ama ne yazık ki bunu gerçekleştiremediler. Sonunda varılan uzlaşma tam bağımsızlığın çok gerisindeydi.

Görünüşte İngilizler 1928 yılında himaye rejimini sona erdirmişler ve Mısır'ın bağımsız bir devlet olmasını kabul etmişlerdi. Ama bazı kayıt ve şartlarla... Bu koşulları kabul etmek, fiilen Mısır'ın bağımsız bir devlet olma hedefinden vazgeçmek anlamına geliyordu. Bazıları sınırlı bir bağımsızlıktan söz ediyorlardı. Oysa bağımsızlık sınır tanımayan bir kavramdı. Yarım bağımsızlık olamazdı. O nedenle Atatürk her alanda tam bağımsızlık hedefini her vesileyle milli bir hedef gibi ifade ediyordu. Mısırlılar, bu bağımsızlığı kısıtlayıcı hükümlerden yararlanan İngilizlerin Mısır'daki askeri üslerini koruması, Süveyş Kanalı üzerindeki denetim hakkını muhafaza etmesi ve vesayet döneminde olduğu gibi Mısır'ın içişlerine karışma hakkını elinde bulundurmasına razı olacaklardı. Başka bir deyişle, Mısır'a verilen bağımsızlık içi boş bir kavramdan ibaretti ve İngiltere Mısır üzerinde nüfuzunu etkin biçimde sürdürecekti.

Türkiye I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletler arasında yer almasına rağmen, emperyalist ülkelerin desteklediği işgal kuvvetlerini ülkesinden çıkartarak, Lozan'a galip devletlerle eşit koşullarda bir devlet olmuştu. Buna karşılık dünya savaşını kazanan İngiltere'yle birlikte Osmanlılara karşı mücadele eden Mısır, savaştan sonra galip devletlerin himayesi altında kısıtlı haklara sahip bir ülke olmaktan ileri gidememişti. 1919 yılında Arap milliyetçilerinin başlattığı direniş ve bağımsızlık hareketi maalesef amacına ulaşamamıştı.

O yıllarda İngiltere, İngilizlerle yakın ilişki içinde olan saray ve Wafd Partisi, Mısır'da üç ağırlık merkezini oluşturuyordu. Tabii son söz daima İngilizlerdeydi. Ancak bu üç güç merkezi arasında uyum sağlandığını söylemek zordu.

1917 ile 1936 yılları arasında monarşinin başında olan Kral Fuad, Wafd Partisi'ne karşı katı ve olumsuz bir tutum içindeydi. Wafd bir yandan İngiltere'den Mısır'ın gerçek anlamda bağımsızlığını kopartmaya çalışıyor, bir yandan da parlamentonun krala karşı gücünü artırması için çaba gösteriyordu.

Bu güç çatışmasının ne sonuç vereceği seçimlerde belli olacaktı. Hiç değilse öyle sanılıyordu. 1919'lardaki milliyetçi hareketin önderlerinden olan Saad Zaghloul'un başkanlığındaki Wafd Partisi, 1924 seçimlerinde meclisteki koltukların yüzde 90'ını elde ederek büyük bir başarı kazandı.

Kralın, Zaghloul'u başbakanlığa atamaktan başka çaresi yoktu. 1924 yılının mart ayında göreve başlayan Zaghloul'un ilk hedefi, İngiltere'yle gerçek bir bağımsızlık için müzakerelere girişmek oldu. Daha önce 1922 yılında İngiltere'yle yapılan antlaşmada tam bağımsızlığı kısıtlayan dört madde vardı:

- İngiltere'nin Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyeti devam edecek.
- Mısır'daki İngiliz askeri üsleri varlığını sürdürecek.
- Yabancılara verilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Mısır'da da kapitülasyon denilen imtiyazlar devam edecek.
- İngiltere'nin Sudan üzerindeki hâkimiyeti kabul edilecek.

Bu koşulları kabul etmiş bir ülkenim bağımsız sayılması mümkün değildi. Onun için şimdi seçimle gelen bir hükümet İngiltere'yle tam bağımsızlık görüşmelerine başlamak istiyordu.

Bütün bu konular diplomasi kuralları içinde görüşülebilirdi. Ancak öyle olmadı. 9 Kasım 1924'te İngiltere'nin Sudan'daki Genel Valisi Lee Stack, Kahire'ye arabasıyla giderken Mısırlı milliyetçilerin açtıkları ateş sonucunda öldürüldü.

İngiliz hükümeti, bu olayı Sudan üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek için bir vesile saydı ve Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Allenby, Mısır başbakanına yedi maddelik bir ültimatom verdi. Bu ültimatomun en önemli maddelerinden biri, Sudan'la ilgili statükonun İngiltere'nin talepleri doğrultusunda değiştirilmesiydi.

Başbakan Zaghloul İngiltere'nin baskısına direndi ve ültimatomu kabul etmedi. İngiltere'nin, seçimle işbaşına gelmiş de olsa bir Mısır başbakanının itirazını dikkate almaya niyeti yoktu. Sudan hükümetinden bu ültimatomun derhal uygulanmasını istedi. Bu durumda Zaghloul'un yapabileceği tek şey vardı: istifa etmek. O da bunu yap-

tı. Kral Fuad onun yerine kendine yakın bir kişi olan İsmail Sıtkı'yı başbakanlığa getirdi. Bununla da yetinmedi. Parlamentoyu feshetti. Böylece milliyetçilerin en büyük dayanağı olan yasama organı ortadan kalkmıştı. Kral ülkeyi dilediği gibi idare edebilirdi. Kralın yakını İsmail Sıtkı, artık hükümeti kralın istediği gibi yönetecekti. Wafd Partisi'nin başında ise Mustafa al-Nahhas bulunuyordu.

Son sözü halk mı söyleyecekti? Mısır gerçek bir demokrasi olsa öyle olurdu, ama orada demokrasiye geçmeyi yabancılar da kral da pek arzu etmiyordu. 1929 yılında yapılan seçimleri gene Wafd Partisi büyük çoğunlukla kazandı. Meclisteki 235 koltuğun 212'sini Wafd Partisi elde etmişti. Partinin Başkanı Mustafa al-Nahhas başbakanlığa atandı. Nahhas'ın da ilk hedefi Mısır'ı gerçek bir bağımsızlığa kavuşturmaktı. Bu amaçla İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'la görüştü. İki ülke arasında yaklaşık bir buçuk ay süren müzakereler başarısızlıkla sonuçlandı. İngilizler bir kere daha Sudan meselesini ön plana çıkarttılar. Bu konuda Mısır'ın İngiliz taleplerini kabul etmesi mümkün değildi. Sudan Mısır için bir milli mesele haline gelmişti.

Bu ortamdan yararlanan kral ve bazı muhalefet partileri Al-Nahhas'ı istifaya zorladılar. Şimdi yeni hükümeti kim kuracaktı? Bu konuda kuşkusuz İngilizlerin tercihi önem taşıyordu ve onlar bu tercihi İsmail Sıtkı lehinde kullandılar.

Sıtkı, temsili demokrasiye sıcak bakan bir siyasetçi değildi. Kral, Sıtkı ile işbirliği yaparak parlamentoyu feshetti. Seçimler ertelendi ve krala çok geniş yetkiler tanıyan yeni bir anayasa yapıldı. Her nedense tek adamın iradesine dayanan bir rejim kurmak isteyenler, öncelikle anayasanın buna olanak tanıyacak şekilde değiştirilmesini talep ediyorlardı. Dünya tarihinde de, bugünlerde de bunun örnekleri görülmüştü ve görülüyor.

Özetle Mısır, 1930'dan itibaren üç yıl boyunca parlamentodan yoksun biçimde, sadece kralın kararnameleriyle idare edildi.

Bir önceki Başbakan Mustafa al-Nahhas, bu gelişmelere seyirci kalacak değildi. Parlamentonun kapatılmasına karşı büyük bir halk hareketi başlatıldı. Başbakan Sıtkı, protestoları aşırı güç kullanarak önlemeye çalıştı. İskenderiye'de 25 gösterici öldürüldü ve 400 kişi de yaralandı.

1930 yılının ekim ayında Mısır yeni bir anayasa kabul etti. Buna göre kralın yetkileri daha da artırılıyor, senatörlerin yüzde 60'ına seçme hakkı tanınıyor ve meclisteki milletvekili sayısı 235'ten 150'ye indiriliyordu.

Bu yeni rejimin ayakta kalabilmesi için bulunan çare, basının üzerindeki baskıları artırmak ve eleştiride bulunan gazetecileri hapsetmekti. Dünyada demokrasinin öncülüğünü yapan İngilizlerin, Mısır için önerdikleri siyasi rejim buydu.

Yeni anayasaya göre yapılacak seçimler halkın eğilimlerini ortaya koyacaktı. Sıtkı Halk Partisi adında yeni bir parti kurdu. Bu aslında kralın partisi de sayılabilirdi. O tarihlerde Mısır'da devletin başındakilerin partiler arasında tarafsız kalmak gibi bir alışkanlıkları yoktu!

Wafd ve Liberal Parti, 1931 yılının mayıs ayında yapılan seçimleri boykot ettiler. Neredeyse rakipsiz olarak seçimlere katılan halk partisi ezici bir çoğunluk kazandı. Ancak Mısır halkı ve basını bu sonucu içlerine sindirememişti. Şiddetli sokak gösterileri oldu. Kamu düzenini korumak amacıyla çıkarılan anayasa, bu düzenin büsbütün bozulmasına yol açmıştı. İngilizler de sonunda bu durumdan rahatsız oldular. Kral, 1933 yılının eylül ayında Sıtkı'yı başbakanlık görevinden aldı. 1930 tarihinde kabul edilen anayasayı lağvetti. Şimdi artık ülkeyi tek başına yönetecekti.

Aslında Mısır'ı yöneten liderlerin, anayasal bir sistem içinde adım adım demokrasiye geçmek gibi bir niyetleri evvelce de olmamıştı, şimdi de yoktu.

Daha 1880'lerde Hidiv Tevfik'in en büyük destekleyicilerinden Başbakan Şerif, hazırlattığı anayasa beğenilmeyince şöyle diyordu: "Mısırlılar çocuk gibidir ve onlara çocuk muamelesi yapmak lazımdır. Onlara bir anayasa önerdim. Bundan memnun olmazlarsa anayasasız bir rejimde yaşayacaklardır. Ben Milli Partiyi kurdum. Bensiz yapamazlar. Köylüleri yönlendirmek lazımdır." İşte o tarihlerde demokrasi anlayışı buydu ve bu anlayış Mısır'da direniş hareketlerine yol açan en önemli nedenlerden biriydi.

Kral Fuad'ın 1933 yılında ortaya koyduğu tek adam yönetimi arzusuna karşı çıkan Wafd Partisi baskılarını artırdı, İngilizler de baş-

langıçta kendilerinin yönlendirmesiyle ortaya çıkan bu durumun sürdürülemeyeceğini anladılar. Kral 1935 yılında yeniden 1923 anayasasına dönülmesini kabul etti. Bir yıl sonra da tahtını oğlu Faruk'a devretti. 1936 yılında yapılan yeni seçimlerde Wafd yeniden seçimleri kazanıp iktidara geçti. Suni yöntemlerle, zorlamalarla, dış baskılarla bir ülkeyi yönetmek mümkün olamıyordu.

Ne yazık ki, o yıllarda dünyadaki gelişmeler Mısır'ın özgürlük ve istikrar içinde yaşamasına izin vermedi. Nazi Almanyası'nın ve Mussolini İtalyası'nın etkisiyle Mısır'da "Genç Mısır" adı altında açıkça faşizmi savunan gruplar ortaya çıkmaya başladı.

İngilizler, bu yeni koşuları dikkate alarak, 1936 yılında Mısır'la ilişkilerini yeniden düzenleyen bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşma Mısır'a uzun zamandan beri özlediği bağımsızlığı verecek miydi? Pek değil. Mısır dış ilişkilerinde gene İngiltere'ye öncelik verecekti, İngiliz askeri üsleri varlığını sürdürecekti, Sudan İngiliz denetimine girecekti. Peki Mısır bu antlaşmadan ne kazanmıştı? Sadece Milletler Cemiyeti'ne üyelik hakkı. Böylece Mısır, Irak'la birlikte Milletler Cemiyeti'ne üye olan iki Arap devletinden biri olma özelliğini kazanıyordu, o kadar.[130]

Müslüman Kardeşler'in Ortaya Çıkışı

Kral, İngilizler ve Wafd Partisi arasında bu nüfuz mücadeleleri ve kuvvet gösterileri sürerken Mısır'da ülkenin, hatta bölgenin geleceğini büyük ölçüde etkileyecek yeni bir gelişme yaşandı: 1928 yılında Hasan el-Banna tarafında Müslüman Kardeşler isimli bir örgüt kuruldu. Şeriata dayalı bir devlet düzeni kurulmasını amaçlayan bu örgüt, kısa zaman içinde yalnız Mısır'da değil, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diğer ülkelerde önemli bir siyasi güç haline geldi. 1920'li yıllarda Mısır'da başka örgütler de kurulmuştu. Örneğin Mısr-el Fatah örgütü milliyetçi düşüncelerin yayılmasına çalışıyordu. Ancak bu örgütlerden hiçbiri Müslüman Kardeşler'in gücüne erişememişti. 1929 yılında sadece dört şubesi bulunan bu örgütün şube sayısı 1949'da iki bine yükselmişti. Üye sayısı da 600.000'e çıkmıştı.

(130) Rogan, *a.g.e.*, s. 261-264.

Müslüman Kardeşler Örgütü'nün ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biri, İngiltere'nin uyguladığı baskı politikasıydı. Gerçekten bu örgüt, başlangıçta İngiltere'nin Mısır'daki varlığına ve İngilizlerin ülkenin siyasetine karışmalarına son vermek amacıyla kurulmuştu. Hedefleri sadece bu olsaydı, Müslüman Kardeşler'e anti-emperyalist bir örgüt olarak bakmak mümkün olabilirdi. Ancak Müslüman Kardeşler'in amacı sadece İngilizleri Mısır'dan uzaklaştırmak değildi. Onların daha büyük amaçları vardı. Müslüman Kardeşler yalnız Batılıların Mısır'daki siyasi varlığına değil, kültürüne, müziğine, sanatına ve yaşayış biçimine de karşıydı. El-Banna'ya göre, "Batı uygarlığı iflas etmiş ve yozlaşmış bir uygarlık"tı. Mısır'da ve halkı Müslüman olan ülkelerde şeriat düzenine dayalı İslami bir hükümet kurulmalıydı.

Peki, Müslüman Kardeşler'in parlamenter sisteme bakış açısı nasıldı? Başlangıçta bu konudaki görüşleri biraz karışıktı. 1942 seçimlerinde 17 Müslüman Kardeşler üyesi meclise aday oldu. Adaylardan biri de El-Banna'nın kendisiydi. Ancak bunlardan hiçbiri seçimlerde başarılı olamadı. Seçimlerde hile yapıldığı iddiaları, siyasi partilerin olumsuz tutumları gibi nedenlerle, Müslüman Kardeşler parlamenter sistemden giderek uzaklaştı. Onlar artık sistem karşıtı bir örgüt olmuşlardı. Şimdi mücadelenin temel dayanağı "cihat" olacaktı. Cihada katılmak her Müslümanın görevi sayılacaktı. İslam ülkelerinin sınırları genişletilecek ve Müslümanlar inançsızlar tarafından yönetilmeyecekti. Peki, bu cihadın hedefi kim olacaktı? Öncelikli hedef Müslümanların topraklarını işgal eden emperyalist ülkeler ve Siyonistler olacaktı. Ama bundan ibaret değil. Müslüman Kardeşler'e karşı çıkan gruplar ve Mısır hükümeti de hedefler arasındaydı.[131]

1930 yılında Müslüman Kardeşler silahlı milis grupları kurmaya başladı. Bunlara Okçular (jawala) ve Tugaylar (kataib) deniliyordu. Bunlar o tarihlerde Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan otoriter siyasi partilerin milis gruplarından esinlenmiş olabilir miydi? Diğer Mısır siyasi parti ve kuruluşları da kendi milislerini kuruyorlardı. Aşırı mil-

(131) Wickham, Carrie Rosefsky, *The Muslim Brotherhood,* Princeton University Press, New Jersey, 2013, s. 20-26.

liyetçi Genç Mısır hareketinin militanlarına Yeşil Gömlekliler, Wafd Partisi'ninkilere de Mavi Gömlekliler deniliyordu.

Müslüman Kardeşler, 1942-1943 yıllarında ayrıca başka gizli örgütler de kurmuştu. Bunlara "özel bölüm" ve "gizli teşkilat" deniliyordu. Bu gizli örgütlerin görevi bir yandan İngiliz tesislerine, bir yandan da Mısır polisine ve hükümet yetkililerine suikastlar düzenlemekti.

El-Banna, Birleşmiş Milletler İsrail devletinin kurulmasını kararlaştırdıktan sonra, 1948 yılının nisan ayında Filistin'de savaşmak üzere Müslüman Kardeşler militanlarından oluşan üç tabur gönderdi. Bu arada Mısır'daki Yahudilere ait binalara ve işyerlerine saldırılar düzenlendi. Çok sayıda Yahudi öldürüldü ve yaralandı. Müslüman Kardeşler'in "gizli teşkilat"ı bu saldırıların düzenleyicileri arasındaydı. Müslüman Kardeşler artık fiilen bir terör örgütüne dönüşmüştü.

Saldırılar bununla da sınırlı kalmıyordu. Müslüman Kardeşler militanları 1948 yılının mart ayında ünlü bir yargıcı öldürdüler. Bu ve başka saldırılar 1948 yılının aralık ayında Müslüman Kardeşler Örgütü'nün yasaklanmasıyla sonuçlandı. Ancak bu yasaklama örgütün eylemlerini sona erdirmeyecekti. Birkaç hafta sonra Müslüman Kardeşler'in milisleri, Başbakan Nukraşi Paşa'yı bir suikast sonucunda öldürdüler. Mısır hükümeti bu eylemleri karşılıksız bırakmadı. Hükümet güçleri, 12 Şubat 1949'da örgütün lideri El-Banna'yı vurarak öldürdü. Bu olayın yargılanması sırasında, Mısır Mahkemesi Müslüman Kardeşler Örgütü üzerindeki yasaklama kararını kaldırdı. Örgüt yargıya kadar sızmış mıydı, yoksa yasaklanmış örgütün daha da tehlikeli olabileceği mi düşünülmüştü? Bilinmiyor. Şimdi örgüt yeni bir liderle, uzun yıllar hâkimlik yapmış olan Hasan al-Hudaybi ile yoluna devam edecekti.

Nasır ve arkadaşları tarafından kurulan "Özgür Subaylar" hareketinin 1952 yılında düzenlediği hükümet darbesinden sonra, Müslüman Kardeşler yeniden gündemin ön sıralarına çıktı.

1954 yılında Cemal Abdül Nasır, darbenin liderliğini eline almış ve durumunu güçlendirmişti. Müslüman Kardeşler ise yeni yönetime şeriat hukukunu uygulaması için çağrılar yapıyor ve Nasır'ı değil, onun rakibi olan General Necib'i destekliyordu. Nasır'ın politi-

kası Müslüman Kardeşler'in şeriat özlemleri doğrultusunda değildi. Hatta darbeden sonra Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay'ı ziyaret eden Nasır ve arkadaşları, kendilerinin Atatürk'ün devriminden esinlendiklerini ve onun izinden gitmek istediklerini söylemişlerdi. Ne yazık ki, o sırada Türkiye Mısır'la sıcak ilişkiler kurmak için önüne gelen bu fırsatı kaçırdı. Büyükelçi Tugay'ın eşi darbecilerin devirdiği Kral Faruk'un akrabasıydı ve biraz da bu nedenle Nasır'ı ve arkadaşlarını soğuk karşılamış ve birkaç gün sonra da bir davette Nasır'ın elini sıkmayı reddettiği için sınır dışı edilmişti. Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler bu olaydan sonra yıllarca düzelmemişti.

Müslüman Kardeşler, Atatürk'ün ilkelerini benimsediğini söyleyen Nasır'a şeriat düzeni kurulmasını öneriyordu. Bu arada sokak çatışmalarını da sürdürüyordu. Kahire Üniversitesi'ndeki bir çatışmadan sonra Nasır, 13 Ocak 1954 tarihinde Müslüman Kardeşler'i yasakladı.

19 ekimde Nasır, İngiltere'nin Mısır'ı terk etmesini sağlayan bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmanın bazı hükümleri Müslüman Kardeşler'in tepkisini çekmişti. Bu antlaşmadan bir hafta sonra Müslüman Kardeşler'in gizli örgütünün üyelerinden Mahmud Abdel Latif, açık havada düzenlenen bir toplantıya katılan Nasır'a sekiz el ateş etti ama hedefini tutturamadı. Bu olay Nasır'a beklediği fırsatı vermişti. Müslüman Kardeşler Örgütü'nün merkezi tamamen tahrip edildi. Bin kadar örgüt üyesi tutuklanarak yargılandı. Bunlardan altısı idam edildi. 1954 ile 1970 yılları arasında Müslüman Kardeşler, Nasır yönetiminin başlıca hedeflerinden biri haline geldi. Çok sayıda örgüt üyesi çöldeki bir toplama kampına gönderildi.

Bu gelişmeler yeraltına giren örgüt üyelerinin büsbütün katı bir çizgi izlemesine yol açtı. Örgütün ilham kaynaklarından biri olan Seyyid Kutub, insanlar tarafından yapılan bütün yasalara ve bu arada demokratik sisteme açıkça karşı çıkıyor ve devletlerin sadece Allah'ın yasalarıyla idare edilmesi gerektiğini savunuyordu. Aksini düşünenler ona göre cahiliye dönemini benimseyenlerdi. Şeriat düzenini kurmak için onlara karşı cihat ilan edilmeliydi. Hapisten çıkan ve Kutub'un peşinden giden Müslüman Kardeşler üyeleri yeniden gizli

bir örgüt kurdular. Ancak Mısır polisi bu örgütü ortaya çıkardı ve sorumlularını yakaladı. Bir süre sonra Kutub da yakalanıp yargılandı ve 1966 yılında idam edildi.

Devletle Müslüman Kardeşler arasındaki çatışmalar bitmek bilmiyordu. Cemal Abdül Nasır'ın ölümünden sonra yerine yardımcısı Enver Sedat geçti. Kısa zamanda bu iki liderin yönetim biçimi, aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmaya başladı. Nasır, Arap sosyalizmini savunuyordu. Sedat, devrimin gözden geçirilmesi gerektiği görüşündeydi. Devletin üst kademelerindeki Nasır destekçileri görevlerinden uzaklaştırıldı. Sedat kendi durumunu güçlendirmek için din unsuruna ağırlık verdi. Ona artık "İnançlı Başkan" diyorlardı. Cuma namazlarında camilere giriş çıkışları televizyonlarda yayınlanıyordu. Sedat hapiste bulunan Müslüman Kardeşler üyeleri için kademeli bir af çıkarttı. 17 yıl hapis yatan Umar al-Tilmisani örgütün sözcülüğünü üstlendi, daha sonra da fikri lideri oldu. Sedat, Suudi Arabistan'a ve başka ülkelere kaçan örgüt üyelerini ülkeye dönmeye davet etti. Evvelce yasaklanan örgütün yayın organı al-Dava'nın yeniden yayınlanmasına izin verildi. Müslüman Kardeşler'in, hatta Mısır'ın kaderi değişiyor muydu? Müslüman Kardeşler'in bir parti kurmalarına izin verilecek miydi? 1977 yılında çıkan siyasi partiler yasası, dine dayalı partilerin kurulmasına izin vermiyordu. Örgütün umutları boşa mı gitmişti? Müslüman Kardeşler, anayasada değişiklik yapılarak şeriat yasalarının ülke hukukunun başlıca kaynağı olmasını istiyordu. Bununla bağdaşmayan tüm yasalar da iptal edilmeliydi.

Müslüman Kardeşler şimdi yeniden parlamenter sistem yoluyla görüşlerini kabul ettirmeye çalışıyordu. 1976 seçimlerinde örgütün altı üyesi bağımsız olarak meclise girdi. Ancak her şey Müslüman Kardeşler'in istediği gibi gitmiyordu. Belki de Sedat, devlet işlerinde dine ağırlık verme politikasında biraz fazla ileri gittiğini görmüştü. 1979 yılında çıkarttığı bir yasayla evlenme ve boşanma gibi konularda kadın haklarını genişletti. Bunda Batı eğitimi görmüş eşi Cihan'ın da etkili olduğu söyleniyordu. Ancak bir yıl sonra Sedat bir anayasa değişikliği yaparak, Müslüman Kardeşler'in istediği gibi bütün yasaların baş kaynağının şeriat olduğu ilkesini kabul etti. Sedat'ın politikalarında inişler ve çıkışlar görülüyordu.

Müslüman Kardeşler'i tatmin etmek zordu. Bu defa ekonomide piyasa kurallarının kabul edilmesine karşı çıkıyorlardı. Ancak onların en büyük tepkisine yol açan olay, Sadat'ın 1977 yılında Kudüs'ü ziyaret etmesi ve bundan bir süre sonra, 1979 yılında İsrail'le bir barış antlaşması imzalaması oldu. Müslüman Kardeşler, *Kuran*'daki "Yahudiler İslamiyet'in ve Müslümanların düşmanıdır," suresine atıfta bulunarak, bu antlaşmanın imzalanmasına karşı büyük tepki içindeydiler. Sadat da tutumunu sertleştirdi. "Din unsuruna dayanarak devletin yüksek menfaatlerini zedelemeye çalışanlara" hoşgörü göstermeyecekti. Sadat daha da ileri gitti. Mısır'da din ve devlet işleri tamamen birbirinden ayrılacaktı.

Eğer Mısır Atatürk'ün yaptığı gibi laikliği başlangıçtan itibaren kabul etseydi, belki Mısır'da bu sıkıntıların çoğu yaşanmayacaktı.

1981 yılında Sadat 1.500 rejim muhalifini tutuklattı. Bunların arasında Müslüman Kardeşler'in lideri Tilmisani ile örgütün önde gelen başka üyeleri de vardı. "Dava" da dahil olmak üzere örgütün ve diğer muhalif grupların yayın organları yasaklandı. Tutuklananlar arasında İslami Hareket'in eylemcilerinden Muhammed al-İstanbuli adlı bir kişi de vardı. İşte bu eylemcinin kardeşi Halid, 6 Ekim 1981'de, bir geçit töreni sırasında Sadat'a bir suikast düzenledi. Sadat bu suikastta hayatını kaybetti.[132] Sadat önce dini gruplara hoşgörü göstermiş, ancak daha sonra devletin çıkarları için attığı bazı adımlar o grupların tepkisini çekmiş, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma niyetini ortaya koyunca bu grupların hedefi olmuştu.

Müslüman Kardeşler Örgütü Mısır'da uzun yıllar yasaklı kaldı. Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, seçimlere Müslüman Kardeşler adaylarının bağımsız olarak katılmalarına olanak verdi ama bu örgütü meşrulaştırmayı kabul etmedi.

Mübarek'in 1996 yılında Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında, o zamanın Başbakanı Necmettin Erbakan Çankaya'daki konukevinde yaptıkları, benim de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak hazır bulunduğum görüşmede kendisine Müslüman Kardeşler için bir af çıkartmayı düşünüp düşünmediğini sordu. Mübarek, "Siz ne diyorsunuz,

(132) Wickham, *a.g.e.*, s. 27-33.

onlar benim hayatıma kasteden teröristlerdir. Onları affetmemi nasıl beklersiniz!" diye karşılık verdi.

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in 2011 yılında Kahire'deki büyük bir halk hareketi sonunda görevi bırakması, Müslüman Kardeşler'e yeni bir şans kapısı açacak mıydı? Yönetimi devralan General Tantavi buna hazırdı. Müslüman Kardeşler üzerindeki yasaklar kaldırıldı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kahire'ye giderek General Tantavi'yi ziyaret etti. Onunla bir stratejik işbirliği anlaşmasıyla bir de ekonomik işbirliği anlaşması imzaladı. İki ülke arasında onun döneminde yakın ilişkiler kuruldu. Tantavi Müslüman Kardeşler'in partilerini kurmalarına izin verdi. Seçimlerde bazı adaylar engellenirken Müslüman Kardeşler teşvik edildi. Müslüman Kardeşler seçimlerde büyük başarı kazandı. Daha sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan da bu örgütün lideri Mursi oldu.

Mursi kendi dünya ülkelerinden bazıları tarafından destek buldu. Bu desteği verenlerden biri de Türk hükümetiydi.

Mursi kişisel gücünü artıran yasal düzenlemeler yaptı ve Mısır'ı tam bir İslam devletine dönüştürecek adımlar attı. Ancak Tahrir meydanını dolduran halk bundan memnun olmadı. Bu defa Mursi'yi ve Müslüman Kardeşler'i daha büyük sokak gösterileri ve protestolar bekliyordu. Sonunda Silahlı Kuvvetler bir kere daha yönetime el koydu. Genelkurmay Başkanı General Sisi, devlet başkanlığına seçildi. Mursi tutuklandı ve yargılandı. Ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak bu kitap yayınlanıncaya kadar bu ceza infaz edilmedi. Bu dönemde Türk-Mısır ilişkileri en alt düzeye indi. Türk hükümeti Mursi'yi Mısır'ın meşru cumhurbaşkanı olarak tanımayı sürdürdü. Sisi yönetimine karşı açıkça cephe aldı. Bu gelişmelerin sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyi düşürüldü. Büyükelçiler geri çekildi.

İşte 19. yüzyıldan itibaren Mısır'da yaşanan gelişmeler özetle böyle. İngiltere'nin ve zaman zaman da Fransa'nın baskıları, İngiltere'nin bağımsızlık hareketlerini silah kullanarak bastırması ve 1882 yılından itibaren devlet yönetimine fiilen el koyması, yeraltındaki direniş hareketlerinin güçlenmesinin en önemli nedenlerinden biri oldu. Belki bir süre için İngiltere Mısır'daki çıkarlarını koruma yı başardı, ama sonunda Özgür Mısır hareketinin devlet yönetimi-

ni ele geçirmesine ve Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine engel olamadı. 1956 yılında İngiltere'nin Fransa ve İsrail'le birlikte kanala el koymak için yaptıkları çıkartma Amerika'nın ve Rusya'nın tepkisiyle karşılaştı. Bu devletler savaş gemilerini birkaç gün içinde geri çekmek zorunda kaldılar.

Mısır sonunda bağımsız bir devlet olma özelliğini kazandı ama gerçek bir demokrasiye geçemedi. Arap Baharı'yla ortaya çıkan umut ışığı, henüz Mısır'da da başka bölge ülkelerinde de meyvelerini vermedi. Tüm bunlara rağmen Mısır, bağımsızlığını elde ettikten sonra bölgede, özellikle Arap ülkeleri arasında daima ağırlığını korudu. Görüşlerine önem verilen bir ülke oldu. Suriye'yle birlikte tayin edici bir rol oynadı. "Ortadoğu'da Mısır'sız savaş, Suriye'siz barış olmaz," sözü boşuna söylenmemişti. Kuşkusuz Suudi Arabistan gibi ülkelerin de ağırlığı vardı ama Mısır'ın yeri başkaydı. Mısır askeri açıdan da Arap dünyasının en güçlü ülkesi oldu. Özellikle Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde Amerika'yla yakın ilişkiler kurdu. Büyük miktarda askeri yardım ve diplomatik destek aldı. Amerika'nın dünyadaki en büyük diplomatik misyonu Kahire'deydi. Amerikalılar ve başka Batı ülkeleri bölgeye yönelik faaliyetlerini çoğu zaman Mısır üzerinden yürüttüler ve Mısır'ın katkısıyla bölgeye yön vermeye çalıştılar. Özellikle Filistin meselesinde ve Arap dünyasının İsrail'le ilişkilerinde Mısır öncü rolü oynadı. Gerçekten İsrail'in bağımsızlığından sonra Filistin meselesi bölgedeki bütün gelişmelerin, çatışmaların ve diplomatik temasların odak noktası oldu.

İran'da Demokrasiye Geçiş Nasıl Engellendi?

Mısır'da İngilizlerin 1882 yılında ülke yönetimine askeri bir müdahaleyle el koymasından sonra bağımsızlık hareketleri başlamıştı. Bu hareketler 20. yüzyılın başlarında da artarak devam ediyordu. O tarihlerde İran'da da güçlü bir akım ortaya çıktı: demokratikleşme akımı...

Devletin başında Kaçar hanedanından Muzaffereddin Şah vardı. Bu şahın özelliklerinden biri, kişisel servetini artırmak için devletin hazinesini büyük bir borç yükü altına sokmuş olmasıydı. Örneğin şahın 1900 yılında Avrupa ülkelerine yapacağı gösterişli bir seyahat

için Rusya'dan 22.000 ruble borç alınmış, devletin gümrük gelirleri bu borca karşılık olarak gösterilmişti. Devlet bu borçların faizini bile ödemekte zorlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Düyunu Umumiye'yi andıran biçimde devletin başta tütün olmak üzere, bazı gelirleri yabancılara tahsis edilmişti. Şah bu sıkıntıların acısını halktan çıkartmaya çalışıyor, yüksek fiyatla mal sattıkları iddiasıyla bazı esnaf falakaya çekiliyordu.

Tahran'daki ünlü çarşı bu duruma daha fazla tahammül gösteremedi ve dükkânları kapattılar. Şah protestoculara karşı aşırı güç kullandı ve polisin müdahalesi sırasında 22 kişi öldürüldü. Şimdi artık ulema da protestocuların yanında yer alıyordu. Hatta din adamları greve gitti. Bunun örneği daha önce hiç görülmemişti.

12.000 kişiden oluşan büyük bir protestocu grup, İngiltere Büyükelçiliği'nin bahçesine girdi. İngiltere'den İran'ın demokrasiye geçmesi için destek istiyorlardı. Tıpkı mütareke yıllarında İstanbul'da Wilson Cemiyeti'ni kuran aydınların Amerikan vesayeti talep etmeleri gibi... İranlı aydınlar da İstanbul'dakiler de yanlış kapıyı çalmışlardı. Büyük devletlerin Türkiye ve İran gibi ülkelere demokrasi getirmek gibi bir projeleri yoktu. İranlılar kısa zaman sonra, İngiltere'nin esas niyetinin yeşermekte olan İran demokrasisini ortadan kaldırmak olduğunun farkına varacaklardı.

Aydınlar, ekonomik açıdan güçlü olan kesim ve din adamları, artık bu gidişin sürdürülemeyeceğini görüp şahın yetkilerinin kısılmasını istiyorlardı. Şah bu tepkilere fazla dayanamadı ve başbakanı görevden aldı.

Şah, 1906 yılında bir parlamentonun kurulmasını kabul etti ve aynı yılın sonlarında ilk seçimler yapıldı. 156 milletvekilinden oluşan bir meclis kuruldu. Şimdi bir anayasa yaparak şahın yetkilerini kısıtlamak gerekiyordu. Seçilmiş parlamento bir kurucu meclise dönüştü.

Şah, 31 Aralık 1906'da anayasayı onayladı. İranlılar Belçika anayasasından esinlenen bir rejimle yönetileceklerdi. Yeni anayasa düşünce ve basın özgürlüğü getiriyordu. Bütün vatandaşlar kanun önünde eşit olacaklardı. Kralın yetkileri kısıtlanmıştı. Artık parlamentonun onayı olmadan yabancı ülkelerden borç alınamayacaktı. Şahın bütün bunları görecek hali yoktu. Beş günlük ömrü kalmıştı.

Yerine geçen Muhammed Ali Şah ise anayasal demokrasiye kesinlikle karşıydı. Ülkede yeşeren özgürlük ve demokrasi akımlarını engellemek için her şeyi yapmaya hazırdı.

Bu arada İran üzerinde uzunca bir zamandan beri etkili olan İngiltere ve Rusya, 1907'de imzaladıkları bir antlaşmayla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırdılar. İngilizler ülkenin güneyinde Ruslar da kuzeyinde etkili olacaklardı. Ülkenin yönetimini elinde bulunduran Kaçar hanedanı, yabancıların İran'ı fiilen ele geçirmelerine pek ses çıkartamamıştı. Tıpkı Mısır'daki hidivler gibi. Ancak halk bir süreden beri yabancıların İran'ın içişlerine karışmalarına ve Hanedanın da buna sessiz kalmasına tepkiliydi.

Muzaffereddin Şah ölmeden önce İngilizlerin entrikalarına kapılarak, D'Arcy adlı bir İngiliz vatandaşına İran topraklarında petrol arama izni verdi. Bu izni alabilmek için İngiliz diplomatları da çok çalışmışlardı. Başbakandan en alt düzeydeki görevlilere kadar neredeyse rüşvet vermedikleri kimse kalmamıştı. İmtiyaz anlaşması 1901'de imzalanmıştı. D'Arcy'nin bu petrol imtiyazını alabilmek için İran hazinesine ödediği para 20.000 sterlinden ibaretti. Üretilecek petrolden sağlanacak gelirlerin sadece yüzde 16'sı İran hükümetine verilecek, gerisi İngilizlerin kasasına girecekti. İmtiyaz anlaşması altmış yıl süreyle geçerli olacaktı. İran ucuza gitmişti. Böyle bir anlaşmayı imzalayan İngiltere'nin, o tarihten sonra İran'ın özgür ve bağımsız bir devlet olarak kalmasına tahammül etmesi beklenebilir miydi? İran'ın 20. yüzyılın büyük bir bölümünde yaşadıkları bunun mümkün olamayacağını gösterdi.

İran artık İngiltere'nin, daha sonra da Amerika'nın güdümüne girecekti. Muhammed Ali Şah, İngilizlerin de bekledikleri doğrultuda adımlar atmaya başladı. Önce parlamentoyu feshetti. Sonra bununla da yetinmedi, 3 Haziran 1908 tarihinde Rus topçusunun parlamento binasını bombardıman etmesine izin verdi. O sırada binada bulunan milletvekillerinden bazıları bu bombardıman sırasında hayatını kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet ilan edildiği günlerde İran'da bunlar oluyordu.

İran'ın çeşitli yerlerinde bu gelişmelere karşı protesto gösterileri düzenlendi. Şah, ülkenin bütün şehirlerindeki gösterileri aşırı şid-

det kullanarak bastırdı, biri hariç: Tebriz. Tebriz kuşatma altındaydı. Büyük bir demokrasi mücadelesi veriliyordu ve yabancıların güdümündeki Şah orayı da ele geçirmeye kararlıydı. Baskerville adlı bir Amerikalı öğretmen direnişçileri yüreklendiriyor, onlara destek veriyordu. Tebriz'deki Amerikan Konsolosu Edward Doty kendisini şu sözlerle uyardı: "Siz burada devrimci olarak değil, öğretmen olarak bulunuyorsunuz. Bir Amerikan vatandaşı olarak bu ülkenin içişlerine karışmaya hakkınız yok."(133)

Demokrasinin beşiği olan bir ülkenin temsilcisinin bu sözleri söylemesi şaşırtıcıydı. Öyle anlaşılıyor ki, o yıllarda demokrasi düşüncesi Amerika Birleşik Devletleri'nin sınırlarını aşamamıştı.

Bu konuşmadan birkaç gün sonra Baskerville, Tebriz'i savunanlarla birlikte savaşırken öldürüldü. Onun ölümünden beş gün sonra da Tebriz düştü. İran'ın ilk demokrasi deneyimi Şah'ın baskıcı yönetimi ve yabancı askerlerin bombaları altında can çekişiyordu. Gene de seçilmiş parlamenterler pes etmediler. Şah'ın öncülüğündeki karşı devrim başarıya ulaşamadı. İranlılar mücadelelerini sürdüreceklerdi. Beş yıl içinde iki seçim yaptılar.

Parlamento bombalanmıştı ama yaşıyordu. Ülkede bütün erkeklere oy hakkı verilmişti, dini azınlıkların parlamentoda temsil edilmeleri sağlanmıştı. İki büyük parti ortaya çıkmıştı. Biri kadın haklarını ve herkese eğitim verilmesi gibi hedefleri savunuyordu. Öbürü dini, muhafazakâr görüşlerin temsilcisiydi.

Peki, parlamento tüm ülkede etkili olabiliyor muydu? Pek sayılmaz. Parlamentonun kararları ülkenin büyük bir kısmında uygulanamıyordu. İşgalci ülkeler, İngiltere ve Rusya parlamentoyu yok sayıyorlardı.

Demokrasiyi savunanlar Schuster adında Amerikalı bir avukat buldular. Ondan İranlıların demokrasi mücadelesini İngilizlere ve Ruslara karşı savunmasını bekliyorlardı. Bu gerçekçi bir beklenti miydi? Bir avukattan tek başına bunu sağlaması beklenebilir miydi?

Schuster, demokrasiyi güçlendirmenin en etkili yolunun vergi toplamak olduğunu söyledi. Böylece parlamento gücünü ve etkinliğini

(133) Kinzer, Stephen, *Reset*, Times Books, New York, 2010, s. 3-4.

kanıtlayacaktı. İşte bu girişim sonun başlangıcı oldu. Parlamentonun görevlendirdiği jandarmalar Rus bölgesinde vergi vermeyenlerin mallarına el koymaya başlayınca, Rus Çarı II. Nikola tepki gösterdi. Binlerce Rus askerini İran'ın kuzeyine gönderdi ve kendi bölgelerinde vergi almakta ısrar ederse parlamentoyu işgal edeceklerini söyledi. İngilizlerin de tepkisi farklı olmadı. Kendi bölgelerindeki askeri birlikleri güçlendirdiler.

Schuster parlamenterlere direnmelerini önerdi. Demokrasi ancak böyle yaşatılabilirdi. Ancak İran'ı nüfuz bölgelerine ayıran yabancı ülkelerin İran'da demokrasiyi yaşatmak gibi bir niyetleri yoktu. Onların çıkarları başkaydı. İran'ın stratejik konumundan ve doğal kaynaklarından yararlanmak istiyorlardı ve bu beklentilerinin karşısında İran halkının demokrasi özlemlerinin hiçbir değeri olamazdı.

9 Aralık 1911'de Tahran'daki Rus büyükelçisi bir ültimatom verdi. 48 saat içinde Schuster'in görevine son verilecekti. Rusya'nın ve İngiltere'nin onayı olmadan bir daha böyle işlere kalkışılmayacaktı.

Parlamento bu ültimatoma boyun eğecek miydi? Eğmedi. Oybirliğiyle Rusların taleplerini reddettiler ve Schuster'e sahip çıktılar. Parlamentonun bu haklı ve cesur çıkışı aynı zamanda bir siyasi intihar anlamına geliyordu. Rus birlikleri Tahran'ı işgal ettiler. Esasen kendilerinden yana olan Ahmet Şah'tan parlamentoyu feshetmesini ve Shuster'i görevden almasını istediler. Şah'ın bu talebe direnmeye ne niyeti ne de gücü vardı.(134)

İran'ın ilk demokrasi tecrübesi yabancı askerlerin çizmeleri altında sona erdirilmişti. İran'da parlamenter demokrasinin daha kuruluş aşamasında ezilmesinin altında yatan en önemli nedenlerden biri tek kelimeyle özetlenebilirdi: Petrol. Petrolün İngiltere'nin ekonomik ve stratejik çıkarları için taşıdığı önemi anlayanların başında Churchill geliyordu. Ona göre İran'dan alınan petrol imtiyazı sadece bir İngiliz iş adamının eline bırakılamazdı. Daha I. Dünya Savaşı başlamadan Anglo-Persian Oil Company adında bir şirket kuruldu ve İngiltere hükümeti bu şirketin hisselerinin yüzde 51'ini satın aldı. Artık İran petrolleri İngiltere İmparatorluğu'nun malı olmuştu.

(134) Kinzer, *a.g.e.*, s. 19-24.

1917 ihtilalinden sonra Rusya İran'dan çekilmiş ve İngiltere orada ortaksız ve rakipsiz kalmıştı. Böylece İran petrolleri de artık İngiltere'nin malı olmuştu. Yalnız petrollerin de değil; imtiyaz antlaşmasında öyle hükümler vardı ki, İran ordusu, hazinesi, ulaşım ve iletişim sistemleri de İngiltere'nin kontrolüne girmişti. Emperyalizm işte böyle bir şeydi. Bir ülkeye girdiğinde denetim altına alamayacağı hiçbir kurum, kuruluş ve kaynak bırakmazdı. İran'da da böyle oldu.

Yalnız bu baskılarla ve rüşvetlerle sağlanan imtiyazlara karşı çıkanlar da olacaktı. İmtiyaz metni kamuoyuna açılınca İran'da buna karşı büyük bir tepki oluştu. Basın, parlamentonun anlaşmayı onaylamamasını istedi.

Mollalar bir fetva yayınladılar. Bu imtiyaz anlaşmaya sahip çıkan herkes İslam'ın düşmanı sayılacaktı. Tahran'da milliyetçiler bir "cezalandırma komitesi" kurdular. Anlaşmayı destekleyen devlet görevlilerinin öldürüleceğini açıkladılar. Dediklerini de yaptılar. Başbakanın dört yardımcısı öldürüldü. Başbakan da istifa etmek zorunda kaldı.

Bu koşullarda İngilizler ne yapacaktı? İmtiyaz anlaşmasından vazgeçmek İngiltere'nin çıkarlarına zarar verecekti. Bunun yerine İran'da rejimi değiştirmek yoluna gittiler. Muhafız Birlikleri komutanı Rıza'yı bir darbe yapmaya teşvik ettiler. Rıza, 20 Şubat 1921 tarihinde düzenlediği darbeyle İran'ın yönetimini ele geçirdi.[135] Artık yeni şah o olacaktı. İngilizler de bu yeni şahla kurdukları yakın ilişkiler sayesinde İran'ı istedikleri gibi yönlendirebileceklerdi.

İran'ı dışarıdan yönlendirmek isteyenlerin karşılaştıkları bir sorun vardı. Rıza Şah'ın eğitimi ve tecrübesi bir ülkeyi yönetmeye yeterli değildi. Ülkeyi yönetmekte esas güç ve ağırlık merkezi, çok iyi yetişmiş bir bürokrat olan Abdül Hüseyin Teymurtaş'taydı. Teymurtaş, ülkesinin çıkarlarını düşünen ve yapılan haksızlıklara karşı çıkan bir kişiliğe sahipti. Özellikle 1901 yılında imzalanan petrol imtiyaz anlaşmasıyla İran'a büyük haksızlık yapıldığına inanıyordu. Bu durum düzeltilmeliydi. İngilizler Teymurtaş'ın bu düşüncelerinden haberdar oldular. Şimdi onlar açısından yapılması gereken şey, Teymurtaş'ı tasfiye etmekti. Bunun için Şah'ın kuşkucu tabiatından yararlanmak gere-

(135) Kinzer, *a.g.e.*, s. 25-30.

kiyordu. Şah'a Teymurtaş'ın bir darbe hazırlığı içinde olduğunu söylediler. Şah buna kolaylıkla inandırıldı. Teymurtaş derhal tutuklandı, yargılandı ve beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Birkaç ay sonra hapishanedeyken öldü. Aslında onun Şah tarafından öldürülmüş olduğuna inananlar çok.[136] Artık İngilizler rahata kavuşmuş sayılabilir miydi? Belki. Ancak sadece 1950'li yılların başında Musaddık petrollerin millileştirilmesi hedefini savunarak parlamento tarafından başbakanlığa seçilinceye kadar... Ancak Rıza'nın ömrü Musaddık'ın iktidara geçtiğini görmeye yetmeyecekti.

II. Dünya Savaşı çıkmıştı ve Rıza Şah Almanlara sempati duyuyordu. Müttefikler kendi nüfuz alanları saydıkları bir ülkede Nazi Almanyası'nı destekleyen bir lidere tahammül edemezlerdi. Rus orduları 1941 yılının yaz aylarında İran'ı işgal ettiler. İran ordusu Ruslara ancak iki gün direnebildi. Şimdi Rıza'nın durumu ne olacaktı? İngilizler kendisine, bizim politikalarımızı desteklerseniz iktidarda kalabilirsiniz mesajını verdiler. Rıza böyle bir dönüş yapamadı. Bu durumda yapabileceği tek şey kalmıştı: Oğlu lehine tahttan feragat etmek. Bir İngiliz yolcu uçağına binerek Bombay'a gitti. Niyeti oradan Arjantin'e geçmek ve hayatının geri kalan kısmını orada geçirmekti. Nazi yanlısı pek çok kişinin yaptığı gibi... Ancak İngilizler buna müsaade etmediler. Onu Güney Afrika'ya sürgüne gönderdiler. Rıza, 26 Temmuz 1944'te Johannesburg'da kalp krizinden öldü. Büyük devletler kendilerinin iktidara getirdikleri bir lidere bile sadece onlara hizmet ettiği sürece tahammül edebilirlerdi. Rıza Şah için de böyle olmuştu. Yabancıların desteğiyle iktidara gelenler, Rıza Şah'ın akıbetini iyi değerlendirmeliydiler.

Şimdi Rıza Şah'ın yerine İran'a yeni bir lider bulmak gerekiyordu. Bir ara Kaçar hanedanından gelen ve o sıralarda Londra'da yaşayan birinin adaylığı düşünüldü. Ancak onun önemli bir eksiği vardı: Farsça bilmiyordu. Çaresiz Rıza Şah'ın istediği gibi, oğlu tahta geçirilecekti. Onun bu görevi istenildiği gibi yapabileceğinden kimse emin değildi. Başarısız olursa ne yapılacaktı? Onun da çaresi düşünüldü. Tahran'daki İngiliz askeri ataşesi raporunda şöyle yazıyordu: "Eğer

(136) Kinzer, *a.g.e.*, s. 79.

ileride bu göreve uygun olmadığı görülürse onu da görevden alırız. Şimdilik bizim çıkarlarımıza mümkün olduğu kadar zarar vermemesini sağlamaya çalışmalıyız."[137]

Rıza Şah'ın göreve gelişi de görevden gidişi de yabancı bir devletin, kendi menfaati gerektirdiği zaman nasıl başka bir ülkenin yönetimini değiştirmek için askeri darbe yaptırabileceğinin veya başka yöntemlerle liderleri, hükümetleri değiştirebileceğinin en açık örneklerinden birini oluşturuyor. Bölgenin ve dünyanın yakın tarihi, yabancı devletlerin desteğiyle gerçekleştirilen darbelerin örnekleriyle dolu.[138]

Yeni Şah Muhammed Rıza Pehlevi, İran'ın demokratik bir rejimle yönetilmesine sıcak bakmıyordu. İran onun döneminde katı, otoriter bir rejimle yönetilecekti. Halk buna razı gelecek miydi? Demokrasiye inananlar, tıpkı 1906'da olduğu gibi bir mücadele içine girmeyecekler miydi? İran'ın demokratik bir ülke olmasına çalışanlar bir lider bulamayacaklar mıydı? Buldular. Bu Muhammed Musaddık olacaktı. Çok iyi eğitim görmüş, düşüncelerini büyük cesaretle savunan, halkı peşinden sürükleyebilecek yeteneklere sahip olan Musaddık 1946, 1948 ve 1950 seçimlerinde en yüksek oyu alarak seçilmişti.

Musaddık halka şu iki hedefi gösteriyordu:

- Şah'ın sadece sembolik bir rolü olacak, ülkeyi milli iradeye dayanan parlamento yönetecek.
- İran kendi petrollerine sahip çıkacak, petrol İran milletinin malı olacak.

Musaddık parlamentonun, parlamentoda petrol komisyonunun başkanıydı ve bu işleri iyi biliyordu.

O sıralarda Suudi Arabistan'da Amerikan Petrol Şirketi, Suudi hükümetiyle bir anlaşma yaparak, petrol gelirlerinin yüzde 50-yüzde 50 esasına göre paylaşılmasına razı olmuştu. Oysa İran'da hükümete düşen pay hâlâ yüzde 16'dan ibaretti. Bu haksızlık düzeltilmeliydi. Suudi Arabistan'daki gibi bir düzenleme İran'da yapılamaz mıydı?

(137) Kinzer, *a.g.e.*, s. 91.

(138) Bu konudaki örnekler için bkz.: Öymen, Onur, *a.g.e.*, s. 92-125, 175-198.

28 Nisan 1951 tarihinde yapılan seçimde, parlamento büyük çoğunluğun oylarıyla Musaddık'ı başbakanlığa getirdi. Musaddık bir demokrasi öncüsüydü. Görev yaptığı 27 ay süresince İran bir anayasa devrimi yaşadı. Yetki artık halk tarafından seçilmiş olanların elindeydi. Parlamento demokratik ülkelerin meclisleri gibi çalışmaya başlamıştı. Halkın talepleri öncelikle ele alınıyor ve çare bulunmaya çalışılıyordu. İran halkı tarihinde görmediği ölçüde özgürlüğe kavuşmuştu. Peki Amerika gibi, İngiltere gibi demokrasinin beşiği sayılan ülkelerin bu gelişmelere sevinmeleri gerekmez miydi? Sevinmediler, çünkü onların İran'da başka öncelikleri vardı. Bunların başında petrol imtiyazlarını geri almak geliyordu.

Başbakan Musaddık'ın ilk işi, meclise İran petrollerinin millileştirilmesi için bir tasarı sunmak oldu. Tasarı oybirliğiyle kabul edildi. İngilizler bu durumdan çok rahatsız oldular. Musaddık döneminde evvelce İran'da başvurdukları yöntemlerin uygulanması mümkün değildi. Musaddık'a rüşvet teklif bile edilemezdi. 1951'de İngiltere'de yeniden iktidara gelen Churchill'in İran petrollerini feda etmesi düşünülemezdi. O zaman nasıl bir çare bulunacaktı?

İngilizler petrol kuyularından uzmanlarını çektiler. Petrol ihraç limanı Abadan'ı ablukaya alarak hiçbir ülkenin İran'dan petrol almasına izin vermediler. İran'ın Londra bankalarındaki hesaplarını dondurdular. İran'a şeker, çelik gibi temel malların ihracını durdurdular.

İngilizlerin hesaplarına göre, İran bu baskılar karşısında boyun eğecek ve petrolü İngilizlere iade edecekti. Ancak öyle olmadı. Tüm bu baskılar, İran halkının Musaddık'ın arkasında büsbütün kenetlenmesinden başka sonuç vermedi.

Şimdi İngilizlerin elinde tek bir seçenek kalmıştı. İran'ı işgal ederek petrolleri geri almak. Ancak bunun için ABD Başkanı Truman'ın onayına ihtiyaçları vardı. Artık İngiltere tartışmasız bir süper güç değildi. Batı dünyasının yeni lideri Amerika olacaktı.

Truman bu onayı vermedi. O günkü şartlar altında, demokrasinin öncülüğünü yaptığı iddiasıyla ortaya çıkan Amerika, bir ülkenin demokrasiyle seçilmiş hükümetinin silah zoruyla devrilmesine katkı sağlayamazdı. İngilizler bir süre Musaddık'ın başbakanlığındaki bir İran'a tahammül etmek zorunda kalacaklardı. Ancak bu sü-

re çok uzun olmayacaktı. 1952 yılının kasım ayında göreve gelen Başkan Eisenhower'in, Truman'dan farklı bir kişiliği ve öncelikleri vardı. Onun hedefi, komünizmin dünyada yayılmasını önlemekti. İngilizler Eisenhower'in bu konudaki duyarlılığını çabuk fark ettiler. Ona İran'dan söz ederken, petrol meselesinden çok Musaddık'ın ülkeyi bir komünist darbeye direnemeyecek hale getirdiğini söylediler. Musaddık iktidarda kalırsa, bu Batı dünyası için çok kötü sonuçlar verebilirdi. O nedenle İran'da hükümetin bir darbeyle değiştirilmesi gerekiyordu. Eisenhower'in bu öneriye ikna edilmesi zor olmadı. Zaten Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'la kardeşi CIA Başkanı Alan Dulles buna dünden hazırdı. Önce İran ordusundaki bazı subaylar rüşvet verilerek elde edildi. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Washington'a geldi. CIA ile İngiliz gizli servislerinin nasıl işbirliği yapacakları kararlaştırıldı.

Eski cumhurbaşkanlarından Roosevelt'in torunu CIA'de önemli bir görevdeydi. O bu işi yapabilirdi. Yaptı da. Musaddık'ı devirme planına "Operasyon Ajax" adı verildi. Şah, kargaşalar baş gösterince Roma'ya kaçmıştı. Ama Musaddık'ı devirme tertibinin içinde o da vardı. Önce Musaddık'a karşı bir kamuoyu oluşturuldu. Onu halkın gözünden düşürmek için ateist, Yahudi, homoseksüel, hatta İngiliz ajanı gibi sıfatlar kullanılmaya başlandı.[139] Suni bir komünist gösterisi tertiplendi. Komünizm karşıtları onlarla çarpıştırıldı. Milletvekillerine rüşvet verildi. Sonunda Musaddık'ın evine bir saldırı düzenlendi.

Muhafızlarla Roosevelt'in tertiplediği gösterinin militanları çarpıştı. 300 kişi öldü. Musaddık görevden alındı, yargılandı ve ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Sonra bu cezayı evinde çekmesine karar verildi. Özetle, Musaddık dönemi bitmişti. Onunla birlikte İran demokrasisi de, petrolün millileştirilmesi siyaseti de sona ermişti. Şah geri döndü. İran tam anlamıyla İngiltere'ye ve Amerika'ya bağımlı bir siyaset izlemeye başladı. Petrol İngilizlere ve onun ortağı olan Amerikalılara devredildi. Artık İran petrollerinde Amerika'nın yüzde 40'lık bir payı olacaktı. Eisenhower, İran'a derhal 85 milyon dolar-

(139) Kinzer, *a.g.e.*, s. 97.

lık bir yardım sağladı. Dünyanın en büyük iki demokrasisi, elbirliğiyle ve entrikalarla İran demokrasisini ortadan kaldırmışlardı.

Eisenhower anılarında Musaddık'ın devrilmesinden söz etmiyor. Alınan sonuçtan memnun olmadığı söylenemez. Başkanın onayıyla gerçekleştirilen Ajax planı hedefine ulaşmıştı. Ama Eisenhower bu işin sessizce, sözlü talimatlarla, CIA'nın gayriresmi biçimde görevlendirilmesiyle gerçekleştirilmesini tercih etmişti. Devletin kayıtlarında, Amerikan başkanının yabancı bir ülkenin liderini CIA'yı kullanarak devirdiğinin yer almasını istemiyordu. CIA'ya ilk defa böyle bir görev verilmişti ve bu meselenin gizli kalacağı düşünülmüştü. Truman CIA'yı sadece bir haber alma teşkilatı olarak kullanmıştı. Eisenhower ise bu örgüte çok daha aktif bir görev verdi ve CIA, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın en önemli silahlarından biri haline geldi.

Eisenhower nükleer bir savaşın gerçekleşmesini ihtimal dışı olarak görüyordu. Konvansiyonel silahlarla yapılacak bir savaşın kazanılması mümkün değildi. Mevcut durumun sürdürülmesi de kabul edilemezdi. O zaman geriye sadece CIA aracılığıyla yürütülecek örtülü operasyonlarla Amerika'nın hedeflerinin gerçekleştirilmesi kalıyordu. Eisenhower de bu yolu seçti. İran'da ve başka yerlerde CIA'nın bu amaçla kullanılması başkanın işini kolaylaştırıyordu. Kongreyi, siyasi partileri ve kamuoyunu ikna etme zorunluluğu olmadan başkan hedeflerine gizli yöntemlerle ulaşabilecekti.[140] Sonuç pek öyle olmadı. Birkaç yıl sonra Amerikalı araştırmacılar tüm bu bilgilere ulaştılar ve yazdıkları kitaplarda buna yer verdiler.

Amerikalıların ve İngilizlerin, Musaddık'ı devirme ve İran'da demokrasiyi sona erdirmelerinin kendilerine nelere mal olacağını anlamaları biraz zaman aldı. Sandılar ki, petrol hep onların elinde kalacak ve İran hep onların istediği gibi yönetilecek. Doğrusu 25 yıl kadar bu istediklerini elde ettiler. Roma'dan dönen Şah tam da onların istediği politikaları izledi ve ülkeyi demir bir yumrukla yönetti. Artık İran'da demokrasinin ve özgürlüklerin izi bile kalmamıştı. Oysa Amerika ve İngiltere, Musaddık'ın İran'ın ulusal çıkarlarını koruyan

(140) Ambrose, Stephen E., *Eisenhower: Soldier and President*, Simon & Schuster Paperbacks, New York, 1990, s. 331-333.

politikalarına tahammül edebilselerdi, İran'da demokrasinin yaşatılmasına engel olmasalardı, belki demokrasi Ortadoğu'ya İran'dan yayılacak ve bugün yalnız İran'da değil, tüm Ortadoğu'da on yıllardan beri çoğunlukla demokrasi eksikliğinden kaynaklanan felaketler yaşanmayacaktı.

Halkın Musaddık'a verdiği destek Şah'ı korkutmuştu. Ülkeyi bundan sonra İran halkının değil, yabancı güçlerin talepleri ve beklentileri doğrultusunda yönetmek ancak totaliter ülkelerin yöntemleriyle mümkün olabilirdi. O da bu yolu seçti. Güvenliğini önce Bağdat Paktı'na, sonra bu pakt sona erince CENTO'ya bağladı. İç güvenlik ve istihbarat alanında da katı ve acımasız kurallar uyguladı. CIA ve İsrail İstihbarat Örgütü MOSSAD, ona bunun altyapısını hazırladılar. SAVAK adı verilen ve adı bile korku yaratan bir istihbarat örgütü kuruldu. Şah yaptığı hizmetlerin karşılığını gördü. Eisenhower yönetimi İran'a 1 milyar dolar yardımda bulundu. Bu, o zaman için büyük paraydı.

Şah, 1963 yılında "Beyaz Devrim" denilen bazı reform hareketlerine girişti. Çiftçilere ve kadınlara bazı haklar tanındı. Bu reform girişimi halkın oyuna sunuldu ve resmi açıklamalara göre İranlıların yüzde 99.9'u tarafından kabul edildi. Ama nasıl olduysa sokaklarda büyük protesto hareketleri başladı. Polis bu protestoları acımasızca bastırdı. Yüzlerce kişi öldü. Halk aslında her şeyden çok demokrasi ve özgürlük istiyordu. Ne yazık ki, İranlılar Şah'ın döneminde de, ondan sonra da bu isteğine kavuşamayacaktı.

Şah tüm muhalefeti yasaklamıştı. Ülkede katı bir sansür uygulanıyordu. 1972 ile 1976 yılları arasında 300'den fazla İranlı muhalif idam edildi. 1975 yılında Uluslararası Af Örgütü, dünyada insan hakları sicili İran'dan daha kötü olan bir ülke bulunmadığını açıkladı.

Demokrasiyle yönetilen ülkeler bu totaliter yönetimin baş sorumlusu olan Şah'ı nasıl değerlendiriyorlardı? Dışişleri Bakanı Kissinger ve Amerikan yönetimi, İran'ı Sovyetler Birliği'ne karşı bir kalkan olarak görüyordu. Kissinger, Şah'tan "Bulunmaz bir lider, koşulsuz müttefik" olarak söz ediyordu. Ancak, Amerikan Kongresi'nin bazı üyeleri İran'daki insan hakları ihlallerinden rahatsızdı. Bu ülkeye askeri yardımı kısıtlamaya çalıştılar. Ama bunların başarı şansı yoktu.

Amerika'nın yüksek menfaatleri İran'da insan haklarının değil, ülkelerinin stratejik ve ticari çıkarlarının korunmasını gerektiriyordu.

1977 yılının ortalarında halk baskılara dayanamaz hale geldi. Şah'ın ülkeyi terk etmesini isteyen protestolar yaygınlaştı. Bu ortamda, 15 Kasım 1977'de Şah Washington'u ziyaret etti. O zamanki Başkan Carter, insan hakları savunucusu olarak tanınıyordu. Gene de Amerika'nın başka menfaatleri ağır bastı. Carter, Şah'a övgüler yağdırdı. Aynı yılın sonunda Şah, Carter için Tahran'da bir yılbaşı partisi düzenledi. Carter orada yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "İran, Şah'ın büyük liderliğinde dünyanın en sorunlu bölgelerinden birinde bir istikrar adası olmuştur... Majesteleri, sizin liderliğinizin İran halkı tarafından saygı, hayranlık ve sevgiyle benimsendiğini görüyoruz."

Aynı yıl, CIA'nın değerlendirmelerine dayanan Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İran'ın Şah'ın liderliğinde istikrarını sürdüreceği tahminini içeren bir rapor hazırladı. 1978 yılının başında Şah'a karşı protestolar daha da güçlendi. Polis gösterileri çok sert önlemlerle bastırmaya çalıştı. Yüzlerce protestocu öldürüldü. 1978 yılının eylül ayının sonunda Amerikan istihbarat örgütleri, Şah'ın önümüzdeki on yıl içinde iktidarını sürdüreceği yolunda bir rapor verdiler. Amerikan makamları, çok yakın bir gelecekte Şah'ın tahtını terk etmek zorunda kalacağını göremiyorlardı.

16 Ocak 1979'da Şah ailesiyle birlikte özel uçağıyla ülkesinden kaçtı. Bu gidiş Pehlevi hanedanının da sonunun geldiğini gösteriyordu. Şah kendisini kabul edecek ülke bulmakta zorlanıyordu. Gittiği ülkelerin çoğu, yeni İran hükümetinin tepkisinden çekindikleri için, Şah'ın topraklarında uzun süre kalmasına izin vermek istemiyorlardı. Şah Mısır, Fas, Bahama ve Meksika'da kısa sürelerle kaldıktan sonra 22 Ekim 1979'da tedavi olmak için Amerika'ya gitti. Uzun yıllar Şah'ı kuvvetle desteklemiş olan Amerika, şimdi kendisine istenmeyen bir misafir gibi bakıyordu. O sırada Tahran'daki ABD Büyükelçiliği işgal edildi. İşgalciler, rehin aldıkları diplomatların serbest bırakılması için Şah'ın İran'a gönderilerek kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Amerika Şah'ı İran'a göndermedi ama kısa bir süre içinde Panama'ya gitmesini sağladı. Şah oradan Kahire'ye geçti ve orada öldü.

Şah'ın İran'dan ayrılmasından iki hafta sonra Ayetullah Ruhullah Humeyni, Paris'ten özel olarak kiralanan bir Air France uçağıyla Tahran'a geldi. Bu, İran İslam Devrimi'nin başladığının işaretiydi. İran hızla radikal bir İslam devletine dönüştü. 4 Kasım 1979'da Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğinin bazı militanlar tarafından işgali İran'ın yalnız Amerika'yla değil, birçok Batı ülkesiyle ilişkilerini fiilen sona erdirdi.(141)

1978 yılında İran Türkiye'nin yakın komşusuydu. O ülkedeki gelişmeler Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. İslam devriminden çok kısa bir süre sonra, 1979 yılının mayıs ayında Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün başkanlığındaki bir heyet Tahran'ı ziyaret etti. Ben de bakan danışmanı olarak bu ziyarete katıldım. Tahran'da tam bir kargaşa görüntüsü vardı. Kimse izlenecek politikaların nasıl şekilleneceğini bilemiyordu. Başbakan Bazargan, şimdiki İranlı siyasetçilerden farklı olarak Batılı bir görüntü sergiliyordu. Kravat takıyordu. Şehirde başını örtenler olduğu gibi örtmeyenler de vardı. Belli ki İran bir geçiş döneminden geçiyordu.

İran hangi hedeflere yönelecekti? Bunun Türkiye'ye etkisi ne olacaktı? Bunu anlamanın tek yolu Humeyni'yi ziyaret etmekti. Ancak Humeyni Tahran'da değildi. Kum şehrinde oturuyordu. Evi de oradaydı. İranlılar Ökçün'ün ısrarlı talepleri sonunda bizi Kum'a götürmeyi kabul ettiler. Bir askeri helikopterle Tahran'dan Kum'a gittik. Spor sahasına inen helikopterden doğruca Humeyni'nin evine gittik. Humeyni iki katlı küçük bir evde oturuyordu. Kapıda sıkı güvenlik önlemleri vardı. Çatıda silahlı muhafızlar güvenliği sağlıyorlardı.

Humeyni bizi karanlık, küçük bir odada kabul etti. Odada oturacak bir koltuk veya iskemle yoktu. Yerde halı bile bulunmuyordu. Sadece gri bir battaniye vardı. Odadaki tek eşya, sabit bir şekilde yerleştirilmiş bir televizyon kamerasıydı. Humeyni, hepsi siyah cüppeler içindeki altı kişilik bir heyetle geldi. Bunlardan Dışişleri Bakanı İbrahim Yazdi'yle Tahran'da tanışmıştık. Humeyni hepsini teker teker takdim etti. Bunlar yeni hükümetin bakanlarıydı. Sonuncusu hariç... Humeyni onu Türkiye temsilcisi olarak tanıttı. Ankara'ya ye-

(141) Kinzer, *a.g.e.*, s. 110-111.

ni büyükelçi mi atayacaklardı? Öyle değilmiş. Gündüz Ökçün, bu zatın görevi ne olacak diye sordu. Humeyni, "Bu arkadaşımızın görevi, İran İslam Devrimi'ni Türkiye'de yaymak olacaktır," dedi. Bu ziyaretten yıllar sonra, Türkiye'de İslami radikalizm aşırı boyutlara ulaştığında, o toplantıya katılan Türk diplomatları Humeyni'nin sözlerini hatırlamışlardır.

Rıza Şah Pehlevi döneminde, Amerika'nın ve bazı Avrupa devletlerinin Şah'a karşı sergiledikleri tutum diğer ülkeler için de derslerle dolu...

Amerika'nın yüksek mahkeme üyelerinden William O. Douglas şöyle diyordu: "İngilizlerle Musaddık'ı devirmek konusunda birleştik ve başarılı olduk. O zamandan beri adımız Ortadoğu'da saygınlığını kaybetti.[142]

O tarihten sonra yalnız İran'da değil, diğer Ortadoğu ülkelerindeki tüm bağımsızlık ve demokrasi girişimleri de yabancıların açık veya örtülü baskıları, çoğu zaman da silahlı müdahaleleri sonucunda ezilecekti.

20. yüzyılın sonuna, hatta bugünlere kadar Ortadoğu'ya demokrasi bir türlü gelemediyse, bunun sebebi o bölgede yaşayan halkların demokrasiyi istememesinden kaynaklanmıyordu. Büyük devletler Ortadoğu ülkelerinin gerçek anlamda bağımsız ve demokratik ülkeler olmalarını istemiyor, bunu kendi çıkarlarına zarar verebilecek bir gelişme gibi görüyorlardı.

(142) Kinzer, *a.g.e.*, s. 98; Musaddık'ın devrilmesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 126.

Osmanlı Devletine Karşı Arap Ayaklanması

Osmanlı İmparatorluğu 11 Kasım 1914 tarihinde itilaf devletlerine savaş ilan ettikten sonra, padişah tüm Müslümanları Batılılara karşı aynı cephede toplayabilmek için cihat ilan etmişti. Padişahın bu çağrısı bütün Müslümanları tek bir bayrak altında toplayabilir miydi? Bunun olmayacağı kısa sürede anlaşılacaktı:

Buna karşılık İngilizler ve Fransızlar bu cihat ilanından kaygı duydular. Onlar da Müslüman Arapları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırma yoluna gittiler. Yani Müslümanlar Müslümanlarla çarpıştırılacaktı. Böl ve hükmet politikasının en açık örneklerinden biri buydu.

İttihat ve Terakki'nin en önde gelen liderlerinden Cemal Paşa, savaşın başında Suriye valiliğine ve 4. Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. Cemal Paşa'nın en önemli görevlerinden biri bölgede asayişi sağlamak ve Osmanlı devletine karşı ayaklananları etkisiz kılmaktı. Ancak İngilizlerin planladığı Arap ayaklanması, bir asayişsizlik sorununun çok ötesine geçecekti. Osmanlı İmparatorluğu bu kadarını beklemiyordu.

İngilizler, Türklerle Araplar arasındaki soğukluğu ve gerginliği fark ederek bundan yararlanmaya çalışıyorlardı. O sıralarda İngiltere'nin Savaş Bakanı Lord Kitchener, Mekke Şerifi Hüseyin'in bir Arap ayaklanması başlatabilecek en uygun kişi olduğunu keşfetmişti! Gerçekten Hüseyin'le Osmanlı İmparatorluğu arasında I. Dünya Savaşı'ndan çok önce sorunlar yaşanmış, İstanbul'a gelen Hüseyin'in Mekke'ye dönmesine 1908'de Meşrutiyetin ilanına kadar izin verilmemişti. Şerif Hüseyin'in oğlu Osmanlı meclisinde milletvekili olarak görev

yapıyordu ama babasına İngilizlerle Osmanlılara karşı işbirliği yapmak üzere temaslarda bulunmasını önermişti.

Hüseyin bir fetva yayınlayarak Arapları Türklere karşı hareketa geçirebilirdi. İngilizlerle Araplar arasında böyle bir temas ve ilişki nasıl başlatılabilirdi? Bazı kaynaklara göre, Osmanlı ordusunda görev yapan Muhammed Şerif el-Faruki adlı genç bir subay bu temasların başlamasına yardımcı olmuştu. İngiltere'nin Kahire'deki Yüksek Komiseri Henry Mac Mahon ile Hüseyin arasındaki ilişkiler 24 Eylül 1914 tarihinde gönderilen bir mesajla başlatıldı. 31 ekimde gönderilen ikinci mesajda, eğer Araplar savaşta İngilizlerin yanında yer alırlarsa her türlü dış müdahaleye karşı korunacakları vaat ediliyordu. Ayrıca Mekkeli bir Arap'ın halife ilan edilmesi düşünülebilirdi.(143)

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bazı etnik ve dini grupları kışkırtmak, onları desteklemek, himaye etmek İngilizlerin uzun zamandan beri "başarıyla" uyguladıkları bir yöntemdi. Yunan bağımsızlığına götüren Mora ayaklanmasını gerçekleştirenler en büyük desteği İngilizlerden görmemişler miydi? Lord Byron bu desteğin simgesi haline gelmemiş miydi? 1896'da İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basan ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde kanlı eylemlerde bulunan Ermeni teröristleri, padişaha baskı yaparak kurtarıp yurtdışına gönderen İngilizler değil miydi? 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra Girit'te ayaklanan Rumların en büyük destekçisi, diğer büyük devletlerin yanı sıra İngilizler olmamış mıydı? Şimdi sıra Arapları ayaklandırmaya gelmişti ve Hindistan yolunda büyük stratejik önem taşıyan bir coğrafyada bulunan Arapların aktif desteği kazanılabilirse, İngilizler bundan büyük çıkar sağlayabilirlerdi. Mekke Şerifi Hüseyin'in bu konuda desteği sağlanmalıydı. Bunun için ona gerçekleştirilmesi mümkün olmayan vaatlerde bile bulunulabilir, Arapların yaşadığı toprakların onun egemenliği altına gireceği söylenebilirdi. Yalnız o bölgede değil, I. Dünya Savaşı boyunca birçok yerde "savaş yalanları" damgasını vurmuştu. İngiliz Propaganda Bakanlığı Wellington House'un yayınladığı belgeler savaş yalanlarıyla doluydu.(144)

(143) Khader, *a.g.e.*, s. 95-97-99.

(144) Ponsonby, A., *Falsehood in War-Time*, Institute for Historical Review, , 1928.

O devirde Osmanlı meclisinde Arapların azımsanmayacak bir temsil hakkı vardı. Türklerden sonra en büyük grubu Araplar oluşturuyordu. 142 Türk milletvekilinin yanında 60 Arap milletvekili bulunuyordu. Bir sonraki etnik grubu oluşturan Arnavutların milletvekili sayısı Arapların yarısından azdı. Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği henüz önemli bir güç haline gelmemişti. Araplar öncelikle dinlerine, mezheplerine, aşiretlerine bağlı bir görünüm sergiliyorlardı. Osmanlıcılık ve İslamcılık iki önemli ideoloji unsuruydu.

Ancak İngilizlerin vaatleri Şerif Hüseyin'i ikna edebilir ve Arap yarımadasında İngilizlerin desteğiyle bir Arap milliyetçiliği duygusu yeşertilebilirdi. Bu sağlanırsa, Araplar yüzyıllardan beri aynı kaderi paylaştıkları Türklere karşı ayaklanabilirdi. İngiliz istihbarat subayı Lawrence, Arapların arasına girerek bu ayaklanmayı yönlendirebilecek en uygun isimdi.

İngilizler Şerif Hüseyin'in desteğini sağladıktan sonra bunu yazılı bir anlaşmaya dönüştürdüler. Mac Mahon ile Şerif Hüseyin arasında karşılıklı olarak sekiz mektup gönderildi. Ancak Hüseyin'in beklentilerinin sınırı yoktu. Adana'dan Hint okyanusuna, Akdeniz'den İran'a kadar tüm toprakları kapsayacak bağımsız bir devlet kurulacak, başına kendisi geçecek, ayrıca İslamların halifeliğini de bir Arap, yani gene kendisi üstlenecekti.

İngilizlerin Bağdat, Basra, Halep gibi bölgelerin Şerif Hüseyin'e bırakılmasında bazı çekinceleri vardı. Ancak şimdi öncelikli hedef, bir Arap isyanı başlatmaktı. Bu nedenle Hüseyin'in aşırı taleplerine bile doğrudan karşı çıkmanın zamanı değildi. Bunun için diplomasinin "bilinçli muğlaklık" yöntemine başvuruldu. Özellikle Filistin konusundaki ifadeler bir hayli muğlak bırakıldı. Şerif Hüseyin, kendisine verilmesi düşünülmeyen bazı topraklara bile sahip olabileceği izlenimine kapıldı ve 5 Haziran 1916 tarihinde tüm Arapları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaya çağırdı.

Hüseyin'in, tebaası bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olan İngilizlerle işbirliği yapmasına yol açan bazı yerel nedenler de var mıydı? Olduğu anlaşılıyor. Rivayete göre, Şerif Hüseyin'le Mekke'de rekabet içinde olan Zaid ailesinin lideri Şerif Ali Haydar, Mekke Emirliği'ni ele geçirmek istiyordu. Bu aile Osmanlı devletini

destekliyordu ve eğer onlar bu hedeflerine ulaşırlarsa Şerif Hüseyin görevden alınacak, belki de cezalandırılacaktı. Bu iddialar doğru muydu? Burası bilinmiyor.

Bilinen şu ki, Şerif Hüseyin İngilizlerin safına katılmıştı ve şimdi Osmanlı devleti, Ortadoğu'da hem İngilizler ve müttefikleriyle, hem de kendi tebaası olan Araplarla savaşmak zorunda kalacaktı.

İsyanı başlatan Arapların silahlı gücü yaklaşık 5.000 kişiydi. Ancak bir de Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın yönetimindeki düzensiz birlikler vardı. Zaman zaman bu silahlı güçlerin sayısı artıyordu. Örneğin Akabe'nin zapt edilmesi sırasında bölgedeki kabilelerden destek sağlanmıştı. Bu kabilelerin sağladığı silahlı unsurlar gerilla taktiği uyguluyorlardı. Bedeviler de ayaklanmaya katılmayı kabul etmişlerdi ama bir şartla: paralarını önceden ve altın lira olarak alacaklardı. Bunun da çaresi bulundu. Fransızlar, 1916 yılının sonuna kadar ayaklanmacılara 1.25 milyon altın frank verdi. 1918 yılının eylül ayına kadar İngilizler de ayda 220.000 sterlinlik bir katkıyla Arap isyanını destekledi. Bu paralarla çok şey yapılabilirdi.

İngilizlerin ve Fransızların Arap ayaklanmasına katkıları bundan ibaret değildi. 1916 yılının haziran ayında, yani ayaklanmanın hemen başında, İngilizler isyancılara yardımcı olmak ve onlara yön vermek amacıyla Albay Cyril Wilson, Albay Pierce C. Joyce ve Yarbay Stewart Francis Newcombe ile Herbert Garland'tan oluşan bir ekibi görevlendirmişlerdi. Ancak daha düşük rütbeli olmakla birlikte heyette yer alan T. E. Lawrence'ın adı öbürlerinden çok daha fazla duyulacak ve Lawrence, zaman içinde sanki Arap ayaklanmasının baş mimarı gibi tanıtılacak, romanlara, filmlere konu olacaktı. Lawrence, Faysal'la birlikte düzensiz Arap çetelerinin başında fiilen çatışmalara katılacaktı. Fransızlar da Albay Édouard Brémond ile Yüzbaşı Rosario Pisani'yi ve bir grup Müslüman Fransız subayını Şerif Hüseyin'e yardımcı olmak üzere görevlendirmişti.

Şerif Hüseyin, Osmanlı ordusunda fiilen savaşan Arap asıllıların birliklerinden firar ederek kendi güçlerine katılmasını sağlamak için de çok çalıştı ama bunda pek başarılı olamadı. En zor koşullarda bile Osmanlı ordusunun disiplini azımsanmayacak düzeydeydi.

Başlangıçta Arapların elindeki silahlar çok zayıf ve yetersizdi. Bu

ihtiyaç da, İngilizlerin ve Fransızların sağladıkları o devir için modern sayılabilecek tüfek ve makineli tüfeklerle giderildi.

Özetle, yabancı parasıyla, yabancıların verdikleri silahlarla, yabancı askeri uzmanların yönlendirmesiyle ve yabancıların çıkarlarını korumak için yürütülen bir ayaklanma söz konusuydu. Buna Arapların milliyetçi duygularının etkisiyle yapılan bir mücadele demek kolay değildi.

Peki, İngilizlerle Fransızlar Türklere karşı savaşan başka gruplara da para ve silah yardımı yapmışlar mıydı? Hangi teröristler bu yardımdan yararlanmıştı? Dünya savaşı bittikten sonra cereyan eden ayaklanmalarda da böyle yardımlar yapılmış mıydı? Bu soruların cevapları kitabın daha sonraki bölümlerinde verilmeye çalışılacak.

Arap isyanı başladığında Hicaz'daki 7. Osmanlı grubunun ve 4. ordusunun yaklaşık 20.000 askeri vardı. Daha sonra 58. Piyade tümeni ile Kuvve-i Mürettebe denilen geçici birlikler de bu kuvvetlere katıldı. Bunların en önemli görevlerinden biri, cephede savaşan askerlere lojistik destek sağlamada önemli bir rol oynayan Hicaz demiryollarının korunmasıydı.

Osmanlı birliklerinin elinde Alman yapımı, o dönem için modern sayılan silahlar da bulunuyordu. Ayrıca Osmanlılara sadık olan bazı Arap kabileleri de Türk askerleriyle birlikte savaşıyorlardı. Ürdün bölgesindeki Arap aşiretleri de Osmanlıları destekliyordu. Osmanlıların ve Almanların bölgedeki hava gücü de onlara destek veriyordu. Başka bir deyişle, Arap ayaklanmasının İngilizlerin beklediği kadar kolay ve çabuk sonuç verici olmayacağı anlaşılıyordu. Ancak Osmanlı birliklerine silah, cephane ve diğer ihtiyaç malzemelerinin ikmalinde güçlükler yaşanıyor, bu nedenle Osmanlılar çoğunlukla savunma savaşı yapmak zorunda kalıyorlardı.

Arap isyanının İngilizler açısından en önemli katkısı, on binlerce Osmanlı askerini o bölgede tutması ve bunların Süveyş'e yapılacak bir harekâtta görev almasını engellemesiydi. Böylece İngiliz askerleri, Süveyş bölgesinde Türklerin karşı saldırısından pek fazla çekinmeden operasyon yapabileceklerdi.

İngilizlerin Arapları bilinçli olarak ayaklandırmasını kolaylaştıran bazı unsurlar da vardı. İttihat ve Terakki'nin 1908 Meşrutiyeti'nden

sonra Türkçülük akımlarına destek vermesi bazı Arap aydınlarında bir dışlanmışlık duygusu yaratmıştı. Cemal Paşa'nın savaşın başlarında Şam valiliğine ve 4. ordu komutanına atanması da çok şeyi değiştirdi. Cemal Paşa'nın Şam'da izlediği katı politikalar yerel halkta ciddi tepkiler yarattı. Çok sayıda Arap milliyetçisinin yakalanarak yargılanması ve bunlardan bir bölümünün idam edilmesi, yüzlerce kişinin ağır hapis cezalarına çarptırılması, bazılarının sürgüne gönderilmesi, bazı çevrelerde Türklere karşı hissedilen güvensizlik duygusunu güçlendirdi. Bu arada Lübnan'da ve Suriye'nin sahil bölgelerinde yaşanan büyük kuraklık ve çekirge sürülerinin istilası kıtlığa yol açtı. Yaklaşık yarım milyon kişi öldü.

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Osmanlı ordusu bölgede başarılı bir savunma savaşı veriyordu. Osmanlı askerleri Hicaz demiryolları civarında Arap ayaklanmasının sonuç almasını güçleştiriyordu. Filistin'i de adım adım savunan Osmanlı ordusu bazı bölgelerde gerilemek zorunda kalsa da, 1918 yılının sonbaharına, yani fiilen savaşın sonuna kadar savunmasını sürdürdü.

5 Haziran 1916'da başlayan Arap ayaklanmasında ilk hedef Hicaz bölgesindeki Türk mevzileriydi. 12 haziranda Mekke, Şerif Hüseyin'in emrindeki kuvvetlerin eline geçti. Mekke'de İngilizlerin gönderdiği Mısır birlikleri de çarpışmalara katılmıştı. Dört gün sonra Cidde de düştü.

Bu liman şehrinin ele geçirilmesinde, İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin Kızıldeniz'de Osmanlı savaş gemilerini engellemesinin ve Cidde kuşatması sırasında Fransız ve İngiliz savaş gemileriyle deniz uçaklarının Osmanlı mevzilerini bombalamasının da etkisi büyüktü.

1916 yılının eylül ayında Osmanlılar Kızıldeniz sahilindeki birçok kenti kaybetmişler ve 6.000 esir vermişlerdi.

Medine'de ise Fahri Paşa'nın komutasındaki Türkler güçlü bir direniş gösterdiler. Hicaz demiryolları Medine'deki birliklere takviye gönderilmesine olanak veriyordu. Ancak, 1300 kilometre uzunluğundaki bu demiryolunun savunulması güç noktaları vardı. İşte burada İngiliz istihbaratının etkili elemanı T. E. Lawrence devreye girdi. Lawrence'ın Arap birliklerinin yönetiminde etkin bir görev aldığı görülüyordu. Onun yönlendirilmesiyle demiryolu hattı üzerindeki

menfezler ve tüneller patlayıcılar konularak imha edildi. Böylece lojistik desteğin Medine'ye gelmesi büyük ölçüde engellendi. Gene de Medine komutanı Fahri Paşa orada, bu gibi sahil şehirlerini Haşimi güçlerinden geri almak için bir sefer düzenledi, ancak İngiliz donanmasının ve hava gücünün bombardımanları üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.

Faysal'ın kuzey yönünde yaptığı operasyonlarda Lawrence önemli katkı sağlıyor ve bu operasyonlar İngiliz donanmasının katkılarıyla başarılı oluyordu. Wejh gibi bazı yerlerde gemilerden indirilen İngiliz kuvvetleri, Arap ayaklanmacılarla birlikte çatışmalara katılıyorlardı. Bu arada Arap kuvvetlerinin mevcudu 70.000'e ve silahlarının sayısı da İngilizlerin desteğiyle 28.000'e yükselmişti. Artık Osmanlı ordusu bir iç ayaklanmayı bastırma göreviyle değil, İngilizlerin ve Fransızların büyük desteğini sağlamış bir güçle savaşıyordu.

İngilizlerin tertiplerine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun da bazı savaş taktikleri vardı. Bunlardan biri de büyük paralar vererek Bedevilerin yardımını sağlamaktı. Ne var ki, savaşta bazı olumsuz sürprizler de olabiliyordu. Bedevilere 22.000 sterlin değerinde altın lira götüren Osmanlı konvoyu, çölün ortasında Emir Abdullah'ın askeri tarafından pusuya düşürüldü, askerlerin çoğu öldürüldü ve paraya el konuldu.

Ayaklanma sürüyordu. Faysal'ın emrindeki silahlı ayaklanmacılar Lawrence'in katkılarıyla Akabe'deki Osmanlı kalesini ele geçirdiler. Artık Akabe Faysal'ın karargâhı olacak ve demiryollarına ve Osmanlı birliklerinin bulundukları yerlere saldırılar buradan düzenlenecekti. Osmanlıların Kızıldeniz'deki son limanı da böylece elden çıkmış oluyordu. Akabe artık Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin ve deniz uçaklarının üssü olacaktı.

Savaşın sonuna doğru Tafilah adlı bir köyde, Lawrence'ın da katıldığı çatışmada, Osmanlılar 1.000'den fazla şehit verdiler. O çatışmadaki Arap kayıpları ise 40'tan ibaretti. Lawrence, Osmanlı birliklerine karşı başarılı olunması için acımasızca hareket edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Arap askerlerine talimatı şuydu: "Hiçbir Osmanlı askerini esir almayacaksınız. Çatışmaları kaybeden, esir düşen Osmanlı askerlerinin tümünü öldüreceksiniz." İşte Hicaz demiryolu boyun-

ca geri çekilen bazı Osmanlı birliklerini böyle acı bir son bekliyordu. Aslında o devirde de geçerli olan savaş hukuku kuralları vardı ama bunları dinleyecek kimse yoktu. Hele Arabistan çöllerinde sömürgeci bir devletin bu kuralları hatırlaması beklenemezdi. Dört yıllık bir araştırmadan sonra Lawrence'in biyografisini yazan Scott Anderson de bu bilgileri doğruluyor ve Lawrence'in emriyle o katliamın yapıldığı gün, kendisine İngiltere'nin en büyük nişanlarından birinin verildiğini yazıyor.(145)

27 eylülde Mezerib'ten çekilmekte olan ve aralarında Avusturya ve Alman askerlerinin de bulunduğu bir tugay, Tafas köyü civarında saldırıya uğradı ve neredeyse mevcudunun tamamını kaybetti. Lawrence kardeşine yazdığı mektupta işte bu saldırıdan söz ediyor ve hiç esir almadan Osmanlı askerlerinin ve onların müttefiklerinin tamamen öldürülmesi politikasına atıfta bulunuyordu. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı kitabında da bu saldırıdan söz ediyor ve şöyle diyordu: "Dehşet duygularından kaynaklanan bir delilikle öldürdükçe öldürüyorduk. Ölen askerlerin ve hayvanların bile kafalarına ateş ediyorduk. Sanki onların kanları bizim nefret duygularımızı yatıştırabilecekmiş gibi..." Bu bir katliamdı ve İngilizlerin yönlendirilmesiyle yapılmış bir devlet teröründen başka bir şey değildi.

Arapların elinde kimyasal silahlar da var mıydı? Bazı kaynaklar, Arap birliklerinin başındaki komutanların 1918 yılının eylül ayında Maan'daki Osmanlı birliğine karşı hardal gazı kullanılması talebinin İngilizler tarafından kabul edilmediğini bildiriyor. Gerçekten Arapların elinde kimyasal silahlar vardıysa, bu silahları onlara kim vermişti? Acaba başka çarpışmalarda bu veya başka kimyasal silah kullanılmış mıydı?

Hicaz demiryollarına yönelik sabotajlar artarak devam ediyordu. 1918 yılının mayıs ayında yapılan bir saldırıda 25 köprü havaya uçurulmuştu. Bu koşullar altında artık Osmanlı ordusunun uzun süre Medine'yi savunma olanağı kalmamıştı. Gene de Medine'deki Türk birlikleri 1919 yılının ocak ayına kadar direndi. Özetle, I. Dünya

(145) Anderson, Scott, *Lawrence in Arabia: War, Deceit, Imperial Folly and the Making of the Modern Middle East*, New York, London, 2013.

Savaşı resmen sona erdiğinde Medine hâlâ Osmanlı birliklerinin elindeydi. Osmanlı devletinin talimatıyla Medine'yi savunan Osmanlı ordusu, 9 Ocak 1919'da 456 subayı ve 9.364 askeriyle birlikte teslim oldu.

Tafas köyündeki katliamdan sonra, 1918 yılının eylül ve ekim aylarında morali iyice bozulmuş olan Osmanlı ordusu her yerde İngilizlere teslim oluyordu. Mekke Şerifi'nin düzensiz birlikleri Lawrence'le birlikte 27 eylül günü Dera'yı işgal ettiler. Allenby, Faysal'a bir kutlama mesajı göndererek, "Sizin çabalarınız sayesinde Osmanlı ordusu her yerde gerilemektedir," dedi.

İngilizlerin ve Fransızların büyük desteği Haşimi güçlerinin başarılı sonuçlar almasına yardımcı oluyordu. Artık Arapların elinde Fransızların verdiği dağ topları ve zırhlı araçlar da vardı. Hicaz demiryolunun birçok bölümü ve bazı trenler, İngiliz ve Fransızların verdiği patlayıcılarla havaya uçuruldu. Artık Şerif Hüseyin'e destek sağlayan Fransız subaylarının sayısı 1.100'e yükselmişti. Savaşın sonuna doğru, Faysal'ın Haşimi güçleri, İngilizlerin bölgedeki komutanı General Edmund Allenby'nin Filistin'de konuşlandırdığı kuvvetlerden oluşan 8.000 kişilik bir birlikle Şam'ı ele geçirmesine yardımcı oldular. Şam 2 Ekim 1918 tarihinde düştü. Şehrin ele geçirilmesinde Avustralya Hafif Süvari Birliği de önemli rol oynadı. Lawrence ertesi gün Şam'a girdi.

Artık İngilizler Arap birliklerine ihtiyaç duymadan da hedeflerine ulaşabilirlerdi. Mısır'da konuşlandırılan birlikler Filistin'i, Ürdün'ü, Lübnan'ı, Arap yarımadasının büyük bir bölümünü ve Suriye'nin güneyini ele geçirdiler.

Ortadoğu'da Savaş Kazanımlarının Paylaşılması

Savaş bitmişti. Şimdi artık sağlanan kazanımların paylaşılmasına sıra gelmişti. Şerif Hüseyin, Şam'ın alınmasına da katkıda bulunduktan sonra İngilizlere verdiği sözleri yerine getirdiğini düşünüyor ve İngilizlerin de artık taahhütlerini yerine getirmesini bekliyordu.[146] Bu beklentileri büyük ölçüde boşa çıkacaktı. Büyük devletler vaat etmekte cömerttiler ama vaatlerini yerine getirmede o kadar cömert değillerdi. İngilizlerin şimdi başka hesapları ve hedefleri vardı. Şerif Hüseyin'e verilen sözler geride kalmıştı. Dün dündü, bugünkü koşullar başkaydı.

Peki, sonunda Osmanlı topraklarının paylaşımından Şerif Hüseyin'e düşecek pay ne olacaktı? Şerif Hüseyin, 1916 yılının kasım ayında kendisini Arabistan'ın kralı ilan etmişti. Ancak İngilizler onu sadece Hicaz kralı olarak tanımışlardı.[147] Daha o günlerde İngilizlerin Mac Mahon aracılığıyla verdikleri sözlerden büyük ölçüde cayacakları belli olmuştu. Sykes-Picot Antlaşması ve daha sonra Balfour deklarasyonu çok şeyi değiştirecekti. İngilizler ve Fransızlar şimdi bölgeyi kendi aralarında taksim etmekle meşguldüler. Şerif Hüseyin Hicaz bölgesiyle yetinmek zorundaydı. Bu bölge de ancak 1925 yılına kadar Hüseyin'in denetiminde kalacaktı.

Bu arada İngilizler, Arabistan'da kendilerine yeni bir müttefik bulmuşlardı: Suud ailesi. 1925 yılında Bin Suud, Hicaz'ın yönetimini ele geçirdi ve böylece Suudi Arabistan'ın temelleri atılmış oldu. Bu gelişmelerden büyük hayal kırıklığına uğrayan Şerif Hüseyin'in serüveni,

(146) Rogan, *a.g.e.*, s. 206-207.
(147) Khader, *a.g.e.*, s. 101.

kendi ülkesine karşı yabancıların yönlendirmesi, parası, silahları ve desteğiyle ayaklananları nasıl bir akıbetin beklediğini göstermesi açısından derslerle doluydu.

Şimdi Ortadoğu'ya yeni bir şekil verilecekti. İngiltere bu işte başrolü oynayacaktı. Daha savaşın bitmesinden çok önce İngilizler, savaşın sonunda bölgeye nasıl bir şekil vereceklerini planlamaya başlamışlardı bile. Başbakan Herbert Asquith, 8 Nisan 1915'te bir komisyon toplayarak Ortadoğu'ya verilecek şekil üzerinde bir çalışma başlattı. Bu komisyona, başkanlık yapan Sir Maurice De Bunsen'in adından esinlenerek Bunsen Komisyonu adı verildi.

İngilizler Basra körfezinde, başta Kuveyt ve bugünkü Birleşik Arap Emirlikleri toprakları olmak üzere, egemenliklerini sürdürmek istiyorlardı. Ayrıca Mezopotamya, Bağdat, Basra ve Musul'u da kapsayacak şekilde İngilizlerin etki alanı içine girmeli ve bir koridor ve demiryoluyla Hayfa'ya bağlanmalıydı.

İngilizler bölgeye şekil vermeye çalışırken üç anlaşma yapmışlardı. Bunlardan biri Mekke Şerifi Hüseyin'le yapılan anlaşma, bir diğeri Fransızlarla yapılan ve Mezopotamya ve Suriye'nin paylaşılmasına ilişkin anlaşma, bir üçüncüsü de Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması için Siyonist hareketle varılan mutabakattı.(148)

Bu üç anlaşma birbiriyle nasıl bağdaştırılacaktı? Arap ayaklanması İngilizlerin hedeflerini gerçekleştirmelerine ne ölçüde yardımcı olabilecekti?

Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu

1916 yılında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi Mark Sykes ile Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi François Georges-Picot bir araya geldiler ve Ortadoğu'nun yeni sınırlarının taslağını oluşturdular. Her iki devletin üst makamlarının da 6 Mayıs 1916'da onayladığı bu projeye Sykes-Picot Antlaşması denildi. Bu antlaşmanın özeti şöyleydi:

– Ortadoğu beş bölgeye ayrılacaktı. Mavi bölge Adana'yı ve Suriye'yle Lübnan'ın kıyı bölgelerini içine alacaktı. Bu bölge doğrudan doğruya Fransa tarafından yönetilecekti.

(148) Rogan, *a.g.e.*, s. 202-206.

- Kırmızı bölge Mezopotamya'nın güneyini içine alacaktı ve İngiltere tarafından yönetilecekti.
- A bölgesi mavi çember içinde gösteriliyordu. O bölge Suriye'nin iç kısımlarıyla Musul ve Kerkük'ü içine alacaktı. O bölge Arapların hâkimiyetine bırakılacak ama Fransa'nın o bölgede söz hakkı olacak, uzmanları ve görevlileri bulunacaktı.
- B bölgesi denilen ve kırmızı çember içinde gösterilen bölge Mısır'dan Irak sınırına kadar uzanacaktı. Orası da bir Arap devletine veya Arap devletleri konfederasyonuna bırakılacak ancak İngiltere'nin himayesi altında bulunacaktı.
- En hassas bölgeyi kahverengi bölge olarak nitelendirilen Filistin oluşturuyordu. Orası uluslararası bir yönetime bırakılacak, ancak Hayfa ve Akka limanları İngiltere'nin yönetimine verilecekti.

Ortaya çıkan bu yeni Ortadoğu projesinde Türklere yer yoktur. Bu proje hazırlandığında daha savaş bitmemiştir. Savaşın sonuna daha iki yıl vardır. Ama hedef bellidir. Türklere artık Ortadoğu'da yer olmayacaktır.

Mekke Şerifi Hüseyin'e vaat edilen toprakların büyük bir bölümü bu anlaşmayla başka ülkeler tarafından paylaşılmıştır. Özellikle Filistin'de Arapların herhangi bir söz hakkı olmayacaktır. Nitekim Lawrence, bir yakınına yazdığı mektupta "Hüseyin'in kendisine sadece 'dekoratif' bir rol biçildiğinin farkında olmadığını" söylüyordu.[149] Acaba geçmişte olduğu gibi bugün de ayaklanmaya, şiddete, teröre yönlendirilen, destek verilen grupların kaçı aslında bir dekor gibi kullanıldıklarının, başka ülkelerin menfaatlerine hizmet ettiklerinin farkındadır?

Başbakan Asquith'in hazırlattığı bu anlaşma olduğu gibi uygulanabilecek miydi? Pek değil. 1916 yılının aralık ayında İngiltere'de bir hükümet değişikliği oldu. Asquith'in yerine Lloyd George başbakanlığa getirildi. Yeni başbakan Sykes-Picot Antlaşması'ndan pek memnun değildi. Ona göre, bu antlaşmayla İngiltere'nin güvenlik çıkarla-

(149) Khader, *a.g.e.*, s. 101.

rı yeterince gözetilmemişti. Antlaşmada köklü değişiklikler yapılmalıydı. Mezopotamya ile Afrika'nın doğu sahilleri, Kızıldeniz ve Filistin tümüyle İngiltere'nin yönetimine bırakılmalıydı. 1917 yılının nisan ayında müttefik ülkelerin Saint Jean de Maurienne'de düzenledikleri konferansta, Lloyd George bu tezlerini kuvvetle savundu. Özellikle Filistin'in İngiltere'nin vesayetine bırakılmasını istedi. Fransızlar İngiltere'nin bu taleplerine tepki gösterdiler. 25 nisanda Fransız meclisinin dışişleri komisyonu oybirliğiyle bir karar aldı: "Filistin tamamen Fransa'ya bırakılmalıdır. Sadece kutsal yerler Belçika'ya bırakılabilir."

Savaştaki en yakın müttefikler olan İngiltere'yle Fransa arasında Filistin konusundaki bu köklü görüş ayrılığı nasıl çözülecekti? İngiliz diplomasisi böyle çetrefilli konuları çözmekte ün kazanmıştı. Filistin sorununa çare Siyonistleri devreye sokarak bulunacaktı. Hem İngiltere'de hem de Fransa'da, Yahudilerin Filistin'e göç ederek kendi devletlerini kurmalarını destekleyen güçlü bir akım vardı. Üstelik bu akımın Amerika'nın en önde gelen siyasetçileri arasında da destek bulduğu biliniyordu.

İşin şaşırtıcı tarafı şu ki, Almanlar birkaç yıl sonra en büyük düşman sayacakları Yahudilerin desteğini sağlamak için savaşın başlarında büyük çaba harcıyorlardı. Siyonist hareketin Berlin'le İstanbul arasındaki gizli yazışmaları Alman diplomatik kurye çantaları içinde taşınıyordu. İşte bu ortamda, Lord Balfour tarafından hazırlanan deklarasyonun Fransızların da desteğini sağlaması zor olmadı.

2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan Balfour deklarasyonu, daha sonra yaşanacak olayların ve çatışmaların başlangıç noktası oldu. 31 Ekim 1917'de savaş kabinesi tarafından hazırlanan ve 2 kasımda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour tarafından İngiltere'deki Siyonist federasyonun başkanı Lord Rothschild'e gönderilen mektup, İngiltere hükümetinin Yahudi halkına Filistin'de bir yurt kurulması için elinden gelen çabayı sarf edeceğini bildiriyordu. O tarihte Filistin nüfusunun yaklaşık yüzde 95'ini oluşturan Arapların hakları ne olacaktı? Deklarasyonda Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların medeni ve dini haklarına zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı kaydedilerek, Arapların haklarının korunacağı genel ifadelerle belirtilmekle

yetiniliyordu. Arthur Koestler, Balfour deklarasyonunu şöyle yorumluyordu: "Bu belge, bir milletin, Türkiye'ye ait olan toprakları bir dini topluluğa vaat etmesinin belgesidir."[150] Başka bir deyişle, İngilizlerin, üzerinde Arapların yaşadığı Türkiye'ye ait toprakları Yahudilere devretmesinin vesikasıdır.

Bu deklarasyon ilan edilmeden İngiltere müttefiklerine danışmış mıydı? Onların onayını almış mıydı? Hayır. İngiltere bir fiili durum yaratmıştı ve başka ülkelerin de bu fiili duruma uymaları beklentisi içine girmişti. Bu o kadar da kolay olmadı. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon, mecliste yaptığı bir konuşmada, "Filistin'deki Türk yönetiminin yerine bir Fransız veya İngiliz yönetimi gelebilirdi ama adalet ve özgürlük getirecek bir uluslararası yönetim kurulamaz," diyordu. Ne var ki, Fransa bu tutumunu sürdüremedi. Yahudilerin yoğun baskısı üzerine Fransa, 14 Şubat 1918 tarihinde İngiltere'yle bu konuda tam bir görüş birliği içinde olduğunu açıkladı. Aynı yılın aralık ayında Fransa, Filistin üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini ilan etti. Ancak bunun bir karşılığı olacaktı. Musul'un bir bölümü Fransa'ya bırakılacak ve Suriye üzerinde Fransa'nın nüfuzu kabul edilecekti. İki ay sonra Fransa daha da ileri gitti ve Filistin'de bir İngiliz vesayet rejiminin oluşturulmasını ve bir Yahudi devleti kurulmasını kabul ettiğini açıkladı.[151]

İngilizlerin fiili durum yaratarak Lord Balfour deklarasyonunu yayınlaması sonuç vermiş sayılabilir miydi? Kısa vadede evet, ancak daha sonraki gelişmelere bakıldığında, İngilizlerin Filistin'de yaşadığı büyük sorunlar bunun doğru bir iş olduğu konusunda kuşkular yaratacaktı. Artık Filistin'in gelecekteki kaderi belli olmuştu. Yüzyıllardan beri bu topraklarda yaşayan Arapların büyük bölümü topraklarını terk etmek zorunda kalacaklar ve o topraklarda bir İsrail devleti kurulacaktı. Balfour deklarasyonunda bu hedef açıklıkla ilan edilmemekle birlikte, Yahudi devletinin temel taşları döşenmiş bulunuyordu. Araplar başlarına geleceklerini daha o tarihte anlamışlardı. Buna karşı ne yapacaklardı? Ellerinde silahlı mücadele ve

(150) Khader, *a.g.e.*, s. 114.
(151) Khader, *a.g.e.*, s. 102-103, 111-112.

teröre başvurmaktan başka çare olmadığını düşünen Arapların sayısı az değildi.

Peki bu gelişmeler olurken Şerif Hüseyin ne yapıyordu? Şam Valisi Cemal Paşa, diplomatik bir manevra yaparak Osmanlılara karşı ayaklanan Şerif Hüseyin liderliğindeki Haşimilere barış ve işbirliği önerisinde bulundu. Artık verdikleri sözleri tutmayacağı belli olan İngilizlerin peşinden gitmekle Haşimilerin kazanacağı bir şey yoktu. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Emir Hüseyin, Osmanlılarla köprüleri atmış, gemileri yakmış ve geri dönülemez bir noktaya gelmişti. Üstelik Lawrence'ın dediği gibi tüm bu gelişmelerde sadece İngiliz politikalarının bir dekoru olduğunu hâlâ anlamış değildi. O nedenle Cemal Paşa'nın önerilerini kabul etmedi ve oğullarıyla birlikte İngilizlerin peşinden gitme politikasından vazgeçmedi.

Ortadoğu'da Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Engellendi?

1919'da Paris'te, savaşı kazanan ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının yaptıkları toplantıda tüm bu konular ele alındı. Yaklaşık 100 komite toplantısı düzenlendi. Savaşın galiplerinin sağlayacakları kazançlar ve mağluplarına kabul ettirilecek koşullar görüşüldü. Avrupa'nın, Asya'nın, Afrika'nın siyasi sınırları yeniden çizilecek, Arap dünyasını ilgilendiren önemli kararlar alınacaktı.

ABD Başkanı Woodrow Wilson'un yayınladığı 14 maddelik bildirge, başka milletler için olduğu gibi Araplar için de bir umut ışığı yakmıştı. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Ortadoğu'ya yeni bir şekil verilmesinde ön safta görev almaya çalışıyor, Arapların kendi geleceklerini kendilerinin tayin edecekleri düşüncesiyle Wilson'a bu girişimi dolayısıyla teşekkür ediyordu.

Başkan Wilson, Ortadoğu'ya yeni bir şekil verilirken orada yaşayan halkların düşüncelerinin dikkate alınması gerektiği görüşündeydi. Bunun için 1919 yılının mart ayında güvendiği iki kişiyi atadı: Oberlin Koleji'nin Başkanı Henry Churchill King ile Chicagolu iş adamı Charles Crane. Başkanın bu iki temsilcisi bölgeyi ziyaret ederek Suriye, Irak ve Filistin'de yaşayan kişilerin ve kuruluşların görüşlerini alacaklardı.

İngilizler ve Fransızlar bu girişimden hiç memnun olmadılar. King-Crane Komisyonu'na delege vermeyi kabul etmediler. İki sömürgeci devlet olarak bölgenin geleceğine onlar, kendi çıkarlarına göre yön vereceklerdi. Bölge halklarının tercihlerinin onlar açısından hiçbir önemi yoktu. Amerikalıların bu işlere karışmalarının gereği yoktu. Buna rağmen King-Crane Komisyonu bölgeye gitti, temaslarda bulundu.

Suriye'de oluşturulan Genel Kongre, King-Crane Komisyonu'na 10 maddelik bir karar tasarısı sundu. Bu tasarıda Suriye'nin komşularıyla sınırları belirleniyor ve tam bağımsızlık talebinde bulunuluyordu. Suriye'de bir monarşi kurulacak ve Faysal, kral olarak bu devletin başına geçecekti. Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesinde öngörüldüğü şekilde bir vesayet yönetimi kabul edilemezdi. Nasıl Sırpların, Bulgarların, Yunanlıların, Romenlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp tam bağımsızlıklarına kavuşmaları kabul edilmişse, aynı hak Araplara da tanınmalıydı. Mutlaka bir vesayet kurulacaksa, bu Amerikan vesayeti olmalı ve yetkileri sadece ekonomik ve teknik yardım konularıyla sınırlı tutulmalıydı. Fransız vesayeti hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Irak da tam bağımsız bir devlet olmalıydı. Gizli görüşmeler sonucunda varılan bütün mutabakatlar geçersiz kılınmalıydı. Lübnan'ın ve Filistin'in Suriye'den ayrılmaları kabul edilemezdi. Suriye Genel Kongresi'nin görüşleri böyleydi.

Bu ve benzeri görüşler ve talepler, başka kişi ve kuruluşlarca da King-Crane Komisyonu'na bildirilmişti. Komisyon üyeleri bu beklentileri kaydettiler ve İstanbul'a gelerek raporlarını yazdılar. Komisyonun raporundaki görüşler, Suriye Genel Kongresi'nin beklentilerinden farklı değildi. Komisyon, Suriye'nin tamamının mümkünse bir Amerikan vesayeti altına konulması görüşünü benimsemişti. O olmazsa, belirli bir süre için ve sadece yardım amacıyla İngiliz vesayeti de düşünülebilirdi. King ve Crane, Balfour deklarasyonunda yer alan bir Yahudi yurdu kurulmasıyla, Yahudi olmayanların sivil ve dini haklarının korunması hedeflerini çelişkili buluyor, bu hedeflerin aynı zamanda gerçekleştirilebileceğine inanmıyor ve Siyonistlerin beklentilerine uygun biçimde hazırlanılan projelerin gözden geçirilmesini

öneriyordu. Suriye'de komisyona verilen dilekçelerin yüzde 72'sinde Siyonizme karşı çıkılıyordu.

King-Crane raporu Paris'te toplanan barış komisyonu sekretaryasına sunuldu. Ancak Fransızların ve İngilizlerin kuvvetli tepkisi sonucunda işlem görmeden arşive kaldırıldı. Bu rapor ancak üç yıl sonra yayınlanacaktı ve o zamana kadar da iş işten geçmiş olacak, Ortadoğu Avrupa'nın büyük devletlerinin beklentileri ve çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiş olacaktı.(152)

Bu arada Paris Konferansı vesilesiyle oraya giden Faysal, temaslarından pek memnun kalmamıştı. 1919 yılının ocak ayında konferansın genel kurulunda yaptığı konuşmada katılımcılara bir muhtıra sunmuştu. Bu muhtırada, amaçlarının bütün Arapların tek bir milletin çatısı altında birleşmek istediklerini belirtmiş, ancak tek bir Arap devletinin oluşturulmasının güçlüklerini bildiği için daha "mütevazı" bir proje sunarak Suriye, Lübnan, Batı Hicaz ve Ürdün'ü kapsayacak büyük bir Suriye devletinin kurulmasını talep etmişti. Faysal, Filistin konusunda babasından daha ölçülü bir talepte bulunmuş, Arapların beklentilerini dile getirmişti. Faysal, orada yaptığı temasların sonucunda, büyük devletlerin Arapların meselelerini bilmedikleri ve Araplara gerekli desteği vermeye niyetli olmadıkları izlenimini almıştı. Gene de King-Crane Komisyonu bir umut ışığı olabilir miydi? Faysal'ın başka tutunacak dalı kalmamıştı.

Ortadoğu açısından en önemli meselelerden biri, Filistin'in kaderinin ne olacağıydı. Konferansta Amerikalılar, Filistin için Mac Mahon'un Şerif Hüseyin'e verdiği sözleri duymak bile istemiyorlardı. Onların Siyonist liderlere verdikleri başka sözler vardı. Zaten İngilizlerin de Şerif Hüseyin'e verdikleri sözlerin arkasında durmaya niyetleri yoktu.

26 Nisan 1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda, İngilizlerin kendi çıkarlarını düşünerek kaleme aldıkları talepler resmen kabul edildi. İngiltere'nin konferansta ağırlığı hissedilmiş ve Fransa artık Filistin konusunda devre dışında kalmıştı.

(152) Rogan, *a.g.e.*, s. 204, 220.

Osmanlı askerleri bölgeden çekildikten sonra yayınlanan bir İngiliz-Fransız deklarasyonunda, "uzun yıllardan beri Türklerin baskısı altında kalmış olan halkların gelişimine yardımcı olunacağı" yolunda, Şerif Hüseyin'in gönlünü almaktan başka değer taşımayan ifadeler yer almaktaydı.

Savaştan sonra barış kongreleri toplanmış, Avrupa'nın büyük devletlerinin beklentileri doğrultusunda kararlar alınmıştı. Şimdi vakit kaybetmeden harekete geçme zamanıydı.

Suriye'nin I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Yaşadığı Acılar, Sömürgeci Devletlerin Baskıları, Darbeler ve Terör

2011 yılındaki "Arap Baharı"nın Suriye sıçramasından sonra baskı, zulüm, silahlı çatışma ve terör nedeniyle Suriye'de 200.000'den fazla kişi hayatını kaybetti. Bunun ülke içinden kaynaklanan nedenleri olduğu gibi, başka ülkelerin politikalarının yol açtığı boyutları da var.

Suriye'de yaşayanların tarih boyunca zulme uğradıkları ve acı çektikleri dönemler olmuştu. Örneğin 1400 yılında Timurlenk, Halep civarında Memluk ordusunu yenerek Suriye'yi işgal etmiş ve Şam'ı da ele geçirdikten sonra büyük bir katliam yapmıştı. Orada yaşayanların çoğu Müslüman, Hıristiyan, kadın-çocuk ayırımı yapılmaksızın öldürtüldü. Sadece usta sanatkârlar Semerkant'a gönderildi. Orada onlara ihtiyaç vardı.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1516 yılında, gene Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta Memluk ordusunu yenmesinden sonra Suriye Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve 400 yıl süreyle Osmanlı yönetiminde kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bugünkü Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Gazze, Büyük Suriye'nin toprakları içinde kalıyordu.

I. Dünya Savaşı çok şeyi değiştirdiği gibi Suriye'nin kaderini de büyük ölçüde etkiledi. Savaş sırasında İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap ayaklanmasını düzenleyip desteklerken, yukarıda da belirtildiği gibi, Ortadoğu'ya verecekleri yeni şeklin planlarını da yapıyorlardı. Kuşkusuz Osmanlılara karşı ayaklanması kar-

şılığında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e vermeyi vaat ettikleri toprakların büyük bir bölümünü savaştan sonra teslim etmeye niyetli değillerdi. Onların bölge için başka planları vardı ve planların ana çizgileri, yukarıda da belirtildiği gibi, savaşın bitmesine daha iki yıl kala İngiliz diplomatı Sykes İle Fransız diplomatı Picot tarafından 1916 yılının mayıs ayında şekillendirilmişti. Savaşın son günlerinde, Ekim 1918'de Arap ve İngiliz orduları Şam'a ve Halep'e girdiler. Suriye artık Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştı. İşin bu aşamasına kadarki gelişmeler Sykes-Picot Antlaşması'na uygundu. Hangi toprakların Osmanlılardan alınacağı belli olmuştu. Ama bu toprakların kimler arasında nasıl paylaşılacağı henüz belli değildi.

Milletler Cemiyeti'nin kararı uyarınca, Suriye ve Lübnan 1920 yılında Fransa'nın vesayetine girdi. Oysa Şerif Hüseyin'e vaat edilen bu değildi. Bütün bu topraklar onun egemenliğindeki bir Arap krallığına ait olacaktı. Şerif Hüseyin savaş bittikten sonra hâlâ bu hayalleri kurmaya devam ediyordu ama hayatın gerçeklerini kısa zamanda anlayacaktı.

Suriye'de Bağımsızlık Hareketleri Nasıl Bastırıldı?

1 Kasım 1919'da İngilizler Suriye ve Lübnan'daki birliklerini geri çektiler. Bu topraklar Fransızlara verilecekti. Suriye Genel Kongresi derhal bağımsızlık bildirisi yayınladı ve Faysal'ı kral ilan etti. Suriye'nin egemenliğindeki topraklar Filistin'i ve Lübnan'ı da kapsayacaktı. İngilizler ve Fransızlar bu bağımsızlık bildirisini reddettiler. Fransız birlikleri derhal Şam'ı işgal etmek ve Arap ayaklanmasındaki müttefikleri Faysal'ı tahtından indirmek için hazırlıklara başladılar. Bu görev Lübnan'dan Şam'a gelecek Fransız birlikleri tarafından yerine getirilecekti. Suriyeli milliyetçilerin yapabilecekleri tek şey, bu Fransız birliklerinin silah kullanılarak durdurulmasıydı.

Ne var ki, Şamlıların pek azı Faysal'ı tahtta görmek için hayatını vermeye hazırdı. Sadece 2.000 kişilik bir gönüllü birliği oluşturulabildi. Bu birlik, Lübnan'ı Şam'a bağlayan karayolunun üzerindeki Han Mayssaloun denilen bir dağ geçidinde Fransız birliklerini engellemeye çalıştı. Aslında bu birlikler Fransız üniforması giymiş Arap ve Müslüman askerlerden oluşuyordu. İçlerinde Cezayirli, Faslı, Senegalli

askerler vardı. Sömürgeci devletler bir kere daha Müslümanları Müslümanlara kırdırıyordu. Üstün silah gücüne sahip sömürge ordusu Suriyeli gönüllüleri kısa sürede bozguna uğrattı. Ölenler arasında Suriye'nin Savaş Bakanı Yusuf al-Azmeh de bulunuyordu. Artık Şam'ın işgalini engelleyebilecek hiçbir güç kalmamıştı. Fransızlar 26 yıl boyunca Suriye'nin hâkimi olacaklardı. Wilson Prensipleri artık Arap milliyetçileri için hoş bir rüyadan ibaret kalacaktı.

İngilizler ve Fransızlar şimdi süngü zoruyla elde ettikleri toprakları ellerinde tutmaya ve sömürge imparatorluklarının bir parçası haline getirmeye çalışıyorlardı. Üstelik orada yaşayan halkların isteklerini, beklentilerini, hatta varlıklarını hiçe sayarak. Bu kolay bir iş olmayacaktı. Süngüyle çok şey yapılabilirdi ama üzerinde oturulamazdı. Sömürgeciler bu zor işe soyunmuşlardı. Bu süre içinde Fransızları Suriye'nin bir bölümünü terk etmek zorunda bırakabilecek tek ülke, Atatürk'ün başında olduğu Türkiye Cumhuriyeti olacaktı.

Suriye'de gelişmeler Fransızların umduğu gibi sorunsuz olmadı. Sultan El-Atraş'ın önderliğindeki milliyetçiler, 1925 yılında Dürzü dağlarında direnişe geçtiler. Bu direniş kısa sürede tüm Suriye'ye ve Lübnan'a yayıldı. Şam, Humus ve Hama'da Fransız askerleriyle direnişçiler arasında kanlı çarpışmalar oldu. Fransızlar ancak 1926 yılında bu direnişi sona erdirebildiler ve Sultan El-Atraş'ı yargılayıp idama mahkûm ettiler. Ancak Atraş hapisten kaçmanın yolunu buldu ve Ürdün'e sığındı. Halkın kendisine gösterdiği büyük destek karşısında Fransızlar Atraş'ı affetmek zorunda kaldılar. Atraş, 1937 yılında Suriye'ye döndü.

Suriye'de seçimler yapıldı ve bir kurucu meclis oluşturuldu. Bir anayasa hazırlandı. Ancak demokrasinin beşiği olmakla övünen Fransızlar, Suriye'deki bu demokratik gelişmelerden rahatsız oldular ve bunların hayata geçirilmesini engellediler.

Şimdi Suriye'ye nasıl bir şekil verilecekti? Fransızlara göre bu şekil ne olursa olsun, ipler onların ellerinde olmalıydı. Bu anlayışla, 1936 yılının eylül ayında Fransa'yla Suriye arasında bir antlaşma imzalandı. Suriye artık bağımsız bir devlet olmuştu, tabii sadece kâğıt üzerinde... Suriyeliler Fransa'nın askeri ve ekonomik etkinliğini sürdürmesini kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Faysal'ın kısa süren krallığı sırasında başbakanlık görevini üstlenen Haşim el-Atasi, şimdi yeni anayasaya göre cumhurbaşkanı seçilmişti. İşler böyle gitse belki her şeye rağmen bir umut kapısı açılabilirdi. Ancak Fransız parlamentosu göstermelik bir bağımsızlığı bile Suriye'ye çok gördü. Antlaşmayı onaylamadı.

Kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı çıkacak ve Suriye hükümeti, Almanya'nın etkisi altında oluşturulan Mareşal Pétain'in yönetimindeki Vichy hükümetinin denetimi altına girecekti. O hükümeti de Hitler Almanyası denetleyecekti. Ne var ki bu dönem çok uzun sürmedi. İngilizlerle birlikte Londra'da bulunan General De Gaulle'e bağlı Özgür Fransa birlikleri, 1941 yılının temmuz ayında düzenledikleri operasyonla Suriye ve Lübnan'ın denetimini ele geçirdiler.

Şimdi Suriye için bir şans doğabilir miydi? Bir deneme yapmaya değerdi. Suriyeliler 1941 yılında yeniden bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak bu bağımsızlığın Fransa tarafından tanınması 1 Ocak 1944 tarihinde mümkün olabildi. Gene de Fransızlar bu topraklardan çekilmekte acele etmiyorlardı. Bağımsızlığı kâğıt üzerinde tanımak başka şey, fiilen bunun gereğini yapmak başka şeydi.

1945 yılında Suriyelilerin Fransızların bu isteksizliğine tepkileri arttı ve protesto gösterileri düzenlendi. Fransız ihtilalinden sonra demokrasinin beşiği sayılan Fransa, demokratik tepkileri sadece kendi topraklarında Fransız vatandaşları tarafından yapılması halinde kabul edebilirdi. Suriye gibi vesayet altından yeni çıkmaya çalışan ülkelerde değil... Fransızlar bu protesto gösterilerine topçu ateşiyle karşılık verdiler.

Suriye'nin gerçekten bağımsız bir devlet olmasını yürekten istemeyen Fransızlar için bu gösteriler bir bahane olmuştu. Fransız birlikleri 1945 yılının mayıs ayında parlamento binasını işgal ettiler ve Şam'ın elektriğini kestiler. Şam'ın eski semtlerini ateş altına aldılar, 400 Suriyeli bu ateş altında hayatını kaybetti, yüzlerce bina tahrip oldu.(153)

Ancak Suriyeli direnişçilerin baskıları sonucunda, Fransız birlik-

(153) Rogan, Eugene, *The Arabs: A Complete History*, Penguin, 2011, s. 244-246.

leri 1946 yılının nisan ayında çekilmek zorunda kaldılar. Zaten artık II. Dünya Savaşı bitmişti ve şimdi Fransızların öncelikli hedefi, anavatanlarını yeniden düzene sokmaktı.

Suriye şimdi, vesayet rejimi sırasında oluşturulan cumhuriyetçi hükümet tarafından yönetilecekti. Suriye, sonunda 17 Nisan 1946 tarihinde bağımsızlığına kavuşabildi.

Bağımsızlık sağlanmıştı ama bu bağımsızlığı gerçekten egemen ve demokratik bir devlete dönüştürmek kolay olmayacaktı. 1946 ile 1956 yılları arasında Suriye halkı çok sayıda hükümet darbesiyle karşılaşacak, dört defa anayasa değiştirilecek ve 20 hükümet kurulacaktı.

Suriye sadece iç sorunlarıyla uğraşabilse belki bu sorunları aşabilecekti. Oysa dış koşullar buna fırsat vermeyecekti. 1948 yılında İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra, Arap ülkeleri kendi itirazlarına rağmen kurulan bu devletin ortadan kaldırılması için harekete geçecek ve İsrail'e savaş açacaklardı. O Arap ülkelerinin arasında Suriye de vardı.

Suriye orduları kanlı çatışmalardan sonra Filistin'in kuzey bölgelerine girmeyi başardılar, ancak sadece kısa bir süre için. İsrail birlikleri, diğer Arap ülkelerinin ordularının yanı sıra Suriye birliklerini de geriletmeyi başardı. 1949 yılında bir mütareke imzalandı. Birleşmiş Milletler'in gözetiminde askersizleştirilmiş bir bölge kuruldu. Peki, savaşta el değiştiren toprakların ve oralarda yaşayanların kaderi ne olacaktı? Bu konu yıllarca sürecek görüşmelerde ele alınacak ve bir sonuca bağlanamayacaktı.

Daha sonraki yıllarda yaşanacak yeni savaşlar durumun Araplar açısından daha da kötüye gitmesine yol açacak, Suriye dahil, Arap ülkeleri fiilen 1949 yılındaki mütareke sınırlarının bile gerisine çekilmek zorunda kalacaklardı.

1948 savaşının Suriye iç politikasına da önemli yansımaları oldu. Albay Hüsnü el-Zaim'in komutasındaki askeri birlikler bir hükümet darbesi gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşı biteli henüz dört yıl olmuştu ve bu süre içinde Arap ülkelerinde başka bir hükümet darbesi yaşanmamıştı.

Bu darbe yıllarca sürecek, darbeler zincirinin ilk halkası olacaktı. Darbeyle gelenler başka darbelerle gidecek ve Suriye halkı bir türlü iç

istikrara, huzura ve demokrasiye kavuşamayacaktı. Üstelik bu darbelerin, hiç değilse bazılarının, yabancı ülkeler tarafından teşvik edildiği ve yönlendirildiği yolundaki iddialar zaman içinde haklılık kazanacaktı. Ortadoğu'da gerçek anlamda bağımsız bir devlet olmayı sürdürmek kolay değildi.

Bu darbeyi Albay Sami el-Hinnavi'nin darbesi, onu da kısa bir süre sonra Edip Çiçekli'nin darbesi izleyecekti. Bu darbelerin üçü de 1949 yılında gerçekleşecekti. Kısa bir süre sonra Dürzü dağlarında ayaklanmalar baş gösterecek ve devlet bir de bu ayaklanmaları bastırmakla uğraşacaktı ve Çiçekli de 1954 yılında başka bir darbeyle devrilecekti. Devrilmesinin arkasında, 1947 yılında kurulan Baas Partisi'nin rolü büyük olacaktı. Onun yerini Şükrü el-Kuvvetli alacak ama Kuvvetli'nin 1955 ila 1958 yılları arasındaki iktidarında ipler Baas Partisi'nin elinde olacaktı.

Suriye'nin iç ve dış politikasını etkileyen diğer bir gelişme Süveyş krizinden kaynaklanacaktı. Bu krizin ortaya çıkması Suriye'yi Sovyetler Birliği'ne yakınlaştıracak, iki ülke arasında bir antlaşma imzalanacaktı. Suriye adım adım Sovyetler'in etki alanına girecek, karşılığında da askeri uçaklar, tanklar ve başka silahlar alacaktı.

Soğuk Savaş'ın en yoğun olarak yaşandığı ve Amerika'da komünizm düşmanlığının ön plana çıktığı bir dönemde, Suriye'nin Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler kurması ciddi sıkıntı yaratacaktı. Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları zaten Türkiye'yle ilişkilerde öteden beri gerginlik yaratıyordu. Acaba Sovyetler'e yakınlaşan Suriye, bu konuda daha sert ve talepkâr bir tutuma gidecek miydi? Bu nedenle Türkiye de bu gelişmeden kaygılıydı.

Suriye bir taraftan da Nasır'ın Arap milliyetçiliği düşüncelerine yakınlık duyuyordu. Nasır'ın da Sovyetler'e yakın bir politika izlemesi Mısır-Suriye ilişkilerini güçlendirdi ve sonunda, 1 Şubat 1958 tarihinde iki ülke çok ileri bir adım atarak birleşme kararı aldılar. Yeni ülkenin adı Birleşik Arap Cumhuriyeti olacaktı. Ancak bu girişim yeterince başarılı olmadı. Mısır'ın Suriye'yi neredeyse tam denetimi altına almak istemesi, Suriye'de milliyetçi çevrelerin tepkisini çekti. Bu durum Suriye'de yeni bir askeri müdahaleye yol açtı. 28 Eylül 1961'de Abdülkerim el Nahlawi ülkenin yönetimini ele geçirdi. Suriye'nin adı

Suriye Arap Cumhuriyeti oldu. Mısır'ın askeri ve sivil personeli ülkelerine geri gönderildi.

Şimdi Suriye yeniden üst üste gelen askeri darbelerle sarsılacaktı. 8 Mart 1963'te Baas Partisi'nin liderleri Mişel Eflak ve Selahaddin el-Bitar'ın yönetiminde yeni bir darbe gerçekleştirildi. Bu darbe hükümetinin ömrü de üç yılı geçmedi. 1966'da General Salah Cedid, Baas Partisi'nin sol kanadının desteğiyle ülke yönetimine el koydu.

Suriye bir defa daha Sovyetler'e yaklaştı. Bir yandan Suudi Arabistan gibi muhafazakâr Arap ülkelerine, bir yandan da İsrail'e karşı sert bir tutum izlemeye başladı. Yurtiçinde hükümet karşıtları baskı altına alındı. Baas Partisi'nin dışındaki partiler yasaklandı. Yasa çıkartmak da dahil tüm güç artık Baas Partisi'nin eline geçmişti. Ancak Suriye 1967 yılında İsrail'e karşı yapılan "6 Gün Savaşı"nı kaybedince, halk içinde Baas Partisi'ne olan destek büyük ölçüde azaldı. O savaşta Suriye hava kuvvetlerinin büyük bir bölümünü kaybetmiş ve Golan tepeleri de İsrail'in eline geçmişti.[154]

Peki İsrail ile Suriye arasında çıkan çatışmalardan Suriye mi sorumluydu? Pek öyle değil. İsrail'in ünlü savunma bakanlarından Moşe Dayan, 1976 yılında verdiği bir mülakatta, bu çatışmaların yüzde 80'ini İsrail'in çıkarttığını itiraf etti.[155]

13 Kasım 1970 tarihinde Savunma Bakanı Hafız El Esad, düzenlediği bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. Bu darbe Suriye'nin yakın geçmişinde sık sık görülen darbe geleneğine son noktayı koyacaktı. Darbe sırasında kan akıtılmamıştı ama bu, Esad döneminde kan akıtılmayacağı anlamına gelmiyordu. Onun iktidarda olduğu yıllarda Suriye'de diğer tüm darbe yönetimlerine kıyasla çok daha fazla şiddet uygulandı ve kan akıtıldı.

Bir referandum düzenlenerek Esad'ın on yıl için cumhurbaşkanlığını üstlenmesi halk oyuna sunuldu ve rejime demokratik bir görünüm kazandırılmak istendi. Meclis için de seçim yapıldı. Anaya-

(154) Oren, Michael, "The Six-Day War", in Bar-On, Mordechai (ed.), *Never-Ending Conflict: Israeli Military History*, Greenwood Publishing Group, Westport, 2006, s. 135.

(155) Schmemann, Serge, *General's Words Sheda New Light on the Golan*, 11 Mayıs 1997.

saya göre mecliste 173 milletvekili bulunacaktı, ancak bunlardan 87'si Baas Partisi'ne ayrılmıştı. Gerisi de küçük partilere ve halk örgütlerine bırakılmıştı. Bu gibi kuralların uygulanması Suriye'yi demokrasiden gittikçe daha çok uzaklaştıracaktı.

Esad dönemindeki en önemli gelişmelerden biri, 1976 yılında Suriye ordusunun içsavaşı önleme gerekçesini göstererek Lübnan'a girmesi oldu. O tarihten sonraki otuz yıl boyunca Suriye ordusu Lübnan'da kaldı ve Suriye bu ülkeyi büyük ölçüde etkisi altına aldı. Bu arada Lübnan'ın ünlü politikacılarından Refik el-Hariri, Kemal Canbolat ve Beşir Gemayel öldürüldü. Bu siyasi cinayetlerin arkasında Suriye'nin parmağı var mıydı? Buna inananlar çok, ama kanıtı bulunamadı.

Sosyalist enternasyonalin bir toplantısı vesilesiyle, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'la 16 Aralık 2006'da Beyrut'a gittiğimizde, liderlerle bir toplantı yapıp onların görüşlerini almıştık. Dürzi lider Velid Canbolat, Lübnan'daki durumu bize şöyle özetlemişti: "Yarın sabah hangimizin öldürüleceğini bilemeyiz. Ama bildiğimiz tek şey, bizi kimin öldürdüğünün bilinemeyecek olmasıdır."

İsrail, 1981 yılında Arap ülkeleriyle yaptığı savaşlarda ele geçirdiği topraklardan Golan tepelerini ilhak ettiğini açıkladı. Bir yıl sonra da Lübnan'ı işgal etti ve çatışmaya girdiği Suriye birliklerini bazı bölgelerden çekilmeye zorladı.

Esad, 1987 yılında birliklerini Beyrut'ta ateşkes ilanına yardımcı olmak gerekçesiyle bir kere daha Lübnan'a gönderdi. Lübnan'daki içsavaş 1990 yılında Taif Antlaşması'yla sona erdi, ama bu savaş gerekçesiyle Lübnan'a girmiş olan Suriye birlikleri 2005 yılına kadar orada kaldı. İçsavaşın tahribatını gidermek için büyük inşaat projeleri hayata geçirildi. İşte bu projelerde çalışmak üzere 1 milyon Suriyeli Lübnan'a gitti ve bunlardan 200.000'i Lübnan vatandaşlığına geçti.

Hafız Esad zamanında ülke içindeki sorunların başında Müslüman Kardeşler geliyordu. Onlar Baas Partisi'nin ideolojisine açıkça karşıydılar ve ülkeyi Alevilerin yönetmesini kabul etmiyorlardı. Suriye rejiminin özellikle laiklik yanlısı tutumu Müslüman Kardeşler'i çok rahatsız ediyordu. Bu örgütün Mısır'daki fikir babalarının başında ge-

len Seyyid Kutub, laikliğe karşı sert tepki gösteriyordu. Suriye'de bu örgütün lideri Mustafa el-Siba'ydı. Siba 1943 yılında parlamentoya seçilmiş ve böylece etkinliğini artırmıştı. Baas Partisi 1963 yılında iktidarı ele geçirince, Müslüman Kardeşler, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak isteyen ve laikliğin temsilcisi olarak görülen bu rejime karşı mücadele etmeye başladılar. Hama ve Halep şehirlerinde gizli direniş örgütleri kurdular.

Suriye Hava Kuvvetleri Komutanı Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra, Müslüman Kardeşler onun yönetimindeki Suriye rejimini devirmek için eylemler yapmaya başladılar. Hafız Esad Aleviydi ve Suriye'nin Sünni olmayan ilk devlet başkanıydı. Üstelik 1973 yılında kabul edilen yeni anayasada, devlet başkanının Sünni Müslüman olmasını zorunlu kılan bir hüküm de yoktu. Bu kadarı Müslüman Kardeşler'in harekete geçmesi için yeterliydi. Bu gelişmeler üzerine 1976 yılının nisan ayında, Hafız Esad'ın Lübnan'daki Hıristiyan Marunilerden yana ağırlığını koyarak bu ülkeye müdahale etmesi üzerine yeni bir protesto dalgası yaşandı.

Esad, Müslüman Kardeşler'e karşı sert önlemler almaya başladı. Örgütün liderlerinden Şeyh Mervan Hadid tutuklandı. Rejimi protesto etmek için hapishanede açlık grevine başlayan Hadid, bu eyleminin sonucunda hayatını kaybetti. Artık Müslüman Kardeşler şiddet kullanarak eylem yapma hazırlıklarına başlayabilirlerdi. Bu hazırlıklar üç yıl sürdü. 1979 yılında bir grup terörist, Halep'teki askeri akademiyi basıp oradaki öğrencileri rehin aldılar. İçlerinden 83 öğrenciyi öldürdüler. Bunların hepsi Aleviydi. Artık rejimle Müslüman Kardeşler arasında açık bir mücadele başlamıştı.

Hafız Esad, kardeşi Rıfat Esad'ı bu İslami ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Rıfat Esad bu görevi aşırı güç kullanarak yerine getirdi. 1980 yılının mart ayında, Halep'le Lazkiye arasında Müslüman Kardeşler'in hâkim olduğu bir köye baskın düzenleyerek 200 kişiyi öldürdü. Şimdi sıra Halep'teydi. 25.000 asker şehri kuşattı. Ev ev arama yaparak rejim karşıtı olduğundan kuşkulanılan 8.000 kişiyi tutukladılar. Rıfat Esad, şehir Müslüman Kardeşler'den temizlenınceye kadar her gün ellerindeki rehinelerden 1.000 kişiyi öldüreceklerini söyledi.

16 Haziran 1980'de, Müslüman Kardeşler buna tepki olarak Hafız Esad'a karşı bir suikast girişiminde bulundular. El bombaları ve makineli tüfeklerle yapılan bu saldırıdan Esad güçlükle kurtuldu. Rıfat Esad, bu saldırının intikamını tutuklu bulunan Müslüman Kardeşler üyelerinden alacaktı. Saldırının ertesi günü Tadmor hapishanesine giden Rıfat Esad'ın komutasındaki askerler, oradaki 540 Müslüman Kardeşler üyesini öldürdü. Bu sayının binden fazla olduğunu söyleyenler de var.

7 Temmuz 1980 tarihinde çıkarılan bir yasa, Müslüman Kardeşler örgütüne üye olmanın bir suç oluşturduğunu belirtiyor ve bu örgütün üyelerine idam cezası verilmesini öngörüyordu. Kılıçlar çekilmişti. Müslüman Kardeşler geri adım atmaya niyetli görünmüyorlardı.

Rejimle Müslüman Kardeşler'in silahlı hesaplaşması, 1981 yılının nisan ayında örgütün en güçlü merkezi sayılan Hama şehrinde oldu. Askerler kadın-çocuk ayırımı yapmadan halka ateş açtılar. Yüzlerce kişi bu orantısız güç kullanımı sonucunda hayatını kaybetti. Ancak bu, daha büyük bir saldırının habercisiydi. Bu tarihten sonra iki yıl süreyle, rejimle Müslüman Kardeşler militanları arasında çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 2.500 kişi öldü.

Müslüman Kardeşler Hama'da rejim kuvvetlerinin yaptığı saldırıyı karşılıksız bırakmamaya kararlıydı. Halep, Lazkiye, Hama, hatta Şam'da sivil hedeflere karşı saldırılarda bulundular. Bu saldırıların en büyüğü Şam'da gerçekleştirildi. Şam'ın merkezinde patlatılan bomba yüklü bir araç 200 kişinin ölümüne ve 500 kişinin yaralanmasına yol açtı. 1981 yılının ekim ayında Mısır Devlet Başkanı Sedat'ın İslami grupların düzenlediği bir suikast sonucunda öldürülmesinden sonra Suriye'deki Müslüman Kardeşler Örgütü, Esad'ın sonunun da böyle olacağını söyleyen bir propaganda kampanyasına başladılar.

Artık rejim Müslüman Kardeşler'i tamamen etkisiz kılmak için büyük bir saldırıda bulunmaya karar vermişti. 2 Şubat 1982 tarihinde Hama'ya helikopterlerin, tankların ve topların desteğiyle büyük bir saldırı düzenlendi. Müslüman Kardeşler militanları bunu bekliyordu. Onlar da askerlere karşı silahla karşılık verdiler. Şehrin camilerindeki hoparlörlerden rejim kuvvetlerine karşı cihat çağrısında bulunuldu. Şehirdeki hükümet yetkilileri ve Baas Partisi mensupları, Müslüman

Kardeşler'e mensup silahlı gruplar tarafından öldürüldü. Şimdi son saldırının sırası gelmişti. On binlerce asker Müslüman Kardeşler'e karşı büyük bir saldırıya girişti. Bu saldırının sonunda ölenlerin sayısı, tarafsız gözlemcilerce 10.000 ila 20.000 kişi olarak tahmin ediliyor. Operasyonu yöneten Rıfat Esad ise 38.000 kişinin öldürüldüğünü övünerek anlatıyordu.(156)

Suriye'nin bu ölçüsüz güç kullanımına dünyanın tepkisi ne oldu? Pek fazla tepki olmadı. Çünkü Ortadoğu sorununda ilerleme sağlanması için Suriye'ye ihtiyaç vardı. Bu nedenle Amerikan Dışişleri Bakanı Warren Christopher, daha sonraki yıllarda defalarca Şam'ı ziyaret etti. Başkan Clinton da Cenevre'de Esad'la buluştu.

İlginç ve beklenmedik bir gelişme de, Irak'ın Kuveyt'i işgalini sona erdirmek üzere oluşturulan uluslararası koalisyona, Suriye'nin de Amerika'nın yanında katılması oldu. Bu gelişme, Suriye ve Irak'ın Baas partileri arasındaki görüş ayrılıklarının ne kadar derin olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Esad'ın yerine büyük oğlu Basil'in geçmesi planlanıyordu, ama o 1994 yılında bir otomobil kazasında öldü. Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad da, 1998 yılında cumhurbaşkanı yardımcılığı görevinden alındı. Hafız Esad 2000 yılında ölünce, onun yerine geçebilecek olan sadece küçük oğlu Beşir Esad kalmıştı. Ama Beşir Esad'ın cumhurbaşkanı olmasının önünde önemli bir engel vardı. Anayasaya göre 40 yaşını doldurmayanlar cumhurbaşkanı olamıyordu. Beşir Esad ise 34 yaşındaydı. Onun da çaresi bulundu. Meclis bir anayasa değişikliği yaparak seçilebilme yaşını 34'e indirdi. Beşir Esad, 10 Temmuz 2000 yılında cumhurbaşkanı seçildi. Yapılan referandumda halkın yüzde 97.29'u bu seçimi onayladı. Aslında demokratik ülkelerde, seçimlerin de referandumların da bu kadar yüksek oyla sonuçlanması görülmemişti, ama zaten Suriye'nin de çağdaş bir demokrasi gibi görünmeye niyeti yoktu.

Beşir Esad, Suriye'yi demokrasi yoluna sokabilecek miydi? O, başlangıçta babasına göre daha çağdaş düşünceli, yeniliklere açık bir lider olacağı umudunu vermişti. İlk başta bunun bazı işaretlerini de

(156) Rogan, *a.g.e.*, s. 548-553.

verdi. 600 siyasi tutuklu serbest bırakıldı. Farklı düşüncelere mensup aydınlar fikir platformları kurdular. 99'lar Manifestosu adı altında bir bildiri yayınlayarak, demokratik beklentilerini dile getirdiler. 2000 yılına kadar yasaklı olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün yeniden faaliyette bulunmasına izin verildi. Ancak 2001 sonbaharında bu umutlar sona erdi. Muhalifler üzerindeki baskılar arttı. Bazı aydınlar tutuklandı.

Bu gelişmelere paralel olarak Suriye'nin Amerika'yla ilişkilerinde de gözle görülür bir gerileme yaşanmıştı. Evvelce Hafız Esad, yurtiçindeki tüm katı tutumuna, Lübnan'ı işgaline, Hama'da yaptığı katliama rağmen Amerika tarafından konuşulabilir bir muhatap olarak kabul ediliyordu. Hatta yukarıda belirtildiği gibi, Başkan Clinton kendisiyle Cenevre'de buluşmuş, dışişleri bakanını defalarca Şam'a göndermişti. Ancak şimdi başka koşullar vardı. Amerika Suriye'yi kitlesel tahrip silahlarına sahip olmakla suçluyor ve başka bölge ülkeleriyle birlikte oluşturduğu bir "şer ekseni"nin parçası gibi görüyordu. Suriye'ye yöneltilen en büyük suçlamalardan biri, Hamas örgütüyle yakın ilişkiler içinde olmasıydı. Bu örgüt, ABD ve Avrupa Birliği tarafından terör örgütü olarak ilan edilmişti. Suriye'nin ayrıca Lübnan'daki Hizbullah ve Filistin'deki İslami Cihad örgütleriyle de ilişkileri vardı.

Suriye, kimyasal silah ürettiği iddialarını reddetti. Ancak Birleşmiş Milletler'in Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'nin altında imzası olmayan altı ülkeden biri de Suriye'ydi. Suriye daha sonra, 2011 yılındaki çatışmalar sırasında bu silahlara sahip olduğunu itiraf edecek ve bunların tasfiyesi yoluna gidecekti. Öyle anlaşılıyor ki, Washington, Suriye'nin izlediği politikaların hem kendisinin hem de İsrail'in güvenliğine zarar verdiğine giderek daha fazla inanmaya başlamıştı.

Böyle bir ortamda Beşir Esad, 2004 yılının ocak ayında Türkiye'yi ziyaret etti. Bu, bir Suriye devlet başkanının Türkiye'ye yaptığı ilk ziyaret oldu. Ancak aynı yıl Amerika, Suriye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladı. Gerekçesi, bu ülkenin terör örgütlerine yardımcı olmasıydı.

2004 yılında Suriye'nin Türkiye sınırındaki, daha çok Kürtlerin yaşadığı Kamışlı ve Haseki kentlerinde ayaklanmalar oldu. Suriye'nin

bu ayaklanmaları bastırmak için aşırı güç kullanması da Batı ülkelerinde eleştiri konusu yapıldı.

2005 yılında Lübnan, Başbakan Hariri'nin öldürülmesinden Suriye'yi sorumlu tuttu. Suriye, üzerindeki baskılara daha fazla dayanamadı ve 2005 yılının nisan ayında Lübnan'daki askerlerini geri çekti.

Yurtiçinde muhalefet 2005 yılında yoğunlaştı. Michel Kilo'nun öncülüğündeki aydınlar Suriye hükümetini "otoriterlik, totaliterlik ve kincilik"le suçladılar. Kilo ve bazı arkadaşları 2007 yılında tutuklanarak, ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.

İşte tam bu sırada beklenmedik bir şey oldu. İsrail uçakları, 2007 yılının eylül ayında Suriye'nin kuzeyindeki bir nükleer tesis inşaatını havadan bombardıman ederek imha ettiler. İsrail, bu tesisin Kuzey Kore'nin yardımıyla ve nükleer silah üretmek için inşa edilmekte olduğunu iddia etti.

Buna rağmen Suriye'nin, Amerika ve Avrupa ülkeleriyle bazı üst düzeyde siyasi temasları oldu. Suriye-AB ilişkileri geliştirilmeye başlandı. Esad, 2008 yılında Akdeniz ülkeleri zirve toplantısı vesilesiyle gittiği Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'yle görüştü. Aynı yıl Şam'da Suriye, Türkiye, Fransa ve Katar'ın katılımıyla, Ortadoğu sorununa çözüm aramak amacıyla dörtlü bir toplantı yapıldı.

Beşir Esad bir Katar gazetesine, Suriye ile İsrail arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için Türkiye'nin arabuluculuk yaptığını açıkladı. İsrail Başbakanı Ehud Olmert de bu bilgiyi doğruladı. Öyle anlaşılıyor ki, bu görüşmelerde Golan tepelerinin statüsü de ele alınmaktaydı.

2009 yılında Suriye ile Amerika arasında da üst düzeyde temaslar oldu. Amerika beş yıldan sonra ilk defa Şam'a bir büyükelçi atadı. Acaba Batı'yla buzlar çözülüyor muydu? Pek öyle olmadığı bir süre sonra anlaşılacaktı. Yaratılmak istenilen bu bahar havası kısa ömürlü olacaktı. 2008 yılında Şam'ın kenar mahallelerinde gerçekleştirilen bir bombalı saldırıda 17 kişi öldü. Hükümet bu saldırıdan terör örgütlerini sorumlu tuttu.

2010 yılında Amerika, terörist gruplara destek olduğu, kitlesel imha silahları ürettiği ve Birleşmiş Milletler'in kararlarına aykırı olarak

Lübnan'daki Hizbullah örgütüne Scud füzeleri verdiği gerekçesiyle, Suriye'ye yeniden yaptırım uygulamaya başladı. Yani Batı ülkelerinin Suriye'ye karşı olumsuz tutumu Arap baharından sonra değil, daha önce başlamış ve yaptırımlara dönüşmüştü.

İşte Arap baharının Suriye'ye sıçramasından sonra meydana gelen gelişmeleri, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanan gelişmelerin ışığında değerlendirmek gerekiyor. Aynı şekilde, yüz yıldan beri Filistin'de yaşananları, Filistin'in dünya terörizminin başlıca merkezi haline dönüşmesinin nedenlerini de tüm bu gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değil.

Irak'ta Petrol Uğruna Savaş

19. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında ve onu izleyen dönemde meydana gelen gelişmeleri bütün boyutlarıyla araştırmak isteyenler için Irak bir laboratuvar değerindedir.

Mezopotamya'da 19. yüzyılın sonlarında bulunan zengin petrol rezervleri bu ülkeyi uzun zamandan beri büyük devletlerin adeta bir av sahası haline getirmiş, bağımsızlık, uluslararası hukuk, insani değerler, çağdaş demokrasi beklentileri bu petrol denizi içinde kaybolmuştur.

Büyük devletlerin kendileri açısından stratejik ve ekonomik değer taşıyan, özellikle enerji kaynakları yönünden vazgeçilmez görünen ülkelerin iç politikalarını nasıl yönlendirdikleri, kendilerine yakın gördükleri kişileri nasıl kral, naip, başbakan yapabildiklerini gösteren örnekler yüz yılı aşkın zamandan beri Irak'ta defalarca görülmüştür.

Öte yandan, Milletler Cemiyeti'nden vesayet yetkisi alan İngiltere'nin Irak'ta gerçek bir bağımsızlığa kavuşmak için mücadele edenlere karşı uyguladığı ve devlet terörü boyutuna ulaşan ölçüsüz şiddet örnekleri, Filistin'de ve bu bölgenin başka yerlerinde yaptıklarının gerisinde kalmamıştır.

Bir yandan bu nedenler, bir yandan da çeşitli dönemlerde Irak'ı yönetenlerin kendi ulusal kimlik arayışları, bu arada Irak milliyetçiliğini Arap milliyetçiliğinin önünde değerlendirmeleri, Irak'ı bölgedeki başka ülkelerden farklı bir konuma getirmektedir.

İşte tüm bu nedenlerle, Ortadoğu'daki terörün ve şiddetin kökenlerini araştırmak isteyenlerin ve bölgeye demokrasinin niçin bir türlü yerleşemediğini merak edenlerin Irak'ın yakın geçmişini incelemelerinde yarar var.

Irak bölgenin en zengin kaynaklarına sahip ülkelerin başında geliyordu. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Irak ekonomisi hızla gelişmişti ve bu gelişmeden de en büyük payı İngiliz tüccarları aldı. O kadar ki, 1868 ile 1909 yılları arasında Irak'a ithal edilen İngiliz ürünlerinin değeri 52.000 sterlinden 3 milyon sterline yükselmişti. Özellikle İngiliz tekstil ürünleri Irak pazarına girmişti. Artık Irak ekonomisi çok açık biçimde İngiltere'nin etki alanı içindeydi.

I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin, Irak ve körfez ülkelerinin pazarlarındaki payı yüzde 75'e ulaşmıştı. 1911 yılından itibaren Irak petrollerinin işletilerek pazarlanması, diğer bütün ticari işlemleri geride bırakacaktır. O yıl British ve Royal Dutch şirketleriyle Alman firmaları, Irak'ta Turkish Petroleum Company (T. P. C.) adlı bir konsorsiyum kurarlar. Bu konsorsiyum Musul ve civarındaki petrolleri işletecektir. 1914'te dünya savaşı çıkınca Alman firmaları bu ortaklıktan ayrılacaklar ve bu konsorsiyum İngiliz-İran petrol şirketi APOC'la birleşecektir.

Aslında II. Abdülhamit'le Alman İmparatoru Kaizer Wilhelm arasında imzalanan Bağdat Demiryolları anlaşmasında bir hüküm vardır. Demiryolunun iki tarafında 20'şer kilometrelik alanda, Almanlar maden ve petrol işletme hakkını elde ederler. Böylece 1886 yılında Osmanlı ticaretinde 15. sırada yer alan Almanya, 1910 yılında ikinci sıraya yükselir.

O sıralarda Avrupa'da ülkeler bloklaşmaya gitmektedir. Bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üçlü ittifakı oluştururken, karşılarında da İngiltere, Fransa ve Rusya üçlü itilafı kurarlar. İtalya daha sonra Fransa'yla gizli bir anlaşma yaparak üçlü ittifaktan ayrılacaktır.

1914 yılının temmuz ve ağustos aylarında I. Dünya Savaşı başladığında, İngiltere'nin en önemli stratejik hedefleri arasında Süveyş Kanalı'nı ve APOC'un elindeki petrol bölgelerini korumak vardır.

Irak o sıralarda Osmanlı toprağıdır ve İngiltere için savaşın ilk hedeflerinden biri bu toprakları ele geçirmektir.

İngilizler daha savaşın ilk günlerinde Hindistan'dan gönderdikleri birliklerle Basra'yı ele geçirmişlerdi ve oradan bütün Irak'ı denetim altına almaya çalışıyorlardı. Amaçları Osmanlı ordusunun Basra körfezine yönelik olarak yapabileceği operasyonlara engel olmaktı. Bunun için Basra'da yerleşmek yetmezdi. Kuzeye doğru hareket ederek Osmanlıları yenilgiye uğratmak gerekiyordu. 1915 yılının eylül ayında tümgeneral Charles Townshend'in komutasındaki İngiliz ordusu, Bağdat'ın 80 kilometre yakınına kadar ulaştı. Ancak orada Osmanlı 6. ordusunun saldırısıyla karşılaştı ve Kut-ül Amare'ye kadar gerilemek zorunda kaldı. Osmanlı birlikleri bu durumdan yararlanarak Kut-ül Amare'yi kuşattı.

İngilizler bazı stratejik hatalar yapmışlardı. İkmal kaynaklarının çok ilerisine gitmişlerdi ve takviye alma olanakları azalmıştı. Dört ay boyunca bu kuşatmaya direnmeye çalışan İngilizler, sonunda 1916 yılının nisan ayında teslim olmak zorunda kaldılar. 13.000'den fazla yorgun, aç ve perişan İngiliz askeri, Osmanlı kuvvetleri tarafından esir alındı. Bu askerlerin esaretlerini geçirecekleri bölgeye kadar bile yürüyecek halleri kalmamıştı. Bunlardan 4.000'i yollarda hayatını kaybetti. Kut-ül Amare zaferi, Osmanlı ordusunun Çanakkale'den sonra kazandığı ikinci büyük zaferdi. İngilizlerin de, 1871'de Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndaki Yorktown Savaşı'ndan beri en çok esir verdiği yenilgi oldu.

Osmanlıların Çanakkale ve Kut-ül Amare zaferlerine rağmen, savaşın genel gidişi İngilizlerin ve müttefiklerinin lehine işliyordu. İngiliz birlikleri 1917 yılının mart ayında takviye birliklerini cepheye sürerek Kut-ül Amare'yi yeniden ele geçirdiler, daha sonra da Bağdat'a girdiler. 1918 yılının yaz ayları sonunda da Kerkük'ün merkezini işgal ettiler. Buna rağmen savaşın son günlerine kadar, Musul ve bölgedeki zengin petrol bölgeleri Osmanlıların elinde kaldı.[157]

Artık savaş bitmiştir. Mağlup devletler kaderlerine razı olacaklardır. Ama bunun da koşulları vardır. Mondros Mütarekesi 31 Ekim

(157) Robertson, John, *Iraq, A History,* Oneworld, London, 2015, s. 247-248.

1918 günü saat 12.00'da yürürlüğe girmiştir. O andan itibaren savaşan ülkelerin birlikleri oldukları yerde kalacaklardır. Osmanlıların Ali İhsan Paşa'nın komutasındaki 6. ordusu, mütareke kurallarına uyarak bulunduğu yerde durur. Her ne kadar İngilizler 25 ekimde başlayan taarruzlarında bazı ilerlemeler kaydetmişlerse de, Kerkük'ün merkezi dışında Musul ve civarının büyük kısmı Osmanlıların elinde bulunuyordu. İngilizler savaşı kazanan taraftı, savaş ve anlaşma kurallarıyla kendilerini bağlı saymaya niyetleri yoktu. İngiltere'nin menfaatleri neyi gerektiriyorsa onu yapacaklardı. Bu menfaatler petrol bölgelerinin bir an önce ele geçirilmesini gerektiriyordu.

İngiliz birlikleri mütarekenin açık hükmüne aykırı olarak ilerlemeye devam ettiler ve 1 kasım tarihinde Musul'u işgal edeceklerini söyleyerek, Türk birliklerinin bu şehrin beş kilometre kuzeyine çekilmesini istediler.

Ali İhsan Paşa İngilizlerin bu talebini sadrazama bildirdi. Ne yazık ki, Osmanlı devletinin artık en haklı olduğu konularda bile İngilizlere karşı direnme gücü kalmamıştı. Sadrazamın talimatı üzerine Ali İhsan Paşa'nın Musul'u terk ederek kuzeye çekilmesi, İngilizlerin bu şehri ele geçirmelerine imkân verdi. Böylece Mezopotamya'nın tamamı İngilizlerin yönetimine geçti.[158]

O tarihlerde Mezopotamya'da yaşananlar, savaştan sonra imzalanan mütarekelerin sadece mağlup devlet için geçerli olduğunu, galiplerin dilediklerini takdirde bu mütarekenin şartlarıyla kendilerini bağlı saymayabileceklerini göstermesi açısından ibret vericidir. Türkiye'nin geçmişiyle ilgili olarak hukuk dersi vermeye kalkışanlara, o devirde Mezopotamya'da hukukun nasıl çiğnendiğini hatırlatmak yararlı olur.

Mezopotamya'nın İngilizlerin eline geçmesine Irak halkı nasıl tepki göstermişti? Ne yazık ki, bazı başka ülkelerde olduğu gibi, kaderlerini işgalci ülkenin insafına bırakmakta menfaat umanlar, özellikle büyük toprak sahipleri ve zengin tüccarlar, "istikrar ve kalkınmanın her şeyden önemli olduğunu" düşünerek, Irak'ın İngiltere'nin denetimine geçmesinden memnunluk duydular. Mekke Şerifi Hüseyin'in

(158) Robertson, *a.g.e.*, s. 246-249.

oğlu Faysal'ın yanında İngilizlerle birlikte Osmanlılara karşı savaşmış olan bazı Arap subayları da onları destekledi. 1918 yılında, Fransızlarla İngilizlerin Arapların gönlünü kazanmak için yayınladıkları ortak bildiride bağımsızlıktan söz edilmesi onlar için yeterli sayılmıştı.

Necef merkezli *El-İstiklal* gazetesi de İngiliz yönetimini desteklemekteydi. İstanbul'daki mütareke basınına benzer yayınlar yapan gazeteler Bağdat'ta da yayınlanmaktaydı. Öyle anlaşılıyor ki, İngilizler Arap kamuoyunun desteğini nasıl sağlayacaklarını önceden düşünmüşler, gerekli hazırlıkları buna göre yapmışlardı.

İngilizler, 1918 yılından beri güney ve orta Irak'ta kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Bu göreve önce Albay Arnold Wilson getirilir. Wilson, hükümetinin çıkarlarını korumaya kalkışırken aşırı derecede sert bir yönetim tarzı benimser. Başlangıçta İngiliz yönetimine destek olanlar bile buna tepki gösterir.

Irak'ta 1920 Ayaklanması

Bu tepkiler 1920 yılında Sünnilerin, Şiilerin, Arapların ve Kürtlerin bir olup, İngiliz vesayet yönetimine karşı silahlı bir ayaklanma başlatmasına yol açar. Ayaklanmanın merkezi, Şiilerin yoğun olarak yaşadıkları Necef ve Kerbela'dır. Ancak bu direnişe katılanlar arasında farklılıklar ortaya çıkar. Başlangıçta direnişçilerin yanında yer aldıkları sanılanlardan bazıları karşı tarafa geçer. Örneğin Kürtler ortak menfaatlerden çok kendi hedeflerini gerçekleştirmek için savaşırken, bazı Arap şeyhleri de İngilizlerin yanında mücadele ederek kendi çıkarlarını kollamaya gayret ederler.

İngilizler bu büyük ayaklanmayı, çoğunluğunu Hindistan'dan getirdikleri askerlerle ve çok sert yöntemlerle bastırırlar. Askerlere yakaladıkları isyancıları sorgusuz sualsiz infaz etme yetkisi verilir. Böyle bir emir, o yıllarda bile geçerli olan uluslararası savaş hukuku kurallarına aykırıdır.

Bu ayaklanmayı bastırmanın faturası ağır olur; 9.000 Arap öldürülür veya yaralanır. İngiliz askerlerinin kaybı 450 ölü ve 1.550 yaralıdır. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, saldırganları bombalayarak çok sayıda sivilin de ölümüne sebep olur.

Churchill'in bu ayaklanmayı bastırmak için kimyasal silah kullanılmasını düşündüğü, hatta bunun için hava kuvvetlerine yetki verdiği yolunda iddialar var. Ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bu kimyasal silahları gerçekten kullandığına dair kanıt bulunmamaktadır.[159] Kimyasal silah kullanıldığı iddiası bir yana, İngilizlerin benzeri ayaklanmaları bastırmak için 1920'li ve 30'lu yıllarda hava kuvvetlerini sivil halka karşı yaygın olarak kullandıkları ve çok sayıda masum insanın ölümüne yol açtıkları kitabın ilgili bölümlerinde anlatıldı.

Bugün, başka ülkelerin terörle mücadelede orantısız güç kullanmamaları ve geçmişleriyle yüzleşmelerini önerenlerin kendi geçmişlerinde neler yaptıklarını hatırlamalarında yarar var.

İngilizler o yıllarda ölçüsüz güç kullanarak Irak'ı yönetebileceklerini göstermişlerdir. Ancak bir de halk vardır ve Irak halkının çoğunluğu her türlü dış müdahalelere, baskı ve şiddet yöntemlerinin kullanılmasına karşıdır ve Irak'ın bağımsız bir devlet olmasını istemektedir.

Ayaklanmanın kanlı biçimde bastırılması ve kendilerinin de azımsanmayacak kayıplar vermeleri İngilizleri yeni bir değerlendirmeye zorlar. Acaba Irak'ı doğrudan yönetmeye kalkışmaktansa aracılı yöntemler uygulamak daha doğru olmaz mıydı? Kendilerine yakın Arap liderlerini ve siyasetçilerini ülkenin başına geçirerek, ülkeyi Arap maskesi altında yönetmeleri kendileri açısından daha iyi bir seçenek oluşturmaz mıydı?

İşte bu düşüncelerle İngiliz hükümeti, önce Irak'ın başına kendi sözlerinden çıkmayacak bir kral getirmeye karar verdi. Bu kral kim olabilirdi? Mekke Emiri Hüseyin'e çok şey vaat edilmiş ancak bu vaatler tutulmamıştı. Onun oğlu Faysal'ın Suriye krallığına getirilmesi Fransızlar tarafından engellenmişti.

O sıralarda İngiliz Sömürgeler Bakanı olan Churchill, bu koşullarda Faysal'ın Irak krallığına getirilmesinin uygun olacağını düşündü. 1920 yılında İngiliz Yüksek Komiserliği'ne getirilen Percy Cox, bu iş için zemini hazırlamıştı. Ancak Faysal'ın demokratik biçimde başa geçirildiği görüntüsünü yaratmak gerekmektedir. Bunun için bir re-

(159) Robertson, *a.g.e.*, s. 253-255.

ferandum yapılacaktır. Yalnız İngilizlerin bir sorunu vardır. Krallığa Basra eşrafından bir aday daha çıkmıştır. Buna da çare bulunur. İngiliz Yüksek Komiseri Cox, Basralı adayı evine çaya davet eder, sonra tutuklatır ve Seylan'a sürgüne gönderir. Vesayet rejimlerinde böyle şeyler olabilmektedir. Hiç kimse onlardan adil ve tarafsız bir yönetim beklememelidir. Sözde halkoyuna başvurularak demokratik bir rejim kurulduğu izlenimi verildiği dönemlerde bile...

23 Ağustos 1921'de referandum düzenlenir. Faysal rakipsiz olarak oyların yüzde 96'sını alarak kral seçilir. Tarihte seçimle iş başına gelmiş kral örnekleri, Norveç gibi ülkeler hariç, pek azdır. Bu örneklerden biri şimdi Irak'ta görülmektedir. Tabii seçimin demokrasiyle bağdaşır bir yönünün olmadığı görmezden gelinirse...

Taç giyme töreninde kralın yanında İngiltere'nin Yüksek Komiseri Percy Cox vardır ve İngiliz milli marşı çalınır. Irak'ın şimdi bir kralı vardır ama milli marşı henüz yoktur.[160] Bu demokrasilerde görülmüş durumlara benzememektedir ama İngilizlerin hedeflerinden biri zaten Irak'a demokrasi getirmek değildir. Faysal onların her istediğini yapmaya hazırdır, bu da İngilizler için yeterlidir. Faysal bir yandan da Irak'ın tam bağımsızlığı için çalıştığı izlenimini yaratarak milliyetçilerin desteğini sağlamaya çalışacak ve böylece ikili oynayarak tahtını korumaya gayret edecektir.

Faysal, taç giymesinden bir yıl sonra, 1922 yılında İngiltere'yle bir antlaşma imzalar. Buna göre Irak görünüşte bağımsız bir devlet olacaktır ama Irak kralı, ülkesini uluslararası ilişkiler ve mali konular gibi önemli meselelerde, İngiliz İmparatorluğu'nun menfaatlerine uygun olarak ve İngiliz Yüksek Komiseri'nin önerileri doğrultusunda yönetecektir.

Özellikle dış politika tamamen İngilizler tarafından idare edilecektir. İngiltere, Kraliyet Hava Kuvvetleri uçaklarını Irak'taki üslerinde konuşlandıracak ve bu üsleri dilediği gibi kullanacaktır. Daha sonra bu uçaklar özellikle Kuzey'de, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki ayaklanmaları, gece uçuşları yaparak ve yangın bombaları atarak halkta korku yaratıp bastırmakla görevlendirilecektir. Peki, Irak ba-

(160) Robertson, *a.g.e.*, s. 256.

ğımsız bir ordu kurma hakkına sahip olabilecek midir? İngiltere bunu o tarihlerde uygun görmemektedir. İngiliz ordusunun varlığı Iraklılar için de yeterli sayılmalıdır.

İngiltere'yle imzalanan bu antlaşma Irak'ta ciddi tepkilere yol açtı. Bazı bakanlar görevlerinden istifa ettiler. Boykot eylemleri oldu. Bakanlar Kurulu böyle bir antlaşmayı onaylamanın kendi yetkilerini aşacağını düşünerek bu amaçla bir kurucu meclis oluşturulmasını önerdi. İngilizler bu öneriyi kabul ettiler ama bir şartla: Seçilecek milletvekilleri İngiliz görüşlerine yakın kimselerden olacaktı. Sonucu belli olan bir seçimle oluşturulacak ve yabancıların çıkarlarına hizmet edecek bir parlamento halkın beklentilerine cevap verebilir miydi? Milliyetçiler kurucu meclis seçimlerini boykot ettiler. İmamlar, laik milliyetçilerle bir olup bu gelişmelere tepki gösterdiler.

Bu tepkiler karşısında İngilizler, kuvvet yoluyla iradelerini kabul ettirme yolunu seçtiler. Bütün gösterileri yasakladılar. Muhalefet liderleri tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Ülkenin çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar baş gösterince, İngilizler uçaklarla göstericileri bombaladılar. Kurucu meclis bu koşullar altında 1924 yılında toplandı. Bir anayasa hazırladı ve meşruti monarşinin temellerini atmak amacıyla düzenlenecek seçimler için bir yasa çıkarttı. Şeklen demokrasiye benzese de, yapılan bu çalışmaların Irak'ı demokratik bir rejime götürmesi mümkün olamazdı ve olamadı.

Bu sorunlar yaşanırken bir yandan da Sünniler, Şiiler, Araplar, Kürtler, Türkmenler ve başka etnik gruplar arasındaki uyuşmazlıklar ve çatışmalar, ülkenin birlik ve bütünlüğünün sağlanmasının ne kadar zor olacağını gösteriyordu. Gerçekten yabancı ülkelerin menfaatlerine göre şekillenen bir rejimde iç istikrarı sağlamak zordu. Bu grupların tek ortak özelliği, İngiliz yönetimine karşı olmalarıydı. Kral Faysal bile artık durumun içinden çıkılamaz hale geldiğini görmüş ve ölümünden kısa bir süre önce yakınlarına şunları söylemişti: "Hâlâ bir Irak halkı yoktur, her türlü vatanseverlik duygusundan yoksun, dini geleneklerin ve saçma önyargıların kökleştirdiği, her iktidara karşı anarşiye ve ayaklanmaya hazır kitleler vardır."(161)

(161) Rogan, *a.g.e.*, s. 254-259.

İngiltere bir taraftan da Suudi Arabistan'la ilişkilerini düşünmekte, bu ülkeyi de tatmin etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Irak-Suudi Arabistan sınırında bazı düzeltmeler yapılır. Cox'un kalemiyle çizilen Basra körfezinin kuzeyindeki sınırda, Irak'ın denizle bağlantısı iyice daraltılır. Bu Iraklılar tarafından bir haksızlık olarak görülecek ve yıllar sonra Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e askeri müdahalesinin sebeplerinden biri olarak ileri sürülecektir.

Devletin başına kendileri tarafından geçirilmiş olmasına rağmen, İngilizler Faysal'ın Irak'ı yönetme yeteneğine sahip olmadığını düşünmektedirler. Bu nedenle güvenilir adamları Gertrude Bell'i onun yanına danışman olarak getirirler. Bell, yalnız Iraklıları değil, bütün Doğuluları "koca çocuk" olarak görür ve çevresindekilere, Irak'ın gerçek anlamda bağımsızlığına kavuşmasının bir felaketle sonuçlanacağına inandığını söyler.

Irak'ın ısrarla bağımsızlık talebinde bulunmasından usanan Churchill, bir gün İngiltere'nin Irak'tan büsbütün çekilmesini önerir. Başbakan David Lloyd George buna şiddetle karşı çıkar ve şöyle der: "Eğer Irak'ı terk edersek, bir-iki yıl içinde dünyanın en değerli petrol yataklarını Fransızlara ve Amerikalılara teslim etmiş oluruz."(162)

İngiltere için en önemli hedef, petrol kaynaklarını elde bulundurmaktır ve bunun için Irak'ta ayaklanmalara ve çeşitli sıkıntılara tahammül etmeyi göze alırlar. İngiltere Dışişleri Bakanlığı 1918 yılının ağustos ayında hazırladığı bir raporda, İngiltere'nin denetiminde sadece İran ve Mezopotamya'daki petrol kaynaklarının kaldığı, bu nedenle bu bölgelerin Türklerin ve Arapların eline bırakılamayacağı yazılmaktadır.

Amerikalıların bu politikaya tepkileri büyük olur. Özellikle 1920' deki San Remo Antlaşması'nda, bölgedeki Fransız ve İngiliz vesayet yönetimlerinin sınırının çizilmesiyle kalınmayıp, petrol kaynaklarının da bu iki ülke arasında bölüştürülmesi Amerikalıların tepkisini daha da artırır. Ancak bir süre sonra İngilizler Amerika'nın büsbütün dışlanamayacağını anlayarak, 1922 yılında yedi Amerikan petrol şirketinin İngilizlerle birlikte çalışmasına razı olur.

---

(162) Robertson, *a.g.e.*, s. 258-260.

Lozan'da Musul Görüşmeleri

İşte tüm bunlar olurken Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmıştır ve Lozan Konferansı'na hazırlanmaktadır. Lozan, I. Dünya Savaşı'nı yenilgiyle sonuçlandıran bir ülkenin, savaşın galipleriyle eşit koşullarda katıldığı ve taleplerinin hemen hemen hepsini kabul ettirebildiği tek antlaşmadır. Musul meselesi hariç...

Musul İngilizler için o kadar önemlidir ki, bu bölgeyi Türklere bırakmamak için yeni bir savaşı göze alabilecekleri izlenimini verirler. İsmet Paşa, Lozan'da en büyük sıkıntılarından birini Musul meselesinde yaşar.

İsmet Paşa Lozan'da özetle şunları söyler: Musul vilayetinde yerleşik nüfus 503.000 kişidir. Bunlardan 263.000'i Kürt, 146.960'ı Türk, 43.210'u Arap, 18.000'i Yezidi ve 31.000'i de gayrimüslimdir.

İngilizlerin rakamları farklıdır. Onlara göre Musul'daki Arapların sayısı 185.763, Kürtlerin 452.000, Türklerin ise 65.895'tir. Diğer azınlıklarla beraber toplam nüfus 785.000'e ulaşmaktadır.

Farklı rakamları ileri sürseler de Türklerle İngilizlerin birleştiği nokta, Arapların nüfusunun Türklerle Kürtlerin toplamından çok daha az olduğudur.

İngilizlerin Musul'un Türkiye'ye bırakılmasına karşı ileri sürdüğü gerekçelerden biri de, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleridir.

İsmet Paşa bu iddiaya karşı çıkar ve Türklerle Kürtlerin yüzyıllardan beri soy, inanç, özlem, töre, gelenek ve görenek bakımından ortak bağlarla birleşmiş olduğunu söyler. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkler kadar Kürtlerin de meclisi olduğunu vurgulayarak, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcilerinin Millet Meclisi'ne girdiğini belirtir. İnönü, Kürtlerin TBMM'deki temsilcilerinin, Musul vilayetindeki kardeşlerinin anavatandan ayrılmalarına razı olmadıklarını söyler.

İsmet İnönü'nün, İngiliz uçaklarının Irak'ın kuzeyindeki Türk ve Kürt köylerini bombalamalarını eleştiren sözleri de etkileyicidir, ancak İngilizlerden sivil halkın bombalanmasından pişmanlık duydukları izlenimi alınmaz. Onların birinci hedefi, petrol yataklarını ellerinde bulundurmaktır ve bunu tehlikeye düşürecek her durumda

müdahale etmek hakkını kendilerinde görmektedirler. Bu müdahale çok sayıda masum insanın hayatına mal olsa bile...

İsmet Paşa, Irak ordusunun askere aldığı Kürtlerin her fırsatta Türklerden yana geçmeye çalıştıklarını belirtir ve Musul halkı temsilcilerinin Türkiye'ye bağlanmak için TBMM'ye başvurduklarını söyler. İngilizlerin, Musul halkının Türkiye'ye bağlılığını göstermelerini engellemek için İngiliz uçaklarının bu bölgeyi havadan bombardıman ettiklerini tekrar vurgular. Faysal'ın kral seçimine ilişkin "sözde plebisite", Musul'dan sadece azınlıkların katıldığını belirtir.

İsmet Paşa, bu ve başka argümanların desteğiyle Musul'un kaderinin bir plebisiteyle belirlenmesini ister. Türkiye'nin böyle bir taleple ortaya çıkması, Kürtlerin Türklerle birlikte oy kullanacağı inancından kaynaklanmaktadır.

Türk tarafının bu önerisi Lord Curzon tarafından reddedilir. Öyle anlaşılıyor ki, İngilizler de Kürtlerin Türklerle beraber hareket edeceğine inanmaktadırlar.

İngilizlerin karşı çıkması üzerine, Lozan'da Musul meselesinin plebisite yoluyla çözümü önerisi kabul edilmez. Sonunda konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilir. Orada İngilizlerin baskısıyla, Türkiye'nin beklediği doğrultuda bir karar çıkmaz. Uluslararası Adalet Divanı da Milletler Cemiyeti'ni destekler. Sonuçta Musul sorunu, Türkiye ile İngiltere arasında 1926 yılında imzalanan bir antlaşmayla sonuçlanır ve Misakı Milli sınırları içinde olmasına rağmen bu topraklar Irak'a bırakılır.

Ancak Lozan'daki müzakere süreci, İngilizlerin Kürtleri Türklere karşı tavır almaya ikna edemediklerini göstermesi açısından önem taşır.[163] Bunun bir kanıtı da, savaş yıllarında Kürtleri Türklere karşı ayaklandırmakla görevlendirilen İstihbarat Binbaşısı Charles Noel'in anılarında bu konudaki başarısızlığını itiraf etmesidir.[164]

---

(163) Lozan'da Musul meselesiyle ilgili görüşmeler hakkında bkz.: *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler,* çev.: Seha L. Meray, YKY, İstanbul, 2001, s. 344-366.

(164) Noel, Edward William Charles, *Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan,* 1920; Noel, Edward William Charles, *Kurdistan,* 1919; *Binbaşı Noel'in Günlüğü,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.

Büyük devletlerin I. Dünya Savaşı'nın öncesinde veya savaş yıllarında Osmanlılara karşı ayaklandırmaya çalıştıkları Araplar, Yunanlılar, Ermeniler, Sırplar ve Bulgarlar bu oyuna gelmişler, bir tek Kürtler bu tahriklere kapılmamışlardır. Ancak büyük devletler, Milli Mücadele yıllarında ve hatta cumhuriyetin kurulmasından sonra Anadolu'daki Kürtleri ayaklandırma çabalarını sürdürmüşler ve devlete karşı başkaldırmaya ikna edebildikleri bazı grupları para ve silahla desteklemişlerdir.

Petrol Karteli Kuruluyor

Yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi, Irak'taki gelişmelere daima büyük devletlerin petrol çıkarları yön vermiştir. "Yedi Kız Kardeş" denilen, Amerika'nın en büyük yedi petrol şirketinin Mezopotamya'daki petrol kaynaklarından pay almak istemesi üzerine bir Kırmızı Çizgiler Antlaşması imzalanmış ve petrol arama ve çıkarma hakları bu şirketler arasında bölüştürülmüştür. Antlaşmadaki bir hükme göre, bu yedi şirketin onayı olmadıkça başka hiç kimse bu bölgede petrol arayamayacaktır.(165)

1928 yılında Amerikan-Avrupa Petrol Karteli kurulur. On yıllar boyunca bu Kartel Ortadoğu'daki petrol üretimine yön veren en büyük güç olur.(166)

İngiltere ile Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşmaya göre, Türkiye 25 yıl süreyle Irak'ın petrol gelirlerinin yüzde 10'unu alacaktır.

Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesiyle eş zamanlı olarak İngiltere, Irak'a baskı yaparak hisselerini elinde bulundurduğu ama adı Türk Petrol Şirketi olan şirkete 75 yıl için imtiyaz hakları verilmesini sağladı. Aslında bu şirketin adından başka Türklükle bir ilgisi bulunmamaktaydı. Nitekim, kısa bir süre sonra, 1929'da şirketin adı Irak Petrol Şirketi (I.P.C.) olarak de-

(165) Büyük şirketlerin bölgedeki petrol kaynakları üzerindeki ortak yaklaşımını yansıtan bu antlaşmanın ayrıntıları için bkz.: Öymen, Onur, *Ulusal Çıkarlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 314.

(166) Robertson, *a.g.e.*, s. 261.

ğiştirildi. İngiliz, Hollanda, Fransız ve Amerikan petrol şirketlerinden oluşan dört büyük ortağın her birine yüzde 23.75'lik pay düşecekti. Küçük bir pay da bu işlere aracılık eden Sarkis Gülbenkyan'a verilecekti. Peki Irak devletinin bu şirketteki payı ne kadar olacaktı? Kral yüzde 20'lik bir paya sahip olmak istiyordu. Ancak ona "royalty" adı altında bazı ödemeler yapılmakla yetinildi. Irak devletinin şirkette hiçbir payı olmayacaktı ve Irak, kendi topraklarında petrol çıkarma imtiyazına sahip olan şirkette hiçbir söz hakkına sahip olamayacaktı. Kral bunu içine sindirmek zorundaydı. O kâğıt üzerinde bir kraldı ama hiçbir konuda söz sahibi değildi ve kendi ülkesiyle ilgili olarak alınacak kararlarda ağırlığı yoktu. Büyük devletler, başka ülkelerin başına getirdikleri kişilerin yetkisiz ve etkisiz olmasına her zaman özen göstermişlerdi ve Irak da bunun istisnalarından biri değildi.

Gülbenkyan'a gelince... Aslında o, Musul petrolleri konusunda başından beri padişaha danışmanlık yapmış ve hangi petrol bölgelerinin Hazine-i Hassa adına satın alınmasının uygun olacağı yolunda tavsiyelerde bulunmuştu. Şimdi artık Osmanlı devletinin bölgede egemenlik hakları sona ermişti ve Gülbenkyan da büyük devletlerin petrol şirketlerinin arabulucusu gibi çalışacak ve bunun karşılığını alacaktı.

Ortadoğu'da petrol çıkan her ülkede benzeri oyunlar oynanıyordu. Örneğin bu gelişmeden kısa bir süre sonra yeni Suudi Kralı Abdülaziz İbn-i el-Suud, Amerikan petrol şirketi Standard Oil of California'ya 60 yıl süreli imtiyaz vermeyi kabul etmişti. Kuveyt de, yeni bulunan yataklar için Amerikalılara ve İngilizlere imtiyazlar vermişti.[167] O ülkelerin başına yabancıların desteğiyle geçirilenlerden beklenen de buydu. Onlar ancak büyük devletlerin her istediğini yaparak iş başında kalabilirlerdi.

İngiltere, 1930 yılında Irak'la yeni bir antlaşma imzaladı ve Irak bu antlaşmayla görünüşte tam bağımsızlığını kazanmış oldu. Ancak daha önce olduğu gibi, ipler gene İngiltere'nin elinde kalacaktı.[168]

(167) Robertson, *a.g.e.*, s. 261-262.
(168) Rogan, *a.g.e.*, s. 254.

Irak'ta Darbeler Dönemi Başlıyor

Bütün bu gelişmeler olurken, Irak'ın üst düzeydeki politikacılarının çoğu İngiltere'ye bağlılıklarını sürdürüyordu. Bunların başında Nuri Said geliyordu. Nuri Said'in hayatı çelişkilerle doluydu. İstanbul'da Harbiye'den mezun olduktan sonra Osmanlı ordusuna katılmış ve 1912 yılında Trablusgarp'a gönderilen Osmanlı subayları arasında yer alarak İtalyanlara karşı savaşmıştı. Daha sonra bir gerilla lideri olarak ortaya çıkmış ve İngilizlere karşı savaşmıştı. Mısır'da İngilizlere esir düştükten sonra Arap milliyetçiliği hareketine katılmış ve 1916 yılında Arap ayaklanması sırasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın emrinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmış, Lawrence'le birlikte çatışmalara katılmıştı. 1918'de Faysal'ın emrindeki Arap ordularının başında Şam'ı ele geçirenlerin arasındadır. Faysal, kısa süren Suriye krallığından Fransızlar tarafından devrilip Bağdat'a geçtiğinde ve Irak kralı ilan edildiğinde yanında gene Nuri Said vardır. Nuri Said'in çelişkilerle dolu yaşamı içinde değişmeyen özelliği, 1916 Arap ayaklanmasından sonra sürekli olarak İngilizlerin yanında yer alması ve onların güvenilir adamı olarak görev yapmasıdır.

Nuri Said, Irak'ta Haşimi krallığının kurulduğu 1921 yılından 1958 yılındaki çöküşüne kadar devletin en önemli siyasi şahsiyetlerinden biri oldu. 1930 ile 1958 yılları arasında defalarca başbakanlık görevini üstlendi. 1930 yılında İngiltere'yle Irak arasında imzalanan antlaşmanın mimarlarından oldu. Bu antlaşma İngiltere'nin Irak üzerinde, özellikle askeri alandaki etkinliğini büsbütün artırdı. 1932 yılında Irak, gerçek anlamda bağımsız bir ülke olmamasına rağmen Milletler Cemiyeti'ne üye yapıldı. Ancak aynı yıl Kral Faysal Nuri Said'i görevden aldı. Başbakanın çok etkili olması kralları rahatsız ederdi. Irak'ta da öyle oldu. Yerine Naci Şevket atandı.

Bir süre sonra Kral Faysal öldü. Yerine I. Gazi kral oldu. Şimdi Nuri Said'in gücü büsbütün azalmış görünüyordu. Ancak İngilizler kendi adamlarının etkinliğini kaybetmesine razı olamazlardı. Onların baskısıyla Kral Gazi, Nuri Said'i dışişleri bakanlığına atadı. 1935 yılında Yasin el-Haşimi başbakanlığa getirildi.

İngiltere'nin emperyalist politikalarla Irak'ı fiilen yönettiği yıllarda, bir yandan da o ülkede Arap milliyetçiliği fikri yaygınlaşmaktaydı.

Bu fikrin en çok silahlı kuvvetler içinde güç kazandığı görülmekteydi. 1936 yılında ordu içindeki bu hareket eyleme dönüştü ve Kürt kökenli bir albay olan Bekir Sami bir darbeyle hükümeti devirdi. Faysal'ın ölümünden sonra yerine geçen I. Gazi, güçsüz ve etkisiz bir kral olmuştu. Genelkurmay Başkanı Bekir Sami, darbeyi gerçekleştirirken işte bu ortamdan yararlandı. Kral Gazi, eğitim yıllarında Irak milliyetçiliğinden etkilenmişti. Darbede onun da bir rolü olabilir miydi? Böyle düşünenler var. Bekir Sami'nin darbeyi yaparken kralı hedef almaması da düşündürücüdür. İşin önemli tarafı şu ki, Irak'ta askeri darbeler dönemi başlamıştı ve Irak uzun yıllar boyunca bu darbeleri yapan askerlerin etki alanına girecekti.

Bekir Sami'nin yaptığı darbe yalnız Irak'ta değil, tüm Arap âlemindeki ilk askeri darbeyi oluşturuyordu. Bekir Sami Başbakan Yasin el-Haşimi'nin istifasını ve yerine Hikmet Süleyman'ın başbakan olmasını istedi. Kendisi hükümette yer almayacak, ancak genelkurmay başkanı olarak perde arkasından ipleri elinde bulunduracaktı.

Böyle durumlarda İngiltere'nin ne diyeceği önemliydi. Kuşkusuz İngilizler her koşulda söz sahibi olmanın yollarını arayacaklardı. Darbeden sonra kralın aklına gelen ilk iş, İngiliz büyükelçisine danışmak oldu. Daha sonra büyükelçinin tavsiyesi üzerine hükümeti sarayda bir toplantıya çağırdı. Bütün bakanlar Bekir Sami'nin taleplerinin kabul edilmesini istediler. Sadece İngilizlere yakınlığıyla tanınan Nuri Said, Savunma Bakanı Cafer el-Askeri ve İçişleri Bakanı Raşid Ali bu talebe karşı çıktı. Yasin el-Haşimi istifa etti. Karşı çıkanlardan savunma bakanı, askeri darbeciler tarafından öldürüldü. Hikmet Süleyman başbakanlığa getirildi. Darbeyle devrilen hükümetin üyelerinden sadece biri İngiltere Büyükelçiliği'ne sığındı. Bu da Nuri Said'ten başkası değildi. Ancak o koşullarda İngilizler onu Bağdat'ta daha fazla tutamazlardı. Kahire'ye gönderdiler.

Hikmet Süleyman'ın başbakanlığı on ay bile sürmedi. 1937 yılının ağustos ayında resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkan Bekir Sami, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Cevad'la birlikte Musul'da bir suikasta kurban gitti.

Bu suikastın arkasında kim vardı? Darbeyi yapanlar arasında görüş ayrılıklarının çıktığını, bu nedenle bu cinayetin işlendiğini ile-

ri sürenler var. Ancak daha güçlü bir iddia, Nuri Said'in İngilizlerle birlikte bu suikastın tertiplenmesine öncülük ettiğidir. O koşullarda Hikmet Süleyman istifa etti. Yerine Cemil el-Midfai getirildi. Anayasal düzen sona erdi. O tarihten sonra üst üste gelen darbeler Irak'ı kaosa sürükledi. Kral gücünü büsbütün kaybetti.

İngilizlerin güdümünde Irak siyasetine yıllar boyunca yön veren Nuri Said, uzun süre Irak siyasetinin dışında kalmaya razı olamazdı. 1937 yılında Bağdat'a döndü. Askerlerle ve İngilizlerle işbirliği yaparak hükümette yeniden etkili bir göreve gelmeye çalıştı. Ancak o zaman iktidarda olan Başbakan Cemil el-Midfai hükümeti bu durumdan rahatsız oldu ve Nuri Said'i Londra'ya büyükelçi olarak gönderdi. Nuri Said bunu içine sindiremedi ve Albay Selahaddin el-Sabah'ı, bir darbe düzenleyerek Midfai hükümetini devirmeye ikna etti. 24 Aralık 1938 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeden sonra Nuri Said'in yeniden başbakanlığa getirilmesi şaşırtıcı olmadı.

Bu arada Kral Gazi'nin radyo yayınları yaptırarak milliyetçi düşünceleri yaymaya çalışması İngilizleri rahatsız etti. Onların etkili olduğu bir ülkede milliyetçi düşüncelerin yeri yoktu. Bu düşünceler kral tarafından desteklense bile...

Kral da boş durmuyordu. 1939 yılında Nuri Said'in yerine Raşid Ali Geylani'yi başbakanlığa atadı. Bu arada Nuri Said entrikalarını sürdürüyordu. Ordu içinde krala karşı bir suikast hazırlandığı rivayetini yaydı ve orduda kendisini desteklemeyen subayların tasfiyesini sağladı. Yeni başbakan Geylani, İngiliz karşıtı bir Irak milliyetçisiydi. Nuri Said'in imzaladığı İngiliz-Irak Antlaşması'nı sona erdirmek istiyordu. İngilizlere karşı Nazi Almanyası'ndan ve Mussolini'nin faşist İtalya'sından destek sağlamaya çalıştı. Almanya'yla bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamak için girişimde bulundu. Bu amaçla eski Kudüs Müftüsü Hüseyni'nin desteğini sağladı.

Bu arada Kral Gazi kuşkulu bir otomobil kazasında öldü. Bu Nuri Said'in bir tertibi olabilir miydi? Irak'ta buna inananlar çoktu. Kralın cenazesine katılan halk toplulukları arasında "Nuri, Gazi'nin kanının bedelini ödeyeceksin," diye bağıranlar oldu.

Yeni Kral II. Faysal daha çocuk yaşındaydı. Ülke bir kere daha kral naibi ile idare edilecekti ve naib Abdülillah olacaktı.

II. Dünya Savaşı çıkınca Irak'ın, 1930 tarihinde İngiltere'yle yaptığı antlaşmanın gereği olarak Almanya'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu. Ancak Irak savaş ilan etmedi ve savaşta tarafsız kalmaya çalıştı. Nuri Said, Irak askerlerinin Irak dışında görev yapmayacaklarını açıkladı. Irak'taki Alman subayları ülke dışına çıkarıldı. Nuri'nin yakın dostu general el-Sabah Almanya'yı destekler bir eğilim içine girdi. Nuri şimdi güç durumda kalmıştı.

1941 yılının nisan ayında Bağdat'ta tarafsızlık yanlıları ağır bastı ve savaşta tarafsız kalmayı savunan Raşid Ali Geylani bir kere daha başbakanlığa getirildi. Nuri Said'in yapabileceği bir şey kalmamıştı. Hiç değilse bir süre için... Ürdün'e, oradan da Mısır'a kaçtı.

Savaş yıllarında Bağdat'ın Almanya'ya yakınlaşmasını İngilizler affedemezdi. İngiliz etkisi altında olan kral naibi Abdülillah'ın baskısıyla Geylani 1941 yılında istifa etmek zorunda kaldı. Ancak Irak'ta hiçbir şey doğal seyrinde gitmiyordu. Başbakanlığı bırakmak zorunda kalan Geylani'nin bir suikast hazırlığı içinde olduğu yolunda bir rivayet çıkarıldı. Abdülillah ülkeden kaçtı.

1 nisanda bir darbe daha yapıldı ve Geylani yeniden başbakanlığa getirildi. Geylani'nin duyguları ve hırsı düşüncelerinin önünde geliyordu. Durumu gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirip karar verme yeteneği pek yoktu. Nitekim yaptığı ilk iş bir topçu birliğini Habbaniye'deki İngiliz üssüne karşı saldırıda bulunmak üzere görevlendirmek oldu. Böyle bir harekât sonuç verebilir miydi? Irak hükümeti, kısıtlı olanaklarıyla ülkeye egemen olan İngilizleri dize getirebilir miydi? Başbakan başından beri gerçekçi bir yaklaşım sergileyebilseydi bunun olamayacağını anlar ve İngilizlere Irak'a büsbütün egemen olacakları yolun kapısını açmazdı. Başarılı olamayacağını sonunda o da anladı. Irak o koşullarda İngilizlerle kendi başına mücadele edemezdi.

Geylani ancak o aşamada Hitler Almanyası'ndan ve Mussolini İtalyası'ndan destek istemeyi düşündü, ancak beklediği yardımı alamadı. Bu iki ülke sadece otuz adet uçak verebileceklerini bildirdiler. Koşullar daha büyük bir yardıma olanak vermiyordu. "Hükümet etmek, ileriyi görebilmektir," derler. Geylani'de işte bu öngörü yoktu.

Üssü kuşatan Irak birliğine karşı İngilizler büyük bir askeri harekât yaptılar. Irak birlikleri İngilizlere sadece bir hafta direnebildi. İngiliz askerleri Irak askerlerini püskürttükten sonra Felluce'yi ve daha sonra da Bağdat'ı işgal etti. İngilizler Bağdat'a yaklaştığında Başbakan Geylani ve Irak'ta sürgünde bulunan Kudüs Müftüsü el-Hüseyni ülkeyi terk ettiler. Geylani İran'a kaçtı. Kral naibi ülkeye döndü. Geylani İran'da da fazla kalamadı. 25 Ağustos 1941'de İngiliz ve Sovyet birlikleri İran'a girerek Rıza Şah'ı devirdiler. Geylani de bu sefer Berlin'e kaçtı, Hitler'le görüştü. Nazi Almanyası onu "sürgündeki Irak hükümetinin başbakanı" olarak tanıdı. Ancak Geylani yanlış ata oynamıştı. Bir süre sonra Almanya savaşta yenilecek, Geylani de Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalacaktı.

Irak'ta sözde bağımsızlığın ilanının üzerinden sadece birkaç yıl geçtikten sonra, İngilizlerin yeniden asker kullanarak Bağdat'a girmeleri bütün bağımsızlık söylemlerini anlamsız kılmıştı.[169]

İngilizler Bağdat'ı işgal edince başbakanlığa getirmeyi düşünecekleri adam Nuri Said'ten başkası olamazdı. Nuri Said iki buçuk yıl bu görevde kaldı. Artık kral naibi ipleri kendi eline almak ve ülkeyi istediği gibi yönetmek istiyordu. Nuri Said'e ihtiyacı kalmamıştı. Hiç değilse bir süre için... Ancak bu kolay olmadı. 1946 yılında petrol işçileri büyük bir grev yaptılar ve protesto eylemlerinde bulundular. Bu grev kanlı biçimde bastırıldı. Çok sayıda işçi öldü. Bu koşullarla baş edebilecek tek siyasetçi Nuri Said'ti. Onu yeniden başbakanlığa getirdiler. Said, başta komünistler olmak üzere çok sayıda muhalifini tutuklattı.

O sıralarda Bağdat'ta önemli bir Yahudi nüfusu vardı. 1947 yılında Irak'taki Yahudilerin sayısı 117.000'e ulaşmıştı. O tarihlerde, Filistin'deki gelişmelerin de etkisiyle Yahudiler, güvenilmeyen ve devletin çıkarlarına zarar veren unsurlar olarak görülmeye başlandı. İngiliz ve Yahudi karşıtı eylemler Arap dünyasında örneği az görülmüş bir şiddet hareketine dönüştü. Irak'ta iki gün süreyle devam eden terör eylemlerinin sonucunda 200 Yahudi hayatını kaybetti. İngilizler Bağdat'a girinceye kadar çok sayıda Yahudi'nin evi ve işye-

(169) Rogan, *a.g.e.*, s. 284-285.

ri tahrip edildi. Bu katliamları Geylani'nin yandaşlarının yaptığı ileri sürüldü. Nuri Said Yahudilerin haklarını kısıtlayan bazı yasalar çıkarttı. 1952 yılına gelindiğinde Irak'ta kalan Yahudilerin sayısı birkaç binden ibaretti.(170)

Nuri Said içeride Sünnilerin ve aşiret liderlerinin, dışarıda da İngiltere'nin desteğine dayanıyordu. Halkın çoğunluğunun Şii olduğu bir ülkede azınlıktaki Sünnilerin ve yabancı bir ülkenin çıkarlarını savunmak, ancak halk üzerine aşırı güç ve şiddet uygulamakla mümkündü. Nuri Said de öyle yaptı. Ancak onun uyguladığı bu yöntemler ve İngilizlerin baskıları halk arasında kuvvetli tepkilere yol açıyordu.

İngilizler sonunda Irak'ta duruma bir kere daha hâkim olmuştu. Büyük devletler, nüfuz sahibi oldukları ülkelerde işbaşında bulunan iktidarların kendi menfaatlerine karşı bir tutum içine girmesine tahammül edemezlerdi. Irak'ta da öyle oldu. Ancak ordu buna razı değildi. Onlar da İngilizlerin iş başına getirdikleri yeni hükümeti devirerek Raşid Ali'yi tekrar başbakanlığa getirdiler.

Petrol çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan İngilizler bu durumu sineye çekebilirler miydi? Irak ordusunun müdahalelerinin kendi menfaatlerine zarar vermesini önlemek için her şeyi yapabilirlerdi ve yaptılar da. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1941 yılında Basra'ya asker çıkarttılar ve Irak ordusunu kısa zamanda etkisiz hale getirerek Irak'ın tamamını işgal ettiler. İşgal kuvvetlerinin ilk yaptığı iş, monarşiyi yeniden işbaşına getirmek ve Nuri Said'i başbakanlığa atamak oldu. Nuri Said'in ilk işi, Irak ordusunun içindeki Arap milliyetçilerini tasfiye etmek oldu. Arap milliyetçiliğini benimseyen kulüpler ve örgütler kapatıldı. Yabancı işgal güçleri bulundukları ülkelerde milliyetçi akımların güçlenmesine müsaade edemezlerdi.

Daha sonraki yıllarda Nasır'ın etkisiyle tüm bölgede Arap milliyetçiliği yükseldiğinde, Irak ordusunda milliyetçi görüşleri savunan subay kalmamış gibiydi.(171)

Nuri Said bir yandan İngilizleri memnun edecek politikalar izlerken, bir yandan da bölgedeki Arap ülkelerini bir araya getirmeye ça-

(170) Robertson, *a.g.e.*, s. 273.
(171) Robertson, *a.g.e.*, s. 269.

lışıyordu. 1944 yılında bir Arap ligi kurdu. Ürdün, Suriye, Filistin, Lübnan, Irak ve Suudi Arabistan bu örgüte katıldılar. Irak 1945 yılında Arap ligine katıldı. Arap ligi, tüzüğünde her Arap ülkesinin bağımsız bir kimlik sahibi olacağını kabul ediyor, Pan-Arabizm daha çok sözde kalan bir genel hedefi yansıtıyordu. Özetle, üye ülkeler Arap ligine katılmakla bağımsızlıklarını kaybetmiş olmuyorlardı. Aslında o yıllarda Arap ülkelerinin gerçek anlamda bağımsız olduklarını söylemek mümkün değildi, çünkü hepsi fiilen vasi devletlerin etki alanında bulunuyorlardı. Örneğin 1948 yılında imzalanan Irak-İngiltere Antlaşması, Irak ordusunun fiilen İngiltere tarafından denetlenmesini öngörüyordu. Irak ordusunun ihtiyaçları İngiltere'den sağlanacaktı. Irak dış politikası da İngiltere'nin denetiminde olacaktı. 25 yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülen bu antlaşma, Irak milliyetçilerinin büyük tepkisini çekti.(172)

Her şeye rağmen İngilizlerin Irak'ı işgali çok şeyi değiştirmişti ve İngiliz yanlısı politikacılar halk içinde desteklerini kaybetmişlerdi. Monarşi II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre daha iktidarını koruduysa da giderek gücünü kaybetti. Aynı şekilde İngiltere de artık eskisi gibi etkin bir ülke olmaktan çıktı. Irak'ta ve bölgenin başka yerlerinde onların yerini Amerikan ve İsrail nüfuzu aldı. Ortadoğu kabuk değiştiriyordu.(173)

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Irak ekonomisi ciddi sıkıntılarla karşılaştı. Enflasyon denetlenemez hale geldi. Hayat düzeyi düştü. Ülkenin petrol gelirlerinin büyük çoğunluğu yabancı şirketlere gidiyordu. Başbakan Nuri Said, bu şirketlerden alınan payların bir ölçüde artırılmasını sağladıysa da bu yeterli olmadı. Nuri Said, ülkenin altyapı eksikliklerini gidermek ve bir kalkınma süreci başlatmak için bir kalkınma kurulu oluşturuldu. Yalnız orada da Iraklılardan çok yabancılar söz sahibi olacaklardı. Altı üyeli kurulun üç üyesi yabancılardan oluşacaktı. Yabancıların her alanda söz sahibi olmaları Irak halkında

(172) Eppel, Michael, "The Elite, Effendiyya and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958", *International Journal of Middle East Studies*, no: 30, 1998, s. 227-250.

(173) Robertson, *a.g.e.*, s. 268-270.

ciddi tepkiler doğuruyordu. O koşullarda 1947'de Şam'da kurulan ve Arap sosyalizmini savunan Baas Partisi, bir süre sonra Bağdat'ta da bir siyasi varlık olarak kendini gösterdi.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen İngilizler Irak'la yeni bir antlaşma imzalayarak sahip oldukları askeri ve siyasi imtiyazları sürdürmek istiyorlardı. Nuri Said'in başbakanlığında böyle bir antlaşmanın imzalanması zor olmayacaktı. 15 Ocak 1948'de antlaşma imzalandı. Bu arada, 1952 yılında İngilizler nihayet Irak petrol gelirlerini hükümetle yüzde 50-50 esasına göre paylaşmayı kabul ettiler. Bu Irak'ın gelirlerinde önemli bir artışa yol açtı. Petrol gelirlerinin Irak bütçesine katkısı 1951 ile 1954 yılları arasında yüzde 30'dan yüzde 65'e çıktı. Petrol üretimi 1946'da 4.6 milyon tonken, 1958'de 35.8 milyon tona yükseldi.(174)

Ekonomik alanda sağlanan ve halkın yaşam düzeyini yükselten gelişmelere rağmen Irak halkı, özellikle gençler, 1948 yılında imzalanan İngiliz-Irak Antlaşması'na büyük tepki gösterdi. Nuri Said'in talimatıyla polis göstericilere ateş açtı, çok sayıda protestocu öldürüldü. Halkın Nuri Said'e tepkisi en ileri düzeye çıkmıştı. Tüm bu olup bitenler yetmezmiş gibi, Nuri Said şimdi de Yahudileri ülkeden uzaklaştırma politikası izlemeye başlamıştı.

Nuri Said'in başbakanlığındaki önemli gelişmelerden biri Bağdat Paktı'nın imzalanması oldu. 1955 yılında Irak'ın, Türkiye, İngiltere, İran ve Pakistan'la beraber, Amerika'nın desteklediği Bağdat Paktı'na katılması, o yıllarda giderek güçlenen Arap milliyetçiliği akımını savunanlar tarafından tepkiyle karşılandı. Basra, Bağdat ve Musul'a ilaveten Necef ve Küfe'de ayaklanmalar baş gösterdi. Hükümet bu durumla baş edebilmek için sıkıyönetim ilan etti.

Ondan bir yıl sonra, 1956 yılında İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortaklaşa düzenledikleri Süveyş harekâtı, Arap dünyasında büyük bir heyecan ve tepki yarattı. Irak şimdi nasıl hareket edecekti? Başlangıçta bu harekât Nuri Said'i çok memnun etmişti. Ancak halkın tepkisi karşısında bu memnuniyetini açığa vurmamaya çalıştı, hatta Süveyş harekâtını kınayan bir açıklama yaptı. İngilizlerle Bağdat Paktı top-

(174) Robertson, *a.g.e.*, s. 275.

lantısında bir araya gelmemeye özen gösterdi ve Fransa'yla diplomatik ilişkileri kesti. Ancak halk bir kere sokaklara dökülmüştü ve tepkiler dinmek bilmiyordu. Nuri Said, sıkıyönetim ilan etmekten başka çare bulamadı. Silahlı kuvvetleri gösterileri bastırmakla görevlendirdi ve Bağdat'ta da 400 kişiyi tutuklattı.

1958 yılında Mısır'ın Suriye'yle birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması, Irak'ı yönlendiren İngilizleri ve onların müttefiklerini çok rahatsız etti. Onların teşvikiyle, Irak da Ürdün'le aynı yıl bir Pan-Arap Birliği kurdu. Aslında İngilizlerin egemenliğindeki bir Irak'tan farklı bir dış politika izlemesi beklenemezdi. Gene de gerek Irak içinde gerek diğer Arap ülkelerinde bu politikalara büyük tepki doğdu.

Bir yandan zayıflayan ve etkisini kaybeden monarşinin hâlâ iktidarını sürdürmesi, bir yandan değişen koşullara rağmen İngilizlerin Irak'ta etkin güç olmaya devam etmesi, hem siyasi çevrelerdeki hem de ordu içindeki milliyetçi unsurları örgütlenmeye yönlendirdi. Milliyetçi demokratlarla bağımsızlar, komünistler ve Baas Partisi mensuplarından oluşan bir Milli Birlik Cephesi oluşturuldu. Bu arada Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler de siyasi ve askeri bir güç olmaya başlamıştı.

Tuğgeneral Abdülkerim Kasım ile Albay Abdüsselam Arif, uzunca bir zamandan beri krallığı devirmenin planlarını yapıyorlardı. Onlar da Nasır ve arkadaşları gibi kendilerini "Özgür Subaylar" olarak adlandırıyorlardı. Savundukları görüşler emperyalizm karşıtlığı ve Arap milliyetçiliğiydi. Irak'ta yaşayan Türkmenlerin ve Kürtlerin beklentileri fazla dikkate alınmıyor, "Araplık" unsuru ön plana çıkarılıyordu. Süveyş krizi sırasında kralın ve hükümetin Londra'yı desteklemiş olmasını affedemiyorlardı. Başbakan Nuri Said onlar için boy hedefiydi. İngilizlerin 1920'de Irak'ta kendi amaçlarına uygun olarak kurdukları düzeni yıkacaklardı. Hedefleri buydu.

13 Temmuz 1958 gecesi harekete geçtiler. Ertesi gün bir grup asker saraya yöneldi ve Kral II. Faysal'ı öldürdü. Faysal'la birlikte kral naibi ve veliaht prens, bunların eşleri ve kraliyet ailesinin diğer üyeleri de öldürülenlerin arasındaydı. Irak'ta kırk yıllık monarşi kanlı biçimde sona ermişti.

Darbecilere bağlı birlikler, devletin üst düzey yöneticilerinin evlerine baskın düzenlediler. Abdüsselam Arif radyoyu ele geçirdi ve oradan halka, sokağa çıkarak devrim düşmanlarını bertaraf etmeleri için çağrıda bulundu. Bölgede ve dünyada çok darbe görülmüştü ama halkı sokağa çıkarak cinayet işlemeye davet eden bir darbeye belki de ilk defa rastlanıyordu.

Nuri Said ilk aşamada kaçmayı başarmıştı. Onu yakalayana 10.000 dinar ödül verilecekti. Ertesi gün kadın kıyafeti giyerek saklanmaya çalışırken halk tarafından yakalandı, hemen öldürüldü ve gömüldü. Halk bununla da yetinmedi. Cesedi mezarından çıkarıldı ve sokaklarda sürüklendi, asıldı, yakıldı ve parçalandı. 1958 darbesinde, eşi ve bir oğlunun dışında Nuri Said'in bütün aile fertleri de öldürüldü.

Sokağa dökülen halk kimin kim olduğunu tam ayırt edemeden önüne geleni öldürmeye, binaları, dükkânları yağmalamaya hazır bir intikam duygusu içine girmişti. Radyodan yapılan çağrılar büsbütün tahrik edici olmuştu. O günlerde Bağdat'ta darbe yapanların bu kışkırtmaları ve sonunda yaşanan insanlık dramları devlet teröründen başka bir şey değildi.

Darbe lideri Abdülkerim Kasım, başbakanlığı ve genelkurmay başkanlığını üstlendi. Darbe sırasında çok sayıda insan tutuklanmış ve Saddam Hüseyin döneminde işkence merkezi olarak ün yapacak, daha sonra da Amerikan askerlerinin korku veren hapishanesi olarak nam salacak Ebu Garip Hapishanesi'nde gözaltına alınmıştı. Bu gelişmeleri kendileri açısından fırsat gibi görenler vardı. Bunlardan biri de eski başbakanlardan Geylani'ydi. Geylani 1958 darbesinden sonra Bağdat'a döndü. Şimdi iktidarda darbenin lideri Kasım vardı. Geylani'nin iktidar hissi sönmemişti. Kasım'a karşı bir suikast düzenlemeye çalıştı, yakalandı, yargılandı ve idama mahkûm edildi. Ancak cezası infaz edilmedi, affa uğradı. Ülkeden kaçtı ve hayatının son yıllarını Beyrut'ta geçirdi.

Bölgede ve dünyada Irak'taki darbeyi yapan subayların, Mısır ile Suriye'nin oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılarak, bölgedeki tüm dengeleri değiştireceğinden kuşkulanılıyordu. Hatta Irak'taki darbeyi Nasır'ın düzenlediğini düşünenler de vardı. Oysa Irak'taki gelişmeleri kaygıyla izleyenlerden biri de Nasır'ın kendi-

siydi. Bir petrol ülkesi olan Irak'taki bu gelişmelerin büyük devletlerin müdahalesine, hatta bölgesel bir savaşa yol açabileceğini biliyordu. Derhal Moskova'ya giderek Kruşçev'le görüştü. Bu darbede Mısır'ın parmağının olmadığını ve Irak'la birleşmek gibi bir niyetlerinin bulunmadığını kendisine anlattı. Kruşçev de gelişmelerden kaygılıydı ve Nasır'a, Sovyetler Birliği'nin üçüncü bir dünya savaşına hazır ve istekli olmadığını anlattı. Nasır'a vaat edebileceği tek destek, Türkiye sınırında bir Sovyet-Bulgar tatbikatı düzenlemek oldu. Böylece Türkiye'yi Irak'a ve Suriye'ye asker göndermeye teşvik edebilecek olan Amerika'ya gözdağı verilecek ve Türkiye böyle bir müdahalede bulunmaktan caydırılacaktı.

Ancak General Kasım, Nasır'a karşı mesafeli duruyor ve Irak'ın bağımsızlığını korumayı düşünüyordu. Kasım'ın amaçlarından biri, Irak petrollerini millileştirmekti. İngilizlerin ağırlıkta olduğu petrol şirketi I.P.C. bu talebi reddince, Kasım 1961 yılında çıkarttığı bir yasayla petrollerin yüzde 99.5'ini millileştirme kararı aldı.

Sonunda, 1973 yılında Baas Partisi Irak'taki tüm petrol şirketlerini millileştirecek, Irak petrolü artık Iraklıların olacaktı.

Kasım, yardımcısı Albay Arif'in Mısır'la birleşme düşüncesinde olduğunu biliyor ve bundan rahatsızlık duyuyordu. Kendisi ise Nasır'ı bir rakip olarak görüyordu. İktidarda bulunduğu beş yıl içinde bu politikasını sürdürdü ve en yakın yardımcısı Arif'e mesafeli durdu.

Kasım yönetiminin son iki yılı Kürtlerle mücadeleyle geçti. Baas Partisi'nin içinde Kürtleri destekleyen unsurların bulunması Kasım'ın işini güçleştiriyordu.

Muhammed Bekir el-Sadr'ın yönetimindeki Şii Dava Partisi de, Kasım rejimi için zorluklar çıkarıyordu. Dini ağırlıklı bu partiye karşı Kasım laik düşüncelere daha yakın görünüyordu.

Kasım, ülke yönetiminde Şiileri, Sünnileri ve Kürtleri bir denge içinde tutmaya çalışıyor, laik ve solcu düşünceleri benimsiyor, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri geliştirmek için Irak Komünist Partisi'nin faaliyetlerine izin veriyordu. Kasım'ın bu denge siyaseti pek başarılı olamadı. Şiiler Dava Partisi'nin çatısı altında güçlenmeye başladılar.

Bir süre sonra, darbe yönetimlerinin kendi eski arkadaşlarını bertaraf etme geleneği Irak'ta da kendisini gösterdi. Kasım, Arif'i tutuk-

lattı. Yargılanan Arif idama mahkûm edildi, ancak cezası ömür boyu hapis cezasına çevrildi. Fakat Abdüsselam Arif onun kadar insaflı olmayacaktı. 1963 yılında bu sefer Abdüsselam Arif, düzenlediği bir darbeyle Kasım'ı devirdi ve idam ettirdi.

Darbecilerin kurduğu yeni yönetim de şiddet yanlısıydı ve devlet terörü olarak nitelendirilebilecek adımlar attı. Bu arada Irak Komünist Partisi'nin 3.000 üyesi öldürüldü.

Irak artık üç yıl süreyle Abdüsselam Arif'in başkanlığında bir diktatörlük yönetimiyle idare edilecekti. Onun bir helikopter kazasında ölümünden sonra da idareyi kardeşi Abdurrahman Arif üstlenecekti.

Tüm bu gelişmelerden Türkiye ve Ürdün de büyük kaygı duyuyordu. Ürdün Kralı Hüseyin sıranın kendisine de gelebileceğini düşünerek, Irak'taki darbeyi bastırmak ve Haşimi hanedanını yeniden iktidara getirmek için Ürdün ordusuna Irak'a müdahale emri verdi. Ordu birlikleri Irak topraklarında 150 kilometre kadar ilerledikten sonra, bunun doğru bir hareket olmayacağını anlayıp askerlerini geri çekti. Zaten Bağdat'ta Haşimi ailesinden krallığı üstlenecek kimse de kalmamış, hepsi darbeciler tarafından öldürülmüştü. Hüseyin, kendisini ve ülkesini korumak için eski sömürgeci İngiltere'den yardım istemekten başka çare bulamadı. 17 Temmuz 1958'de helikopterlerle Ürdün'e gönderilen İngiliz birlikleri, Kral Hüseyin'i ve hükümetini darbe tehlikesinden koruma görevini üstlendiler.[175]

Irak'taki darbe, Türk hükümeti tarafından da büyük bir kaygı ve tepkiyle karşılandı. Son zamanlarda Başbakan Adnan Menderes, Irak Kralı ve Başbakan Nuri Said'le yakın ilişkiler kurmuş ve Bağdat'ı sekiz kere ziyaret etmişti. Darbe haberi, Nuri Said'in Türkiye'yi ziyaret edeceği ve bu amaçla Yeşilköy Havaalanı'nda tertipler alındığı sırada geldi. Menderes de havaalanındaydı. Menderes, ilk anda Irak hanedanının ve Nuri Said'in darbecilerden kaçabilmeleri halinde onları alıp Türkiye'ye getirmek için Amman'a bir uçak bile gönderdi. Ama tüm bunlar için artık çok geçti.[176]

(175) Rogan, *a.g.e.*, s. 422-428.

(176) Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 14. basım, 2013, s. 271.

Menderes özellikle Nuri Said'le niçin bu kadar yakın ilişki kurmuştu? Bir Sovyet tehlikesine karşı iki ülkenin Bağdat Paktı'nı imzalayarak bir güvenlik sistemi içine girmeleri mi, yoksa her ikisinin de Amerika ve İngiltere'yle çok yakın bağlar kurmaları mı bunda etkili olmuştu? Sebep ne olursa olsun, Osmanlı ordusunda yetiştikten sonra Arap ayaklanmasına katılan ve Türk ordusuna karşı savaşan, Irak yönetiminde yer aldıktan sonra çeşitli entrikalar içine giren, darbeler düzenlenmesine öncülük yapan, halkı tarafından hiç sevilmeyen bir liderle Türkiye'nin bu kadar yakın ilişkiler içine girmesi siyasi açıdan basiretli bir yaklaşım değildi.

Irak'ta Savaş, Şiddet ve Terör

1968'de Baas Partisi yeniden yönetimi ele geçirdi. Ahmed Hasan el-Bekir devletin başına geçirildi. Ancak esas güç, onun yardımcısı konumundaki Saddam Hüseyin'in elindeydi. Saddam Hüseyin 1979 yılında ülke yönetimini el-Bekir'den devralacak, katı ve otoriter yönetimiyle, ülkesini 2003 yılındaki Amerikan askeri müdahalesine kadar tehlikeli maceralara ve savaşlara sürükleyecekti. Muhaliflerini en acımasız yöntemlerle tasfiye edecek olan Saddam, Irak'ı bir korku cumhuriyeti haline getirecekti.

İran devriminden sonra bu ülkenin petrol üretiminde yaşanan düşüşler dünya petrol fiyatlarını artırmış, bundan en fazla kazanç sağlayan ülkelerden biri de Irak olmuştu. 1972 ile 1980 yılları arasında Irak'ın petrol gelirleri 575 milyon dolardan 26 milyar dolara yükseldi. Irak zengin ülkeler arasında yer almaya hazırlanıyordu. Gerçekten de Irak halkının yaşam düzeyinde önemli bir artış gözlendi. Petrol gelirleri nedeniyle artık Iraklıların vergi vermesine de gerek kalmamıştı. Ancak petrol paralarının önemli bir kısmı silahlanmaya gitti. Ekonomik açıdan zenginleşen Irak, şimdi bölgede önemli bir askeri güç olmayı hedefliyordu. 1972 yılında Sovyetler Birliği'yle imzaladığı dostluk antlaşması, Irak'a Sovyetler'in elindeki en modern silahları satın alma fırsatı verdi.

Irak Fransa'nın teknik yardımıyla Bağdat yakınlarında, Osirak'ta bir nükleer tesis kurdu. Ancak Irak'ın bir nükleer güç olma olasılığı İsrail'i çok rahatsız ediyordu. Bu tesis, 1981 yılının haziran ayın-

da, daha faaliyete bile geçmeden İsrail hava kuvvetleri tarafından imha edildi. Irak bu saldırıya karşılık vermedi veya veremedi. Ama nükleer bir güç olma hedefleri ve bu iş için harcadığı büyük paralar bir günde yok olmuştu.

Bu olay Irak için sonun başlangıcı sayılabilirdi. Bölgedeki dengeleri değiştirebilecek bir askeri güç olma hedefi daha sonraki yıllarda Irak'ı çöküşe götürecekti. Saddam yurtiçinde de Kürtlere karşı bir tasfiye ve imha politikası yürüttü. Türkiye ve İran sınırındaki bazı Kürt köylerini tahrip etti. O bölgeye Arapları yerleştirdi.

İran'da İslam devrimi yaparak yönetimi ele geçiren Humeyni, Saddam'ı düşman gibi görüyordu. Irak rejiminin İran'ın kurmak istediği din devletine çok uzak olduğunu görüyordu.

Saddam da İran'ı düşman sayıyordu. 6 Mart 1975 tarihinde imzalanan Cezayir Antlaşması'yla sınırların İran'ın istediği gibi çizildiğini düşünüyor, Basra körfezinin kuzeyindeki Şattül Arap'ta Irak'ın deniz bağlantısının çok kısıtlandığını görüyordu. Saddam, ayrıca İran'ın güneybatısında Arap çoğunluğun yaşadığı petrol bölgesi Huzistan üzerinde de hak iddia ediyordu.

İslam devriminden sonra Amerika'nın Şah zamanında İran'a verdiği destek sona ermiş ve Irak için uygun koşullar yaratılmıştı. Şimdi bir askeri müdahale için şartlar olgunlaşmıştı. Saddam böyle düşünüyordu.

22 Eylül 1980 tarihinde Irak, İran'ın Huzistan bölgesine altı tümen sokarak savaşı başlattı. İran'ın verdiği karşılık Saddam'ın beklediğinden daha güçlü oldu. Saddam üstünlüğü ele geçirmek için sivil yerleşim merkezlerini bombalamaya başladı. Siyasi düzeyde de Saddam, İsrail'in İran'la işbirliği yaptığını savunuyordu. Belki bu konuda pek de haksız sayılmazdı. Zira 1980 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Dayan, Amerikalılara savaşta İran'ı desteklemelerini öneriyor, Savunma Bakanı Ariel Şaron da İran'a silah satabileceklerini açıklıyordu.

Savaşta iki taraf da sivil yerleşim merkezlerini hedef almıştı. Irak Tahran, İsfahan ve Kum'u bombalarken, İran da Bağdat ve Basra'yı hedef alıyor, tüm bu sivil yerleşim merkezlerinde çok sayıda insan hayatını kaybediyordu. 1983 ve 84 yıllarında Irak, İran hedeflerine

karşı kimyasal silah niteliğindeki hardal ve tabun gazlarını kullandı. Binlerce İranlı bu gazlardan etkilenerek hayatını kaybetti. İran makamları, Irak'ın kimyasal silah kullanması sonucunda 50.000 kişinin öldüğünü açıkladı. Gerek şehirlere saldırılar, gerek kimyasal silahların kullanılması bir devlet terörü niteliğindeydi.

Bu arada 1986 yılından sonra İran, Irak'ın kuzeyindeki Barzani ve Talabani'nin partilerine ve peşmergelere yardımda bulunuyor, bu yardım silahlandırmayı da kapsıyordu.

Irak'ın Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurması ve önemli bir askeri yardım alması da dikkatlerden kaçmıyordu. Bu durum, Amerika ve İsrail'i Kürtleri silahlandırmaya yöneltmişti.(177)

Buna karşılık Saddam Kürtleri iç düşman sayıyordu. Türkiye ve İran sınırındaki Irak topraklarını "insansız bölge" ilan etmiş ve oradaki 2.000 köyü yerle bir etmişti. O köylerde yaşayan yüz binlerce Kürt Türkiye, İran ve Suriye'ye göç etmişlerdi. İnsan Hakları Örgütü *Middle East Watch,* 1988 yılının şubat ve eylül ayları arasında Saddam'ın o bölgede, büyük çoğunluğu silahsız ve masum kişilerden oluşan en az 50.000 Kürt'ü öldürdüğünü açıkladı. 1988 yılının mart ayında, Irak birliklerinin kimyasal silah kullanarak yaptığı saldırılar sonucunda sadece Halepçe kentinde 5.000 Kürt öldürüldü.

Peki büyük devletler insanlığa ve uluslararası hukuka aykırı olan bu saldırılar karşısında ne tepki göstermişlerdi? Bazı resmi kınama açıklamalarının dışında gösterilen tepkiler çok sınırlı düzeyde kalmıştı. Büyük devletlerin başka politikaları vardı. Şahın devrilmesinden sonra açıkça Amerikan karşıtı bir siyaset izleyen, Amerikan Büyükelçiliği'nin basılarak içindeki diplomatların rehin alınmasını engellemeyen İran, Amerikalılar tarafından artık "büyük şeytan" olarak nitelendiriliyordu. İran'a karşı Irak'ın savaş açması büyük devletleri memnun etmişti. O koşullarda Irak'a karşı tepki göstermek kimsenin işine gelmiyordu. *New York Times* yazarlarından Thomas Friedman, Saddam'dan söz ederken, "Evet, o bir hayduttur ama bizim haydudumuzdur," diyordu.(178) Büyük devletler kendilerine hizmet eden haydutları bile si-

(177) Robertson, *a.g.e.*, s. 281-301.
(178) Robertson, *a.g.e.*, s. 302.

neye çekebilirlerdi. Başka ülkelerin halklarına büyük ıstırap verenleri bile... Başkan Reagan'ın yardımcısı Donald Rumsfeld, Irak'ın İran'a karşı kimyasal silah kullandığı 1984 yılında Saddam'ı iki defa ziyaret etmiş ve 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'ndan beri kesilmiş olan iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştu.

Bununla da kalınmadı; Amerika Irak'a askeri istihbarat vermeyi, helikopter ve askeri kara taşıt araçları satmayı kabul etti, tarım kredileri verdi. Büyük devletler, bu gibi durumlarda ticari menfaatlerini de daima göz önünde bulundurmuşlardır. Rumsfeld'in ziyaretinde de böyle oldu ve Amerikalılar, Irak petrolünü Ürdün'ün Akabe limanına taşıyacak yeni bir boru hattının inşası için Saddam'dan destek istediler. Tüm bunlar Irak'ın İran'a karşı kimyasal silah kullanmasının göz ardı edilmesine yol açtı. Her ne kadar kongrede bu nedenle Irak'a yaptırım uygulanmasını öngören bir tasarı gündeme geldiyse de bu tasarı yasalaşmadı. Senatör William Cohen, bu duruma şu sözlerle tepki gösterdi: "Petrol kokusu ve paranın rengi bizim ilkelerimizi yozlaştırıyor."(179)

Ayrıca Amerikalılar, 1987 yılında Basra körfezine uçak gemisi Enterprise'ın da dahil olduğu bir deniz gücü gönderdi. Bu gemilerden açılan ateşle İran'a ait petrol platformları ve bazı İran gemileri tahrip edildi. Vincennes zırhlısından atılan bir füze, yanlışlıkla Bandar Abbas'tan Dubai'ye gitmekte olan bir İran yolcu uçağını düşürdü ve 290 kişinin ölümüne yol açtı.(180)

Tüm bunlar Irak'a açık bir destek anlamına geliyordu. Aslında bir yıl önce Irak savaş uçakları Amerikan savaş gemisi Stark'a iki füze atmış ve 37 Amerikan denizcisinin ölümüne yol açmıştı. Ama o koşullarda Irak'ı karşısına almak Amerika'nın politikasına uygun olmazdı. Amerika Saddam'ın özrünü kabul etti ve bu mesele kapandı.

Büyük devletler, petrol üreten ülkeleri olduğu gibi petrol taşıma yollarını da etkili bir denetim altına almak isterlerdi. 1979 yılın-

(179) Robertson, *a.g.e.*, s. 303.

(180) Bu olayın ve bir Güney Kore yolcu uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesinin ayrıntıları hakkında bkz.: Öymen, Onur, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 325.

da Başkan Carter şöyle diyordu: "Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı hâkimiyeti altına alma girişimi, bu ülkeyi Hint Okyanusu'na 300 mil mesafeye ve Hürmüz Boğazı'nın çok yakınına getirmiştir. Orası dünya petrolünün büyük bir bölümünün taşındığı su yoludur. Bir yabancı gücün Basra körfezini denetimi altına alması, Amerika'nın hayati menfaatlerine saldırı sayılır. Böyle bir saldırı tüm yollara başvurularak, gerekiyorsa silahlı kuvvetler kullanılarak engellenecektir."

Özetle, Carter doktrini adıyla anılan stratejik yaklaşıma göre, Amerika'nın bölgedeki temel amacı petrolün kesintisiz olarak akmasını sağlamaktı ve bu uğurda yapılamayacak şey yoktu.

İngiltere'nin politikası da farklı değildi. İngilizler, herhangi bir yabancı gücün Basra körfezinde üs kurmasının, İngiltere'nin çıkarlarını ağır biçimde ihlal edeceğini söylüyor ve böyle bir durumun oluşmasını engellemek için ellerindeki tüm olanakları kullanacaklarını belirtiyorlardı.

İran-Irak Savaşı'nda İran'ın üstünlük kazanması hem bu ülkenin Basra körfezindeki etkinliğini artıracak, hem de Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki petrol rezervlerinin geleceğini tehlikeye düşürecekti.

İşte sekiz yıl süren ve her iki taraftan yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne veya yaralanmasına yol açan İran-Irak Savaşı böyle bir stratejik boyut kazanmıştı.

Bölge ülkeleri ise savaşın sürdürülmesinden çok rahatsızlık duyuyorlardı. Bu ülkelerin başında Türkiye geliyordu. Türkiye savaşa sürüklenmemek ve bu savaşın taraflarından biri olmamak için büyük çaba gösteriyor, hatta savaşın sona erdirilmesi için aktif bir diplomasi uyguluyordu. O sıralarda ben Dışişleri Bakanlığı'nda Siyaset Planlama Dairesi Başkanıydım. Müsteşar Nüzhet Kandemir'le birlikte bu amaçla füze saldırıları altındaki Tahran'ı ve Bağdat'ı ziyaret ederek, savaşın sona erdirilmesi için çaba sarf ettik. Her iki ülke de Türkiye'ye büyük itibar gösteriyordu. Savaşta İran'ın Bağdat'taki menfaatlerini de, Irak'ın Tahran'daki menfaatlerini de Türkiye temsil ediyordu. Diplomasi tarihinde bu örneği pek nadir görülen bir durumdu. Türkiye savaşan iki tarafın da itimadını kazanmayı başarmıştı.

İran-Irak Savaşı'nın bir de mali boyutu vardı. Savaş sırasında, Irak

savaş gücünü koruyabilmek için başta Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere bölgedeki ülkelerden milyarlarca dolarlık borç almıştı. Savaştan sonra bu borçların ödenmesi gerekiyordu. Ancak Irak buna istekli değildi. Ona göre Irak, İran tehdidini önleyerek Körfez ülkelerinin de güvenliğine hizmet etmişti. O nedenle bu borçların silinmesi gerekiyordu.

Alacaklı ülkeler buna razı olmadılar. Irak da çeşitli gerekçeler ileri sürerek Kuveyt'e karşı bir askeri harekâtın zeminini hazırladı. Kuveyt'in petrol politikası dünya petrol fiyatlarını düşürmüş ve Irak'ı zarara uğratmıştı. Kuveyt çapraz delme işlemiyle Irak'ın Rumaila'daki zengin petrol yataklarını işletmeye başlamıştı. Irak böyle düşünüyor, en azından bu gerekçeleri ileri sürüyordu. Diplomatik temaslar beklendiği gibi sonuçsuz kalınca, Irak 1990 yılının ağustos ayında kara ve hava birliklerini kullanarak Kuveyt'i işgal etti.

Saddam Hüseyin'in bu hareketi bölgedeki tüm dengeleri değiştirdi. Suudi Arabistan ve başka Körfez ülkeleri de kendilerini tehlikede hissettiler. Öyle anlaşılıyor ki, Amerika'nın, İran-Irak Savaşı sırasında Irak'a açıkça destek vermesi ve Kuveyt harekâtından hemen önce ABD'nin Bağdat Büyükelçisi April Glaspie'nin yumuşak, hatta anlayışlı üslubu Saddam'ı yanlış hesap yapmaya yöneltmiş ve Saddam, Amerika'nın, Irak'ın Kuveyt'i işgaline göstereceği büyük tepkiyi hesap edememişti.

Yüz binlerce Amerikalı ve Avrupalı asker, Irak'ı Kuveyt'ten çıkartmak amacıyla Suudi Arabistan topraklarında konuşlandı. Hıristiyan ve Musevi askerlerin kutsal topraklarda konuşlanması, Usame bin Ladin gibi fanatik dinci terör örgütlerinin liderlerinin tepkisini çekti. Bugün Amerika'nın ve koalisyon ortaklarının baş hedefi olan Suriye, o zaman Mısır'la birlikte Irak'a karşı operasyon yapan güçlerin arasında yer alıyordu.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini öngören ve Irak'a yaptırımlar uygulanması için uluslararası topluma çağrıda bulunan kararlar aldı. Irak hâlâ direniyordu. Ancak İsrail Batı Şeria'dan ve Gazze'den çekilirse, Kuveyt topraklarını terk edeceğini açıkladı. Sonuçta, 17 Ocak 1991'de koalisyon güçleri Irak'a karşı büyük bir saldırı başlattı. Saldırının şiddeti o kadar büyüktü ki,

bazı Iraklılar bunu, 1258 yılında Moğol Hanı Hülagu'nun Bağdat'ı yerle bir eden saldırısına benzetti. Irak bu büyük güce direnemedi ama Kuveyt'i terk ederken çok sayıda petrol kuyusunu ateşe verdi. Amerika'nın Irak'ı Kuveyt'ten çıkartma operasyonu sadece beş gün sürdü, ama 20.000 Irak askerinin yanı sıra 3.000 sivil bu operasyon sırasında can verdi. Aylarca yanan bu kuyularda 5 milyon varil petrol yok oldu.

Amerikalıların Bağdat'ı işgal etmek veya Saddam'ı devirmek gibi bir niyetleri yoktu. Bunun yerine Başkan Bush, Amerika'nın Sesi radyosundan, Irak halkının kendi kaderine sahip çıkması çağrısında bulundu. Iraklılar bunu, Saddam'a karşı bir ayaklanma başlarsa Amerika'nın kendilerine destek olacağı şeklinde anladı. Çok kanlı çatışmalar oldu ama Amerikalılar ve koalisyon ortakları onları destekleyecek bir müdahalede bulunmadı. Ayaklanan Şiiler ve başka kökenden Iraklılar, çok sayıda Baas Partisi mensubunu öldürdü. Güneydeki bazı kentleri ele geçirdi. Saddam bu ayaklanmayı savaş helikopterleri kullanarak çok kanlı biçimde bastırdı. Şiilerin kutsal kentleri Necef ve Kerbela'yı de hedef alan bu saldırılarda binlerce kişi öldürüldü. Binlercesini de kara birlikleri işkence ederek katletti. Irak, tarihinin en kanlı dönemlerinden birini yaşıyordu. İşte bunun adı da devlet teröründen başka bir şey değildi. Üçte ikisi Kürt olmak üzere 2 milyon Iraklı evlerini terk etti.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, aldığı 688 sayılı kararla Irak'ın Kürtlere uyguladığı şiddeti kınadı. Amerika ve İngiltere, bu kararın verdiğini düşündükleri yetkiyle, 36. paralelin kuzeyinde ve 32. paralelin güneyinde uçuşa yasak bölgeler ilan ettiler. Bu uçuşa yasak bölgelerin denetimini sağlamak amacıyla, Amerikan uçakları 1992 ile 2000 yılları arasında 8.000 uçuş yaptılar. Irak hükümeti dar bir bölgeye sıkışmıştı. O tarihten sonra Irak, ülkenin kuzeyinde Kürtlerin yaşadığı bölgeye bir daha fiilen giremedi. Bu da Kürtlerin 1991 yılında Kürt Bölgesel Yönetimi'ni kurmalarına yardımcı oldu. Barzani esas hedeflerinin bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak olduğunu artık açıkça savunmaya başladı.[181]

(181) Robertson, *a.g.e.*, s. 303-305.

1994 ile 1997 yılları arasında, bu defa iki Kürt Partisi KDP ve KYB silahlı bir çatışmaya girişti. Bu çatışmaları durdurup Kuzey Irak'a barışı ve istikrarı getirmek amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde bir "Ankara Süreci" başlatıldı. Ben de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak bu sürecin bir bölümünde, üst düzeydeki Amerikan ve İngiliz diplomatlarıyla birlikte eş başkanlık yaptım.

Toplantılara Barzani ve Talabani'nin heyetlerinin yanı sıra Türkmen temsilcileri de katıldı. Sonunda barış sağlandı. İki taraf da belirlenen çizginin ötesine geçmemeyi kabul etti. Bu anlaşmanın uygulanmasının denetimini, hafif silahlarla o çizgiye yerleşecek Türkmenler sağlayacaktı. Bu arada hem Barzani hem de Talabani'nin heyetleri, PKK'yı terör örgütü olarak kabul etiklerini açıkladılar ve PKK'yla silahlı mücadeleye başladılar. 1998 yılında Amerikan Kongresi, kabul ettiği Irak Özgürlük Yasası'yla Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesini Amerika'nın resmi politikası haline getirdi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yönelik petrol ambargosu ve başka kısıtlayıcı önlemleri, bir süre öncesine kadar en zengin Arap ülkelerinin başında gelen Irak'ı ekonomik açıdan uçuruma sürükledi. Bunun Irak halkı üzerinde de çok ağır etkileri oldu.

Bu arada Şiiler, Ayetullah Muhammed Sadık el Sadr'ın liderliğindeki Dava Partisi'nin öncülüğünde Saddam'a karşı güçlü bir muhalefet kampanyası başlattılar. Saddam bunlara karşı acımasız bir yıldırma politikası izledi. Çok sayıda Şii işkenceden geçirilerek öldürüldü. 1999 yılında öldürülenlerin arasında Sadr ve iki oğlu da bulunuyordu.

11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kuleler'e ve Washington'daki Savunma Bakanlığı'na yapılan terörist saldırılardan Irak da nasibini aldı. Amerika önce Afganistan'ı, daha sonra da Irak'ı vurdu.

Aslında Irak'ın, 11 Eylül saldırılarından sorumlu olduğu veya Usame bin Ladin ile işbirliği yaptığı yolunda bir kanıt yoktu. Ama Amerika koalisyon ortaklarıyla birlikte, 2003 yılının mart ayında Irak'a yaptığı müdahalenin resmi gerekçesi olarak Irak'ın biyolojik ve kimyasal silahlar ürettiğini ve bu silahlarla Amerika'ya ve İngiltere'ye saldırı hazırlığı içinde bulunduğunu ileri sürdü.

Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powell ile İngiltere Başbakanı Tony Blair, bu konuda ellerinde somut kanıt bulunduğunu açıklıyorlar ve Birleşmiş Milletler'le Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu uzmanlarının aksi yöndeki görüşlerine değil, kendi istihbaratlarına göre hareket edeceklerini söylüyorlardı.

Amerikan müdahalesi sonucunda kısa süre içinde Irak ordusu tam bir yenilgiye uğratıldı. Saddam kaçtı.

Amerika'nın, harekâtın bir bölümünün Türkiye üzerinden gerçekleştirme girişimi üzerine hükümetin hazırladığı tezkere, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeterli çoğunluğu sağlayamadı. Böylece Türkiye, tarih karşısında büyük bir sorumluluk üstlenmekten kurtulmuş oldu.[182]

Amerikan ve İngiliz yetkililer ve bu arada o zamanki İngiltere Başbakanı Tony Blair, daha sonra, Irak'a yaptıkları müdahaleye dayanak oluşturan istihbarat bilgilerinin yanlış olduğunun anlaşıldığını itiraf ettiler ve özür dilediler.[183]

Savaşta ve savaş sonrasında olanların ayrıntıları biliniyor. Sivil hedeflere yönelik saldırılarda, İngiliz bilimsel araştırma dergisi *Lancet*'in rakamlarına göre 654.000 kişi öldü. Milyonlarca kişi evlerini terk etti.

Irak uzun süre Amerikalılar tarafından yönetildi. Daha sonra yapılan seçimler yoluyla oluşturulan iktidarların da gerçek bir demokrasinin ürünü olduğu söylenemezdi. Irak hâlâ yabancı ülkelerin etki alanında bulunuyor ve hâlâ ülkenin kuzeyinde, Kürtlerin etkin olduğu bölgede Irak devleti varlık gösteremiyor. 2014 ve 2015 yıllarında aşırı şiddet uygulayan IŞİD örgütü, Irak'ın en büyük ikinci kenti Musul'u ve daha birçok kenti işgal etti. Uluslararası koalisyonun hava bombardımanlarına rağmen Irak, bu kitap yazıldığında ülkesinin bütününde egemenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlayamamış bir durumdaydı. Ülkenin kuzeyinde üslenen ve Türkiye'deki askeri birliklere ve sivil halka saldırarak binlerce kişinin öldürülmesinde sorum-

(182) TBMM'de hükümetin getirdiği tezkerenin oylanmasının önlenmesi için sarf edilen çabalar ve yapılan konuşmalar hakkında bkz.: Öymen, Onur, *Uçurumun Kenarında Dış Politika,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

(183) *The Guardian,* 25 Ekim 2015.

luluk taşıyan PKK örgütünü de topraklarından çıkartmayı başaramamış, hatta buna teşebbüs dahi edememişti.

İşte I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Irak'ın hikâyesi, büyük devletlerin ekonomik çıkarları uğruna Irak halkına çektirilen çileler özetle böyle. Büyük bir zenginlik getirebilecek olan petrol, Irak halkının felaketine yol açtı. O tarihten beri izlenen yanlış politikalar, terörün Irak'a yerleşmesinin en büyük sebeplerinden biri oldu. Irak'ta yaşananlar kapsamlı biçimde değerlendirilmeden, terörün bu ülkede ve hatta Ortadoğu'da nasıl bu ölçüde yerleştiğini ve bu kadar büyük acılara sebep olduğunu anlamak mümkün değildir.

Eğer Irak'ın tam bağımsızlığına kavuşması ve gerçekten demokrasi kurallarına saygı gösterilerek yönetilmesine engel olunmasaydı, bugün muhtemelen hem o ülkenin hem de bölgenin kaderi başka türlü yazılacaktı.

Kanayan Yara: Filistin

20. yüzyılın ilk yıllarında Filistin'de yaşayan toplam nüfus 686.581 kişiden ibarettir. Filistinlilerin 583.000'i yani yüzde 85'i Müslümanlardan, 63.809'u yani yaklaşık yüzde 10'u Hıristiyanlardan, 23.662'si yani yüzde 3.1'i Yahudilerden oluşmaktadır. Bu Yahudilerin bir bölümü, Rusya'da Çar III. Aleksandr zamanında yapılan Yahudi katliamlarından kaçarak Filistin'e yerleşenlerdir. 1882 ile 1903 yılları arasında Filistin'deki Yahudi nüfusu 24.000'den 50.000'e yükselmiştir. 1914 yılına gelindiğinde bu sayı 85.000'e ulaşmıştır.[184] Nasıl olmuştur da, oldukça kısa sayılabilecek bir sürenin sonunda halkın yüzde 3'ünü oluşturan bir dini ve etnik grup, halkın yüzde 87'sini oluşturan grubu topraklarından uzaklaştırarak onların topraklarında kendi devletlerini kurmuştur? Ortadoğu'nun yakın tarihinde bu sorunun yanıtları var. Bu yanıtlardan biri büyük devletlerin politikaları, diğeri de terörizmin siyasi amaçlara ulaşmak için bir vasıta olarak kullanılmasıdır.

1878-1879 yıllarında, Filistin topraklarının üzerinde egemenlik haklarına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu Berlin Kongresi'nin yarattığı acı sonuçlarla baş etmeye çalışırken, İngiltere'deki bazı sivil toplum örgütleri Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesini amaçlayan girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Bu girişimlerin öncülüğünü yapanlardan biri de Edward Cazalet adlı bir iş adamıydı. Fransa'da da edebi çevrelerde buna benzer eğilimler göze çarpıyordu. Ünlü yazar Alexandre Dumas'nın *Claude'un Karısı* adlı eserinde, Yahudilerin bir devlete sahip olma arzularını destekleyen ifadelere yer verilmekteydi.

Almanlar da Filistin'e sahip olma heveslerini dile getirmekteydiler. Alman gezgin Tobler, "Kudüs bizimdir," diyordu. Alman Katolik ku-

---

(184) Rogan, *Histoire Des Arabes*, Perrin, New York, 2013, s. 269.

ruluşları Filistin'de topraklar almakta ve çok sayıda Almanı oraya yerleştirmeye çalışmaktaydı.

1839 yılından beri bazı Yahudi aydınları, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması hedefinin öncülüğünü yapmaktaydılar. Bunların içinde en ön plana çıkan kişi Siyonizm'in savunucularından Theodor Herzl'di. Viyana'da yayınlanan *Neue Freie Press* gazetesinin Paris muhabiri olan Herzl, *Yahudi Devleti* adlı bir de kitap yazmıştı. Herzl, Türklerin bazı ekonomik avantajlar verilerek ikna edilebileceğini düşünüyordu. Yani Türkler onun gözünde ekonomik vaatlerle kandırılıp, önemli siyasi ve stratejik tavizler vermeyi kabul edecek bir millet gibi görünüyordu. Tıpkı 2003 yılında Türkiye'yle Amerika arasında imzalanan Dubai Anlaşması'yla, bir milyar dolar hibe veya 8.5 milyar dolar kredi verilmesi karşılığında, Türkiye'ye Kuzey Irak'a asker sokmamayı taahhüt etmesinin sağlanması gibi. Ne var ki, 2003 yılında Türkiye'de böyle oyunlara gelmeyecek bir muhalefet vardı ve bu anlaşma, muhalefetin güçlü tepkisi üzerine meclise sunulamamış ve kadük olmuştu.

Siyonistler tarafından Avrupalılara yapılan vaatler daha dikkat çekiciydi: Kurulacak Yahudi devleti Avrupa için Asya'ya yönelik bir sıçrama tahtası olacak ve Yahudiler "barbarlara karşı uygarlığın nöbetçiliğini" yapacaktı. Herzl, 29 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde I. Siyonist Kongresi'ni toplayarak, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikrini ortak bir hedef olarak kabul ettirmişti."[185]

Türk toprakları üzerinde böyle hevesler dile getirilirken Osmanlı İmparatorluğu ne düşünüyordu? Öncelikle belirtmek gerekir ki, Jöntürklerin 1908 yılında yaptıkları II. Meşrutiyet devrimi Arapların da bazı taleplerle ortaya çıkmalarına yol açmıştı. Artık Arapçanın Türkçeyle birlikte devletin yazışma ve eğitim dili olmasını istiyorlardı. Tıpkı bugün bazı çevrelerin yaptığı benzer talepler gibi... 1912 yılında İstanbul'da kurulan bir parti de bu taleplere sahip çıkıyordu. Belki o zaman da "yetmez ama evet" diyenler vardı.

1909 yılında Filistin'de Qahtaniyah adlı gizli bir örgüt kuruldu. Onların hedefi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na benzer şekil-

(185) Khader, *a.g.e.*, s. 82, 89-90.

de bir Türk-Arap monarşisinin kurulmasıydı. El Fetat ve el-Ahd örgütleri ise daha ileri gidiyor ve Araplara tam bağımsızlık istiyordu. Taleplerin sınırı yoktu. Bu taleplerde bulunanlar I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşan büyük devletlerin desteğini sağlayarak hedeflerine ulaşacaklardı. En azından bunu ümit ediyorlardı.

Osmanlı devleti, Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç etmesine ve yerleşmesine karşı değildi. Daha 1492 yılında çok sayıda Yahudi'yi İspanya'daki engizisyondan kurtararak Türkiye'ye yerleştiren Osmanlıların başka türlü düşünmesi de mümkün değildi, ama bir şartla: Osmanlı devletine gelecek olan Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine izin verilmeyecektir. 1888 yılında Padişah II. Abdülhamit bu yolda bir beyanda bulunmuştu. Padişah, "Türk imparatorluğu Türklere aittir. En küçük bir parçası bile başkalarına terk edilemez," diyordu. Buna rağmen 1903 ile 1914 yılları arasında 30 ila 40.000 Yahudi Filistin'e sızmış ve oraya yerleşmişti.

Bugün nasıl çok sayıda mültecinin Avrupa sınırlarını zorlayarak ve kuralları delerek Avrupa ülkelerinin topraklarına yerleşmesine engel olunamıyorsa, anlaşılan o dönemin çok daha sınırlı olanakları çerçevesinde Yahudilerin Filistin'e sızmalarına da engel olunamamıştı. Filistin'e bu şekilde gelen Yahudilerle o toprakların esas sahibi olan Filistinliler arasında rekabet, çekişme ve çatışmalar daha o yıllarda başlamıştı. Siyonist hareketin öncüleri 1904 yılından itibaren Filistinli Araplara karşı ayırımcı politikalar izlemeye başlamışlardı. 1909 yılında Osmanlı Parlamentosu'ndaki bir Kudüs milletvekili, Yahudilerin Filistin'de bir sömürge oluşturma gayretlerini kınamıştı.

Batı'nın büyük devletlerinin sömürgeci politikaları Filistin'de de tepkiyle karşılanıyordu. 1911'de Yafa'da sömürgecilikle mücadele etmek için bir Siyonist karşıtı parti kurulmuştu. Osmanlı yetkilileri bu konudaki politikalarını şöyle açıklıyorlardı: "Biz yabancı düşmanı değiliz, Yahudi düşmanı da değiliz, onların ekonomik alandaki üstünlüklerini de kabul ediyoruz. Fakat hiçbir hükümet, amacı Filistin'i bizden kopartmak isteyen gruplara kollarını açamaz."

Bazı Siyonist liderler de Filistinlilerin tepkisini azaltmak ve desteğini sağlamak için onları Türklere karşı işbirliğine ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak o tarihte Filistinli Arapların çoğu bu oyuna gelme-

di. Yahudiler Filistinlilerin topraklarında yerleşmekten vazgeçmedikçe onlarla işbirliği yapılamazdı.

1919 ile 1921 yılları arasında Yahudi göçünün hızlanması Filistinli Arapların giderek artan tepkisini çekiyordu. Bu tepkiler sonunda bir ayaklanmaya dönüştü. 1920 yılında Kudüs'te, 1921'de de Yafa'da çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 95 Yahudi ve 64 Arap öldürüldü.

Ancak Yahudiler büyük devletlerin o topraklara kendilerinin sahip olmasını destekleyeceğine inanıyorlardı. Daha sonra İsrail'in başbakanlığı görevini üstlenecek olan Golda Meir, 24 Ağustos 1921 tarihinde bir akrabasına yazdığı mektupta, "İngilizler Filistin'de bir sömürge kurmak için Arapları değil, bizi tercih edeceklerdir," diyordu.

Filistin'e göç eden Yahudilerin ilk yaptıkları iş Araplara ait toprakları satın almaktı. Bir yandan Yahudi nüfusundaki artış, bir yandan da toprakların alınması 1929 yılında yeni ayaklanmalara yol açtı. O ayaklanmalarda da 133 Yahudi ve 116 Arap hayatını kaybetti. Bu ayaklanma ve çatışmalar İngilizleri harekete geçirdi. Arapların tepkilerinden çekinen Churchill, onları yatıştıracak beyanlarda bulundu.

İngiltere hükümeti 1930 yılında bir "Beyaz Kitap" yayınladı ve Filistin'e göç edecek Yahudilerin sayısında ve onların satın alacakları toprakların miktarında kısıtlama yapılacağını bildirdi. Ancak Yahudilerin tepkileri üzerine 1931 yılında üçüncü defa başbakanlığa seçilen Ramsay MacDonald, imzaladığı bir belgeyle Yahudi göçü ve toprak alımıyla ilgili kısıtlamaları kaldırdı. İngilizlerin bu tutum değişikliği Arapların umutlarını boşa çıkarttı. Araplar MacDonald'ın belgesine "Kara Belge" adını taktılar. Ne var ki, Filistinli Araplar arasında da İngilizlerle işbirliğini benimseyenler vardı. Tıpkı mütareke yıllarında İngilizlerle işbirliği yapan mütareke basını gazetecileri gibi.

Ramsay MacDonald'ın yaklaşımı Yahudilerin Filistin'e göçünü hızlandırdı. 1935 yılında bir yılda gelen göçmenlerin sayısı 62.000'e yükseldi. Artık Filistinli Arapların sabrı taşmıştı. Sömürgeci devletlerin insafıyla kimliklerini, varlıklarını ve bağımsızlıklarını koruyamayacaklarını anlamışlardı.

İşte tüm bu gelişmeler aşağıdaki bölümlerde anlatılacak olan 1936-1939 Filistin ayaklanmalarına yol açtı.

Filistin'de Ayaklanmalar ve Sonrası

Filistin'e Yahudi göçünün etkisiyle başlayan ayaklanmalar ve Yahudi terör örgütlerinin eylemlerinin sonucunda Arapların topraklarından uzaklaştırılıp onların yerine bir İsrail devletinin kurulması, bugün dahi yaşanmaya devam eden yaygın terör eylemlerinin kaynağını oluşturuyor. O dönemi tüm boyutlarıyla ve kapsamlı biçimde araştırmadan bugün, yalnız Filistin'de değil, tüm bölgede yaşananları anlamak zordur.

Filistin meselesinin nasıl başladığı yukarıdaki bölümlerde anlatıldı. Ancak en büyük insanlık dramları ve çatışmalar İngiliz vesayet yönetiminin kurulmasından sonra başladı. İngilizlerin Filistin'in yönetimine fiilen el koymasından sonra Araplar arasındaki hoşnutsuzluklar ve tepkiler arttı. 1930'lu yılların başlangıcından itibaren yeni partiler kurulmaya başlandı. Bu partiler, esas olarak İngiliz sömürge yönetimine tepki ve protesto amaçlı olarak kuruluyordu. Bunlardan en güçlüsü Bağımsızlık Partisi'ydi. Bu parti, Hindistan'daki Kongre Partisi'nin yaptığı gibi İngilizlere ve İngiliz mallarına karşı boykot başlattı.

Zaman içinde bu tepkiler bir silahlı direniş niteliği kazanmaya başladı. Silahlı mücadeleyi amaçlayan bazı gizli dernekler kuruldu. Bunların içinde "Yeşil El" örgütü ön plana çıktı.

1936 ile 1939 yılları arasında Filistin'de yaşananlar, tarihte "Büyük Arap Ayaklanması" olarak adlandırılıyor. Ayaklanmanın ateşi, 1935 yılında Filistin'in dini liderlerinden İzzeddin el Kassam'ın İngilizler tarafından öldürülmesiyle yakıldı. Filistin'de yaşayan her kesimden binlerce Arap bu cinayete çok büyük tepki gösterdi. Büyük bir vatanseverlik dalgası ülkeyi kapladı.

Silahlı ayaklanma 15 Nisan 1936'da başladı. Nablus'la Tulkarem arasındaki yolda giden bir konvoya saldıran Araplar iki Yahudi şoförü öldürdü. Bu daha büyük çatışmaların çıkması için beklenen kıvılcım oldu. Ertesi gün Yahudi terör örgütü Irgun tarafından iki Arap'ın öldürülmesi gerginliği büsbütün artırdı. Öldürülen Yahudi şoförlerin cenaze töreni Yahudi milliyetçilerinin aşırı ölçülerdeki eylemlerine sahne oldu. Arapların evleri tahrip edildi, çocukları dövüldü. Artık içsavaş boyutu kazanan çatışmalar başlamıştı. Üç gün içinde 16 Yahudi ve 5 Arap öldürüldü.

Arapların eylemlerini düzenlemek ve yönlendirmek amacıyla, 25 Nisan 1936'da Kudüs müftüsünün başkanlığında bir Arap Yüksek Komitesi kuruldu. Bu komitenin talimatıyla 19 nisanda Nablus ve Yafa'da genel grev başlatıldı. Genel grevin amacı Filistin'in tam bağımsızlığını sağlamaktı. Komite ayrıca Araplardan İngiliz yönetimine vergi ödememelerini ve yerel belediyelerin kapatılmasını istedi.

Komitenin kararlarına göre Yahudilerin Filistin'e göçü engellenecek ve Yahudilere arazi satılmayacaktı. Tüm illerde komiteler kuruldu.

Filistin'deki genel grevden kısa bir süre önce Irak ve Suriye'de de büyük grevler ve protesto eylemleri başlamış bulunuyordu. Bağımsızlık ateşi bütün bölgeyi sarmıştı ve İngilizler bölgeyi yönetmekte ve eylemleri denetim altına almakta zorlanıyordu.

Direnişçilerin hedeflerinden biri, İngilizlerin elindeki Irak Petrol Şirketi'nin kısa bir süre önce döşediği Musul-Hayfa petrol boru hattıydı. Ayrıca demiryollarına ve Yahudi yerleşim merkezlerine yönelik saldırılar da düzenleniyordu.

İngilizler bu kadar büyük bir direniş hareketini beklemiyorlardı. Derhal Filistin'e 20.000 kişilik bir kuvvet gönderdiler. Daha sonra Filistin'deki İngiliz askerlerinin sayısı 50.000'e ulaştı.

Grevlere ve direnişçilerin eylemlerine karşı çok sert önlemler alındı. Mahkeme kararı olmadan evler aranabiliyor, önleyici tutuklama yöntemine başvuruluyor, tutukluların mülklerine el konuluyor ve yaygın biçimde işkenceye başvuruluyordu. Demokrasinin beşiği olduğunu iddia eden İngiltere, öteden beri sömürgelerinde baskı ve şiddet yöntemlerine başvuran bir devlet olarak tanınıyordu. Filistin'de de demokrasiden ve insan haklarından söz edilmesi mümkün değildi.

1936 yılının mayıs ayında İngilizler yardımcı polis adı altında Yahudilerden oluşan bir güvenlik gücü oluşturdular. Bunlara zırhlı araçlar verdiler.

Yahudilerin artık 20.000 kişilik bir polis gücü vardı. Ayrıca terör eylemlerine başvuran Haganah adlı Yahudi örgütünün 15.000, Irgun örgütünün de 2.000 üyesi bulunuyordu. Irgun üyelerinin sayısı 1938 yılında 7.500'e yükseldi.

Alınan tüm güvenlik önlemlerine rağmen Filistinlilerin direnişi sürüyordu. 2 haziran günü Mısır'dan bir İngiliz takviye birliğini Filistin'e getiren trene sabotaj düzenlendi.

Bunun üzerine İngilizler çok sayıda Filistinliyi tutuklayıp Necef çölündeki bir toplama kampına gönderdi. Ancak bu sert güvenlik önlemlerinin beklenen sonucu vermeyeceği anlaşılıyordu. İngilizler Filistin'de durumu denetim altına alabilmek için Ürdün, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır'da kendilerinin işbaşına getirdikleri siyasi liderlerden destek istediler. 9 ekimde bu liderler Filistinlilere grevleri sona erdirmeleri için çağrıda bulundu. Kendi kaderlerini ve ülkelerinin kaderini yabancı bir güce bağlamış liderlerden başka ne beklenebilirdi?...

Arap liderlerinin çağrısı İngilizlerin beklediği sonucu vermedi. Eylemler devam etti. Komşu ülkelerdeki Araplar da Filistin'deki gelişmelerden etkilenerek bulundukları yerlerdeki İngiliz askerlerini ve Yahudi yerleşim merkezlerini hedef almaya başladılar.

Peel Komisyonunun Başarısız Girişimleri

Bu protestolar artık bir ulusal direniş hareketi boyutu kazanmaya başlamıştı. İngilizler durumun ciddiyetini anlayarak, 11 Kasım 1936 tarihinde Lord Robert Peel başkanlığında bir heyeti bölgeye gönderdiler.

Bu İngilizlerin ilk siyasi girişimi değildi. Daha 1920'lerde İngiltere'nin Filistin'deki Yüksek Komiseri Herbert Samuel, Araplardan ve Yahudilerden oluşacak ortak bir siyasi yapının kurulması, ortak bir anayasal hükümetin oluşturulması ve ortak siyasi kurumların meydana getirilmesi için çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Yahudiler de Müslümanlar da, kendi etki alanlarında otonom yönetimler kurma çabasına girişmişlerdi.

Yani Peel Komisyonu daha bölgeye gelmeden Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılmasını öngören ön hazırlıklar yapılmış ancak sonuç alınamamıştı. Şimdi Lord Peel bu duruma bir çare bulabilecek miydi?

Peel Komisyonu İngiliz vesayet yönetiminin başarılı olamadığını kabul etti ve ülkenin Araplarla Yahudiler arasında bölünmesinin daha iyi bir çözüm olacağı sonucuna vardı. Filistin'in iki toplum ara-

sında paylaşılması düşüncesi ilk defa dile getiriliyordu. Ancak toprakların paylaşımı nasıl olacaktı? Peel Komisyonu'nun raporunda hangi bölgelerin Yahudilere, hangilerinin Araplara verileceği de yer alıyordu. Ancak raporun bu konuda adil olduğu söylenemezdi. Yahudilere verilmesi öngörülen topraklarda 225.000 Arap, buna karşılık Araplara bırakılacak yerlerde sadece 1.250 Yahudi yaşıyordu. Bu durumda nüfus ve arazi mübadelesi kaçınılmaz olacaktı. Açıkçası Araplar bulundukları yerlerden başka topraklara sürülecekti. Yahudilere verilmesi önerilen topraklar, Arapların elinde bulunan topraklardan daha verimliydi. Kurulması düşünülen Arap devleti tam bağımsız olmayacak ve Ürdün'e bağlanacaktı. Yahudilere bırakılacak topraklarda yaşayan 225.000 Arap Ürdün'e göç etmeye zorlanacaktı.(186) Bu önerilerin tarafsız bir yaklaşımın ürünü olmadığı daha ilk bakışta anlaşılıyordu.

Aslında Filistin'de zorunlu göç projesi Siyonist liderlerin fikriydi, anlaşılan İngilizler de onların bu önerilerini uygun görmüşlerdi. Bu nedenle Siyonist liderlerden David Ben-Gurion, Peel'in önerilerini benimsedi. Siyonistler Peel'in önerdiklerinden çok daha fazlasını istiyorlardı, ama onlara göre bu öneriler daha sonra yapılacak müzakereler için bir başlangıç noktası olabilirdi. Buna karşılık Arap Yüksek Komitesi bu önerileri derhal reddetti.

Peel Komisyonu her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm öneremeyişti. Bunun üzerine direniş ve çatışmalar 1937 yılının sonbaharında daha da güçlü biçimde yeniden başladı. Bu arada İngiltere'nin Celile bölgesi sorumlusu Lewis Andews, Nasıra kentinde Arap direnişçiler tarafından öldürüldü.

Filistin'deki Araplara Karşı Devlet Terörü ve Orantısız Güç Kullanımı

İngilizler şimdi direnişin ezilmesi için çok daha etkili ve acımasız önlemler almaya kararlıydılar. 30 eylülden itibaren bölgedeki İngiliz makamlarına şüpheli gördükleri şahısları imparatorluğun herhangi bir bölgesine sorgusuz sualsiz gönderme yetkisi verildi. İngiltere'nin

(186) Khader, *a.g.e.*, s. 167.

politikasına aykırı hedefler benimseyen dernekler de yasaklanabilecekti. Arapların lideri Hacı Emin el-Hüseyni, Yüksek İslam Konseyi'ndeki ve Genel Vakıf Komitesi'ndeki görevlerinden alındı. Bazı Arap liderler Suriye'ye ve Lübnan'a kaçtılar. Yerel Arap milli komiteleri lağvedildi. Filistinli liderlerden beşi tutuklanarak Seyşel adalarına sürüldü.(187)

Filistin'in komşu ülkelerle tüm sınırları kapatıldı. Yurtdışı telefon konuşmaları yasaklandı. Basına koyu bir sansür getirildi. Akka yakınlarında bir toplama kampı oluşturuldu. İngilizler açısından zararlı şahıslar buraya gönderilecekti.

Bu durum Arapların şiddetli tepkisine yol açtı. Bu uygulamalara karşı ayaklanmalar 1937 ve 1938 yıllarında daha da yoğunlaştı. İngilizler 1937 yılında sıkıyönetim ilan etmekten başka çare bulamadılar.

Şimdi Filistinli Araplarla Yahudi terör örgütlerinin desteklediği İngilizler arasındaki çatışmaların en yoğun ve en acımasız dönemine girilmişti.

1937 yılının kasım ayında özel askeri mahkemeler kuruldu. Ateşli silah taşıyanlar, sabotaj eyleminde bulunanlar artık bu mahkemelerde yargılanacaktı. Ancak bu gibi önlemler yeterince caydırıcı olmadı. Silahlı Arap grupları dağlarda ve şehirlerde eylemlerini sürdürdüler.

İngiliz birliklerine Mısır'dan ve İngiltere'den sürekli takviyeler geliyordu. Polis ordu komutanlarına bağlanmıştı. Güvenlik konularında askeri makamlar sivil makamlardan daha büyük yetkiye sahip olmuştu.

1938 yılının ekim ayında direnişçilerin karargâhı olan Eski Kudüs, İngiliz silahlı kuvvetlerinin eline geçti. Yıl sonuna doğru şehirlerde nispi bir sükûnet sağlanmış gibi görünüyor ancak dağlarda çatışmalar sürüyordu. II. Dünya Savaşı başlayana kadar bu durum devam etti.

O zamana kadar Yahudi terör örgütleri İngilizlere yardımcı oluyordu ama bazı radikal Yahudi gruplar İngiltere'den istedikleri siyasi desteği tam olarak elde edemedikleri inancındaydılar. Öyleyse şimdi yapılacak şey, İngilizlere de saldırarak onları siyasi baskı altına almaktı.

(187) Rogan, *a.g.e.*, s. 280.

12 Haziran 1939'da Kudüs'te bir İngiliz bomba uzmanı, Yahudi terör örgütünün yerleştirdiği bir bombayı etkisiz hale getirmeye çalışırken hayatını kaybetti. 26 ağustosta iki İngiliz polisi Kudüs'te Irgun militanları tarafından öldürüldü.

Evvelce Haganah gibi Yahudi terör örgütleri İngilizler tarafından parasal ve askeri teçhizat açısından destekleniyor, silahlandırılıyordu. Bu örgütler de Arap direnişçilerle mücadelesinde İngiliz birliklerine destek sağlıyorlardı. 1939 yılının eylül ayında bu Yahudi gruplara İngiliz makamları tarafından silah taşıma yetkisi verilmişti.

İngilizlerin silah desteğinin dışında, Haganah'ın 81 milimetrelik havanlar, çeşitli cephaneler, mayın ve el bombaları üreten gizli atölyeleri vardı.

Aslında özel izin verilmiş kişilerin dışındaki kişilerin silah taşımaları İngiliz yasalarına göre ağır cezalar, hatta idam cezası verilmesini gerektiriyordu. Ancak Yahudi örgütlerinin hemen hepsine bu izinler verildiği için yasadan en büyük zarara uğrayanlar Araplar oluyordu. Akka hapishanesinde idam edilen 112 kişiden çoğu işte bu şekilde izinsiz silah taşıma suçunu işlemiş olan Araplardı. İngilizlerin Arapların elindeki neredeyse tüm silahları toplamasının sonuçlarından biri de, 1948 yılındaki Arap-İsrail çatışmalarında görüldü. Daha önce sahip oldukları silahlardan mahrum kalan Araplar bu nedenle büyük sıkıntı çektiler.

Siyonist terör örgütleri İngilizlerle işbirliği yapıyorlardı ama kendi aralarında da önemli görüş ayrılıkları vardı. Haganah örgütünün içinden çıkan Irgun en tehlikeli örgütlerden biriydi.

İşin ilginç tarafı, bazı gizli Yahudi örgütlerinin o sıralarda Nazi Almanyası'yla temas ederek Alman Yahudilerinin Filistin'e gönderilmesi konusunda anlaşmaya vardıkları iddiasıydı. Yahudi ajansı ile Naziler arasında Haavara Anlaşması denilen bir mutabakata varılmış ve bu çerçevede 1933 ile 1939 yılları arasında 52.000 Alman Yahudisi Filistin'e gönderilmişti. İddiaya göre, Yahudi ajansı bu iş için Almanlardan 30 milyon dolarlık bir maddi yardım da almıştı.

Yahudileri imha etmeyi amaçlayan Nazi Almanyası'yla Yahudi örgütleri bir anlaşmaya varmış olabilirler miydi? 52.000 Yahudi'nin

kurtarılması sonucunu verse de, sonunda 6 milyon Yahudi'yi ölüme gönderecek olan bir rejimle anlaşmaya varmak doğru muydu?

Bu anlaşmayı Nazilerle müzakere eden Haim Arlosoroff öldürüldü. Onu kimin öldürdüğü konusunda Filistin'deki farklı Yahudi örgütleri suçu birbirlerine attılar. Bu Yahudi terör örgütlerinden birinin lideri, daha sonra İsrail devletinde başbakanlık görevini üstlenecek olan Ben-Gurion, daha radikal olan grubun lideri ise Jabotinsky'di. Ben-Gurion'un "Özel Operasyonlar Birliği", Lubya Arap köyünü basarak oradaki Arapları kadın-çocuk demeden öldürmüştü.

Irgun terör örgütü ise, 1937 yılının ekim ayından itibaren Arapların yoğun oldukları yerlere ve Arapların bindikleri otobüslere bombalı saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Bu saldırılar giderek daha fazla can alıyordu. 6 Temmuz 1938'de Hayfa'daki bir pazaryerine yapılan saldırıda 21 Arap öldürülmüş, 52 kişi de yaralanmıştı. Bundan sonra, 25 temmuzda yapılan saldırıda öldürülen Arap sayısı 39'a, yaralananların sayısı da 79'a çıkmıştı. Daha sonra başka saldırılar da oldu. Yahudi ajansı bu saldırıları kınadı ama terör eylemlerinin sorumlusunun Yahudi terör örgütleri olduğuna kuşku yoktu.

Çatışmaların son on beş ayında 936 kişi öldürülmüş, 472 bomba patlatılmış, 364 silahlı soygun yapılmış, 1.453 sabotaj gerçekleştirilmiş, 323 kişi kaçırılmıştı.

Binlerce Arap mahkeme kararı olmadan tutuklandı. Bundan daha da kötüsü şuydu: İngilizler daha 1924-1925 yıllarından beri toplu cezalandırma yöntemini benimsemişler ve 1936 yılından sonra bu yoldaki önlemlerini daha da insafsız hale getirmişlerdi. Yani suçu kim işlemiş olursa olsun, bir şehirde veya köydeki Arapların tümü cezalandırılıyordu. Araplara verilen toplu para cezalarının miktarı 1 milyon sterline ulaşıyordu.

İngiliz makamları direnişçilere yardımcı olduklarından kuşkulandıkları köylülerin hayvanlarını ellerinden alıyor, mallarını, mülklerini tahrip ediyor, bazen bir köydeki Arapların tümünü tutuklayarak kamplara gönderiyor ve köyün tamamını tahrip ediyor, oturulamaz hale getiriyordu. Örneğin 1938 yılının ekim ayında Miar köyünde böyle oldu. Birçok ev bombayla havaya uçuruldu, diğerleri de oturulamayacak hale getirildi. 1936 ile 1940 yılları arasında tahrip edilen

köy sayısı 2.000'i buldu. 1939 yılında 9.000 Filistinli kamplara gönderildi. Şüpheli görülenlere ağır işkenceler uygulandı. Gençlere kırbaç cezası verildi.

Bu tahribatın en büyüğü 16 haziran 1936'da Yafa'da yaşandı. Eski şehirdeki yollara yerleştirilen patlayıcıların infilak ettirilmesiyle 220'den çok bina tahrip edildi ve 6.000 Arap evsiz bırakıldı.

İngiliz kara birlikleri halkı sindirmek için yürüttükleri bu bombalama ve tahrip eylemlerinde bazen yetersiz kalıyordu. Daha fazlası gerekiyordu. İngilizler bunun için Filistin kıyılarında görev yapan Malaya zırhlısından yararlanıyordu. Filistinliler hem karadan hem de denizden bombalanıyordu. Sömürge yönetimine karşı direnmenin cezası ağırdı.

Yakalanan militanların çoğunu ağır işkenceler ve yargısız infazlar bekliyordu. Bazı sanıklar "kaçmaya çalışırken" vurulmuşlardı. Bu katliamlardan biri al-Bassa köyünde yaşandı. Orada devriye gezen bir İngiliz birliğine saldırıldı ve bir İngiliz askeri öldürüldü. Birliğin komutanı derhal civar köylerdeki muhtarları topladı. Böyle bir saldırıya karşı bombanın patlatıldığı yere en yakın köye topluca ceza verilecekti. Olay yerine en yakın köy al-Bassa'ydı. İngilizlere göre orada oturan herkes en ağır cezayı hak etmişti. Rolls Royce marka bir zırhlı askeri araç köye girdi ve yirmi dakika süreyle bütün köyü makineli tüfek atışıyla taradı. Bütün evler yakıldı ve köy yerle bir edildi. Köyde yaşayanlardan bazıları toplanarak bir otobüse bindirildi. Şoför, daha önce yerleştirilen patlayıcının üzerine doğru otobüsü sürmeye zorlandı. Böylece otobüs havaya uçuruldu.[188]

Şehirlerde yapılanlar da insani değerlerin açık bir ihlalini oluşturuyordu. 1938 yılının ağustos ayında Nablus kentinde 5.000 kişi bir kafese dolduruldu. Birer birer sorguya çekildikten sonra lastik bir damgayla damgalandı.

Trenlere ve İngiliz zırhlı araçlarına bombalı saldırıların önlenmesi için o bölgedeki Araplar aracın veya trenlerin önünde yerleştiriliyor ve direnişçilere, eğer bu araçları mayınlarsanız önce sizin arkadaşlarınız parçalanacak mesajı veriliyordu.

(188) Rogan, *a.g.e.*, s. 281.

İngiliz Hava Kuvvetleri de bu yıldırma kampanyasının dışında değildi. Direnişçileri barındırdıklarından kuşkulanılan köylere 250 veya 500 librelik bombalar atılıyor ve orada yaşayanlar kadın-çocuk ayırımı yapılmadan imha ediliyordu. Nerede, ne zaman ve kimin tarafından yapılırsa yapılsın bu uygulamaları kabul etmek mümkün değildir. Ne var ki, bugün terörle mücadele eden bazı ülkelere "orantısız güç kullanmayın" diye tavsiyelerde bulunanların geçmişinde böyle olaylar yaşanmıştı.

Bütün bunlar olurken Filistin'deki İngiliz yargıçlar ne yapıyordu? Hepsi olup bitenleri sessizce izliyor muydu? Evet, hepsi değilse de çoğu öyleydi. Ama bazen bu insanlık dışı saldırılara tepki gösterenler de çıkıyordu. Bunlardan biri Filistin başyargıcı Michael McDonnell'di. Onun bu tepkisi ne sonuç verdi? İngiltere yargıcın tutumundan hoşlanmamıştı. Derhal ülke dışına gönderildi. Sömürge idarelerinde yargının durumu da böyleydi.

Ayaklanma 1939 yılına kadar sürdü. Çatışmalarda yaklaşık 5.000 Arap öldü, 15.000 kişi yaralandı. 108 kişi idam edildi. Tutuklananların sayısı 12.622'ye ulaştı. İngilizlerin kayıpları ise 262 ölü ve 550 yaralıdan ibaretti. Yahudilerden de 300 kişi öldü, 4 kişi idam edildi. Bu sayılardaki orantısızlık İngilizlerin aşırı güç kullandığının bir işaretiydi.

Filistin'deki bu "Arap devrimi" tam bağımsızlık hedefine ulaşmadı. Filistinlilerin liderlerinin çoğu öldürüldü veya ülke dışına kaçtı. Kaçanların arasında direnişin en önemli lideri sayılan Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni de vardı. Ancak bu direniş bir ulusal kurtuluş hareketinin ilk işaretini vermiş oldu ve 1948 yılındaki Filistin savaşının fitilini ateşledi. Öyle anlaşılıyor ki, o zamanki Filistin direnişi bugünkü İsrail liderlerini de etkilemeye devam ediyor. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, 21 Ekim 2015 tarihinde Berlin'e yaptığı bir resmi ziyaret sırasında basına yaptığı açıklamada özetle şunları söyledi: "Aslında Hitler Yahudileri imha etmeyi değil, Almanya dışına sürmeyi düşünüyordu. Ancak o zamanki Kudüs Müftüsü el-Hüseyni bunların yurtdışına sürgüne gönderilmesini değil, imha edilmesini önerdi." Almanya Başbakanı Angela Merkel bu sözlere karşı çıktı ve Hitler'in neler yaptığının herkes tarafından bilindiği ve onun suçunun hafifle-

tilemeyeceği yolunda sözler söyledi. Netanyahu Almanya'da bile destek bulamamıştı.

Direnişin sonucunda İngilizlerle Yahudi terör örgütleri arasında daha büyük bir yakınlaşma oldu. Bu arada Yafa limanında Haganah Yahudi terör örgütüne gönderilen çok miktarda silahın ortaya çıkarılması, Filistinli direnişçilerin Yahudilerin hangi amaçla ve hangi yöntemlerle mücadele etmeyi planladıkları konusunda bilgi sahibi olmalarını sağladı. Aynı tarihlerde Filistin'e göç eden Yahudilerin sayısındaki büyük artış da Arapları mücadeleye sürükleyen nedenlerden biri oldu. Gerçekten 1931 ile 1936 yılları arasında Filistin'deki Yahudi nüfusu 175.000'den 370.000'e çıkmıştı. Böylece toplam nüfus içindeki Yahudilerin oranı yüzde 17'den yüzde 27'ye yükselmiş bulunuyordu. Artık Yahudilerin bağımsız bir İsrail devleti kurmaya çalıştıkları konusunda kimsenin kuşkusu kalmamıştı.

II. Dünya Savaşı yaklaşıyordu. Bu durumda İngiltere Filistin'de ne yapmalıydı? Yahudilerin İngilizlere verdiği destek önemliydi, Yahudilerin başka türlü hareket etme şansları da yoktu. Öte yandan yaklaşan savaşta Arap ülkelerinin desteğini sağlamak da İngiltere için stratejik önem taşıyordu. Başbakan Neville Chamberlain, çevresine İngiliz pragmatizmini yansıtan şu sözleri söylüyordu: "Eğer Filistin'de birilerini karşımıza alacaksak, bu Araplar değil Yahudiler olmalıdır." Bu sözler, büyük devletlerin stratejik menfaatleri gerektiğinde kendilerine sadakatle hizmet edenleri nasıl kolayca feda edebileceklerinin örneğini oluşturuyordu. Tarih, yalnız İngilizlerin değil, başka büyük devletlerin de bu yolda hareket ettiklerinin örnekleriyle doluydu. Kaderini yabancı ülkelerin desteğine bağlayan siyasetçilerin bu gelişmelerden alacağı dersler vardı.

Çatışmaları Alevlendiren Belge: "Beyaz Kitap"

1939 yılının şubat ayında İngiliz Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald, Arap ve Siyonist liderleri Filistin meselesinin geleceğini görüşmek üzere Londra'ya davet etti. Bu toplantı 27 martta sonuç vermeden dağıldı. İki taraf arasında uzlaşma olanağı kalmamıştı.

Savaşa giden yıllarda İngiliz yetkililer Filistin meselesinden iyice yorulmuş ve sıkılmışlardı. General Montgomery şöyle diyordu:

"Yahudiler Arapları, Araplar da Yahudileri öldürüyor. Muhtemelen önümüzdeki elli yıl içinde bu böyle devam edecektir." Yaklaşan savaş koşullarında İngilizler daha dengeli bir politika izlemeye çalışacaklardı. Yahudiler bundan memnun olmadılar.

1939 yılının şubat ayında Londra'da Neville Chamberlain'ın başkanlığında Filistinli Arapların ve Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Yemen, Ürdün temsilcilerinin katılımıyla bir konferans düzenlendi. İngilizler Araplarla ve İsraillilerle ayrı ayrı görüşecekti. Acaba Araplara İngilizlerin görüşleri kabul ettirilebilir miydi? Üstelik onlar ikna edilse bile Yahudiler buna ne diyecekti? Araplarla yapılan toplantıya katılanların arasında İngiltere'ye körü körüne bağlı olanlar vardı. Irak Başbakanı Nuri Said bunlardan biriydi. Sonuçta İngilizler Araplarla Yahudiler arasında bir uzlaşma sağlayamadılar ve toplantıyı sona erdirdiler.

İngiltere artık kendi hedeflerine uygun bir çözüm arayacaktı. Bunun için aynı yıl yeni bir "Beyaz Kitap" yayınladı. Bu "Beyaz Kitap", hiç değilse ilk bakışta Arapların haklarını da kollayan bir yaklaşımla yazılmıştı. Bir dünya savaşının bulutları ufukta görülmekteydi ve İngiltere'nin Arapları o koşullarda karşısına alması zordu. Kitapta, on yıl içinde Arapların ve Yahudilerin birlikte oluşturacakları bir Filistin devletinin kurulması öngörülüyordu. Ancak bu tam bağımsız bir devlet olmayacaktı. İngiltere'ye hakemlik görevi veriliyordu. İlk beş yıl içinde Filistin'e göç edecek Yahudilerin toplamı 75.000 ile sınırlanıyordu. Böylede Yahudi nüfus Arap nüfusun üçte birini aşamayacaktı. O tarihten sonra Yahudilerin göçü Arap çoğunluğun onayına bağlı olarak düzenlenebilecekti. Bazı bölgelerde toprak satışları sınırlandırılacaktı.

"Beyaz Kitap" zaten İngiliz görüşlerini desteklemeye hazır olan Arap devletleri tarafından benimsendi. Mesele Filistinli Arapların nasıl ikna edileceğiydi. Onlar bu projeye kesinlikle karşı çıktılar. Bir Filistin devletinin kurulması için on yıl bekleyemezlerdi. Üstelik bu devletin yetkileri de sınırlı olacaktı.

En ılımlı Yahudiler bile "Beyaz Kitap"a daha da güçlü tepki gösterdiler. Bir Yahudi devleti kurulmasından başka bir çözüm kabul edemezlerdi.

Amerikalılar da "Beyaz Kitap"tan hiç memnun olmamışlardı. İngiltere'nin yaklaşımı Amerika'nın Filistin politikasına ters düşüyordu. İngilizlerin yayınladığı "Beyaz Kitap" Yahudi terör örgütlerini hiç memnun etmemişti. Artık İngilizlerle mücadele zamanıydı.[189]

Nazi Almanyası'ndan Medet Uman Yahudi ve Arap Örgütleri

Almanya savaş yıllarında Yahudilere büyük zulüm yapıyordu. İngilizler de Almanya'yla savaş halindeydi. Bu durumda Filistin'deki Yahudi örgütleri ne yapmalıydı?

Dünya Yahudi Örgütü'nün birinci önceliği mümkün olduğu kadar çok Yahudi'yi Filistin'e getirmekti. Nazi Almanyası Yahudilerden kurtulmak istediğine göre bu konuda bir işbirliği yapılamaz mıydı? Üstelik Almanya bu Yahudilerin maddi varlıklarının da Filistin'e nakledilmesine izin verirse bu, kurulması hedeflenen İsrail devletine büyük kaynak sağlardı. O sıralarda Almanya'da Yahudilere ne kadar büyük bir zulüm yapıldığı biliniyordu ama öncelik İsrail devletinin kurulmasındaydı ve bunun için Nazilerin desteğine ihtiyaç duyuluyordu. Almanlar da bu yolla düşmanları İngiltere'yi de zor durumda bırakabilirlerdi. İşte iki taraf arasında bunları düşünen Dünya Yahudi Örgütü, Nazi Almanyası'yla temasa geçti. Yahudi temsilcisi Arthur Robin ve Nazilerin temsilcileri arasında, daha önce de bahsedilen Haavara denilen bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma 1941 yılının başlarına kadar uygulandı.

Almanlarla işbirliğini arzu edenlerden biri de sağcı Stern terör örgütüydü. O örgütün yaklaşımına göre, "hasım"la "düşman" arasında bir fark gözetilmeliydi. İlk hedef Filistin topraklarını işgal eden hasım İngiltere'yle mücadele olmalıydı. Bu amaca ulaşabilmek için düşmanla bile işbirliği yapılabilirdi. İşte bu düşünceyle 1940 yılının sonunda faşist eğilimli Yahudi terör örgütü Stern ile Nazi Almanyası'nın temsilcileri Beyrut'ta buluştular. Bu buluşma 11 Ocak 1941 tarihinde imzalanan bir mutabakat belgesiyle sonuçlandı. Bu belgeye göre "Milliyetçi-Halkçı Yahudi Hareketi" ile "Yeni Almanya" işbirliği ya-

(189) Khader, *a.g.e.*, s. 167-168.

pacak, Almanya'daki Yahudilerin topluca Filistin'e gönderilmesiyle Yahudi sorunu çözülecek ve Filistin'de totaliter bir Yahudi devleti Almanların desteğiyle kurulacaktı.

Nazi Almanyası'yla işbirliği yapmaya çalışanlar sadece bazı Yahudi örgütleri değildi. Bir kısım Filistinli Araplar da aynı şekilde Nazilerle işbirliğinin yolunu arıyorlardı. Bunların başında sürgündeki Kudüs Müftüsü el-Hüseyni geliyordu. Hüseyni, 20 Ocak 1941'de Hitler'e İngiltere'ye karşı işbirliği yapılmasını öneren bir mektup gönderdi. Aynı yılın sonlarında, 28 Kasım 1941'de Hitler'le yüz yüze bir görüşme de yaptı. Müftü o görüşmede İngilizlerle, Yahudilerle ve komünistlerle mücadele ettikleri için Arapların Almanya'nın doğal müttefiki sayılmaları gerektiğini söyledi. Ama böyle bir işbirliği yapılması için Arapların Almanya'dan beklentileri vardı. Almanya Filistin'in, Irak'ın ve Suriye'nin bağımsızlığını ve birliğini destekleyen bir açıklama yapmalıydı. Hitler bu talebe muğlak bir cevap verdi ama Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasına karşı olduğunu söyledi.

İsrailliler daha sonra bu görüşmeyi Araplarla Naziler arasındaki işbirliğinin bir kanıtı olarak kullandılar. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, o sırada bazı Yahudi örgütleri de Nazi Almanyası'yla işbirliği yapıyor, hatta anlaşma imzalıyordu. Kaldı ki, müftü böyle bir görüşme için Filistinli Arapların makamları tarafından yetkili kılınmış da değildi.(190)

Bazılarına göre, 1939 tarihinde yayınlanan "Beyaz Kitap"a rağmen, bir süre için İngilizlerin hedef alınmasından vazgeçilmeliydi. Ancak "İsrail Özgürlük Savaşçıları (Lehi)" örgütü öyle düşünmüyordu. Mademki İngiltere Yahudi göçünün sınırlandırılması kararı almıştı, artık baş düşman İngiltere'ydi ve onlarla savaşılmalıydı. İngiltere artık Filistin'de Yahudiler açısından işgalci güç sayılıyordu. Bu gruba lideri Avraham Stern'in adından esinlenerek Stern örgütü denildi. Bu örgüt 1940 yılının sonuna doğru Beyrut'a bir temsilci göndererek Nazi Almanyası'nın yetkilileriyle görüştü. Stern'in hedefi İngilizleri Filistin'den uzaklaştırmaktı. Bu Almanların da işine geliyor-

(190) Khader, *a.g.e.*, s. 172.

du. Stern'in Nazilerden beklentisi, ülkelerindeki Yahudilerin Filistin'e gönderilmesi ve kurulacak İsrail devletinin tanınmasıydı. İşte böyle bir anlaşma öneriliyordu. Naziler bu öneriye cevap vermedi. Belki Stern'in İngilizlerle mücadelede ne ölçüde etkili olacağını anlamaya çalışıyorlardı.

İngilizleri Hedef Alan Yahudi Terör Örgütleri

Stern Almanların cevabını beklemeden eyleme geçti. İngilizlere yönelik suikastlar düzenlendi. Banka soygunları yapıldı. 1942 yılının şubat ayında İngilizlerin denetimindeki polis, Avraham Stern'i Tel-Aviv'de öldürdü. Bunun üzerine Stern bir süre için faaliyetlerini askıya aldı.

1943 yılında Stern örgütü İngilizlere karşı eylemlerine yeniden başladı. Örgütün yeni bir adı ve yeni bir lideri vardı: Örgütün adı Lehi oldu, yeni lider ise İzak Şamir olacaktı. Irgun, Stern örgütüyle işbirliği yapmak için temaslara başladı. O sırada Irgun'un başına Menahem Begin geçmişti. Her iki terör örgütünün lideri de İsrail bağımsızlığına kavuştuktan sonra önemli görevler üstlenecekler, hatta başbakanlığa getirileceklerdi.

Savaştan Almanya yenilgiyle çıkmıştı. Lehi örgütü dünyada kendine yeni bir destek bulmalıydı. Bu destek Sovyetler Birliği olacaktı. Bu ülke Şamir'in gözünde "örnek bir totaliter ülke"ydi. Lehi bu ülkeden esinlenecek ve destek arayacaktı.

Hitler'in Yahudilere yaptığı soykırım o tarihlerde dünyadan yeterince tepki görmedi. Batı ülkeleri de Sovyetler Birliği de, önceliği savaşı kazanma hedefine vermişlerdi. Savaştan sonra da Nazi zulmünün kurbanı olan Yahudiler bekledikleri desteği bulamadılar. Örneğin, 1945 ile 1948 yılları arasında Amerika'nın topraklarına kabul ettiği Yahudilerin toplam sayısı 25.000'den ibaretti. Binlerce Yahudi İngiliz gemilerinin denetiminden kaçarak Filistin'e ulaşmaya çalışıyordu. Yahudi mültecileri taşıyan 65 gemi Filistin kıyılarına ulaşabildi.[191]

O zamanki koşullarda canını Nazi zulmünden güç kurtarmış insanlara kapılarını açmakta isteksiz davranan ülkelerin, bugün canını

(191) Khader, *a.g.e.*, s. 174-176.

tehlikeye atarak Batı ülkelerine sığınmak isteyen Suriyelilere aynı şekilde kapılarını kapatmaya çalışmalarında şaşılacak bir şey yok.

Savaş bittikten sonra bağımsız bir İsrail devleti kurmak için eylemde bulunan Yahudi terör örgütleri arasında şimdi aynı hedefe yönelik işbölümü yapmanın zamanıydı. 1945-1946 yıllarında Haganah, Irgun ve Lehi örgütleri, İngilizlere karşı şiddet kullanılmasını amaçlayan gizli bir işbirliğine gittiler. Begin'in başında olduğu Irgun örgütünün görevi İngilizlere ait altyapıyı tahrip etmekti. Şamir'in örgütü ise İngilizlere suikastlar düzenlemek işini üstlenmişti. Bu örgüt, 6 Kasım 1944'te Kahire'de İngiltere'nin bölgedeki en üst rütbeli yetkilisi Lord Moyne'yi öldürdü. Lord Moyne'in suçu 1939 tarihli "Beyaz Kitap"a destek vermekti. Bu desteğinin bedelini hayatıyla ödemeliydi. Lehi örgütü böyle düşünüyordu. Bu cinayeti işleyenler İngiliz makamlarınca yakalanıp yargılandılar ve ölüm cezasına çarptırılıp idam edildiler. İleride o da başbakanlık koltuğuna oturacak olan Yahudi Ajansı Başkanı Ben-Gurion bu cinayeti kınadı ama inandırıcı olamadı.

Lord Moyne'in öldürülmesinin siyasi sonuçları da oldu. Lord Moyne, Churchill'in yakın dostuydu. 17 Kasım 1944'te parlamentoda Moyne'in anısına düzenlenen toplantıda bir konuşma yapan Churchill, "Siyonizm için oluşturduğumuz hayaller katillerin silahlarının dumanları içinde kayboldu... Benimle beraber birçok kişi artık bu konudaki düşüncelerini gözden geçireceklerdir," dedi.[192]

Bu arada, Filistin'de Yahudi terör örgütlerinin eylemleri devam ediyordu. 16-17 Haziran 1946'da bu örgütler Hayfa demiryolunun üzerindeki dokuz köprüyü havaya uçurdular ve demiryolu atölyelerini tahrip ettiler. İngilizler Filistin'de kendilerine yönelik bu saldırılara karşı sessiz kalmadı. 1946 yılının haziran ve temmuz aylarında başlıca Yahudi örgütlerine mensup 2.700 kişiyi tutukladılar. Yahudi ajansının tüm arşivlerine el konuldu ve bu arşivdeki belgeler Kudüs'teki King David otelindeki İngiliz karargâhına götürüldü. Bu belgeler Haganah örgütünün de işlenen cinayetlerde parmağı olduğunu kanıtlıyordu. Artık King David oteli Yahudi terör örgütlerinin hedefi olmuştu. 22

(192) Khader, *a.g.e.*, 178.

Temmuz 1946'da Irgun çok miktarda patlayıcı kullanarak oteli havaya uçurdu. 91 kişi bu patlamada hayatını kaybetti. Ölenlerin içinde İngilizler, Araplar, hatta Yahudiler vardı.[193]

Bu kadar büyük kayıplar vermelerine rağmen İngilizler niçin hâlâ Filistin'de söz sahibi olmayı sürdürmek istiyorlardı? Bunun cevabını Churchill, 1 Ağustos 1946'da avam kamarasında yaptığı konuşmada şöyle veriyordu: "Eğer biz, büyük bir bedel ödememize rağmen Filistin'de kalmaya devam ediyorsak, bunun nedeni, Mısır'dan uzaklaştırıldıktan sonra uygun bir stratejik üsse sahip olmak ve oradan emperyal emellerimizi sürdürmektir."[194] Başka yoruma gerek var mı?

Araplar da bir yandan silahlı eylemlere başvururken, bir yandan da siyasi işbirliği olanaklarını araştırıyorlardı. 25 Eylül 1944'te İskenderiye'de bir Arap ligi kurulması için protokol imzalandı. Orada benimsenen ortak amaç Filistin'in bağımsızlığının sağlanmasıydı. 1945 yılının şubat ayında Kahire'de yapılan toplantıda Arap ligi resmen kuruldu ve ilk aldığı kararlardan biri Filistin'in hukuken bağımsız bir devlet olduğunun kabulüydü.[195]

Türkiye Bölgedeki Gelişmeleri Nasıl İzliyordu?

Türkiye'nin bölgeye yönelik öncelikleri arasında, Misakı Milli sınırları içinde olan ve Atatürk'ün 15 Mart 1923 tarihinde, yani daha cumhuriyet kurulmadan, 40 asırlık Türk yurdu olarak nitelendirdiği Hatay'ı anavatan topraklarıyla bütünleştirmek yer alıyordu.

Türkiye'nin diğer bir önceliği de, stratejik açıdan fevkalade önemli olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıydı. Türkiye ilgili ülkelere yönelik politikasını büyük bir dikkatle yönetmek zorundaydı. O nedenle Ortadoğu'daki gelişmelere yönelik söylemlerinde de dikkatli olması gerekiyordu.

1924-25 yıllarında Fas'taki milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı ayaklanma da Türk basını tarafından Milli Mücadele'ye benzetilerek desteklenmiş, ancak Milletler Cemiyeti'nde Musul meselesi görüşülür-

(193) Rogan, *a.g.e.*, s. 337-340.
(194) Khader, *a.g.e.*, s. 184.
(195) Khader, *a.g.e.*, s. 176-177.

ken Fransa ve İspanya'yı karşımıza almamak için 1925 yılından sonra dikkatli bir dil kullanılmıştır.[196]

1936 yılında başlayan Filistin direniş hareketine Türkiye nasıl bakıyordu? Bazıları Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki politikalarını eleştiriyorlar ve bu arada o yıllarda Ortadoğu'ya, Arap dünyasına sırtını döndüğünü ileri söylüyorlar. Gerçek böyle miydi? Türkiye daima bölgedeki gelişmelerle ilgilenmiş, hatta 1937 yılında bazı bölge ülkelerinin katılımıyla Sadabat Paktı'nın imzalanmasına öncülük ederek, orada karşılıklı itimada dayanan bir güven ortamı yaratılmasına katkıda bulunmuştu. Hindistan'ın Bombay kentinde yayınlanan *Chronicle* gazetesi 27 Temmuz 1937 tarihli sayısında, Atatürk'ün mecliste Filistinlilerin direnişini güçlü ifadelerle destekleyen bir konuşma yaptığını yazıyordu. Atatürk'ün, mazlum milletlerin emperyalizmin boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarına kavuşacaklarını öngören konuşmaları var. Ancak *Chronicle*'da yayınlanan tarzda bir konuşması meclis zabıtlarında yer almıyor. Atatürk böyle bir konuşmayı başka bir yerde yapmış olabilir mi? Bunun izine Kaynak Yayınları'nın *Atatürk'ün Bütün Konuşmaları* adlı eserde de rastlanmıyor. Gene de bu, araştırmacıların incelemesinde yarar olan bir konudur. Şurası muhakkak ki, Atatürk'ün söylemleri Arap dünyasından Hindistan'a kadar olan bölgede büyük yankılar yapmış ve Türkiye'ye büyük destek sağlanmasına sebep olmuştur.

Atatürk'ün öncülüğünde Türkiye'nin izlediği politikalar, Ortadoğu'da ve genel olarak İslam âleminde büyük yankı yapmıştır. Filistinli direnişçiler de Atatürk'ün emperyalizme karşı tutumundan çok etkilenmişlerdi. Fransız gazeteci Pierre Benoit'nın yazdığına göre, Kudüs'te 1936-1939 yılları arasındaki direniş sırasında İngilizler camilerin şerefelerine yerleştirdikleri makineli tüfeklerle halkı tararken, Filistinli direnişçiler meydanlara fırlayıp "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" diye bağırıyorlardı. Türkiye Filistinliler için bir umut ışığı olmuştu.

(196) Criss, Nur Bilge, "Turkish Foreign Policy Toward the Middle East", *MERIA Journal*, Vol. 01, no. 01, Ocak 1997.

İsrail'i Bağımsızlığa Götüren Yolda Terör ve Siyaset

İngilizler bir yandan Filistin'deki silahlı örgütlerle mücadele ederken, bir yandan da Filistin meselesine siyasi çözüm arıyorlardı. Daha 1944 yılında Churchill, Dışişleri Bakanı Eden'e İngiltere hükümetinin 1939 yılında kabul ettiği "Beyaz Kitap"a karşı olduğunu ve Filistin'de bir İsrail devletinin kurulmasını desteklediğini söylüyordu.

Savaştan sonra hükümeti devralan Attlee hükümetinin Londra'da düzenlediği toplantılar sonuçsuz kalmıştı. 25 Şubat 1947'de İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Filistin dosyasını Birleşmiş Milletler'e havale etti.

Birleşmiş Milletler'de derhal bir komisyon kuruldu. 1947 yılının ağustos ayında, komisyon oybirliğiyle İngiliz vesayet yönetiminin sona ermesini önerdi. Komisyonun 11 üyesinden 8'i, Filistin'de bir Arap bir de Yahudi devletinin kurulması yönünde görüş bildirdi. Sadece üç ülkenin, İran, Hindistan ve Yugoslavya'nın delegeleri orada tek bir federal devletin kurulması görüşündeydi.

Aslında soğukkanlılıklarıyla tanınan İngilizlerin Birleşmiş Milletler kararını bekleyecek sabrı kalmamıştı. İngiltere hükümeti 26 Eylül 1947'de Filistin'den çekilerek, sorumluluğu Birleşmiş Milletler'e devretme niyetini açıkladı ve bir süre sonra 14 Mayıs 1948'de de Filistin'den ayrılacağını ilan etti.

Birleşmiş Milletler'de kurulan Filistin komisyonu, raporunu 1947 yılının kasım ayında genel kurula sundu. Bu raporda üçü Araplara, üçü de Yahudilere verilecek altı bölgenin kurulması öngörülüyordu. Filistin topraklarının yüzde 55'i Yahudilere verilecekti. Kudüs, Birleşmiş Milletler'in yönetiminde özel bir statüye kavuşturulacaktı.

Başlangıçta çekimser kalan Amerika sonunda bu rapordaki önerileri benimsedi ve rapor 29 Kasım 1947'de 13 olumsuz ve 10 çekimser oya karşı 33 oyla kabul edildi.

Artık Filistin meselesi çözülmüş sayılabilir miydi? Hayır, sayılamazdı. Araplar bu karara şiddetle karşı çıktılar. Haksız da sayılmazlardı. 1947 yılında Filistin nüfusunun çoğunluğu Araplardan oluşuyordu. Bölgede 1.2 milyon Arap'a karşı, tüm göçlere rağmen Yahudi nüfusu 600.000'i aşamamıştı. Hayfa gibi Yahudilere verilmesi öngörülen bazı büyük şehirlerde Arap nüfus çoğunluktaydı. Toprakların yüzde 94'ü, tarım arazilerinin yüzde 80'i Araplara aitti.[197]

Araplar kendilerine büyük haksızlık yapıldığını düşünüyorlardı. Uluslararası ilişkilerde haklının hakkını haklıya veren bir düzen olmadığını öğrenmeleri için daha çok senelerin geçmesi ve çok acı tecrübelerin yaşanması gerekecekti.

Diplomatik çabalar sürdürülürken Filistin'e Yahudi göçü hızlanarak devam ediyordu. Nazilerin toplama kamplarından kurtulan Yahudiler gemilerle Filistin'e geliyordu. Yahudi göçmenleri taşıyan ama Filistin'e yanaşmasına izin verilmeyip geri gönderilen *Exodus* gemisinin hikâyesi dünyada büyük yankı yaptı ve filmlere konu oldu.

Bu arada Yahudi terör örgütlerinin İngiltere üzerindeki baskıları artıyordu. 1947 yılının temmuz ayında üç Irgun militanı ölüme mahkûm edildi. Irgun da iki İngiliz çavuşu kaçırdı. İngilizlerin üç militanı idam etmesi üzerine Yahudi terör örgütü de bu iki İngiliz çavuşunu idam etti.

Bu olay İngiltere'de halkın büyük tepkilerine yol açtı. Liverpool'da Yahudilere ait 300 bina tahrip edildi. Londra, Glascow ve Plymouth'da sinagoglara saldırıldı. Duvarlara "Bütün Yahudileri Asalım", "Hitler Haklıydı" yazılarını içeren afişler yapıştırıldı. Duvarlarda Nazilerin simgesi olan gamalı haçlar görüldü. İngiliz çavuşların Yahudi teröristler tarafından öldürülmesi İngiliz kamuoyunda bardağı taşıran son damla olmuştu.

İngiltere'deki tepkiler Filistin'deki çatışmaları durdurmaya yetmedi. Araplarla Yahudiler hedeflerine silah zoruyla varmaya çalışı-

(197) Rogan, *a.g.e.*, s. 337-344.

yorlardı. Yahudiler için bağımsız bir İsrail devletinin kurulması yolunda her türlü şiddet ve terör mubahtı. Araplar da bunu engellemek için aynı şekilde şiddet ve teröre başvurmaktan çekinmeyeceklerdi.

Her iki taraf da silahlı bir mücadele için hazırlanmıştı. Yahudi Haganah örgütü, 1936-1939 yılları arasındaki Filistinli Arapların ayaklanması sırasında İngilizlerle işbirliği yaparken büyük tecrübe kazanmış ve silahlanmıştı. Arapların hazırlıkları daha yetersizdi. Üstelik bir de liderlik sorunları vardı. Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni'nin liderliği tam bir destek bulamamıştı. Hüseyni'nin savaş sırasında Hitler'le görüşmesi de Araplar arasında genelde olumsuz karşılanmıştı.

Ürdün Filistin'in iki ayrı devlete bölünmesini destekliyordu. Kral Abdullah, Filistinlilere ayrılacak bölümün daha sonra Ürdün topraklarına katılabileceğini düşünüyordu. Bölgedeki Arap ülkelerinin hiçbiri o aşamada kendi ordularını Filistin'de bir savaşa sokmak istemiyorlardı. Bu işi şimdilik Arap gönüllüler yapmalıydı. Genel beklenti buydu.

Sonunda, İspanyol içsavaşı örneğinden yararlanılarak gönüllülerden oluşan Arap Kurtuluş Ordusu (ALA) kuruldu. Bu ordunun liderliğini Iraklı General İsmail Saffet yapacaktı. Arap ülkeleri ona ve ALA'ya güveniyordu. Onlar Yahudileri Filistin'den uzaklaştıracaktı. Hedef buydu. Yalnız ALA'nın silah ve lojistik gücü zayıftı.

ALA ilk saldırılarına 30 Kasım 1947'de Yahudi yerleşim merkezlerine yönelik olarak başladı. Onları büyük şehirlere bağlayan yollar kesildi. 1948 yılının kış aylarında Yahudi Haganah örgütü karşı saldırıya geçti. Araplar Kudüs-Tel Aviv yolunu denetim altına almış ve Kudüs'ü kuşatmıştı. Yahudilerin ilk hedefi, bu yol üzerinde stratejik önemi olan Al-Qastal şehrini Arapların elinden almak olacaktı. Bunu kısa zamanda başardılar. Arap cephesi komutanı Abdel Kader Şam'a gitti. Al-Qastal'ı geri almak için daha güçlü silahlara ihtiyacı vardı. İşte Araplar arasındaki anlaşmazlıklar, kişisel çekişmeler burada ortaya çıktı. Abdel Kader Suriyelilerden beklediği desteği göremedi ve onlara şu sert sözlerle tepki gösterdi: "Siz hainsiniz, katilsiniz! Tarih sizin Filistin'i terk ettiğinizi yazacaktır."

Abdel Kader silahlarının yetersizliğine rağmen mücadeleyi sürdürmek için Al-Qastal cephesine döndü ve savaşmaya başladı. Arkadaşları

Abdel Kader'in cesedine ertesi gün ulaşabildi. Onun ölümü Araplar arasında büyük üzüntü ve tepki doğurdu. Filistinli Araplar, onun öldürülmesine karşılık olarak esir aldıkları 50 Yahudi savaşçıyı öldürdüler.

1948 yılının şubat ayında Kudüs'teki bir patlamada, çoğu Yahudi olmak üzere 52 kişi öldü.

Nisan ayında Yahudi terör örgütleri Irgun ve Lehi, Kudüs yakınlarındaki Arap köyü Deir Yassin'e saldırdılar. Bu, o tarihe kadar yapılan terörist saldırıların en kanlısı oldu. Evlerin içine atılan dinamitlerin patlaması sonucunda kadın-erkek-çocuk olmak üzere 240 Arap hayatını kaybetti. Yahudilerin amacı, kendilerine verilmesi öngörülen topraklardaki Arapları bu bölgeleri boşaltmaya zorlamaktı. Araplar bu saldırıya dört gün sonra cevap verdi. Kudüs civarındaki Hadassah hastanesine doktor ve hemşireleri taşıyan bir konvoya saldırdılar. Orada da bilanço ağır oldu: 77 kişi öldürüldü.

İçsavaş en acımasız şekliyle devam ediyordu. Deir Yassin'de Yahudilerin yaptığı vahşet, tüm o bölgede yaşayan Araplar üzerinde büyük bir korku yarattı ve 75.000 Arap evlerini, köylerini terk ederek daha güvenli bölgelere göç etmeye başladı. Bu göç Yahudilerin işine geldi. Zaten Haganah örgütünün B planı, İsrail devletinin kurulacağı bölgelerdeki Arapları göçe zorlamaktı. İşte, şimdi bu başarılmıştı.

21-23 nisan tarihlerinde stratejik liman şehri Hayfa, uçakların desteğiyle saldıran Yahudi birliklerinin eline geçti. 70.000 Arap'ın yaşadığı Hayfa'da artık sadece 3-4.000 Arap kalmıştı. 25 nisan günü, Irgun Yahudi terör örgütü 50.000 kişinin yaşadığı Yafa'ya saldırdı. Şehri kısa sürede ele geçirdiler ve oranın halkını da göçe zorladılar. Bu saldırılar aralıksız devam etti. Yahudilerin iskân edilmesi öngörülen bölgelerde yaşayan yaklaşık 300.000 Arap göçe zorlandı.[198]

II. Dünya Savaşı, siyasi alanda Filistinlilerin de İsraillilerin de kaderini değiştirecek sonuçlar doğurdu. Daha savaş bitmeden Başkan Roosevelt, Filistin'in geleceği konusunda bir yandan Yahudileri bir yandan da Arapları tatmin edecek sözler söylemeye özen gösteriyordu. Amerika'daki Yahudi lobisinin ileri gelenlerine bir İsrail devleti-

(198) Rogan, *a.g.e.*, s. 350-356.

nin kurulmasına sıcak baktığını, İngiltere'nin 1939 yılında yayınladığı ve Yahudileri rahatsız eden "Beyaz Kitap"taki görüşleri paylaşmadığını, ileride bir karara varma aşamasına gelindiğinde Yahudilere kendi yurtlarını kurma hakkı verilmesini destekleyeceği mesajını verirken, Arap davasının savunucularına da "Amerika'nın Arapların menfaatine zarar verecek hiçbir şey yapmayacağını, Amerika'nın her iki tarafa da danışmadan karar vermeyeceğini" söylüyordu.

Roosevelt, bir Yahudi yurdu kurulması konusunda Suudi Arabistan Kralı İbni Suud'u ikna edebileceğini düşünüyordu. Yalta Konferansı dönüşünde, USS Quincy zırhlısında Süveyş Kanalı'nın Acı Göl bölgesinde İbni Suud'u misafir ederek çeşitli konularda kendisiyle kapsamlı bir görüşme yaptı. Ele alınan konulardan biri de Yahudi yurdu meselesi oldu. Krala şunu söyledi: "Filistin Arapların geniş toprakları içinde küçücük bir bölgedir. Orada bir İsrail yurdunun kurulmasının Arapların menfaatlerine zarar vereceğini düşünmüyorum."

Kral, Roosevelt'in beklemediği kadar sert bir cevap verdi: "Yahudilere Avrupa'da yapılanların bedelini Araplar değil, Avrupalılar ödemelidir. Araplar Yahudilere toprak vermektense ölmeyi tercih ederler." Roosevelt sert bir kayaya çarpmıştı. Suud'un sözleri kendisini çok etkiledi ve ondan sonra bu konuda daha ölçülü ve dengeli bir tutum izlemeye başladı.

Amerika'daki Yahudi lobisi bağımsız bir İsrail devletinin kurulması için Amerikan yönetimine büyük baskı yapıyordu. Ama aksi fikirde olan Yahudiler de vardı. Roosevelt, ölümünden birkaç hafta önce bu aksi görüştekileri de bünyesinde barındıran Amerikan Yahudi Kongresi temsilcileriyle görüştü ve onlara, "Bugünkü koşullarda Filistin'de bir İsrail devleti kurulması olanaksızdır," dedi.[199]

Truman İsrail Devletinin Kurulmasını Niçin Destekledi?

Başkan Truman, Filistin ve İsrail devletinin kurulması konusunda karmaşık ve her tarafa çekilebilecek bir miras devraldı. Demokrat

(199) Ross, Dennis, *Doomed to Succeed*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2015, s. 6-7.

Parti Siyonist görüşleri destekleyen bir tutum içindeydi. Truman da kısa süre içinde Yahudi görüşlerini benimseyen ve bağımsız bir İsrail devleti kurulmasını destekleyen bir politika izlemeye başladı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Almanya'nın kurtarılmasından sonra müttefiklerin denetimine geçen toplama kamplarındaki Yahudilerin acınacak durumuydu. Roosevelt'in ölümünden kısa bir süre sonra bu kampları gezen General Eisenhower, dehşete kapılmış ve izlenimlerini Washington'a aktarmıştı. Almanya'da evsiz barksız durumda 1.5 milyon insan vardı ve bunlardan 250.000'i kamplarda hayata tutunmayı başaran Yahudilerdi. Bunların durumu ne olacaktı?

Truman, 1945 yılının haziran ayında Pennsylvania Hukuk Fakültesi profesörlerinden Earl G. Harrison'u durumu yerinde inceleyerek bir rapor yazmakla görevlendirdi. Harrison'un raporu çok acı bir tabloyu ortaya koyuyor ve Amerika'nın sorumluluklarını hatırlatıyordu. Naziler tasfiye olduktan sonra bu kamplar Amerika'nın denetimine geçmişti ama oradaki hayatta önemli bir değişiklik olmamıştı. Harrison raporunda, "Biz de o kamplardaki Yahudilere Nazilerin yaptığı gibi muamele ediyoruz. Tek farkımız, onları öldürmüyoruz," diyordu. Kamplarda kalanlar başlarına gelenlerden sonra artık Avrupa'da yaşamak istemiyorlardı, Amerika'ya da gitmekten korkuyorlardı. Rapor başlangıçta kamplardaki Yahudilerden 100.000'inin Filistin'e gönderilmesini ve onlara orada insan gibi yaşama hakkı tanınmasını öneriyordu.

Truman bu rapordan etkilendi. Potsdam Konferansı'nda Churchill'den, Filistin'e Yahudi göçüne kısıtlamalar getiren 1939 tarihli "Beyaz Kitap"ı iptal etmelerini istedi. Churchill bunu yapabilecek durumda mıydı? Onu İngiltere'de önemli bir seçim bekliyordu. İngiliz halkı, savaş kahramanı Churchill'e iktidar değil muhalefet görevi vererek dünyayı şaşırtacaktı. Şimdi artık iktidarda Attlee hükümeti vardı. Truman, Harrison'un raporunun bir örneğini Attlee'ye gönderdi ve Filistin'e Yahudi göçü konusunda konulan kotanın kaldırılmasını istedi. Attlee bu öneriye karşı, Araplara danışmadan alınacak böyle bir kararın Ortadoğu'yu ateşe atmak anlamına geleceği cevabını verdi.

1948 yılının nisan ayında, Amerika'nın önerisi üzerine güvenlik konseyi genel kurulu, Filistin'deki vesayet meselesini görüşmek üzere

bir toplantı yapmaya davet etti. İngilizler 14 mayıs günü vesayet rejimini sona erdirerek Filistin'den çekileceklerini açıklamışlardı. Artık işin sonuna geliniyordu.

İsrail Devletinin Kurulması ve Arap-İsrail Savaşı

Birleşmiş Milletler'de Filistin'le ilgili çalışmalar sürerken, 14 Mayıs 1948'de Tel Aviv'deki geçici devlet konseyi İsrail devletinin resmen kurulduğunu ilan etti.

Amerika şimdi ne yapacaktı? Dışişleri Bakanı Marshall, İsrail devletinin tanınmasına karşı çıkıyordu. Ancak başkanlık rejimlerinde son sözü başkan söylerdi. Öyle de oldu.

Truman, kendi dışişleri bakanının ve güvenlik uzmanlarının görüşlerini dikkate almadan ve doğurabileceği sonuçları iyi hesap etmeden Amerika'nın İsrail'i tanıdığını ilan etti. İsrail devletinin resmi kuruluş açıklamasının üzerinden sadece on bir saat geçmişti. İsrail devletinin adeta bir oldubittiyle kurulması ve o bölgede binlerce yıldan beri yaşayan Arapların kendi devletlerini kurmalarına izin verilmemesi, hatta yüz binlerce Arap'ın topraklarından sürülmesi uluslararası ilişkilerin ne kadar insafsız ve acımasız olduğunun ibret verici örneklerinden birini oluşturdu. Genel olarak I. Dünya Savaşı'ndan, özel olarak da yukarıda sözü edilen Lord Balfour raporundan bu yana, büyük devletlerin Filistin'de ve başka Ortadoğu ülkelerinde yaptıkları haksızlıklar, özgürlük ve bağımsızlık isteyen halklara karşı yaptıkları zulüm, aşırı güç kullanarak en masum isteklerin bile bastırılması, bu bölgede terörün ortaya çıkmasının ve giderek şiddetini artırmasının başlıca sebeplerinden biri oldu. Bölgedeki petrol zenginliklerine sahip olmak isteyen ülkelerin izledikleri politikaların sonucunda demokrasi bölgeye yerleşemedi. Dünyanın pek çok bölgesinde yaygınlaşan demokrasinin nimetlerinden Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halklar mahrum kaldılar.

Ortadoğu'da demokrasiyle yönetilen tek ülke İsrail oldu. O da kendi egemenlik alanında yaşayan Filistinli Arapların demokrasi, özgürlük içinde ve insan haklarına saygılı bir ortamda yaşamalarına olanak vermedi.

Özetle, büyük devletler kısa vadeli menfaat hesaplarına öncelik vereceklerine daha adil ve dengeli bir yaklaşım sergileyebilselerdi muhtemelen tüm bunlar olmayacak, on binlerce masum insan hayatını kaybetmeyecek, Ortadoğu demokrasinin ve özgürlüklerin yeşerdiği bir bölge haline gelecekti.

İsrail devleti kurulmuştu ama Arapların bu oldubittiyi sineye çekmeye niyeti yoktu. Asıl çatışmalar bundan sonra yoğunlaşacak ve uzun yıllar bölge bir barut fıçısına, bir kan gölüne dönecekti.

Artık olan olmuştu. İsrail bağımsızlığını ilan etmiş ve dünyanın yeni lideri sayılan Amerika bunu hemen kabul etmişti. Herkes Arap ülkelerinin buna nasıl karşılık vereceğini merak ediyordu. Güvenlik konseyi üyeleri ertesi gün toplandıklarında, masalarında Kahire'den gelen bir telgraf buldular. Mısır kuvvetleri güvenliği ve düzeni sağlamak üzere Filistin topraklarına girmeye başlamıştı.

15 mayıs günü, yani İngilizlerin Filistin'den çekilmesinden bir gün sonra Araplarla Yahudiler arasında bir savaş başlamıştı. Mısır, Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan hükümetleri ordularını Filistin'e göndererek oradaki Arapları kurtarmaya ve İsrail'i yenmeye karar vermişlerdi. Ancak karar vermek yeterli değildi, bir de sonuç almak gerekiyordu. Bu başlangıçta sanıldığı gibi kolay olmayacaktı. Bir kere Arap ülkeleri tam bir birlik içinde değildi. İsrail'e askeri müdahaleden önceki aylarda yapılan Arap zirvelerinde farklı eğilimler ortaya çıkmıştı. Filistin'in iki devlete bölünmesini destekleyen Ürdün Kralı Hüseyin, diğer devletlerin tepkisini çekmişti. Mısır Kralı Faruk ile Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli arasındaki ilişkiler de iyi değildi. Üstelik el-Kuvvetli, ülkesinde iç sorunlarla karşılaşmıştı ve krallık yanlılarıyla da mücadele etmek zorundaydı.

Kısa bir süre önce bağımsızlıklarına kavuşan Arap ülkeleri askeri açıdan bir savaşa hazırlıklı değildi. Fransa, Suriye ve Lübnan'daki askeri varlığını 1946'ya kadar sürdürmüş ve geri çekilirken silah ve teçhizatını bu ülkelerde bırakmayıp geri götürmüştü. Bu nedenle Suriye ve Lübnan anlamlı sayılabilecek bir askeri güce sahip değildi. Suriye'nin askeri gücü 6.000 kişiden ibaretti. 1947 yılı boyunca Suriye'de neredeyse her gün bir askeri darbe söylentisi çıkarılıyordu. Bu söylentiler ülke içinde istikrarsızlığa yol açıyor ve orduyu da hü-

kümeti de yıpratıyordu. Suriye bu koşullarda Filistin'e sadece 2.500 asker gönderebilirdi. Lübnan ordusunun mevcudu Suriye'nin yarısı kadardı. Irak 3.000 askerden fazlasını gönderecek durumda değildi. Ürdün ordusu biraz daha iyi durumdaydı ama savaşa sürebileceği asker sayısı 4.500'den fazla değildi. Bunların arasında en fazla güç ayırabilecek ülke Mısır'dı. Onlar 10.000 asker gönderebilirlerdi. Özetle, Arap ülkelerinin Filistin'e gönderebilecekleri toplam asker sayısı 25.000'i bulmuyordu. Bunların karşısında İsrail'in 35.000 askeri vardı. Bu gücü kısa zamanda 65.000'e, 1948 yılı sonunda da 90.000'e çıkaracaktı.

Savaş başlar başlamaz Birleşmiş Milletler devreye girdi ve İsveçli Kont Folke Bernadotte'u arabulucu olarak bölgeye gönderdi. Belki onun çabalarıyla çatışmalar sona erdirilebilirdi. Bernadotte'un ilk işi, tarafları zorlayarak haziran ayının ortasında 28 günlük bir ateşkes sağlamak oldu. Bu süre içinde taraflara hiçbir ülkeden silah ikmali yapılmayacaktı. Ancak bu kararın uygulamasını kim denetleyecekti? Birleşmiş Milletler, kuruluşundan sonra ilk defa bölgeye ateşkese uyulmasını sağlamak için silahsız gözlemciler gönderdi. Bunlar Birleşmiş Milletler'in bayrağı altında görev yapacak ve BM amblemi taşıyacaklardı.

Bu görev yapılırken silah alımı yasağı Amerika'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın özel gayretleriyle Araplara çok katı biçimde uygulandı. İsrail'e karşı daha esnek davranıldı ve Çekoslovakya'dan alınan silahların İsraillilerin eline geçmesi engellenmedi. Uluslararası ilişkilerde eşitlik ve adalet kavramlarının pek geçerli olmadığı bir kere daha kanıtlanmış oldu. Ateşkes sona erdiğinde, İsrail ordusu asker sayısı ve modern silahlarıyla Araplara karşı açık bir üstünlük sağlamıştı.

Savaşın ikinci bölümünde İsrail birlikleri bu olanaklardan yararlanarak başarı sağladı, bazı yerleşim merkezlerini ele geçirdi. Yüz binlerce Filistinli Arap, savaş bölgelerindeki evlerinden kaçarak göçmen durumuna düştü. 19 temmuzda yeni bir ateşkes ilan edildi. Savaşın ilk bölümünde yaşanan başarısızlıklar Arap ülkelerini birbirine düşürdü. Özellikle Ürdün Kralı Abdullah, eleştirilerin hedefi oldu ve İsraillilerle işbirliği yapmakla suçlandı.

Bu arada arabuluculuk çalışmaları zorlukla ilerliyordu. Kont Bernadotte, Filistin'in taraflar arasında bölünmesi planında bazı değişiklikler yapılmasını ve taraflara bırakılacak toprakların farklı bir biçimde yeniden taksimini önerdi. Kont Bernadotte'un planına göre, Yahudi ve Filistin Arap devletlerinin kendi bölgeleri olacak, aralarında bir ekonomik birlik kurulacak ve Kudüs Araplara bırakılacaktı. Ancak orada yaşayan Yahudiler özerk bir statüye kavuşturulacaklardı. Bu öneriler her iki tarafça da reddedildi. Taraflar arasında aşılması çok zor uçurumlar vardı. Yahudiler bu önerilere kuvvetli tepki göstermekle kalmadılar, bu gibi girişimlere şiddet kullanarak engel olacaklarını gösterdiler. Yahudi terör örgütü Lehi, 16 eylülde bir suikast düzenleyerek Kont Bernadotte'u ve bir Fransız gözlemciyi öldürdü. Birleşmiş Milletler örgütü üst düzeydeki ilk kurbanını vermişti. Kont Bernadotte'un öldürülmesi dünyada büyük tepki uyandırdı. İsrail bu tepkiler üzerine Stern örgütünü yasadışı ilan etti ve 200 kişiyi tutukladı. Ancak bunlardan hiçbiri yargılanmadı.(200) Kurulduğundan kısa bir süre sonra İsrail yargısı iyi bir sınav vermemişti. İsrail makamları veya onlarla aynı amaçları güden Yahudi terör örgütleri de, hedeflerine ulaşmak için Birleşmiş Milletler'in çabalarını göz ardı etmeye kararlı olduğunu daha ilk günden göstermişti. Hem de en aşırı yöntemlere başvurarak...

Ateşkesin sona erdiği 14 ekimde çatışmalar yeniden başladı ve 5 kasıma kadar sürdü. Üç hafta boyunca Felluce bölgesinde lojistik destek alamadan İsrail bombardımanı altında çaresiz kalan Mısır birliklerinin yenilgiye uğraması kaçınılmazdı. Öyle de oldu. İsrail kuvvetleri hem Suriye hem de Mısır birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Daha önceki çarpışmalarda elde ettikleri topraklara ilaveten Sina yarımadasını da işgal ettiler. Bu birliklerin komutanları arasında, birkaç yıl sonra Mısır'ın yönetimini bir darbeyle ele geçirecek olan Cemal Abdül Nasır ve Özgür Subaylar hareketinin diğer bazı üyeleri de vardı. Onlar bu yenilginin sorumlusunun Mısır'daki monarşi yönetimi olduğunu düşündüler. Kral Faruk'un devrilerek bir cumhuriyet kurulması fikri orada güçlendi.

(200) Meisler, Stanley, *United Nations, A History,* Grove Press, New York, 1995, s. 50-51.

Bu yenilgi üzerine Kral Faruk, 1936 tarihli Mısır-İngiltere Antlaşması'na dayanarak İngilizlerin duruma müdahale etmesini istedi. Bu gibi taleplerin sonuç vermesi o günün şartlarında beklenemezdi. İsrail saldırılarını sürdürüp yeni topraklar elde etti. Necef artık İsrail'in denetimine girmişti. İsrail orduları Akabe körfezinin kıyılarına kadar ulaştı. Daha sonra orada Eilat limanı inşa edilecekti. Artık Filistin topraklarının yüzde 78'i İsrail'in eline geçmişti. Sadece Batı Şeria Ürdün'ün, Gazze şeridi de Mısır'ın elinde kalmıştı. 7 Ocak 1949'da Mısır'la İsrail arasında bir ateşkes yapıldı.

Rodos adasında yürütülen görüşmeler sonunda İsrail ile Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında ayrı ayrı mütarekeler yapıldı.[201] Arap-İsrail Savaşı sona ermişti, Araplar ve özellikle Filistinliler açısından acı sonuçlar doğurarak... Savaşın sonunda İsrail topraklarını önemli ölçüde genişletmiş ve 500.000'den fazla Filistinli evlerini, topraklarını terk ederek Lübnan'a, Suriye'ye, Ürdün'e sığınmak zorunda kalmışlardı. Göçmenlerden 200.000'i o sıralarda Mısır'ın elinde olan Gazze şeridine yerleşti.

İsrail terör örgütleri şiddet yoluyla amaçlarına ulaşmış sayılabilirler miydi? Belki kısa vadede sayılabilirdi ama uzun vadede değil. O tarihten sonra Filistin ve İsrail bir türlü barışa ve huzura kavuşamadı. Terör terörü doğurdu. Filistin'de yaşananların etkisiyle tüm Ortadoğu bir şiddet sarmalının içine girdi. Savaşlar ve çatışmalar birbirini izledi ve Ortadoğu dünyada terörün en acımasız örneklerinin yaşandığı bir bölge haline geldi. Ne yazık ki, bugün de bu durum değişmiş değil; terör örgütleri binlerce masum insanın canını almaya devam ediyor.

(201) Rogan, *a.g.e.*, s. 362-365.

Arapların Terör Yoluyla Filistin'i Kurtarma Girişimleri

Büyük devletlerin Filistinlileri topraklarından uzaklaştırıp orada bir İsrail devleti kurmak için neler yaptıkları yukarıdaki bölümlerde anlatılmıştı. Filistin sorununun geçmişi, uluslararası ilişkilerde hak ve adalet duygularının değil, ulusal çıkarların etkili olduğunu bir kere daha göstermiştir.

Gelişmeler bir şeyi daha göstermiştir: O günkü koşullarda Arap ülkelerinin tek başlarına, hatta bir araya gelerek İsrail'i savaşla yenme olanakları yoktu.

Başta Amerika olmak üzere, büyük devletlerin para ve silah desteğine sahip olan İsrail, Arap ülkelerinin 1948 yılında başlattığı savaştan galip çıkmıştı. Bundan sonraki savaşları da Arapların kazanmasının pek mümkün olamayacağı daha o zamandan anlaşılmıştı. Nitekim de öyle oldu.

Peki, şimdi Filistinliler topraklarını İsrail işgalinden kurtarmak için ne yapmalıydılar?

İşte 1950'li yılların başında Kahire Üniversitesi'nde okuyan Filistinli öğrencilerin aklındaki en önemli soru buydu. Filistinliler önce yeni bir kimlik kazanmalı, örgütlenmeli ve bir çıkış yolu bulmalıydı. Öğrenciler işte böyle bir çıkış yolunun arayışı içindeydiler.

Kahire Üniversitesi'nde, 1951 yılında bir Filistinli öğrenciler ligi kuruldu. Bu gruba katılan öğrencilerin hemen hemen tümü Müslüman Kardeşler Örgütü'nün üyeleri veya destekleyicileriydi. Bu öğrenciler sadece siyasi tartışmalar yapmakla kalmadılar, bir milis gücü gibi örgütlenmeye ve askeri eğitim almaya da başladılar. Daha sonraki yıllarda Filistin Kurtuluş Örgütü'nün çatısı altında bir araya gelecek

olanların neredeyse tamamı, işte Kahire Üniversitesi'ndeki bu öğrenci birliğinin eski üyeleriydi.(202)

Kahire Üniversitesi'ndeki Filistinli öğrenciler daha sonra farklı gruplara ayrıldılar. 1959 yılında Kuveyt'te bir araya gelen Yaser Arafat ve arkadaşları, zafer anlamına gelen El-Fetih adlı bir örgüt kurdu. Bu örgüt daha sonraki yıllarda çeşitli isimler altında oluşturulacak Filistin örgütlerinin en etkilisi olacak ve Filistinlilerin izleyecekleri politikalara yön verecekti. Filistin mücadelesinin uzun yıllar belkemiğini oluşturan bu örgüt, Cezayir'de Fransızlara karşı savaşan Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun mücadelesini ve yöntemlerini kendine örnek almış ve bu örgütün askeri kanadının başındaki Huari Bumedyen'le yakın işbirliği kurmuştu.

Cezayir, o yıllarda Arafat'a ve El-Fetih örgütüne her türlü yardımı sağladı ve bu arada silah temin etti. Cezayir liderleri, Filistinlilerin Cezayir'de bir büro açmalarına da izni verdi. Bu kanalla Arafat ve arkadaşları, dünyanın başka örgütleriyle ve Che Guevara gibi ünlü direnişçilerle ilişki kurmayı başardılar.

Filistinliler Arafat'ın öncülüğünde ve Arafat'ın liderliğinde örgütlenmişlerdi ama Arap devletlerinin tercihi başkaydı. Onlar, Filistinlilerin ön safta mücadele edeceği ancak kendilerinin yönlendireceği bir örgüt kurmayı amaçlıyorlardı. Bu fikrin öncüsü Nasır'dan başkası değildi. Nasır, Filistinlilerin örgütlenerek mücadele etmelerinin İsrail'i yıpratacağını düşünüyordu.

1964 yılında Arap ülkeleri Kahire'de bir zirve toplantısı yaptılar. Orada alınan karara göre, Filistin topraklarının işgalden kurtarılması ve kendini yöneten bir devlete dönüştürülmesi için bir Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulacaktı.

Arap ülkelerinin bu kararı, savaş yoluyla İsrail'i yenme umudunun büyük ölçüde kaybolduğunu gösteriyordu. Şimdi bu ülkeler en tehlikeli yönteme başvuracaklardı: Terör.

Bu yöntemin siyasi sonuç vermesi beklenebilir miydi? Terör yoluyla Ortadoğu'nun sınırları yeniden çizilebilir, Filistin halkına yapılan haksızlıklar düzeltilebilir miydi? O sıralarda bu sorulara doğru ce-

(202) Prazan, Michael, *Une Histoire du Terrorisme*, Flammarion, Paris, 2012, s. 49.

vaplar bulmak mümkün değildi. Ama kesin olan bir şey vardı: Terör çok sayıda masum insanın kanının akmasına yol açacaktı.

Ne var ki, Arap ülkeleri zirvesinde Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulmasına karar verilerek bu yol açılmıştı. Nasır bu örgütün başına geçecek kişiyi de seçmişti. Bu, o sırada El-Fetih'in liderliğini yapan Arafat değil, Ahmet Şukayri adlı bir avukat olacaktı. Şukayri, aynı zamanda Birleşmiş Milletler'de Suudi Arabistan'ın temsilciliğini yapmış, tecrübeli bir diplomattı. Arap ülkeleri onun aracılığıyla bir yandan Filistin mücadelesini yönlendirecek, bir yandan da Filistinlilerin kendi başlarına yapabilecekleri eylemleri denetim altına alabileceklerdi. Amaç buydu.

Birinci Filistin Ulusal Konseyi, 1964 yılının mayıs ayında işte bu düşünceleri hayata geçirmek için Kudüs'te toplandı. 2 Haziran 1964'te, bu kongrede FKÖ'nün resmen kurulduğu ilan edildi. Kongrede Filistin Kurtuluş Ordusu isminde bir askeri güç oluşturulması da kararlaştırıldı.

Arafat başlangıçta toplanan kongreye destek verdi. El-Fetih örgütünün FKÖ'nün içinde önemli bir görev üstleneceğini düşünüyordu. Ama örgütün ilk yıllarında gelişmeler pek beklediği gibi olmadı. El-Fetih temsilcileri kongrede kendilerini biraz dışlanmış hissettiler. Bu koşullarda El-Fetih, İsrail'e karşı mücadelesini Arap ülkelerinin onayını almadan kendi başına yürütecekti. Arafat'ın görüşü bu yoldaydı.

Şimdi artık eyleme geçme zamanıydı. El-Fetih ilk eylemini 31 Aralık 1964'te gerçekleştirmek üzere hazırlık yaptı. Mısır, Ürdün ve Lübnan'dan üç ayrı noktada İsrail hedeflerine saldıracaklardı.

Eylemlerin hareket noktası olarak planlanan Mısır, Lübnan ve Ürdün hükümetleri, Filistinlilerin tek başlarına İsrail içinde böyle eylemler yapmalarına karşıydılar. İsrail'in bu eylemlere karşılık kendi ülkelerine saldıracağından endişe ediyorlardı ve o sırada yeni bir savaşa hazır değillerdi.

El-Fetih'in Gazze'de yapmayı planladığı eylemi Mısır kuvvetleri, Lübnan üzerinden yapacakları girişimi de Lübnan hükümeti engelledi. Üçüncü grup Ürdün üzerinden İsrail topraklarına girdi, imha etmeyi hedefledikleri bir sulama tesisine bombalarını yerleştirdiler ama

durumu fark eden İsrail güçleri bu bombaları etkisiz hale getirdi. Her üç operasyon da başarısızlığa uğramıştı.[203]

Arafat ve arkadaşları bu ilk başarısızlıktan umutsuzluğa kapılmadılar. Ancak şunu da gördüler ki, daha etkili olmak için FKÖ'den bağımsız hareket etmek yerine bu örgütün liderliğini ele geçirmek gerekmektedir. Zaten Şukayri yeterince başarılı olamamış, FKÖ'den beklenenleri yerine getirememişti. Bir süre sonra istifa etti. Bu göreve 1969 yılında Arafat seçildi ve 2004 yılındaki ölümüne kadar görevde kaldı. FKÖ'nün devlet teşkilatını andıran yapılanması vardı. En yüksek organ, halk tarafından seçilen Filistin Ulusal Konseyi adındaki parlamentosuydu. Bir de hükümet görevini yapacak icra organı vardı. FKÖ'nün çatısı altında yaklaşık on örgüt faaliyet gösteriyordu. Bunların başında El-Fetih geliyordu. İkinci sıradaki Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi (PFLP), radikal solcu militanlardan ve komünist eğilimli Filistinlilerden oluşuyordu. Eylemleriyle en çok ses getiren örgüt bu oldu. Üçüncü sırada, gene komünist eğilimli Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe geliyor, onu daha küçük ve daha az etkili başka örgütler izliyordu.

Yaptığı eylemlerle dünyada sesini duyuran ama FKÖ'nün politikalarından uzaklaşarak sorun yarattığı için daha sonra örgütten ihraç edilen Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi-Genel Komutanlık (PFLP-GC) adlı örgütü de burada zikretmek gerekiyor.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kuran Arap ülkeleri başından itibaren bu örgütü sahiplenmelerine rağmen, FKÖ'nün şemsiyesi altında bulunan ama çoğu zaman kendi başlarına hareket eden örgütlerin eylemlerine sahip çıkmadılar. Buna karşılık insani açıdan savunulması mümkün olmayan ve Filistin davasına uluslararası alanda zarar veren eylemlerin bir kısmını radikal eğilimli bazı Arap ülkeleri veya bölge dışı ülkeler desteklediler. Daha ılımlı Arap ülkeleri bu eylemlerden rahatsızlık duydular. FKÖ'nün merkezi Doğu Kudüs'teydi.

Daha önce de sözü edildiği gibi, 1967 yılında 6 Gün Savaşı denilen Arap-İsrail Savaşı yaşandı. Bu savaş Araplar açısından büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı.

(203) Rogan, *a.g.e.*, s. 464-465.

Arap ülkelerinin hava kuvvetlerinin yarısı birkaç gün içinde tahrip edildi. Irak, Suriye ve Ürdün birlikleri büyük bir yenilgiye uğradılar. Savaş çıktığında Arafat Kuveyt'teydi. Elindeki birliklerle savaşa katılmak istediyse de geç kalmıştı. O Suriye'ye ulaştığında savaş bitmişti. Yapacak bir şey kalmamıştı.

İsrail savaşta geniş topraklar kazandı. Artık Golan tepeleri, Gazze, Batı Şeria ve Kudüs fiilen İsrail'in egemenlik alanının içine girmişti. İsrail, Batı Şeria'da ve Gazze şeridinde Yahudileri yerleştirmek için merkezler inşa etmeye başladı. Sina yarımadası da İsrail'in eline geçti. Bu topraklarda yaşayan 250.000 Filistinli Ürdün'e göç etti. Ürdün'de zaten 500.000 Filistinli göçmen bulunuyordu. Bu yeni göç dalgası Ürdün için büyük sosyal sorunlar ve güvenlik riski getirdi.

Savaşın sonuçlarından biri de, İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal etmesi oldu. Artık FKÖ orada kalamazdı. Merkezi Ürdün'e taşıdı.

Terörün Yeni Adresi: Ürdün

Ürdün'ün Arap ülkeleri arasında özel bir durumu vardı. İsrail devletinin kurulmasından sonra yüz binlerce Filistinli evlerini terk ederek Ürdün'e sığınmıştı. FKÖ de faaliyetlerini Ürdün'den yönlendirmeye başladı. Bir yandan Arap dünyasıyla dayanışma içinde olmaya, bir yandan da Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler sürdürmeye çalışan Ürdün sıkıntılı bir durumdaydı. Kralı Hüseyin bazı radikal Filistin örgütlerinin eylemlerini onaylamasa da çoğu zaman bunlara göz yummak zorunda kalıyordu.

FKÖ'nün belkemiğini oluşturan El-Fetih, 1965 yılının ocak ayı ile 1967 yılının haziran ayı arasında yaklaşık 200 eylem gerçekleştirdi. Bunlar çoğunlukla amacı ve kapsamı sınırlı olan eylemlerdi.

1 Eylül 1967 tarihinde Arap zirvesi toplandı. O zirvede İsrail'le her türlü temasa ve müzakereye karşı çıkılması kararlaştırıldı. Yani askeri mücadelede başarılı olamayan Arap ülkeleri diplomasi yoluyla da bir sonuç alamayacaklarını anlamışlar ve müzakere yolunu kapatmışlardı.

Filistin örgütleri, artık tek çarenin sadece kendi güçlerine dayanarak İsrail devletiyle terör yoluyla silahlı mücadeleyi sürdürmek olduğu sonucuna vardılar. O koşullarda Filistinlilerin mücadelesi Nasır'ın

da işine yarıyordu. Nasır, "El-Fetih'in saldırıları İsrail'i meşgul edecek ve bana Mısır'ı ve özellikle Mısır ordusunu yeniden yapılandırmak için fırsat tanıyacaktır," diyordu.

Filistin örgütleri, dünyanın dikkatini Filistin meselesine çekmeye ve İsrail'e düzenli savaştan daha çok zarar verecek büyük ölçekli eylemler yapmaya karar verdiler. Şimdi artık İsrail'e karşı bir yıpratma savaşı verilecek ve düzenli orduların yapamadığını terör örgütleri bu yıpratma savaşında yapmaya çalışacaklardı.

Filistin örgütlerinin silahlı unsurlarının önemli bir bölümü Ürdün'ün Karameh köyü civarında konuşlandırılmıştı. O nedenle bu köy İsrail güçlerinin en önemli hedeflerinden biriydi.

1968 yılının mart ayında bir İsrail okul otobüsü Filistinliler tarafından yola döşenen mayına çarptı; 2 kişi öldü, 29 kişi yaralandı. İsrail buna hemen karşılık vererek, Ürdün'deki Karameh mülteci kampının içinde bulunan El-Fetih merkezine bir saldırı düzenledi.

Aslında İsraillilerin bu köye saldırmaya hazırlandıkları önceden öğrenilmişti. Arafat örgütlerine direnme emri verdi. İsrail ordusu 21 Mart 1968 tarihinde o köydeki El-Fetih karargâhına, zırhlı birliklerin de desteklediği 15.000 askerden oluşan güçle büyük bir saldırı başlattı. El-Fetih'in gücü ise 250 savaşçıdan ibaretti. İsrailliler Filistinlilere büyük kayıp verdirdi. Köyde taş üstünde taş kalmadı. Buna karşılık Filistinliler ellerindeki kısıtlı olanaklara rağmen İsraillilere karşı beklenmedik bir direniş gösterdiler. Birçok askeri aracı tahrip edip, İsrail askerlerini öldürdüler. Çatışmalarda 28 İsrailli, 61 Ürdünlü ve 156 Filistinli hayatını kaybetti. Sonunda İsrail birlikleri köyden çekildiler.

Filistinliler kendilerinden çok daha güçlü olan İsrail birliklerine önemli zarar vermişler ve onları çekilmek zorunda bırakmışlardı. Ortadoğu'da, hatta dünyanın başka yerlerinde yaşayan Araplar bundan çok etkilendiler. 48 saat içinde 5.000 gönüllü Filistinlilerin safında savaşmak üzere başvuruda bulundu. Bu katılımlar Filistinlilerin İsrail hedeflerine yönelik eylemlerinin sayısında büyük artışa olanak verdi. 1968 yılında 68 eylem yapan Filistinliler, bu sayıyı 1969'da 199'a, 1970'in ilk sekiz ayında 279'a yükselttiler.[204]

(204) Rogan, *a.g.e.*, s. 468-469.

Filistinliler Karameh'teki mücadeleyi dünyaya bir zafer olarak tanıtan yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Bu propagandalar dünya basınında ve kamuoyunda yankı yaptı. İşte bu ortam içinde Arafat, 1969 yılının ocak ayında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün liderliğine seçildi.(205)

Time dergisi Arafat'ı kapak yaptı. Artık hayatının sonuna kadar Filistin meselesi denildiğinde akla Arafat gelecekti.

O yıllarda Ortadoğu, büyük devletlerin etkilerini güçlendirmek ve yaygınlaştırmak için yarış ettikleri bir alandı. Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkeler Amerika'nın, Mısır, Cezayir, Suriye gibi ülkeler de Sovyetler'in çizgisindeydiler. Bu ülkeler kendi ideolojilerine yakın Filistin örgütlerine destek veriyorlardı.

En büyük desteği veren ülkelerden biri de Mao Zedong'un liderliğindeki Çin'di. Bu ülke Filistinlilere giderek artan miktarda para ve silah yardımı yaptı. 1960'lı yılların ikinci yarısında Filistinliler Çin'den AK-47 makineli tüfekleri, tanksavar roketleri ve havan topları aldı. 1968 yılında 2.000 Filistinliyi silahlandıran Çin, bu sayıyı 1970 yılında 14.000'e yükseltti.

Karameh'teki başarılara ve yapılan propagandalara rağmen, Arafat'ın liderliği ve izlediği politikalar örgüt içinde bazen sorun yaratıyordu. Farklı gruplar kendi liderlerinin etrafında toplanarak daha radikal bir mücadele vermeye başladılar.

Bu radikal terör örgütlerinin başında PFLP örgütünün lideri Georges Habaş geliyordu. Habaş mücadeleye çok genç yaşlarında başlamıştı. 1951 yılında Beyrut'ta Arap Milliyetçileri Hareketi'nin kurulmasına öncülük etmişti. Habaş 1967'deki 6 Gün Savaşı sırasında, Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi'ni (PFLP) kurdu. PFLP çok sayıda Filistin örgütünün yanı sıra, Almanya'dan Japonya'ya kadar uzanan bir alanda radikal eylemci terör örgütleriyle işbirliği ve ortak eylem yapmayı amaçlıyordu.

Filistin asıllı bazı Ürdünlü subaylar da başlangıçta Habaş'ın örgütüne katılmışlardı. Bunlar da Mısır'da darbe yapan subayları örnek alarak kendilerine "Özgür Subaylar" diyorlardı. Ancak daha son-

(205) Prazan, *a.g.e.*, s. 149-153.

ra bu örgütün Marksist-Leninist görüşleri benimsediğini anlayınca örgütten ayrıldılar. PFLP'nin Filistin'in dışında Suriye'de, Ürdün'de, Irak'ta ve Güney Yemen'de de şubeleri vardı.

Habaş, Arap ülkelerini "burjuva ve gerici" olarak nitelendiriyordu ve onların Filistin davasına bir katkı sağlayabileceklerine inanmıyordu. Arafat'ın başkanlığındaki Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) izlediği politikalardan da memnun değildi ve FKÖ'nün şeklen üyesi olmaya devam etmekle birlikte bu örgütün yönetimini ele geçirmeyi hedefliyordu.

Habaş, FKÖ'nün gölgesi altındayken aklındaki bütün hedefleri gerçekleştiremezdi. Bunun sıkıntısını yaşıyordu. Arafat'ın lideri olduğu El-Fetih ile Habaş'ın PFLP örgütünün benimsediği stratejiler de farklıydı. Arafat siyasi bir çözüme kapıların kapatılması gerektiği görüşünde değildi. Diplomasi yolunu sonuna kadar denemeliydi. Habaş ise her koşulda terör eylemlerinin sürdürülmesi gerektiğine inanıyordu. Bu eylemler İsrail topraklarından çok başka ülkelerdeki Amerikan ve İsrail hedeflerine yönelik olmalıydı.

Habaş, Arafat'ın mücadelesini ve eylemlerini yeterli bulmuyordu. Onun görüşüne göre eylemler şiddetlendirilerek sürdürülmeliydi. Habaş bu amaçla Japon örgütleriyle işbirliği yapmaya başladı. 30 Mayıs 1972 tarihinde, İsrail'in Lod Havaalanı'nda üç Japon teröristin düzenlediği saldırıyı PFLP adına Habaş üstlendi. Bu saldırıda 26 kişi öldü, yaklaşık 80 kişi yaralandı. Habaş daha önce İsrail'i ziyaret edecek turistleri uyardığını ve onlara yönelik saldırılarda bulunulabileceğinin işaretini verdiğini hatırlatarak bu katliamı mazur göstermeye çalıştı.[206]

İşin ilginç tarafı, Kaddafi'nin Trablusgarp'ta yaptığı bir açıklamada bu saldırıyı düzenleyen teröristleri övmesi oldu. Kaddafi böyle saldırıların yalnız Japonlar değil, Filistinliler tarafından da düzenlenebileceğini belirterek açıkça terör destekleyiciliği yapmıştı.

Aslında Lod Havaalanı'na yapılan saldırıdan önce de Filistinli teröristler uçak kaçırma eylemlerine başlamışlardı. 29 Ağustos 1969 tarihinde, sonradan tüm dünyada adı duyulacak olan Leyla Halid, baş-

(206) Prazan, *a.g.e.*, s. 194.

ka bir teröristle birlikte Roma'dan Tel Aviv seferini yapmak üzere havalanan bir TWA uçağını kaçırarak Şam'a indirmişti. Bu uçağın yolcularından biri, eğer son dakikada programını değiştirmese, o tarihlerde İsrail'in Washington Büyükelçisi olan İzak Rabin olacak ve böylece terör eylemi daha büyük bir boyut kazanacaktı. Uçak Şam'a indikten sonra yolcuları boşaltıldı ve iki Filistinli teröristin yerleştirdiği bombaların patlatılmasıyla havaya uçuruldu. Bu olay bir yandan dünya kamuoyunu dehşet içinde bırakırken, bir yandan da dikkatleri Filistin sorununa ve PFLP örgütüne çekti.

Filistinli teröristler uçak kaçırma eylemlerini sürdürmeye kararlıydı. Habaş, Leyla Halid'e yeni bir görev verdi. Gene başka bir teröristle birlikte 6 Eylül 1970'te Amsterdam'dan New York'a giden bir İsrail Havayolları (EL-AL) uçağını kaçıracaklardı. Aynı anda başka Filistinli teröristler üç uçağı daha kaçıracaklar ve tıpkı Şam'da yaptıkları gibi bu uçaklar yere indikten sonra bombalarla havaya uçurulacaktı.

Leyla Halid'in girişimi, uçaktaki İsrail güvenlik görevlileri tarafından engellendi. Uçak Londra civarındaki Heathrow Havaalanı'na döndü. Leyla Halid, Scotland Yard görevlileri tarafından tutuklandı. Ama aynı gün Habaş'ın görevlendirdiği başka teröristler, biri Swissair, biri TWA ve biri de Pan Am olmak üzere üç uçağı kaçırarak Ürdün'deki Zarka Havaalanı'na indirdiler. Yolcuları boşalttıktan sonra bu uçakları bombalarla imha ettiler. Bu olay dünyada daha da büyük yankılar yaptı. Artık hiçbir ülkenin yolcu uçağı güvenli sayılamazdı. Filistinli eylemciler dünyada turizmi ve ticareti güvensiz hale getirmişlerdi. Yalnız teröristlere değil, onlara kucak açan ülkelere karşı da dünyadaki tepkiler giderek arttı. Ürdün de bu eylemlere engel olamayan, topraklarında teröristlerin serbestçe eylem yapabildiği bir ülke gibi görünmeye başlandı.(207)

FKÖ'ye bağlı radikal terör örgütlerinin dünyada ses getiren başka eylemleri de vardı. Uçak kaçırma eylemlerinin yapıldığı 1970 yılında, Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe (PFLP) bir okul otobüsüne bombalı saldırı düzenleyerek 9'u çocuk olmak üzere 12 kişinin ölümüne yol açtı.

(207) Prazan, *a.g.e.*, s. 198-203.

Tüm bunlar tartışmasız terör eylemleriydi ve masum insanların, hatta çocukların hayatına mal olan bu eylemleri Filistin'in kurtuluşu hedefiyle bağdaştırmak ve mazur göstermeye çalışmak mümkün değildi. Filistin terör örgütleri bu eylemlerinin merkezi ve karargâhı olarak çoğunlukla Ürdün'ü kullanıyorlardı.

Bazı Filistin örgütlerinin Ürdün'de fiilen devlet içinde devlet haline gelmelerine, terör eylemleri yaparak Ürdün'ü terörün egemen olduğu bir ülke haline getirmelerine Kral Hüseyin daha fazla tahammül edemezdi. Ürdün ordusu ülkelerindeki Filistinli teröristlere karşı saldırıya geçti. Ürdün kuvvetleriyle Filistinli eylemciler arasında kanlı çatışmalar oldu. Bir katliama dönüşen ve günlerce süren bu operasyon sonucunda bazı tahminlere göre 4.000, bazılarına göre 10.000 kişi hayatını kaybetti. Ortadoğu'da Suriye ve Libya gibi terörü destekleyen devletler de vardı, teröre karşı çıkanlar da vardı. Ürdün karşı çıkanlardan biriydi. O nedenle topraklarını teröristlerden temizlemek istiyordu. Sonunda Filistin terör örgütlerinin Ürdün'ü terk etmeyi kabul etmeleri koşuluyla ateşkes ilan edildi. Silahlı Filistin örgütleri Suriye'nin gözetiminde Ürdün'ü terk edip, Lübnan'ın güneyinde Bekaa vadisindeki kamplara yerleştirildiler.[208] Şimdi artık terörün merkezi Lübnan olmuştu. Oradaki kamplarda yıllarca çeşitli terör örgütlerinin, bu arada PKK'nın militanları eğitim gördü.

Ürdün'de Filistin örgütlerine yönelik olarak yapılan çatışmalardan sonra, Habaş artık örgütünün bu gibi operasyonları sona erdireceğini açıkladı. Ancak bu gibi örgütlerde daima farklı görüşte olanlar çıkardı. Orada da Wadie Haddad bu politika değişikliğine itiraz etti ve eskiden olduğu gibi terör operasyonlarını sürdüreceğini söyledi. Bu görüş ayrılıkları uzun süre devam etti ve sonunda Haddad, PFLP'den ihraç edildi. Ancak Wadie Haddad'ın başka ülkelerdeki terör örgütleriyle yakın ilişkileri sürüyordu. Bunların arasında Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu ile "Devrimci Hücreler" de bulunuyordu. Haddad bunlara her ay 3000 dolar veriyor, ayrıca katıldıkları terör eylemleri için de ödemede bulunuyordu.[209]

---

(208) Prazan, *a.g.e.*, s. 197-203.
(209) Prazan, *a.g.e.*, s. 203-204, 226.

1970'li Yıllarda Yoğunlaşan Terör Eylemleri

Münih Olimpiyatları'nın düzenlendiği sırada, 5 Eylül 1972'de El-Fetih'e bağlı "Kara Eylül" diye adlandırılan 8 kişilik silahlı bir grup, olimpiyat köyünü basarak 11 İsrailli atleti rehin aldı. Rehinelerin serbest bırakılması karşılığında, tutuklu olan 234 Filistinli direnişçinin yanı sıra Japon terörist Okamoto ile Almanya'nın ünlü teröristleri Andreas Baader ve Ulrike Meinhof'un salıverilmesi isteniyordu. İsrail Başbakanı Golda Meir teröristlerle her türlü pazarlığı reddetti. Almanlar daha yumuşak davrandı ve İsrailli atletlerin serbest bırakılması karşılığında teröristlere büyük paralar önerdiler. Filistinli teröristler bu gibi önerileri reddettiler. Şimdi yapılabilecek tek şey kalmıştı. Özel kuvvetlerin müdahalesiyle atletleri kurtarmak. Bu görev Alman Özel Komando Gücü ESK'ya verildi.

Almanlar, teröristleri ve rehineleri havaalanına götürecek iki helikopter tahsis edeceklerini ve orada bekleyen bir uçağın da kendilerini Kahire'ye ulaştıracağını söylediler. Yani teröristlerin talepleri yerine getirilecekti. Onlara söylenen buydu. Havaalanına vardıklarında Filistinliler bunun bir tuzak olduğunu anladılar. Alman komandoları ile Filistinli teröristler arasında karşılıklı ateş açıldı. 3 Filistinli terörist ile 5 İsrailli atlet bu ateş sırasında hayatını kaybetti. 3 terörist yakalandı. Onlar da birkaç gün sonra Alman hükümetinin verdiği bir uçakla ülkeyi terk ettiler. Almanların Filistin terör örgütlerinin misilleme yapmasından çekindikleri anlaşılıyordu. Alman Özel Kuvvetleri'nin müdahalesi başarısız olmuş, beklenen sonucu vermemişti.(210)

1974 yılında gene PFLP örgütü, İsrail'de bir okulu basarak 26 kişinin ölümüne ve 70 kişinin yaralanmasına yol açtı.

El-Fetih örgütü, 1975 yılında Tel Aviv'deki Savoy Oteli'ne yaptığı saldırıda rehine aldığı 8 kişiyi ve 3 askeri öldürdü.

27 Haziran 1976 tarihinde de dünya kamuoyunu etkileyen başka bir terör girişimi oldu. Bu defa PFLP örgütü, Alman teröristleriyle birlikte Air France'ın Tel-Aviv'den Paris'e giden uçağını kaçırdı. 255 kişiyi taşıyan uçak Atina ve Trablusgarp'a uğradıktan sonra Uganda'da Entebbe'ye indi. Teröristler, rehinelerin serbest bırakıl-

(210) Prazan, *a.g.e.*, s. 256-258.

masına karşılık hapisteki 40 Filistinlinin salıverilmesini istiyorlardı. Bunların arasında İstanbul'da Yeşilköy Havaalanı'nda eylem yapmaya çalışırken tutuklanan Filistinli teröristler de vardı.

Bu defa rehineleri kurtarma işini İsrail özel kuvvetleri üstlendi. Operasyon, daha sonra İsrail başbakanlığına getirilecek olan Binyamin Netanyahu'nun kardeşi Yonatan Netanyahu'nun yönetiminde gerçekleştirilecekti. Düzenlenen operasyon sırasında beklenmedik bir şey oldu: Ugandalı askerler, hem İsrail komandolarının hem de rehinelerin bulunduğu bölgeyi yoğun ateş altına aldı. Kurtarma operasyonuna destek olmaları beklenen Ugandalıların böyle bir olumsuz tavır almaları İsrailli komandoları güç durumda bıraktı.

Buna rağmen rehinelerin büyük çoğunluğu İsraillilerin getirdiği özel uçaklara bindirilerek kurtarıldı. Bu arada 3 rehine hayatını kaybetti, 3 teröristle 47 Ugandalı asker öldürüldü. İsrail komandoları havaalanında bulunan 11 Uganda savaş uçağını imha etti. Bu, Uganda hava kuvvetlerinin dörtte birini oluşturuyordu. İsrail komandolarından sadece bir kişi öldü. O da operasyonun liderliğini yapan Yonatan Netanyahu'ydu.(211)

1978 yılında gene El-Fetih, İsrail'de sahil yolunda yaptığı bir saldırıda 37 İsrailliyi öldürdü ve 76 kişiyi de yaraladı.

Filistin örgütleri arasındaki rekabet bazen Arafat'ı zor durumda bırakıyordu. Onun liderliğindeki El-Fetih örgütü terör eylemlerine başvurmazsa, Habaş'ın PFLP örgütü derhal onu devirip yönetimi ele geçirmeye hazır vaziyette bekliyordu. Bazen de El-Fetih'in yapmayı düşündüğü bir eylemi başka örgütler gerçekleştiriyor ve bundan kendileri için çıkar sağlamaya çalışıyorlardı.

PFLP'nin içinden çıkan fakat bağımsız hareket etme yolunu seçen Wadie Haddad, Venezuelalı ünlü terörist Çakal Carlos'la işbirliği yapmaya başlamıştı.

İlk hedeflerinden biri, 1974 yılında Lahey'deki Fransız Büyükelçisini rehin alıp Fransa hükümeti üzerinde baskı yaparak, bir Japon teröristin serbest bırakılmasını sağlamak olacaktı. Carlos bu eyleme yetişemedi, ama Haddad'la işbirliği yapan üç Japon terörist, 13 Eylül

(211) Prazan, *a.g.e.*, s. 260-264.

1974'te Fransa Büyükelçiliğine girip Büyükelçi Jacques Senard'ı ve bazı elçilik mensuplarını rehin aldılar. Rehineleri serbest bırakmanın koşulu, Japon terörist Yamada'nın özgürlüğüne kavuşturulması ve 300.000 dolar fidye verilmesiydi.

O sırada Paris'te bulunan Carlos, Fransız hükümeti üzerindeki baskıyı artırmak için tek başına Paris'te eylem yaptı. Yakın işbirliği yaptığı Alman Baader-Meinhof örgütünden sağladığı el bombalarını Saint-Germain'deki Drugstore lokantasına fırlattı. Bu saldırıda 2 kişi öldü ve 34 kişi yaralandı. Bu eylemler Fransız hükümetini dize getirdi. Terörist Yamada serbest bırakıldı, Lahey'deki teröristlere istedikleri fidye verildi ve bu işleri yapan terör örgütü mensupları yargıya verilmeden Fransa'dan çıkarıldılar.(212) Ancak, teröre boyun eğmek bu örgütleri büsbütün cesaretlendiriyor ve adeta başka terör eylemlerine davetiye çıkartıyordu.

Filistin örgütlerinin terör eylemlerinin çoğu İsrail'e yönelikti. İsrail de dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerle teröre karşı işbirliği amacıyla yakın ilişkiler kurmuştu. Bu ülkeler arasında özellikle Şah'ın yönetimindeki İran ile Türkiye de bulunuyordu. Buna karşılık FKÖ de Türkiye'deki bazı komünist ve Kürt eylemcilerine para ve silah yardımı yapıyordu. FKÖ'nün desteklediği örgütlerden biri de Nikaragua'daki Sandinista'ydı.(213)

1975 yılının aralık ayında, Viyana'daki Petrol Üreticisi Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) merkezine yapılan kanlı saldırı da böyle gerçekleşti. Operasyonu, PFLP ile birlikte çalışan Çakal Carlos kendi liderliğinde yürüttü. Amaçları OPEC'in petrol bakanları düzeyindeki toplantısını basmak, başta Suudi Arabistan'ın Petrol Bakanı Zeki Yamani'yle İran Petrol Bakanı ve aynı zamanda İstihbarat Örgütü SAVAK Başkanı Cemşid Amuzegar olmak üzere, toplantıya katılan bakanları kaçırarak uçakla bir Arap ülkesine götürmekti. Operasyonda kullanılacak silahları Libya Gizli Servisleri sağladı. Carlos arkadaşlarına, kendilerine direnen herkesi vurma emri verdi. Teröristleri engellemeye çalışan bazı güvenlik görevlileri öldürüldü.

(212) Prazan, *a.g.e.*, s. 228.
(213) Prazan, *a.g.e.*, s. 233.

Sonunda Avusturya Cumhurbaşkanı Bruno Kreisky, Carlos'un taleplerine boyun eğdi ve rehin alınan bakanları götürmek üzere bir uçak tahsis etti. Uçağın Libya'ya gitmesi bekleniyordu ama başlangıçta OPEC yönetimini ele geçirmek ve dünya petrol fiyatlarını yükseltmek amacıyla böyle bir eylemi planlamış olan Libya, belki de dünyanın tepkisinden çekinerek rehineleri taşıyan uçağa iniş izni vermedi. Hatta Libya hava sahasına girerse uçağı düşüreceklerini söyleyerek, bu eylemin tamamen dışında olduğu izlenimini vermeye çalıştı.

Uçağa iniş izni veren tek ülke Cezayir oldu. Teröristleri ve rehineleri taşıyan uçağı havaalanında Dışişleri Bakanı Abdülaziz Buteflika karşıladı. Cezayirliler belki de olayın kansız sona erdirilmesi ve bakanların kurtarılması için teröristlere aşırı derecede iyi davrandı. Onları üst düzeyde kişilerin katıldığı yemeklere davet ettiler.(214)

Eylemi yapan teröristler Cezayir'den Yemen'e geçti. Orada kendilerini karşılayanların başında Wadie Haddad geliyordu. Haddad Carlos'a ödül olarak verilmek üzere Kaddafi'den bir bavul dolusu dolar getirmişti. Aslında Haddad, OPEC eylemini örgütün aksi yöndeki talimatına rağmen tek başına gerçekleştirdiği ve bundan kişisel menfaat sağladığı için Carlos'a kızgındı. Sonuçta Carlos PFLP'den ihraç edildi.(215)

Aslında FKÖ de 1970'li yıllarda ve 1980'lerin başında İsrail'e yönelik eylemlerini yoğunlaştırmıştı. Ancak Filistin Ulusal Konseyi, 1974 yılının haziran ayında Kahire'de yaptığı toplantıda on maddelik bir program kabul etti. Bu maddelerde, Filistin topraklarının kurtarılması için silahlı mücadele öncelikli hedef olmaya devam etmekle birlikte FKÖ artık barışçı çözümleri de reddetmiyordu.

FKÖ siyasi bir kimlik kazanma yolunda ilerlemeler sağladı. 1974 yılının ekim ayında Arap ligi, FKÖ'nün Filistin halkının yegâne temsilcisi olduğunu kabul etti. Birleşmiş Milletler de FKÖ'yü tanıdı. Arafat, New York'a giderek Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir konuşma yaptı. O konuşmada sözlerini şöyle bitirdi: "Buraya bir

(214) Prazan, *a.g.e.*, s. 233-245.
(215) Prazan, *a.g.e.*, s. 243-244

elimde zeytin dalı, bir elimde direnişçilerin tüfeğiyle geldim. Zeytin dalının elimden düşmesine izin vermeyin."[216]

Artık diplomasi yolu açılmıştı. Ancak bu yol büyük engellerle ve beklenmedik gelişmelerle dolu olacak, Filistin halkı bir türlü özlediği bağımsızlığa, egemenliğe, güvene ve huzura kavuşamayacaktı. Filistin Kurtuluş Örgütü'ndeki bu açılım Arap ülkeleri tarafından nasıl karşılanacaktı? Özellikle Mısır'ın tutumu merak konusuydu. Nasır'ın yerine geçen Enver Sedat terör yolunu mu, barış ve diplomasi yolunu mu seçecekti? O ikinci yolu seçti. Ancak birçok Arap ülkesinin tutumu aksi yöndeydi.

Camp David Antlaşması ve Mısır'ın Yeni Rolü

Enver Sedat, o zamana kadar ülkesinin izlediği politikalardan köklü bir dönüş yaptı. Nasır'ın Sovyet desteğiyle yapamadığını acaba o Amerika'nın desteğiyle yapabilir miydi? Sedat bu yolu denemeye karar verdi.

Sedat daha önce düşünülmesi bile zor olan, risklerle ve tehlikelerle dolu olan bir yola çıkmıştı. Bu yolda tek başına hareket etmek zorundaydı. 19 Kasım 1977'de İsrail'i ziyaret etti. İsrail meclisi Knesset'te bir konuşma yaparak barış ve dostluk mesajları verdi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının kabul edilmesini önerdi. Diğer Arap ülkeleriyle radikal Filistin örgütleri İsrail'le herhangi bir görüşmeye ya da yakınlaşmaya karşıydı. 1978 yılının kasım ayında, Arap ülkeleri Bağdat'ta bir zirve toplantısında bir araya geldiler. Onların kanısına göre, Sedat'ın İsrail'le yakınlaşma girişimleri ülkesinin içinde bulunduğu mali koşullardan kaynaklanan bir zorunluluk olabilirdi. O nedenle, Mısır'a on yıl süreyle her yıl 5 milyar dolar katkıda bulunmayı kararlaştırdılar. Bunun koşulu İsrail'le barış yapmaktan vazgeçmesiydi. Ama eğer Sedat yolunda devam ederse, o zaman Mısır Arap liginden çıkarılacak ve bu örgütün merkezi Kahire'den Tunus'a taşınacaktı.[217] Bu tutumuna rağmen Enver Sedat, izlediği bu politikadan vazgeçmedi.

(216) Rogan, *a.g.e.*, s. 513.
(217) Rogan, *a.g.e.*, s. 532.

İki ülke arasında yapılan uzun müzakerelerden sonra Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin, Başkan Jimmy Carter'ın daveti üzerine Amerika'da Camp David'te buluştular. 17 Eylül 1978'de ünlü Camp David Antlaşması'nı imzaladılar.

Bu antlaşmayla Mısır'la İsrail birbirlerini resmen tanıdılar. 1948 yılından beri devam eden savaş durumuna son verdiler. İsrail askerlerinin Sina yarımadasından çekilmesini ve bu bölgenin askersizleştirilmesini kararlaştırdılar.

Mısır İsrail gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan serbestçe geçişini kabul ettiklerini açıkladı. Nasır'ın savaş yoluyla yapamadığını Sedat diplomasi yoluyla sağlamış görünüyordu.

Bu antlaşma Batı dünyasında memnunlukla karşılandı. Enver Sedat'la Menahem Begin'e Nobel Barış Ödülü verildi. Arap ülkeleri buna büyük tepki gösterdiler ve 1979 yılının mart ayında Mısır'la ilişkilerini kestiler.

Sedat büyük bir risk almıştı. Acaba bu izlediği yol sonuç verecek miydi? FKÖ'nün diplomasi yoluna öncelik veren tutumu umut vericiydi ama diğer Filistin örgütleri de aynı yolu benimseyecek miydi? Terör örgütleri bu antlaşmaya saygı gösterecekler miydi?

İşte bu olmadı. Başta Müslüman Kardeşler olmak üzere pek çok örgüt İsrail'in tanınmasına ve Camp David Antlaşması'na karşı çıktılar. Bununla da kalmadılar, Enver Sedat'ı boy hedefi haline getirdiler. Sedat attığı bu cesur adımın bedelini hayatıyla ödedi. 6 Ekim 1981 tarihinde, Müslüman Kardeşler'le de bağlantısı olan Mısır İslami Cihat Örgütü'nün bir üyesinin Kahire'de düzenlenen bir resmigeçit sırasında yaptığı saldırıda öldürüldü. O tarihten sonra, dini ağırlıklı terör örgütleri giderek daha fazla güçlendiler ve barış sürecinin önünde en büyük engeli oluşturdular.

Terör bir kere çözüm yolu olarak benimsendikten sonra onu durdurmak kolay değildi. Bazı bölge ülkelerinde şiddet siyasetin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Bu ülkelerin başında da Lübnan geliyordu.

Ürdün'deki terör eylemlerinden sonra Ürdün kuvvetleriyle silahlı çatışmalara giren Filistin Kurtuluş Örgütü militanları, sonunda bu ülkeden ayrılarak Lübnan'a yerleşmişlerdi. FKÖ'nün silahlı militanlarının yanı sıra binlerce sivil Filistinli mülteci de Lübnan'daki kamp-

larda zor koşullarda yaşıyordu. Filistinlilerin Lübnan'a geçmesinden hemen sonra, onlarla Lübnan'daki çeşitli dinlere ve mezheplere bağlı silahlı milisler arasında sık sık çatışmalar yaşanmaya başlandı. Bu çatışmalar sonunda, Lübnanlı Hıristiyan Falanjistlerin Filistinli sivillere yönelik büyük ve kanlı bir katliamda bulunmasına yol açtı.

Sabra ve Şatilla Katliamları

Lübnan 1943 yılında Fransız vesayetinden kurtulup bağımsızlığına kavuştuğunda, din ve mezhep esasına dayalı bir temel yapıyı benimsemişti. 1932 yılında yapılan ve gerçekleri yansıttığı kuşkulu bir nüfus sayımının sonucunda Hıristiyanlar az farkla çoğunlukta görünüyorlardı. Kurulan bu yeni düzende Cumhurbaşkanı Hıristiyan Maruni, Başbakan Sünni Müslüman ve meclis başkanı da Şii olacaktı. Meclisteki iskemlelerin dağılımı da din esasına göre düzenlenmiş, her 6 Hıristiyan'a 5 Müslüman milletvekili düşecek şekilde esasa bağlanmıştı. Müslümanlar bu düzene her vesileyle itiraz ediyorlardı. Onların nüfusu Hıristiyanlardan daha hızlı artıyordu ve ülkeye gelen 350 bin göçmen tüm demografik dengeleri değiştirmişti.[218] Buna rağmen, 1943'te oluşturulan sistem bugüne kadar devam etti.

1975 ile 1990 yılları arasında Lübnan'da çeşitli silahlı gruplar arasındaki çatışmalar bir içsavaşa dönüşmüştü. 15.000 silahlı üyesi olan Hıristiyan Falanjist partisinin kurucusu Pierre Gemayel'in 13 Nisan 1975 tarihinde öldürülmesi içsavaşın işaret fişeğini ateşlemişti. Bu içsavaşta yaklaşık 150.000 kişi öldü. Falanjistler aynı gün, Filistinlileri taşıyan bir otobüsü durdurarak içindeki 28 kişiyi öldürdüler. Aynı yılın aralık ayında 4 falanjistin kaçırılarak öldürülmesi üzerine Hıristiyan milisler 300'den çok Müslümanı katlettiler. Buna tepki olarak Müslüman milisler de Beyrut'ta yüzlerce Hıristiyan'ı öldürdü.

Yalnız 1975 yılının nisanı ile 1976 yılının ekimi arasında Lübnan'da 30.000 kişi öldürüldü ve 70.000 kişi yaralandı.[219]

(218) Rogan, *a.g.e.*, s. 515.
(219) Rogan, *a.g.e.*, s. 518-521.

Bu arada Filistin Kurtuluş Örgütü'ne bağlı silahlı gruplar güney Lübnan'dan İsrail'deki hedeflere saldırıyor, İsrail de FKÖ mevzilerini ateş altına alıyordu. Bu durum 1970'ten 1980'li yılların başlarına kadar on yıl sürdü.

1978 yılında yapılan Camp David Antlaşması'nın Lübnan'a barış getirmeye pek etkisi olmadı. Hatta Mısır'ın içinde bile bu antlaşmaya tepki gösterenler çıktı. Dışişleri Bakanı Muhammed İbrahim Kamil görevinden istifa etti. O ülkede sorun Filistin meselesinden ibaret değildi. Çeşitli dinlere ve mezheplere mensup milis güçleri arasında çok köklü ihtilaflar vardı ve bu ihtilafların yarattığı ortamda terör eylemlerini önlemek mümkün olamıyordu.

Filistinliler, Lübnan'da İsrail'in desteklediği Hıristiyan Falanjistlerin Kataeb Partisi'nin boy hedefi haline gelmişti. İsrail de Filistin örgütlerini tasfiye etmek için Lübnan'ı işgal etmeye kararlıydı. Bunun için İsrail'e bir bahane gerekiyordu.

O günlerde Londra'daki İsrail Büyükelçisi Shlomo Argov'u öldürme girişimi oldu. Aslında dönemin tarihçilerine göre Londra büyükelçisini öldürme girişimi FKÖ'nün değil, Arafat'ın hasmı olarak bilinen Ebu Nidal'in yürüttüğü bir eylemdi. Hatta FKÖ bu öldürme girişimini kınamıştı. Eylemi düzenleyen kim olursa olsun, bu olay İsrail'in beklediği bahaneyi oluşturmuştu. 6 Haziran 1982'de İsrail ordusu Lübnan'ı işgal etti. Oysa Birleşmiş Milletler Barış Gücü ile Amerika Birleşik Devletleri, İsrail'in Lübnan'ı işgalini haklı gösterecek bir neden bulunmadığını açıklamıştı. Ancak İsrail kararını vermişti ve kimseyi dinleyecek hali yoktu. Bu işgalin esas amacı, FKÖ'nün Lübnan'dan çekilmesini sağlamaktı.

Öyle anlaşılıyor ki, Enver Sedat'ın öldürülmesinden sonra İsrail Mısır'la varılan antlaşmaları da, yaratılan barış ortamını da artık pek önemsemiyor, hedeflerine silah zoruyla ulaşma yöntemini yeniden tek çıkar yol olarak görüyordu. Lübnan'da İsraillilerle Filistinliler arasındaki çatışmalar 21 Ağustos 1982'ye kadar sürdü. Bu tarihte, Amerika'nın aracılığıyla bir ateşkes sağlandı. Buna göre Filistinli savaşçılar Batı ülkelerinin gözetiminde Lübnan'ı terk edecek ve FKÖ'nün karargâhı Tunus'a taşınacak, buna karşılık mülteci kamplarında bulunan Filistinli sivillerin güvenliği sağlanacaktı.

FKÖ Lübnan'ı terk etti, ama ateşkes antlaşmasının ikinci koşulu, yani kamplarda yaşayan Filistinlilerin güvenliğinin sağlanması gerçekleştirilemedi. İşte en büyük felaket Filistinlilerin çekilmesinden birkaç gün sonra yaşandı.

Lübnan Cumhurbaşkanlığına seçilen Beşir Cemayel, 14 eylülde karargâhına yapılan bombalı bir saldırı sonucunda öldürüldü. Habib Tanious Şartuni adlı bir Lübnanlı Hıristiyan bu saldırıyı üstlendi. Şartuni'nin Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin üyesi olduğu anlaşıldı. Lübnanlı ve Filistinli Müslümanlar bu cinayetle ilgilerinin olmadığını açıkladılar. Ona rağmen, bu cinayet Falanjistlerin intikam duygularıyla Filistinlilere saldırmasına yol açtı. Hedefleri Filistinli sivil göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Sabra ve Şatilla kamplarıydı. İsrail birlikleri bu kampların giriş ve çıkışlarını denetim altına aldı. Ancak kampa doğrudan doğruya müdahale etmeyi uygun görmedi. Bu "görev"i Falanj örgütü üstlenecekti. 16 Eylül 1982'de başlayan ve iki gün süren katliamda, Falanj militanları kadın-çocuk ayırımı gözetmeden kampta bulunan tüm Filistinlilere ateş açtı. Bu saldırı sonucunda öldürülen Filistinlilerin sayısı binlerle ölçülüyor. Filistin Kızılayı, öldürülenlerin sayısını 2.000 olarak veriyor. Bu sayıyı 3.500 olarak tahmin edenler de var.

1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Araştırma Komisyonu'nun ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun o zamanki Başkanı Seán MacBride, bu saldırıdan İsrail'in sorumlu olduğunu açıkladı. BM Komisyonu bu kamplarda yapılan katliamın bir soykırım sayılabileceği sonucuna vardı. Amerika Birleşik Devletleri sözcüleri de bunun bir katliam olduğunu belirttiler.(220)

Aynı yıl İsrail hükümeti, Kahan Komisyonu adıyla bir araştırma kurulu oluşturdu. Bu kurul da, İsrail askerlerinin bir katliamın gerçekleşmekte olduğunu bildirdikleri halde bunu durdurmak için ciddi çaba göstermediklerini belirtti ve İsrail'in bu katliamdan dolaylı olarak kusurlu olduğunu kaydederek, Savunma Bakanı Ariel Şaron'u şahsen sorumlu tuttu.

Şaron bir süre direndikten sonra savunma bakanlığı görevin-

(220) Hirst, David, *Beware of Small States*, Nation Books, 2010, s. 153.

den istifa etmek zorunda kaldı, ancak "sandalyesiz bakan" sıfatıyla hükümette kalmaya devam etti. Birkaç yıl sonra da yeniden itibar kazandı ve başbakanlığa getirildi. Öyle anlaşılıyor ki, İsrail Sabra ve Şatilla kamplarında yaşanan katliamın sorumluluğunu taşımak Ariel Şaron'un yargılanıp cezalandırılmasına yol açmamış, hatta ülkenin en yüksek icra makamının başına getirilmesine de engel sayılmamıştı.

Sabra ve Şatilla katliamları, Ortadoğu'da terör eylemlerinin yegâne sorumlusunun Filistinliler olduğu inancının da ne kadar yanlış ve yanıltıcı olduğunu ortaya koydu. Bölgede tek bir eylemde en çok sayıda insanın katledildiği saldırılardan biri, Lübnan'daki Hıristiyan Falanjistleri tarafından gerçekleştirilen Sabra ve Şatilla katliamlarıdır.

Dünyada büyük yankılar yapan bu katliamdan bir süre sonra, 1983 yılının ağustos ayında, İsrail askerlerini Lübnan'ın büyük bir bölümünden geri çekti. Sadece İsrail sınırına yakın bölgelerde bir miktar asker konuşlandırmaya devam etti.

Lübnan'dan çekilen Filistin Kurtuluş Örgütü karargâhını Tunus'ta kurmuştu. Arafat'ın diplomasi yöntemiyle çözüm arama girişimleri İsrail'i pek etkilemiş görünmüyordu. Şimdi İsrail'in hedefi Arafat'ı öldürmek ve bu karargâhı etkisiz hale getirmekti. Bu amaçla İsrail Hava Kuvvetleri, 1 Ekim 1985 tarihinde Tunus'taki bu karargâha yönelik bir hava operasyonu yaptı. "Tahta Bacak Operasyonu" denilen bu hava saldırısında 60 kişi öldü. Arafat karargâhta olmadığı için kurtuldu.

İslami Terör Örgütlerinin Ortaya Çıkması ve Filistin Örgütleri Arasındaki Çatışmalar

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bağımsız bir devlet kurmak için 1964 yılından beri sürdürdüğü mücadelede karşısına çıkan zorluklar sadece İsrail'den kaynaklanmıyordu.

FKÖ'nün iç sorunları PFLP gibi aşırı radikal terör gruplarından ibaret de değildi. Zaman içinde bu gruplar ikinci planda kalacak, onların yerini FKÖ'yü çok daha zor durumda bırakacak ve bazen varlığını dahi tehdit edebilecek bir nitelik kazanacak olan çok daha tehlikeli örgütler alacaktı.

Yıllar boyunca sürdürülen terör eylemlerinden de diplomatik girişimlerden de elle tutulur bir sonuç alınamamıştı. Üstelik FKÖ'nün ideolojik sorunları da vardı. Bu örgüt genel olarak laikliği benimserken, Filistinlilerin bir bölümü din ağırlıklı bir yapılanmaya gitme eğilimindeydi.

Aslında terör eylemlerine de başvurarak hedefine ulaşmak ve bölgeye hâkim olmak isteyen ilk örgüt, 1928 yılında Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler olmuştu.

Daha yakın tarihlerde, 1979 yılında Filistin İslami Cihat Örgütü adında bir örgüt de aynı amaçla kurulmuştu. Onlar Humeyni'nin İran'da gerçekleştirdiği İslam devriminin etkisi altında kalarak, böyle bir devrimi Filistin'de hayata geçirmek istiyorlardı. Gazze'de yaşanan beklenmedik bazı gelişmeler Filistin sorununda bir kırılma noktası oluşturdu. Diplomatik girişimlerin yerini bir süre için yeni bir şiddet dalgası aldı.

Filistin'de Yeni Bir Dönem: İntifada

İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne ait bir aracın, 8 Aralık 1987 tarihinde Gazzelileri taşıyan bir araca çarparak 4 kişinin ölümüne yol açması büyük bir yangını ateşleyen kıvılcım oldu ve Birinci İntifada denilen bir Filistin ayaklanmasının yolunu açtı. Farklı eğilimdeki Filistinliler, Birleşmiş Ulusal Ayaklanma Liderliği (UNLU) adı altında bir örgütlenmeye gittiler. Bu örgütün hedefi İsrail'e karşı gerçekleştirilecek şiddet eylemlerini yönlendirmekti.

O sıralarda Arafat Tunus'ta bulunuyordu. Gene de UNLU'nun liderliğini üstlenmeyi başardı.

İsrail güvenlik kuvvetlerinin her türlü ölçüyü aşan baskılarına karşı büyük bir halk ayaklanmasının başlaması için bir bahane yeterliydi. Gazze'den başlayan ayaklanmalar Batı Şeria'ya yayıldı. Genel grevler, sivil itaatsizlik eylemleri, İsrail ürünlerine boykot kampanyaları yapıldı. İşte bu ortamda Şeyh Ahmed Yasin adlı bir dini lider, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Filistin'deki bir uzantısı olarak faaliyet göstermek üzere Hamas örgütünü kurdu.

1988'de Hamas'ın Filistin'de silahlı İslami bir güç odağı olarak ortaya çıkması, zaman içinde yalnız Filistin'de, hatta Ortadoğu'da de-

ğil, Cezayir'den Afganistan'a ve bazı Afrika ülkelerine uzanan bir coğrafyada İslamiyet'i bayrak yapan terör örgütlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Hizbullah, FİS, El-Kaide, El-Nusra, Boko Haram ve IŞİD gibi din bayrağı altında şiddet eylemleri yapmaya kalkışan terör örgütleri, dünyanın pek çok bölgesinden gelen katılımcılarla bölge ve dünya barışı için ciddi bir tehdit haline geldiler.

Hamas, Filistin'de diplomasi yoluyla çözüm aranmasına karşı çıkıyor ve cihat ilan ederek, şiddet ve terör uygulayarak İsrail'i ortadan kaldırabileceğine inanıyordu. Aslında FKÖ'nün de yöntemleri arasında şiddet ve terör vardı, ama onlar diplomatik bir çözüme ulaşılması karşılığında bu yöntemlerinden vazgeçebileceklerinin işaretini veriyorlardı.

Gerçi FKÖ'nün belkemiğini oluşturan Arafat'ın liderliğindeki El-Fetih örgütü, 1965 yılında başladığı terör eylemlerini daha sonraki yıllarda artırarak sürdürmüş, 1966 yılında İsrail'deki hedeflere karşı 41 eylem düzenlemişti. 1967 yılının sadece ilk altı ayındaki eylemlerin sayısı 37 olmuştu. Arafat 1969 yılında yaptığı bir konuşmada, "Amacımız anavatanı gerekli olan tüm yollara başvurarak kurtarmaktır," diyordu.(221) Bu sözler terör eylemlerinin sürdürüleceği anlamına da geliyordu, terörden başka yollara kapının açık olacağı şeklinde de yorumlanabilirdi.

1974 yılında Rabat'ta toplanan Arap ülkeleri zirvesinde, Arafat ve FKÖ "Filistin halkının tek temsilcisi" olarak tanınmış ve desteklenmişti. Böylelikle Arap ülkeleri de bu örgütün gerçekleştirdiği terör eylemlerini benimsemiş olmuyorlar mıydı? FKÖ'nün eylemleri devlet destekli terör sayılmayacak mıydı?

Kimsenin işin bu yönünü düşünecek hali yoktu, çünkü büyük devletler İsrail'e güçlü bir siyasi destek veriyorlardı. Onlara rağmen siyasi bir çözüm bulunamazdı. Gene büyük devletlerin desteğiyle İsrail önemli bir askeri güç olmuştu. 1948'den beri yapılan savaşlarda Arap ülkeleri İsrail'e karşı başarılı olamamışlar ve ileride de başarılı olabilecekleri umudunu yitirmişlerdi. Onlar için geriye tek yol ka-

(221) Schanzer, Jonathan, *HAMAS vs. FATAH*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, s. 18-19.

lıyordu: İsrail'i terör yoluyla yıpratmak ve Arapların istediği doğrultuda bir çözüme razı etmek.

Bu yöntem insani açıdan savunulabilir miydi? İsrail'in uzlaşmaz politikalarının bedelini masum insanlara ödetmek doğru bir yol sayılabilir miydi? Öyle anlaşılıyor ki, o sıralarda Arap ülkeleri de Filistinliler de bu yöntemi benimsemişlerdi. Kaldı ki, İsrail devleti de Yahudi terör örgütlerinin eylemi sonucunda kurulmamış mıydı? Araplar herhalde böyle düşünüyorlardı. Bu yöntemin daha sonraki yıllarda Ortadoğu'yu da dünyanın başka bölgelerini de bir barut fıçısına, bir kan gölüne çevireceği ve yüz binlerce masum insanın hayatına mal olacağı tahmin edilemiyordu. Terör bir bulaşıcı hastalık gibiydi ve bu hastalık Ortadoğu'da önce Yahudilere, sonra da Araplara bulaşmıştı.

Arap ülkelerinin Filistin halkının tek temsilcisi saydıkları FKÖ, İsrail gibi askeri açıdan güçlü bir hasımla mücadele edecekti. Peki, bu mücadelenin kaynakları nereden gelecekti?

Filistin Kurtuluş Örgütü, terörün yoğunlaştığı 1980'li yıllarda dış destekler sayesinde büyük bir mali güce ulaşmıştı. İngiliz gazeteci James Adams, FKÖ'nün o zamanki toplam mali gücünü 5 milyar dolar ve yıllık gelirini de 1 milyar dolar olarak hesap ediyor. 1990 yılında FKÖ'nün mali gücünün 8-14 milyara yükseldiğine dair tahminler yapıldı. Bu o tarihlerde, Ürdün, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerin gayrisafi milli hasılalarından daha büyük bir servetti.[222] Bu büyük para imparatorluğunun merkezinin Şam olduğu iddia ediliyordu. Eğer böyleyse, kuşkusuz o tarihlerde Suriye de bu para akışından önemli bir avantaj sağlıyordu. Filistin Ulusal Fonu bu gelirleri çeşitli ülkelerdeki kişiler veya kuruluşlar aracılığıyla değerlendiriyor, yatırımlar yapıyor ve kaynaklarını daha da geliştiriyordu. Paralar İsviçre, Federal Almanya, Meksika ve Cayman adalarındaki bankalar vasıtasıyla işletiliyordu. İddialara göre, Ürdün'de FKÖ'nün denetimindeki Arab Bank Ltd., paraların bir bölümünü Avrupa piyasalarında ve Amerika'daki Wall Street'te değerlendiriyordu. FKÖ'nün toplam gelirlerinin yüzde 20'si bu kaynaklardan sağlanıyordu.

(222) Napoleoni, Loretta, *L'État Islamique*, Calmann-Lévy, Paris, 2015, s. 27.

Lihtenştayn ve Lüksemburg'daki bazı şirketler FKÖ'nün paralarını üçüncü dünya ülkelerindeki yatırımlara yönlendiriyorlar, Arap Ekonomi ve Kalkınma Bankası ile Arap-Afrika Bankası bu işe aracılık yapıyordu. FKÖ Sudan'da, Somali'de, Uganda'da ve Gine'de süt ürünleri üreten, tavukçuluk ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan firmalara sahip bulunuyordu. Bazı Afrika ülkelerinin hava alanlarında gümrüksüz satış mağazaları işletiyordu. FKÖ, ayrıca devrim vergileri adı altında para topluyordu. Özetle, FKÖ adı konulmamış bir devlet veya uluslararası şirket konumundaydı. Filistin yönetimine yönelik yolsuzluk iddiaları da yaygındı. Tüm bu iddialar doğru muydu? Yoksa bunların hiç değilse bir bölümü FKÖ'nün bölge halkı üzerindeki itibarını sarsmak için mi üretilmişti? Peki, bu kadar büyük kazançlar elde edilirken Filistinliler niçin bu kadar fakirdi? İşsizlik niçin bu kadar yüksekti? Yoksa bu paraların çoğu, bağış olarak sağlanamayan silahların alımına mı gidiyordu? İşte Filistin'de silahlı mücadele devam ederken bir taraftan da bu sorulara cevap aranıyordu.

FKÖ'nün özellikleri bunlardı. FKÖ'nün karşısındaki Hamas ise, aynı yıl yayınlanan tüzüğünde Müslüman Kardeşler Örgütü'nün bir uzantısı olduğunu açıkça belirtiyordu. Şimdi genellikle laik görüşleri savunan FKÖ'nün yanı sıra radikal dinci çizgideki bir Filistin örgütü daha ortaya çıkmış bulunuyordu ve bu iki örgüt zaman zaman birbirleriyle çatışma noktasına gelecek ve Filistin'deki gelişmeleri bu iki örgüt arasındaki çekişmeler yönlendirecekti.

Bu çekişmelerde FKÖ'nün bir farklılık yaratabilmesi Hamas'ın yapamadığını yapmak olacaktı. O da, gerektiğinde diplomasi yolunu ön plana çıkartmaktı. Arafat işte bunu yaptı ve FKÖ'nün Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 181 sayılı kararını tanıdığını ilan etti. Bu, örtülü biçimde de olsa, İsrail'in varlığını kabul etmek anlamına geliyordu. Çünkü bu karar Filistin'in birer bağımsız Yahudi ve Arap devleti kurularak bölünmesini ve Kudüs için özel bir statü benimsenmesini öngörüyordu. Amerika ve İsrail, Arafat'ın bu yeni yaklaşımını İntifada'yı bitirecek ve barışın yolunu açacak bir fırsat gibi gördüler. Hamas'ın yayınladığı tüzük ise bunun tam aksi görüşleri savunuyordu. Buna göre İsrail devleti ortadan kaldırılmalı ve

Filistin'de şeriat yasalarına göre çalışacak bir İslam devleti kurulmalıydı.[223]

31 Temmuz 1988'de Ürdün Kralı Hüseyin, Batı Şeria bölgesi üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini ilan etti. Ürdün bu bölgeyi 1948 yılındaki Arap-İsrail Savaşı sırasında eline geçirmiş ve 1967 yılına kadar elinde tutmuştu. Daha sonra da bu bölge üzerinde hak sahibi olduğunu her vesileyle ortaya koymuştu.

Diplomatik hamleler birbirini izliyordu. Arafat, 12 Kasım 1988'de Cezayir'de düzenlenen Filistin Ulusal Konseyi toplantısında Filistin'in bağımsızlığını ilan etti ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı kararı ve 22 Ekim 1973 tarihli 338 sayılı kararları çerçevesinde BM'nin çatısı altında bir barış konferansı toplanmasını önerdi. 242 sayılı kararın özünde "toprak karşılığında barış sağlanması" vardı. Kararda, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesi öngörülüyordu. 338 sayılı karar ise derhal ateşkes yapılmasını istiyordu. Yani Arafat İsrail'in 1948 sınırları içinde bağımsız bir devlet olmasını kabul ediyor, ancak ondan sonra işgal ettiği topraklardan çekilmesini istiyordu. Bu iki kararda bunlar öngörülüyordu. Arafat'ın bu sözleri dünyada olumlu bir hava yarattı. İki hafta içinde 55 ülke Filistin'in bağımsızlığını tanıdı.[224]

Bu Filistinliler açısından çok önemli bir adımdı. Acaba FKÖ artık terör eylemlerinden tamamen vazgeçerek diplomasi yoluyla mı sonuca gitmeye çalışacaktı? Maalesef bunun pek öyle olmayacağı kısa zamanda anlaşılacaktı. Çünkü Hamas ve başka radikal örgütler Arafat'ın bu yeni çizgisini benimsemeyecek ve terör yoluyla çözüme ulaşma hedeflerini sürdüreceklerdi. Hamas 1989 yılından itibaren terör eylemlerini artırarak sürdürecek, bir yandan da fiilen işgal ettiği Gazze topraklarında adım adım bir İslam devleti kurulmasının koşullarını yaratacaktı.

Hamas nasıl bir ortamda gelişme olanağı bulmuştu? Bu örgütün kurulduğu Gazze bölgesinin bazı özellikleri, son yıllarda orada yaşananların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

---

(223) Schanzer, *a.g.e.*, s. 23-27.
(224) Schanzer, *a.g.e.*, s. 28.

1948 ve 1967 savaşlarından sonra mülteci durumuna düşen Filistinlilerin yüzde 34'ü Gazze'ye yerleşmişti.

Gazze'de yaşayanların yüzde 40'ı fakirlik sınırı sayılan, yılda 650 dolardan daha az para kazanıyordu. 2007 yılının sonunda bu oran daha da düştü. Artık Gazze'deki halkın yüzde 75'i fakirlik sınırının altında yaşıyordu. Bu oran Batı Şeria'ya nazaran dört kat daha kötüydü. İkinci İntifada başladığında Gazze'de işsizlik oranı yüzde 22'ydi. Batı Şeria'da ise yüzde 9'du.

Terör eylemlerinin artması üzerine İsrail, 28 Eylül 1989 tarihinde Hamas'ın yasadışı bir örgüt olduğunu ilan etti. Uluslararası alanda birçok ülke ve kuruluş da Hamas'ı terör örgütleri listesine aldı. Avustralya, Kanada, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ile İsrail ve Avrupa Birliği bunlar arasındaydı. Buna karşılık Hamas'ı destekleyenler de vardı. Bunların başında İran geliyordu. İran, 16 Kasım 1989'da Hamas'la bir işbirliği anlaşması yaptı ve 1988 ile 1994 yılları arasında Hamas'a 100 milyon dolardan fazla yardımda bulundu.

Hamas 1991 yılında, adını 1930'lu yıllardaki ünlü Filistin direnişçisinden alan İzzeddin el-Kassam Tugayları'nı kurdu. Bu birlikler Hamas'ın askeri kanadını oluşturacak ve çeşitli terör eylemlerinde bulunacaktı. Hamas teröre öncelik tanırken, FKÖ 29 Ekim 1991 tarihinde, İsrail ve Arap ülkeleri arasında Madrid'te düzenlenen barış görüşmelerine Ürdün delegasyonunun çatısı altında katılıyordu. Bu süreç, barış için bir umut sayılan Oslo sürecine götürecek yolun başlangıcı olmuştu. Filistinlilerin çoğunluğu Arafat'ın politikalarını destekliyordu. Hamas'ın terör eylemlerine devam politikasını destekleyenlerin oranı ise, kamuoyu yoklamalarına göre yüzde 15'te kalmıştı.

Diplomatik girişimler 1993 yılında dünyada iyimserlik havası yarattı. Yaser Arafat ile İsrail Başbakanı İzak Rabin, 13 Eylül 1993 tarihinde Batı Şeria ve Gazze'de Filistinlilere otonom bir yönetim hakkı tanıyan İlkeler Bildirgesi'ni imzaladılar. Oslo I olarak adlandırılan bu bildirinin hayata geçirilmesi sonucunda, 1994 yılında o topraklarda bir Filistin yönetimi oluşturuldu. Bu yönetimin ağırlığını FKÖ ve onun en güçlü unsuru olan El-Fetih örgütü üstlenmişti. Ancak bu yeni düzenin sorunsuz işlemeyeceği daha ilk günden belli olmuştu.

Hamas örgütü, bu görüşmelere de İlkeler Bildirgesi'ne de karşı olduğunu açıkladı.

Hamas giderek daha tehlikeli bir örgüt haline gelmişti. Bu örgütün Oslo Antlaşması'na karşı gösterdiği tepki ve yapabileceği eylemler bu süreci tahrip edici sonuçlar doğurabilirdi. Hamas gücünü nereden alıyordu? Mısır istihbarat kaynaklarına göre İran 3.000 Hamas mensubunu eğitmişti. 1991 yılının ekim ayında İran'da Hamas ve Hizbullah'ın da katıldığı bir toplantı yapılmış ve Madrid'te düzenlenen barış konferansının sonuçsuz kalması için çaba sarf edilmesi kararlaştırılmıştı.(225)

Hamas'ın barış karşıtı tutumu sözde kalmıyordu. 1994 yılında, İsrail'in kuzeyindeki Afula kasabasında bir canlı bomba bir otobüsün yanında kendini havaya uçurmuş ve 8 kişinin ölümüne yol açmıştı.

Gene de Hamas'ın bu engellemeleri, dünya kamuoyunun Arafat'ın barış girişimlerine verdiği desteği gölgelemeye yetmiyordu. Hatta 14 Ekim 1994 tarihinde İsrail Başbakanı İzak Rabin ve Dışişleri Bakanı Şimon Peres'le birlikte Yaser Arafat'a da Nobel Barış Ödülü verildi. Ancak ondan beş gün sonra Hamas'a bağlı bir canlı bomba, Tel Aviv'deki bir otobüste 22 İsrailliyi havaya uçurdu. Bu intihar saldırıları daha sonraki günlerde ve haftalarda da devam etti.(226) Terör eylemleriyle siyasi çözüm girişimleri ardı ardına geliyordu. Ekim 1994'te İsrail'le Ürdün bir barış antlaşması imzaladılar.

Bu arada Filistinli örgütler terör eylemlerini sürdürürken, İsrailliilerin de Filistinlilere yönelik saldırıları devam ediyordu. 25 Şubat 1994'te Amerikan asıllı İsrailli Baruch Goldstein, İbrahim Camisi'nde ibadet etmekte olan 29 Filistinliyi öldürdü, 125'ini de yaraladı. El-Halil Katliamı olarak anılan bu saldırı Filistin'de büyük tepkiye neden oldu. Radikal eğilimli bazı İsraillilerin saldırıları sadece Filistinlilere yönelik değildi. 4 Kasım 1995 tarihinde Başbakan İzak Rabin, Ortadoğu Barış Planı'nı imzaladığı için aşırı sağcı bir Yahudi tarafından öldürüldü.

Filistin yönetimi 20 Ocak 1996 tarihinde ilk genel seçimlerini ger-

(225) Schanzer, *a,g,e.*, s. 38.
(226) Schanzer, *a.g.e.*, s. 26, 39-43.

çekleştirdi. Filistinliler bağımsız bir devlet kurmanın ilk adımının demokratik seçimlerden geçtiğini anlamışlardı. Hamas bu seçimleri boykot etti.

Amerika barış sürecinin tehlikeye atılmasını istemiyordu. Başkan Clinton, 13 Mart 1996 tarihinde Mısır'ın Şarm el-Şeyh kentinde Batı ülkelerinin ve Arap devletlerinin başkanlarını bir zirve toplantısına davet etti. Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi, o zirve toplantısında Türkiye'yi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel temsil etti. Ben de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak kendisine refakat ettim. Ancak daha başlangıcından itibaren bazı Arap ülkelerinin zirveyi boykot etmeleri, katılanlar arasından da tam bir görüş birliğinin ortaya çıkmaması, terörle mücadelede uluslararası işbirliğinin kolay olmayacağını göstermişti.

İsrail'in o koşullardaki öncelikli hedefi Hamas'ı etkisiz kılmaktı. Hatta bu amaçla Hamas'ın Ürdün'de bulunan Siyasi Komitesi Başkanı Halid Meşal'ı zehirleyerek öldürmeye teşebbüs ettiler. İsrail servislerinin bu girişiminin arkasında o dönemin siyasi liderlerinin bulunduğu anlaşılıyor. Sonunda Amerika'nın baskısıyla İsrail, Meşal'a verilen zehrin panzehirini vererek kurtarılmasına yardımcı oldu.

Hamas, başta Mısır olmak üzere birçok Arap ülkesinde itibar kaybediyordu. Ürdün Kralı Hüseyin'in ölümü üzerine onun yerine geçen Kral II. Abdullah'ın ilk işi, Hamas'ı Ürdün topraklarından çıkartmak oldu. Kral, yalnız Hamas'ın eylemlerinden değil, diğer aşırı İslamcı akımların Ürdün'de destek bulmasından da rahatsızlık duyuyordu. Nitekim o sıralarda, Müslüman Kardeşler'in cephe örgütü konumundaki İslami Hareket Cephesi (IAF) Ürdün halkı üzerinde etkili olmaya başlamıştı.

Bu arada barış sürecinin kolay işlemeyeceği her gün biraz daha anlaşılıyordu. Arafat, Kudüs'ün geleceği ve Filistinli göçmenlerin topraklarına geri dönmeleri gibi konularda İsrail'le görüş birliğine varamayacaklarını anlamıştı. İsrail yalnız teröristleri değil, onların ailelerini de hedef alıyordu. İsrail, teröristlerin ailelerine ait olduğu düşünülen 1.882 evi de tahrip etti, Filistin topraklarındaki 112.000 ağacı sökerek hıncını doğadan da alabileceğini gösterdi. Filistinlilere karşı askeri önlemlerin yanı sıra ekonomik önlemlere de başvurmaya baş-

lamıştı. 1989 yılının mayıs ayından itibaren, Filistin'de üretilen ürünlerin ithalini durdurdu. Hamas da eylemlerini sürdürüyordu. 1996 yılının mart ayındaki bir intihar bombacısının eylemi sonucunda 57 İsrailli öldü.(227)

Yeni seçilen Başkan Bill Clinton, 1998 yılının ekim ayında gene Maryland'ın Wye River Plantation bölgesinde bir barış zirvesi düzenledi. O zirvede Arafat'la İsrail Başbakanı Netanyahu bir memorandum imzaladılar. Ancak Netanyahu'nun o sıradaki başbakanlığı uzun sürmeyecekti. Kısa süre sonra bu görevi Ehud Barak'a devretti. O sırada Hamas İsrail hedeflerine yönelik eylemlerini yeniden yoğunlaştırdı. Bazı İsrailli liderler de Filistinlileri tahrik edecek davranışlarda bulunuyorlardı. 20 Temmuz 2000 tarihinde İsrail Başbakanı Ehud Barak ile Arafat, ABD Başkanı Bill Clinton'ın daveti üzerine yeniden Camp David'te bir araya geldiler. Ancak orada bir uzlaşmaya varılamadı.

28 Eylül 2000 tarihinde Likud Partisi liderlerinden Ariel Şaron Kudüs'te Mescidi Aksa'yı ziyaret etti. Bunu protesto eden Filistinliler 2. İntifada'yı başlattı. Sharon bu olaydan birkaç ay sonra Likud Partisi'nin liderliğine seçildi ve başbakanlık görevini üstlendi. İlk aldığı karar Arafat'la müzakereyi reddetmek oldu. İsrail'in radikal liderleri her müzakerenin bir ölçüde de olsa taviz vermek sonucunu doğuracağını, büyük devletlerin İsrail'e bu yönde baskılar yapacağını biliyorlardı.

Müzakere yolu tıkanınca Arafat da diplomasi seçeneğinin bir sınırı olduğunu bir kere daha gördü. O da yeniden eyleme başvurma yolunu seçti. 2. İntifada o koşullarda hız kazandı. Bir yandan da El-Fetih ile Hamas arasındaki sürtüşme ve çatışmalar da gözle görülür hale gelmişti. 2000 yılının kasım ayında İslami örgütleri destekleyen 3.000 protestocu Filistin yönetiminin polisleriyle çatıştı.

1 Haziran 2001'de Hamas üyesi bir intihar eylemcisinin bir gece kulübüne saldırması sonucunda 21 İsrailli öldü, 100 kişi de yaralandı.

17 Ekim 2001 tarihinde İsrail Turizm Bakanı Rehavam Ze'evi, Kudüs'te Filistin Halk Kurtuluş Cephesi militanları tarafından öldürüldü.

---

(227) Schanzer, *a.g.e.*, s. 54.

2001 yılında başbakanlığa seçilen Likud Partisi lideri Ariel Şaron, Yaser Arafat'la müzakerelerde bulunmayı kabul etmedi. Diplomasi yolunun tıkanması terör eylemlerini yeniden artırdı.

Arafat 2002 yılının mart ayında Beyrut'ta yapılan Arap devleti zirve toplantısına da katılamadı. O toplantıda, İsrail'in 1967 yılından beri işgal ettiği topraklardan çekilmesi, başkenti Kudüs olan Filistin devletini tanıması ve 3 milyon 800 bin mültecinin evlerine dönüş olanağının sağlanması koşuluyla İsrail'le normal ilişkiler kurulabileceği kararlaştırıldı. Tabii bunlardan hiçbiri gerçekleşmedi. Bu talepleri İsrail'in kabul etmesi beklenmiyordu. Öyle de oldu.

2000 yılının eylülü ile 2003 yılının ağustosu arasındaki dönemde yaşanan şiddetli çatışmalarda İsrail askerlerinin ağır saldırıları sonucunda 2.647 Filistinli öldürüldü ve 36.448 Filistinli yaralandı. Ölen ve yararlananların arasında çocuk yaştaki birçok Filistinli de bulunuyordu.

O sırada Filistin yönetimi büyük bir mali buhran içine girdi. Barış süreci sırasında 600 milyon dolara ulaşan yıllık gelir, 2. İntifada sırasında 27 milyon dolara düştü. Bu arada yönetimin üst kademelerinde yolsuzluk yapıldığı söylentileri gene yaygınlaştı.[228]

Ariel Şaron aşırı güç kullanarak Filistin saldırılarını önlemeye çalıştı. FKÖ'nün merkezi olan Ramallah'a asker gönderdi. Bu örgütün karargâhını topa tuttu. Arafat bölgeden çıkamadı.

29 mart tarihinde İsrail büyük bir askeri operasyona kalkıştı ve Batı Şeria ile İsrail arasında bir ayırıcı duvar inşa etmeye başladı. Ancak Uluslararası Adalet Divanı "ayırıcı duvar"ın hukuka aykırı olduğu kararına vardı ve yıkılmasını istedi.

2002 yılında yeni bir barış umudu doğdu ve Amerika, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Rusya'dan oluşan ve Kuartet denilen grup yeni bir barış önerisiyle ortaya çıktı. Barış için Yol Haritası diye isimlendirilen bu girişim, Filistin'in fiilen bir devlet niteliği kazanmasını ve bu devletin sınırlarının 2005 yılına kadar saptanmasını öngörüyordu. Ancak bunun bir koşulu vardı. Filistin tarafından gelen terör eylemleri durdurulacaktı. Arafat bu önerileri olumlu karşıladı. El-

(228) Schanzer, *a.g.e.*, s. 58-68.

Fetih örgütü Hamas'tan da eylemlerini üç ay için durdurmasını istedi. Mısır da 2002 yılının kasım ayında Hamas'a benzeri bir girişimde bulundu. Ne yazık ki bu girişimler de sonuç vermedi. Tam tersine, Hamas yeni terör eylemleri gerçekleştirdi. 21 kasımda Kudüs'teki bir otobüse bombalı saldırı düzenleyerek 11 İsraillinin ölümüne sebep oldu.[229] El-Fetih de El-Aksa Şehitleri Tugayları adı altında bir örgütlenmeye gitti. Bu defa İslami unsuru da ön plana çıkartmaya başladı. Belki de Hamas'la ancak böyle yarışabileceğini düşünmüştü. 2002 yılına kadar bu tugaylar birçok terör eylemini üstlendi.

İsrail, Hamas'ın barış sürecine katılmayacağını anlamıştı. Hamas liderlerine yönelik nokta saldırılarına başladı. Bu saldırılardan birinde, 22 Mart 2004 tarihinde Hamas lideri Şeyh Ahmet Yasin öldürüldü. Onun yerine geçen Abdülaziz el-Rantisi de bir ay sonra gene İsrail askerleri tarafından öldürüldü. Bu arada, Gazze'den Mısır'ın Sina bölgesine açılan ve Gazze'nin silah dahil her türlü ihtiyacını karşılayan tünellerden yetmiş kadarı İsrail tarafından tahrip edildi.

Yaser Arafat 2004 yılı içinde hastalandı. Fransa'ya giderek orada bir hastanede tedavi olmaya başladı. Ancak bir süre sonra, 2004 yılının kasım ayında kuşkulu biçimde öldü. Ölümündeki esrar perdesi tam aydınlanamadı. Zehirlendiği yolunda kuvvetli iddialar ortaya atıldı. Onun yerine Mahmud Abbas, Filistin Ulusal Yönetimi Devlet Başkanlığı'na seçildi.

İsrail Gazze'yi daha fazla elinde tutamayacağını anlamıştı. Bu bölgeyi 2005 yılının eylül ayında boşalttı. Bu, İsrail siyasi çevrelerinde ve kamuoyunda tartışmalara yol açtı. Likud Partisi'nin lideri Netanyahu Gazze'den çekilmenin İsrail için bir yenilgi, Hamas için bir zafer olduğunu ilan etti.

İsrail'in Gazze'den çekilmesi Hamas'ın saldırılarını durdurmasına yetmedi. Hamas, 2005 ile 2007 yılları arasında o bölgeden İsrail yerleşim merkezlerine yönelik 1.500 roket saldırısında bulundu. Bu saldırılarda ölen İsraillilerin sayısı çok olmadı ama sivil halk korkuya kapıldı.[230]

(229) Schanzer, *a.g.e.*, s. 73.
(230) Schanzer, *a.g.e.*, s. 89.

Arafat'ın görevini üstlenen Mahmud Abbas ne yapacaktı? Mücadele yolunu mu yoksa diplomasi yolunu mu seçecekti? Öncelikle barış ve diplomasi yolu denenmeli, Filistin'in demokratik bir devlet olma yolunda adımlar atılmalı, seçimler yapılmalı ve böylece Filistinliler arasındaki çatışmalara son verilmeliydi.

Mahmud Abbas, Hamas'a bir süre için silahlı mücadeleyi durdurmasını önerdi. Hamas bu öneriyi kabul etti. Sonuçta 2006 yılında seçim yapılacaktı ve Hamas da bu defa seçimlere katılacaktı. Herkes seçimleri FKÖ'nün kazanmasını bekliyor, Hamas'a şans tanıyanlara pek rastlanmıyordu.

26 Ocak 2006 tarihinde yapılan seçimler büyük bir sürprizle sonuçlandı. Hamas Filistin parlamentosundaki 132 sandalyenin 76'sını kazanmıştı. Terörle bu kadar içli dışlı olan bir parti nasıl olmuştu da siyasi çözüme giden yollara açık kapı bırakan bir partiyi geride bırakmıştı? Bu, halkın siyaset yoluyla bir çözüm bulunabileceğine umudunu büyük ölçüde yitirdiği şeklinde anlaşılabilir miydi? Yoksa FKÖ büyük devletlerle işbirliği yaptığı, onların çözüm önerilerini benimsediği için mi cezalandırılmıştı? Üstelik Hamas'ın seçim bildirisinde, Filistin'de bir şeriat devletinin kurulacağı da açıkça ifade edilmekteydi. Halk buna rağmen Hamas'a oy vermişti.

Sebebi ne olursa olsun, halk Hamas'ı iktidar yapmıştı. Şimdi Filistin'i Hamas yönetecekti. Hiç değilse başlangıçta öyle zannediliyordu. Hamas lideri Haniye başbakan oldu, 29 martta hükümet oluşturuldu. Şimdi soru şuydu: Seçimlerde sadece 45 iskemle kazanan El-Fetih iktidarı devretmeye hazır mıydı? Başta Amerika olmak üzere, dünya ülkeleri Hamas hükümetini muhatap alacaklar mıydı? İktidar yumuşak bir geçişle Hamas'a devredilecek miydi? Bunu umut edenler yanıldıklarını kısa zamanda anlayacaklardı.

Hamas, seçim programında İsrail'i ortadan kaldırmaya yönelik politikalarında bir değişiklik olmayacağını açıkladı. ABD Başkanı George W. Bush da, "İsrail'i ortadan kaldırmayı amaçlayan bir partiyle işbirliği yapmayacaklarını" söyledi.

Hamas'ın seçim zaferinden kısa bir süre sonra Filistinliler arasında çatışmalar başladı. Eylül ayında Gazze şeridinde bu iki örgüt arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Kamu binalarına saldırılar düzenlen-

di. Seçimlerden sonraki 15 ay içinde Filistinliler arasındaki çatışmalarda 350 kişi öldü, 1.900 kişi yaralandı. El-Fetih'in destekleyicileri Gazze'deki parlamento binasına saldırdı. Hamas ise bir yandan El-Fetih'le çarpışırken, bir yandan da İsrail hedeflerine yönelik saldırılarını sürdürüyordu.

Bu durum devam edemezdi. Başbakan İsmail Haniye, ulusal birlik hükümetinin kurulması için hükümetten ayrılmayı kabul ettiğini açıklamıştı. Kasım ayında El-Fetih'le Hamas bir uzlaşmaya vardılar. Hükümeti her iki örgütün de dışında kalan bir kişi kurmalıydı. Bu kişi de Amerika'da eğitim gören Gazzeli akademisyen Muhammed Şebir olabilirdi.

Ancak bu uzlaşmadan bir ay sonra Gazze'de El-Fetih'le Hamas arasında çatışmalar yeniden başladı ve Hamas lideri İsmail Haniye'nin konvoyuna silahlı bir saldırı düzenlendi. Haniye bu saldırıdan kurtuldu.

Mahmud Abbas, yaşanan siyasi krizden çıkılması için yeni seçimlerin yapılmasını önerdi. Ancak bu gerçekleşmedi.

Bir yandan Amerika, AB, Rusya ve BM'den oluşan dörtlü grup, bir yandan da Arap ülkeleri Filistinlilerin ortak bir hükümet kurması için yoğun çaba harcıyorlardı. Sonunda 8 Şubat 2007 tarihinde Mekke'de Mahmud Abbas ile Hamas siyasi lideri Halid Meşal arasında uzlaşma sağlandı. Bir Filistin Milli Birlik hükümeti kurulacaktı. Bakanlar, Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın önünde yemin ettiler. İsrail bu hükümetle de görüşmeyi reddetti. Filistin konusunda öteden beri arabuluculuğa soyunmaya hazır olan Norveç ise yeni hükümeti tanıdı. Diğer ülkeler bekleyiş içindeydi. Aslında bu hükümet doğal koşullarda oluşturulmuş sayılamazdı. 132 milletvekilinden oluşan Filistin parlamentosunun 83 üyesi hükümeti onayladı. Üç üye hayır oyu verdi. Peki geri kalan üyeler neredeydi? Filistinli 41 milletvekili İsrailliler tarafından tutuklanmış bulunuyordu.

İsrail Hamas liderlerini bireysel olarak da hedef almıştı. Bu arada Hamas lideri Haniye de İsrail'in hedefleri arasındaydı. Haniye, mayıs 2007'de İsrail'in evine düzenlediği füze saldırısını da atlattı.

Milli Birlik hükümeti de uzun ömürlü olmayacaktı. Hamas 10 haziran tarihinde Gazze şeridinde yönetimi ele geçirmek için bir eylem baş-

lattı ve beş gün içinde bu bölgenin yönetimini fiilen devraldı. Mahmud Abbas 14 haziranda hükümeti feshettiğini açıkladı ve olağanüstü hal ilan etti. Şimdi geçiş dönemi için olağanüstü hal hükümeti kurulacaktı. Mahmud Abbas bu hükümeti kurma görevini Maliye Bakanı Selam Feyyad'a verdi: Yeni hükümette Hamas temsilcileri bulunmayacaktı. Onlar kendi yönetimlerini Gazze'de oluşturacaklardı.

Bu gelişmeler üzerine, Mısır da İsrail de Gazze'nin güney ve kuzey sınırlarını kapattılar. Artık Filistin hukuken de fiilen de, hatta ideolojik olarak da ikiye ayrılmıştı.

Hamas'ın Filistin hükümetinde yer almaması, ilgili ülkelerin yaklaşımlarını da etkiledi. Amerika, evvelce Filistin yönetimine karşı uyguladığı ambargolara son vermeyi kararlaştırdı ve Filistin yönetimine 435 milyon dolarlık yardımda bulunmayı vaat etti. İşin ilginç tarafı, İsrail'in de Filistin yönetimine askeri yardım yapmayı kabul etmesiydi. İsrailliler Ramallah'taki yönetime 25 zırhlı araçla, 1.000 tüfek ve bunların cephanesini vermeyi kabul etti. Şimdi sıra Batı Şeria'daki Hamas mensuplarının temizlenmesine gelmişti. 2007 yılının sonuna kadar 1.000 Hamas üyesi tutuklandı.(231)

Bu gelişmeler üzerine, bir süreden beri barış sürecinin geleceğinden umudunu kesen Amerikalılar yeni bir girişim başlattı. Başkan George W. Bush, 2007 yılının kasım ayında Maryland'ın Annapolis kentinde yeni bir barış konferansı düzenledi. Ancak o konferanstan da bir sonuç çıkmadı.

Hamas, Gazze'de İslami kurallara dayalı otoriter bir yönetim kurdu. Batı Şeria'da Mahmud Abbas'ın yönetimindeki Filistinliler ise, daha laik ve ulusal duygulara ağırlık veren bir rejimde yaşıyorlardı.

Gazze'de Hamas'ın oluşturduğu kamu yönetimi Batı Şeria'dakinden tamamen ayrıydı. 2006 seçimlerinde seçilen Hamas milletvekilleri toplantılarını Gazze'de yapıyor, bu toplantılara El-Fetih'ten seçilen parlamenterler katılmıyordu.

Mısır, Sina yarımadasıyla Gazze arasındaki sınırı kapalı tutuyordu. 2008 yılının ocak ayında Gazze'deki Filistinli protestocular ekonomik sıkıntılara daha fazla dayanamayarak sınırı deldiler. Mısır hü-

(231) Schanzer, *a.g.e.*, s. 123.

kümeti de, 12 gün süreyle Gazzelilerin oradan Mısır topraklarına geçerek alışveriş yapmalarına izin verdi. O süre içinde 750.000 Filistinli sınırı geçti. Sınır yeniden kapatılınca Gazzeli protestocular Mısırlı sınır muhafızlarını taşladı.

O sırada Mısır Devlet Başkanı olan Hüsnü Mübarek, Filistinli teröristlerin sınırdan Mısır topraklarına sızacağından ve Mısır'da terör eylemleri yapacağından kaygılanıyordu. Nitekim o 12 gün içinde Mısır'a geçenlerden 9.000'i geri dönmedi. Bunlardan bir bölümü terörist olabilir miydi? Belki de... O günlerde Mısır polisi intihar bombacısı olduğu anlaşılan bazı Filistinlileri tutukladı. Bunların Mısır'ın turistik bölgelerinde İsrailli turistlere saldırı hazırlığı içinde oldukları anlaşıldı.(232)

Gazze'de Hamas'ın yönetimi fiilen ele geçirmesinin başka sonuçları da oldu. El-Kaide gibi terör örgütleri Hamas'la yakın ilişki kurmaya başladılar. Kenya'da, Tunus'ta, Türkiye'de ve Fas'taki İsrail veya Yahudi hedeflerine yönelik El-Kaide saldırılarının arkasında bu işbirliğinin varlığından söz edenler var. Hamas lideri İsmail Haniye'nin, Tahran ziyaretinden sonra İran'ın Hamas'a 250 milyon dolarlık bir yardım vaadinde bulunduğu bildiriliyor. O zamanki ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice da, Kongre'de yaptığı bir konuşmada bu işbirliğinden kaygı duyduğunu açıkladı.(233)

Ortaya çıkan yeni koşullarda İsrail Gazze'ye yönelik saldırılarını yoğunlaştırdı. 28 Şubatla 3 Mart 2008 tarihleri arasındaki saldırılarda 117 Filistinli öldü ve 200 kişi de yaralandı. 800 ev tahrip edildi. İsrail'in Hamas'a yönelik tepkisi biliniyordu ama İsrail saldırılarından en büyük ıstırabı çeken masum Filistin halkı oluyordu.

Bu arada İsrail ileri teknolojik yöntemler kullanarak Filistin liderlerini şahsen hedef alıyordu. Hamas lideri Haniye böyle bir saldırıdan kurtulmuştu ama bütün Filistin liderleri o kadar şanslı değildi. 14 Nisan 2008 tarihinde Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi'nin askeri kanadının lideri İbrahim Abu İlba, böyle bir saldırı sonucunda hayatını kaybetti.

---

(232) Schanzer, *a.g.e.*, s. 147-152.
(233) Schanzer, *a.g.e.*, s. 132-139.

19 haziranda İsrail'le Hamas arasında altı aylık bir ateşkes ilan edildi. Ancak bu sürenin sonucunda saldırılar yeniden başladı. 27 Aralık 2008 tarihinde, Gazze'deki polis merkezindeki bir tören sırasında gerçekleştirilen İsrail saldırısında 140 polis ile önde gelen bazı Hamas yetkilileri öldürüldü.

1 Ocak 2009 günü İsrail uçakları Hamas'ın liderlerinden Nizar Rayyan'ı evini bombalayarak öldürdü. İki gün sonra İsrail Gazze'ye yönelik bir kara saldırısı başlattı. 15 ocakta Hamas hükümetinin İçişleri Bakanı Said Seyam ailesiyle birlikte öldürüldü.

18 ocakta İsrail ateşkes ilan ederek Gazze'den çekildi. Zaten artık tahrip edilecek fazla bir şey de kalmamıştı. 10 Şubat 2009'da İsrail'de düzenlenen seçimlerin sonucunda Netanyahu başbakanlığa getirildi.

Gerek İsrail'le gerek El-Fetih'le mücadelesinde Hamas din unsurunu ön plana çıkartmış, Batı ülkelerinin siyasi çözüm önerilerini reddetmiş, İsrail'le görüşmeyi kabul etmemişti. O nedenle Hamas dünyada aşırı İslamcı bir terör örgütü olarak kabul ediliyordu. Ama farklı düşünenler de vardı. Örneğin El-Kaide ile bağlantısı olduğu söylenen Cünd-ü Ensarullah adlı örgüt böyle düşünmüyordu. Onlara göre Hamas dinden uzaklaşmış ve Batı ülkelerine yakınlaşmıştı. Gazze'de bir İslami emirlik ilan eden Cünd-ü İslam militanları Hamas'la çarpışmaya başladı. 14 Ağustos 2009 tarihindeki bu çarpışmalarda 22 militan öldü, 100 kişi yaralandı.

İsrail'in Gazze'deki Hamas yönetimine dış dünyadan insani yardım yapmasına da tahammülü yoktu. 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze'ye insani yardım götüren *Mavi Marmara* gemisi uluslararası sularda İsrail askerlerinin saldırısına uğradı. Bu saldırıda 9 Türk öldürüldü. 50'den fazla kişi yaralandı. Saldırı Türkiye'de ve dünyada büyük tepki uyandırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İsrail'i kınayan bir karar kabul etti. BM İnsan Hakları Komisyonu da İsrail'i kınadı ve İsrail'in saldırısını "yasadışı, orantısız ve kabul edilemez bir gaddarlık" olarak nitelendirdi. Türkiye ile İsrail arasında son zamanlarda zaten kötüleşmiş olan ilişkiler büsbütün bozuldu. İsrail, *Mavi Marmara*'ya saldırıp masum insanları öldürerek kendini savunulamaz bir durumda bırakmıştı.

Mavi Marmara olaylarının sonuçlarından biri, Mısır'ın Gazze sınırındaki üç yıldan beri kapalı olan Refah kapısını süresiz olarak açması oldu. İsrail de ambargoyu hafifletmek zorunda kaldı.

Bu olayın siyasi sonuçları da oldu. 2008 yılının aralık ayından sonra askıya alınan görüşmeler yeniden başladı. Mahmud Abbas ile Netanyahu Washington'da bir araya geldiler.

Bu diplomatik girişimler de sonuç vermedi. 2011 yılının eylül ayında İsrail yeniden Gazze'yi bombaladı. Aynı tarihte Filistin yönetimi Birleşmiş Milletler'e başvurarak, tam üye devlet statüsünün tanınmasını istedi. 31 ekimde UNESCO Filistin'i tam üye olarak kabul etti. Ancak bu karar ABD'nin tepkisiyle karşılaştı. Amerika UNESCO'ya vermeyi öngördüğü 60 milyon dolarlık katkıyı iptal etti. Koşullar ne olursa olsun, Amerika İsrail'i desteklemekten vazgeçemiyordu. Amerika'nın bu tutumu acaba sadece İsrail lobisinin etkisiyle açıklanabilir miydi? İsrail'in Amerika'nın Ortadoğu'daki stratejik menfaatleri açısından taşıdığı önem unutulmamalıydı.

Hamas tek başına mücadele politikasını sürdürebilir miydi? Bunun pek mümkün olamayacağını artık onlar da anlamış görünüyorlardı. 23 Aralık 2011 tarihinde El-Fetih ve Hamas yetkilileri Kahire'de bir görüşme yaptılar. Bu görüşmenin sonucunda Hamas FKÖ'ye katılma kararı aldı.

Diplomasi alanında da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 30 Kasım 2012 tarihinde aldığı bir kararla, Filistin'e BM'ye üye olmayan gözlemci devlet statüsü vermeyi kabul etti. Oylamada BM'nin daimi üyelerinden Fransa, Rusya ve Çin olumlu oy kullandı. ABD karşı oy kullandı. İngiltere çekimser kaldı.

Artık bu kadar güçlükten ve on binlerce insanın hayatına mal olan ıstıraplardan sonra barış ve çözüm yolu açılmış denilebilir miydi? Maalesef denilemezdi. İsrail aşırı güç kullanarak istediği sonucu alabileceği inancını kaybetmemişti. 7 Temmuz 2014'te Gazze'ye büyük bir saldırı başlattı. 51 gün süren bu saldırının sonunda 2.100 Filistinli öldü. Bunlardan 302'si kadın, 530'u çocuktu. 10.000'den fazla kişi yaralandı. İsrail'in kayıpları ise 64'ü asker olmak üzere 70 ölü ve 720 yaralı oldu.

Uluslararası hukuk yoluyla İsrail'in bu gibi saldırılarını durdur-

mak ve cezalandırmak mümkün olabilir miydi? 1 Nisan 2015 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne tam üye olarak kabul edilen Filistin, derhal İsrail aleyhinde başvuruda bulundu. Bu başvurunun vereceği sonuç hâlâ merakla bekleniyor. Ama Ortadoğu'daki gelişmeleri uzun yıllardan beri izleyenler henüz ufukta bir barış, uzlaşma ve güvenlik ortamı yaratacak gelişmeleri göremiyorlar.

Filistin'de İsrail devletinin kurulmasından sonra yaşanan gelişmeler özetle böyle. Ancak bu gelişmeler Filistin'in çerçevesini çok aşan bir coğrafyada etkisini gösterdi. Filistin'e en yakın bölgedeki Lübnan, bu gelişmelerden en çok etkilenen ülkelerin başında geldi. Orada çeşitli eğilimdeki terör örgütleri, uzun yıllar boyunca bu ülkenin huzur ve güvenlik içinde yaşamasına izin vermedi.

Lübnan'da bir yandan siyasete, bir yandan da teröre damgasını vuran en önemli örgüt Hizbullah oldu.

Hizbullah Örgütünün Ortaya Çıkışı ve Eylemleri

1980'li yıllarda Ortadoğu'daki terörist örgütler farklı bir nitelik kazanmaya başladı. En önemli ve en güçlü kuruluş, Arap milliyetçiliğini benimseyen ve halkın ulusal duygularına hitap ederek Filistin'in kurtuluşu için mücadele eden FKÖ'ydü. Filistin'in içinden çıkan Hamas örgütü ise, aynı amaçla ama dini unsurlara ağırlık veren bir ideolojik yaklaşımı benimsedi. Onunla neredeyse aynı zamanda ortaya çıkan Lübnan'daki Hizbullah örgütü de, Şii mezhebine bağlı olan ve İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin etkisi altında kalanların oluşturdukları bir örgüttü. Bu örgüt bir yandan siyasal ve sosyal alanda faaliyet gösteriyor, bir yandan da dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle İsrail ve Amerikan hedeflerine terörist saldırılar düzenlemeyi amaçlıyordu. Hizbullah'ın Lübnan'da siyasi bir etkinlik kazanması zor olmadı.

Lübnan, 1943 yılında Fransız vesayetinden kurtulup bağımsız bir devlet oldu. Ama bu devlet başkalarına benzemiyordu. Ülkede yaşayan farklı dini gruplar ve mezhepler devlet yönetimini aralarında belirli kıstaslara göre paylaşmışlardı. Hangi dini grubun veya mezhebin ülkenin hangi makamlarını işgal edeceği önceden saptanmıştı. 1969 yılında Musa el-Sadr Şiilerin lideri olarak ortaya çıktı. Lübnan parla-

mentosu ilk defa mecliste Sünnilerden bağımsız bir Şii grubunun kurulmasına olanak verdi.[234]

Gene de genel dengelerde önemli bir değişiklik olmayacak, Fransızların öteden beri himaye ettikleri Lübnanlı Hıristiyanlar en güçlü siyasi mevkileri işgal etmeye devam edeceklerdi. İşte bu adaletsiz durum zaman içinde ülkede gerginliklere ve çatılmalara yol açtı. Kendilerini haksızlığa uğramış sayan Şiiler, örgütlenerek diğerlerinden daha büyük tepki göstermeye başladılar. Bu çatışmalar 1975 ile 1990 yılları arasında bir içsavaşın patlak vermesine yol açtı. Bu içsavaşta yaklaşık olarak 150.000 kişinin öldüğü belirtiliyor. Bu savaşta Şiilerin kayıpları, diğer tüm din ve mezhep mensuplarından fazla oldu. Daha içsavaş başlamadan farklı mezhepleri ve eğilimleri temsil eden siyasi partiler ve gruplar oluşturulmuştu. Bunların arasında Şiileri temsil eden Amal grubu ön plana çıktı.

İçsavaş sırasında Şii lider İmam Musa el-Sadr, Libya'da bir darbeyle iktidarı ele geçiren Kaddafi'nin göreve başlamasının 10. yıldönümü törenlerine katılmak üzere Beyrut'tan Trablusgarp'a gitti. Oradan Roma'ya geçecekti. Ancak kendisinden bir daha haber alınamadı. Kaddafi, el-Sadr'ın Libya'yı terk ettiğini söyledi ama Roma uçağından çıkmadı. Bazıları Kaddafi'nin kendisine siyasi rakip olarak gördüğü el-Sadr'ı öldürtmüş olabileceğini belirtiyorlar. Neticede Lübnanlı Şiiler önemli bir liderden mahrum kaldılar.[235]

Bu arada İsrail'in 1978 yılında Lübnan'ı işgal etmesi, 1979 yılında İran'da Humeyni'nin liderliğinde İslam devrimi yapılması Lübnan'da da büyük yankılar yaptı. Lübnan'da Filistinlilerle Amal grubu arasında çatışmalar çıktı. Irak Baas Partisi'nin destekleyicileri de Amal grubu mensuplarıyla çatışmaya girdi. Lübnan tam bir kaos içine girmişti.[236] İşte tüm bu çatışmalar, Lübnan'da din unsurunu ön plana çıkartan Hizbullah örgütünün kurulmasına neden olan unsurlar arasında yer aldı. Hizbullah'ın ortaya çıkmasına yol açan unsurlardan

(234) Norton, Augustus, Richard, *Hezbollah*, Princeton University Press, New Jersey, 2007, s. 20.
(235) Norton, *a.g.e.*, s. 12, 17, 21.
(236) Norton, *a.g.e.*, s. 22.

biri de İsrail'in Lübnan'ı işgali oldu. O tarihte İsrail Başbakanı olan Ehud Barak, yıllar sonra, 2006'da verdiği bir mülakatta "Biz Lübnan'a girdiğimizde Hizbullah diye bir örgüt yoktu. Bizim oradaki varlığımız Hizbullah'ı yarattı," diyerek ilginç bir itirafta bulunmuştu.(237)

1995 yılında bir suikasta kurban giden İsrail Başbakanı İzak Rabin de "Cini şişeden biz çıkarttık," diyerek Barak'ın sözlerini doğrulamıştı.(238)

İşte bu ortamda, adı "Allah'ın partisi" anlamına gelen Hizbullah, 1982 yılında Lübnan'da kuruldu ve 1980'li yılların ortalarında önemli bir siyasi ve askeri güç olarak ortaya çıktı. Kuruluşundan itibaren en büyük desteği İran'dan aldı. O sırada İran İslam Devrimi'ni bölgeye yaymak isteyenler, Lübnan'da kendi çizgilerinde hareket edecek ve kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacak bir örgüte fiilen sahip oldular.

Hizbullah'ın kuruluş amaçları 1985 yılında yayınladığı bir bildiride açıklandı. Bu bildiride, dünyada ülkelerin baskı yapan ve baskı altında olanlar diye ikiye ayrıldığı, örgütün amacının baskı yapanlarla, özellikle Amerika ve Sovyetler Birliği'yle mücadele olduğu belirtilmekte, fakat İslam'ın en büyük düşmanı olarak Amerika gösterilmekteydi. Amerika'yla mücadelenin İslamiyet açısından bir savunma sayılacağı kaydedildikten sonra, Lübnanlı Müslümanlara saygı göstermediği için Fransa'ya da bir ders verilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Bildiride, İsrail'le herhangi bir uzlaşmaya yanaşılmayacağı kaydedildikten sonra böyle bir uzlaşmaya arabuluculuk edenlerin de düşman taraf sayılacağı ifade edilmekte, Lübnan yabancıların işgalinden kurtarıldıktan sonra Lübnan halkı özgürce seçim yaparsa, bu seçimin İslamiyet doğrultusunda olacağından kuşku duyulmayacağı vurgulanmaktaydı.(239)

Hizbullah liderleri her vesileyle İran'ı övücü beyanlarda bulunmakta, dünyada bir İslam devletinin kurulmasına İran'ın öncülük edeceğini ileri sürmekteydiler. Bazı Amerikan kaynaklarına göre İran

(237) *Newsweek*, 18 Temmuz 2006.
(238) Norton, *a.g.e.*, s. 33.
(239) Norton, *a.g.e.*, s. 39.

o tarihlerde Hizbullah'a yılda 200 milyon dolarlık yardım yapmaktaydı. Başka kaynaklar bu yardımın 350 milyon dolara kadar çıktığını ileri sürüyorlar.(240)

Hizbullah kuruluş yıllarında, Lübnan'ın fiilen Suriye'nin denetiminde bulunan Bekaa vadisinde yerleşmiş ve orayı şeriat kurallarının ve yaşam biçiminin uygulandığı bir İslami kanton haline getirmişti. Orada içki yasaklanmış, kadınların erkeklerle görüşmesi de engellenmiş, şeriat kurallarına göre giyinmeleri zorunlu kılınmıştı.

İşte bu altyapıyı kurduktan sonra Hizbullah önce Lübnan'da, daha sonra da dünyanın başka yerlerinde terör eylemlerine başlamış, büyükelçilikleri ve askeri kışlaları bombalamış, adam kaçırma ve uçak kaçırma eylemlerine girişmişti.

Hizbullah, 2006 yılından önce askeri açıdan teşkilatlanmış ve 400 ila 800 militanı bu gibi eylemler için eğitmişti. İhtiyaç oldukça bu eylemlere katkı sağlamak üzere yetiştirilenlerin sayısıysa 5.000 ila 10.000 arasında tahmin edilmekteydi.(241)

Hizbullah'ın gerçekleştirdiği ileri sürülen çok sayıdaki eylemden bazıları şunlar:

- 18 Nisan 1983'te Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği'nin bombalanması. Bu olayda 17'si Amerikalı olmak üzere 63 kişi hayatını kaybetti. Ölenler arasında Amerika'nın üst düzeydeki istihbarat yetkilileri de bulunuyordu.
- 23 Eylül 1983'te FKÖ'nün Beyrut'tan çekilmesini gözlemek için oluşturulan Uluslararası Barış Gücü'nde görev yapan Amerikan ve Fransız askerlerinin bulunduğu barakalar bombalandı. Bu saldırıda 241 Amerikalı ile 58 Fransız askeri öldü. 6 ton dinamite eşdeğer patlayıcıyla gerçekleştirilen bu saldırı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalılara yönelik olarak yapılan en büyük terör saldırısıydı. 1998 yılında Lübnan mahkemesi bu saldırıyla ilgili olarak Hizbullah'ın Genel Sekreteri Suphi el-Tufeyli'yi

(240) Levitt, Matthew, *Hezbollah*, Georgetown University Press, Washington, 2013, s. 12.

(241) Levitt, *a.g.e.*, s. 13.

yargılama kararı aldı. Ancak Beyrut'tan kaçan Tufeyli yargılanamadı.

- 12 Aralık 1983 tarihinde Kuveyt'teki Amerikan ve İngiliz Büyükelçilikleriyle, Kuveyt Havaalanı, Kuveyt Ulusal Petrol Şirketi ve Kuveyt hükümetine ait bir elektrik santralı bombalandı. Hepsi iki saat içinde gerçekleştirilen bu bombalama olaylarında ölenler ve yaralananlar oldu.(242)
- 5 Nisan 1988'de Hizbullah örgütüne bağlı teröristler, Bangkok'tan Kuveyt'e gitmekte olan bir yolcu uçağını 111 yolcusuyla birlikte kaçırdı. Lefkoşe'de yakıt ikmali yapılan uçak Cezayir'e götürüldü. 15 gün süren bu eylem sırasında yolculardan biri öldürüldü.
- Hizbullah eylemlerini daha sonra Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde de yaygınlaştırdı.
- Atina'dan Roma üzerinden New York'a gitmek üzere havalanan 847 sayılı TWA uçağı, 153 kişilik yolcu ve mürettebatıyla beraber Hizbullah'a mensup oldukları daha sona anlaşılan teröristler tarafından kaçırıldı. Cezayir'le Beyrut arasında birkaç defa gidip gelen uçaktaki rehinelerin serbest bırakılması için İsrail'deki 766 Şii tutuklunun salıverilmesini talep eden, aksi takdirde yolcuların öldürüleceğini söyleyen teröristler, Amerikalı yolculardan birini öldürdükten sonra İsrail Şii tutukluları salıvermeyi kabul etti.
- Hizbullah'a bağlı örgütlerin Avrupa topraklarındaki ilk eylemi, 13 Kasım 1983'te Paris'te Marsilya'ya giden bir trenin yolcularını aldığı istasyonda ve trenin içinde gerçekleştirildi. Hizbullah'ın askeri kanadı olan İslami Cihat'ın sorumluluğunu üstlendiği bu olayda ölenler ve yaralananlar oldu.
- 20 Eylül 1984'te Amerikan Büyükelçiliği'ne ait bir binanın bombalanması sonucunda 24 kişi öldü.
- 1984 yılında Lübnan dünyada en çok terör saldırısının gerçekleştirildiği ülke oldu. 1982 ile 1988 yılları arasında dünyadaki adam kaçırma eylemlerinin yaklaşık yüzde 40'ı Lübnan'da yaşandı. Bu

(242) Levitt, *a.g.e.*, s. 22-36.

ülkedeki 96 kaçırma olayından 51'ini değişik örgüt isimleri altında Hizbullah üstlendi.

- 1985 yılının aralık ayıyla 1986 yılının eylül ayı arasında Hizbullah Paris'te 15 bombalı saldırı düzenledi. Bunlardan 17 eylülde Tati giyim mağazasının önündeki bombalamada 7 kişi öldü, 60'tan fazla kişi yaralandı.
- En çok ses getiren eylemlerden biri, 17 Eylül 1992'de Berlin'deki Mykonos restoranında gerçekleştirildi. Bu eylemde İran hükümetine karşı en büyük muhalefeti yapan İran Kürt Partisi PDKİ'nin Genel Sekreteri Sadık Şerefkendi öldürüldü.(243)
- Hizbullah eylemlerini Latin Amerika'da da yaygınlaştırdı.
- 17 Mart 1992 tarihinde Buenos Aires'teki İsrail Büyükelçiliği'nin önünde patlatılan bir bomba 22 kişinin ölümüne ve 242 kişinin yaralanmasına yol açtı.
- Bunu daha büyük bir saldırı izledi. 18 Temmuz 1994 tarihinde, gene Buenos Aires'te Arjantin-İsrail Dostluk Derneği AMİA'nın önünde yaklaşık 400 kilo patlayıcı yüklü bir aracın infilak ettirilmesi sonucunda 85 kişi öldü ve 150'den fazla kişi yaralandı.

Hizbullah'ın en büyük eylemlerinden biri de Suudi Arabistan'da gerçekleştirildi. Aslında Suudi Arabistan'da yaşayan Şiilerle Suudi hükümeti arasında 1993 yılında bir mutabakata varılmış, Şiiler eylem yapmamayı, Suudi hükümeti de hapisteki Şii mahkûmları salıvermeyi kabul etmişti. Hatta bazı mahkûmlar da serbest bırakılmıştı. Ancak Hizbullah'ın Suudi Arabistan şubesi bu anlaşmayı tanımadığını ve eylemlerini sürdüreceğini açıkladı. Gerçekten de bir süre sonra bazı büyük terör saldırıları yapıldı.

25 Haziran 1996'da, Suudi Arabistan'ın doğusunda, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin 440. birliğinin bulunduğu binaya petrol tankerlerinin içine saklanan 10.000 kilo dinamite eşdeğer patlayıcıyla yapılan saldırıda 19 Amerikalı havacı öldürüldü, 372 Amerikalı yaralandı. O binanın yakınlarında bulunan çok sayıda Suudi vatandaşı da hayatını kaybetti. Bu patlayıcılar Hizbullah'ın Beyrut'taki Amerikan as-

(243) Levitt, *a.g.e.*, s. 49-66.

kerlerinin kışlasına yaptığı saldırıda kullandığı patlayıcıların iki misli gücündeydi.(244)

Yukarıda bazı örnekleri verilen terör saldırılarıyla, uçak kaçırma ve sabotaj eylemleriyle Hizbullah hangi mesajları vermek istiyordu?

Öyle anlaşılıyor ki, bu örgüt İsrail'e, Amerika'ya ve onları destekleyenlere dünyanın hiçbir yerinde tam güvenlik içinde olamayacaklarını, kendi amaçlarının gerektirdiği her yerde ve kendi seçecekleri zamanda bu ülkelerin hedeflerini vurabileceğini, çok sayıda askerlerini ve vatandaşlarını öldürebileceğini göstermek istiyordu. Bazı olaylarda, örneğin uçak kaçırma eylemlerinde İsrail'in, rehinelerin hayatını kurtarmak için elindeki tutuklu militanları serbest bırakması, teröristlerin amaçlarına hiç değilse kısmen ulaşabilecekleri izlenimi veriyor ve onları yüreklendiriyordu.

Hizbullah, Hamas ve daha sonra ortaya çıkan El-Kaide ve IŞİD gibi terör örgütleri eylemlerini din adına yaptıklarını ileri sürerek dünyanın pek çok bölgesindeki fanatik inançlı, beyinleri yıkanmış gençleri saflarına çekebiliyor ve onları kutsal bir dava için savaştıklarına inandırabiliyorlardı.

İslami terör örgütlerinin ön plana çıkması Arap milliyetçiliği için savaşan FKÖ gibi örgütleri ikinci planda bırakmış, hatta FKÖ'nün İsrail ve Amerika'yla müzakerelere girişmesi bu örgütleri de onların gözünde hedef haline getirmişti.

Dünyanın en büyük ve en güçlü devletlerinin kırk yılı aşkın zamandan beri yaptıkları mücadele bu terör örgütlerini etkisiz hale getirmeye yetmemişti. Hatta El-Kaide örgütünün, yukarıda da bahsedildiği gibi, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'ta İkiz Kuleler'e ve Washington'da Pentagon'a yolcu uçakları kaçırılarak yapılan ve yaklaşık 3.000 kişinin ölümüne yol açan saldırıları, terör örgütlerinin ne ölçüde cüretkâr olabileceklerinin dehşet verici örneklerini vermişti.

Tüm bu olaylar yeterince göz açıcı olmuş muydu? Dünya devletlerinin topyekûn bir mücadele için seferber olmalarına yol açmış mıydı? Başkan Bush'un "Bütün terör örgütlerini dünyanın neresinde olursa olsun tahrip edeceğiz. Dünya devletlerine sesleniyorum: te-

(244) Levitt, *a.g.e.*, s. 181-186.

rörle mücadelede gri sahamız yoktur. Ya bizimle berabersiniz veya bize karşısınız," yolundaki sözleri gerçekten uzun vadeli, kapsamlı ve kararlı bir mücadelenin işareti miydi, yoksa o günün koşulları içinde söylenmiş, Amerikan ve dünya kamuoyunu tatmin etmeyi amaçlayan ifadeler miydi? Başbakan Bush'un bu sözlerini o zaman kuvvetle destekleyen Türkiye, kendisine yönelik terör eylemlerinde dünyada beklediği desteği bulabilmiş miydi?

Türkiye'ye yönelik terörist eylemlere karşı tarih boyunca dünya ülkelerinin izlediği, bugün de özü itibariyle pek de farklı olmayan politikalar, bu konuda aşırı bir iyimserliğe yer bırakmayacak niteliktedir.

Libya Terör Örgütlerine Nasıl Destek Oldu?

Çeşitli ülkelerdeki terör örgütlerine destek veren ülkeler arasında Libya'nın özel bir yeri var.

Yalnız Filistinli radikal terör örgütleri değil, İslam dünyasının dışındaki terör örgütleri arasında da Libya'dan yardım alanlar vardı. İspanya'daki ETA terör örgütüyle Kuzey İrlanda'daki IRA da Libya'dan ve FKÖ'den parasal destek ve askeri eğitim yardımı alıyorlardı. Kaddafi döneminde, 1970'li ve 1980'li yıllarda, Libya çeşitli ülkelerdeki terörist gruplara büyük mali destek sağlıyordu. Bu yardımdan yararlanan kuruluşlar arasında Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi, Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe, Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi-Genel Komutanlığı gibi kuruluşlar yer alıyordu. Bunlara Libya'nın verdiği yıllık destek 100 milyon doları buluyordu. Libya'nın desteklediği kuruluşlar arasında Baader-Meinhof çetesi, Japon Kızıl Ordu Örgütü, Kızıl Tugaylar, Tupamaros Örgütü ile Filipinler'deki Moro örgütü de yer alıyordu.

İsrail istihbarat makamları, Kaddafi'nin yardımlarının bundan çok daha fazla olduğunu, örneğin 1972 yılındaki Münih Olimpiyatları'na saldırı düzenleyen Kara Eylül örgütüne çok büyük miktarda para verdiğini iddia ediyor. Batılı istihbarat kaynakları 1975 yılında Viyana'da OPEC'in petrol bakanları toplantısını basan "Çakal" Carlos'a da 2 milyar dolar verdiğini ileri sürüyorlar. Bunlar kuşkusuz çok abartmalı rakamlar. Belki de İsrail, çok güçlü bir düşmanla mücadele ettiği izlenimini vermek için bu inanılması güç rakamları dünya basınına du-

yuruyordu. Kaddafi'nin öldürülen veya yaralanan teröristlerin ailelerine de büyük para yardımında bulunduğu ileri sürülüyordu.

Petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda, Libya'nın gelirlerinin yılda 22 milyar dolardan 5.5 milyar dolara inmesi Libya'nın terör örgütlerine verdiği desteği de azalttı. Ancak terör örgütlerine eğitim desteği azalmadan devam etti.

Libya'nın terör eylemlerine destek verdiğinin en somut örneği, PANAM Havayolları'na ait bir yolcu uçağının 21 Aralık 1988'de teröristlerin koydukları zaman ayarlı bir bombayla İskoçya üzerinde, Lockerby denilen bölgede havaya uçurulması olayıdır. 243 yolcuyla 11 uçak mürettebatının hayatını kaybettiği bu terör eylemiyle ilgili olarak iki Libya vatandaşı hakkında gıyabi tutuklama kararı çıkarılmış, uzun müzakerelerden, baskılardan ve uygulanan ambargolardan sonra Libya lideri Kaddafi 1991 yılının kasım ayında bu iki şahsın yargılanmak üzere İngiltere'ye teslim edilmesini kabul etmişti. Yargılamanın sonucunda, bu iki kişiden biri olan Libyalı istihbarat subayı Abdelbaset al Megrahi mahkûm edilmişti.

2003 yılında Kaddafi, bu eylemle ilgili olarak teröristlere talimat vermediğini iddia etmekle birlikte hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmişti. İddiaya göre Libya'nın bu terörist saldırıyı düzenlemesinin sebebi, Amerika'nın 1980'li yıllarda Sitre körfezinde bazı Libya uçaklarını düşürmesi ve bazı Libya gemilerini batırmasına karşılık verme arzusudur. Kaddafi'nin aynı nedenle desteklediği başka bir eylemin de, 5 Nisan 1986 tarihinde Berlin'de Amerikalı denizcilerin sık sık gittiği La Belle adlı bir gece kulübünün bombalanması olayı olduğu belirtiliyor. Bu olayda 3 Amerikan askeri ölmüş, 230 kişi de yaralanmıştı. Buna karşılık Amerikan savaş uçakları Libya'nın Trablus ve Bingazi şehirlerini bombalamış ve bu bombardımanların sonucunda Kaddafi'nin bir kızı da hayatını kaybetmişti.

Tüm bu gelişmeler yaşandıktan sonra, Batı'ya iltica eden İranlı istihbarat subayı Abolghasem Mesbahi, Lockerby eylemini, 1988 yılında Basra körfezindeki bir ABD savaş gemisinin açtığı ateş sonucunda bir İran yolcu uçağının 290 yolcusuyla birlikte düşürülmesine misilleme olarak İran'ın yaptırdığını iddia etti. Bu iddiaya göre fiilen Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi-Genel Komutanlık (PFLP-

GC) adlı terör örgütü tarafından gerçekleştirilen bu saldırı, İran'ın öncülüğünde Suriye ve Libya'nın katkılarıyla yapılmıştı.

Peki, bu iddia doğruysa Kaddafi niçin bu saldırının sorumluluğunu tek başına Libya adına üstlenmiş ve tazminat ödemeyi kabul etmişti? Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam, bunun Libya'ya yönelik ambargoların kaldırılması ve yeni petrol anlaşmaları yapılması için Libya tarafından atılmış bir siyasi adım, yani ekonomik amaçlı siyasi bir taviz olduğunu iddia etmişti.

İster doğrudan doğruya Libya tarafından, ister İran, Suriye ve Libya'nın işbirliğiyle yapılmış olsun, Lockerby olayı devletlerin terör örgütlerini nasıl kendi amaçları için kullandıklarının dehşet verici bir örneği olarak tarihe geçti.

Libya'nın teröre verdiği desteğin bir başka örneği de şu: İktidara gelmeden önce Nikaragua'daki Sandinista silahlı grupları Libya'daki FKÖ kamplarında eğitildiler. Sandinistalar Libya'dan 100 milyon dolarlık bir kredi de aldılar. Brezilya makamları, Libya'dan Nikaragua'ya gitmek üzere gelen dört Libya uçağında 84 ton askeri malzeme ele geçirdi.[245] Özetle, o dönemde Libya'nın teröre verdiği destekle ilgili iddialar bitecek gibi değil.

(245) C. Combs, Cindy & Slann, Martin, *Encyclopaedia of Terrorism,* revised edition, New York, Facts on File Inc. An imprint of infobase publishing, 2007, s. 323-327.

Afganistan Adım Adım Teröre Sürükleniyor

Afganistan'ın savaşlarla ve büyük devletlerin stratejik çıkarları uğruna yaptıkları entrikalarla dolu uzun bir tarihi var. 19. yüzyılda İngilizlerle Rusların, Afganistan'ın denetimini ellerine geçirmek için yaptıkları mücadeleye "Büyük Oyun" deniliyor.

O tarihten beri Afganistan üzerinde gerçekten büyük oyunlar oynandı. Özellikle İngilizler, bu ülkeyi ellerine geçirmek için 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Afganlarla üç savaş yaptı. 1839 ile 1842 yılları arasındaki savaşta Afgan kuvvetleri İngiliz ordusunu yenilgiye uğrattı. O savaş bugün bile Afganların yabancı istilacılarla nasıl mücadele ettiğinin örneği olarak anlatılıyor. İkinci savaş 1878 ile 1880 yılları arasında oldu. O savaşta İngilizler daha başarılı bir sonuç aldı ve Afganistan'ın dış politikasını etkileyebilecek konuma geldi.

Afganistan I. Dünya Savaşı'nda tarafların baskılarına rağmen tarafsız kalmayı başarmış. Devletin başında Kral Habibullah Kalakani var. Habibullah, 1919 yılında bir cinayete kurban gidiyor. Bu cinayeti İngiliz nüfuzuna karşı çıkan kendi ailesinin fertlerinin işlediği ileri sürülüyor.

Habibullah'ın oğlu Emanullah Han Afganistan'ın yöntemini ele geçiriyor. Emanullah Han İngilizlere karşı mesafeli bir tutum içinde. İlk yaptığı iş de İngiliz nüfuzundan kurtulmak için Hindistan'a bir sefer düzenlemek oluyor. Buna üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı deniliyor. Aslında bu bir bağımsızlık savaşı. Sonunda 8 Ağustos 1919'da İngilizlerle Ravalpindi'de mütareke imzalanıyor. Afganistan daha İngiltere'yle barış antlaşması imzalamadan, Rusya 1919 yılında

Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oluyor. 1 Mart 1921'de Moskova'da bir Türk-Afgan Antlaşması imzalanıyor. Bu antlaşmayla Ankara hükümeti Afganistan'ı resmen tanıyor. Aynı antlaşmayla Türkiye Afganistan'a subay ve öğretmen göndermeyi kabul ediyor. Aslında bu antlaşmadan bir yıl önce Cemal Paşa Almanya, Rusya ve Türkmenistan üzerinden Afganistan'a gelmiştir ve beraberindeki askerlerle Afgan ordusunu eğitmeye başlamıştır. Ancak Cemal Paşa'nın Tiflis'te öldürülmesiyle bu program yarım kalıyor. Afgan subaylarının eğitimini Ankara hükümeti üstlenecektir.

İngiltere'yle Afganistan arasında barış antlaşmasının imzalanması biraz vakit alıyor. İngilizler gelişmeleri görmek istiyor. Sonunda başka çare kalmadığını anlayınca, 22 Kasım 1922'de Kabil'de imzaladıkları barış antlaşmasıyla Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyor. Böylece Emanullah Han bağımsız Afganistan'ın ilk kralı oluyor ve ülkesinin dış politikası üzerindeki İngiliz etkisine son veriyor. Bu tarih, bugün hâlâ Afganistan'ın bağımsızlık günü olarak kutlanıyor.

Emanullah Han büyük bir reformcu. Afganistan'ı çağdaş ve modern bir ülke haline getirmek istiyor. Dinle devlet işlerini birbirinden ayırmaya çalışıyor. 1923 yılında yeni bir anayasa yapıyor. Saltanatın yetkilerini kısıtlıyor. Bakanlar kurulunun ve mahkemelerin yetkileri artırılıyor. Düşünce özgürlüğü ve basın hürriyetinin getirilmesi yönünde ileri adımlar atılıyor. Sosyal alanda da ilerlemeler var. Erkeklere Avrupa tarzında giyinme kuralı getiriliyor. Kadınların da peçelerini açmaları zorunluluk haline getiriliyor. Emanullah Han önce eşinin peçesini açtırtarak Afgan kadınlarına örnek olmak istiyor. Kadınlar artık yüzünü ve tüm vücudunu örten burka giymeyecektir. Kabil'in bazı caddelerine "burkayla girilemez" levhaları konuluyor. Kadınlara eğitim olanakları genişletiliyor. Kız okulları açılıyor. 322 ilkokulla birçok ortaokul, lise ve meslek okulu açılıyor. Kız öğrenciler de yurtdışına eğitime gönderiliyor. Emanullah Han 1928 yılında bir Avrupa gezisine çıkıyor. O gezide eşinin örtüsüz olması dikkat çekiyor. Emanullah Han'ın esin kaynaklarının başında Mustafa Kemal Atatürk geliyor. Avrupa gezisinin sonunda Türkiye'yi ziyaret ediyor ve Atatürk'le görüşüyor. Bu ziyaretin Türkiye için de önemi var. Genç Türkiye Cumhuriyeti ilk defa bir yabancı devlet başkanını

ağırlıyor. Ziyaret sırasında Türkiye ile Afganistan arasında bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanıyor.

Atatürk'le yaptığı görüşmeler Emanullah Han için ufuk açıcı oluyor. Atatürk ona öncelikle Afgan ordusunu güçlendirmesini ve reformların gerçekleştirilmesinde acele etmemesini tavsiye ediyor. Ancak Emanullah Han biraz acelecidir. Bu tavsiyeye tam uymuyor ve hedeflerine bir an önce ulaşmak için adımlar atıyor. Karma eğitimi kabul ediyor. Hafta tatilini cumadan perşembeye alıyor. Bu reformlar muhafazakâr ve dinci çevrelerin büyük tepkisini çekiyor. Herkese eşit askerlik yükümlülüğü getirmesi de bazı aşiretler tarafından tepkiyle karşılanıyor. Büyük bir isyan başlatılıyor. İsyancılar Kabil'e kadar ilerliyor. Onları yatıştırmanın tek yolu reformları geri almaktır. Emanullah Han da böyle yapıyor. Ama artık çok geçtir. Silahlı muhalif gruplar, Emanullah Han'ı 1929 yılının ocak ayında istifaya zorluyor. Ülkeyi terk etmekten başka çaresi kalmamıştır.(246) İyi niyetle başlatılan bir reform ve çağdaşlaşma hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Artık darbeler, ayaklanmalar, dış müdahaleler devri başlayacak, sonunda Afganistan aşırı dinci grupların etkili olduğu, uygarlık alanından hızla uzaklaşan bir ülke haline gelecektir.

O koşullarda, Habibullah Kalakani iktidarı ele geçiriyor. Ancak bu iktidar pek kısa sürüyor. Emanullah Han'ın kuzeni Muhammed Nadir Şah, aynı yılın kasım ayında Kalakani'yi deviriyor ve idam ettiriyor. Nadir Şah, Emanullah Han kadar cesur reformlar yapamıyor. Ama onun amacı da ülkeyi modernleştirmek. Bu hedefe adım adım varmayı amaçlıyor. Nadir Şah iktidara geçtikten dört yıl sonra öldürülüyor. Ilımlı ve ölçülü bir modernleşmeye bile tahammül edemeyenler var. Şimdi tahta Nadir Şah'ın 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah geçecektir ve o tahtta kırk yıl süreyle oturmayı başaracaktır.

O dönemde ülkenin demokratikleşmesi yolunda adımlar atılacaktır. 1946 yılında özgürlükler genişletiliyor. Ama bu uzun ömürlü olamıyor. Ülkenin koşulları buna uygun değil. 1953 yılında Muhammed Davud Han başbakanlığa atanıyor. Onun döneminde ül-

(246) Yılmaz, Aliye, "Emanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler* dergisi, Mayıs 2010, sayı 21, s. 155-165.

ke Pakistan'dan uzaklaşıp Sovyetler Birliği'ne yanaşıyor. Ancak Pakistan'dan uzaklaşmak ekonomik bir krizi beraberinde getiriyor. Başbakan istifa etmek zorunda kalıyor. Şimdi Zahir Şah iktidarı bizzat eline alacaktır. Yeniden bir demokratikleşme yoluna gidilecektir. Liberal bir anayasa kabul ediliyor. Ancak bazı kısıtlamalar var. Milletvekillerinin üçte biri kral tarafından tayin edilecek, üçte birini halk, geri kalan üçte birini de yerel meclisler seçecektir.

Yeni anayasanın doğurduğu sonuçlardan biri, solda ve sağda aşırı partilerin ortaya çıkması. Bunlardan biri Sovyetler'le yakın ilişki kuran Afgan Halkının Demokratik Partisi (PDPA). O tarihten sonra yaşanan sıkıntıların çoğunun kaynağında bu parti var.

Kuraklık ve ekonomik zorluklar ve yolsuzluk iddiaları kraliyeti zayıflatıyor. 1973 yılında Zahir Şah yurtdışındayken eski Başbakan Davud Han kansız bir darbeyle iktidarı ele geçiriyor. Artık Afganistan'da monarşi sona ermiştir. Yeni bir dönem başlayacaktır. Bu yeni dönemin sonuçlarından biri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali olacaktır.

Davud Han hem cumhurbaşkanı hem de başbakan olacaktır. Afganistan'da bir cins başkanlık sistemi, daha doğrusu tek adam idaresi kuruluyor. O ne derse o olacaktır. Böyle otoriter yöntemlerle ülkenin başına geçilebiliyor ama ülke başarıyla idare edilemiyor. Eski anayasa ilga ediliyor. Davud Han da 1977 yılında yeni bir anayasa yapmak zorunda kalıyor. Ancak bu da ülkeye istikrar getirmiyor.

Yeni anayasada mucizevi çözümler arayanlar hüsrana uğruyor. Ülke büsbütün istikrarsızlık içine giriyor. Komünist eğilimli PDPA Partisi'nin başkanı öldürülüyor. PDPA'ya yakın askerlerden Hafızullah Amin kanlı bir darbeyle iktidarı ele geçiriyor. Davud Han ve ailesinin fertleri öldürülüyor. Darbenin öncülerinden Nur Muhammed Terakki cumhurbaşkanı ve başbakan oluyor. Ülkenin adı değiştiriliyor ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti adını alıyor. Afganistan'da artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Bir yıl sonra, 1979 yılının mart ayında Hafızullah Amin başbakanlığı üstleniyor. Dört ay sonra Terakki, Amin'in düzenlediği darbe sonucunda devriliyor ve öldürülüyor. Amin "Afganlar sadece kaba kuvvetten anlar," diyerek, kendi halkı hakkında hiç de hoş olmayan düşünceler beslediğini ortaya ko-

yuyor. Ülkenin yasalarında Maksist-Leninist ideolojiye göre değişiklikler yapılıyor. Erkeklerin sakal bırakması, kadınların çarşaf giymesi yasaklanıyor. Camilerle ilgili kısıtlayıcı önlemler alınıyor. Ancak bir yandan da kadınların siyasal hakları genişletiliyor. Ülkenin kalkınması için Sovyetler Birliği'nden yardım isteniyor. Zaten Amin'in getirdiği sistem büyük ölçüde Sovyet modeli. Sovyetler, Afganistan'a 1.2 milyar dolarlık yardımda bulunuyor, altyapı yatırımlarının gerçekleşmesine katkı yapıyorlar ve silahlı kuvvetleri eğitiyorlar.

Amin ülkede bir terör yönetimi kuruyor. Her cins muhalefet yasaklanıyor. Baskı, şiddet ve işkence yaygınlaştırılıyor. O dönemde bazı tahminlere göre 10.000, bazılarına göre 27.000 kişi öldürülüyor. Sovyetler Birliği ile yapılan bir antlaşmaya göre, Afganistan talep ederse Sovyetler Birliği askeri destek verecektir. Üst üste gelen darbelerin Afganistan'ı getirdiği nokta bu.

Bu katı önlemler 1979 yılının ilkbaharından itibaren ülke çapında protestolara ve ayaklanmalara yol açıyor. Ordu mensuplarının neredeyse yarısı firar ediyor veya ayaklanmacılara katılıyor.

Ülkedeki bu olumsuz gidiş engellenebilir mi? Amerika bu düşünceyle Afganistan'a yaklaşmaya çalışıyor. Militan grupların buna tepkisi çok ağır oluyor. Aynı yıl Kabil'deki Amerikan Büyükelçisi Adolph Dubs önce kaçırılıyor, sonra öldürülüyor. Amerika bunun üzerine yaptığı sınırlı yardımı da kesiyor.

Özetle Sovyetler'in askeri müdahalesi için iç ve dış koşullar böylece hazırlanıyor. Sovyet birlikleri 24 Aralık 1979'da Afganistan'a müdahale ediyor. Başlangıçta 25.000 Sovyet askeri Kabil'i işgal ediyor.

Peki tüm bu olumsuz gelişmelerin mimarı olan Hafızullah Amin'e ne oluyor? O da Babrak Karmal tarafından düzenlenen bir darbeyle devriliyor ve öldürülüyor.

Şimdi Amerika'nın ve onu destekleyen Batı ülkelerinin hedefi Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesini sağlamak. Bu nasıl yapılacak? Sovyet askerleriyle mücadeleye hazırlanan mücahitlere büyük destek veriliyor. Amerika'nın ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yaptığı yardımlar, bazı tahminlere göre 40 milyar doları buluyor. Pakistan'a sığınan yaklaşık 8 milyon Afgan göçmeni arasında bulunan mücahitler silahlandırılıyor. Verilen silahlar arasında omuzdan uçaklara karşı fır-

latılabilen 2.000 stinger füzesi de var. Amerika'nın yardımlarının mücahitlere ulaştırılmasında Pakistan önemli bir rol oynuyor. Pakistan artık bu mücadelenin bir parçasıdır.

Amerika bir yandan da mücahitleri yönlendirmeye çalışıyor. Pakistan'daki kamplarda mücahitleri ziyaret eden Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Zbigniew Brzezinski onlara şöyle diyor: "Bu ülke sizin topraklarınızdır. Mücadeleniz başarıyla sonuçlanacak; evlerinizi ve camilerinizi geri alacaksınız. Çünkü sizin davanız haklı bir davadır ve Allah sizin yanınızdadır." Yani Sovyetler'le din uğruna, İslamiyet uğruna savaşmalarını telkin ediyor. Sovyetler'i ülkeden çekilmeye zorlayan İslami mücahit gruplar, Amerika ve onun müttefikleri tarafından dost sayılıyor. Öncelikli hedef Sovyetler'i ülkeyi terk etmeye zorlamak olduğuna göre, bunu sağlayacak herkesten yararlanmak lazımdır. Amerika böyle düşünüyor. Bu silahlı militan İslami grupların daha sonra Amerika ve diğer Batı ülkeleri açısından ne büyük bir sorun yaratacağı o sırada akla gelmiyor. Bir adım sonrasını göremeyenler, bilmeyerek ve istemeyerek de olsa İslami terörün güçlenmesine destek vermiş oluyorlar.

Sovyetler'le mücadeleyi dini bir görev sayanların başında Suudi Arabistanlı zengin bir ailenin çocuğu olan Usame bin Ladin geliyor. Bin Ladin Afganistan'a gitmeden önce Sudan'da bir yandan iş yapıyor, bir yandan da orada oluşturduğu kamplarda yüzlerce Afgan mücahidini yetiştiriyor. Bu arada, Ortadoğu'daki bazı terör eylemlerinin gerçekleştirilmesine maddi katkı sağlıyor.

Amerika, Sovyetler'le mücadele eden gruplara yaptığı yardımı artırıyor. Bu yardım yine Pakistan üzerinden kendilerine ulaştırılıyor. Başkan Carter mücahitlere 200 milyon dolarlık yardımda bulunuyor. Reagan yönetimi 1985 yılında bu yardımı 250 milyon dolara çıkartıyor. Bazı Müslüman ülkeler de mücahitlere büyük yardım yapıyorlar.[247]

On yıl süren işgal sırasında 15.000 Sovyet askeri ölüyor, 50.000 asker yaralanıyor. Mücahitler Amerika'nın sağladığı omuzdan havaya atılan füzelerle 100 Rus uçağını ve 300 Rus helikopterini düşürüyor-

(247) Rogan, *a.g.e.*, s. 574-575.

lar. Sovyetler, Afganistan'daki birliklerinin sayısını 100.000'e çıkartmalarına rağmen bu silahlı mücahitlerle baş edemiyorlar. Artık bu savaş, Sovyetler Birliği için hem insan kaybı hem de yüksek maliyeti nedeniyle sürdürülemeyecek hale gelmiştir. 15 Şubat 1989 tarihinde işgale son verip askerlerini çekiyorlar.(248)

Afganların kayıpları çok daha büyük. Savaş sırasında öldürülen sivillerin sayısının 850.000 ila 1.500.000 arasında olduğu tahmin ediliyor.

Afganistan büyük bir felaketin uçurumuna yuvarlanmıştır. Çeşitli müdahaleler ve darbeler sonucunda Babrak Karmal da devrilmiş ve Prag'a büyükelçi olarak atanmıştır. Prag'daki görevim sırasında kendisini diplomatik davetlerde gördüm, bu yeni görevini hazmetmişe benzemiyordu. Artık devletin başında Necibullah vardır ve Sovyetler 1992'ye kadar bu yeni lideri desteklemeye devam edeceklerdir.

El-Kaide Terör Örgütünün Ortaya Çıkışı

Bin Ladin 1980'li yıllarda Afganistan'la Pakistan arasında mekik dokuyor. Yabancı militanların mücahitlerle birlikte savaşmaları için çaba sarf ediyor, bu amaçla büyük kaynaklar yaratmaya başlıyor. Sovyetler'in Afganistan'ı terk etmesinden sonra El-Kaide'nin esas hedefinin Amerika'yla mücadele olduğu anlaşılacaktır. Bu amaçla, 1988 yılında Usame bin Ladin'in Peşaver'deki evinde "El-Kaide el-Askeriye" adlı yeni bir örgüt kuruluyor. Bu örgütün görevi El-Kaide'nin silahlı operasyonlarını yürütmek olacaktır.(249)

El-Kaide'nin Amerikan hedeflerine yönelik ilk eylemi, 1992 yılında Yemen'in Aden şehrinde Amerikalı askerlerin kaldığı iki otelin bombalanmasıyla gerçekleştiriliyor. Ancak askerler otellerden ayrıldıkları için teröristlerin beklediği sonucu vermiyor, sadece iki Avustralyalı turist hayatını kaybediyor.

İkinci önemli saldırı, 26 Şubat 1993'te New York Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik olarak yapılıyor. 606 kilo patlayıcının kullanıldığı

(248) Rogan, *a.g.e.*, s. 579.

(249) Hoffman, Bruce & Reinares, Fernando, *Global Terrorist Threat*, ed. Columbia University Press, New York, 2014, s. 382.

eylemin amacı iki kulenin havaya uçurulmasıyla binlerce kişinin öldürülmesi. O eylem de hedefine tam ulaşamıyor. Binalarda ciddi hasar olmuyor. 6 kişi ölüyor ve yaklaşık 1000 kişi yaralanıyor.

1996'da Somali'de bir Amerikan savaş helikopterinin düşürülmesinde Bin Ladin'in sorumluluğu var. 1996 yılının sonlarında Sudan'dan Afganistan'a geçen Bin Ladin, mücadelesini orada da sürdürüyor. Daha o yıldan itibaren Amerikan istihbarat örgütlerinin önemli hedeflerinden biri haline geliyor.

Necibullah'ın 1992 yılında devrilmesinden sonra, Afgan siyasi partileri Peşaver'de bir araya gelip ortak bir çıkış yolu bulmaya çalışıyorlar. Buldukları yol, Afganistan'ın bir İslam devletine dönüştürülmesidir. Geçici bir hükümet kuruluyor ama tüm İslami gruplar görüş birliği içinde sayılmaz.

Yakın zamanlara kadar Türk basınında adı sıkça geçen Gulbeddin Hikmetyar bu yeni rejime karşıdır. Partisi Hizb-i İslami, hükümeti tanımıyor ve güvenlik güçlerine ve Kabil'deki başka hedeflere roket saldırıları düzenliyor. Peki onu kim destekliyor? Bazı kaynaklara göre Pakistan silahlı kuvvetleri... Afganistan'ı yakından tanıyan uzmanlar Pakistan'ın yeni hükümetinin kendi beklentilerine cevap vermeyeceğini düşünüyor. Onların Orta Asya'yla ilgili hayalleri vardır ve Afgan hükümeti bu hayallerin gerçekleşmesine engel olabilir. Hikmetyar'a, Kabil'e saldırırken kullandığı roketleri Pakistan sağlamış olabilir mi? Böyle düşünenler var. Suudi Arabistan ve İran'ın da mücahitleri silahlandırdığını ileri sürenler var. Bu devletlerin desteklediği çeşitli İslami kuruluşlar da silahlı mücadelede aktif rol oynuyor. Başka bir deyişle, pek çok ülke Afganistan'daki savaşı kendi siyasi ve stratejik çıkarları için değerlendirmeye çalışıyor, tıpkı şimdi Suriye'de olduğu gibi...

İşte bu ortam içinde, 1994 yılında Cemaat-ı Ulemai İslam örgütünün yönettiği dini okullarda eğitim gören öğrenciler, Kandehar'da Molla Ömer'in başkanlığında bazı silahlı militanların katılımıyla Taliban adlı bir örgüt kurdular. Gulbeddin Hikmetyar'ın başarılı sonuç alamayacağını gören Pakistan da Taliban'ı desteklemeye başladı. Taliban, kurulduktan kısa bir süre sonra Afganistan'ın bazı bölgelerindeki yerel yönetimleri ele geçirdi. Kabil'deki geçici hükümetin başkanı Ahmed Şah Mesud, ülkeyi istikrara kavuşturmak için ge-

nel seçimler yapma girişiminde bulundu. Ancak Taliban bunu kabul etmedi.

1995 yılının başlarından itibaren Taliban Kabil'i bombalamaya başladı. Önceleri pek başarılı olamayan bu saldırılar, Pakistan'ın ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle 1996 yılında sonuç verdi. Mesud, kendisine bağlı birliklerle Kabil'den çekildi. Taliban 27 Eylül 1996'da Kabil'i işgal etti. Artık Afganistan'ın adı Afganistan İslami Emirliği olmuştur. Ülkenin her tarafında İslami esaslara dayalı bir hukuk ve eğitim sistemi uygulanmaya başlanır. Kadınların, yanlarından bir erkek akrabaları olmadan evlerinden çıkmaları yasaklanır. Otellerde müzik yayınları da yasaklananlar arasındadır. Bir dükkânda müzik kaseti bulunursa o dükkân kapatılıyor ve sahibi hapsediliyor. Televizyon, video, iskambil oyunları, hatta uçurtma uçurmak yasaklanıyor. Hırsızların eli kesiliyor. Zina yapan kadınlar stadyumda, halkın önünde taşlanarak öldürülüyor. Taliban'ın İslamiyet anlayışı ve uygulaması bu yoldaydı. Ancak daha sonra El-Kaide'nin etkisiyle video kasetlerinin propaganda amacıyla kullanılmasına başlandı. Modern teknoloji onların da işine yarayabilirdi.(250)

Bu arada bin Ladin Kandehar ve Celalabad yakınlarında kurduğu kamplara kendi militanlarını yerleştirdi. Taliban lideri Molla Ömer'le de yakın ilişkileri vardı. Aslında Usame bin Ladin ve Eymen el-Zevahiri'nin liderliğindeki El-Kaide örgütü, Afganistan'da devlet içinde devlet görünümü taşıyan bir oluşum haline gelmişti. Onların başlıca amacı, tüm dünyaya egemen olacak bir hilafetin ortaya çıkmasıydı.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı terk etmek zorunda bırakılmasından sonra Usame bin Ladin'in en büyük hedeflerinin başında artık Amerika geliyordu. Onlara göre Amerika, İsrail ve onun müttefikleri İslamiyet'in dünyaya yayılmasının önünde en büyük engeldi. Ortadoğu'da Amerika'yı destekleyen liderler "yakın düşman" sayılıyordu. O nedenle Amerika'ya büyük bir darbe indirilmeliydi. Bin Ladin, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için örgütünün kitle imha silahlarına kavuşturulması amacıyla çalışmayı "dini bir görev" sayıyor-

(250) Hoffman & Reinares, *a.g.e.*, s. 389.

du. Bin Ladin 1995 ile 1998 yılları arasında yaptığı beş konuşmada, Amerika'ya saldırma konusundaki niyetini açıkça ortaya koymuştu.

Örgütün Afganistan dışındaki terör eylemleri devam ediyordu. 1996 yılında Suudi Arabistan'daki Hobar kulelerine yapılan ve 19 Amerikan askerinin ölümüne ve yüzlercesinin yaralanmasına yol açan terör saldırısının da El-Kaide tarafından gerçekleştirildiği çok geçmeden anlaşılacaktı.(251)

Taliban Kabil'de hükümeti ele geçirmişti ama Afganistan topraklarının tamamı üzerinde etkili olamıyordu. Örneğin Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden sonra Kabil'den çekilen ve Tacik kökenliler üzerinde etkili olan eski geçici Başbakan Şah Mesud ile Özbek kökenliler üzerinde etkili olan Abdül Reşit Dostum, ülkenin kuzeyinde kendilerine bağlı bölgelerde bir "Birleşik Cephe" kurarak, ülke topraklarının yaklaşık yüzde 30'unu denetim altında bulunduruyorlar.

Taliban bu toprakları da ele geçirmek için giriştiği silahlı mücadele sırasında sivil halka yönelik katliamlar yapıyor. Bu katliamların sorumluluğunu taşıyan birliklerden biri de, Usame bin Ladin'in emrindeki 055 numaralı tugaydı.

Bu silahlı mücadelede Taliban'ı destekleyen güçlerin başında Pakistan geliyordu. Afganistan'a binlerce savaşçının geçtiği ifade ediliyordu. Bunlardan çoğu Pakistan ordusunun askerleriydi. Taliban'a bağlı 25.000 savaşçının 8.000'i Pakistanlıydı. Bazı Taliban savaşçıları da Arap ülkelerinden veya Orta Asya'dan gelenlerden oluşuyordu.

Bu arada El-Kaide, dünyanın çeşitli yerlerinde Amerikan hedeflerine yönelik saldırılarını sürdürüyordu. Seçilen ilk hedeflerden biri Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan büyükelçilikleri olacaktı. Bu saldırılarda 200'den fazla insan hayatını kaybetti. Yaklaşık 5.000 kişi yaralandı. 1998 yılının ağustos ayında gerçekleştirilen bu saldırıların sorumlusunun El-Kaide olduğu çok geçmeden anlaşılacaktı.

Bu saldırılar Amerika'da şok etkisi yarattı. Şimdi Amerika'nın El-Kaide'ye karşı saldırıya geçmesi bekleniyordu. Çok geçmeden bu kar-

(251) Morell, Michael, *The Great War of Our Time, From Al-Qaeda to ISIS,* Twelve, New York, 2015, s. 14-15, 80.

şı saldırılar başladı. Amerika'nın ilk hedeflerinden biri Sudan'da El-Kaide için kimyasal silahlar ürettiğine inanılan bir ilaç fabrikası, diğeri ise Afganistan'daki El-Kaide kampları olacaktı. Bu hedeflere yönelik saldırılar pek başarılı olmadı. Sudan'daki fabrikanın kimyasal silah üretimiyle bir ilgisinin olmadığı anlaşıldı. Afganistan'ın Host şehrinin yakınındaki kampa atılan 75 Cruise füzesi sadece birkaç teröristin öldürülmesinden başka sonuç vermedi. Bin Ladin kısa bir süre önce bu kampı terk etmişti.

1998 yılında, Afganistan'ın kuzeyindeki çatışmalarda Taliban başarılı olmaya başladı. Dostum'un birliklerini yenerek Mezar-ı Şerif'i ele geçirdi. Bu sırada 4.000 sivil Taliban güçleri tarafından infaz edildi. Mezar-ı Şerif'te öldürülenlerin arasında İranlı diplomatlar da vardı.

Şimdi Taliban'ın denetiminin dışında bir tek Şah Mesud'un denetimindeki bölgeler kalmıştı. Orada Mesud demokratik bir yönetim kurmaya çalışıyor ve kadın haklarının savunuculuğunu yapıyordu. Yani birbirine taban tabana zıt iki Afganistan vardı.

Taliban Mesud'un direncini kırmak için ona başbakanlığı önerdi. Ancak Mesud, Taliban rejimi altına girerek onların dünya görüşünü benimsemeyi reddetti.

El-Kaide Amerikan hedeflerini vurmaya devam ediyordu. 2001 yılının başlarında, Yemen'in Aden limanına yakın bir yerde demirlemiş bulunan US *Cole* Amerikan savaş gemisine El-Kaide militanları 3 Ocak 2000 tarihinde bombalı bir saldırıda bulundu. Bu saldırıda 17 denizci öldü, 39 gemici yaralandı.(252)

Mesud, 2001 yılında Avrupa Parlamentosu'na giderek ülkesindeki gerçek durumu anlattı. Taliban ile El-Kaide'nin İslam anlayışının ülkeye zarar verdiğini söyledi. O yılın 9 eylülünde Şah Mesud, televizyon mülakatı yapmak için geldiğini söyleyen gazeteci kılığındaki iki Tunuslu El-Kaide militanları tarafından öldürüldü.

Şah Mesud'un öldürülmesinden iki gün sonra, 11 Eylül 2001 tarihinde, El-Kaide tarafından örgütlenen teröristler New York'taki İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yönelik tarihin en büyük terör eylemlerinden

(252) Morell, *a.g.e.*, s. 38-39.

birini gerçekleştirdiler. O sabah Boston'un Logan Havaalanı'ndan 92 yolcu ve mürettebatıyla kalkan Amerikan Airlines'a ait Boeing 767 uçağında bulunan 19 terörist, uçağın idaresini ele geçirerek New York'taki İkiz Kuleler'den birine çarptırdı. Birkaç dakika sonra, United Airlines'ın bir uçağı, gene teröristler tarafından 77 yolcusuyla kaçırılarak New York'taki İkiz Kuleler'in ikincisine çarptırıldı. Bu iki kule birkaç dakika içinde çöktü. Ondan hemen sonra American Airlines'ın başka bir uçağı da, 64 yolcusu ve mürettebatıyla kaçırılarak Amerikan Savunma Bakanlığı Pentagon'un batı bölümüne çarptırıldı. 44 yolcusuyla kaçırılan dördüncü uçak yoldaydı. Onun hedefinin Beyaz Saray veya ABD kongre binası olduğu anlaşılıyordu. Ancak o uçak hedefine ulaşamadı. Yolcular teröristlerin üzerine atlayarak, uçağın Pensilvanya'da boş bir alana düşmesini sağladılar.

Bu terör saldırıları, Amerika'da ve dünyada büyük bir şok etkisi yarattı. Başlangıçta Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe adlı terör örgütü bu eylemleri üstlendiyse de, bunun doğru olmadığı kısa zamanda örgütün üst düzeydeki yetkililerinin açıklamalarından anlaşıldı. Uçakları kaçıran teröristlerin isimlerinin saptanması uzun sürmedi. Teröristlerin çoğu Suudi Arabistan uyrukluydu. Bazılarının El-Kaide'yle ilişkileri biliniyordu. Eylemleri düzenleyen El-Kaide örgütüydü. Başlangıçta bu eylemlere sahip çıkmayan Usame bin Ladin, 2004 yılında saldırıların sorumluluğunu üstlendi.

Daha önce görülmemiş bu terör saldırılarının gerçekleştirildiği sırada NATO daimi delegelerinin haftalık çalışma yemeğindeydik. Televizyonlardan saldırıları dehşet içinde öğrendik. Amerikan Daimi Temsilcisi Sandy Wershbow'un, sükûnetini korumaya çalışmakla birlikte büyük bir sarsıntı geçirdiği görülüyordu. NATO Konseyi'nin birkaç saat içinde gayriresmi bir toplantı yapmasını kararlaştırdık. O toplantıda tüm daimi temsilciler, NATO Antlaşması'nın 5. maddesinin işletilmesi için görüş birliğine vardılar. Bu maddeye göre, bir üye ülkeye yapılan bir saldırı bütün üyelere yapılmış sayılıyordu. NATO tarihinde bu madde ilk defa uygulanacaktı. Oysa, ondan kısa bir süre önce, 1999 NATO Washington zirvesi sırasında, ittifakın yeni stratejik konsepti kabul edilirken, Türkiye terörist saldırıların da diğer saldırılar gibi 5. madde kapsamına alınmasını önermiş, ancak bu öneri-

miz kabul edilmemişti. O tarihte buna itiraz edenler, şimdi bu saldırının şoku altında 5. maddenin işletilmesini destekliyorlardı. Ertesi sabah konsey resmi toplantısını yaptı ve 5. maddenin işletilmesi resmen ve oybirliğiyle kabul edildi. Yani bu saldırı tüm NATO üyelerine yapılmış sayılacak ve her ülke olanakları çerçevesinde bu saldırıya karşı harekete geçecekti. NATO tarihi bir gün yaşıyordu.

Başkan Bush, Afganistan'ı bu saldırıdan sorumlu tuttu ve Taliban yönetimindeki Afgan hükümetinden bin Ladin'in iadesini ve El-Kaide kamplarının kapatılmasını istedi. Taliban'ın bu talebi reddetmesi üzerine, Amerika ve koalisyon ortaklarının Taliban'a karşı büyük operasyonu başladı. Taliban ve El-Kaide'nin üsleri Amerikan füzeleri tarafından vuruldu. Amerika, Taliban hükümetinin devrilmesi için ona karşı olan bazı aşiretlerin desteğini sağladı. Bu saldırılara daha fazla dayanamayan Taliban, 2001 yılının aralık ayında hükümetten çekildi.(253)

Türkiye gibi terörden çok sıkıntı çekmiş ülkeler, Başkan Bush'un terörle topyekûn mücadeleye yönelik sözlerini desteklediler. Dünya devletleri ayırım gözetmeden tüm terör örgütleriyle mücadele etmeliydi. Bu ortak görüşümüz, ortak politikamız olmalıydı.

Ne yazık ki, o günün sıcak ortamı içinde söylenen bu sözler zaman içinde yumuşatıldı, terör örgütleri arasında ayırım yapılmaya başlandı.

Yeni Afgan hükümetini Amerika'da eğitilmiş olan, evvelce Amerikan petrol şirketleri adına Afganistan'da temaslarda bulunduğu söylenen, Amerikan politikalarını destekleyen Hamid Karzai kurdu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararıyla Karzai'yi desteklemek amacıyla ISAF adında bir uluslararası güç oluşturuldu. Amerika, Afganistan'da 30.000 kişilik bir birlik görevlendirdi. Diğer koalisyon ortakları da asker göndererek bu gücü desteklediler. El-Kaide Almanya, İngiltere, Hollanda ve İtalya gibi ülkeleri de Amerika'yla birlikte savaştıkları için düşman gibi görüyor ve o ülkeleri de saldırılarının hedefi haline getiriyordu. Onlar Haçlı seferlerinin uzantılarıydı, bin Ladin böyle düşünüyordu. Türkiye Kabil'in ve Bagram

(253) Morell, *a.g.e.*, s. 70.

Havaalanı'nın korunmasından sorumlu NATO birliğine asker verdi ve iki kere bu birliğin komutasını üstlendi.

Taliban'ın Afgan yönetiminden çekilmesinden sonra bu örgütle El-Kaide arasındaki ilişkiler daha da güçlendirildi. Usame bin Ladin, Taliban lideri Molla Ömer'e büyük bir bağlılık içindeydi. Onun liderliğini tartışmasız kabul ediyordu. Şimdi ortak hedefleri, Karzai hükümetini devirmek ve Amerikan kuvvetleriyle mücadele etmekti.(254) Bu amaçla yıllar boyunca kanlı eylemler, saldırılar düzenlediler.

Amerika'nın öncülüğündeki uluslararası koalisyon da Taliban ve El-Kaide'yle büyük bir mücadeleye girişecekti.

2001 yılından itibaren Taliban ve El-Kaide yeni bir terörist saldırı yöntemini uygulamaya başladılar: İntihar bombacıları. 2001 ve 2002 yıllarında sadece birer intihar bombacısı eylem yaptı. Bu sayı 2004'te 6'ya, 2005'te 21'e, 2006'da 139'a, 2011'de 461'e yükseldi. Terör örgütleri yalnız Afganistan'da değil, dünyanın başka yerlerinde de bu yeni terör silahını yaygın biçimde kullanıyorlardı. İntihar bombacıları, çoğunlukla mülteci kamplarındaki Afganlardan ve Pakistan'daki radikal dini eğitim gören medrese öğrencileri arasından seçiliyordu.(255)

Peki El-Kaide'nin yaklaşımları ve terör eylemleri Afgan halkı tarafından nasıl karşılanıyordu? Amerika'nın Maryland Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma şaşırtıcı sonuçlar verdi. Afganların yüzde 81'i El-Kaide eylemlerinin olumsuz sonuçlar verdiğini düşünüyordu. El-Kaide'ye olumlu bakanların oranı yüzde 6'dan ibaretti. Halkın yüzde 90'ı Usame bin Ladin hakkında olumsuz görüş sahibiydi.(256)

Amerika bin Ladin'in saklandığı düşünülen Tora Bora dağlarına yönelik büyük bir hava saldırısı düzenledi. O saldırıda kullanılan bombalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki bütün askeri operasyonda kullanılanlardan daha fazlaydı. Buna rağmen bin Ladin bu saldırılardan kurtulmayı başardı.

(254) Hoffman & Reinares, *a.g.e.*, s. 378-379-384.
(255) Hoffman & Reinares, *a.g.e.*, s. 390-391.
(256) Hoffman & Reinares, *a.g.e.*, s. 392.

11 Eylül saldırılarından, El-Kaide'yi destekleyen Afganistan'ın sorumlu olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. O nedenle, Amerika'nın Afganistan'a yaptığı saldırılar yadırganmadı. Peki, El-Kaide'nin New York'taki saldırılarının başka destekçileri de var mıydı? Bazıları Irak'ın da bu işte sorumluluk taşıdığını düşünüyordu. Ancak bu yöndeki bazı istihbarat raporlarının güvenilir olmadığı kısa sürede anlaşılacaktı. Başta başkan yardımcısı olmak üzere, üst düzeydeki bazı Amerikalı yetkililer aksi kanıdaydı.

Irak da bu saldırının bedelini ödemeliydi. Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu ve Birleşmiş Milletler yetkililerinin Irak'ın elinde kitle tahrip silahları bulunmadığı yolundaki raporlarına rağmen, Amerikan ve İngiliz istihbaratının aksi yöndeki bilgilerine dayanan Amerika ve koalisyon ortakları, 2003 yılında Irak'a yönelik büyük bir saldırı başlattılar. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'le üst düzeydeki bazı yetkililerin idamına ve yüz binlerce Iraklının ölümüne yol açan bu saldırılardan ve Irak'ın işgalinden sonra Irak'ın elinde kitle imha silahları bulunmadığı anlaşıldı ve Irak'ın El-Kaide'yle işbirliği yaptığına dair bir belge de ele geçirilemedi.[257] Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, o tarihlerde, İngiltere Başbakanı olan Tony Blair, 2015 yılında yaptığı bir açıklamada, 2003 yılındaki Irak harekâtının yanlış istihbarata dayandığı ve bu harekâtın Irak'ta IŞİD terörünün ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olduğunu kabul etti ve özür diledi. Amerika'nın eski dışişleri bakanlarından Hillary Clinton da aynı şekilde Irak harekâtını eleştiren konuşmalar yaptı.

Amerika'nın bir numaralı hedefi olan bin Ladin ve arkadaşları uzun yıllar Amerikan özel kuvvetlerinden nasıl saklanabilmişti? El-Kaide'nin üst düzeydeki yöneticileri, 2001 yılının sonlarından itibaren Afganistan-Pakistan sınırındaki pek az insanın yaşadığı bölgelere yerleşmişlerdi. El-Kaide'nin dış operasyonlarından sorumlu olan ve 11 Eylül saldırılarının mimarı sayılan Halid Şeyh Muhammed, American Airlines uçağına ayakkabı içinde bomba saklayarak eylem yapma girişiminin, 2002 yılının nisan ayında 19 kişinin ölümüyle so-

(257) Morell, *a.g.e.*, s. 87-88.

nuçlanan Tunus'taki bir sinagoga yapılan saldırının düzenleyicilerindendi. *Wall Street Journal*'ın muhabiri Daniel Pearl'in kaçırılıp kafasının kesilerek öldürülmesinin sorumlusu da oydu.(258)

Çeşitli ülkelerde El-Kaide'nin desteğiyle veya ondan esinlenerek eylem yapan gruplar vardı. Bunlardan biri olan Cemaat-i İslami, 2002 yılının ekim ayında Endonezya'nın Bali bölgesinde 200 kişinin ölümüyle sonuçlanan saldırının düzenleyicisi ve 2003 yılının ağustos ayında Cakarta'daki Marriott Oteli'nin bombalanmasının da finansmanını sağlayan kuruluştu.(259)

Bu ve benzeri örgütlerin eylemleri arasında, 2002 yılında Yemen açıklarında Fransız tankeri Limburg'a yapılan ve 90.000 varil petrolün Basra körfezine sızmasına yol açan saldırı da sayılabilirdi. Hazırlıkları yapılan ancak gerçekleştirilemeyen pek çok saldırı daha vardı.

El-Kaide'ye bağlı örgütler artık Pakistan, Suriye, Yemen, Irak, Nijerya, Libya, Mısır, Hindistan, Mali, Cezayir ve Türkiye'de çok sayıda terör eylemi gerçekleştirdiler.(260)

El-Kaide'ye bağlı teröristlerin yaptığı eylemlerden biri de Amerika'nın, Libya'nın Bingazi kentindeki başkonsolosluğuna yönelik olarak gerçekleştirdiği ve Amerikan Büyükelçisi Christopher Stevens ile üç konsolosluk mensubunun ölümüne yol açan eylemdi.

2003 yılında El-Kaide Suudi Arabistan'da iki ayrı saldırı düzenledi. Yerleşim yerlerine yönelik bu saldırılarda toplam 58 kişi öldü.

Aynı yıl Fas'ın Kazablanka kentinde 12 intihar bombacısının yaptığı eylemde 45 kişi öldü.

20 Kasım 2003 tarihinde El-Kaide bu defa İstanbul'da büyük bir eylem yaptı. Bu terör saldırısında 57 kişi öldü, yaklaşık 700 kişi yaralandı.

Saldırılar artık Avrupa'ya da sıçramıştı. 2005 yılının temmuz ayında, Londra metrosunda üç intihar saldırısı ve iki katlı bir otobüse yönelik gene intihar saldırısı büyük bir korku yarattı. Bu saldırılarda 52

(258) Morell, *a.g.e.*, s. 111.
(259) Morell, *a.g.e.*, s. 112.
(260) Stakelbeck, Erick, *ISIS Exposed*, Regnery Publishing, Washington DC, 2015, s. 22.

kişi öldü ve yaklaşık 800 kişi yaralandı. İngiliz istihbarat makamları, bu saldırıların bin Ladin'in eseri olduğunu ortaya çıkarttılar.(261)

27 Aralık 2007 tarihinde, Pakistan'ın eski başbakanı Benazir Butto, El-Kaide komutanlarından Mustafa el-Zayed tarafından öldürüldü.

Bir yıl sonra, 20 Eylül 2008 tarihinde Pakistan'daki Marriott Oteli'ne düzenlenen bombalı saldırıda 54 kişi hayatını kaybetti.

Birleşmiş Milletler'in bir raporuna göre, Taliban ve ona bağlı militanlar, 2009 yılında Afganistan'da öldürülen sivillerin yüzde 76'sının, 2011 yılında da yüzde 80'inin katlinden sorumluydu.

El-Kaide'nin Afganistan dışındaki eylemleri de çok sayıda insanın ölümüne yol açmaya devam ediyordu. Bu örgüt artık sadece Amerikan, İsrail ve başka Batı ülkelerinin hedeflerine saldırmakla kalmıyordu. Hedeflerinden biri de Irak'taki Şii kökenlilerdi. Örneğin, 2003 yılında Necef'teki İmam Ali Camisi bombalandı. 2004 yılının aşure gününde yapılan terörist saldırısında 178 kişi öldü. 2007 yılında Bağdat'taki bir pazaryerine yapılan saldırıda 135 kişi hayatını kaybetti. Aynı yıl, Irak'ın Telafer kentinde Şiilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeye yapılan saldırıda 152 kişi öldü, 347 kişi yaralandı. Irak'ın Kataniye kentinde Yezidilerin yaşadığı bölgeye yapılan dört saldırıda toplam 796 kişi hayatını kaybetti.

2009 yılında Bağdat'ta düzenlenen bir saldırıda 155 kişi öldü, 721 kişi yaralandı.

Bu silahlı çatışmalar ne kadar sürecekti? Amerika'nın o zamanki Savunma Bakanı Robert Gates, Taliban'la uzlaşmaya varılmadan bir siyasi sonuca ulaşılamayacağını düşünüyordu. 2010 yılında Taliban'la Amerikalılar arasında gizli tutulan öngörüşmeler yapıldı. BM Temsilcisi Kai Eide de, Taliban yetkililerle Dubai'de bir araya geldi.

26 Ocak 2010 tarihinde Londra'da 70 ülke ve kuruluşun katılımıyla bir uluslararası konferans düzenlendi. Karzai, Taliban liderlerini uzlaşmaya davet etmeye çalıştı. Karzai'nin yardımcısı "Taliban'ı affetmeye hazır olmalıyız," diyordu. Ama Afganistan'da Karzai'yle hiçbir koşulda uzlaşmaya yanaşmayan gruplar vardı. O nedenle bu konferanstan hemen sonra terör eylemleri ve cinayetler yoğunlaştı.

(261) Morell, *a.g.e.*, s. 119-120.

Görüşmelerde siyasi bir çıkış yolu bulunabileceğine inananlar bir kere daha yanılmıştı.

2010 yılının mart ayında Karzai hükümeti Hizb-i İslami örgütüyle bir araya geldi. Onların önerisi 2010 yılının sonuna kadar bütün yabancı askerlerin Afganistan'dan çekilmesiydi. Taliban bu toplantıya katılmadı. Onlara göre ülke topraklarında yabancı askerler bulundukça hiçbir görüşme yapılamazdı.

Bu temaslar yapılırken El-Kaide'nin saldırıları devam ediyordu. 2010 yılının nisan ayında Bağdat'ta iki gün üst üste yapılan saldırılarda 85 kişi öldü. Aynı yıl gene Bağdat'taki başka bir saldırıda 100'den fazla kişi hayatını kaybetti. 2011 yılındaki başka bir saldırıda gene Bağdat'ta 133 kişi öldü. Saldırıların arkası gelmiyordu.

O sırada önemli bir gelişme oldu. 2011'in ağustos ayında Usame bin Ladin, Pakistan'da saklandığı eve Amerikan özel birliklerinin yaptığı bir saldırı sonucunda öldürüldü. Bu saldırı ne sonuç verecekti? Barışçı çözüm arayışlarını hızlandıracak mıydı, yoksa büsbütün zora mı sokacaktı? Bin Ladin'in öldürülmesinden sonra, Burhaneddin Rabbani dahil olmak üzere pek çok ünlü Afgan siyasetçisi Pakistan-Afganistan sınırındaki çatışmalarda katledildi. Amerika bu çatışmalarda Pakistan silahlı kuvvetlerinin sorumluluk taşıdığını belirterek bu ülkeyi uyardı. 2011 yılının kasımında, NATO birlikleri Afganistan'ın Pakistan sınırına yakın bölgesinde 24 Pakistan askerini öldürdü.

2011 yılında önemli bir gelişme daha oldu. Önce Tunus'ta başlayan ve "Arap baharı" denilen halk hareketleri giderek Ortadoğu'nun birçok ülkesine yayıldı. Bu gelişmeler bölgeyi gerçek bir demokrasiye henüz kavuşturmadı ama El-Kaide ve başka terör örgütlerinin faaliyetlerini ve eylemlerini yaygınlaştıracakları bir ortam yarattı. El-Kaide'nin iki numaralı yöneticisi el-Zevahiri, 2010 yılının mart ayında Usame bin Ladin'e yazdığı bir mektupta örgütün Amerika'yla mücadelesinin Amerikan topraklarında değil, Afganistan ve Irak'ta gerçekleşeceğini söylüyordu.[262]

(262) Jones, Seth, G., *El Qaeda Terrorism in Afghanistan, Global Terrorist Threat*, Hoffman Bruce & Reinares Fernando, ed. Columbia University Press, New York, 2014, s. 375.

Bu saldırılar son yıllarda giderek artarak devam etti. El-Kaide'nin içinden başka örgütler de üredi. Bunlardan biri El-Nusra'ydı. Ancak Irak'ta ve Suriye'de 2006 yılından beri insanlık dışı şiddet eylemleriyle adından en çok söz ettiren örgüt, bazılarının DEAŞ da dediği, kendini İslam devleti olarak dünyaya tanıtan IŞİD oldu.

IŞİD'in Ortaya Çıkışı ve Eylemleri

Son yıllarda dünyanın en tehlikeli terör örgütü olarak kabul edilen IŞİD'in temellerini oluşturan örgüt El-Kaide'ydi. El-Kaide ne yapmak istiyordu? Hedefleri nelerdi? 2005 yılında Fuat Hüseyin adlı bir Lübnanlı gazeteci, El-Kaide'nin yirmi yıllık hedeflerini yayınladı. Buna göre, örgüt yedi aşamada bu hedeflere ulaşmaya çalışacaktı. 2013-2016 yılları arasında bir İslam devleti veya hilafet kuracaktı. İşte El-Kaide'den ayrılan IŞİD, 2014 yılında tam bu planı gerçekleştirmişti. El-Kaide, 2016-2020 yılları arasında kâfirlere karşı topyekûn bir savaş başlatacaktı ve 2020 yılında nihai zafere ulaşacaktı. IŞİD de Amerikan ve Avrupa şehirlerinde bir gerilla savaşı başlatmayı planlıyordu.(263)

2002 yılının mart ayında Pakistan makamları çok sayıda El-Kaide yöneticisini tutukladılar. Ancak, Ebu Musab el-Zerkavi ile 50 kadar El-Kaide militanı Pakistan'dan Irak'a kaçmayı başardı. İşte bunlar son yıllarda yüzlerce Amerikan ve diğer koalisyon ülkesi askerlerini öldürdükten sonra Irak ve Şam İslam Devleti'ni (IŞİD) kuracak olan çekirdek kadroydu.(264)

Bazılarının DEAŞ olarak adlandırdığı IŞİD, esas itibariyle El-Kaide örgütünden gelen teröristlerden oluşuyordu. Amaçları ve hedefleri Usame bin Ladin'den farklı değildi. Irak'ta etkili biçimde örgütlendiler ve eski Amerikan istihbarat uzmanı Edward Snowden'in basına sızdırdığı belgelerde dile getirilen Irak'taki Amerikan sisteminin boşluklarından yararlandılar.

El-Kaide'nin ikinci adamı sayılan Ebu Musab el-Zerkavi, Afganistan'da terör eylemleri konusunda tecrübe kazandıktan son-

(263) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 33-36.
(264) Morell, *a.g.e.*, s. 113.

ra Amerikan işgalinden iki yıl önce İslami bir terör örgütünün temellerini atmıştı. Çeşitli ülkelerden Irak'a gelen, Amerika'yla ve diğer ülkelerle savaşmaya hazır militanları da kendi örgütünün içine almayı başarmıştı. Aslen Ürdünlü olan Zerkavi, 1993 yılından beri Ürdün'de terör eylemleri gerçekleştiriyordu. Tutuklanıp altı yıl hapis yattıktan sonra Afganistan'a geçti ve orada Usame bin Ladin'le ilişki kurdu. Başlangıçta bin Ladin'in kendisine katılma teklifini kabul etmeyen Zerkavi, daha sonra İran üzerinden Irak'a geçti ve orada kendi örgüt yapısını oluşturdu ve büyük ses getiren eylemler yapmaya başladı. Bu eylemlerden biri, 2003 yılının ağustos ayında Bağdat'taki BM temsilciliği binasının önünde tuzaklanmış bir kamyonun havaya uçurulmasıydı. Bu saldırıda başta BM'nin Irak'taki temsilcisi Sérgio de Mello olmak üzere 24 kişi hayatını kaybetti. De Mello, benim Kıbrıs'ta görev yaptığım yıllarda BM delegasyonunda çalışan çok başarılı bir diplomattı ve kendisiyle yakın dostluk ilişkileri kurmuştuk. Bağdat'taki bu saldırıdan sonra Irak'taki dengeler değişti. Büyükelçi Bremer III, başta Türkiye olmak üzere başka ülkelerin de Irak'a asker göndererek, koalisyonun gücünün artırılmasını önerdi. Bu öneri üzerine Amerikan hükümeti, Türkiye'den o bölgede görev yapmak üzere asker göndermesini istedi. Hükümet, 7 Ekim 2003'te meclisten bir tezkere çıkartarak Amerika'nın bu talebini karşılamaya hazır olduğunu belirtti. Ancak Şii lider Sistani ile Kürtlerin karşı çıkması nedeniyle Amerika, Türk askerlerini davet etmekten vazgeçti.

Irak'ta Zerkavi'nin ses getiren eylemlerinden biri de, bir Şii camisine yönelik intihar saldırısıydı. Bu saldırıda, Irak'taki yüksek İslami Devrim Konseyi Başkanı Ayetullah Muhammed Bakır El-Hekim de dahil olmak üzere 125 Şii hayatını kaybetti. Artık Irak'ta Şiilerle Sünniler arasında kanlı çatımalar başlamıştı. Zerkavi Irak'ta iki cephe olduğunu, bunlardan birinin koalisyon güçleri, diğerinin de Şiiler olduğunu ifade ediyordu. Zerkavi'nin stratejisi Bağdat'ın civarındaki yerleşim merkezlerini ele geçirdikten sonra merkeze saldırıda bulunmaktı.[265]

Zerkavi, bazı eylemlerde Irak'ta El-Kaide'nin gücünü ve etkisini

(265) Napoleoni, *a.g.e.*, s. 34-35, 38.

gördükten sonra 2004 yılında bu örgüte katıldı. Zerkavi'nin kurduğu örgütün adı Irak'taki El-Kaide'ydi (AQI). Ancak Zerkavi'nin bin Ladin'den temelde farklı bir yaklaşımı vardı. Bin Ladin'in Amerika'yı ve onun müttefiklerini hedef alan politikalarına karşı Zerkavi, Irak'taki Şii Müslümanları da hedefleri arasına koyuyor ve Şii camilerini bombalıyordu.(266) Onun bu eylemleri El-Kaide'nin Irak halkı üzerindeki etkisini azalttı. Artık Zerkavi'nin El-Kaide'nin çatısı altında eylemlerini sürdürmesi mümkün değildi.

Irak'taki Müslüman terör örgütlerinin simgesi haline gelen ve Amerikalılar tarafından en çok aranan terör liderlerinden biri olan Ebu Musab el-Zerkavi, 2006 yılında bir Amerikan hava saldırısı sırasında öldürüldü. Onun ölümünden sonra, Irak'taki El-Kaide örgütü Sünni teröristlerin bir çatı kuruluşu haline geldi ve Irak İslam Devleti (ISI) adını aldı.(267)

Zerkavi'nin ölümünden dört yıl sonra, 2010 yılında, bu örgütün başına Ebu Bekir el-Bağdadi geçti. Amerikalılar Bağdadi'nin en tehlikeli terör liderlerinin başında geldiğini anlamışlardı. Onu ölü veya diri yakalayana 10 milyon dolarlık bir ödül vaat ettiler.(268)

Bağdadi'nin yönetimindeki ISI, Irak'ta 2012 ve 2013 yıllarında büyük terör eylemlerinde bulundu. Sadece 2013 yılının eylül ile aralık ayları arasında 98 intihar eylemi gerçekleştirdi ve bu eylemlerde 3.000 kişi öldü. Hapishaneler basıldı. 2013 yılının temmuz ayında, Ebu Garip Hapishanesi'nde tutuklu bulunan 500 ISI militanı kaçırıldı. Çok sayıda Irak Güvenlik Kuvvetleri mensubu katledildi. Bağdadi, gene El-Kaide örgütünden çıkan El-Nusra'yı da kendi çatısı altına almaya çalıştı. Ancak o örgütün lideri El-Gorani, bin Ladin'in 2 Mayıs 2011 tarihinde öldürülmesinden sonra El-Kaide'nin yeni lideri Eymen el-Zevahiri'ye bağlı kalmaya devam etti. O sırada el Bağdadi, örgütün adını Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) olarak değiştirdi. El-Zevahiri, Bağdadi'nin Suriye'de eylem yapmasına karşıydı. Suriye'nin sorumluluğunu El-Nusra cephesine bırakmasını istedi. Bağdadi bunu reddedince, 2014

(266) Napoleoni, *a.g.e.*, s. 32.
(267) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 27-32.
(268) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 27-32.

yılının şubat ayında, El-Zevahiri IŞİD'i bünyesinden çıkarttı. Artık El-Kaide'nin Suriye'deki tek temsilcisi El-Nusra cephesiydi. Bağdadi'nin IŞİD örgütü de artık tamamen bağımsız hareket edebilirdi. O tarihten sonra, Suriye'de IŞİD ile El-Nusra birbirine rakip iki örgüt haline geldiler. Zaman zaman çatıştılar. Bazen de işbirliği yaptılar. Örneğin 2014 yılının ağustos ayında, bu iki örgüt Suriye'den Lübnan'a geçerek Arsal şehrine yönelik bir saldırıda bulundular. Bu saldırı sırasında onlarca Lübnan askerini öldürdüler ve 29'unu da kaçırdılar. Bunlardan bazıları daha sonra kafası kesilerek öldürüldü. Şimdi artık Lübnan'da da yeni bir cephe açılmaya çalışılacaktı.

IŞİD, yukarıda da belirtildiği gibi yalnız Amerikalılara, diğer koalisyon ülkelerine ve Irak hükümetine saldırılarda bulunmuyor, Şiileri de hedef alıyordu. Artık Irak'ta bir mezhep savaşı başlamıştı. IŞİD'in saldırıları, gerçekleştirdiği eylemler, Irak'ta zaten yeterince güçlü olmayan iktidara ciddi biçimde zarar veriyordu.

Amerika'nın Irak'ı işgalinden sonra tüm Baas Partisi mensuplarını yönetimden uzaklaştırması, Irak Silahlı Kuvvetleri'nin ve güvenlik güçlerinin çökmesine yol açtı. İşte bu boşluk bir yandan Şii militanlar, bir yandan da IŞİD tarafından dolduruldu. Şimdi artık Amerika'nın Irak'taki hedeflerinden biri, IŞİD'i etkisiz kılmaktı. 2011 yılında Amerika'nın Irak'taki askerlerini çekmesi IŞİD'i büyük bir baskıdan kurtardı ve güçlenmesine yol açtı. Aynı tarihlerde, Başbakan El-Maliki'nin kurduğu otoriter yönetimin Şiilerle Sünniler arasında açık bir ayrımcılık yapması ve Sünnileri hemen hemen her alanda dışlaması, başlangıçta radikal eğilimleri benimsemeyen Sünni grupların da IŞİD'e katılmasına yol açtı. IŞİD artık yalnız Irak'ta değil, Suriye'de de etkili eylemler yapacak duruma gelmişti. Şimdi hedefi, hem Irak'ta hem Suriye'de egemenlik alanına kavuşacak olan bir İslami rejim ve bir hilafet kurmaktı. Pek çok Suriyeli radikal Sünni ve yabancı ülkelerden gelen militanlar IŞİD'e katılmaya başladılar. Artık IŞİD fiilen egemenliği altında tuttuğu alanları genişletebilirdi. Somali'deki İslami terör örgütü El-Şebab, Yemen ve Mali'deki El-Kaide uzantısı terör örgütleri de kendi ülkelerinde bazı toprakları ellerinde bulunduruyordu. Ancak IŞİD bunların hepsinden daha geniş bir alan üzerinde hâkimiyet kurmuştu.

Amerika ve diğer Batı ülkeleri için IŞİD giderek daha büyük bir tehlike oluşturuyordu. Bir taraftan Irak ve Suriye'de zaten hassas olan dengeleri ve güvenlik tehditlerini büsbütün artırıyor, bir taraftan da Batı ülkelerinden gelen militanları eğitip kendi ülkelerine göndererek, terörü Ortadoğu'nun dışına taşımaya başlıyordu.[269]

13 Kasım 2015 tarihinde, Paris'te düzenlenen ve 132 kişinin ölümüyle sonuçlanan saldırıları ve 3 Aralık 2015 tarihinde Amerika'da San Bernardino'da düzenlenen ve 14 kişinin ölümüne yol açan ve IŞİD bağlantılı militanların gerçekleştirdiği tespit edilen eylemleri bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. 90 ülkeden binlerce militanın Suriye ve Irak'a gelerek IŞİD'le birlikte çarpışmaya başlamaları bu tehlikenin büyüklüğünü açıkça ortaya koyuyor.

1980'li yıllarda, Sovyet işgaliyle mücadele etmek üzere Afganistan'a gelen yabancı militanların sayısıyla kıyaslanmayacak kadar çok cihatçı militan şimdi Suriye'de ve Irak'ta IŞİD saflarında çarpışıyordu. Sadece Amerika, Kanada, Batı Avrupa ve Avustralya'dan gelenlerin sayısı 5.000'e ulaşıyordu. Üstelik Cezayir, Libya, Mısır ve Afganistan'da eylem yapan çok sayıda terörist grup da IŞİD saflarına katılmış bulunuyordu.

IŞİD kısa bir süre içinde Suriye ve Irak'ta, 300.000 kilometrekarelik, İngiltere'den daha büyük bir alanı denetim altına alabilmişti. Bu topraklarda yaklaşık 8 milyon kişi yaşıyordu. Peki nasıl olmuştu da, uzunca bir süre Irak'ta 170 bin asker konuşlandıran ve 1.9 milyar dolar harcayarak etkili bir savunma gücü oluşturan Amerika bu örgütü etkisiz kılmayı başaramamıştı? Aslında Amerikalılar IŞİD'in yarattığı tehlikenin farkındaydı ve bu örgütle mücadele ediyordu. Ancak bu mücadelenin başarıyla sonuçlandığı yanılgısına düşmüşlerdi. Irak'taki Amerikan kuvvetlerinin komutanı General Raymond Odierno 2010 yılının haziran ayında verdiği bir demeçte, IŞİD'in liderlerinin yüzde 80'inin öldürüldüğünü veya tutuklandığını söylüyor ve fiilen bu örgütün bitme noktasına geldiğini açıklıyordu.[270]

Aslında bu örgütü hafife almak büyük bir hataydı, çünkü IŞİD baş-

(269) Morell, *a.g.e.*, s. 305-307.

(270) Laurent, Samuel, *L'etat Islamique*, Seuil, 2014, s. 9.

ka terör örgütlerine benzemiyordu. Bu aynı zamanda, konvansiyonel silahlara sahip, iyi yapılanmış ve zengin mali kaynakları olan bir örgüttü. Zırhlıları, keskin nişancıları, özel kuvvetleri, keşif birlikleri, sınır muhafızları, hatta silah fabrikaları vardı. Ele geçirdiği alanlardan elde ettiği petrolle büyük bir gelir sağlıyordu. Kendi ideolojik hedeflerine uygun bir yönetim sistemi kurmuştu. 29 Haziran 2014'te, Ebu Bekir el-Bağdadi kendini halife ilan etti. 1517 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra halifeliğin yeniden Arapların eline geçmesini önerenler çok olmuştu. Ancak, yakın tarihlerde ortaya çıkan Müslüman Kardeşler, El-Kaide gibi örgütlerin liderleri bile kendilerini halife ilan edememişlerdi. IŞİD'in sahip olduğu mali kaynaklar, asker sayısı, silah sistemleri, işgal ettiği toprağın genişliği bir arada düşünüldüğünde, bölgede teröre başvuran radikal örgütlerin en güçlüsü kabul edilen FKÖ'den bile çok daha ileri durumda olduğu görülmekteydi.[271]

El-Bağdadi'ye bağlı güçlü bir istihbarat örgütü vardı. Kurduğu profesyonel ekiple dünya medyalarında ses getiren bir propaganda mekanizması oluşturmuştu. İdeolojik hedefi açıktı: "Şeriatı dünyaya yaymak." El-Bağdadi kendini tüm dünyadaki Müslümanların halifesi sayıyordu. Pek çok Müslümanın "demokrasi ve insan hakları gibi 'yalanlarla' beyinlerinin yıkandığını ve onların İslamiyet'in temellerini unuttuklarını" ileri sürüyordu. Aslında, IŞİD'in fikri ve manevi lideri el-Bağdadi'den ibaret değildi. Başka ülkelerde yaşayan bazı dini liderler de, IŞİD örgütünün mensuplarına ve destekleyicilerine esin kaynağı oluyordu. Bunlardan biri, Amerika'nın Michigan eyaletinde yaşayan Şeyh Ahmed Musa Cibril'di. Cibril'in Facebook'ta 245 bin, Twitter'da 26 bin takipçisi vardı.[272] Halife, hâkimiyeti alanındaki insanlardan mutlak bir itaat bekliyordu. Buna karşılık onların yiyecek, yatacak yer gibi temel ihtiyaçlarını karşılayarak, onlara maaş bağlanmasını sağlıyordu. IŞİD'in savunma bakanlığı yoktu, savaş bakanlığı vardı.[273]

(271) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 17.
(272) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 9.
(273) Laurent, *a.g.e.*, s. 11-22.

En dehşet verici cinayetler, kafa kesmeler, kitlesel infazlar örgütün günlük işleri arasındaydı. Bu dehşet verici eylemleri eleştirenlere cevapları hazırdı: "Ruslar Afganistan'da, Amerikalılar Vietnam'da ve Fransızlar Cezayir'de bundan çok daha fazlasını yaptılar."

IŞİD nasıl bir yapılanma içindeydi? El-Bağdadi'ye bağlı bir Irak, bir de Suriye sorumlusu vardı. Bunlar "başbakanlık" gibi bir görev yapıyorlardı. Bunlardan biri Saddam Hüseyin zamanında Irak ordusunda görev yapan bir general, diğeri ise yine Irak ordusunun istihbarat bölümünde görev yapan bir yarbaydı. Silahlı güçlerden sorumlu bakandan başka maliye, adalet, istihbarat, kamu yönetimi, eğitim ve sağlık alanlarından sorumlu bakanlar da vardı.(274)

Uygulanan katı politikalar çerçevesinde okullarda resim, müzik ve felsefe gibi dersler yasaklanmıştı. Tarih dersi de IŞİD rejiminin çizdiği çerçeve doğrultusunda okutuluyordu. IŞİD'in silahlı gücünün 50 bin kişiye ulaştığı tahmin ediliyor. Bunu daha da fazla gösterenler var. Sadece askerlerin maaşı olarak IŞİD yılda 180 milyon dolar harcıyor. Silah üretimi tesislerinin bütçesi yılda 30 milyon dolar civarında. Bundan daha büyük bir parayı elektronik savaş ve propaganda için sarf ediyor.

Peki bu paralar nereden geliyor? IŞİD sadece Musul'u ele geçirerek yaklaşık 500 milyon, Rakka'yı ele geçirerek 200 milyon dolarlık bir mali kaynağa kavuştu. Bazı uzmanlar IŞİD'in servetinin 2 milyar dolara ulaştığını tahmin ediyorlar. En büyük gelir petrolden kaynaklanıyor. Bu konuda da farklı tahminler var. Ama genelde, örgütün petrolden günde yaklaşık 2 milyon dolar kazandığı söyleniyor.(275)

IŞİD, Irak'ta ve Suriye'de çok sayıda askeri üssü ele geçirerek yüksek teknolojiye sahip silahları elde etti. 2012 yılında Suriye ordusuna ait bir füze üssü ile Menagh'da bir hava üssünü ele geçirdi. IŞİD'in elinde, işgal ettiği üslerden el koyduğu tankların sayısının 400 civarında olduğu tahmin ediliyor. Bunlardan çoğu Sovyet yapımı olmakla birlikte, içlerinde ileri teknolojiye sahip Abrams M1 Amerikan tankları da var. Bazı kaynaklar, IŞİD'in elinde Milan füzeleri ile etkili hava sa-

(274) Laurent, *a.g.e.*, s. 26-27.
(275) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 21.

vunma sistemlerinin de bulunduğunu ileri sürüyor. IŞİD, 2014 yılında Rakka'da yaptığı bir geçit töreninde, Suriye'deki üslerden ele geçirdiği Scoud füzelerini de gösterdi. IŞİD, artık çok miktarda Humvees aracına, havan topuna, Çin malı sahra topuna, uçaksavar silahına, omuzdan havaya atılan roketlere ve anti-tank silahına sahipti. Hatta, Sovyet yapımı eski tip MİG uçaklarının da elinde bulunduğu bildiriliyor. Öyle anlaşılıyor ki, Amerika'nın Irak'a verdiği 25 milyar dolarlık askeri malzemenin önemli bir bölümü IŞİD'in eline geçmiştir. Irak'ın 2, 3, 4, ve 12. tümenlerinin neredeyse bütün silah ve teçhizatı artık bu terör örgütünün elindedir. Bu silahlar, 200 bin kişilik bir ordunun ihtiyacına yetecek düzeydedir.[276] İşte IŞİD'in başlıca özellikleri bunlar.

Örgütün ideolojik yaklaşımı, şimdiye kadar başka terör örgütlerinde görülmedik derecede katı. Örneğin bu örgütün bazı temsilcilerine göre, Şiiler İslam'a sırt çevirdikleri için savaşta ve barışta öldürülmeyi hak ediyorlar.

IŞİD'in etki alanında 70 bin Yezidi yaşıyordu. IŞİD'in başkenti konumundaki Rakka'da hâkimlik yapanlar Yezidileri İslam dinine geçmeleri için zorluyorlardı. Yezidi kadınlar ya İslamiyet'i kabul edip bir cihatçıyla evlenmek veya köle olarak satılmak seçenekleriyle karşı karşıyaydı.

İşte böyle bir örgütle kapsamlı bir mücadele yapmak gerekiyordu. Oysa Amerika ve koalisyon ortakları bu mücadeleyi başlatmakta geç kalmışlardı. Bu arada IŞİD, Irak'ta ve Suriye'de pek çok bölge ve tesisi ele geçirmiş bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi, örgütün 2014 yılının ağustos ayında ele geçirdiği Musul barajıydı. 11 milyon metreküplük su tutma kapasitesi olan bu baraj, 1000 megavatlık elektrik üretme kapasitesine sahipti. IŞİD'in bu barajı havaya uçurması halinde, Bağdat dahil Irak'ın önemli bir bölümü sular altında kalacaktı. IŞİD, Sincar şehrini de ele geçirmiş ve binlerce Yezidi'yi katletmiş veya esir almıştı. Bu saldırılardan kurtulanlar Sincar dağına kaçmış ve orada da IŞİD'in tehdidi altında yaşamak zorunda kalmışlardı. İşte bu durum Amerika'yı harekete geçirdi ve başkan Obama Amerikan Hava Kuvvetleri'nin sınırlı bir operasyon yapması için talimat verdi.

(276) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 19-20.

Bu hava harekâtı bir yandan Sincar dağındaki Yezidilerin büyük bir bölümünün kurtarılmasına, bir yandan da Kürt peşmergelerin Musul barajını ele geçirmelerine yardımcı oldu. Buna karşılık, Sincar bölgesini savunan peşmergeleri yenilgiye uğratan IŞİD, Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin başkenti sayılan Erbil'in yakınlarına kadar gelmişti. Amerikan hava saldırılarına IŞİD beklenmedik bir karşılık verdi. Ele geçirdiği iki Amerikalı gazeteciyi ve iki İngiliz vatandaşını kafalarını keserek öldürdü ve bu feci olayın videosunu yayınlayarak dünyada dehşet uyandırdı.

NBC ve Wall Street Journal'ın 2014 yılında düzenlediği kamuoyu araştırmasında, Amerikalıların çoğunun IŞİD'i ciddi bir tehdit olarak gördüğü ve yüzde 41'inin hava saldırılarının yanı sıra kara operasyonu yapılmasını desteklediklerini ortaya koydu.(277)

Başkan Obama, bir süre sonra hava saldırılarının Suriye'de El-Kaide'ye bağlı Horasan grubunu da kapsaması için yetki verdi. 2014 yılının aralık ayına kadar bu hava operasyonlarında yaklaşık 1000 IŞİD teröristinin öldürüldüğü bildiriliyordu. Ancak dünya ülkelerinden IŞİD'e katılanların sayısı bundan çok daha fazlaydı. Bu nedenle, hava saldırılarının IŞİD'in gücü üzerindeki etkisi sınırlı kalıyordu.

Bölgedeki başka ülkelerde eylem yapan bazı terör örgütleri de, bu arada IŞİD'e katıldılar. Bunlardan biri, Mısır'ın Sina yarımadasındaki Ensar Beyt el-Makdis (ABM) örgütüydü. Bu örgüt, 2013 yılının temmuz ayından sonra düzenlediği intihar saldırılarıyla yüzlerce Mısır güvenlik mensubunu öldürmüştü. IŞİD'e katılan diğer terör örgütleri arasında Libya'nın Derne şehrini bir süre için denetim altına alan İslami terör örgütü ile Cezayir'deki Halife'nin Askerleri örgütü ve Pakistan Taliban'ı da bulunuyordu.(278)

(277) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 41-44.
(278) Stakelbeck, *a.g.e.*, s. 49-50.

Türkiye'ye Yönelik Terör Eylemleri ve Dünya Ülkelerinin Tutumu

İsrail devletinin kurulmasından sonraki gelişmeler, Montgomery'nin yukarıdaki bölümlerde belirtilen görüşlerini haklı çıkarttı. Gerçekten o tarihten sonra 50 yıl değil 75 yıl geçti, Araplarla İsrailliler arasında savaşlar, çatışmalar birbirini kovaladı. Savaş yoluyla sonuç alınamayacağını gören Filistinliler şiddet ve terör yoluyla amaçlarına ulaşabilirler miydi? Bu görüş giderek ağırlık kazandı. Çok sayıda Filistin terör örgütü kuruldu.

Bölgede çatışmalar hâlâ sürüyor ve ufukta bir anlaşma umudu görünmüyor. Peki bu durumun sorumlusu kim? O bölgede yaşayanlar mı, yoksa kendi çıkarları için bölgede gerçekten bağımsız ve demokratik ülkelerin kurulmasını engelleyen, yerine getiremeyecekleri sözler veren, halkları, farklı dinlere inananları, farklı etnik kökenden gelenleri birbirine karşı kullanmaya çalışan büyük devletler mi? Lord Balfour, 1917 yılındaki o meşhur deklarasyonunu kaleme alırken daha sonra neler yaşanabileceğini düşünebilmiş miydi? Filistin'de vesayet rejimi kurarak, Churchill'in deyişiyle İngiltere'nin emperyal çıkarlarını savunduklarını iddia edenler acaba beklediklerini alabildiler mi? Evet, onların bekledikleri gibi bir Yahudi yurdu, hatta bir İsrail devleti kuruldu ama o toprakların esas sahibi olan Filistinli Arapların canı, malı, mülkü pahasına... Şimdi acaba, Tony Blair'in Irak savaşını açarken "hata ettik" diyerek özeleştiri yaptığı gibi, "Filistin politikamız baştan sona hatalıydı. Hem bölge halklarına zarar verdik, hem de uzun vadede kendi çıkarlarımızı koruma hedefine yeterince ulaşamadık. Bize de tüm dünyaya da acılar çektiren terörist örgütlerin kurulmasında ve

kanlı eylemlerini sürdürmesinde bizim bu politikalarımızın da etkisi var," diyen çıkıyor mu?...

Özetle Mısır, Suriye ve Irak'ta olduğu gibi Filistin'de de bağımsızlık idealleriyle yola çıkan Arapların girişimleri ve eylemleri, sömürgeci devletler tarafından orantısız şiddet kullanılarak bastırılmıştı. O topraklarda Araplar yaşıyor olabilirdi ama bu toprakları Arapların yönetmesine izin verilemezdi. Çünkü topraklar büyük devletlerin çıkarları için büyük önem taşıyan değerli petrol kaynaklarını barındırıyordu. Büyük devletleri toprağın altındaki petrol ilgilendiriyordu, toprağın üzerinde yaşayan halklar değil.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan bu gelişmeleri bilmeden Filistin meselesinin 20. yüzyılda nasıl bir evrim gösterdiğini anlamak, o bölgedeki terör örgütlenmelerinin ve eylemlerinin değerlendirmesini yapmak ve bütün bunların Türkiye'ye etkisini görmek zordur.

Türkiye-İsrail İlişkilerinde İnişler ve Çıkışlar

Bütün bu süreç içinde Türkiye-İsrail ilişkileri nasıl bir seyir gösterdi?

Türkiye 1949 yılının mart ayında İsrail devletini resmen tanıdı. Böylece halkı Müslüman olan ülkeler arasında İsrail'i ilk tanıyan devlet Türkiye oldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1949'da TBMM'de yaptığı konuşmada, İsrail'in kuruluşuyla ilgili düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Yeni doğan İsrail devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakındoğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz."(279)

Filistin'de olup bitenlerden ve oradaki Arap halkına yapılan baskı ve zulümlerden sonra, Türkiye'nin İsrail devletini kısa zamanda tanıması ve böyle sıcak sözlerle selamlaması nasıl anlaşılmalıydı?

Kamuoyuna yapılan açıklamalarda, bizden önce otuz ülkenin İsrail'i tanıdığı vurgulanmakta, Arap ülkelerin İsrail'le temaslara başlamasına kadar bu tanımayı geciktirmemizin anlamına işaret edil-

(279) Erhan, Çağrı, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri, 1948-2001", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVII, 2002, s. 254.

mektedir. Yavuz Abadan, *Ulus* gazetesine yazdığı yazıda tanıma kararının gecikmesinin "Arap âlemine karşı beslemekte devam ettiğimiz sevgi ve saygı duygularının en şaşmaz delili" olduğunu ifade etmekteydi.

Gerçekler sadece bu güzel sözlerle ifade edilmiş sayılabilir miydi? İsrail'in bağımsızlığından hemen önceki süreçte Filistin'de yaşananları, Yahudi terör örgütlerinin eylemlerini, Araplara yapılan haksızlıkları Türkiye bilmiyor olabilir miydi?

Gerçek şu ki, Türkiye, Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde ilan ettiği doktrinden sonra Amerika'yla yakın ilişkiler içine girmiş ve dünya meselelerine bakışında Amerika'nın etkisi hissedilir olmuştu. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda ve Doğu Anadolu'da dile getirdiği taleplere karşı Türkiye'nin Amerika ile yakınlaşmaya özen gösterdiği bilinmektedir. Başkan Truman'ın İsrail'i desteklemeyi öncelikli bir dış politika hedefi haline getirdiği de ortadadır. İsrail'i tanımanın Amerika'nın beklentilerine uygun düşeceği de bellidir.

Türkiye bir taraftan da Filistin Uzlaşma Komisyonu'na üye olmuştur ve bu komisyondaki temsilcimiz Hüseyin Cahit Yalçın, hazırladığı raporda İsrail'in bir an önce tanınmasını önermektedir. İsrail'i tanımanın, Uzlaştırma Komisyonu'ndaki görevimizi daha iyi yapabilmemize olanak sağlayacağı söylenmektedir.(280)

İşte bu gelişmelerden sonra 7 Ocak 1950'de Tel Aviv'de Türkiye elçiliği açıldı. Zaman içinde iki ülke arasında ekonomik, ticari, kültürel ve turistik ilişkiler ve savunma sanayii alanında işbirliği gelişti.

Yahudi asıllı Türkler İsrail'le ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynadı. İsrail, savaş yıllarında Türk diplomatlarının Yahudileri Nazi zulmünden kurtarmak için sarf ettikleri çabaları unutmamışlardı. Hatta savaş yıllarında Rodos'taki Yahudileri Almanlara teslim etmeyen Türkiye'nin Rodos Başkonsolosu Selahattin Ülkümen'e nişan vermişler ve onun adına Kudüs'teki soykırım müzesine bir ağaç dikip plaket koymuşlardı.

---

(280) Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi*, TESEV, İstanbul, 2005, s. 15.

Beerşeba ve Yedud'ta Atatürk anıtları açılmış, gene Beerşeba'da şehit düşen Osmanlı askerleri için de bir anıt dikilmişti.

Ancak bu ilişkiler inişler ve çıkışlar gösterdi. Örneğin Süveyş krizi sırasında, Türkiye ilişkilerin düzeyini maslahatgüzârlığa indirdi.

Menderes - Ben-Gurion Görüşmesi ve Çevresel Pakt Düşüncesi

1958 yılında iki ülkenin başbakanları Adnan Menderes ve Ben-Gurion gizlice görüşerek, işbirliğinin daha da geliştirilmesinin yollarını aradılar. Bu görüşmenin bütün ayrıntıları kamuoyuna açıklanmış değil. Ancak o tarihte Türkiye ile İsrail arasında başbakanlar düzeyindeki bir temasın önemi ve anlamı büyüktür. Bazı kaynaklar bu temastan çok gizli bir paktın doğduğunu söylüyorlar. Hata bunun daha kapsamlı "çevresel bir pakt"ın nüvesini oluşturmayı amaçladığını ileri sürenler de var.

Aslında böyle bir pakt fikri, önce İsrail meclisinin Liberal Partili üyesi Baruch Uziel'den çıkmıştı. Uziel bu konudaki görüşlerini İsrail'in kuruluşundan hemen sonra, 1948 yılının kasım ayında partisinin yayın organı *Beterem* dergisinde açıklamış, daha sonra dışişleri bakanlığına önerilerini içeren muhtıralar sunmuş, makaleler yayınlamıştı. Uziel meseleye stratejik açıdan bakıyordu. İsrail, kendisinden nüfusça çok daha büyük olan Arap ülkelerinin ortasında zayıf durumdaydı. Arap ligi bir Arap konfederasyonuna dönüşmeyi amaçlamakta ve bu yapının ortasında bir İsrail devletine tahammül edilemeyeceğinin işaretlerini vermekteydi. İsrail bu "tehlike"ye karşı ne yapmalıydı? Ona göre, bölgedeki Arap olmayan devletlerle ve etnik gruplarla ilişki kurmalıydı. Bunların başında Türkler gelmeli, Yunanlılar, Ermeniler, Suriye'deki Aleviler, Lübnan'daki Maruniler, Kürtler, İranlılar, Asuriler bu ittifakın içinde yer almalıydılar. Hatta Sudan ve Etiyopya da böyle bir ittifaka katılabilirlerdi. Öyle anlaşılıyor ki, bu düşünceler, hiç değilse kısmen İsrail hükümetinin içinde de tartışılıyordu.

İsrail, daha kuruluş yıllarından beri özellikle Türkiye'yle yakın ilişkiler kurmayı amaçlıyordu. Ancak 1957 yılına kadar bölgedeki siyasi koşullar böyle bir yakınlaşmaya elverişli değildi. Türkiye Arap ülke-

leriyle yakın ilişkiler sürdürmeye özen gösteriyordu. Bağdat Paktı'na üye olan ülkeleri, özellikle de Irak'ı incitmemeye çalışıyordu. Üstelik o koşullarda Amerika'yla İngiltere, Türkiye ile İsrail arasında bir ittifak oluşturulmasına açıktan destek verebilirler miydi? Kuşkuludur.

Bunlar aşılamaz güçlükler sayılabilir miydi? O tarihlerde İsrail'in gizli diplomasi yoluyla yaptığı temasların başsorumlusu olan Reuven Shiloah'a göre sayılamazdı. Bu güçlükler aşılabilirdi.

Evvelce Ankara'da büyükelçilik yapmış olan İsrail'in Roma Büyükelçisi Eliyahu Sasson, böyle bir işbirliği için zemin yoklamakla görevlendirildi. Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği bu konuda pek iyimser değildi. Başbakan Adnan Menderes, Bağdat Paktı'na çok önem veriyor ve İsrail'in yakınlaşma çabalarının bu pakta zarar vereceğine inanıyordu. Üstelik Türkiye, 1956'da İngiltere ve Fransa'yla birlikte İsrail'in Süveyş harekâtına katılmasına tepki olarak, bu ülkeyle diplomatik ilişkilerinin düzeyini düşürmüştü. Ancak bir taraftan da Süveyş harekâtı İsrail'in askeri ve teknolojik alandaki üstünlüğünü de ortaya koymuştu. Bunu ilk fark eden İran şahı oldu. İran, Türkiye'den önce İsrail'le ekonomik, askeri ve istihbarat ilişkilerini geliştirdi. Ankara da İsrail'in bu alanlardaki gücünü görmekte fazla gecikmedi.

O sırada meydana gelen bazı gelişmeler Türkiye'yi İsrail'e yakınlaştırdı. 1957 yılının aralık ayında Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusundaki bir oylamada, Irak Yunanistan'ın lehinde ve Türkiye'nin aleyhinde oy kullanmıştı. Türkiye bundan çok rahatsız oldu. Ankara'daki muhalefet de buna tepki gösterdi ve Menderes'i Araplara fazla yakınlaşmakla suçladı. Irak ayrıca Musul petrolleriyle ilgili anlaşma gereğince, Türkiye'ye yapması gereken ödemeleri de geciktirmeye başlamıştı ve Türkiye'yle Irak arasında bir boru hattı döşenmesi projesini de sürüncemede bırakıyordu. 1958 yılının temmuz ayında düzenlenen bir askeri darbeyle Irak'ta monarşinin devrilmesi de Türkiye'de ciddi kaygılar ve tepkiler yarattı. Menderes, Irak Başbakanı Nuri Said'le kişisel dostluk ilişkileri kurmuştu. Nuri Said'in darbe sırasında feci şekilde öldürülmesinin Menderes üzerinde nasıl bir şok etkisi yarattığını düşünmek zor değildi. Nuri Said'in 1916'daki Arap isyanında Türklere karşı mücadele ettiği unutulmuş gibiydi. Bazı kaynak-

lara göre, o tarihlerde Birleşmiş Milletler'de Türkiye Daimi Delegesi Büyükelçi Selim Sarper, ABD'nin ve İngiltere'nin, Türkiye'den Nuri Said yönetimini desteklemesini istediklerini belirtiyor. Ama artık bütün bunlar için çok geçti. Şimdi yeni bir Irak vardı. Yeni bir Mısır ve Suriye birliği vardı.

Şimdi Ortadoğu'da kartlar yeniden karılacaktı ve Türkiye kendi çizgisini bu gelişmelere göre saptayacaktı.

İşte bu ortamda İsrail Başbakanı Ben-Gurion devreye girdi. 24 Temmuz 1958'de Başkan Eisenhower'e bir mektup göndererek İsrail'in, Nasır'ın ve Sovyetler'in bölgede yarattığı fırtınayı engellemek için Ortadoğu'da, Türkiye, İran, Sudan ve Etiyopya'yla ilişkilerini geliştirmekte olduğunu belirtti ve Türkiye'yle sessiz diplomasi yoluyla bazı temaslar yapıldığını duyurdu. Ben-Gurion İsrail'in bu ülkelere askeri, bilimsel ve ekonomik yardım yapabileceğini belirtti. Askeri ittifak fikrinden de söz edildi mi? Ben-Gurion'un mektubunun bazı kısımları üzerindeki gizlilik kaydı kalkmadığı için bu husus bilinmiyor.

Bu mektuba karşı Ben-Gurion, hem Başkan Eisenhower'den hem de Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ten birer cevabi mektup aldı. Amerikalıların da Türkiye'yle ve İran'la bazı temaslar yaptıkları bu mektuplardan anlaşılıyordu.

Bir yıl sonra Türkiye de Eisenhower'e bir mektup gönderdi. Oradaki fikirler Ben-Gurion'un düşünceleriyle benzerlikler taşıyordu.

Ben-Gurion, 29 Ağustos 1958 tarihinde Ankara'yı ziyaret ederek Başbakan Menderes'le görüştü. Bu ziyaretten önce yaklaşık bir yıl boyunca Türk ve İsrail yetkilileri üst düzeyde temaslar yaparak fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Dışişleri Bakanı Golda Meir Türkiye'ye gelmiş, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile bir yatta görüşmeler yapmışlardı. Bu temaslar sırasında Genelkurmay Başkanı Feyzi Mengüç'ün de görüşü alınmış, onun da Türk-İsrail yakınlaşmasını desteklediği anlaşılmıştı.

Tüm bu temaslardan, özellikle Menderes'le Ben-Gurion arasında yapılan gizli görüşmeden ne sonuç çıkmıştı? İki ülke arasında bir yakınlaşma olduğu anlaşılıyordu. Türk tarafı yazılı bir metin olmadığını ifade ediyordu. Ancak 1964-1966 yılları arasında Genelkurmay

İstihbarat Başkanlığı yapmış olan Amiral Sezai Orkunt'un, Türkiye'de sadece on sivil ve asker yetkilinin haberdar olduğu bir anlaşmanın varlığından söz ettiği yolunda iddialar var. İsrail kaynakları bir anlaşmadan söz ediyor. Örneğin görüşmeye katılan Reuven Shiloah hakkında bir kitap yazan Haggai Eshed, Menderes - Ben-Gurion görüşmesinde varılan anlaşmada iki ülkenin diplomatik, askeri, istihbarat ve ekonomik alanlarda işbirliğinin öngörüldüğünü belirtiyor. İstihbarat alanındaki işbirliğinin İran'ı kapsayacak şekilde üçlü bir boyut kazandığı da ileri sürülüyor.(281)

İçeriği ve kapsamı ne olursa olsun, şimdi Türk-İsrail yakınlaşması Ortadoğu'da yeni bir durum yaratabilecek miydi? Irak'ta askeri darbe olmuş ve Türkiye ile yakın ilişkileri olan Nuri Said hükümeti devrilmişti. Yerine geçen Kasım yönetimi Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma siyaseti güdüyor, Bağdat Paktı'na uzaklaşıyordu ama Menderes gene de Kasım yönetimini gözden çıkartmayıp, onunla da iyi ilişkiler sürdürmek istiyordu. İsrail'le kamuoyuna da yansıyacak şekilde yakınlaşmak bu politikaya zarar verebilirdi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler sürdürme gereğini ileri sürerek İsrail'e fazla yakınlaşmaması için Menderes üzerinde etkili olduğu da anlaşılıyordu. Bu gibi düşüncelerle Menderes - Ben-Gurion'un davetini kabul etmedi ve İsrail'e gitmekten vazgeçti. Bununla birlikte iki ülke arasında teknik düzeyde ziyaretler sürdürüldü. Devlet Su İşleri Genel Müdürü Süleyman Demirel, 1959 yılında İsrail'e yaptığı ziyaretten sonra Türklerin İsrail'in başarılarını örnek olarak alması gerektiğini söyledi.(282)

Aslında Menderes'in Irak'ın muhtemel tepkileri konusundaki kaygıları yersiz değildi. Gerçekten, bu gelişmelerden birkaç yıl sonra, 1963 yılında bir Irak gazetesi, İsrail Cumhurbaşkanı Yitzhak Ben-Zvi'nin ölümü üzerine başsağlığı dilediği için Başbakan İsmet İnönü'yü "Arapları arkadan hançerlemekle" suçladı. İsrail kaynaklarına göre, o yıllarda İsrail Kuzey Irak'taki Kürtlere destek veriyor ve

(281) Bengio, Ofra, *Turkish-Israeli Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, 2010, s. 43-47.

(282) Bengio, *a.g.e.*, s. 50.

bu destek de Ankara'da silahlı kuvvetlerin üst kademeleri tarafından biliniyordu.(283)

Öte yandan Mısır'da bir devrim yaparak iktidarı ele geçiren Nasır yönetimi, 1958 yılının şubat ayında Suriye'yle birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdu. Bu Mısır'ın bölgede bir yayılma politikası izlediği şeklinde yorumlandı. Ayrıca MAC'nin Sovyet yanlısı bir politika izleyeceğinin işaretleri ortaya çıkmaya başladı. O sıralarda Türkiye, NATO dayanışmasını ve müttefikleriyle işbirliği yaparak Sovyet tehdidini önlemeyi dış politikasının en önemli hedeflerinden biri haline getirmişti. Acaba bu koşullarda Bağdat Paktı varlığını ve etkinliğini sürdürebilir miydi? Ankara'da kuşkular uyanmaya başladı. Tüm bu gelişmeler Ankara'yı İsrail'le daha yakın ilişkiler kurmaya yöneltti.

Yeni Koşullarda Türk-İsrail İlişkileri

27 mayıs ihtilalinden sonra da bu işbirliği devam etti. Hatta Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinin, bölgede istikrarın, barışın ve kalkınmanın önemli bir dayanağı olduğunu söylediği ifade ediliyor.

Türkiye, Tel Aviv'deki temsilciliğini "elçilik" düzeyine çıkartmıştı. 1980 yılının ekim ayında da büyükelçilik düzeyine yükseltti. Ancak İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal etmesi ve ebedi başkent olarak ilan etmesi üzerine, aynı yılın sonunda bu defa ilişkileri İkinci Kâtip düzeyine indirdi. Bununla birlikte İkinci Kâtip sıfatıyla atananlar büyükelçilik sıfatını almaya hak kazanmış diplomatlardı.

Özetle, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, zaman içinde İsrail'in izlediği politikalara ve Filistinlilere karşı uyguladığı şiddet eylemlerine bağlı olarak inişler ve çıkışlar gösterdi.

1967 yılında, Türkiye, 6 Gün Savaşı'ndan sonra Arap ülkeleriyle birlikte İsrail'i kınadı, işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi, ancak İsrail'le ilişkilerin kesilmesi önerisini benimsemedi ve Fas'ta yapılan İslam örgütü toplantısında İsrail'in "saldırgan devlet" olarak tanımlanmasına karşı çıktı.

---

(283) Bengio, *a.g.e.*, s. 53.

1999 yılında *New York Times* gazetesi Türkiye ve İsrail'in stratejik işbirliğinin Ortadoğu'daki siyasi gelişmeleri etkileyebileceğini yazmıştı.

AKP iktidarının ilk yıllarında da iki ülke arasında iyi ilişkiler sürdürüldü. İsrail hava kuvvetlerine Türk hava sahasında tatbikat yapma izni verilmişti. Akdeniz'deki nehirlerimizden İsrail'e su verilmesi projesi üzerinde çalışılıyordu. Başbakan 2005 yılında İsrail'e resmi bir ziyaret yaptı. Bu ziyaret sırasında Erdoğan, Ortadoğu sorunlarının çözümünde Türkiye'nin arabuluculuk yapabileceğini söyledi. İki ülke arasındaki ticari ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atıldı. Erdoğan, Başbakan Ariel Şaron'a, partisinin anti-Semitizmi "insanlığa karşı bir suç saydığını" söyledi ve İsrail'in hassas olduğu, İran'ın nükleer silah sahibi olmak için yaptığı iddia edilen çalışmaların bütün dünya için tehlike oluşturduğunu belirtti. Ancak o görüşme sırasında, İsrail'in nükleer silahlara sahip olmasından da Türkiye'nin rahatsızlık duyduğunu söylediği yolunda bir bilgi basına yansımadı. Erdoğan bu kaygısını daha sonraki yıllarda basınla paylaştı.

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile Filistin Devleti Başkanı Mahmud Abbas Ankara'ya gelerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitap ettiler. Bu arada Suriye hükümetinin sözcüsü Türkiye'nin İsrail'le Suriye arasında bir iletişim kanalı oluşturduğunu söyledi.

Ancak bu ilişkiler, 2008-2009 yıllarında İsrail'in Gazze'de aşırı güç kullanarak çok sayıda sivilin ölümüne yol açmasından sonra bozuldu. Türkiye İsrail'in Gazze'ye saldırısını "devlet destekli terör" olarak nitelendirdi.

Davos toplantısı sırasında, Ocak 2009'da düzenlenen bir panelde, Erdoğan'ın Peres'e, "Siz insanları öldürmesini iyi bilirsiniz!" demesi soğuk rüzgârlar estirdi.

Türkiye'nin İsrail'in ortak hava tatbikatına katılmasını engellemesi üzerine İsrail Başbakanı Netanyahu, Ekim 2009'da Türkiye'nin artık ülkesiyle Suriye arasında arabuluculuk rolünü üstlenemeyeceğini söyledi. 2010 yılında Filistinlilere yardım götüren *Mavi Marmara* gemisine İsrail askerlerinin baskın yapması ve 9 vatandaşımızı öldürmesi bu ilişkileri kopma noktasına getirmişti.

ABD Başkanı Barack Obama'nın iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirme çabaları sonuç vermedi. 2013 yılının ekim ayında, İsrail ajanlarının İran'da yakalanmasına Türkiye'nin de katkıda bulunduğu iddiası da, zaten çok bozuk olan ilişkilerin daha da kötüye gitmesine yol açtı

Gene Ağustos 2013 tarihinde *Hürriyet* gazetesinin Erdoğan'a atfen, Mısır'da Muhammed Mursi'nin bir askeri darbeyle devrilmesinden İsrail'in sorumlu olduğunu söylediğinin bildirilmesi, yalnız İsrail'de değil Amerika'da da hassasiyet ve tepki doğurdu.

İsrail'in Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'yle denizde ekonomik bölge sınırlarının saptanması anlaşması imzalaması ve doğal gaz çıkarılması konusunda işbirliğine girmesi de Ankara'da tepkiyle karşılandı.

İsrail, evvelce Amerika'da Türkiye aleyhindeki Ermeni lobi faaliyetlerinin engellenmesinde ve Avrupa'da da Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin başlatılmasında Türkiye'ye güçlü bir destek veriyordu. Peki, Türkiye'nin PKK terörüyle mücadelesi için de aynı şey söylenebilir miydi? Pek söylenemezdi. İsrail ancak kendine yönelik terör örgütleriyle baş edebildiğini söyleyip, Türkiye'nin PKK ile mücadelesine biraz mesafeli davranıyordu. Daha sonraki yıllarda İsrail'in Kuzey Irak'ta Kürt otonom bölgesiyle yakın ilişkiler sergilediği görülecekti. Barzani'nin, 2014 yılının temmuzunda BBC'ye verdiği mülakatta "bağımsız bir Kürt devleti kuracaklarını" açıklaması üzerine, kendisine ilk destek İsrail Başbakanı Netanyahu'dan gelmişti.

İsrail'in Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetler konusunda ülkemize destek olmaması şaşırtıcı değil. Yakın tarihimizde yalnız bölge ülkelerinin değil, büyük devletlerin de Türkiye'ye yönelik ayaklanmalara destek çıktıklarının pek çok örneği var.

İç İsyanlar

19. yüzyılın ilk önemli isyanı Mora yarımadasında baş gösterdi. Önce 1397 yılında Sultan I. Bayezid tarafından kısmen, daha sonra 1460 yılında da Fatih Sultan Mehmed tarafından tamamen fethedilen Mora yarımadası, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla Venediklilere bırakılmış, ancak 1718 tarihinde yapılan Pasarofça Antlaşması'yla tekrar Türklerin eline geçmişti. Bu, orada yaşayan Rumlar tarafından da sevinçle karşılanmıştı. Çünkü Türkler daha ılımlı, daha hoşgörülüydü ve vergileri Venedik vergilerine göre daha hafifti. Onlar Osmanlı yönetimini Venedik yönetimine tercih ediyorlardı. Peki nasıl oldu da birdenbire Türklere düşman kesildiler? Dış tahrikler ve din adamlarının yönlendirmeleri olmasaydı Mora'daki isyancılar bu kadar acımasız olabilir miydi?

Yunanistan'ın Bağımsızlığına Giden Yolda Terör

1821 yılının mart ayında Moralı isyancılar, Osmanlı devlet memurlarını ve vergi toplayıcıları öldürerek isyanı başlatmışlardır. İsyancıların başını çekenler arasında Patras Metropoliti Yermanos ve onunla birlikte hareket eden piskoposlar yer alıyordu. Başpiskopos Germanos da halkı tahrik etmek için "Hıristiyanlara barış, Türklere ölüm!" diye bağırıyordu. Yani din adamları siyasi amaçları uğruna isyancıları şiddete ve zulme yönlendiriyorlardı.

O sıralarda Mora'da 400.000 Rum ve 50.000 Türk yaşıyordu. İsyanın liderleri halkı tahrik etmek için Türklere karşı büyük bir kötüleme kampanyası başlatmışlar, onları Rumların düşmanı gibi göstermişlerdi. Benzeri kötüleme kampanyaları, Büyük Petro zamanından başlayarak, II. Katerina döneminde de devam eden Panslavizm hareketinin güçlendirilmesi için Ruslar tarafından da yapılıyordu.

Mora'daki Rus ajanlar, halkı Bizans'ı yeniden dirilmek hayalleriyle etkilemeye çalışıyorlardı. Rumları ve diğer Balkan milletlerini kışkırtanlar arasında Fransızlar da vardı.

Yabancı kışkırtıcılar sadece propaganda yapmakla yetinmiyor, bir taraftan da halkı bağımsızlık savaşı için örgütlüyorlardı. Fransızların kurduğu örgütün adı Athena, Rusların yardımıyla kurulan örgütünki ise Phoenix'ti. Ancak en güçlü ve etkili örgüt, 1814'te Odesa'da kurulan Filiki Eterya'ydı (Dostluk Örgütü). Bu örgütün en büyük destekçilerinden biri Kıbrıs'taki Başpiskopos Kiprianos'tu.(284)

Büyük Devletler Girit'teki Ayaklanmacılara Nasıl Destek Verdi?

Mora İsyanı, kısa zamanda etkisini Elenlerin yaşadığı başka topraklarda da gösterdi. Bunların başında Girit adası geliyordu. 1645 yılında bir Osmanlı heyetini Mısır'a götüren geminin Girit civarında Malta Şövalyelerince ele geçirilmesi ve içindekilerin öldürülmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu Venedik'e savaş açmış ve Girit'i kuşatmaya başlamıştı. Bu kuşatma uzun yıllar sürdü. Sonunda ada 1669 yılında fethedildi. Girit halkı Venedik yönetiminden şikâyetçi olduğu için Türkleri sıcak karşıladı.

Uzun yıllar adada ciddi bir sorunla karşılaşılmadı. Ancak Yunan bağımsızlık hareketinin yankıları kısa zamanda Girit'te de görüldü. 1821 ve 1830 yıllarında Girit'te iki ayaklanma oldu. Osmanlı devletinin talebiyle Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa her iki ayaklanmayı da bastırdı.

1841 yılında çıkan yeni bir isyan, Mustafa Naili Paşa tarafından bastırıldı. 1844 yılında Yunan parlamentosunda bir konuşma yapan milletvekili John Kolletes, "Yunan Krallığı Yunanistan değildir, Yunanlıların yaşadığı bütün topraklardır," derken Girit'in de Yunanistan'a katılması gerektiğini savunuyordu. Yunanistan'dan gelen bu sesler Girit'te de yankı buldu. 1866'da adada başlayan ayaklanma aralıklarla 1869'a kadar sürdü.

---

(284) Sonyel, Salahi, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkleri Bölme Çabaları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22-26.

Yunan propagandasının etkisiyle Girit sorunu kısa zamanda uluslararası bir mesele haline geldi ve Avrupa ülkelerinin ilgi alanına girdi.

1866 yılında kendilerine Geçici Millet Meclisi adını veren Girit Hıristiyanlarından bir grup, Osmanlı hükümetinden adli ve mali imtiyazlar istedi. Bu talepleri kabul edilmeyince de silahlı bir ayaklanma başlattılar. 28 Ağustos 1866'da bir bildiri yayınlayan asiler, Yunanistan'la birleşme (Enosis) taleplerini açıkça ortaya koydular. Yunanistan bunu dünyaya bir Hıristiyan-Müslüman çatışması gibi yansıtarak Avrupa devletlerinden yardım istedi. Sadrazam Ali Paşa, Girit sorunuyla yakından ilgilendi. Daha işin başından itibaren Yunanlıların hedefinin Girit'i ele geçirmek olduğunu anlamıştı. Girit'teki Yunan ve Rus konsoloslarının ayaklanmayı kışkırtmak için çalıştıkları yolundaki bilgiler İstanbul'a ulaşmıştı. İtalyan ve Amerikan konsoloslarının tavırları da farklı değildi. Yunanistan'dan gönderilen gönüllüler Giritli Hıristiyanlarla birlikte ayaklanmalara katılmakta, hatta bunlardan bazıları Yunan üniforması giymekten bile çekinmemekteydi.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot, hükümetine yazdığı raporlarda, Girit'teki ayaklanmacıların Yunan ve Rus savaş gemilerinden destek aldıklarını bildiriyordu. Rusların o tarihlerde bölgede etkili olmaları İngilizleri rahatsız ediyordu. O nedenle, hiç değilse başlangıç aşamasında, İngiltere isyancılara karşı mesafeli bir yaklaşım içine girdi.

Girit'te görev yapan Mahmud Celaleddin Paşa da, orada Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin müttefik gemileri tarafından Yunanistan'dan adaya eşkıya ve cephane taşınması nedeniyle güçlükle karşılaştığını yazıyordu. Sadrazam Ali Paşa da, "Yunanistan'dan adaya insan ve cephane yardımı yüzünden isyanın tamamen sona erdirilmesinin mümkün olamayacağını" söylemekteydi.

Girit konusunda Yunanistan'ın en büyük destekçisi Fransız İmparatoru III. Napolyon'du. 1867 yılında yaptığı Avrupa seyahatinde Paris'i de ziyaret eden Sultan Abdülaziz'le yaptığı konuşmada, III. Napolyon kendisine Girit'in Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söylemiş ve padişahın büyük tepkisiyle karşılaşmıştı.

Büyükdevletlerinmüdahaleleriyle,Girit'tekiayaklanmalarOsmanlı İmparatorluğu'nun bir iç güvenlik sorunu olmaktan çıkıp uluslararası bir mesele haline gelmişti. Rusya, Avusturya ve Fransa, Girit'e özerklik, yarı bağımsızlık gibi çözümleri savunuyorlardı. Sadrazam Ali Paşa, 1867 yılında adaya giderek bazı Islahat önlemlerini uygulamaya koydu. Bu önlemlerin özünde Girit'e özerklik getirmek yatıyordu. Bu "reform" bir süre için durumu yatıştırdıysa da, Giritli Rumlar açısından adım adım Yunanistan'la birleşmenin yolunu açmıştı.

Gerisi çorap söküğü gibi geldi. Osmanlıların yanında gözüken İngiltere, "büyük devletlerin daha büyük baskısından Osmanlıları korumak için" bir çözüm önerdi. İstanbul hükümeti adaya Hıristiyan bir vali atayacak, bir de karma idare meclisi oluşturulacaktı."(285) 80 üyelik meclise 50 Rum üyenin seçilmesi, resmi işlem ve yazışmaların hepsinde Rumcanın kullanılması kabul edildi.

Osmanlıların bu gibi tavizleri Girit'teki Hıristiyanların beklentilerini karşılamaya yetmeyecekti. 1889 yılında yeni bir ayaklanma başladı. Bu ayaklanma sonunda bir Türk-Rum çatışmasına dönüştü. Hıristiyanlar büyük devletlerden yardım istediler ve adanın Yunanistan'la birleştiğini ilan ettiler. Yunanistan adaya asker gönderdi. Büyük devletler bir kere daha devreye girdi. İngilizler Türk ve Yunan birliklerinin geri çekilmesini, buna karşılık adaya otonomi verilmesini önerdiler.

Bugibiönlemlerdurumuyatıştırmayayetmiyordu.Yunanistan'daki milliyetçiler Türkiye'yle savaş çağrıları yapmaya başlamışlardı. Bazı Yunan çeteleri de Türk sınırında eylem yapıyorlardı. Sonunda 1897 yılının ilkbaharında Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'a savaş ilan etti. Türk birlikleri kısa zamanda Epir'de ve Teselya'da büyük başarı kazandılar. Atina'nın yolu açılmıştı. Yunan birlikleri bozgun halinde çekiliyorlardı. Büyük devletler bir kere daha devreye girdi ve bir ateşkes anlaşması yapıldı. Altı ay sonra İstanbul'da barış antlaşması imza-

(285) Aydın, Mithat, "Girit Ayaklanması'nın (1866-1869) Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", Celâl Bayar Üniversitesi Uluslararası II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi'ne Sunulan Tebliğ, Manisa, 2005.

landı. Yunanistan bir savaş tazminatı ödeyecekti ama Osmanlı birlikleri de Epir ve Teselya'dan çekileceklerdi. Girit'te çatışmalar devam ediyordu. O sırada İngiliz konsolos yardımcısı öldürüldü. Büyük devletler bu olayı bahane ederek, padişahtan tüm Türk askerlerinin adadan çekilmesini istediler. Padişahın böyle taleplere direnecek hali yoktu. Girit'te Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın korumasında bir yönetim kuruldu ve Yunan Prensi George vali olarak atandı.

1908 yılında Girit meclisi adanın Yunanistan'a katıldığını ilan etti. Osmanlılardan geriye sadece Hanya Kalesi'ndeki Türk bayrağı kalmıştı. Rumlar, 26 Temmuz 1909'da o bayrağı da indirip Yunan bayrağı çektiler. Osmanlıların artık yapacak hiçbir şeyi kalmamıştı. 1897 tarihindeki savaşı kazanmış ama Girit'i kaybetmişlerdi. Büyük devletlerin baskıları sonucunda bu önemli ada Osmanlı egemenliğinden çıkmıştı. Balkan savaşlarından sonra imzalanan Londra ve Bükreş antlaşmalarıyla, Osmanlı İmparatorluğu Girit'in Yunanistan'a katıldığını resmen kabul etti.

Daha Girit'e reform adı altında otonomi verildiğinde, bunun kısa bir zaman içinde adanın Yunanistan'la bütünleşmesine yol açacağını görmemek mümkün değildi. Nitekim büyük devletlerin baskılarına boyun eğen Osmanlı İmparatorluğu bu fiili durumu kabul etmek zorunda kaldı. Savaşta kazandığımızı masa başında kaybetmiştik.

Girit'in kısa öyküsü böyle. Şiddet, terör, ayaklanma, isyancılara büyük devletlerin sahip çıkması, yabancıların baskısıyla Girit'in vatan topraklarından ayrılmasına devletin razı olması.

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın en büyük kaygısı, başarılı bir savaş vermemize rağmen Kıbrıs'ı da Girit gibi masa başında kaybetmemizdi. Her vesileyle Girit'te yaşananları hatırlatıyor ve orada olduğu gibi büyük devletlerin oyununa gelinmemesi ve yabancıların baskılarına boyun eğilmemesi için Türk siyaset adamlarını uyarıyordu.

Bugün de Türkiye'nin güneydoğusu için özerklik gibi kavramları kullananların gerçek hedeflerinin ne olduğunu anlamak için Girit örneğini hatırlamak yeterlidir.

Girit İsyanı'nda aktif rol oynayan Kıbrıslı Rum din adamlarının, siyaseti gerekirse şiddet kullanarak etkileme girişimleri, o tarih-

lerden başlayarak bugünlere kadar gelmiştir. 1960 Londra ve Zürih antlaşmalarıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Makarios, EOKA terör çetesinin lideri Yunanlı General Grivas'la işbirliği yapmaktan çekinmeyecek, adadaki Türklerin kitleler halinde öldürülmesini hedefleyen Akritas planının da mimarlarından biri olacaktı.

Ondan sonraki Başpiskopos Hrisastomas, "Türklerle anlaşma imzalayanın cehennemde elleri yanacaktır." diyerek adil ve barışçı bir çözüme ulaşılmasını engelleyecek, Rumlara şiddet yoluyla sonuca ulaşmaları telkininde bulunacaktı.

Mora'daki din adamlarının propagandalarına kapılan Rumlar, 350 yıldan fazla zamandan beri barış içinde yaşadıkları Türklere karşı inanılması güç bir vahşetle saldırdılar ve büyük bir katliam yaptılar. Bölgedeki Türk ve Arnavut subayları ve askerleri öldürüldükten sonra, kadın-çocuk ayırımı gözetmeden sivillere saldırdılar. Teslim olanları bile katletmekten çekinmediler. Örneğin, Kalavryta ve Kalamata'da canlarına dokunulmayacağı vaadini alan Türkler, teslim olmalarına rağmen öldürülmekten kurtulamamışlardı. Bazı yabancı kaynaklar, 1821 yılında, 26 marttan 22 nisana kadar olan kısa dönemde Mora'da 15.000 Türk'ün katledildiğini, Türklere ait evlerin ve 3.000 çiftliğin imha edildiğini yazıyor.

İsyancılar, birçok yerde yaşlı, genç veya kadın-erkek-çocuk ayırımı yapmaksızın bütün Türkleri öldürüyor, Mesolongi gibi bazı yerlerde ele geçirdikleri Türk kadınlarını da köle olarak pazarlıyorlardı.[286] Orada Türk kadınlarına yapılan muamele, bugün IŞİD'in Irak ve Suriye'de işgal ettiği bölgelerde yaptıklarından farklı değildi.

Başından itibaren Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşmasını destekleyen devletler, orada işlenen ve bugünkü tanımıyla soykırım olarak nitelendirilebilecek katliamları görmezden geliyorlardı. Hatta Yunan bağımsızlık hareketine destek veren İskoç şairi Lord Byron'un sözleri, İngiltere'de Yunanlılar lehinde bir kamuoyu yaratılmasına destek oluyordu. Batı Avrupa'da Mora'da yaşananlar "liberalizmin ve Hıristiyanlığın bir zaferi" olarak kutlanıyordu.

(286) McCarthy, *a.g.e.*, s. 10-11.

Ancak Mora'daki gerçekleri gören yabancılar da vardı. Onlardan biri olan İngiliz yazar William St. Clair şöyle diyordu: "20.000'i aşkın Türk erkek, kadın ve çocuk birkaç hafta süren boğazlamalar sırasında Grek komşuları tarafından katledildiler... Çoğu kez Ortodoks papazlar onlara öncülük ediyordu... Vahşice öç alma iştiyakı çok geçmeden katletme zevkine dönüşmüştü."

David Howard adlı başka bir İngiliz yazar da şöyle diyordu: "Grekler bu cinayetleri işlerken herhangi bir neden aramıyorlardı. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürüyorlardı." Hidra, Spetses ve Psara adalarında yaşayan Grekler, Osmanlı bayrağını taşıyan gemilere saldırmış ve onların mürettebatını öldürmüşlerdi. Bazı İngiliz yazarlarının anlattığına göre, Hidra adasındaki Grekler yakaladıkları 57 Türk denizcisini diri diri ateşte yakmışlardı.(287)

Benzeri olaylar Romanya'da da yaşandı. Aleksandros İpsilantis liderliğindeki Rum-Ortodoks ihtilalcileri, Galati ve Yaş şehirlerini ele geçirerek, oradaki Türk tüccarları, denizcileri, askerleri acımasızca katlettiler.(288)

Mora İsyanı'nı bastırmak için Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemişti. Onun oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki birlikler Mora'yı yeniden ele geçirdiler. Teslim olan Grek isyancıların kılına bile dokunulmadı. 1826 yılında Tripoliçe, Argos, Kalamata ve Mesolongi yeniden Türklerin eline geçmişti.

Bu gelişmelerin dünyadaki etkileri ne oldu? "Adalet yerini buldu, Türkler zalim isyancılara karşı insanlık dersi verdiler," diyen çıktı mı? Hayır, çıkmadı. Tüm Avrupa Türklere cephe aldı. Kendi topraklarını geri almakla adeta kusur işlemişlerdi. 4 Nisan 1826'da St. Petersburg'da, İngiltere'yle Rusya arasında bir protokol imzalandı. Daha sonra Fransa da bu protokole katıldı. Aynı ülkeler 8 Temmuz 1827'de Londra'da bir antlaşma imzaladılar. 20 Ekim 1827'de, bu ülkelerin gemileri Navarin limanında Türk donanmasına saldırarak büyük bir yenilgiye uğrattılar. 22 Mart 1829'da, aynı devletler kurulacak Yunan devletinin sınırlarını saptayan bir protokol imzaladılar.

(287) Sonyel, *a.g.e.*, s. 26-28.
(288) McCarthy, *a.g.e.*, s. 11.

1830'da da Yunanistan bağımsızlığını resmen elde etti. 1832 yılında bu devletin başına Bavyera kralının oğlu Prens Otto getirildi.(289)

Yunan bağımsızlık hareketi ve sonuçları, uluslararası ilişkilerde insan haklarının, insani duyguların nasıl göz ardı edildiğinin, büyük devletlerin kendi çıkarları uğruna nasıl diğer devletleri bölmeye ve parçalamaya çalışabildiklerinin, şiddet ve terör eylemlerine nasıl destek verebildiklerinin ibret verici bir örneğini oluşturuyor. Uluslararası ilişkilerin arka planını merak edenlerin, o tarihlerde Mora'da yaşananları ve büyük devletlerin tutumunu incelemelerinde yarar var.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan pek çok olayda buna benzer durumlarla karşılaşılmış, büyük devletler hemen hemen daima Osmanlılar'ın karşısında yer almış, onlara karşı ayaklanan isyancılara destek vermişlerdir. Kırım Savaşı bunun bir istisnası gibi görünse de, sonuçları itibarıyla gene kaybeden taraf Osmanlılar olmuştur.

İşin ilginç tarafı, Osmanlı İmparatorluğu içinde zaman zaman Hıristiyanlara yönelik saldırılar olduğunda, aynı büyük devletler o Hıristiyanların korunması için Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemişler hatta baskı yapmışlardır. Örneğin 1855 yılında Hakkari'de bazı Müslüman Kürt liderler, Osmanlı devletine karşı hazırladıkları isyan girişimine katılmayan Nasturilere ve onların patriği Mar Şimun'a karşı harekete geçmişlerdi. Yabancıların talebi üzerine, padişahın fermanıyla, Türk birlikleri Nasturilerin koruyuculuğunu yapmışlardı.

Gene 19. yüzyılın ortalarında Şir Yezdaz ve Dersim İsyanları baş göstermişti. Bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlayan bu isyanlara dış destek Rusya'dan gelmişti.(290)

Kafkasya'da Müslümanlara Zulüm

O yıllarda en büyük ıstırapları çekenler arasında Kafkasya'da yaşayan Abhazlar ve diğer gruplar da var. Abhaz köylerine giren Ruslar, evleri yakarak ve hayvanlara el koyarak orada yaşayanları göçe zorlu-

(289) Sonyel, *a.g.e.*, s. 38.
(290) Sonyel, *a.g.e.*, s. 44.

yordu. Bölgeyi gezen İngiliz Konsolosu Gifford Palgrave, Abhazya'da yaşayan Müslümanların dörtte üçünün göç etmek zorunda kaldıklarını bildiriyor. Rusların amacı da onları Türkiye'ye göndermek. Böylece hem bölgedeki verimli toprakları ele geçirecekler, hem de bu yükün altında kalacak olan Osmanlı hükümetini büsbütün zayıf duruma düşürecekler.

Batılı ülkelerin gözlemcilerinin tahminlerine göre, o dönemde 1.2 milyon kişi Kafkasya'dan göç ediyor, bunlardan 800.000'i Osmanlı İmparatorluğu'na gidiyor.

Göçmenlerin büyük bir bölümü Türk kıyılarına varmadan yolda ölüyor. Ulaşanları da salgın hastalıklar bekliyor. 1863 yılında, Trabzon limanına ulaşanlardan her gün 20-50 kişi çiçek ve tifüs gibi hastalıklardan ölüyor. Bazı günler bu sayı günde 500 kişiye çıkıyor. Sadece Trabzon'da ölenlerin sayısının 30.000'e ulaştığı tahmin ediliyor. Benzeri bir durum Samsun'da da yaşanıyor.[291] Abhazyalı göçmenlerin bir bölümü Kefken'e çıkıyor. Oradaki mağaraları gezenler, ilk göçmenlerin duvarlara yazdıkları çaresizlik dolu yazıları görebilirler. Türkiye'deki Abhazlar ve aynı bölgedeki toplulukların kökenlerinden gelenler, her yıl Kefken'de ve başka yerlerde düzenledikleri törenlerle ülkemize ilk göç eden akrabalarını anıyorlar. O insanları göçe zorlayarak ölüme göndermek, her türlü hukuk anlayışına ve insani ölçülere aykırı. Geçmişleriyle yüzleşmesi gerekenler arasında bu insani dramlara yol açanlar da olmalı...

Osmanlı Döneminde Kürt Ayaklanmalarını Kim Tahrik Etti?

Doğu Anadolu'da yaşanan Kürt ayaklanmaları 19. yüzyıl boyunca Osmanlı devleti için büyük bir sorun oluyor. 1834, 1836, 1847 ve 1879 yıllarında büyük ayaklanmalar yaşanıyor. Geri kalan yılların da sakin geçtiği düşünülmemeli. Çoğu zaman daha sınırlı ölçüde ayaklanmalar oluyor. 1880'den önce Kürt ayaklanmaları, Osmanlılar için Ermeni ayaklanmalarından daha büyük bir tehdit oluşturuyor. Bazen de ayaklanmacılar, Osmanlıların savaşa girdikleri dönemleri hareke-

(291) McCarthy, *a.g.e.*, s. 35-36.

te geçmek için uygun bir fırsat olarak değerlendiriyorlar. Örneğin, Kırım Savaşı sırasında devlet askerlerinin büyük bölümünü o cepheye göndermişken Musul'daki Kürtler ayaklanıyor. Cezire bölgesine saldırılarda bulunuyorlar. Savaş bitmeden Osmanlılar bu ayaklanmayı bastırmak için bölgeye asker gönderecek durumda değil.

Benzeri bir durum 1878 Türk-Rus Savaşı sırasında oluyor. O sırada da Dersim Kürtleri ayaklanıyor.(292)

Aynı yıllarda bir ayaklanma da Bulgaristan'da çıkıyor. Aslında Bulgar İsyanları'nın geçmişi çok daha eski tarihlere dayanıyor. Ruslar 19. yüzyıl boyunca Balkanları defalarca istila ediyor. 1806, 1811 ve 1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşlarında Balkanlarda Bulgar gönüllüleri de onlarla birlikte savaşıyor. Bulgarlar Kırım Savaşı'nda da Rusların yanında yer alıyor. Ancak Bulgarların en büyük ayaklanması 1877-1878 Türk Rus savaşı sırasında oluyor. 1876 yılında Bulgarlar orada yaşayan Müslümanlara karşı büyük bir katliam yapıyor. Koprivshtitsa, Panagürişte ve Kisura şehirlerinde Bulgar ihtilalcilerinin bayrakları dalgalanıyor. Panagürişte'de 1.000 Müslüman öldürülüyor. Bu ayaklanmaları bastırmak için Osmanlıların gönderdiği birliklerle çarpışan isyancıların bir bölümü de hayatını kaybediyor.(293)

Avrupa basını ayaklanmayı başlatan Bulgarları değil, ona karşı koyan Türkleri ve Türk ordusunu suçluyor, "Türklerin Bulgarlara yaptıkları mezalim"den söz ediyor. Pierre Loti gibi bazı Fransız yazarlar bu haksızlığa isyan ediyor. Pierre Loti, 1908 ile 1918 yılları arasında Bulgar devletinin başına geçerek Bulgaristan'ın ilk çarı unvanını alan Ferdinand de Cobourg'un askerlerinin Türklere karşı yaptığı vahşet ortadayken, Avrupa'da herkesin Türklerin katliam yaptığını, cani olduğunu ve dehşet verici suçlar işlediğini iddia ettiklerini yazarak büyük tepki gösteriyor.(294)

19. yüzyılın ikinci yarısında doğu ve güneydoğu illerinde Kürtlerin başlattıkları isyanlar yerli halkı çok rahatsız ediyor. Yabancı ülkelerin konsolosları da bu durumu hükümetlerine bildiriyorlar. Örneğin

(292) McCarthy, *a.g.e.*, s. 46.
(293) McCarthy, *a.g.e.*, s. 59-64.
(294) Loti, Pierre, *a.g.e.*, s. 4.

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu J. G. Taylor, Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'a gönderdiği yazıda, "Kürtlerin Malazgirt, Ihlat ve Bulanık saldırılarında, onların zulmüne uğrayan ve tarımla geçinen halkın dış ülkelere veya komşu ilçelere kaçtığını, bu durumdan Beyazıt ilçesindeki Ermenilerin de rahatsız olduğunu" yazıyor.(295)

19. yüzyıl boyunca, Rusya ve İngiltere gibi yabancı ülkelerin desteğiyle ayaklanan Ermenilerin de Kürtlerin de amacı bağımsız bir devlet kurmaktı. Balkanlar'da ayaklanan çeşitli etnik ve dini grup mensupları nasıl kendi devletlerini kurabildilerse bunlar da kurabilirlerdi. İddiaları buydu. Balkanlar'da ayaklananlara destek olan büyük devletler bunlara da destek olabilirdi.

Büyük devletler ise, etnik ve dini unsurları Osmanlıları zayıf düşürmek için nasıl kullanabileceklerini düşünüyorlardı. Eski Roma'dan beri uygulanan bir yöntem yüzyıllar boyunca başarılı sonuç vermişti. O da "böl ve yönet" yöntemiydi. Osmanlıları zayıflatmak isteyenler de bu yönteme başvurabilirlerdi. Bazı etnik ve dini grupları Osmanlı devletine karşı kışkırtmanın yanı sıra, bunları birbirine düşman etme politikası da izlendi. 19. yüzyılda bunun örneklerinden biri, 1840'lı yıllarda Kürtlerle Süryanileri birbirine düşürme politikası oldu. İngiliz Rahip John Banfield'e göre, Avrupalılar Türkiye'nin doğusuna ve güneydoğusuna müdahaleye başlamadan önce o bölgelerde Hıristiyan Süryanilerle Müslüman Kürtler barış içinde yaşıyorlardı. Süryani liderlerinden Katolik Ağa Petros, bazı ufak tefek olaylara rağmen, Süryanilerin 1914 yılına kadar Türkiye'de mutlu bir hayatları olduğunu söylüyor. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler, Ermeniler gibi Rusya'yla işbirliği yapacaklar ve bunun sonucunda Türklerle ilişkileri bozulacaktı.

Üstelik Süryaniler arasında da mezhep çatışmaları vardı. Keldani denilen Katolik Süryaniler, Fransız destekçileriyle birlikte Ortodoks Süryani Patriği Mar Şimun'a karşı çeşitli manevralar yapıyorlardı. Bu arada bazı Kürt aşiretleri Süryanilerin yaşadığı Tiyari bölgesine yürümüşler, patrik de hayatını kurtarmak için Kürtlerden kaçıp Musul'daki İngiliz konsolosluğuna sığınmıştı. Konsolosun anlattığına göre, bu

(295) Sonyel, *a.g.e.*, s. 46-47.

saldırıdan sonra dağlara çekilen o Kürt aşiretleri yolları üzerindeki bazı köyleri yakmışlar ve kiliseleri tahrip etmişlerdi. İngiliz Konsolosu Rassam, 29 Temmuz 1843'te dışişleri bakanına çektiği telgraflarda Süryanileri koruyan, Kürtleri suçlayan bir yaklaşım sergiliyordu.

Kırım Savaşı sırasında Ruslar, Osmanlıları içeriden yıpratmak için Kütleri ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Padişah, 1854 yılında tüm etnik ve dini grupların, özellikle Nasturilerin korunması için talimat vermişti. Osmanlı silahlı kuvvetlerinin bir görevi de o bölgedeki Hıristiyanları Kürtlere karşı korumaktı. Çölemerik bölgesindeki Hıristiyan köylerini saldırıda bulunan Kürtlerden korumak için, yabancı ülkelerin talebiyle Başkale'de bulunan Mustafa Paşa komutasındaki bir birlik bölgeye gönderilmiş, ancak Kürtlerle yapılan çatışmada 20 askeriyle birlikte öldürülmüştü.[296]

Bu gelişmelerin de gösterdiği gibi, yabancı ülkeler bir yandan Kürtlerin bölgedeki Hıristiyanlara kötü muamele yaptığından şikâyet ederken, Osmanlılar o Hıristiyanları Kürtlerden korumak için askerlerinin hayatını tehlikeye atıyordu.

Kürtleri ayaklanmaya teşvik eden sadece Ruslar değildi. İngilizlerin de benzeri planları vardı. 1917 yılında İngiliz Savaş Bakanlığı, savaşta Osmanlı tebaası olan azınlıkları kullanma planları yapıyordu. 1916 yılında Mekke Şerifi Hüseyin'i ikna eden İngilizler, Osmanlılar'a karşı bir Arap ayaklanması başlatmayı başarmışlardı. Şimdi aynı işi Kürtlerle yapamazlar mıydı? İngiliz arşiv belgelerine göre, F. R. adındaki bir İngiliz yetkili, savaş bakanlığından Albay Gribbon'a gönderdiği gizli bir yazıda, Kürtlerin Siirt'e ve Diyarbakır'a saldırmaları ve Bitlis'le Muş arasındaki yolu kesmeleri için teşvik edilmeleri önerisinde bulunuyordu. Bir başka öneri de, Kürtlerin Nusaybin-Musul hattına saldırmalarını sağlamaktı. Kürtler böylece İngilizlerin Fırat harekâtına katkıda bulunabileceklerdi. İngiliz yetkili, bunu sağlayabilmek için Kürtlerin ulusal duygularının kışkırtılmasını ve ulusal özerklik vaadinde bulunulmasını öneriyor, bu şekilde Türklerin Turan halklarıyla birlikte kurmaya çalıştıkları zincirin önlenebileceğini düşünüyordu.

(296) Sonyel, *a.g.e.*, s. 40-41, 44.

İngilizler, 12 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal ettikten sonra bazı tecrübeli subaylarını Kürt aşiret liderleriyle görüşmekle görevlendirmişlerdi. Bunlardan biri Binbaşı Sloan, diğeri de Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmaları için pek çok girişimin içinde bulunacak Noel'di. 1917 ihtilalinden sonra Rus orduların Doğu Anadolu'da çekildikleri bölgeleri gezmekle görevlendirilen ve binbaşı rütbesine yükseltilen ve gördüğü manzara karşısında dehşete kapılan Noel şunları yazıyordu: "Ruslar kendilerine eşlik etmiş olan Nasturilerin ve Ermenilerin kışkırtmasıyla ellerine geçen her sivil Müslümanı ayırım yapmadan öldürüp parçalamışlardı. Bunun tipik örneği, Rovandiz kentinin sakinlerinin toptan kırıma tâbi tutulmuş olmalarıydı."(297)

Binbaşı Sloan, Bağdat'ta *Tigeyashtani Raste* (Gerçeği Anlama) başlıklı Kütçe bir gazete yayınlamaya başlamıştı. Tabii bu gazete Kürt okuyuculara, İngilizlerin görüşlerini anlatma görevini yerine getirecekti. Gazete, bir yandan da Kürtlerin dini ve milli duygularını kışkırtacak ve Osmanlılara karşı nefret duygularının oluşmasını sağlayacaktı.

Bölgede, İngilizlerin Kürtleri kışkırtma çabalarının bazı örnekleri bunlar... Peki İstanbul'da neler oluyordu?

İstanbul'da Kürt-İngiliz işbirliğinde kilit rolü, Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları tarafından kurulan Kürt Teali Cemiyeti oynuyordu. Seyyid Abdülkadir, Ayan meclisi üyeliği, danıştay başkanlığı, Damat Ferit hükümetinde bakanlık gibi yüksek görevlerde bulunmuş, Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştı.

Abdülkadir'in yardımcılıklarını Mehmet Ali Bedirhan ile Ferik Fuat Paşa yapıyordu. Derneğin üyeleri arasında eski Hicaz Valisi Mustafa Zihni Paşa, Bediüzzaman Molla Sait, bazı milletvekilleri, kaymakamlar, emekli savcılar, Baytar Mehmet Nuri, Mevlanzade Rıfat gibi kamuoyunun yakından tanıdığı kimseler vardı. Sivil ve askeri kesimde devlette üst düzeyde görev yapmış kimselerin, yabancı bir devletin himayesiyle ülkenin bölünüp içinden başka bağımsız bir devletin kurulmasını amaçlayan bir girişimin içinde olmaları en hafif deyimiyle şaşırtıcıydı. *Serbesti* gazetesi Kürt Teali Cemiyeti'nin görüşlerini savunuyordu.

(297) Sonyel, *a.g.e.*, s. 215-216-218, 224.

Kürt Teali Cemiyeti'nden başka, aynı amacı güden Kürdistan Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti gibi birçok cemiyet vardı.

İngilizlerin o tarihlerdeki amacı, Mardin'in güneyinden başlayan ve Bitlis ve Van illerini de içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. O nedenle bu dernekle yakından ilgileniyorlardı.

Bazı Kürt liderleriyle Ermeni liderleri yakın bir işbirliği içindeydiler. Ermeni Bogos Paşa'yla Kürt Şerif Paşa, 20 Aralık 1920 günü Paris'te ortak bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride, Kürtlerin ve Ermenilerin, "kendilerine zulüm etmiş bulunan Türklerin boyunduruğundan tamamen kurtularak bağımsızlıklarına kavuşmak istediği" kaydediliyordu.

İşte Noel, bu Kürt bağımsızlığı projesinde ön safta yer alacaktır. Daha önce Tatarları ayaklandırmak istemiş ancak İngiliz hükümeti buna izin vermemişti.(298)

Noel, Abdülkadir ve Bedirhanoğullarıyla görüştü. Bedirhaniler, Noel'in Kürt bağımsızlık hareketinde kendisine destek olacağını düşündüğü bir aileydi. Fransız istihbaratı da Bedirhanları izliyordu. Onların raporlarına göre, Botan aşiretinden gelen Bedirhanlar, Zaho ile Van arasında İngiliz ajanlarıyla anlaşmış ve İngiliz vesayetini kabul edebileceklerini söylemişti.

İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserliğinin Müsteşarı Hohler, Binbaşı Noel hakkında şunları yazıyordu: "Mezopotamya şimdi bizim olduğuna göre, ona bir Kürt devleti kurdurup Kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Lawrence bir Kürt Lawrence'idir... Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Onları etkileyebilmek için Türklere hile yapıyoruz dedim. ...Ancak Kürtlere fazla güvenilmez. Majestelerinin hükümetinin amacı Türkleri elden geldiğince zayıflatmak olduğuna göre, Kürtleri bu şekilde harekete geçirmek fena bir plan değil."(299) İngiliz diplomatın sözleri bunlar.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ise Dışişleri Bakanı

(298) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925,* Tekin Yayınevi, Ankara, 1992, s. 19.

(299) Mumcu, *a.g.e.*, s. 18.

Lord Curzon'a şunları yazıyordu: "...Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı. Noel bunu başaracağından emin."

Peki, İngilizlerin Abdülkadir hakkındaki düşünceleri neydi? İstanbul'daki İngiliz Yüksek Temsilci Calthorpe'un yardımcısı Amiral Webb, Londra'ya gönderdiği raporda onun için şöyle diyordu: "Satın alındığı takdirde güçlük çıkartmaz."(300)

Binbaşı Noel eyleme geçmişti. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan Sivas'a geçecekti. Binbaşı Noel beklediği fırsatı bulmuş muydu? Elazığ Valisi Ali Galip, Damat Ferit'in yakın adamıydı. Onunla beraber yanlarına birkaç Kürt militan da alarak Sivas Kongresi'ni basmayı hedeflemişlerdi. Ali Galip, esasen Sivas Kongresi'ni basıp Mustafa Kemal'i tutuklamaları için İstanbul'dan talimat almıştı.

Bu gelişmeyi haber alan Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nde yaptığı konuşmada özetle şunları söylüyordu:

"Galip Bey adına bir vali atanmış, geliyormuş. Yanında İngiliz Binbaşısı Noel ile Bedirhanlardan Kâmuran, Celadet ve Cemil beylerle 15 Kürt atlısı varmış. Bu İngilizlerin amacının, parayla memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan sözü vererek bize karşı suikast düzenlemeye yönelmek olduğu anlaşılmış ve karşı önlemler alınmıştır."(301)

Mustafa Kemal'in Malatya'ya birlik göndermesi üzerine Noel ve diğerleri Malatya'dan kaçıyorlar. Noel, Halep üzerinden İngiltere'ye dönüyor ve anılarında, bölgede yaptıklarını anlattıktan sonra niçin bir Kürt ayaklanmasını gerçekleştirmeyi başaramadığını açıklıyor.

Osmanlı İmparatorluğu Kürdistan'ın bağımsızlığını kabul etmeye hazırdır. 12 Eylül 1919 tarihinde Damat Ferit ile İngiliz hükümetinin temsilcileri Fresner ve H. N. Churchill arasında gizli bir anlaşma imzalanır. Bu anlaşmanın 3. maddesinde, "Türkiye bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına karşı koymaz," ibareleri yer almaktadır.(302)

(300) Mumcu, *a.g.e.*, s. 11-16.
(301) Mumcu, *a.g.e.*, s. 21.
(302) Mumcu, Uğur, *a.g.e.*, s. 23.

19. Yüzyılda Ermeni Ayaklanmalarına Yabancı Desteği

Osmanlı İmparatorluğu bir ulus-devlet değildi. Bu imparatorlukta farklı dinlere mensup insanların oluşturdukları milletler yaşıyordu. Bu milletlerden biri de Ermenilerdi. Ermeniler aslında imtiyazlı bir topluluk sayılabilirdi.

Örneğin, 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu'yla Amerika arasında imzalanan ve kapitülasyon hakları tanıyan antlaşmada bile Ermenileri gözeten hükümler vardı. Antlaşmaya göre, Amerikalı tüccarların kullandıkları Ermeni simsarlar da kapitülasyon haklarından yararlanacaklardı.

Aslında Ermenilerin Osmanlı nüfusu içindeki oranı, Müslümanların onda birinden bile azdı. Gerçekten, Osmanlı kaynaklarına göre, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu 20.897.000 kişiydi. Bunun 15.518.000'ini Müslümanlar, 1.140.000'ini Ermeniler oluşturuyordu. Ayrıca Rumlar, Yahudiler, Araplar ve başka kökenden gelenler de vardı. Ermeniler uzun yıllardan beri hak iddia ettikleri doğu illerimizde bile çoğunlukta değildi.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın coğrafi bölümünün 1892 yılında yayınladığı rakamlara göre Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Van, Bitlis illerinde 2.687.748 Müslüman, 90.093 Rum, 665.815 Ermeni ve 157.419 başka kökenli olmak üzere toplam 3.601.075 kişi yaşıyordu.[303]

Fransızların ise 1897 tarihindeki Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili nüfus verileri şöyleydi: Toplam nüfus 14.856.000 kişiydi. Bunun

(303) Weems, *a.g.e.*, s. 18.

11.801.000'i Müslüman, 2.760.000'i Hıristiyanlardan oluşuyordu. Ermeni nüfusu 1.475.000'di.(304)

Anadolu'daki Ermeni nüfusu konusunda çeşitli kaynaklar farklı rakamlar veriyor. Örneğin, İngilizlerin Mavi Kitap'ında bu nüfus 1.056.000 olarak gösteriliyor. Osmanlı devletinin 1905'teki nüfus sayımı ise 1.294.851 sayısını veriyor. Çeşitli uzmanların ve kurumların verdikleri rakamların hemen hepsi 1.5 milyonun altında. Sadece Ermeni Patrikhanesi'nin rakamı 1.578.000. Bir de Ermeni konusunda Türkiye karşıtı görüşleriyle tanınan Lepsius, 1.600.000 kişilik bir Ermeni nüfusundan söz ediyor.

Sadece bu rakamlar bile, 1.5 milyon Ermeni'nin 1915 ve 1916 yıllarında soykırıma uğradığı yolundaki iddiaların ne kadar gerçekdışı ve abartılı olduğunu ortaya koymaya yetiyor.

Fransız Dışişleri Bakanı M.G. Hanotoux, 1896 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada, "Elimizdeki istatistiklere göre, Türkiye'nin bugün tartışmalara konu olan doğu eyaletlerindeki Ermeni nüfus, toplam nüfusun yüzde 13'ünü aşmıyor. Ermenilerin hedefi şudur: Osmanlı yönetiminin aşırılıklarına sürekli olarak Avrupalıların dikkatini çekerek, geçmişte Doğu meselelerine kuvvet kullanarak müdahale eden Avrupalılarda adım adım bir Haçlı zihniyeti yaratmak,"(305) diyor.

Encyclopedia Britannica'nın 1910 tarihli nüshasında da, Ermenilerin hak iddia ettikleri vilayetlerdeki nüfusunun toplam nüfusun sadece yüzde 15'ini oluşturduğu kaydediliyor.(306)

Daha 19. yüzyılın ortalarında Ermenilerde ilk önemli ayaklanma işaretleri görülmeye başlanmıştı. Van'daki Ermeni Piskoposu Hrimyan Hayrik, 1856'da yaptığı bir konuşmada "zalimlere karşı direniş"ten söz ediyor. Hayrik daha sonra, 1869 yılında İstanbul'a Ermeni Patriği olarak atandı ve aynı doğrultudaki faaliyetlerini oradan da sürdürdü. O yıllardan sonra Ermenilerin dış destekli örgüt-

(304) Ministére des Affaires Étrangères Documents Diplomatiques Affaires Arméniennes, 1893-1897, Imprimerie Nationale, Paris, 1897, s. 8.
(305) Schlicklin, *a.g.e.*, 1922, s. 134-135.
(306) Weems, *a.g.e.*, s. 73.

lenmelerinde ve eylemlerinde artış görülüyor. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir H. Elliot, Dışişleri Bakanı Lord Derby'e gönderdiği bir yazıda, Ermenilerin kışkırtılmasının Rus entrikalarının ürünü olduğunu belirtiyor.(307)

Gerçekten, daha sonraki yıllarda, Ermenilerin Doğu Anadolu'daki terör eylemlerinin Ruslar tarafından nasıl desteklendiği ortaya çıktığında, Sir Elliot'un bu değerlendirmesinin ne kadar doğru olduğu anlaşılacaktır.

Dış teşvikler ve desteklerle, Ermeniler silahlı ayaklanmalar için örgütlenmeye başlıyorlar. İlk cemiyet, 1885 yılında Van'da Armenikan Partisi adıyla kuruluyor.

Büyük devletlerin bir hedefi de, Ermeni meselesini uluslararası bir boyuta taşımaktı. Nitekim, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform yapacağı, Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlayacağı, büyük devletlerin de bu önlemlerin uygulamasını gözeteceği hükmü yer alıyor. Bu maddeyi kabul eden Osmanlı İmparatorluğu, "Ermeni sorunu"nun uluslararası hale getirilmesini de benimsemiş oluyor. Aynı tarihlerde imzalanan ve Osmanlıların Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamayı kabul ettiği antlaşmada da, Hıristiyan tebaanın iyi idare edilmesinin ve korunmasının sağlanacağı yolunda bir yükümlülük yer alıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüp parçalama hedeflerine ulaşmak için, diğer unsurların yanı sıra, Ermenilerden de yararlanmayı kararlaştırmışlardır. Bir yandan onları terör eylemlerine yönlendirecekler, bir yandan da bu eylemlere karşı güvenlik tedbiri alıp teröristleri cezalandırmaya çalışan Osmanlı devletini baskı altına alarak eylemcilerin affedilmesini sağlayacaklardır. Bu dış destekten güç alan Ermeniler de saldırılarını artırarak sürdüreceklerdir. Ermeni terörünün arka planı budur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra şiddet ve terör yoluyla hedefine ulaşmak isteyen ve Armenikan'dan daha örgütlü Ermeni dernekleri kuruluyor. Bunlardan biri 1887'de Avetis Nazarbekian ta-

(307) Sonyel, *a.g.e.*, s. 46-48.

rafından Cenevre'de kurulan ve Marksist-Sosyalist ilkeleri benimseyen Hınçak Örgütü, diğeri de 1890'da Tiflis'te Kristapor Mikealim, Stepan Zartan ve Simon Zavaryan tarafından kurulan ve o da sosyalist ilkeleri benimseyen Taşnak Partisi. Taşnak ve Hınçaklar, ayaklanmaların örgütlenmesinde ve kanlı eylemlerin gerçekleştirilmesinde en etkili rolü oynuyor. Bu eylemler 1882 yılının aralık ayında Erzurum bölgesinde yoğunlaşıyor. Anavatanı Savunma Derneği üyesi 76 Ermeni terörist tutuklanıyor. Bunlardan 40'ı, 5 ila 15 yıl arasında hapis cezalarına çarptırılıyor. Ancak yabancıların desteğine güvenen Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan ve Piskopos Ormanyan'ın baskısı üzerine, padişah bunlardan çoğunu bir yıl sonra affediyor. Gerisi de 1886 yılında serbest bırakılıyor.(308)

İşte Ermeni sorununun perde arkasında, daima dış güçlerin ve din adamlarının Osmanlı devleti üzerindeki baskıları görülüyor. Bugün bazılarının özlemini çektiği Osmanlıların son döneminde hükümet egemen ve bağımsız bir devletin hükümeti gibi değil, yabancıların baskılarına boyun eğen, adı konulmamış bir tâbi devlet görünümünde.

Ermeni çetelerinin amacı ve stratejisi ne olacaktır? Hınçak çetecilerinden biri Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin'e bu hedefi şöyle anlatıyor: "Türkleri ve Kürtleri öldüreceğiz. Köylerini yakacağız ve onların dağlara kaçmalarını sağlayacağız. Buna tepki gösteren Müslümanlar, köylerdeki savunmasız Ermenileri katledecekler. Bunun üzerine Rusya onları korumak için insanlık ve Hıristiyanlık namına müdahale edecektir."(309)

Özetle, Rus müdahalesini çekebilmek için masum Türkleri öldürmeyi kendi amaçları açısından haklı ve meşru bir eylem olarak görüyorlar ve bu planı hemen yürürlüğe koyuyorlar.

Daha Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bir Ermeni isyanı başlamış bulunuyordu. Maraş'ın Zeytun ilçesindeki Ermeniler, Babikyan adlı bir çetecinin önderliğinde isyan ediyorlar, köylere saldırıyorlar ve bazı aşiret üyelerini öldürüyorlar, cami ve kaymakamın konağını ateşe

(308) Weems, *a.g.e.*, s. 16.
(309) McCarthy, *a.g.e.*, s. 118.

veriyorlar. Bu ayaklanma ancak, Halep valisi Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın gönderdiği askerlerle bastırılabiliyor. Ermenilerin elinden 1.200 silah toplanıyor.

Sadrazam Kâmil Paşa, Ermeni patriğinin halkı kışkırttığını söylüyor. Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenen İngilizler, sadrazamdan da gelse böyle suçlamaları kabul edemiyorlar. İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury'nin baskısıyla padişah, Kâmil Paşa'yı görevden alıyor.(310) Bu olay, devlet yönetiminde Osmanlıların nasıl yabancılara fiilen teslim olduğunu göstermesi açısından ibret vericidir. Bu, yabancıların bu gibi müdahalelerinin ilki değildi, sonuncusu da olmayacaktı.

Ayaklanmaların başlangıcından itibaren Ermeni kilisesi ön planda rol oynuyor. Teröristlerin başdestekleyicisi Ermeni patrikleridir. Osmanlı-Rus Savaşı'nda İstanbul'daki Ermeni Patriği Nerses, Rus Çarı'ndan Doğu Anadolu'da Osmanlılardan ele geçirecekleri topraklardan çekilmemelerini, o topraklarda özerk bir Ermeni devleti kurulmasına izin vermelerini istiyor. Bu aslında, Osmanlıların İstanbul'un fethinden sonra Ermenilere verdikleri desteğin tamamen unutulduğunun ve bir intikam duygusunun hâkim olduğunun göstergesi. Gerçekten Fatih, 1641 yılında Bursa'daki Ermeni Piskoposu Ovakim'i İstanbul'a getirerek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Ermenilerin patriği olarak atamıştı. Fatih ayrıca, Bizanslılar tarafından Kırım'a sürgüne gönderilen 70.000 Ermeni'yi de kurtarmış, onları Marmara Denizi'nin kıyılarına yerleştirmişti. Ancak bundan uzun yıllar sonra Ermeniler vatandaşı oldukları Osmanlılara karşı Rus çarlarının yanında yer alacaklar, özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda Rusların Kafkasya'yı işgal etmelerine yardımcı olacaklardı.(311)

Ermeniler geçmişte Osmanlıların kendilerine gösterdiği bu ilgiyi ve desteği unutmuşlar mıydı? Yoksa Ortodoksluk bağlarını her şeyden üstün tutuyor, din ve mezhep bağları uğruna ve yabancı ülkelerin kışkırtmalarına kapılarak, yüzyıllardan beri barış içinde birlikte yaşadıkları Müslüman komşularını arkadan bıçaklayacak kadar vicdanlarından uzaklaşabiliyorlar mıydı?

(310) Sonyel, *a.g.e.*, s. 51-52.
(311) Weems, *a.g.e.*, s. 2-3.

Maraş ve Zeytun'da, Hınçak Partisi öncülüğündeki Ermeni ayaklanmaları bitmek bilmiyordu. Ayaklanmaların lideri, 20 bin Müslümanı öldürdüklerini ve sadece 125 kayıp verdiklerini "gururla" söylüyor. Bunda büyük bir mübalağa payı olsa da niyetlerinin ne olduğu anlaşılıyor. Osmanlı ordusu Zeytun'u kuşatıyor. İşte tam bu noktada Avrupa devletlerinin temsilcileri bir kere daha devreye giriyor. İsyancıların affedilmesini ve onların beş liderinin göç etmesine izin verilmesini istiyorlar. İşte bu da devlet eliyle terörün himaye edilmesinin çok açık bir örneğini oluşturuyor ve Ermeni ayaklanmalarının arka planını gösteriyor.

Zeytun, daha sonra da Ermeni ayaklanmasının merkezlerinden biri oluyor. Ermeniler bir yıl sonra, aynı bölgedeki Şarki Karahisar'ı (şimdiki Şebinkarahisar) işgal ediyorlar. Osmanlı kuvvetleri bu işgale son verince, civardaki Müslüman köylerine saldırıp orada yaşayanları öldürüyorlar ve evlerini yakıyorlar.(312)

Ermeniler bir taraftan bu saldırılarda bulunurken, bir yandan da dünya basınına Türklerin kendilerine insanlık dışı muamelelerde bulundukları yolunda haberler gönderiyorlardı. 11 Aralık 1889 tarihli *London Daily News* gazetesinde, bir Ermeni çocuğun yakılarak öldürüldüğü yolunda yayınlanan bir haber üzerine, İngiliz konsolos yardımcısı Dewey bu haberi "saçma" olarak nitelendirmişti.(313)

1894 yılında Sason bölgesindeki Hınçak çetecileri önce Osmanlı vergi memurlarına ve diğer devlet görevlilerine saldırdılar. Osmanlı hükümeti bu çetelerin üzerine asker gönderince de dağlara doğru kaçtılar ve yollarının üzerindeki Türk köylerini basarak çok sayıda Türk'ü öldürdüler. Osmanlı devletinin doğu illerinde güvenliği sağlamak için kurduğu, ancak yeterince eğitim veremediği ve disipline sokamadığı Hamidiye alayları, bu Ermeni çetecilerle çarpışırken bazı masum insanların da ölümüne yol açtılar.

Ermeni çetecilerin eylemleri sınır tanımıyordu. Yeterince radikal bulmadıkları Ermeni din adamları bile onların hedefleri arasındaydı. İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi'nin hükümetine bildirdiğine göre,

(312) McCarthy, *a.g.e.*, s. 119-120, 180-181.
(313) Weems, *a.g.e.*, s. 18.

27 Nisan 1894 tarihinde İstanbul'da Ermeni Patriği Aşıkyan, 18 yaşındaki bir Ermeni'nin silahlı saldırısına uğramıştı. Başarısız olan bu saldırının sorumlusu olan genç, sorgusunda Hınçak örgütüne mensup olduğunu itiraf etmişti.

Ermeni ayaklanmaları 1895 yılında hız kazanıyor. O yıl, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde irili ufaklı 25 Ermeni ayaklanması oluyor.(314)

Bir yandan saldırıda bulunan, bir yandan da Avrupa ülkelerinin kamuoyunu aslen kendilerinin mağdur olduğuna inandırmaya çalışan Ermeniler, artık Batılı siyasetçilerin de sabrını taşırmaya başlamıştı. 1895 yılının şubat ayında İngiliz Parlamento üyesi Sir Ellis Bartlett, bir broşür yayınlayarak Ermeni iddialarının kötü niyetlerle imal edilmiş olduğunu ve amaçlarının, İngiltere'de Türkiye ve Türkler aleyhinde olumsuz duygular yaratmak olduğunu belirtiyordu.

O yıllarda Ermeni örgütleri bir yandan da Rus çarına bağlılık mesajları gönderiyorlardı. Bu mesajlarda, Ermenilerin Rus ordularına katılarak kanlarını dökmeye hazır oldukları ifade ediliyordu.(315)

Ermenilerin, şimdi propagandalarının hareket noktası olarak ortaya atmaya çalıştıkları 1915 olaylarından yirmi yıl önce propagandalarının Amerika'da etkileri görülmeye başlanmıştı. Örneğin, Louisiana Senatörü Newton Blanchard'ın önerisi üzerine, Amerikan Senatosu 3 Aralık 1895 tarihinde Sason'daki Ermeni ayaklanmasını bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu suçlayan bir kararı benimsedi. 1896 yılında da gene Ermeni propagandasının etkisiyle, Amerikan Temsilciler Meclisi ve Senatosu Türkiye'yi kınayan kararlar kabul etti.

1896 yılında Van'da bu defa Armenikan Partisi bir ayaklanma başlattı. Orada da her iki taraftan çok sayıda insan öldü. İngiltere ve Rusya her defasında Osmanlı devletini Ermenilere zulüm yapıldığı iddiasıyla kınıyordu. Ermeni çetecilerinin terör eylemlerini kınayan yoktu. Tam tersine, Osmanlı devletine karşı eylem yapan çetecileri korumaya çalışıyorlar ve affedilmelerini sağlamak için baskı yapıyorlardı.

---

(314) Şimşir, Bilâl, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 83-84.
(315) Weems, *a.g.e.*, s. 20, 26.

En çok ses getiren ayaklanmalardan biri, gene 1896 yılında İstanbul'da oluyor. Pierre Loti, 1896 Ermeni saldırısı ile ilgili olarak şunları yazıyor: "Bu saldırıları Ermeni Devrimci Partisi düzenlemişti. Bir grup genç suikastçı, 'Bu şehir kısa sürede külden bir çöle dönecek' yazan afişleri İstanbul sokaklarına yapıştırmıştı. Genç Ermeni suikastçılardan bir bölümü Osmanlı Bankası'nı ele geçirip havaya uçurmaya hazırlanırken, diğerleri de Samatya mahallesini kana buluyorlardı. Bunu dehşet dolu 18 saat takip etti. Dinamitler patlatıldı. Her yerde askerlerin başlarına Ermenilerin pencerelerden fırlattıkları bombalar yağdı. Peki dünyadaki hangi ulus böyle bir saldırıya ibret verici bir cezayla karşılık vermez?"(316)

Büyük devletlerin baskısıyla bu teröristler cezasız kaldı. Padişah, bankayı basan teröristleri affetti. Baskına katılan 17 Ermeni, 14 Ağustos 1896'da, İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi Sir Edgar Vincent'in (Lord d'Abernon) Gironde adlı yatıyla Marsilya'ya gönderildiler.(317)

Ermenilerin bu eylemi ve askerlerin, polislerin ve halkın üzerine bomba ve kurşun yağdırmaları Müslüman halkın büyük tepkisine yol açtı. İstanbul'daki Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda 120 asker öldü, 25 asker yaralandı. Çok sayıda sivil Müslüman Türk ve Ermeni de hayatını kaybetti.(318)

21 Temmuz 1905 tarihinde, Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından Yıldız Hamidiye Camisi önünde bir suikast düzenlendi. Bir arabaya 120 kilo patlayıcı yüklendi ve Abdülhamid'in geçeceği sırada patlatılmak üzere ayarlandı.

Abdülhamid biraz geciktiği için yara almadan kurtuldu. Ancak bu saldırıda 26 kişi öldü, 58 kişi yaralandı. Ermeni örgütü adına, suikastı Edward Jorris adında birinin gerçekleştirdiği anlaşıldı. Jorris yakalandı, yargılandı ve sadece iki yıl hapiste yattıktan sonra serbest bırakıldı. Böyle bir eylemin cezası bu mu olmalıydı? Belli ki orada da yabancılar devreye girmişti.

O sırada, İngilizlerin Boğazlardan savaş gemilerini gönderip II.

(316) Loti, Pierre, *a.g.e.*, s. 20.
(317) Schlicklin, *a.g.e.*, s. 140.
(318) Şimşir, *a.g.e.*, s. 84.

Abdülhamit'i tahtından indirmeyi ve eylemciyle Ermeni destekçilerini kurtarmak için girişimlerde bulunmayı düşündükleri söyleniyordu. Rusların da kendi planları vardı. Onların esas hedefi, Boğazların denetimini ele geçirmekti. İngilizlerin veya diğer ülkelerin İstanbul'u işgal etmelerine tahammülleri yoktu.(319)

O tarihten sonra da Ermeni teröristlerin eylemleri artarak devam etti.

Artık I. Dünya Savaşı başlamaktadır ve Rusların, Anadolu'ya yapacakları istila harekâtında Ermeni çetelerinin desteğine ihtiyaçları vardır. Çar II. Nikolay Ermenilere bir çağrıda bulunur: "Ermeniler! Sizi baskı altına alan despotizmden ve esirlikten kurtulmanın zamanı gelmiştir. Çarın asasının altında kardeşlerinize katılınız!" Ermenilerin önde gelen liderlerinden biri, Cenevre'de yayınlanan bir gazetede 150.000 silahlı Ermeni'nin bu çağrıya olumlu cevap vereceğini yazıyor.(320) Gerçekten 150.000 Ermeni, Rus ordusuna katılıyor. Ayrıca 40.000 gönüllü çeteci de Türklere saldırıyor.(321)

Rus ordusunun yönetimine giren Ermeniler, bir yandan Ruslarla çarpışan Osmanlı ordusunun geri hatlarına, depolarına ve cephaneliklerine saldıracak, bir yandan da Türk köylerine baskın düzenleyerek masum insanları öldürecektir.

Bu arada Muş, Van ve Bitlis'ten gelen 8.000 civarında Ermeni, Ruslar tarafından eğitilir. 6.000 kişilik başka bir grup da Iğdır'da çete eğitimi görür.

Ermeniler Ruslara bu kadar destek vermekte ve kaderlerini onlara bağlamaktadırlar. Ancak Ermeni çetelerinin Müslümanlara yaptığı zulmü gören ve buna tepki gösteren Rus subayları da vardır. Savaşın başlarında Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus ordusunun komutanı General L. Odishe Litsenze, yazdığı raporunda, "...Ermeni çeteciler Erzincan civarındaki Müslüman halkı süngülerle ve baltalarla katlettiler. Bu barbarlar, kurbanlarını 80 kişilik gruplar halinde kuyulara at-

(319) McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire,* Oxford University Press, New York, 2001, s. 72.
(320) Schlicklin, *a.g.e.*, s. 141.
(321) Weems, *a.g.e.*, s. 123.

tılar. Benim subaylarım bu şekilde Müslüman cesetleriyle doldurulmuş 200 kuyu buldu," diyor.(322)

Sevk kararına direnen bazı Ermeniler, isyan ederek Antakya civarında Musa dağında Osmanlı askerleriyle çarpışmaya girişirler. Bu çarpışmaların sonunda yenilen Ermenilerden yaklaşık 5.000'i Fransız savaş gemileriyle Port Said'e kaçırılır.

Ermeni ayaklanmaları birbirini izler. Diyarbakır vilayetinin hudutları içinde de Ermeniler Türklerin yaşadıkları köylere saldırırlar. 1915 yılının mart ayında Van'da bir Ermeni ayaklanması başlar. Ermeniler, Türk köylerini basarak çok sayıda masum insanı öldürürler. Bazı Kürt aşiretleri de Ermeni köylerine saldırıda bulunurlar.(323)

8 mayısta, bu defa 4.000 Ermeni çeteci Van'ın merkezine girer. Müslüman mahallesini ateşe verirler ve ellerine geçirdikleri Türkleri öldürürler. Van'da artık Müslümanlara ait hiçbir şey kalmamıştır. Şimdi Osmanlıların yapacağı tek şey, şehirde hayatta kalabilen Müslüman kadın ve çocukları kurtarmaktır. Şehrin komutanı Cevdet Bey, 1.200 kadın ve çocuğu 14 tekneyle Tatvan'a, oradan da Bitlis'e göndermeye çalışır. Bu teknelerden yedisi Erciş'e doğru sürüklenirler. Üç tekne Ermeniler tarafından batırılır ve kurtulan olmaz. Diğer teknedekiler de Ermenilerin karadan açtığı ateşle öldürülür. Sonunda Van'dan yola çıkan kadın ve çocuklardan sadece 500'ü Bitlis'e varabilir.(324)

16-17 mayısta, şehirdeki Osmanlı askerleri ve geri kalan Müslüman siviller Van'ı terk eder. Bunlardan da bazıları yolda öldürülür. Daha Ruslar gelmeden, şehir Aram Manukyan'ın öncülüğündeki Ermeni çeteleri tarafından işgal edilmiştir. Rus Generali Nikolayev şehre geldiğinde, kendisine Ermeniler tarafından Van'ın altın anahtarı hediye edilir. İki gün sonra Nikolayev "Van Vilayeti Ermeni hükümeti"nin kurulduğunu ilan eder. Manukyan vali tayin edilir. Rus çarı da bir telgrafla kendisini kutlar.

---

(322) Weems, *a.g.e.*, s. 194.
(323) McCarthy, *a.g.e.*, s. 186-189.
(324) McCarthy, *a.g.e.*, s. 188-191.

Buna benzer saldırılar, çatışmalar doğu ve güneydoğu Anadolu'nun pek çok yerinde yaşanır. Çok sayıda insan hayatını kaybeder.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan kuvvetlerinin komutanı Amiral Mark Bristol, anılarında şöyle diyor: "Kendi subaylarımdan aldığım raporlara göre, Müslümanları bertaraf etmek için köyleri bombalanmış, işgal edilmiş, kaçamayanlar vahşice katledilmiş, köyleri yağmalandıktan sonra yakılmıştır."(325)

Herhalde Amiral Bristol, anılarında yazdıklarını hükümetine de bildirmiş olmalı. Öyleyse nasıl olmuştur da, bu raporlar ortadayken, hükümeti Ermenilerin Türklere yaptığı mezalimi o tarihten beri görmezlikten gelmektedir?

Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları zulmün pek çok yabancı görgü tanığı var. Bunlardan bir İngiliz albay, çok sayıda Müslümanın Van ve Bitlis bölgesinde Ermeniler tarafından katledildiğini hükümetine bildiriyor.(326)

Tüm bu çatışmaların sonucunda, Doğu'daki dört Osmanlı vilayetinde yaşanan bu saldırılar ve çatışmalarda, Müslümanlardan hayatını kaybedenlerin oranı Ermenilerden fazladır.(327)

Bu gelişmeleri bölgedeki Osmanlı komutanları nasıl görüyordu? 1915 yılının başlarında, Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı'nın raporunda dikkat çeken bazı noktalar özetle şunlar:

- Milletvekilleri Papazyan ve Viremyan'ın Taşnak delegeleriyle yaptıkları toplantıda verdikleri bilgilere göre, Ruslar Türkiye'den elde edecekleri arazileri Ermenilere vermeyi kabul etmişlerdir.
- Ruslarla Ermeniler arasında yapılan anlaşmaya göre, savaş ilan edilirse, Türk ordusundaki Ermeniler silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılacaklardır.
- Türk ordusu ilerleyemeyecek duruma gelirse, Ermeni çeteleri ordu gerisinde faaliyete geçeceklerdir.

---

(325) Weems, *a.g.e.*, s. 69.

(326) Weems, *a.g.e.*, s. 37.

(327) McCarthy, Justin; Arslan, Esat; Taşkıran, Cemalettin; Turan, Ömer, *The Armenian Rebellion at Van*, The University of Utah Press, Utah, 2006, s. 214-216, 246.

– Erzurum'un doğusuna kadar ilerleyen Ermeni çeteleri Ermeni köylerindeki aileleri Rusya'ya nakletmiş, eli silah tutan erkekleri kendilerine katılmaya zorlamışlardır.
– Bu çeteler Müslüman köylerini yakmış, halkını katletmişlerdir.
– Türk ordusundaki Ermeni askerler silahlarıyla firar ederek Rus ordusuna katılmaktadırlar.
– Bu Ermeni askerler, ordumuzun cephaneliklerinin, bataryalarının ve yedek mevzilerinin yerlerini Ruslara bildirerek casusluk da yapmaktadırlar.(328)

Peki bu durumda ne yapmak lazımdır? Ordu komutanlarının önerileri nelerdir?

3. Ordu Komutanı Mahmud Kâmil Paşa, Savunma Bakanlığı'na gönderdiği raporda şunları yazıyor:

– Doğuda Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas savaş alanıdır.
– Ordunun muhtaç olduğu yiyecek maddeleri de bu illerden sağlanmaktadır. Orduyu besleyecek bölgenin ve menzil sınırlarımızın geçtiği yerlerin düşmanca emeller taşıyan bu unsurlarla dolu olmasını tehlikeli görüyorum.
– Ordu, dış düşmana zorlukla karşı koyduğu anda, ikmal erlerinin ve yeni kuvvetlerinin bir kısmını iç düşmanlara ayırarak büyük bir tehlikeye maruz kalıyor. Bu nedenle, gelecekte daha vahim bir durum karşısında kalmamak için, şimdiden yukarıda arz edilen illerdeki Ermenilerin Halep ve Musul bölgelerine sevk edilerek iskân edilmesini takdirlerine sunarım.(329)

Osmanlı hükümeti de komutanlarla aynı düşünceleri paylaşmaktadır. 24 Nisan 1915 tarihinde İçişleri Bakanı Talat imzasıyla başbakanlıktan başkomutanlığa yazılan yazıda özetle şunlar belirtilmektedir:

– Ermeni komitelerinin harbin ilanından sonra bütün kuvvet-

(328) Genelkurmay Başkanlığı, "Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918", Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, 1. cilt, s. 97, 102.
(329) Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 187.

leriyle ihtilale kalkışmalarına dair aldıkları kararlar, Zeytun ile Bitlis, Sivas ve Van'da meydana gelen son isyan hareketleriyle bir kere daha kesinleşmiştir.

– Bu cins tertipler ve teşebbüslerin devam etmesine hiçbir zaman göz yumulamaz ve bunlar hoş görülemez. Fesat kaynağı olan komitelerin varlıklarının kanuna uygun olduğu kabul edilemez. Bunların bütün siyasi teşkilatlarının kaldırılması acil ihtiyaç olarak hissedilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştır. Hınçak, Taşnak ve benzeri komitelerin gerek başkentte, gerek illerde bulunan şubelerinin derhal kapatılması, komitelerin başkan ve üyelerinin ve bu işe teşebbüs eden şahısların derhal tutuklanmaları uygun görülmüştür."(330)

Aynı düşünceyle, Osmanlı devletinin bakanlar kurulu, 31 Mayıs 1915 tarihinde 326-758/270 sayılı sevk kararını alıyor. Kararın özeti şöyle:

– Harp bölgelerine yakın yerlerde oturan Ermenilerden bir kısmının ordumuzun harekâtını zorlaştırdıkları, erzak ve malzeme nakliyatını güçleştirdikleri, ayrıca düşman saflarına katıldıkları, yurtiçinde askeri kuvvetlere ve masum halka saldırılar düzenledikleri tespit edilmiştir.

– Bunun için isyancı unsurların harekât sahasından uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Van, Bitlis, Erzurum vilayetleri ile Adana, Sis ve Mersin'in merkezleri hariç Adana, Mersin, Cebeli Bereket, Kozan livaları; Maraş'ın merkezi hariç Maraş sancağı; Halep vilayetinin merkez ilçeleri hariç İskenderun, Beylan, Cisr eş Şugur, Antakya ilçelerinin köy ve kasabalarında oturan Ermeniler güney vilayetlere acil olarak sevk edilecektir.

– Bu Ermeniler Musul vilayetine, Zor sancağına, Urfa sancağının güney kısmına, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğu kısmına ve Suriye vilayetinin doğu kısmında belirlenen ve tahsis edilen yerlere nakledilerek yerleştirileceklerdir. Ermenilerden gönderilmesi gerekenlerin gidecekleri yerlere rahat bir şekilde taşınmaları ve

(330) Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 127.

ulaştırılması ile can ve mallarının korunması, tespit edilen yerlere vardıklarında kesin olarak yerleştirilmelerine kadar göçmenler ödeneğinden iaşelerinin sağlanması, kendilerine emlak ve arazi dağıtılması, muhtaç olanlara devlet tarafından evler inşa edilmesi, tohumluk alet ve edevat dağıtılması kararlaştırılmıştır.(331)

İçişleri Bakanlığı'nın 7 Aralık 1916 tarihli raporunda, 702.900 Ermeni'nin bu çerçevede yerleştirildiği, 86 milyon kuruşun bu amaçla harcandığı ve 150 milyon kuruşun daha harcanacağı ifade edilmektedir.(332)

İşin ilginç yanı şu: Osmanlıların sevk kararnamesi 24 Nisan 1915'te yayınlanıyor. Bu kararname daha uygulanmaya başlanmadan, İstanbul'daki Ermeni Kilisesi'nin başı Rus hükümetine Osmanlıların katliam yaptığı iddiasında bulunuyor. 27 nisanda Paris ve Londra'daki Rus büyükelçileri, hükümetleri adına, İngiltere ve Fransa'yla beraber Türk görevlilerinin katliamlardan sorumlu tutulacakları yolunda ortak bir açıklama yapılmasını öneriyorlar. Oysa, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin savaş bölgelerinden uzaklaştırılması talimatının yürürlüğe girmesi için imzaladığı onay belgesinin imza tarihi 30 Mayıs 1915,(333) yani Rus girişimlerinden daha sonra. Bütün bunlar, Osmanlılara karşı önceden bir kampanyanın başlatılmasının kararlaştırıldığının açık işaretleri.

İşte, yıllardan beri Türkiye aleyhine tüm dünyada "Ermeni soykırımı" iddiasıyla yürütülen propaganda kampanyalarının özünde bu kararnameler yatmaktadır. Kuşkusuz, o günün koşullarında bu kadar insanın nakledilmesi sorunsuz olmamış, hastalık ve yerel halkla çatışmalar gibi nedenlerle çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Osmanlı hükümetinde bu olaylarda kusurlu görülen 1.397 kişi hakkında dava açılmış, sorumlu bulunanlar cezalandırılmıştır. Ancak, bu arada İngilizlerin baskısıyla, hiçbir sorumluluğu bulunmayan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey gibi bazı şerefli devlet görevlileri de idam cezasına çarptırılmıştır.

(331) Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 131.
(332) Weems, *a.g.e.*, s. 59.
(333) Weems, *a.g.e.*, s. 29- 32.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Müslümanlara saldırıları başlatan Ermeniler açısından bu kanlı eylemleri haklı gösterecek bir durum var mıydı? Yoktu. Tam tersine, Ermeniler devletin olanaklarından en çok yararlanan toplulukların başında geliyordu.

Osmanlı ekonomisi ve ticaretinde Ermenilerin payı nüfus oranlarının çok üzerindeydi. Örneğin, 166 ihracatçıdan 141'i, 9.800 tüccardan 6.800'ü, 153 sanayiciden 130'u, 37 bankerden 32'si Ermeni'ydi.(334)

Ermeniler siyasette ve devlet yönetiminde de önemli rol oynuyorlardı. Padişahın şahsi servetini yöneten Hazine-i Hassa Nezareti'ne 1880 ile 1908 arası 28 yıl boyunca hep Ermeni bakanlar atanmıştı.

1876 yılında oluşturulan Osmanlı parlamentosunda, 9'u Ermeni olmak üzere 46 gayrimüslim milletvekili vardı. 1914'teki mecliste de 12 Ermeni milletvekili görev yapıyordu. Üstelik bunların 4'ü Hınçak, 2'si Taşnak Partisi'ne mensuptu.(335)

Ermenilerin ve başka Hıristiyanların büyük devletler tarafından korunduğunun örneklerine sadece siyaset, ekonomi ve ticaret alanında rastlanmıyordu. Yargı alanında da dış müdahalelerle fiili bir koruma sağlanıyordu. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu misyoner okullarına müsamaha göstermişti, ama misyonerlerin Ermeni çetecilerin kuryeliğini yapmalarına değil... 1893 yılında suçüstü yakalanan iki misyoner idama mahkûm edildi. Ama birçok olayda olduğu gibi, burada da Amerika ve İngiltere devreye girince bu misyonerler serbest bırakıldılar ve bu misyonerlerin Londra'ya gitmelerine izin verildi. Gider gitmez de orada Türkiye aleyhindeki propagandalarını sürdürdüler.

Ermeniler, 1919 yılında Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında, savaş yıllarında Osmanlı devletine karşı yürüttükleri terör eylemleriyle büyük devletlere yaptıkları hizmetin karşılığını almaya çalıştılar. Artık Osmanlı toprakları paylaşılırken onlara da büyük bir pay düşmeli ve orada kuracakları devletle büyük Ermenistan hayaline kavuşmalıydılar. Ayrıca Osmanlılardan büyük bir tazminat da almalıydılar. Bunu hak ettiklerini düşünüyorlardı. Ancak beklediklerini alamadılar. Onların toprak taleplerini gerçekleştirmek için, galip devlet-

(334) Gürün, Kâmuran, *The Armenian File*, Rüstem Yayınevi, Lefkoşe, 2001, s. 72.
(335) McCarthy, Justin, *a.g.e.*, s. 35.

lerin Anadolu'nun doğusuna büyük bir ordu göndermeleri gerekiyordu. Ancak büyük devletlerin böyle bir niyeti yoktu. İngiliz Başbakanı Lloyd George, ne Amerikalıların ne de başka bir ülkenin Mustafa Kemal'e karşı büyük bir ordu göndereceğini, gerçekleşmeyecek ve uygulanamayacak anlaşmalar yapmayı kimsenin istemediğini söylüyordu.(336) Ermeniler beklediklerini alamamışlardı. Ermenilerin Milletler Cemiyeti'ne üye olma talepleri de olumsuz karşılandı. 41 üye ülkeden sadece 8'i Ermenistan'ın üyeliği lehinde oy kullandı.(337) Oysa aynı Milletler Cemiyeti, Türkiye'yi üye yapmak için kurallarını değiştirmiş ve Türkiye'yi üyeliğe davet etmiş ve üyeliğimiz oybirliğiyle kabul edilmişti.

Ermenistan'ın ilk Başbakanı Kaçaznuni, 7 Aralık 1919'da New York Hipodromu'nda toplanan çok sayıda Ermeni'ye yaptığı konuşmada, kurulmuş olan "küçük Ermeni devleti"nin büyük devletlerden sadece geçici bir yardım istediğini, hedeflerinin ülkelerini, Kars, Maraş ve Erzurum'u da kapsayacak biçimde genişletmek olduğunu söylüyordu.(338) Ancak Ermeniler beklediklerini elde edemediler.

Başkan Wilson'un Ortadoğu'daki durumu incelemekle görevlendirdiği, yukarıdaki bölümlerde adından söz edilen King-Crane Komisyonu, Ermeni taleplerini de inceledi. Komisyon raporunda, Ortadoğu'ya istikrar getirmek için Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp istismar etmekten vazgeçmeleri gerektiğini belirttikten sonra, Ermenilerin toprak taleplerinin de gerçeklerden uzak ve emperyalist bir yaklaşımı sergilediğini vurguladı.

Aynı amaçla bölgeye gönderilen The Niles-Sutherland heyetinin izlenimleri de pek farklı değildi. Onların raporunda, her iki tarafın da olup bitenlerden sorumlu olduğu sonucuna varılıyor. Yani tek taraflı olarak Türkleri suçlayan bir rapor yazmamışlar.(339)

Gerçekten, Sovyet İhtilali'nden sonra Rus birliklerinin Doğu Anadolu'dan çekilmesi, Ermenilerin bölgedeki Türk askerlerine

(336) Weems, *a.g.e.*, s. 263.
(337) Weems, *a.g.e.*, s. 344.
(338) Weems, *a.g.e.*, s. 238.
(339) Weems, *a.g.e.*, s. 224, 227.

ve sivillere yönelik saldırılarını sona erdirmemişti. Tam tersine, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den kaçan Ermeniler, Türkiye'nin doğu hududu civarındaki yerlerde Türk halkına zulüm ve işkence uygulayarak masum insanları katlediyorlardı. Bu saldırılara düzenli Ermeni kuvvetleri de katılıyordu. Bunun üzerine, doğu bölgesinde 9 Haziran 1920 tarihinde geçici bir seferberlik ilan edildi. Ermenilerin, 19 haziranda Zengizor ve Oltu bölgelerinde Türk halkına karşı kitlesel katliama başladıkları bilgisi alındı. Türkiye'nin protestolarına rağmen Ermeniler bu saldırılarını durdurmadılar, hatta daha da artırdılar. Türkiye ile Ermenistan arasında bir savaş durumu ortaya çıktı ve 19. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir emrindeki kuvvetler, karşı taarruza geçerek Ermenilerin işgalindeki bölgeleri geri aldılar.(340)

Kâzım Karabekir'in günlüklerinde bir taraftan bu çatışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmekte, bir yandan da Ermenilerin Türklere yaptığı zulüm anlatılmaktadır. Birkaç örnek verelim:

- Tazegül 180 hane, 100'ünü Ermeniler çekilirken yakmışlar. 30 kadar çoluk çocuk, ihtiyarı da şehit etmişler (9 Mart 1918).
- Oradan Islahiye köyüne gittik. En müthiş mezalim burada yapılmış. Birçok kadın ve çocuk süngülenmiş ve yakılmış (10 Mart 1918).
- Hasankale'de mezalim müthiş (13 Mart 1918).
- Erzincan'da on beş gün zarfında Ermeniler 1616 Müslümanı şehit etmişler (17 Mart 1918).(341)

Karabekir devam ediyor:

- Kağızman'da Ermeniler 300 Müslüman'ı şehit etmişler.
- Kars'a vardık, yanmakta, 300 Müslüman esir olmuş. 50 ila 100 kadarını Ermeniler çekilirken istasyonda şehit etmişler (26 Nisan 1918).(342)

(340) Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 91-92.

(341) Karabekir, Kâzım, *Günlükler* (1906-1948), I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 493-497.

(342) Karabekir, *a.g.e.*, s. 514.

Ermenilerin Doğu Anadolu'daki saldırıları devam ederken, bir yandan da Azeri topraklarına saldırıyorlar. Oradaki halka karşı da terör estiriyorlar. 1 Ağustos 1918'de Erivan'daki Azerbaycan Temsilcisi Han Tekinskio, yılın başından itibaren 300 Müslüman köyünün Ermeniler tarafından tahrip edildiğini yazıyor.(343)

Ermenilerin bu saldırıları hakkında, Azerbaycan Yüksek Mahkemesi aldığı bir kararla gerçekleri ortaya koyuyordu. Bu kararda, Ermeni çetecilerin o tarihteki eylemlerinin bir listesi yer alıyordu. Ermeni zulmünden kaçan on binlerce Müslüman civar bölgelere sığınıyordu. Sadece Kars bölgesinde 25.000 Müslüman göçmen vardı. Çeşitli bölgelerde ayrıca 50.000 göçmen bulunuyordu. Peki Ermeniler yıllar boyunca Müslümanlara zulüm yapan çetecilerden herhangi birini yakalayıp yargıladılar mı? Bu konuda hiçbir bilgi yok.(344)

Kâzım Karabekir komutasındaki Türk kolordusunun ilerlemesi karşısında Ermeniler daha fazla direnemiyorlar ve 2 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü'de bir barış antlaşması imzalanıyor. Bu antlaşma ile savaş durumuna son veriliyor. Ermeni askeri mevcudiyeti büyük ölçüde kısıtlanıyor. Ermenistan hükümeti Sevr Antlaşması'nı hükümsüz sayıyor; bazı emperyalist hükümet ve siyasal çevrelerin elinde bir kışkırtma aracı olan Avrupa ve Amerika'daki temsil heyetlerini geri çağırmayı kabul ediyor. Herhangi bir devletle imzaladığı antlaşmaların Türkiye'nin çıkarlarına zarar veren maddelerini geçersiz kılmayı kabul ediyor. Bu antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermenistan, Sovyet Birlikleri tarafından işgal edildi ve Sovyet Ermeni Cumhuriyeti kuruldu. Böylece, Gümrü Antlaşması'nın onaylanması askıya alındı ve yürürlüğe girmesi mümkün olamadı. Gene de iki tarafın görüşlerini ortaya koyan bir belge olarak tarihe geçti.

16 Mart 1921 tarihinde, Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında bir antlaşma imzalandı ve onu 13 Ekim 1921'de Kars'ta Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan ve Sov-

(343) Weems, *a.g.e.*, s. 191.
(344) Weems, *a.g.e.*, s. 193, 260.

yetler Birliği'nin de katıldığı Dostluk Antlaşması izledi. Bu antlaşma ile Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı tespit ediliyor, Nahçıvan bölgesi üzerinde Azerbaycan'ın koruyuculuğu kabul ediliyordu. Bu antlaşmanın en önemli maddelerinden biri olan 10. maddede, tarafların toprakları üzerinde öteki ülkeye karşı savaşma amacında olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeyi üstlendikleri ifade ediliyor. 15. maddede de, taraflar Kafkas Cephesi'ndeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeyi yükümleniyorlardı.

Bugün de yürürlükte olan bu antlaşma çerçevesinde, Ermenistan'ın topraklarında ASALA ve PKK gibi terör örgütlerini bulundurmaması gerekiyor. Acaba gerçek böyle mi? Cenevre'de yürütülen gizli görüşmeler sonucunda, 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye ile Ermenistan arasında iki protokol imzalandı. Amerika, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerin de dışişleri bakanlarının imza töreninde hazır bulunduğu bu protokoller, Türkiye ile Ermenistan arasında yeni bir barış ve uzlaşma ortamı yaratma iddiasıyla kaleme alınmıştı. Ancak protokollere yakından bakanlar orada Ermenistan'ın beklentilerinin yer aldığını, fakat Türkiye'nin görüşlerine yer verilmediğini gördüler. Resmi çevrelerin, protokolleri Türk kamuoyuna kabul ettirmek için yaptıkları açıklamalar da etkili olamadı. Zira, Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 2010 tarihinde aldığı bir kararla Ermenilerin soykırım iddiasından hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerini ve bir tarihçiler komisyonunun da bu konuda karar vermeye yetkili olmadığını açıkladı. TBMM'de muhalefetin güçlü tepkisi ve Azerbaycan hükümetinin itirazı nedeniyle bu protokoller bu kitap baskıya verilinceye kadar onaylanmadı.

I. Dünya Savaşı, bölgedeki çatışmalar ve katliamlar sona ermişti. Ermenilerin yapacağı bir şey kalmamıştı. O koşullarda bir durum değerlendirmesi yapmak ve Ermenistan açısından geçmişin sorumlularını ortaya çıkarmak gerekmekteydi.

Ermenistan'ın ilk Başbakanı Ovannes Kaçaznuni, 1923'ün nisan ayında Taşnak Partisi'nin Bükreş'teki kongresinde yaptığı konuşmada işte böyle bir değerlendirme ve özeleştiri yapıyor ve Ermenilerin başlarına gelen felaketlerin başlıca sorumlusunun doğrudan doğruya,

kendisinin de genel başkanlığını yaptığı Taşnak Partisi olduğunu söylüyor: Kaçaznuni özetle şunları vurguluyor:

- Gönüllü silahlı birliklerinin oluşturulması hataydı.
- Kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlanılması doğru değildi.
- Tehcir kararı amacına uygundu.
- Taşnaklar Müslüman nüfusu katletmişlerdi.
- Taşnak yönetimi dışında suçlu aranmamalıydı.
- Artık Taşnak Partisi'nin siyasi intihardan başka yapacağı bir şey yoktur.(345)

Ermenistan konusunda önemli bir belge de, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girerken yaptığı ve Milletler Cemiyeti'nin oybirliğiyle kabul ettiği beyandır. Türkiye MC üyeliği için başvuruda bulunmamış, ancak resmen davet edilirse bu örgüte katılabileceğini belirtmişti. Böyle bir usul MC'nin kurallarına uygun değildi. MC kurallarını değiştirerek Türkiye'yi davet etti. Türkiye de, bu örgüte girmeden önce gerçekleştirdiği tüm işlem ve tasarruflarının uluslararası hukuka uygunluğunun, MC'ye üye tüm devletlerce kabul ve tescil edilmiş olduğu anlamına gelen bir beyanın kabulünü şart koştu.

Milletler Cemiyeti hem Türkiye'nin üyeliğini hem de Türkiye'nin beyanını oybirliğiyle kabul etmiştir. Böylece, bir yandan Ermeni Taşnak Örgütü'nün, bir yandan da Türkiye'deki bazı ayaklanma liderlerinin başvuruları tamamen anlamsız hale gelmiştir. O nedenle, uzun yıllar Ermeni iddiaları dünyanın gündeminden düşmüştür.

İşte, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da yaşanan Ermeni ayaklanmasıyla ilgili bazı gerçekler ve bu ayaklanmalarda yabancı ülkelerin rolü özetle böyle.

Ermeni Propagandası

Bütün bu süreç içinde Ermeniler, Avrupa ve Amerikan kamuoyunu kendi lehlerinde etkilemek için yoğun bir çaba sarf ediyorlardı. I. Dünya Savaşı yıllarında bu propagandaları kendi siyasi çıkarları için

(345) Kaçaznuni, Ovannes, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*, çev.: Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 9.

kullanan ülkelerin başında İngiltere geliyordu. Savaşta İngiltere'nin müttefiki olan Fransa da bu çabaları destekliyordu.

Wellington House adındaki binada görev yaptığı için bu isimle anılan İngiliz Propaganda Bakanlığı'nın savaştaki hedeflerinden biri, İngiltere'nin düşmanı olan Türkiye ve Türkler hakkında kamuoyunda olumsuz bir hava yaratmaktı. İstanbul'daki Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin de, İngiliz propaganda bürosunun amacının Türkleri dünyaya kötü göstermek olduğunu, bu propagandaların etkisiyle Türklere karşı yaratılan nefret ve düşmanlık duygularının giderilmesinin kolay olmayacağını söylüyordu.(346)

Aslında o tarihlerde İngiliz kamuoyunda Türkler hakkında hem olumlu hem de olumsuz izlenimler vardı. İngiltere'de başbakanlığın, Türkiye'ye nispeten yakın olan Disraeli'den Türk düşmanlığı ile tanınan Gladstone'a geçmesi kamuoyunda Türkiye imajını da etkilemişti. Gladstone, Osmanlı hükümeti için "hiçbir hükümetin işlemediği kadar günah işlemiş, hiçbiri onun kadar değişime kapalı olmamıştır," diyordu.(347) Disraeli başbakan olduğu dönemde halk Türklere sempatiyle bakmaya başlamıştı. Türkiye'yi ziyaret eden seyyahlar, iş adamları ve gazeteciler olumlu izlenimlerle ülkelerine dönüyorlardı. Türkiye'yi destekleyen bazı İngilizler, Osmanlıları korumak için Rusya'ya savaş açılmasını bile savunmaya başlamışlardı. İngiltere hükümetinin, savaşta başdüşman saydığı Türkler hakkındaki bu olumlu havayı değiştirip bir kötüleme kampanyası başlatması gerekiyordu. Üstelik, Türklerin cihat ilan edip Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı bir tutuma yöneltmesi tehlikesi de vardı. İngiliz propagandası Türkleri kötüleyerek, onları Hint kamuoyunun gözünde itibarsızlaştıracaktı. Bu işi Wellington House yapacaktı. İngiliz propagandası Türklerle birlikte Almanları da kötüleyecek, böylece savaşa henüz girmemiş olan Amerika'nın İngiltere'nin yanında yer alması için bu propagandalardan etkilenen Amerikan kamuoyunun kendi hükümetine baskı yapması sağlanacaktı. Wellington House'un görev-

(346) Weems, *a.g.e.*, 39.

(347) Gürkan, Uluç, *Ermeni Sorunu'nu Anlamak*, Destek Yayınları, İstanbul, 2011, s. 43.

lerinden biri de, Yahudi karşıtı eylemleri nedeniyle İngiltere'de çok olumsuz izlenimler yaratan Rusya'nın imajını düzeltmeye çalışmak olacaktı. Çünkü şimdi Rusya İngiltere'yle birlikte savaşıyordu.

Osmanlılar aleyhindeki olumsuz propaganda için uygun bir kaynak vardı: Misyonerlerin Ermeni konusunda Türkleri suçlayıcı raporları. Bu tek yanlı ve aşırı ölçüde abartılı raporlardan yararlanılarak, önce C. F. Masterman, daha sonra da Lord Beaverbrook'un yönetimindeki Wellington House, Türkleri Hıristiyanları katleden acımasız bir halk olarak İngiliz ve dünya kamuoyuna tanıtacaktı. Almanlar da bir yandan Belçika'yı işgal ederken yaptıkları iddia edilen zulüm dolayısıyla, bir yandan da "cani" Türklerle işbirliği yaptıkları için suçlanacaktı. Wellington House, bu görevi Arnold Toynbee gibi birinci sınıf tarihçilerin katkılarından yararlanarak gerçekleştirecekti.[348]

Peki nasıl oluyor da, İngiliz hükümetinin ve parlamentosunun yönlendirmesiyle yazılan Mavi Kitap'ta Ermenilerin tek bir Türkü öldürdüklerinden bile söz edilmiyor? Şimdi her 24 Nisan konuşmasında ABD Başkanı Barack Obama'nın Ermeni soykırımı iddialarından söz edip etmeyeceğini merak edenler, niçin yıllardan beri o konuşmalarında bir kere bile Ermenilerin öldürdüğü Türklerden söz etmemesini sorgulamıyor? İşte Ermeni meselesinin üzerinde durulması gereken arka planı budur. Yüz yılı aşkın zamandan beri Ermeni meselesi tek taraflı yaklaşımlarla ve sürekli olarak Türkleri suçlama malzemesi olarak kullanılmıştır.

Wellington House'ta hazırlanan belgeler o kadar yanlış ve abartılı ve yazanlar açısından utanç verici suçlamalarla doluydu ki, İngilizler daha savaş biter bitmez bu kurumun tüm belgelerini yaktılar. İmha edilmekten tesadüfen kurtulan birkaç belge, savaş sırasında Türkler ve Almanlar aleyhindeki yıkıcı propagandalar hakkında fikir verici oldu.[349]

---

(348) Wellington House'un Türkiye aleyhindeki propaganda faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz.: Öymen, Onur, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

(349) Justin McCarthy, 19 Ocak 2001, Presentation made at the School of Oriental and African Studies.

Amerikan basını, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda ve savaş döneminde, İngilizlerden ve Ermenilerden kaynaklanan Türkiye aleyhindeki yayınlarla doluydu. Bu yayınlar adeta bir kampanyaya dönüşmüştü. Bu propagandalara karşı sessiz kalmak mümkün değildi. Onlara cevap vermek herkesten önce Amerika'daki Türkiye büyükelçisine düşerdi. 1914 yılının haziran ayında Washington'a atanan Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey sorumluluğunun farkındaydı. Bu görevi yerine getirecekti, ama sorun bundan ibaret de değildi. Ahmet Rüstem Bey'in gelişinden birkaç gün sonra I. Dünya Savaşı çıktı. İngiltere Osmanlı devletinin sipariş ettiği, parasını da ödediği *Reşadiye* ve *Sultan Osman* adlı iki savaş gemisini teslim etmedi. Aynı tarihlerde Amerika Yunanistan'a iki savaş gemisi sattı. Açıkça Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengelerin Türkiye aleyhine değiştirilmesine çalışılıyordu. Amerika'nın, o gemileri Yunanistan'a satmasını engellemek için Ahmet Rüstem Bey'in yaptığı girişimler sonuç vermedi. Anlaşılan karar verilmişti. Şimdi yapılacak iş, bu gibi tek taraflı kararlara zemin oluşturan Türkiye karşıtı propagandalarla mücadele etmeye gelmişti.

Ahmet Rüstem Bey, 8 Eylül 1914 tarihinde *Evening Star* gazetesine bir demeç vererek, Ermeni ayaklanmalarının gerçek yüzünü anlattı. Fransızların ve İngilizlerin sömürgelerindeki insanlık dışı uygulamalarını, Amerika'nın Filipinlilere karşı neler yaptıklarını hatırlattı. Başkan Wilson bu açıklamaya büyük tepki gösterdi. Amerikan hükümeti büyükelçiden sözlerini geri almasını ve özür dilemesini istiyordu. Ahmet Rüstem Bey onurlu bir büyükelçiydi. Geri adım atmadı, durumu hükümetine bildirdi ve Amerikalıların kendisini sınırdışı etmelerini beklemeden Amerika'yı terk etti.(350)

Bu arada İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, Türklerin Ermenilere katliam yaptığı yolunda iddialar içeren raporlarını Washington'a gönderiyordu. Morgenthau görevi bitip Washington'a döndükten sonra da Türkiye aleyhindeki çabalarını sürdürdü. Birkaç yıl sonra *New York Times* gazetesinde yayınlanan bir

(350) Şimşir, Bilâl, "Amerika'daki Ermeni Propagandaları ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, no: 2, Haziran, Temmuz, Ağustos 2001.

makalesinde, "400 yıldır Türkleri Avrupa'dan kovmak amacıyla çaba harcayan Avrupalılar için Lozan çok acı bir ders olmuştur. Türkleri yola getirmenin tek yolu onlara karşı silaha başvurmaktır," diye yazdı. Bu, diplomaside örneği görülmeyen ve eleştiri sınırlarını çok aşan düşmanca bir yaklaşımdı.(351)

Türkiye'yle Amerika arasında fiilen bir savaş durumu olmasa da, 1917'de kesilmiş olan Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin başlatılması, Ermeni lobisinin yoğun engellemeleri nedeniyle mümkün olamadı. Bunun için 1927 yılına kadar beklemek gerekecekti. O tarihte de Amerikan Kongresi'nin onayına gerek bırakmayan bir formül bulundu ve iki hükümet arasında imzalanan bir "modus vivendi"yle Türkiye ile Amerika arasında büyükelçi düzeyinde ilişkiler kurulması mümkün oldu.

Türklerin Ermenilere katliam yaptığı yolundaki iddialar, İngiltere'nin savaş sırasındaki propagandalarına malzeme yapılmıştı. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi değerlendirmelerinin bu yolda olmadığı anlaşılıyor. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda 16 Ocak 1920 tarihinde bu konuda yapılan bir toplantının zabıtlarını tutan Doğu Dairesinden W. S. Edmonds, "katliam iddialarını kanıtlayacak yeterli veri bulunmadığını" kayda geçirmiş. Aynı dairede görev yapan başka bir İngiliz diplomatı, Dwight Osborne, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın genelgesinin son maddesinde, bir katliamın yaşanmaması için alınması gereken önlemlerden söz edildiğine dikkat çekiyor.

Devlet Bakanı Baroness Ramsay of Cartvale, 14 Nisan 1999 tarihinde İngiltere hükümeti adına yaptığı açıklamada şöyle diyordu: "Osmanlı idaresinin Ermenilerin yok edilmesi kararını kanıtlayacak bir belgenin yokluğu nedeniyle, İngiliz hükümetleri 1915 ve 1916'daki olayları soykırım olarak tanımamaktadır... Bizce seksen yıl önce cereyan etmiş olayların bugünkü hükümetler tarafından değerlendirilmesi uygun değildir. Zira bu olaylar hukuki ve tarihi tartışmalardır."

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği de, 23 Temmuz 2001 tarihinde yaptığı bir basın açıklamasında şöyle diyor: "1948 tarihli BM

(351) Bu konunun ayrıntıları için bkz.: Öymen, Onur, *a.g.e.*, s. 131-150.

Soykırım Sözleşmesi'nin özel bir anlamı vardır ve biz kanıt olarak ortaya konulan belgelerin, bu olayların soykırım olduğunu kanıtladığı kanısında değiliz." Esasen parlamentodaki sorulan bir soruya karşılık Dışişleri ve Commonwealth Bakanı Baroness Scothland, lordlar kamarasında, "Hükümetimiz daha önceki İngiliz hükümetleri gibi, o olayların 1948 BM Sözleşmesi'nde tanımlandığı şekilde soykırım olarak nitelendirilebileceği yolunda kanıtların yeterince tartışılmaz bir nitelik taşıdığı kanısında değildir. Kaldı ki bu sözleşme de geçmişe yönelik olarak uygulanamaz. 1915-1916 yıllarında Doğu Anadolu'da yaşanan olayların yorumu hâlâ tarihçiler arasında ciddi bir tartışma konusudur,"[352] diyordu.

I. Dünya Savaşı yıllarında, İngiltere'nin yönetimindeki Hindistan'da Ermeni savaş esirleri var. İstanbul'daki Ermeni Kilisesi'nin lideri bir girişim başlatıyor. Bunlardan 250 kişilik bir grup seçilerek Kıbrıs'ta eğitilecek. Bunlar Fransız Lejyon Birlikleri saflarında Doğu Anadolu'da Müslümanlara karşı "kutsal terör" estirecekler. Fransızlar, savaştan sonra bu Ermenileri Fransız lejyonu içinde Türklere karşı kullanacaklardır.[353] Gerçekten, Fransızlar Kilikya bölgesinde Ermeni çetecileri destekliyor ve silahlandırıyor. O çetecilerin saldırıları sonucunda çok sayıda Türk hayatını kaybediyor.[354]

Sovyet ihtilalinden sonra Rus birlikleri Doğu Anadolu'dan çekiliyor. Onların ayrıldıkları bazı bölgelere Ermeniler yerleşmeye çalışıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, o bölgeleri denetlemeye giden İngiliz İstihbarat Binbaşısı E. W. C. Noel, önce Rus birliklerinin, daha sonra da Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları vahşeti gördükten sonra, Türklerin bu verileri kullanarak kendi tezlerine güçlü bir dayanak oluşturabileceklerini söylüyor. O Binbaşı Noel, daha sonra Kürtleri ayaklandırma girişiminde bulunacak ve bazı Kürt destekçileriyle Sivas Kongresi'ni basıp, Milli Mücadele'yi kaynağında bastırmaya çalışacaktır. Bu konuya yukarıdaki bölümlerde değindik.

---

(352) Weems, *a.g.e.*, s. 268-269.

(353) Weems, *a.g.e.*, s. 37.

(354) Shaw, Stanford, *From Empire to Republic*, Ankara, Vol. II, s. 882.

Milli Mücadele başladıktan sonra bile yabancı misyonerlerin Ermeni teröristlere destek faaliyetleri devam ediyor. 25 Mayıs 1921'de Türk polisi, Amerikan misyonerlerinin binalarında Müslümanlara karşı propaganda malzemesiyle silah ve cephane buluyor.(355)

Doğu Anadolu'daki çatışmalara paralel olarak, 1905 yılında Bakü'de cereyan eden Ermeni-Azeri çatışmasından sonra yıllar boyunca o bölgede savaşlar sürdü ve çok sayıda sivil hayatını kaybetti. 1918-1919 yıllarında Osmanlı ordusu, Taşnak ve Rus birliklerini Yevlah ve Ağdaş bölgelerinde yenilgiye uğrattı. Çok sayıda Ermeni, İngiliz kuvvetleriyle birlikte İran'a kaçtı. Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirdi. 17 kasımda ise İngiliz kuvvetleri Bakü'ye ulaşmış ve orada sıkıyönetim ilan etmişti.

1918 yılı içinde Andranik komutasındaki Ermeni güçleri Osmanlı ordusuna karşı savaşmış ve Yukarı Karabağ'ı ele geçirmişti. 1919 yılının ocak ayında, Ermeniler Susha'ya yönelik saldırılarında dokuz Azeri köyünü imha ettiler. Bu arada, Nahçıvan Ermeniler, İngilizler ve Azeriler arasındaki çatışmalarda el değiştirdi ve sonunda Azeriler Nahçıvan'a hâkim oldular. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan hükümeti, Sovyet birliklerine teslim oldu. Sovyetler, Mayıs 1920'de Karabağ'ı ele geçirdi, ancak Stalin'in yönetimindeki Bolşevik Kafkas komitesi Karabağ'ın Azerbaycan'a bırakılmasını kabul etti. 4 Aralık 1920'de Kızıl Ordu Erivan'a girdi ve Ermeni hükümeti teslim oldu. Sonunda, orada Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Kafkasya'daki tüm bu çatışmalar, 23 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yla sona erdi ve bölge yeni sınırlarına kavuştu.

II. Dünya Savaşı Sırasında Nazi-Ermeni İşbirliği

II. Dünya Savaşı yıllarında, faşist ideolojiyi benimseyen bazı Ermeniler örgütlenerek Nazi Almanyası ile işbirliği yaptılar. Bu işbirliğini başlatan ilk örgüt, I. Dünya Savaşı yıllarında Doğu Anadolu'da Türklere karşı zulüm yapan çetelerin komutanlarından Njde liderliğindeki Tsegakron'dur. Gene Türklere karşı savaşan çete liderlerinden Dro da, 15 Aralık 1942 Nazilerle işbirliği yapmak üzere Ermeni

(355) Weems, *a.g.e.*, s. 35-36.

Milli Komitesi'ni kurdu. Naziler, savaş yıllarında Taşnaklardan muharip güç olarak faydalandı ve Ermeni lejyonlarını kurdular.

15 Şubat 1943'te Ermeni Milli Komitesi'nin yayınladığı bir bildiride, "en güvenli garanti olarak Alman İmparatorluğu'nun siyasi himayesinin sağlanmasının umulduğu" belirtiliyor. 1944 yılında Almanların işgal ettiği Doğu bölgelerinde, bütün Ermeni askeri ve istihbarat gruplarının faaliyetlerini koordine etmek üzere Birleşik Ermeni Karargâhı kuruldu.(356)

1915 yılında yaşananlardan elli yıl sonra Ermeniler Türkiye'ye karşı bir diplomatik saldırıya giriştiler. Bu saldırının üç hedefi vardı: Tanıma, tazminat, toprak. Yani Türklerin I. Dünya Savaşı'nda Ermenilere tek taraflı olarak katliam yaptığını bütün dünyaya kabul ettirecekler, sonra bunun için tazminat talebinde bulunacaklar ve nihayet Türkiye'den talep ettikleri toprakları elde edecekler ve hayallerine kavuşacaklardı. 200'ü aşkın Birleşmiş Milletler üyesi ülkeden sadece yaklaşık 20'sinin parlamentosu soykırım iddiasını benimsedi. O ülkelerin bir kısmında da, milletvekilleri Ermeni seçmenlerin oylarını düşünerek oy kullanmışlardı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2015 yılında Doğu Perinçek davasında aldığı karar soykırım iddiasını destekleyen parlamentoları güç durumda bırakmış, onların kararlarını anlamsız hale getirmişti.

Dikkat çeken nokta, yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'daki gelişmeleri en yakından izleyen ülkelerden biri olan İngiltere Parlamentosu'nun soykırımı tanıyan bir karar kabul etmemesi ve İngiliz hükümeti adına yapılan açıklamalarda bu iddianın kabul edilmeyeceğinin açıkça belirtilmesiydi.

Tüm bunlara rağmen, yıllar sonra Ermeni terör örgütleri aynı beklentiler ve aynı hayallerle tekrar ortaya çıkacak, bu defa Türk diplomatlarını hedef alarak emellerine ulaşmaya çalışacaklardı.

Türkiye aleyhindeki "Mavi Kitap"ın yazarlarından Arnold Toynbee, cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'yi ziyaret etti. Cumhuriyetin başarılarını öven yazılar da yazdı, ancak bugün hâlâ insan-

(356) Perinçek, Mehmet, "II. Dünya Savaşı'nda Nazi-Taşnak İşbirliği", *TESAM Akademi* dergisi, Ocak 2015, 2 (1), s. 127-156.

ların zihinlerini olumsuz yönde etkilemek için kullanılan propaganda malzemeleri onun savaş yıllarında yazdıklarıdır.

Savaştan sonra İngiltere hükümeti, aynı yıllarda Almanlara karşı yayınladıkları Mavi Kitap'ın ve diğer kötüleyici yayınların savaş propagandasının bir ürünü olduğunu resmen itiraf etti. Ancak Türkiye aleyhindeki kitapların da propaganda malzemesi olduğunu her nedense açıklamadı.

O yıllardan beri Amerika'da sürüp gelen Ermeni propagandalarına ve soykırım iddialarına karşı gerçekleri söylemekten çekinmeyenler de vardı. 69 Amerikalı bilim adamı, 19 Mayıs 1985 tarihinde Amerika'da bir bildiri yayınlayarak, kongrede soykırım iddiasını kabul ettirmek isteyenlere güçlü bir cevap verdi. Bildiride, "Tarihsel olarak şüpheli varsayımlara dayalı böylesine bir karar, sadece dürüst tarihsel araştırmaya zarar verir ve Amerikan yasama sürecinin güvenilirliğini sarsar," ifadelerine yer verilmekteydi.

Bu bildirinin altında Heath Lowry, Bernard Lewis, Justin McCarthy, Dankwart Rustow, Pierre Oberling, Stanford Shaw gibi dünyaca tanınan saygın bilim adamlarının imzaları da bulunmaktaydı. Bildiriyi imzalayanlar yıllarca Amerika'daki Ermeni lobisinin boy hedefi oldular.

Ermeni ayaklanmalarının ve onlara destek olanların yaptıklarının arka planı özetle böyle. Savaştan sonra imzalanan Sevr Antlaşması onlara bağımsız bir devlet kurmanın yolunu açıyordu. Ancak Kurtuluş Savaşı sonucunda, Türkler Sevr'i tarihin çöplüğüne atarak diğer maddeleriyle birlikte Ermeni çetelerinin beklentilerini de ortadan kaldırdı. Ermenilerin o dönemle ilgili olarak dile getirdikleri aşırı ve yanıltıcı iddialara en etkili cevap, Atatürk'ün *Büyük Nutku*'nda yer alan aşağıdaki sözleridir:

"Şüphe etmemek gerekirdi ki, Ermeni kıtali konusundaki sözler gerçeğe uygun değildir. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmaktaydılar. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti gütmekteydiler. Maraş'taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetlerle birleşen Ermeniler, top ve ağır makine-

li tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş kıtalinde, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu olay hakkında İstanbul'daki temsilciliklerine çektikleri telgraf, bu faciayı yaratanları yalanlanamayacak bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılan Ermenilerin süngülerinin baskısı altında her dakika öldürülmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Canlarının ve bağımsızlıklarının korunmasından başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etme politikası, uygar dünyanın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek nitelikteyken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif nasıl ciddi olarak kabul edilebilirdi?"(357)

I. Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda yaşananlardan, imzalanan antlaşmalardan ve bizzat Ermenistan'ın ilk başbakanı Kaçaznuni'nin yukarıda değinilen sözlerinden sonra Ermenilerin gerekli dersleri çıkarmış oldukları düşünülebilir miydi? Ermeni dosyası kapanmış sayılabilir miydi? Her halükarda Türkiye'nin beklentisi bu yöndeydi. Üstelik Ermenistan'ın artık Sovyetler Birliği'ne katılmış bir ülke olarak onlardan bağımsız hareket etmesi beklenemezdi. Atatürk ve Lenin zamanında Türkiye'yle Sovyetler Birliği arasında dostluk ilişkileri kurulmuştu. Kaldı ki, genç Türkiye Cumhuriyeti, geçmişteki düşmanlarına karşı kin ve intikam duyguları besleyen bir devlet anlayışına sahip değildi. Nitekim ülkemizi istila etmeye yeltenen Yunanistan'la bile dostluk ilişkileri kurulmuştu. Aynı dostluk Ermenilere ve başkalarına karşı da gösterilebilirdi. Peki Ermeniler artık maceracı politikalardan vazgeçebilecekler ve Türkiye'nin dostluk elini tutabilecekler miydi?

II. Dünya Savaşı sırasında bazı radikal Ermeni grupların eski heveslerinden vazgeçmedikleri görüldü. Yukarıda da sözü edildiği gibi, Almanlar Sovyetler Birliği'yle giriştikleri savaşta Kafkasya'ya doğ-

(357) *Nutuk*, CHP İstanbul İl Başkanlığı, s. 348-349.

ru ilerliyorlardı. Savaşı Almanların kazanması ihtimali vardı. Acaba Ermeniler Nazilerin yanında yer alarak, onlara silahlı destek vererek, II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarihi emellerine ulaşabilirler miydi? Almanlardan bu konuda destek görebilirler miydi? İşte bu düşünceyle oluşturulan Ermeni silahlı gruplar Nazilere destek sağladılar. Ayrıca istihbarat faaliyetlerinde de katkıda bulundular. Bu amaçla komiteler kuruldu, eyleme geçildi. Ermenilerin II. Dünya Savaşı'nda Nazilerle yaptıkları işbirliğinin belgeleri tümüyle tarihçilerin incelemesine açılsa, acaba bugün dünyada Ermenileri körü körüne destekleyenlerin gözleri açılabilir miydi? Belki. O döneme ilişkin Ermeni arşivlerinin Boston'da olduğu söyleniyor. Acaba Ermenilerin, Boston'daki arşivlerini açmaya bir türlü yanaşmamalarının sebeplerinden biri bu olabilir mi? Buna inanan tarihçiler var. Ancak Almanlar savaşı kaybedince Ermenilerin hayalleri de suya düşmüş oldu. Yapabilecekleri bir şey kalmamıştı. Hiç değilse o zaman için...

1990 yılı, uluslararası ilişkilerde bir dönemin kapanıp yeni bir dönemin açıldığı yıl oldu. Sovyetler Birliği yıkılmış, Varşova Paktı lağv edilmiş, eski Sovyet topraklarında birçok bağımsız devlet ortaya çıkmıştı. Bu bağımsız devletlerden biri Ermenistan'dı. Şimdi Sovyet nüfuzundan kurtulmuş Ermenistan nasıl bir politika izleyecekti? Bölgesinde bir barış ve istikrar unsuru mu olacak, yoksa yeni çatışmaların fitilini mi ateşleyecekti?

Ermenilerin Azerbaycan'a Saldırısı ve Hocalı Katliamı

Ermenistan'ın bir barış unsuru olacağını umanlar kısa zamanda yanıldıklarını anlayacaklardı. Ermenistan'ın yaptığı ilk iş, kendisi gibi bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'a saldırmak oldu. 1992 yılında iki ülke arasında kanlı bir savaş oldu. Ermenilerin hedefi Azeri toprağı olan ve çok sayıda Müslüman Azeri'nin yaşadığı Yukarı Karabağ'ı ele geçirmekti. Sovyetler Birliği döneminden kalan ağır silahların yardımıyla, Ermeniler bu hedeflerine ulaştılar. Yukarı Karabağ'ın denetimini fiilen ele geçirdiler. Hatta orada bir de sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti kurdular. Ayrıca yedi Azeri bölgesini daha işgal ettiler. Bu bölgelerde yaşayan 1 milyon Azeri evlerini, köylerini terk ederek

göçmen durumuna düştü. Bu göçmenlerin bir bölümü Bakü'deki eski tren vagonlarına yerleştirildiler. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olduğum yıllarda onları ziyaret ederek, ne kadar zor koşullar altında yaşamak zorunda kaldıklarını gördüm.

Peki, uluslararası toplum buna seyirci mi kalacaktı? 20. yüzyılın sonlarında kuvvet kullanılarak toprak ele geçirmek kabul edilebilir miydi? Başta Türkiye olmak üzere birçok ülke, Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri topraklarını terk etmesi ve göçmenlerin evlerine dönmeleri için ısrarlı girişimler yaptılar. Sonunda Minsk grubu denilen, Amerika, Rusya ve Fransa'nın liderliğini yaptığı, Türkiye ve başka ülkelerin de üye olduğu bir grup oluşturuldu. Ancak yıllar geçmesine rağmen bu grubun çalışmaları hiçbir sonuç vermedi. Azerbaycan konuyu Birleşmiş Milletler'e götürdü. BM Genel Kurulu Ermenilerin işgal ettiği toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu belirten, Ermenilerin bu topraklardan çekilmesini ve göçmenlerin evlerine dönmelerine izin verilmesini öngören bir karar kabul etti. Ancak bu kararın oylarının dökümü ilginç bir tabloyu ortaya koydu. Genel kurul kararı sadece 30 üyenin olumlu oyuyla alınmış, 100 ülke çekimser kalmış, 7 ülke ise olumsuz oy kullanmıştı. Bu yedi ülke arasında Minsk grubunun liderleri, Amerika, Rusya ve Fransa da bulunuyordu. Sırf bu oylamanın sonuçları bile, Ermenistan'ın en haksız olduğu bir konuda bile kimler tarafından savunulduğunun ve uluslararası ilişkilerde hak ve adaletten çok devletlerin menfaatlerinin geçerli olduğunun ibret verici bir göstergesiydi.

Ermeniler silah zoruyla, şiddet ve terör uygulayarak sonuç alabilecekleri izlenimi almışlardı. Onları böyle düşünmeye sevk eden bir olay da Hocalı katliamı oldu. Hocalı, Azerilerin oturduğu bir yerleşim merkeziydi. Yukarı Karabağ'daki çatışmalardan kaçan ve bazı Orta Asya ülkelerinden gelen yaklaşık 6.000 kişi bu kasabada yaşıyordu.

Ermeniler ele geçirmeyi umdukları topraklarda Müslüman Azeri nüfusu bırakmamaya kararlıydılar. Hocalı'yı kuşatan Ermeniler, 1991-1992 kışında hemen hemen her gün bu kasabayı bombardıman ettiler. 25-26 Şubat 1992 tarihinde topyekûn saldırıya geçtiler. Kadın-çocuk, yaşlı-genç ayırımı yapmadan ellerine geçirdiklerini hunharca öldürdüler. 106'sı kadın ve 63'ü çocuk olmak üzere 613 sivil Azeri bu

saldırıda katledildi. İnsan Hakları Örgütü Helsinki İzleme Komitesi bu saldırıyı "sivillere karşı yapılmış şuursuzca bir şiddet" olarak nitelendiriyor.

Ermeni çete lideri Monte Melkonyan'ın kardeşi Markar Melkonyan, "Hocalı'yı ele geçirmek stratejik bir hedefti, ama aynı zamanda bir intikam eylemiydi," diyor.

Türk Diplomatlarını Hedef Alan Ermeni Terör Örgütleri

Ermeni çetelerinin insanlık dışı eylemlerinin tek örneği Hocalı katliamı olmadı. 1970'li yıllarda bazı Ermeni terör örgütleri kuruldu. Bunlar arasında ön plana çıkan ASALA ve Ermeni Adalet Komandoları oldu. Özellikle ASALA Türk diplomatlarını hedef alan terör eylemlerinde bulunmuştu. Bazıları büyükelçi düzeyinde olmak üzere 46 diplomatımızı ve yakınlarını katlettiler, 299 kişiyi de yaraladılar. Fransa'daki Ermeni terör eylemlerinin çokluğu dikkat çekiciydi. 1981 yılında, Paris'teki Türkiye Başkonsolosluğu Ermeni teröristlerin saldırısına uğradı. Teröristler bir güvenlik görevlisini öldürdüler, Konsolos Kaya İnal'la birlikte bazı konsolosluk mensupları yaralandı, 56 kişi on beş saat süreyle rehin alındı.

ASALA'nın çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına yol açan bir eylemi de, 7 Ağustos 1982'de Ankara'da Esenboğa Havaalanı'nda yaşandı. Orada hedef diplomatlar değil, sivillerdi. O saldırıda 9 kişi öldü, 82 kişi yaralandı, 20'den fazla kişi rehin alındı. ASALA bu olayda, nasıl gözü dönmüş bir terör örgütü olduğunu dünyaya gösterdi. Peki Ermenistan'dan bu saldırıyı kınayan çıktı mı? Hatırlanmıyor.

Bu terör eylemlerinin amacı neydi? ASALA'nın hedefi, Türk hükümetinin 1915'teki sözde Ermeni soykırımıyla ilgili sorumluluğu resmen kabul etmesini, tazminat ödemesini ve Ermenilerin talep ettikleri toprakları kendilerine vermesini sağlamaktı. Yani Ermeni teröristler, Türkiye'nin İstiklal Savaşı'ndan sonra tarihin çöplüğüne attığı Sevr Antlaşması'nı yeniden canlandırmak ve orada vaat edilen topraklara sahip olmak istiyorlardı.

ASALA'nın Türk diplomatlarına yönelik örgütlü terör eylemlerinden iki yıl önce Kirkor Yanıkyan adlı yaşlı bir Ermeni, bir baha-

neyle davet ettiği Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir'i katletmişti. Bu örgütlü bir eylem miydi? Amerikalıların bu konudaki araştırmaları sonuç vermedi. Bu cinayetin yaşlı bir Ermeni'nin bireysel eylemi olduğu düşünüldü. Bununla birlikte konu uluslararası alanda diplomatların güvenliği konusunu ön plana çıkarttı.

ASALA ortaya çıkana kadar uzun yıllardan beri Türkiye örgütlü terörün hedefi olmamıştı. ASALA eylemleriyle eş zamanlı olarak, ünlü gazeteci Abdi İpekçi öldürüldü. Bu cinayeti işleyen Mehmet Ali Ağca, Papa II. Jean Paul'e de silahlı bir saldırıda bulundu. Papa'yla Abdi İpekçi arasında ortak nokta neydi? Yoksa bu cinayetlerin arka planında bazı ülkelerin tertipleri mi vardı? Bu konuda çok spekülasyon yapıldı ama sonuca varılamadı. O sırada içişleri bakanı olan Hasan Fehmi Güneş, soruşturma sırasında engellerle karşılaşıldığını söyledi. Bu engeller nereden kaynaklanıyordu?

31 Ocak 1990 tarihinde öldürülen Muammer Aksoy cinayetinin arkasında kim vardı? Bu cinayeti üslendiğini söyleyen İslami Hareket Örgütü bu saldırının gerçek sorumlusu muydu, yoksa onun da arkasında başka güçler mi vardı? Aynı şekilde 24 Ocak 1993 tarihinde öldürülen ünlü araştırmacı gazeteci Uğur Mumcu'nun, 7 Mart 1990'da öldürülen Çetin Emeç'in, düşünceleri dolayısıyla gerici çevrelerin tepkilerini çeken ve 4 Eylül 1990 tarihinde katledilen Turan Dursun'un ve Atatürk ilkelerine yürekten bağlı olan ve 6 Ekim 1990 tarihinde öldürülen Profesör Bahriye Üçok gibi aydınların da bu örgüt tarafından öldürüldüğü iddiası doğru muydu? Bu örgütün militanlarının bir komşu ülkede eğitildikleri yolundaki bilgilerin üzerine gidilmiş miydi? 21 Ekim 1999 tarihinde öldürülen Ahmet Taner Kışlalı cinayetini azmettirenler de ortaya çıkartılamadı. 18 Aralık 2002 tarihinde bir cinayete kurban giden Necip Hablemitoğlu, uzun yıllar Ankara Üniversitesi'nde devrim tarihi dersleri vermiş bir aydındı. Bu konularda devlet yetkililerinin elinde yeterli bilgi mi yoktu, yoksa bu bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması mı uygun görülmemişti? Siyasi cinayetlere kurban gidenlerin laik cumhuriyeti savunan, Atatürkçü, çağdaş düşünceli kanaat önderi olmaları tesadüf sayılabilir miydi? Yoksa Türkiye'yi başka ufuklara sürüklemek isteyen iç ve

dış çevreler mi bu terör saldırılarının sorumluluğunu taşıyorlardı? Bu cinayetlerin ve başka siyasi şiddet eylemlerinin yabancı ülkeler tarafından yönlendirildiği iddiaları yeterince araştırılmış mıydı? *Agos* gazetesi yazarı Hrant Dink, dile getirdiği bazı görüşlerle radikal çevrelerin tepkisini çekmişti. 19 Ocak 2007 tarihinde gazetesinin önünde öldürülen Dink'in katledilmesinin arkasındaki nedenler henüz açıklığa kavuşturulamadı. Onun düşünceleri kimleri rahatsız ediyordu? Devam eden mahkemede bazı azmettiricilerin adları dile getirilse de bu cinayetin arka planı henüz aydınlatılamadı. İşte Türkiye'ye yönelik örgütlü terör eylemlerinin arka planı araştırılırken bu sorulara da cevap bulmak gerekiyordu.

ASALA 1973 yılında Beyrut'ta, Lübnan içsavaşı sırasında Agop Agopyan, Kevork Acemyan ve James Kamusyan adlı bir papaz tarafından kuruldu. I. Dünya Savaşı sırasında bazı din adamlarının Ermeni çetecileri yönlendirici rol oynadıkları unutulmamıştı. ASALA'nın arkasında Ermenistan'ın desteği yok muydu? Olsa da o tarihlerde Ermenistan Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğundan, bunun açıkça ortaya konulması kolay değildi. Ancak ASALA'nın bölgede başka destekçileri vardı. O tarihlerde Lübnan'a yerleşen ve eylemlerini oradan yürüten bazı radikal Filistin örgütleri ASALA'yla yakın işbirliği yapmaya başladılar. Gerek Filistinliler gerek ASALA teröristleri, Lübnan'ın Suriye'nin denetimindeki Bekaa vadisinde eğitim görüyorlardı. Bu iki örgüt arasındaki yakın ilişkiler daha sonra açıkça ortaya çıkacaktı.

Diğer bir destek Kıbrıs Rum Kesimi'nden geliyordu. Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirdiği Barış Harekâtı'ndan sonra Kıbrıslı Rumların silahlı kuvvetleri tam bir yenilgiye uğramış ve direnme gücünü kaybetmişti. Aynı şekilde, 1955 yılından beri İngilizlere ve Türklere karşı kanlı eylemler yapan EOKA terör örgütü de, artık adada bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştı. Rum teröristler şimdi kendilerine başka müttefikler arayacaklardı.

16 Mayıs 1975'te yayınlanan bir bildiri yeni bir terör örgütünün kurulduğunu haber veriyordu. Kıbrıs Rum Kurtuluş Ordusu (EKAS) adını taşıyan bu örgütün hedefi yabancılar, özellikle Türklerle ortaklık kuran İngiliz iş adamları olacaktı. Bildiride EKAS'ın "ulusal lider-

liğin" yolundan gideceği bildirilmekte, ancak "konvansiyonel politikaların yetersiz olduğu durumlarda Kıbrıs'ta veya Kıbrıs dışında emperyalist oyunların ajanlarına acımasızca saldıracağı" tehdidinde bulunulmaktaydı. Bunun açık anlamı, hükümetin hedeflerini terör yoluyla gerçekleştirecek bir örgütün kurulduğuydu ve bu örgütün, işbirliği yaptığı başka örgütlerle beraber dünyanın her yerinde Türk hedeflerine saldırıya bulunmaya hazırlandığıydı.(358)

Kıbrıs Rum basını bu bildiriyi yorumsuz verdi. Türk basını ise güçlü bir tepki göstererek, Rumların yeni bir mücadeleyi başlatmak istediklerini yazdı.

Rum terör örgütünün bu bildirisinin üzerinden çok zaman geçmeden, 22 Ekim 1975'te Viyana Büyükelçimiz Daniş Tunalıgil teröristler tarafından öldürüldü. Üç gün sonra, 25 Ekim 1975'te de Paris Büyükelçimiz İsmail Erez bir terörist saldırı sonucunda hayatını kaybetti. Birinci saldırıyı ASALA, ikincisini hem ASALA hem de Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG) üstlendi. Daha sonra bu saldırılar ardı ardına geldi.

Araştırmacı yazar, diplomat Bilâl Şimşir, bu cinayetler hakkındaki görüşünü açıklarken şöyle dedi: "Rumlar, elçilerimizin öldürülmesi meselesini Ermeni örgütlerinin üzerine yıkmak istiyorlar."(359)

Tercüman gazetesi Avusturya polis kaynaklarına atfen, ASALA teröristlerinin Lübnan'da Kıbrıs Rum Terör Örgütü EOKA-B ile aynı kamplarda eğitildiğini ve EOKA-B'nin bu cinayetin muhtemel suçluları arasında olduğunu yazdı. Gazetenin manşeti şöyleydi: "Rum teröristler diplomatlarımızı öldürdü."

Türk basını, Büyükelçi Tunalıgil'in öldürülmesiyle ilgili olarak, Avusturya polisinin EOKA-B üyesi olduğu söylenen 3 Rum'u gözaltına aldığını ancak sonra serbest bıraktığını yazıyordu.

Akşam gazetesi, Paris'te Büyükelçi Erez cinayeti ile ilgili olarak sorgulananların arasında Ermenilerin ve Yunanların veya Kıbrıslı Rumların da bulunduğunu yazdı. Atina'da sorgulanan 3 Yunan'ın serbest bırakıldığı bildirildi. *Cumhuriyet*'in köşe yazarı, araştırmacı

(358) Public Library of US Diplomacy, Greek Cypriot Liberation Army (EKAS).
(359) Şimşir, Bilâl, *Şehit Diplomatlarımız*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 122.

gazeteci Uğur Mumcu bu iki cinayet için, "İlk işaretler bu cinayetlerin sorumlularının Yunanlı veya Kıbrıslı Rum teröristler olduğunu gösteriyor. Eğer bu işaretler gerçeği yansıtıyorsa Kıbrıs sorununu terör yoluyla çözmeye çalışan bir örgütle karşı karşıya bulunuyoruz demektir," dedi.

Cumhuriyet gazetesinin tecrübeli gazetecilerinden Ali Sirmen de aynı görüşü savundu ve Yunanlı terör örgütlerini bu cinayetleri işlemekle suçladı. Yunanistan'ın bu cinayetleri kınamada gösterdiği tereddüdün de bu iddiayı güçlendirdiğini söyledi.

En dikkat çekici yorumlardan biri, Ermeni kökenli Türk vatandaşı Levon Panos Dabağyan'dan geldi. Dabağyan, *Armenian Pogrom* adlı dergiye yazdığı makalede Ermeni teröristlerin EOKA-B adlı Rum terör örgütünün içine sızdıklarını belirtiyor ve Yunanistan bunları tasfiye etmedikçe terörün sonunun getirilemeyeceğini söylüyordu.(360)

Rum terör örgütleri ASALA'nın işbirliği yaptığı örgütlerin sadece bir kısmıydı. ASALA'nın en yakın işbirlikçilerinden biri PKK terör örgütüydü. Üstelik bu işbirliği gizli kapaklı şekilde yürütülmüyordu. Uğur Mumcu'nun yazdığına göre, "ASALA Interview" adlı broşürde ASALA'nın PKK'yla birlikte düzenlediği basın toplantısının tutanağı yer almaktaydı. Gene Uğur Mumcu, Londra'da Collet kitabevinde satılan "Interview with Mihran Manikyan" adlı başka bir broşürde Kürt-Ermeni işbirliği ile ilgili açıklamalara yer verildiğini yazmıştı.

Fransa'nın terörizm uzmanlarından Claude Moniquet, ilginç bir iddiayı gündeme getirdi. ASALA ile Fransız yetkilileri arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre ASALA Fransa'da herhangi bir eylemde bulunmayacak olursa Fransız polisi onların Fransa'yı bir üs olarak kullanmasına göz yumacaktı. Sosyalist Parti hükümetinin İçişleri Bakanı Gaston Defferre, Ermeni teröristlere sahip çıkıyor ve onların haklı bir davayı savunduklarını söylüyordu.(361) ASALA'nın 15 Temmuz 1983'teki Orly saldırısı bu anlaşmayı sona erdirdi. O saldı-

(360) Hazel, Çağan, "Ermeni Terörü ve Türk Basını, (1973-1984)," Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi.

(361) Mango, Andrew, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, Doğan Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 19.

rıda Ermeni teröristler 8 kişiyi öldürdü. Bunlardan çoğu Türk vatandaşı değildi. Bir terör örgütüne itimat etmenin ne kadar ağır sonuçlar verebileceği bu saldırıyla görülmüştü.

Fransız makamları acaba bu olaydan acı bir ders almışlar mıydı? Yalnız Fransızlar değil, diğer ülkeler de bundan ders almalıydı. Teröristlere itimat etmenin ne kadar yanlış olduğu herkesçe anlaşılmalıydı. Üstelik bir müttefik ülkeye karşı eylem yapan terör örgütlerine göz yummanın ahlaki açıdan da ne kadar yanlış olduğunun anlaşılması gerekiyordu. Türkiye, müttefik de olsa, bir yabancı ülkenin terörü himaye etmesini sineye çekecek bir ülke değildi.

Terörle mücadeledeki gevşek tutumu Fransa'ya, Türkiye ile yalnız siyasi ilişkilerinde değil, ekonomik ilişkilerinde de bir bedel ödetti. 1984 yılında Fransız hükümeti Türkiye'ye çok cazip bir teklif getirdi. Mersin Akkuyu'daki nükleer santral projesini Fransızlar üstlenebilirlerdi. Üstelik en ileri teknoloji kullanılacak, en uygun kredi koşulları sağlanacak ve Türkiye teknolojik açıdan da bu projeden yararlanacaktı. Fransız firmasının temsilcileri bu projeyi anlatmak için Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nu ziyaret ettiler. Halefoğlu, Fransızların önerilerini nezaketle dinledikten sonra şunları söyledi: "Çok cazip bir proje sunduğunuz anlaşılıyor. Ancak size açıkça söyleyeyim, bu projenizi hükümetime götüremem. Siz bu kapıdan çıkar çıkmaz projenizi şuradaki çöp sepetine atacağım. Siz diplomatlarımızı öldüren Ermeni teröristlere kol kanat gererken, biz size hiçbir proje vermeyiz." Fransız şirketinin temsilcileri beklemedikleri bir karşılık almışlar, sert kayaya çarpmışlardı. Türkiye'de ülkesinin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan devlet adamları vardı.

Bu görüşmeden iki hafta sonra, Galatasaray Lisesi'nin eski hocalarından Etiénne Manaque, Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın özel temsilcisi olarak Ankara'ya gönderildi. Getirdiği mesaj özetle şöyleydi: "Ermeni terörü konusunda bazı yanlışlıklar yaptığımızı kabul ediyoruz. Bunlar tekrarlanmayacaktır. Türkiye'yle karşılıklı saygıya dayanan yakın ilişkiler kurmak istiyoruz." Bir yandan ASALA'nın Orly saldırısı bir yandan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun tepkisi, gerçekten Fransızların Ermeni terörü konusundaki tavrında gözle görülür bir değişikliğe yol açtı. Ermeni terörü, 1980'li yılların ortala-

rında fiilen durma noktasına geldi. Ermeni örgütlerinin son saldırısı, 19 Aralık 1991 tarihinde Budapeşte'de Türkiye Büyükelçisi'nin zırhlı makam aracına yönelik olarak yapıldı. ASALA'nın üstlendiği bu saldırıdan büyükelçi yaralanmadan kurtuldu.

ASALA terör örgütünün saldırıları fiilen sona ermişti ama bu örgütlere siyasi destek bitmemişti. 2000 yılının nisan ayında Erivan yakınlarındaki Yerablur Askeri Mezarlığı'nın bir bölümünde ASALA teröristleri için bir anıtın açılışı yapıldı. Bazı basın haberlerinde, bu açılışa katılan özel davetliler arasında Yunan anti-faşist direnişin tanınmış isimlerinden Manolis Glezos'un da bulunduğu bildiriliyordu. Bu bilgi doğru mudur? Başka kimler katılmıştır? Araştırmaya değer.

Çağdaş ülkelerde bir komşu ülkenin diplomatlarını katleden teröristlerin anısına bir anıt dikildiğinin örneği hatırlanmıyor. Peki, bu terör anıtını diken Ermenistan'a Birleşmiş Milletler'den, Avrupa Konseyi'nden, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nden, insan hakları savunuculuğunu kimseye bırakmayan Avrupa Parlamentosu'ndan, dünyanın önemli ülkelerinden bir tepki geldi mi? O da hatırlanmıyor.

2015 yılında Paris'te iki önemli terör saldırısıyla sarsılan Fransa'nın, geçmişte terörle mücadelede başarılı bir sınav verdiğini söylemek zordur. Yıllarca İspanya'daki ETA terör örgütüne mensup militanlar, İspanya'nın çeşitli bölgelerinde eylem yaptıktan, pek çok hâkimi, savcıyı, polisi katlettikten sonra Pireneler üzerinden Fransa'ya kaçıyor, Biskay körfezi civarında Bask kökenlilerin yaşadıkları yerlerde kendileri için sığınacakları güvenli yerler buluyorlardı. Fransa hükümeti bu teröristleri yakalayıp uzunca bir süre cezalandırma veya İspanya'ya iade etme yoluna gitmedi. Bu konunun ayrıntılarına kitabın ETA bölümünde değiniliyor. Bugün dünyada terör örgütleriyle yeterince başarılı bir mücadele yapılamıyorsa bunun sebeplerinden biri, "beni sokmayan yılan bin yaşasın" anlayışıyla, bazı devletlerin kendi menfaatlerine zarar vermedikçe terör örgütlerini himaye etmeleri, onlara bir cins dokunulmazlık sağlamalarıdır.

Milli Mücadele Sırasında İç Ayaklanmalar

I. Dünya Savaşı'ndan sonra dayatmaya çalıştıkları Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettiremeyen büyük devletler, Milli Mücadele yıllarında, hatta cumhuriyetin kurulmasından sonra aynı hedefleri gerçekleştirmek için çalışmalarını sürdürdüler.

Büyük devletler başarısızlığı kolay kolay hazmedemezlerdi. Bu yüzden, I. Dünya Savaşı yıllarından başlattıkları Kürtleri Osmanlılara karşı ayaklandırma çabalarını tahrik etme ve destekleme girişimlerini savaş bittikten sonra da sürdürdüler.

Şimdi hedef Yunan işgalini önlemek için bir Milli Mücadele başlatan Mustafa Kemal'in önderliğindeki güçlerdi. Acaba Kürtlerden Milli Mücadele'yi engellemek veya zayıflatmak için yararlanılabilir miydi? Düşündükleri buydu. Bu amaçla, 1919 yılından itibaren Anadolu'da Kürt ayaklanmalarını teşvik ettiler ve desteklediler.

Aslında, Milli Mücadele sırasındaki iç ayaklanmaların pek çok sebebi vardır. Ancak bu kitabın genel çerçevesi dikkate alınarak, aşağıdaki bölümlerde ayaklanmalar daha çok dış boyutlarıyla ele alınacak ve özellikle yabancı ülkelerin bu ayaklanmaların tertiplenmesinde, teşvikinde ve yönlendirilmesinde nasıl bir rol oynadıkları araştırılmaya çalışılacaktır.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatma amacı güden yabancı ülkelerin, etnik ve dini unsurları silahlandırarak ayaklandırmak için yaptıkları tertiplerin örnekleri yukarıdaki bölümlerde özetlenmişti. Bu dış tahrikler Milli Mücadele yıllarında da devam etti. Büyük devletlerin eseri olan Sevr Antlaşması'nı tanımayan Milli Mücadele önderleri bir

yandan İstanbul hükümetine, bir yandan da yabancı ülkelere başkaldırmış bulunuyordu. Emperyalizmin temsilcisi olan devletlerin bunu içlerine sindirmeleri mümkün değildi. Binbaşı Noel vasıtasıyla Kürtleri kandırıp Sivas Kongresi'ni basma girişimleri sonuçsuz kalmıştı, ama bu başka yollara başvurarak aynı amaca ulaşmaya çalışmayacakları anlamına gelmiyordu. Nasıl İstanbul hükümeti büyük devletler tarafından hizaya getirilmişse, Anadolu'daki direniş hareketi de etkisiz kılınmalıydı. Bunun yolu Anadolu ahalisini birbirine kırdırmaktı.

Milli Mücadele başarıyla sonuçlanıp Mudanya mütarekesi imzalanınca, büyük devletlerin beklentileri sona ermiş sayılabilir miydi? Hayır, sayılamazdı. Lozan Antlaşması'nın büyük ölçüde Türklerin beklentileri doğrultusunda sonuçlandırılması bizim için bir zaferdi ama büyük devletler için değil. Churchill bu antlaşmayı kendileri açısından büyük bir hezimet olarak nitelendiriyor ve şöyle diyordu: "Türklerin yeniden Avrupa'ya girmeleri müttefikler için en kötü aşağılanmadır... Müttefiklerin zaferi hiçbir yerde Türkiye'deki kadar tam olmamıştı. Şimdi galibin gücü hiçbir yerde Türkiye'deki kadar gösterişli bir şekilde aşağılanmamıştır. Ve sonunda başarılı bir savaşın bütün meyveleri, uğrunda binlerce askerin hayatını verdiği Gelibolu, Filistin, Mezopotamya... başarıları, bunların hepsi bir utanç içinde sona ermiştir."(362) Dönemin en büyük devleti olan İngiltere bunu içine sindirebilir miydi? Unutulmasın ki, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lozan'da İsmet Paşa'ya şöyle demişti: "Paşa, sizden hiç memnun değiliz. Ne söylesek reddediyorsunuz. Bu reddettiklerinizi biz cebimize koyuyoruz. Ülkeniz haraptır, perişandır, imara ihtiyacı vardır. Yarın gelip bunun için paraya ihtiyacınız olacak. Bu para bir bizde bir de şu yanımdaki Amerikalılarda var. Biz önümüze gelip de diz çöktüğünüz, bizden borç istediğiniz zaman bu cebimizdekileri ortaya çıkartacağız."

Bu sözlerin anlamı ne olabilirdi? Öyle anlaşılıyor ki, büyük devletler Lozan'da vermek zorunda kaldıkları tavizleri geri alabilmek için uygun koşulların ortaya çıkmasını bekleyecekler, daha doğru-

(362) Kinross, Lord, *Atatürk*, Morrow Paperback Editions, London, 1964, s. 376.

su bu koşulları yaratmaya çalışacaklardı. Özellikle, Musul gibi henüz çözümlenmemiş sorunların kendi lehlerine karara bağlanması için Türkiye'nin mücadele gücünü zayıflatmak, dikkatini başka konulara yönlendirmek gerekecekti. Bunun da en etkili yolu iç ayaklanmaları kışkırtmak olamaz mıydı? Böl ve hükmet politikasının gereği buydu.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Ermeniler aracılığıyla yaptırılmak istenilen bu dolaylı savaş şimdi Kürtler aracılığıyla yaptırılacaktı. Gerektiğinde etnik farklılıklar, gerektiğinde din unsuru kullanılacak ama Türkiye'nin huzur, barış ve güvenlik içinde yaşamasına fırsat bırakılmayacaktı. Milli Mücadele'ye liderlik yapanlar bu oyunların farkındaydı.

Milli Mücadele yıllarında yaşanan ayaklanmaların tarihi ve sayısı, Türklere karşı oynanan oyunların kapsamı hakkında bir fikir verebilir.

Milli Mücadele'nin fiilen 1919 yılının ikinci yarısında başladığı düşünülürse, aynı yılın son altı ayı içinde 10 ayaklanma oluyor. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal harekâtının yoğunlaştığı 1920 yılında tam 32 ayaklanma var. 1921'de Koçkiri'de büyük çaplı bir ayaklanma oluyor. Milli Mücadele'nin liderleri bu ayaklanmalarla baş edebilmek için Yunan cephesinden birlikler çekip Doğu'ya göndermek zorunda kalıyor. Bu kadar çok ayaklanmanın böyle bir dönemde ortaya çıkmasının esas amacı da tam bu değil midir? Yani Türklerin Batı'daki güçlerini azaltmaları Yunanistan'ın işine yaramayacak mıdır? Bu ayaklanmaların dış boyutları incelenirse, kimlerin bunları hangi amaçlarla yönlendirdikleri anlaşılabilir ve iç isyanların arka planı hakkında bir fikir sahibi olunabilir.

Bu ayaklanmalardan bazılarının dış boyutu hakkında hatırlanması gerekenler kısaca şöyle:

Ali Galip Olayı (20 Ağustos-15 Eylül 1919)

Mustafa Kemal ve beraberindekiler, yurdun varlığını ve bütünlüğünü korumak için kararlar alacakları Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapıyorlar. İşte bu kongrenin basılması için Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, dönemin Elazığ Valisi Ali

Galip'i görevlendiriyorlar. Ali Galip bu görevi, İstanbul hükümetinin desteklediği İngiliz İstihbarat Binbaşısı Noel ve az sayıdaki Kürt militanlarla gerçekleştirmeyi planlıyor. Ancak Mustafa Kemal bu projeden haberdar oluyor ve girişimi daha kaynağında, Malatya'da bastırıyor. Tertipçiler kaçarak canlarını kurtarıyorlar.

Ali Galip kaçarken, maliye veznesinden almış olduğu "Mustafa Kemal ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere ol babdaki emrini tevfikan altı bin lira alınmıştır," ibareli senedi unutuyor.(363) Yani İstanbul hükümetine ve emperyalistlere yapacakları hizmetin bedelini peşin olarak almışlar!

Osmanlı içişleri ve savaş bakanlarının, bir İngiliz istihbarat subayıyla işbirliği yaparak ülkenin düşman istilasından kurtarılması için çalışanların bertaraf edilmesi amacıyla böyle bir tertip içine girmeleri hazin ve ibret verici. İngilizlerin, Kürt militanlardan yararlanarak Milli Mücadele'yi kaynağında bastırmaya çalışmaları da dikkat çekici.

Anzavur Ayaklanmaları (25 Ekim 1919-19 Nisan 1920)

Ahmet Anzavur adlı bir emekli jandarma binbaşısı liderliğindeki ilk ayaklanma 25 Ekim-30 Kasım 1919, ikinci ayaklanma da 16 Şubat-19 Nisan 1920 tarihlerinde oluyor. Bu ayaklanmalar, Anadolu'daki direnişi kırmaya yönelen en önemli iç isyanlar arasındadır. Batı Cephesi'nin oluşturulması ve Yunan işgalinin durdurulması bu yüzden geciktirilmiştir. Herhalde ayaklanmayı yönlendirenlerin amacı da buydu. Nitekim daha sonra, 25 Mayıs 1921'de, Kürt liderlerinden Emin Ali ile oğlu Celadet, İngiliz Yüksek Komiserliği sorumlularından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek, "Yunanların Kemalistlere karşı bir Kürt akımı başlatılmasından yana olduklarını" söylüyor. Bu konuda daha önce İstanbul'daki Yüksek Yunan Komiseri Kanellopulos'un Başbakan Venizelos'a bilgi verdiği, onun da bu konuda İngilizlerin işbirliğinin sağlanması için yönerge gönderdiği belirtiliyor. Bu arada İngiliz arşivlerinde, gizli Yunan örgütlerinin

(363) Kobal, Yunus, "Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 84-85.

Konya ve "Kürdistan"da çalışmalar yaptıkları ve Konya asilerine yardımda bulunarak onları kışkırtmış oldukları yolunda bilgiler var.(364)

Yunanların, Kemalistlerin Anadolu'daki durumlarını zayıflatmak amacıyla oradaki isyanları kışkırttıkları ve Kürtlere para yardımı yaptıkları da bildiriliyor. Kürt militanlar para sıkıntısı çektikleri için İstanbul'daki Kürt Partisi'nin Yunan yetkililerin eline düştüğü, İngiliz gizli istihbarat raporlarında yer alıyor.(365)

İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill de Anadolu'daki ayaklanmalarla ilgilidir. 1921 yılının haziran ayında Irak'taki İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox'a gönderdiği bir yazıda, İngilizlerin etkisi altında olan Kürt ulusalcıların isyan çıkartmalarını desteklediğini bildirmiş; Kemalistlerin Irak'a karşı uyguladıkları politika gerektirirse, Kürt propagandası veya öteki önlemlere başvurulması gereğine inanarak Binbaşı Noel'i bu iş için tavsiye ettiğini ifade etmiştir. Cox'a göre, bir Kürt İsyanı çıkartma tehdidi Türkleri görüşmelerde bulunmaya zorlayabilirdi ve İngiltere hâlâ Türkiye ile savaş durumunda olduğu için Kürtlere silah sağlamaları uluslararası hukuka aykırı değildi.(366)

Bu arada İstanbul hükümeti de Anzavur çetesine katılmak üzere İstanbul'dan subaylar gönderiyor, mali destek sağlıyor ve İngilizlerle birlikte bu ayaklanma örgütünü güçlendirmeye çalışıyor. Sadrazam Damat Ferit bu amaçla İngiliz Yüksek Komiseri'yle görüşüyor, İngilizlerden Anzavur'a silah yardımı yapmalarını istiyor. Yüksek Komiser bu öneriye sıcak bakıyor ve bu yoldaki görüşünü Londra'ya bildiriyor.

Mustafa Kemal Paşa Anzavur'a yabancıların destek olduğunu bilmekte ve bu bilgiyi arkadaşlarıyla paylaşmaktadır.(367)

Heyet-i Temsiliye'nin talimatı üzerine Çerkez Ethem'in komutasındaki birlikler isyanı bastırıyor. 19 Nisan 1920'de Karabiga'ya kaçan

(364) Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkleri Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 267-269.

(365) Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 300.

(366) Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkleri Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 269.

(367) Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 270.

Anzavur, oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a dönüyor. Böylece milli kuvvetler, Yunanlılarla mücadeleyi biraz geciktirmek pahasına önemli bir ayaklanmayı sona erdirmeyi başarmış bulunuyorlar, tabii bu ayaklanmayı kimlerin desteklediğini de not ederek...

Kuvayi İnzibatiye Harekâtı

Damat Ferit'in Milli Mücadele'yi başarısızlığa uğratmak için bulduğu yollardan biri, Hilafet Ordusu da denilen Kuvayı İnzibatiye'yi oluşturmasıdır. İngilizler Kuvayi İnzibatiye'yi desteklemek için her türlü çabayı göstermekte ve denetimleri altındaki Türk silah depolarından Kuvayi İnzibatiye'ye silah dağıtılmasına izin vermektedirler. Damat Ferit, bir yandan da Milli Mücadele'nin öncülerine gözdağı vermeye çalışmaktadır. 11 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizâde El-Seyid Abdullah'ın fetvasıyla, Mustafa Kemal ve onunla beraber hareket edenlerin öldürülmelerinin İslam dinince caiz olduğu ilan edilmiştir. Buna karşılık 16 nisanda da Ankara'da Börekçizade Mehmet Rifat Efendi bu fetvayı geçersiz kılan başka bir fetva yayınlamıştır. İstanbul ile Ankara arasındaki askeri ve siyasi mücadelenin yanı sıra bir de fetvalar savaşı yaşanmaktadır.

Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanması (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921)

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında kurulan yerel direnme örgütleri arasına katılan Çerkez Ethem, bir kısım atlı kuvvetiyle Salihli Cephesi'ni kurmuştur. Daha sonra Kuvayı Seyyare adı verilen kuvvetleriyle özellikle Anzavur kuvvetlerinin dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Ancak düzenli ordunun kurulması aşamasında kuvvetlerinin dağıtılmasını kabullenmeyerek, ağabeyleri Tevfik ve Reşit Beylerle birlikte Ankara hükümetine karşı cephe alma noktasına gelmiştir.

Sonuçta, Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kalan Ethem, İnönü mevziindeki Yunan saldırılarını etkisiz hale getiren düzenli ordunun tekrar kendisine yönelmesi üzerine Yunanlılara sığınmıştır. Milli Mücadele'ye önemli katkılarda bulunanların düşman kuvvetlerine sığınmaları ibret vericidir.

Pontus Harekâtı

Pontus, Samsun-Trabzon çevresinde yaşayan Rumların M. Ö. 281'de kurduğu ve sadece 63 yıl yaşayan bir krallığın adıdır. 1904 yılında kurulan Pontus Cemiyeti, bağımsız bir Pontus devleti kurmak için faaliyete girişmişti.

Kurulan Rum çeteleri silahlanarak Müslümanlara karşı Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde saldırılara başladılar.

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da kurulacak bir Ermenistan devleti içinde Rumların güvence altında yaşayabileceğine inanan Venizelos, Albay D. Katenyotis'i, Pontus Rumlarını askeri birlikler halinde teşkilatlandırmak üzere bölgeye gönderdi. Yani Yunanlılar bir yandan Anadolu'nun batısında askeri güçleriyle işgal harekâtını sürdürürken, bir yandan da ülkenin kuzeydoğusuna gönderdikleri ajanlar vasıtasıyla ülkeyi içeriden çökertmeye çalışıyorlar. Tabii o çetelerle baş etmek için Mustafa Kemal'in Batı'daki bazı birliklerini çekerek buraya yönlendireceğini ve bunun Yunan istila gücünün işini kolaylaştıracağını hesap ederek...

Yunanlar bunu yaparken bir yandan da siyasi alanda Türkleri müttefik ülkelerin İstanbul'daki temsilcilerine, Pontuslu Rumlara eziyet yapıldığı iddialarıyla şikâyet ediyorlar. Ankara hükümetinin bu konuda İstanbul'daki yabancı ülkelerin temsilcileriyle yaptığı diplomatik yazışmalar, o günkü kısıtlı olanaklara rağmen, kurulmakta olan devletin, tezlerini savunmadaki gücünü ve kararlılığını göstermesi açısından örnek olacak niteliktedir.(368)

Karadeniz bölgesinde Yunanların örgütlediği Rum çeteleri 1921 yılı sonuna kadar Türk köylerine kanlı saldırılarda bulunuyor, çok sayıda masum insanı katlediyor ve 3.723 Türk evini yakıyorlar.

Merkez Ordusu'nun müdahalesiyle büyük çaplı bir harekât yapılıyor ve bu harekât, 6 Şubat 1923'te isyanın tamamen bastırılmasıyla sonuçlanıyor.(369)

Kurtuluş Savaşı'ndan ve Lozan'dan sonra Atatürk yeni devletin

(368) Schlicklin, *a.g.e.*

(369) Milli Mücadele dönemindeki iç ayaklanmaların ayrıntıları için bkz.: Kobal Yunus, *a.g.e.*

politikasını, geçmişin intikamını alma hedefine değil, yeni dostluklar kurma hedefine yöneltiyor. Yunanistan'la da yeniden dostluk ve işbirliği ortamı yaratmak için çalışıyor. Yunanistan Başbakanı Venizelos da aynı anlayışı benimseyerek bu çabalara destek oluyor, hatta Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösteriyor.

Ne yazık ki, daha sonra gelen bazı Yunan liderleri bu dostluk anlayışından uzaklaşarak, Türkiye'yle gerginlik politikası izlemeye başlıyorlar. Bir bölümü daha da ileri giderek, tarihe mal olmuş olayları bir husumet vesilesi yapmaya çalışıyor, bu anlayışla "Pontus Soykırımı" iddiasını canlandırarak Türkiye aleyhine kampanyalar düzenliyor, anıtlar dikiyor, hatta bir "Pontus Soykırımı Ansiklopedisi" yayınlıyorlar.

Milli Mücadele'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması, büyük devletlerin Kürt sorununu Türkiye'ye zarar verecek şekilde istismar etmelerine son vermiş midir? Hayır, vermemiştir. Türkiye'den beklentileri olanlar, bu beklentilerinin gerçekleşmesi için Türkiye'nin zayıf düşürülmesine çalışıyor; bu çerçevede Kürt konusunu istismar etmeye, bazı militanları yeniden ayaklanmalar başlatmaya teşvik ediyorlar. Bunu fırsat bilen bazı Kürt militanlar da yabancıların desteğiyle yeni ayaklanmaların hazırlığına girişiyorlar. Daha Lozan Konferansı devam ederken Kürt liderlerden Celadet Ali ile Kamuran Ali, 14 ocakta Münih'ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı göndererek Kemalistlere karşı işbirliği yapmaya hazır olduklarını bildiriyorlar.[370]

Lozan Konferansı Türkler açısından zaferle bitmiştir. Türkiye istediklerinin çoğunu elde etmiştir. Ama henüz çözümlenemeyen önemli bir konu vardır: Musul meselesi. Musul, Misak-ı Milli sınırları içindedir ve Türkler bu bölgeyi Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının içinde tutmak istemektedirler. Oysa bu bölge, zengin petrol yatakları nedeniyle İngiltere'nin stratejik çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgede yaşayan halkın çoğunluğunun Türkiye'yle birleşmek istemesine rağmen İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, İsmet Paşa'nın plebisit düzenlenmesi önerisini reddetmiş ve sonunda Lozan'da Musul

(370) Sonyel, *Kıskaç Altında*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 42.

konusunda uzlaşmaya varılamamıştır. Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinde, bu meselenin Türkiye'yle İngiltere arasında dokuz aylık süre içinde dostça bir çözüme bağlanacağı ifade edilmektedir. Eğer bu süre içinde anlaşmaya varılamazsa konu Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir.

İngilizlerin bölgeyle ilgili karıştırıcı politikalarının arkasında ne yatıyor? Atatürk, 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de gazetecilerle yaptığı bir konuşmada Musul meselesine değinirken şunları söylüyor: "Musul bizim için çok değerlidir; birincisi, çevresinde sonsuz zenginlik oluşturan petrol kaynakları vardır. İkincisi, bunun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler orada bir Kürt hükümeti oluşturmak istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde, bu fikir bizim milli sınırlarımız içinde Kürtlere de sirayet edebilir. Bu fikre engel olmak üzere sınırı güneyden geçirmek gerekmektedir."[371]

19 Mayıs 1924 tarihinde, Türkiye'yle İngiltere Musul meselesinin çözümü için İstanbul'da müzakerelere başlıyorlar. Ancak bu müzakerelerde İngilizlerin bir uzlaşmaya varmaya arzulu olmadıkları daha ilk başta anlaşılıyor. Musul'u vermek şöyle dursun, Hakkari'yi bile Türklerden istiyorlar.

İstanbul'da sonuca varılamayınca, İngiltere 6 ağustosta Musul meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürüyor. İşte tam o sırada, Güneydoğu Anadolu'da üst üste isyanlar patlak veriyor. Tesadüf bu ya! 7 ağustosta, yani İngilizlerin Milletler Cemiyeti'ne başvurusunun ertesi günü, Hakkari bölgesindeki Hıristiyan Nasturiler Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklanıyor. Misyoner kisvesi altındaki İngiliz subaylarının yönlendirdiği ayaklanmacıların Irak'taki İngilizlerden silah ve para yardımı aldıkları anlaşılıyor. İsyancılar Hakkari Valisi Halil Rıfat Bey'i rehin alıyor ve eylemlerini bölgede yaygınlaştırmaya başlıyorlar.[372]

Hükümet ayaklanmayı bastırma görevini Cafer Tayyar Paşa'ya veriyor. Bazı Kürt aşiretleri de devletin güvenlik güçlerine destek oluyorlar. Musul'daki İngiliz Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçakların Nasturi

(371) Zelyut, Rıza, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Yayınları, Ankara, 2010, s. 155.

(372) Şimşir, Bilâl, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 115-117.

ayaklanmacıları desteklediği görülüyor. Üç İngiliz uçağı 21. Süvari Alayı'mıza ateş açıyor. Bu olay, cumhuriyetin ilanından sonra bir yabancı ülkenin Anadolu'daki ayaklanmalara doğrudan destek verdiğinin ilk örneğini oluşturuyor. Bu arada isyanı bastırmakla görevli birliklerimizden bir yüzbaşı, dört teğmen ve 270 er silahlarıyla beraber Irak tarafına kaçıyor. Bunlardan bazıları İngilizlere sığınıyor. Nasturi ayaklanması 28 eylül tarihinde kesin olarak bastırılıyor. Geride İngilizlerin niyetleri hakkında soru işaretleri bırakarak.[373] Peki, ayaklanmacılar İngiltere'nin kendilerini niçin desteklediğinin farkında mıydılar? Muhtemelen pek çoğu, oynanan oyunun da kendilerine bu oyunda sadece bir piyon rolü verildiğinin de farkında değillerdi. Diğer pek çok ayaklanmada ve terör olayında olduğu gibi... Dün olduğu gibi bugün de birçok terörist, hatta terör örgütü lideri, aslında başka ülkelerin çıkarları uğruna savaştıklarının farkına varmadan ölüyor ya da öldürülüyor. Terörün arka planında işte bunlar var.

(373) Mumcu, *a.g.e.*, s. 51-52.

Cumhuriyet Dönemindeki Kürt İsyanları ve Yabancı Tahrikleri

Şeyh Said İsyanı

Nasturi ayaklanmasının bastırılmasından 4.5 ay sonra Şeyh Sait İsyanı başladı. Uzun zamandan beri hazırlanan bu isyanın çok daha kapsamlı olacağı anlaşılıyordu. Bu ayaklanmanın zamanlaması da ilginçtir. Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin başvurusunu incelemek üzere üç kişilik bir komisyon kurmuştu. Komisyon üyeleri 25 Ocak 1925'te Musul'a geldiler. 13 şubat günü, komisyon halkın Türkiye'ye mi Irak'a mı bağlı olmayı tercih ettiği konusunda bir araştırma yaparken Şeyh Sait İsyanı patlak verdi.

Şeyh Sait devlete karşı daha önce de bazı ayaklanmalarda bulunmuştu. General Ali Fuat Cebesoy, Şeyh Sait'in 1914 yılında bir ayaklanma başlattığını ve bu isyan askerler tarafından bastırılınca Rus Konsolosluğu'na sığındığını, I. Dünya Savaşı'nda da Rusya lehine tahriklerde bulunduğunu anılarında yazıyor ve 1925 ayaklanmasını İngilizlerin desteğiyle çıkardığını vurguluyor. Bu görüş, aslında Amerika'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e sunulan bir rapordaki ifadelerle de örtüşmektedir. O raporda İngilizlerin, Mustafa Kemal'in Kürt sorunu ile meşgul olduğu sürece Musul'a el koyamayacağını düşündükleri ifade ediliyor.(374)

Benzeri bir rapor da 1925 yılında Fransız istihbaratı tarafından yazılmış ve Fransa dışişleri bakanına sunulmuştu. Bu raporda şöyle denilmekteydi: "İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluştu-

(374) Zelyut, *a.g.e.*, s. 193-195.

rulmasının doğal sonucu Cizre'nin Irak'a katılması, yani İngilizlerin petrol nedeniyle bizden (Fransızlardan) almak istedikleri Fırat ve Dicle arasındaki Yukarı Mezopotamya'nın ilhakı demektir. Bağımsız Kürdistan aynı zamanda İngiltere'nin İran'ın batısındaki kesime egemen olmasını da sağlayacaktır. Ankara hükümeti çok ustalıkla hazırlanan bu plana sert karşılık verdi."

Aynı raporda Şeyh Sait'e de değinilirken şunlar belirtiliyor: Şeyh Sait'in 1918 yılından beri amacı, İngiliz vesayeti altında bir Kürt devleti kurmaktır. Sait, İstanbul Kürt Komitesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır ve Binbaşı Noel ile de ilişkiye geçmesi sağlanmıştır.(375)

Bu ayaklanmayla ilgili İngiliz belgelerinde Türkiye'nin bölgeye 60.000 asker yığmasından endişelenildiği, Türkiye'nin bu gücü Irak'ı tehdit için kullanabileceğinin düşünüldüğü görülüyor. Büyükelçi Lindsay'in 22 Nisan 1925'te Dışişleri Bakanı Chamberlain'a gönderdiği bir yazıda "...Ankara kaynaklı bazı telgraflarda, yakalanan asilerin üzerinde Kürtleri İngiltere'nin kışkırttığını gösteren belgeler bulunduğu yolundaki haberlere değiniliyor," denilmektedir.(376) İngilizlerin bu ayaklanmanın çıkarılmasında oynadıkları rolün anlaşılmasından kaygı duydukları görülüyor.

Şeyh Sait İsyanı başladığında Başbakan Ali Fethi Okyar'dır. İsyanın ciddiliği karşısında hükümet sıkıyönetim ilanını zorunlu görüyor ve hazırladığı yasa tasarısını meclise sunuyor. Mecliste yapılan görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri isyanın dış boyutu üzerinde duruyorlar. İsmet Paşa, 12 Aralık 1925'te mecliste yaptığı konuşmada isyan hakkında bilgi verirken, isyanın dışarıdan hazırlanmış olduğunu söylüyor: Kâzım Karabekir de, "Bu... mütegallibenin, dış teşviklerle bazı emellere ulaşmak için dini kışkırtmayla halkı doğru yoldan saptırdıkları anlaşılmıştır. Dini alet ederek milli varlığımızı tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır," diyor.(377)

Meclis, 25 Şubat 1925 günü Hıyanet-i Vataniyye Kanunu'nu kabul ediyor. Kanunun birinci maddesinde şöyle denilmektedir: "Dini veya

(375) Mumcu, *a.g.e.*, s. 168.
(376) Şimşir, *a.g.e.*, s. 123, 133.
(377) Şimşir, *a.g.e.*, s. 241.

dince kutsal sayılan şeyleri siyasi gayelere esas veya alet etme amacıyla cemiyet oluşturulması yasaktır. Bu gibi cemiyetleri oluşturanlar veya bunlara katılanlar vatan haini sayılır."(378)

Şeyh Sait İsyanı'nın önlenmesi güçlü bir hükümeti ve köklü önlemler alınmasını gerektiriyor. Fethi Bey istifa ediyor ve 4 Mart 1925 günü İsmet Paşa başbakan olarak kabinesini ve hükümet programını meclise sunuyor. İsyanla ilgili olarak mecliste ifade ettiği görüş özetle şudur: "Olayın hızla ve sert biçimde söndürülmesine tüm vatandaşlar taraftardır."(379)

Hükümet bir de Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkartıyor. Devletin güvenliği için özel önlemler alınacak, biri Ankara'da diğeri Diyarbakır'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulacaktır.

İsyan Elazığ'a dayanmıştır. Hatta asiler Diyarbakır'a da saldırmışlar ve oradan güvenlik güçleri tarafından çıkarılmışlardır. Diyarbakır'ı ele geçirdikleri takdirde, Irak'taki İngilizlerle bağlantı kurabilecekleri düşünülmektedir.

Bağdat Demiryolları o sırada Fransızların denetimindedir ve demiryolu ile bölgeye asker sevk etmek için Fransızlardan izin almak gerekmektedir. İngilizler, Fransa nezdinde girişimde bulunarak Türkiye'nin demiryolu ile asker göndermesini geciktirmeye çalışıyorlar. Tek başına bu olay bile İngilizlerin isyanın arkasındaki rolünü göstermeye yeterlidir.

İlginç bir gösterge de şudur: 9 martta Diyarbakır'a, bazı İngiliz silah fabrikaları tarafından hazırlanan katalogları içeren zarflar gelir. Bu zarflarda yazılan adres "Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı"dır.(380) Öyle anlaşılıyor ki, İngiliz silah fabrikaları biraz aceleci davranmışlar ve isyancıların Diyarbakır'ı ele geçireceklerini düşünerek onları bir an önce silahlandırmanın adımını atmışlardır.

İsyanı destekleyenlerden biri de eski Padişah Vahdeddin'dir. Vahdeddin, İtalya'nın San Remo kasabasında düzenlediği basın toplantısında, muhtemelen bu isyanın başarıya ulaşacağını düşünerek sevgili

(378) Şimşir, *a.g.e.*, s. 244.
(379) Şimşir, *a.g.e.*, s. 249.
(380) Şimşir, *a.g.e.*, s. 266-267.

tebaasının Kuvayı Milliyecilerin zulmünden usandığını ve padişahını istediği için ayaklandığını söylemektedir.(381)

Hükümetin aldığı önlemler sayesinde Şeyh Sait ayaklanması, 15 Nisan 1925'te, yani başladığından 63 gün sonra kesin olarak bastırılıyor.

Şeyh Sait ve destekçileri yakalanarak yargılanıyor. Duruşmasında bu isyanı niçin çıkarttığı sorulduğunda, devletin şeriattan uzaklaştığı gerekçesini ileri sürüyor ve "İmam ne zaman şeriat kurallarını uygulamazsa üzerine kıyam vaciptir," diyerek, hükümete şeriat kurallarını hatırlatmak istedik, diyor.

Şeyh Sait ayaklanması bitiyor. Ancak dış destekli ayaklanmaların sonu gelmiyor. Milletler Cemiyeti, 7 Kasım 1925 günü Musul Komisyonu Raporu'nu görüşmeye başlıyor. Aynı gün, Hazro'da yeni bir isyan patlak veriyor.(382)

İsmet Paşa, "Bu olayın, Doğu'da yeni bir harekât yapılması için yabancıların tahrikleri ve telkinleriyle tertiplendiği görülmektedir," diyor.

Musul meselesi, 1926 yılında Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmeler sonucunda çözümlenene kadar, Doğu'daki ayaklanmalarda İngilizlerin oynadığı rol çeşitli vesilelerle ortaya çıkıyor. Ancak bölgeyle ilgilenen tek ülke İngiltere değildir. İran'ın da bazı hedef ve beklentileri vardır. 1930 yılının nisan ve mayıs aylarında Ağrı yöresinde ayaklanma çıkıyor ve isyancılar İran'dan destek görüyor. İsmet Paşa yaptığı bir konuşmada isim vermeden İran'ı eleştiriyor ve bir gözdağı verme anlamına gelen şu sözleri söylüyor: "Anlaşılması lazımdır ki, meşru müdafaa durumunda kalınca, onun gereklerinden bu memleketin çekineceğini zannetmek yanlış hesaptır."(383)

Tüm bu isyanlarda İngilizlerle işbirliği içinde olan Kürt Teali Cemiyeti rol oynamıştır. İstanbul'da Padişah Vahdeddin, Damat Ferit, İçişleri Bakanı Ali Kemal ile Sait Molla ve İngiliz Rahip Frew'un

(381) Şimşir, *a.g.e.*, s. 271.
(382) Şimşir, *a.g.e.*, s. 315.
(383) Şimşir, *a.g.e.*, s. 321.

da bulunduğu İngiliz Muhipleri Derneği de, İngiltere'nin Anadolu'ya yönelik politikalarının gerçekleşmesinde önemli rol oynuyor. Atatürk Nutkunda bu dernekten söz ederken şunları söylüyor: "Bu derneğin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı: biri açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himayesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliğiydi. Öteki de gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöndeydi. Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilal çıkartmak, milli şuuru felce uğratmak ve yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekteydi."(384)

1927 yılında, yeni ayaklanmaları yönlendirmek için Hoybun adında yeni bir örgüt kuruluyor. Bu örgütün oluşmasında İngiliz uzmanlarının da rolü var. Fakat merkezi Fransa vesayeti altındaki Suriye'dir ve örgütün faaliyetlerinin yönlendirilmesinde Fransa önemli rol oynamaktadır.

Özetle, Ağrı ayaklanmalarının arka planına bakıldığında Fransa ve İran'ın etkili olduğu görülüyor. Suriye'de Kürt Hoybun Örgütü ile Ermeni Taşnak Örgütü arasında bir yardımlaşma anlaşması imzalanıyor. Bu iki örgüt Türkiye'ye karşı birlikte savaşacaklar ve birbirlerine yardım edeceklerdir.(385)

Türk Silahlı Kuvvetleri Ağrı dağındaki ayaklanmayı bastırınca, isyancılar Küçük Ağrı üzerinden İran'a kaçmakta ve orada himaye görmektedirler. Türk hükümeti, İran'ın desteği sürdükçe bu ayaklanmayla baş etmenin zor olacağını görüyor ve etkili bir diplomasiyle, İran'ı güvenlik çıkarlarımıza zarar veren bu politikasından vazgeçirmeyi başarıyor. Sonunda Türkiye ile İran arasında bir antlaşma imzalanarak sınırda düzenlemeler yapılıyor ve Ağrı dağının tamamı Türk topraklarına katılıyor. Bu da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin isyanı kesinlikle bastırmasında etkili oluyor. Artık Türkiye ile İran arasında yeni bir dostluk dönemi başlıyor ve Rıza Şah'ın 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret, bu dostluğun perçinlenmesine yardımcı oluyor.

---

(384) Zelyut, *a.g.e.*, s. 159-160.
(385) Şimşir, *a.g.e.*, s. 323.

Dersim İsyanı

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, Doğu'da çıkan sonuncu ve en büyük ayaklanma Dersim İsyanı'dır. 1937 yılında patlak veren bu isyan sırasında dış ilişkiler açısından görünüm şöyleydi: Musul meselesi çözüme kavuşturulup gündemden çıktıktan sonra, İngiltere'nin Doğu'daki ayaklanmalarla ilgili daha geri planda kalan bir tutum içinde olduğu görülüyordu. Ayrıca, İtalyan tehlikesine karşı Akdeniz'in güvenliği konusunda İngiltere, Türkiye'nin desteğine daha çok ihtiyaç duyuyordu. Yeni bir dünya savaşının kara bulutları ufukta görünmüştü. Böyle bir ortamda, İngiltere'nin Türkiye'yi karşısına alması kendi çıkarları açısından doğru olmazdı. Ancak bazı Kürt militanların İngiltere'den destek beklentileri devam etmekteydi.

Fransa'nın durumu ise farklıydı. Hatay sorunu nedeniyle Türk-Fransız ilişkileri gerginleşmişti. Fransızların Atatürk'ün Hatay'ı anavatana bağlamak için sürdürdüğü güçlü politikaya gösterdikleri direnç zayıflamakla birlikte, henüz Türkiye'nin taleplerini kabul etme yolunda bir politikaları oluşmamıştı. Hoybun Kürt örgütünün oluşturulmasındaki rolü, Fransızların Kürt isyanlarını destekleme konusundaki tavrını ortaya koymuştu.

İran'la Türkiye arasında başlayan yeni dostluk dönemi, İran'ın bölgede Kürt ayaklanmacıları lehine tavır almasını bekleyenleri hayal kırıklığına uğratmıştı.

İçeride hükümet, başta Dersim bölgesi olmak üzere, bölgenin kalkındırılması ve ülkenin geri kalan bölgeleriyle her açıdan bütünleştirilmesi için kapsamlı bir arayış içerisindeydi.

Bizzat İsmet Paşa, 1935 yılında Doğu Anadolu'ya yaptığı bir gezi sonrasında "Şark Seyahati Raporu, 1935" başlıklı bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda, Suriye'deki Fransız vesayet yönetiminin Türkiye karşıtı politikaları değerlendirilmekteydi. Fransızların, Türkiye sınırındaki kaçakçılığı ülkemize karşı siyasi bir silah olarak kullandığı, kaçakçıları desteklediği ve silahlandırdığı ifade edilmekteydi. İsmet Paşa'nın deyişiyle, Fransızlar Türkiye'ye karşı silahlı haydut çeteleri oluşturmuşlardı ve Fransız istihbarat subayları, her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde ülkelerimize saldırtmak gücündey-

diler.[386] İsmet Paşa tüm bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak, Doğu illerinin ulaşım, iskân, yönetim, yakacak, sağlık, maden ve ulusal güvenlik meselelerinin bir bütün olarak ele alınması ve bir proje haline getirilmesi gerektiğini düşünüyordu.

Ekonomi Bakanı Celâl Bayar da 10 Aralık 1936 yılında bir şark raporu hazırlamış ve bölgenin sorunlarını anlatırken cumhuriyet dönemine kadar Doğu illerinin yeterince devletin hâkimiyeti altına giremediğini ve geçmiş hükümetlerin ağalar ve şeyhler aracılığıyla halk üzerinde etkili olmaya çalıştıklarını belirtmişti.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ve mülkiye müfettişlerinin de çeşitli raporları vardı. Bütün bu raporlarda bölgedeki idari teşkilatın yeniden düzenlenmesi, adaletin etkili bir şekilde işletilmesi, yollar yapılması ve okullar açılması öngörülmekteydi. Bu düşüncelerle 25 Aralık 1935'te Çorum, Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Tunceli vilayetlerinin kurulması kararlaştırıldı. Aynı tarihte, Tunceli ili ve idare teşkilatı hakkında kanun kabul edildi.

Böylece, bölgede bir yandan asayiş etkili bir biçimde sağlanacak, bir yandan da kalkınma hamlesi başlatılacaktı. Bazı aşiretler bu gelişmelerden huzursuz oldular ve eski avantajlarını kaybetmekten rahatsızlık duymaya başladılar. İşte bu aşiretler, 21 Mart 1937 gecesi ayaklandılar. Harçik deresi üzerindeki köprüyü yaktılar.

Birkaç gün sonra bazı kasabaları birbirine bağlayan telefon tellerini kestiler. Kahmut karakolunu takviye için gönderilen jandarma birliğine isyancılar tarafından pusu kuruldu. Pah bucağı karakolu basıldı. 26 nisanda Askisor karakoluna hücum edildi. Sim karakolu basıldı. 9. Seyyar Jandarma Taburu süvari birliğine baskın düzenlendi. Mazgirt köprüsü tahrip edildi. İşte Dersim İsyanı böyle başladı.

Tunceli Kanunu'nun çıkarılmasından itibaren, tüm gelişmeler hakkında meclise bizzat Atatürk, İsmet Paşa, Celâl Bayar ve içişleri bakanları tarafından düzenli bilgi verilmiştir. Meclis konuşmalarında esas itibariyle şunlar dile getirilmiştir:

(386) Şimşir, *a.g.e.*, s. 366-367.

25 Aralık 1935'te, daha ayaklanmalar başlamadan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Tanzimat sırasında vilayet teşkilatı kurulurken Dersim'in ihmal edildiğini; hukuki, medeni ve cezai konularda oradaki 91 aşiretin kendi başlarına hareket ettiklerini, kendi kararlarını kendilerinin verdiğini, 1876'dan beri bölgeye 11 askeri harekâtın yapıldığını, ancak meselelerin esasına çözüm getirilemediğini; şimdi hükümetin bu bölgede halkın cumhuriyetin bütün olanaklarından yararlanması için çalışacağını söylüyor.

Başbakan İsmet Paşa da 14 Haziran 1937'de mecliste yaptığı konuşmada, bölgeyi medenileştirmek için büyük bir çalışma yapıldığını, ancak bazılarının bu programa direniş gösterdiklerini ve bunun için bazı askeri tedbirler almak zorunda kaldıklarını, her şeye rağmen bölgede yol, okul, karakol yapımı işlerine aksatmadan devam edileceğini söylüyor. Gene İsmet Paşa 18 Eylül 1937 tarihinde yaptığı konuşmada, şehit sayısının biri subay olmak üzere 30'a, yaralı sayısının da 51'e yükseldiğini belirtiyor; isyana iştirak edenlerden 265 kişinin öldüğünü, 20 kişinin yaralandığı, 27 kişinin yakalandığını ve 849 kişinin de teslim olduğunu açıklıyor. Ayaklanmanın hiç değilse başlangıç aşamasında durum böyle. Ama isyan devam ediyor. Zaman geçtikçe bilanço ağırlaşıyor.

İsmet Paşa'nın yerine başbakanlığa getirilen Celâl Bayar, 29 Haziran 1938'de yaptığı konuşmada, "Tunceli'de ayaklananlar ellerindeki silahları teslim eder ve cumhuriyetin kurallarına uyarlarsa onlara sevgiyle göğsümüzü açarız. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır. Bu ikisinden birini seçmek kendilerine aittir," diyor.

Gene Celâl Bayar, 1 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı Atatürk adına mecliste yaptığı konuşmada, "Tunceli'deki toplu eşkıyalık olaylarının muayyen bir program çerçevesindeki çalışmaların sonucunda kısa zamanda bertaraf edildiğini ve o mıntıkada bu gibi olayların bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe devredildiğini," söylüyor.

7 Temmuz 1939'da İçişleri Bakanı Faik Öztrak, Dersim İsyanı'nın başından beri meydana gelen gelişmeleri kapsamlı olarak meclise anlatıyor, suçluların çoğunun hükümete teslim olduğunu ve gerekli altyapı çalışmalarının yürütüldüğünü belirtiyor. Öztrak, askeri harekât

sırasında 14.593 adet son sistem silah ele geçirildiğini ve düzeni ve asayişi yerleştirme çabalarının son aşamasına geldiğini söylüyor.

Bu kadar çok son sistem silah o günün şartlarında isyancıların eline nasıl geçmiştir? Araştırmaya değer...

Kâzım Karabekir de aynı oturumda yaptığı konuşmada, "O mıntıkadan menfaatler bekleyen bazı büyük devletler, sürekli olarak onların ırk nazariyeleriyle oynuyor ve içlerine Kürt vaziyetinde başka unsurlardan olan bazı ilim adamlarını karıştırarak onları bizden ayırmaya çalışıyorlar," diyor.

Dersim İsyanı hakkında pek çok yazı yazıldı, yorum yapıldı, eleştiride bulunanlar oldu. Ancak meclisteki görüşmelerin özeti böyle.

Dersim İsyanı ile ilgili olarak dikkat çekici bir husus da şu: Ayaklanma lideri, 30 Temmuz 1937 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Dersim Generali Seyit Rıza imzasıyla gönderdiği mektupta, Türk hükümeti ile ilgili suçlayıcı ifadelere yer verdikten sonra, "3 milyon Kürt benim sesimden ekselanslarına sesleniyor ve hükümetinizin yüksek manevi yetkisinden Kürt halkının yararlandırılmasını istirham ediyor," ifadelerini kullanıyor. Yani açıkça İngiltere'den destek talep ediyor.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın buna verdiği cevap ilginçtir: İngiliz Dışişleri, 5 Ekim 1937 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne bir yazı göndererek, Seyit Rıza'nın destek beklentilerinin kabul edilmediğini bildiriyor ve bunun Türk hükümetine özellikle iletilmesini istiyor.[387] Geçmiş tecrübelerden sonra İngilizler, artık Anadolu'daki isyanlara destek vermediklerini kanıtlamak istiyorlar. O tarihlerde dünya koşulları İngiltere'nin Türkiye'den beklentilerini artırmıştır. Şimdi dikkatli olmak zamanıdır.

Dersim İsyanı'nın bastırılmasından sonra Türkiye uzun yıllar örgütlü terör eylemleriyle karşılaşmadı. Bunda II. Dünya Savaşı'nın başlaması da önemli bir etken oldu. Savaştan sonra bu defa da Soğuk Savaş koşulları ortaya çıktı. O dönemde Sovyetler Birliği, genellikle Doğu Avrupa'daki kendisine bağlı uydu ülkeler aracılığıyla, dünyanın çeşitli bölgelerindeki bazı terör örgütlerine veya kurtuluş hareketleri-

(387) Zelyut, *a.g.e.*, s. 301-304.

ne destek oldu. Doğu ile Batı arasındaki nüfuz mücadelelerinde terör, büyük devletler açısından dolaylı bir savaş aracı gibi kullanıldı.

1960'lı yıllarda, yukarıdaki bölümlerde örnekleri verildiği gibi dünya, özellikle Filistin sorunundan kaynaklanan yaygın bir terör dalgasıyla karşılaştı. Bununla mücadele etmek için Birleşmiş Milletler, 1969, 1970, 1971 ve 1988 yıllarında çeşitli kararlar kabul etti. Ancak bu kararlar terörün önlenmesinde yeterli olmadı.

Türkiye'nin karşılaştığı ilk dış kaynaklı terör eylemi 1973 yılında yaşandı. Yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı gibi, Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir, yaşlı bir Ermeni tarafından katledildi. Bunun örgütlü bir eylem olduğu yolunda kanıtlar bulunamadı. Bu cinayetten sonra Birleşmiş Milletler, diplomatlara yönelik eylemlerin önlenmesi ve cezalandırılması konusunda bir sözleşme hazırladı. Ancak bu sözleşme Türk ve başka ülkelerin diplomatlarının korunmasına yardımcı olmadı. Çok sayıda Türk diplomatı, bu defa örgütlü Ermeni terörünün kurbanı oldular. Ermeni terörünün bitmesinden hemen sonra PKK terörü başladı. Bu bir tesadüf olabilir miydi?...

PKK Terörünün Dış Boyutu

1970'li yıllarda Abdullah Öcalan tarafından kurulan ve Marksist-Leninist eğilimli bir örgüt olan PKK, 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli'de ilk büyük eylemlerini gerçekleştirdi. PKK'nın terörist saldırıları ve güvenlik kuvvetlerinin onlarla mücadelesi sonucunda, o yıldan bu yana en az 37.000 kişi hayatını kaybetti. Bu arada, 1984-2012 yılları arasında terör nedeniyle 7.918 kamu görevlisi şehit oldu, 5.557 sivil hayatını kaybetti, 22.101 PKK'lı terörist de güvenlik kuvvetlerinin operasyonları sonucunda öldürüldü.[388] Daha sonra bu sayılar daha da arttı. Sadece 7 Haziran ile 22 Aralık 2015 tarihleri arasında yoğunlaşan saldırılarda 204 güvenlik görevlisi daha hayatını kaybetti.

Emniyet'in verdiği bilgiye göre, 24 Kasım 2015 tarihi itibariyle Türkiye kırsalında yaklaşık 2.500, yurtdışında ise 9.000'den fazla PKK teröristi bulunmaktadır. Bunlardan 3.500'ünün Irak'ın kuzeyinde, 2.500'ünün Suriye'de, 600'ünün İran'da, 2.500'ünün de başta AB ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerde bulunduğu ifade edilmektedir.[389]

2007 yılının temmuz ayında yapılan tahminlere göre, PKK'nın elinde 4.500 AK-47 kalaşnikof silahı, 5.713 tüfek, 1.610 roketatar, 2.885 tabanca, 3.490 el bombası, 11.568 kara mayını bulunmaktaydı. Roketatarların yüzde 85'inin, kalaşnikofların yüzde 71'inin, tüfeklerin yüzde 45'inin Rus yapımı olduğu ifade edilmektedir. Kara mayınlarının yüzde 60'ının İtalyan yapımı olması, tüfeklerin bir bölümünün İngiltere, el bombalarının da bir bölümünün Amerikan ve Alman yapımı olması dikkat çekmektedir.[390] Amerikan yetkili-

(388) *Posta* gazetesi, 28 Ocak 2016.
(389) *Sabah* gazetesi, 24 Kasım 2015.
(390) Özbağ, Didem, *Ask the Ambassador Archives,* 20 Temmuz 2008.

leri kendilerine ilişkin iddiaları reddetmişlerdir. Son zamanlarda, PKK'nın elindeki silahların sayısında ve ateş gücünde artış olduğu görülmektedir.

PKK'nın yıllık gelirinin bir bölümü, Türkiye'den Almanya'ya siyasi ilticacı adı altında para karşılığında adam kaçırmaktan kaynaklanıyordu. 1990'lı yıllarda, Kürt olduğu için baskı altında bulunduğu iddiasıyla Almanya'ya iltica başvurusunda bulunanların sayısı her yıl on binlere ulaşıyordu. Bu iltica başvurularının bir bölümünün PKK'nın denetimindeki bazı gruplarca yönlendirildiği ve sahte belgelerle Alman makamlarının kandırılmaya çalışıldığı yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıktı. Bu iddialarla iltica taleplerini yönlendirenlerin, çoğu zaman Alman makamlarını ikna etmekte başarılı oldukları görüldü. Başka ülkelerden kaçarak Almanya'ya sığınma talebinde bulunanların kabul edilme oranı yüzde 1'in altındayken, Kürt kökenlilerde bu oran bazı yıllarda yüzde 21'e kadar ulaştı.[391] Araştırmacı gazeteciler Metin Dalman ve İsmail Tabak'ın bu konuda ulaştıkları bilgiler ve dokümanlar, daha sonra belgesel film haline getirilip Alman televizyonlarında gösterildi ve büyük yankı yaptı. Her yıl, bu yasadışı yollardan Almanya'ya giren vatandaşlarımızdan binlercesi, Türk başkonsolosluklarına başvurarak yasal yollardan Almanya'ya giremediklerinden, siyasi iltica yoluna başvurmak zorunda kaldıklarını söylemekte ve pasaport talebinde bulunmaktaydılar.

PKK'nın gelir kaynakları arasında, Avrupa ülkelerindeki Kürt kökenlilerden toplanan paraların ve uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirlerin de yer aldığı ifade edilmektedir. Interpol'ün 1992 yılında yayınladığı bir raporda, 178 Kürt örgütü ile birlikte PKK'nın da gayrimeşru uyuşturucu ticareti yaptığı belirtilmektedir.[392] Amerikan Hazine Bakanlığı da PKK örgütü mensuplarını uyuşturucu kaçakçısı olarak nitelendirmiştir.[393]

---

(391) Dalman, Metin; Tabak, İsmail, *Avrupa'da İnsan Ticareti ve PKK*, DTPA, Türk-Alman Basın Ajansı, İstanbul, 1995, s. 4.

(392) "Drug trafficking and PKK", INTERPOL.

(393) "Treasury Designates Five Leaders of the Kongra-Gel as Specially Designated Narcotics Traffickers", United States Department of the Treasury, 20 Nisan 2011.

PKK terörünün tarihi, sosyal, ekonomik, yöresel, etnik boyutları ayrı ayrı araştırılabilir. Ancak bu kitabın kapsamı çerçevesinde esas olarak dış boyutu üzerinde durulacaktır.

PKK eylemlerine başlamadan önce, yukarıda belirtildiği gibi, Ermeni ASALA örgütü 1975 yılından beri Türk diplomatlarını hedef alan suikastlar yapıyordu. ASALA, 1984 yılında bu eylemlerini fiilen sona erdirmiş veya sona erdirmek zorunda kalmıştı. Tam o sırada PKK terör örgütünün eylemleri başladı.

Acaba bu bir tesadüf olabilir miydi? Yoksa bu, bazı terör örgütlerinin işbirliğinin bir sonucu muydu?

PKK'nın daha ilk eylemini yapmasından sekiz yıl önce, 1976 yılında, İsveç'ten Kıbrıs'a gelen iki Kürt militan, Lefkoşe'nin Rum kesiminde bir basın toplantısı düzenlediler. Söyledikleri özetle şuydu: "Biz Türkiye'nin güneydoğusunda bir ayaklanma başlatmaya hazırlanıyoruz. Bu amaçla Kıbrıs'tan Beyrut'a, oradan da güney sınırından Türkiye'ye geçeceğiz ve hazırlıklarımızı orada sürdüreceğiz." O basın toplantısına katılanlardan biri de, *Milliyet*'in Lefkoşe muhabiri Akay Cemal'di. Cemal, Türkiye-Suriye sınırının mayınlı olduğunu hatırlatarak, oradan geçmelerinin mümkün olamayacağını söyledi. Bunun üzerine militanlar, "İstersen gel, seni de o sınırdan geçirelim," dediler.

Bu çalışmaları kim yönlendiriyordu? Niçin İsveç'te örgütlenmişlerdi? Gizli olması gereken böyle bir eylem planını niçin basına açıklıyorlardı? Basın toplantısı için Kıbrıs Rum Kesimi'ni seçmelerinin nedeni neydi? O sıralarda akıllarda olan sorular bunlardı. Ondan kısa bir süre önce, Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'na tepki olarak EKAS Rum terör örgütünün yaptığı Türkiye'ye yönelik tehdit edici açıklama hatırlandığında, Rumların yalnız Ermenilerle değil Kürt terör örgütleriyle de ilişki kurmuş olabilecekleri akla geldi. Esasen, Kıbrıs-Rum terör örgütleriyle Ermeni ASALA ve Kürt PKK terör örgütlerinin üçlü bir işbirliğine girdikleri yolundaki bilgiler basında yer alıyordu. Ünlü gazeteci Uğur Mumcu'nun da bu konuda araştırmaları ve yazıları vardı. Türkiye'nin Kıbrıs harekâtından sonra başlayan bu işbirliği, ikili ve üçlü temaslarla devam etmişti.

Özellikle Yunanistan'ın bu konudaki tutumu dikkat çekiciydi. Yunanistan Parlamento Başkanı Panayotis Sgouridis'in başkanlığın-

daki bir parlamento heyeti, 1995 yılının haziran ayında Bekaa vadisinde Öcalan'ı ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında çekilen fotoğraf ilginç bir özellik taşıyordu.[394] Öcalan ve Yunanlı parlamenterlerin arkasında, beyaz zemin üzerinde Yunanca başlıklı bir Türkiye haritası asılmıştı. Haritada Bakü-Tiflis-w hattının geçeceği güzergâh kırmızı renkle işaretlenmişti. PKK daha sonra defalarca bu hattı bombaladı. Peki Yunanların o fotoğrafta ne işi vardı? Yoksa bu bir tehdit mesajı mıydı?

Kıbrıs, 20. yüzyılın ortalarından itibaren terör eylemlerinin yoğunluk kazandığı bir ada olmuştu. Emekli Yunan Generali Georgios Grivas tarafından 1950'li yılların ortalarında kurulan EOKA terör örgütü, bir yandan Kıbrıs'ta egemen olan İngilizleri adadan uzaklaştırmayı bir yandan da Kıbrıs'ı Yunanistan'la bütünleştirmeyi amaçlıyordu. 1 Nisan 1955 tarihinde eylemlerine başlayan EOKA, İngiliz askeri birliklerine karşı 1.144 saldırıda bulundu. Bu çatışmalarda 105 İngiliz askeri ile 55 polis öldürüldü. EOKA, ayrıca İngiliz ailelerine ve İngilizlerle işbirliği yapan sivillere de saldırılar düzenledi. Bu saldırılar sonucunda 148 Kıbrıslı Rum öldürüldü ve 69'u da yaralandı.[395]

EOKA 1955 yılının eylül ayından itibaren Kıbrıslı Türklere de saldırılarda bulunmaya başladı ve Kıbrıslı Türkler de Türk Mukavemet Teşkilatı adında bir örgüt kurdular. Bu çatışmalarda çok sayıda Kıbrıslı Türk hayatını kaybetti.

Bazı EOKA mensupları terörizm ve sabotaj suçundan İngilizlerce yakalanıp yargılandılar ve idam edildiler. İngiltere tarafından terör örgütü olarak tanımlanan EOKA, Yunanistan'dan büyük miktarda yardım aldı. EOKA örgütü Londra ve Zürih antlaşmalarıyla, bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulmasından sonra varlığını sona erdirdi.

Ancak bir süre sonra, 1971 yılında, EOKA-B adı altında gene Grivas tarafından yeni bir örgüt kuruldu. Özellikle polisleri hedef alan EOKA-B Enosis, Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirme amacını

(394) *Hürriyet* gazetesi, 1 Mart 1999.

(395) Simpson, Alfred William Brian, *Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 893.

gerçekleştirmek için Makarios'un yeterince çaba sarf etmediğini düşünerek onu devirmeye çalıştı. EOKA-B, Atina'daki Yunan cuntasının doğrudan doğruya yönetimi altındaydı. Grivas 1974 yılının ocak ayında öldü. Ancak adadaki Yunan subayları ve Kıbrıs-Rum askerlerini yönlendiren Yunan cuntası başkanı Dimitrios Ioannidis'in girişimiyle Makarios'a karşı bir darbe düzenlendi ve ünlü teröristlerden Nikos Sampson cumhurbaşkanı ilan edildi. 20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği Barış Harekâtı sonucunda, Nikos Sampson cumhurbaşkanlığından ayrılmak zorunda kaldı, Makarios adaya geri döndü. Atina'daki Yunan cuntası da varlığını sona erdirdi. Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı müdahalenin sonuçlarından biri de, Yunanistan'a demokrasinin geri getirilmesi oldu. Ancak Türkiye'nin müdahalesi sırasında, 14 Ağustos 1974 tarihinde adadaki aşırı eğilimli Rum militanlar Magosa civarındaki Atlılar, Muratağa ve Sandallar köylerine saldırarak orada yaşayan bütün Türkleri katlettiler. Terörle bu kadar içli dışlı olan Kıbrıslı Rumların, daha sonra yukarıda söz edildiği gibi ASALA ve PKK terör örgütleri ile ilişki kurmaları şaşırtıcı olmadı.

PKK'nın yıllardan beri en yoğun faaliyet gösterdiği ve eylem yaptığı ülkelerin başında Almanya geliyor. 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra Almanya'ya sığınan çok sayıda Türk vatandaşı Kürtler arasında radikal eğilimli olanlar ve PKK'yı destekleyenler de vardı. Onlar kısa zamanda Almanya'da örgütlendiler ve Alman toplumunun radikal kesimlerinde kendilerine destek buldular.

PKK'nın Almanya'daki faaliyetleri ve ilişkileri hakkında birçok haber ve yorum yayınlandı. Üzerinde pek durulmayan unsur, bu ilişkilerin Doğu Almanya boyutuydu. Sovyetler Birliği'nin, başka ülkelerdeki radikal grupları yönlendirmek için öteden beri güdümündeki ülkeleri adeta bir taşeron gibi kullandığı biliniyordu. Türkiye'ye yönelik faaliyetler için görevlendirilen ülkelerden biri de Doğu Almanya'ydı. Türkiye aleyhinde yayın yapan Bizim Radyo'nun yayınları Leipzig'ten yapılıyordu. O zamanlar yasadışı olan Türkiye Komünist Partisi'nin de Leipzig'te bir bürosu vardı.

Soğuk Savaş'ın en yoğun olarak yaşandığı dönemde, bazı PKK militanlarının Doğu Almanya üzerinden Federal Almanya'ya gönderil-

diği ve oradaki faaliyetlerinin Doğu Almanya gizli servisi Stasi tarafından yönlendirildiği yolunda bilgiler var. Gerçekten, Stasi'nin Batı Almanya'da çok yoğun faaliyetlerde bulunduğu biliniyordu. Başbakan Willy Brandt'ın danışmanlarından biri olan Günter Guillaume'un da Stasi ajanı olduğu anlaşılmış ve bu skandal, Brandt'ın 1974 yılında başbakanlıktan istifasına yol açmıştı. Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın yıkılmasından ve iki Almanya'nın birleştirilmesinden sonra Alman hükümeti, Stasi'nin Berlin'deki arşivini gazetecilere ve araştırmacılara açtı. 45 milyon sayfadan oluşan bu arşivi incelemek kolay değildi. Çok gelişmiş bilgisayarlar alınarak bir tasnif çalışması başlatıldı.

İki Türk gazeteci İsmail Tabak ile Metin Dalman, arşivi ilk inceleyen yabancı gazeteciler arasındaydı. Onların elde ettikleri bazı bilgiler, Doğu Almanya'nın PKK'nın Batı Almanya'daki faaliyetlerini nasıl yönlendirdiği hakkında ipuçları veriyordu. Örneğin Batı Almanya'nın hangi şehrinde hangi toplantı düzenlenecek, bu toplantıda hangi temalar ön plana çıkartılacak, hangi mesajlar verilecek, bütün bu bilgiler Stasi arşivlerinde yer alıyordu. Peki, Doğu Almanya'nın veya onu yönlendiren Sovyetler Birliği'nin amacı ne olabilirdi? Öyle anlaşılıyor ki, bu amaçlardan biri Federal Almanya'nın içinde çatışma ve huzursuzluk yaratmak, öbürü de Almanya'yla Türkiye'nin ilişkilerini bozmaktı.

Doğu Alman makamları sadece PKK'yı değil, Almanya'daki farklı ülkelerden gelenlerin mensup oldukları bazı örgütleri, bu arada radikal dinci örgütleri de desteklemişler, hatta bunlara önemli miktarda para yardımı da yapmışlardı. Bunun belgeleri Almanya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıktı. Bu radikal örgütlere Doğu Almanya'dan yapılan son ödemeye Federal Alman makamları el koydu. Örgütler bu parayı alabilmek için Alman devletine dava açtı. Böylece bu para yardımı da ortaya çıkmış oldu. Stasi'nin Mısır, Suriye, Etiyopya, Angola gibi Afrika ülkelerinde gizli servislerle işbirliği yaptığı da ortaya çıkmıştı. İleride Stasi arşivlerinde çalışmalar yapacak olan araştırmacılar, tüm bu konularda daha kapsamlı belgelere ulaşacaklardır.

PKK, 1993 yılından itibaren Almanya sınırları içindeki Türklerde korku yaratma amaçlı saldırılara başladı. 4 Kasım 1993'te elli farklı şehirdeki seri saldırılar bir Türk vatandaşının ölümüne sebep oldu. O zamana kadar Türkiye'nin PKK'yı Almanya'da yasaklatma girişimle-

rine karşı isteksiz davranan Almanya, derhal PKK'yı ve ona bağlı kuruluşları yasaklama kararı aldı. Başka Avrupa ülkeleri de Almanya'yı izledi. Buna rağmen, radikal Kürt örgütlerinin eylemleri Almanya'da sivil toplum örgütlerini, hatta siyasetçileri etkilemeye devam etti. Örneğin Deutsche Orient Institut Başkanı Udo Steinbach, 1994 yılında Suriye'ye giderek Öcalan'la görüştü. Bu nedenle Türkiye'ye girişi yasaklandı.(396)

Türkiye'nin PKK'nın terör eylemlerine karşı verdiği mücadeleye bazı Alman siyasetçilerinden tepkiler geldi. O sırada Cizre'de bulunan Alman Yeşiller Partisi mensuplarından oluşan bir heyetin üyeleri, basına "Türklerin, Kürtleri imhaya giriştikleri" yolunda bir demeç verdi. Dönemin Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher de "Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara uymadığını" belirterek, Avrupa Topluluğu'nu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nü Türkiye'ye karşı harekete geçmeye çağırdı. Yunanistan, Danimarka ve Hollanda bu çağrıya olumlu karşılık verdi.

Almanya, 1992 yılında Türk silahlı kuvvetlerinin PKK'ya karşı giriştiği operasyonlara tepki olarak bir silah ambargosu uygulamaya başlamıştı. Bir müttefik ülke hükümetinin, başka bir müttefik ülkeye verdiği silahları terörle mücadelede kullandığı gerekçesiyle ambargo uygulaması NATO tarihinde görülmemiş bir olaydı. Almanya'daki on binlerce Türk, Köln şehrinde büyük bir gösteri yaparak Alman hükümetinin bu kararını protesto etti. Türkiye'de de protesto hareketleri oldu. Birçok dükkân sahibi, Alman mallarını satmamaya ve Alman Markı'nı kabul etmemeye başladı. Alman markalı otomobillerinin anahtarlarını İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu'nun bahçesine atanlar oldu. Türk halkı büyük tepki içindeydi. Alman hükümetinin bu kararı, PKK terör örgütüne dolaylı bir destek gibi yorumlanmıştı. Acaba Alman hükümeti, bazı sivil toplum örgütlerinin ve radikal siyasi çevrelerin etkisi altında kalmış olabilir miydi? Yoksa PKK'nın tehditleri mi etkili olmuştu? Gerçekten PKK zaman zaman Almanya'yı eleştiriyor, istedikleri yapılmazsa yurtdışındaki Alman turistleri hedef alacağı tehdidinde bulunuyordu. Sebebi ne olursa olsun, bu ambargo

(396) *Zaman* gazetesi, 25 Ocak 2016.

kararı iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Türkiye'nin diplomatik girişimleri etkili oldu. Üç ay içinde Ankara'da bir protokol imzalandı ve ambargo kararı kaldırıldı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Genscher, 18 yıldan beri sürdürdüğü dışişleri bakanlığı görevinden istifa etti. Bu istifanın Türkiye'ye uygulanan ambargoyla bir ilişkisi olmadığı açıklansa da aksi yönde düşünenler de oldu.

Ambargo bitti ama sorunlar bitmedi. 7 Nisan 1994 tarihinde Almanya, Türkiye'ye askeri yardım çerçevesinde verilen BTR-60 zırhlı personel taşıyıcılarını Güneydoğu'da terörle mücadelede kullandığı gerekçesiyle Türkiye'ye silah satışlarını dondurma kararı aldı. Bu karar da bir süre sonra kaldırıldı. Türkiye sözü edilen zırhlı personel taşıyıcıları Almanya'dan almamıştı.

20 Mart 1995'te, Türkiye'nin PKK'ya yönelik bir harekâtı bahane edilerek yeniden askeri satışlar durduruldu. Aynı yılın eylül ayında bu karar da kaldırıldı. Türkiye'ye iki fırkateyn alımı için verilen 110 milyon dolarlık askeri yardım yeniden işlerlik kazandı. Ancak bütün bunlar, Almanya'nın Türkiye'nin PKK'yla mücadelesinden duyduğu rahatsızlığı ortaya koyuyordu. Gerekçesi ne olursa olsun, Almanya'nın bu tavrının PKK'yı cesaretlendirdiğinden kuşku yoktu.

Bazı kaynaklara göre Almanya, 1997 yılının aralık ayında üst düzeydeki iki yetkiliyi Şam'a, Öcalan'la görüşmeye göndermiş ve Almanya'daki Türklere ve Türk işyerlerine saldırıların durdurulmasını istemişti. Bu görüşmeden sonra Alman Parlamentosu'nun Hıristiyan Demokrat Partisi üyesi Heinrich Lummer de, gene Öcalan'la görüşerek benzeri talepleri dile getirmişti. Almanya'da PKK eylemleri bir ölçüde azaldıktan sonra federal savcılardan Kai Nehm, PKK'nın terör örgütü değil, adi bir suç örgütü olduğu yolunda bir görüş açıkladı. Almanya'nın ve Avrupa Birliği'nin resmen terör örgütü olarak kabul ettiği PKK'ya bir savcının böyle bir sıfat yakıştırması dikkat çekici oldu. Savcının bu ifadelerini izleyen dönemde, Almanya'da yargılanmakta olan PKK'lıların nispeten hafif cezalara çarptırıldıkları gözlendi.[397] Gene de Almanya'nın PKK'yı bir terör örgütü sayma ve yasaklama kararı devam etti. Almanya PKK'nın kendi topraklarında eylem

(397) Mango, *a.g.e.*, s. 19.

yapmasına tepki gösteriyor, ancak Türkiye'deki eylemlerine aynı derecede tepkili davranmıyor, hatta Türkiye'nin bu eylemlere karşı yürüttüğü operasyonlara karşı çıkıyordu. Bu bir çifte standart değil miydi? Ülkelerin terör örgütlerine karşı topyekûn mücadeleye girişmesi böyle inişli çıkışlı tutumlarla sağlanabilir ve sonuç verebilir miydi?

1994 yılının aralık ayında DEP milletvekillerinin tutuklanması ve çeşitli cezalara çarptırılması, Avrupa Parlamentosu tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye tarafından yapılan açıklamalarda milletvekillerinin etnik kökenlerinden dolayı değil de PKK ile olan ilişkilerinden dolayı ceza aldıklarının belirtilmesine rağmen, Avrupa Parlamentosu 15 Haziran 1995 tarihinde aldığı bir kararla, "eski DEP milletvekillerinin halen hapiste bulunması ve Kürt halkının haklarının tanınmaması nedeniyle" Gümrük Birliği'ni onaylamayacağını belirtti. Bu tehdit kâğıt üzerinde kaldı. Zira aynı yıl içinde Avrupa Parlamentosu Türkiye'yle Gümrük Birliği'ne olumlu görüşünü bildirdi.

Almanya'nın dışındaki bazı Avrupa ülkelerinde de PKK'nın faaliyetleri vardı. O ülkelerin de tutumlarında zaman zaman çelişkiler göze çarpıyordu. Ancak esas dikkat çekici olan, Türkiye'nin bazı istisnalarla neredeyse bütün komşularının şu veya bu ölçüde PKK'ya yardımcı olacak veya hoşgörü gösterecek politikalar izliyor olmalarıydı. PKK eylemlerinin çeşitli aşamalarında bir yandan terör örgütleri arasındaki işbirliği, bir yandan da bölgedeki bazı devletlerin PKK'ya verdikleri destek veya gösterdikleri hoşgörü Türkiye'nin terörle mücadelesini zorlaştırıyordu.

Öcalan daha 1979 yılında Türkiye'den ayrılarak Suriye'ye geçmiş, PKK örgütü de Lübnan'ın Suriye denetimindeki Bekaa vadisine yerleşmişti. Suriye, Fırat'ın suları meselesinde arzu ettiği sonuçlara ulaşabilmek için bu örgütü Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmak istiyordu. İkili görüşmelerde Türkiye ne zaman terör konusunu açsa, Suriye tarafı derhal Fırat sularıyla ilgili taleplerini gündeme getiriyordu.

Suriye, Öcalan'ın ve PKK'nın kendi topraklarındaki varlığını inkâr ediyordu. 1995 yılının sonlarında genelkurmay ve ilgili istihbarat kuruluşlarımızla birlikte durumu değerlendirmiştik. Öcalan'ın ve PKK karargâhının Suriye'de bulunduğundan kuşku yoktu. Suriye'nin

terörü Türkiye'ye karşı bir silah gibi kullanmaya çalıştığı da açıktı. Bu durumda Türkiye'nin caydırıcı gücünü kullanarak, Suriye'nin bu oyununu bozması ve topraklarında PKK liderini ve örgütünü barındırmaktan vazgeçmeye zorlaması gerekiyordu.

Cumhurbaşkanı Demirel, 19 Mart 1996 tarihinde Mısır'ın Asvan kentinde Cumhurbaşkanı Mübarek'i ziyaret ettiğinde, ben de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak kendisine refakat ediyordum. Demirel, Mübarek'ten Suriye'nin Öcalan'ı ve PKK'yı topraklarından çıkartması için çaba göstermesini istedi. Mübarek, bu konuyu Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'la görüştüğünü, onun kendisine Öcalan'ın Suriye'de bulunmadığını söylediğini bildirdi. Bu sözlere şaşırmamak mümkün değildi, çünkü Türkiye'nin elindeki bilgiler bunun aksini kanıtlıyordu. Demirel, Mübarek'in bu tutumundan rahatsızlık duydu.

Türkiye, 23 Ocak 1996'da Suriye'ye bu konuda çok sert bir nota verdi. Bir terör örgütünü topraklarında barındırmanın Suriye'ye ağır bir sorumluluk yükleyeceğini çok açık ve güçlü ifadelerle bildirdi. Birleşmiş Milletler Yasası'nın meşru müdafaa hakkından söz eden 51. maddesi hatırlatıldı. Suriye bundan etkilenmiş göründü. Türkiye'yle üst düzeyde temaslar için girişimde bulundu. O sırada Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı da Deniz Baykal'dı. Türk hükümeti Suriye'nin görüşme talebini kabul etmedi. Bu konu çözülmeden Suriye ile terörden başka görüşeceğimiz hiçbir konu yoktu. Artık Suriye'nin diplomatik manevralarla durumu geçiştirmesine fırsat verilemezdi. Türkiye bu işin peşini bırakmayacağını gösterdi ve Suriye sınırına askeri birlik kaydırdı.

16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yaptığı konuşmada Suriye'ye hitaben özetle şunları söyledi:

"Şunu açıkça söylemek istiyorum: Türk milleti artık bu konuda göstereceği iyi niyetin sonuna gelmiştir. Sabrımız tükenmek üzeredir. Sabrımızı taşırmasınlar. Kimsenin topraklarında gözümüz yoktur. Hiçbir ülkenin de bizim topraklarımız üzerindeki emellerine izin vermeyiz. Bunu komşumuz Suriye'nin iyi anlaması lazımdır."

1 Ekim'de, TBMM'nin açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de şöyle diyordu:

"Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumdan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha tüm dünyaya ilan ediyorum."

Bu konuşmadan hemen sonra, 6 Ekim tarihinde, Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek Ankara'ya gelerek Demirel'i ziyaret etti. Daha sonra yeniden Şam'a gitti. Durumun ciddiyetini nihayet anlamış görünüyordu. Bu arada Hafız Esad, Türkiye'nin ne derecede ciddi olduğunu araştırmak için İran'dan yardım istedi. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Harrari, Ankara'yı ziyaret etti. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikasını kendisine çok açık bir dille özetledi: "Bizim bir meselemiz var. O da terör meselesidir." O arada Başkan Clinton, hem Ankara'ya hem de Şam'a birer mesaj gönderdi. Şam'a gönderdiği mesajda Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmek için derhal adımlar atması isteniyor, Ankara'ya gönderdiği mesajda ise terörle mücadelesinde Türkiye'ye destek verdiğini belirtiyor, ancak silahlı bir müdahalenin Türkiye'nin kısa ve uzun vadeli çıkarlarına zarar vereceği vurgulanıyordu. Özetle, kendisi dünyanın çeşitli yerlerinde silahlı kuvvetlerini kullanarak terörle mücadele eden Amerika, Türkiye'nin aynı yola başvurmasını istemiyordu. Türkiye kararlı tutumunu sürdürdü, ama Amerika'nın bu tutumu da not edildi. Daha sonraki yıllarda hatırlanmak üzere...

Hafız Esad, sonunda başka çıkış yolu kalmadığını gördü ve evvelce ülkesinde bulunmadığını iddia ettiği Öcalan'ı 9 Ekim 1998 tarihinde topraklarından çıkarttı. Suriye Havayolları'nın tarifeli seferiyle Atina'ya gönderdi. Bekaa vadisindeki PKK kamplarını kapattı ve 19 ekim tarihinde Adana'da Türkiye ile bir mutabakat muhtırası imzalayarak teröre karşı işbirliğinde bulunmayı, ülkesinde yakaladığı teröristleri Türkiye'ye iade etmeyi kabul etti.[398]

Türkiye'nin izlediği diplomatik baskı yöntemi sonuç vermiş, Türkiye tek bir mermi atmadan, tek bir şehit vermeden PKK'yla mücadelede önemli bir başarı kazanmıştı. Daha sonraki yıllarda bu ba-

(398) Bu konudaki gelişmelerin ayrıntıları için bkz.: Yetkin, Murat, "137 Fırtınalı Gün" başlıklı yazı dizisi, *Radikal*, Ağustos 2004.

şarıyı Meclis'te defalarca dile getirdik ve aynı yöntemin hükümetçe Irak'ta da uygulanmasını önerdik. Ne yazık ki bu yola gidilmedi.

Öcalan Suriye'den çıkartıldıktan ve dört ay boyunca Atina, Roma, Moskova arasında dolaştıktan sonra 30 Ocak 1999 tarihinde tekrar Atina'ya geldi. Türk hükümeti, Öcalan Roma'dayken ısrarla iadesini istedi. İtalya bu talebi kabul etmedi. Öcalan hakkında tutuklama kararı bulunan Almanya da iade talebinde bulunmadı. Öcalan'ı, Yunanistan'ın eski deniz kuvvetleri subaylarından, yakın arkadaşı Antonis Naxakis'in tekrar Atina'ya gelmeye ikna ettiği anlaşıldı. Hiçbir ülke onu uzun süre topraklarında tutmak istemiyor, ama Türkiye'ye vermeye de yanaşmıyordu. Hiç kimse ateşten kestaneleri çekmek istemiyordu. Muhtemelen PKK'nın göstereceği tepkilerden çekiniyorlardı. Sonunda Yunanistan, Öcalan'ı 2 Şubat tarihinde Kenya'nın başkenti Nairobi'ye gönderdi. Yunan istihbaratının bir mensubu da kendisine refakat ediyordu. Öcalan, Nairobi'deki Yunan büyükelçiliğinde "misafir" edildi. Yunanistan böyle bir riski niçin üstlenmişti? Acaba evvelce Öcalan'ın yaptığı hizmetlerin karşılığını vermek ihtiyacını mı hissediyordu? Kim bilir? Herhalde bir süre için gözlerden uzak bir yerde tutulmasının uygun olacağını, Türkiye'nin de muhtemelen bunun farkına varamayacağını tahmin ediyor olmalıydılar. Öyle olmadı. Türkiye bu gelişmeden bilgi sahibi olmuştu. Öcalan, Nairobi'ye gönderilen özel bir uçağa konularak Türk Özel Kuvvetleri'nin gözetiminde Türkiye'ye gönderildi. Cebinde Lazaros Mavros adına düzenlenmiş sahte bir Kıbrıs-Rum pasaportu taşıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, yalnız Yunanistan değil, Kıbrıslı Rumlar da bu işin içindeydi. PKK'ya kimlerin destek olduğunun arka planı da böylece ortaya çıkmış oldu.

Bu skandal Yunanistan'da bomba etkisi yarattı. Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos ile İçişleri Bakanı Alekos Papadopoulos ve Kamu Düzeni Bakanı Filippos Petsalnikos, Başbakan Kostas Simitis'in talebi üzerine 19 Şubat 1999 tarihinde istifa ettiler. Bu istifalar üzerine Dışişleri Bakanı İsmail Cem, "Yunan halkı terörizmi açıkça destekleyen bakanlardan kendini kurtardı," dedi.

Türkiye uzun zamandan beri Yunanistan'ı terörü himaye etmekle suçluyordu. PKK'nın Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlarla yakın ilişkiler

sürdürdüğü biliniyordu. Atina civarındaki Lavrion kampında çok sayıda PKK militanı barındırılıyordu. Türkiye'nin bu konuda Yunanistan'a diplomatik yoldan yaptığı uyarılar sonuç vermiyordu. Ankara merkezli düşünce kuruluşu TUSAM'ın başkanı Ali Külebi, Yunanistan'ın 2007 yılında Lavrion kampında PKK'lı teröristlere eğitim verdiğini söyledi. Emekli Yunan generali Dimitris Matafias ile emekli Amiral Antonis Naxakis'in, 1988 yılının ekim ayında Bekaa vadisindeki Mahsun Korkmaz kampında PKK'lı teröristleri ziyaret ettiği basında yer aldı. Gene basın haberlerinde Yunanistan'ın Kıbrıs Rum Kesimi üzerinden PKK'ya silah yardımı yaptığı iddiaları da yayınlandı. Dışişleri Bakanı Pangalos'un "Kürt halkının özgürleşmesine yardımcı olmalıyız," yolundaki sözleri de dikkat çekici oldu. Almanya ve Fransa'yla beraber 11 AB ülkesinin PKK'yı yasaklama kararına Yunanistan'ın katılmaması da dikkatlerden kaçmadı. Ancak Yunanistan'ın PKK'ya verdiği desteğin en önemli işaretlerinden biri, Abdullah Öcalan'ın Türk ve yabancı basında yayınlanan şu sözleri oldu: "Yunanistan yıllarca PKK hareketini destekledi. Hatta bize silahlar ve roketler verdiler. Yunanlı subaylar, militanlarımıza gerilla ve patlayıcı eğitimi verdiler."(399)

Yunan parlamentosuna mensup 100 milletvekili, Öcalan'a siyasi iltica hakkı tanınması için çağrıda bulunmuştu. Yabancı basında Atina civarındaki PKK eğitim kamplarının fotoğrafları yayınlanmıştı. Yunan hükümetinin sözcüsü Dimitris Reppas, "Hükümetimiz ve partimiz Kürtlerin mücadelesini destekliyor ve Öcalan'ı himaye ediyordu, fakat karışık bir tablo ortaya çıktı," dedi. Böylece Yunanistan'ın PKK'ya ve Öcalan'a verdiği destek itiraf edilmiş oldu.

1990'lı yılların ortalarında PKK'nın İran topraklarında faaliyet gösterdiği, özellikle Urmiye civarında yerleştiği yolunda bilgiler alınıyordu. İran'ın bu örgüte destek verdiği de ifade ediliyordu. Türk hükümeti ve silahlı kuvvetleri bu konuda büyük bir duyarlılık içindeydi. O tarihlerde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunuyordum. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel beni, özel temsilcisi olarak, İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'yle bu konuyu görüşmek üzere Tahran'a gönderdi. Rafsancani'ye elimizdeki somut verileri de

(399) *The Irish Times*, 23 Şubat 1999.

naklederek, İran'ın terörle mücadelede Türkiye'nin yanında yer almasını beklediğimizi, herhalde PKK'nın İran'da varlığını sürdürmesinin iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini zedeleyeceğini söyledim. Rafsancani, PKK'nın İran'daki varlığından tamamen habersiz göründü. Türkiye'yle her türlü işbirliğine hazır olduklarını, hatta Türk güvenlik güçleriyle birlikte ortak operasyon yapabileceklerini söyledi.

Daha sonraki yıllarda, PKK'yla birlikte çalışan, aynı merkezden yönetilen PJAK örgütünün İran'a karşı eylemler yaptığı yolunda bilgiler alındı. Gerçekten PJAK'ın 2004 yılından beri İran'daki hedeflere, özellikle silahlı kuvvetler mensuplarına saldırılarda bulunduğu biliniyordu. PJAK, İran-Türkiye gaz boru hattına da defalarca saldırı düzenledi. İran'la PJAK arasında çatışmalar özellikle 2011 yılında yoğunlaştı, iki taraf yüzlerce ölü verdi. Bir süre sonra İran, PKK'yı terör örgütleri listesine dahil etti ve Kuzey Irak'taki PJAK hedeflerine yönelik askeri operasyonlar yaptı. Yakalanan bazı PJAK mensupları idam edildi. Zaman zaman ateşkes ilan edilse de çatışmalar aralıklarla sürdü. PJAK dış desteği nereden alıyordu? Bazı basın haberlerine göre, Amerika ve İsrail PJAK'a askeri malzeme ve eğitim desteği sağlıyorlardı.(400)

2007 yılında Türk ve Azeri kaynakları Ermenistan'ın denetimindeki Yukarı Karabağ'da PKK'nın eğitim kampları kurduğu yolunda bilgiler bulunduğunu açıkladılar. Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan, 2008 yılında bu iddiaları reddetti. Türk basınında aynı yıl yayınlanan bazı yazılarda, kendini Kuzey Irak'ta yeterince güvende hissetmeyen PKK liderlerinin karargâhlarını Yukarı Karabağ'a nakletmeyi düşündükleri yolunda haberler yer aldı. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bu bilgileri inkâr eden bir açıklama yaptı.

Basında PKK'nın Rusya'yla ilişki içinde olduğu yolunda da bilgiler yayınlandı. Herhalde Rusya'nın PKK'yı terör örgütleri listesine almaması dikkatlerden kaçmadı.

PKK Suriye'yi terk etmek zorunda bırakıldıktan sonra karargâhını ve eğitim kamplarını Irak'ın kuzeyine, Kandil dağına ve civarına taşıdı. Türkiye o yıllarda 30'dan fazla sınır ötesi harekât yaparak, bu örgütün varlığını neredeyse bitme noktasına getirdi. 2002 yılına gelin-

(400) Hersh, Seymour, M., *New Yorker*, 20 Kasım 2006.

diğinde, bir yılın içinde PKK'nın şehit ettiği askerlerimizin sayısı 10'u aşmıyordu. Uzunca bir süre sınır ötesi operasyon yapılmadı. Bu süre zarfında, terör örgütünün eylemlerinde ve verilen şehit sayısında önemli artış oldu.

2002 yılının sonunda kurulan hükümet, Meclis'ten bir tezkere çıkartarak PKK'yı etkisiz kılmak amacıyla Kuzey Irak'a asker gönderme yetkisi aldı. Ancak daha önceki hükümetlerden farklı olarak, o ülkeye uzun süre bir kara harekâtı yapmadı. Sonunda sadece hava harekâtıyla bu işin sonuçlandırılamayacağı görüldüğünden, 2008 yılının şubat ayında bir kara harekâtında bulunuldu. O sırada ilginç bir gelişme yaşandı. Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates, Hindistan üzerinden, resmi bir ziyarette bulunmak için Türkiye'ye geliyordu. Daha yoldayken bir demeç vererek, bu harekâtın en kısa zamanda sonlandırılmasını ve Türk birliklerinin geri çekilmesini istedi. Beyaz Saray sözcüsü de aynı doğrultuda bir açıklama yaptı. Bu açıklamalar çok şaşırtıcı oldu. Amerika, bir müttefik ülkeden, topraklarına saldıran terör örgütüne karşı yaptığı operasyonu durdurmasını nasıl isteyebilirdi? Bunun örneği duyulmuş muydu? Türkiye, zaten birliklerin çekilmekte olduğu yolunda bir demeç vermekle yetindi.

Ana muhalefet partisi CHP sözcüleri bu duruma tepki gösterdiler ve ülkemizin güvenliğini ilgilendiren konuların dış baskılarla yönlendirilemeyeceğini belirttiler. Genelkurmay Başkanlığı muhalefetin bu yaklaşımına tepki gösterdi ve harekâtın başından itibaren kısa süreli olarak planlanmış olduğunu ve birliklerin zaten geri çekilmekte olduklarını bildirdi. Bazı üst düzeydeki askeri yetkililer, daha sonraki yıllarda verdikleri demeçlerde, geri çekilme kararının Amerikalılara zamanında bildirilemediğini, bunun bir iletişim kazası olduğunu söylediler. Oysa önemli olan, iletişim eksikliğinden çok bir müttefik ülkenin, Türkiye'nin PKK'nın Kuzey Irak'tan tasfiye harekâtına karşı çıkmasıydı.

Bunun sebebi ne olabilirdi? Esasen Devlet Bakanı Ali Babacan'la Amerikan Hazine Bakanı John Snow arasında 22 Eylül 2003 tarihinde Dubai'de imzalanan bir anlaşmada, Amerika'nın 1 milyar dolarlık hibe veya 8.5 milyar dolarlık kredi verme vaadine karşılık Türkiye'nin Irak'ta ABD'yle işbirliği yapması, yani Amerika'nın politikasını be-

nimsemesi isteniyordu. Anlaşmada ayrıca, "Türkiye'nin oradaki askeri faaliyetlere katılması şart değildir," denilerek, diplomatik bir dille Kuzey Irak'a asker göndermemesi isteniyordu.[401] Belli ki Amerika, Türkiye'nin PKK'yı Kuzey Irak'tan tasfiyesine sıcak bakmıyordu. Ana muhalefet partisi CHP bu anlaşmaya tepki gösterdi. Cumhuriyet döneminde para karşılığında siyasi taviz içeren bir anlaşmanın hiç imzalanmadığını vurguladı. Hükümet geri adım attı. Anlaşmayı onay için Meclis'e sunmaktan vazgeçti. Böylece anlaşma sonuçlanmamış oldu.

PKK sorununa çare bulmak amacıyla, NATO'nun eski başkomutanı, Amerikalı Orgeneral Joseph Ralston ile birlikte görev yapmak üzere atanan emekli Orgeneral Edip Başer, bu konuda yazdığı kitapta, Amerika'nın PKK'nın o bölgeden tasfiyesinde isteksiz olduğunu somut örnekleriyle anlatıyor. Başer, Amerika'yla PKK'nın Kuzey Irak'tan tasfiyesi amacıyla 12 Eylül 2003 tarihinde başlatılan görüşmelerin, bir sonuç çıkmayacağının anlaşılması üzerine, 2 ekimde sona erdirildiğini bildiriyor. Başer, General Ralston'a atfen, Amerika'nın terör örgütlerini birden dörde kadar kategorilere ayırdığını ve PKK'nın dördüncü kategoride yer aldığını belirtiyor. Ayrıca Amerikalı yetkililerin PKK'lı oldukları değerlendirilen bazı kişilerle çekilmiş fotoğraflarının da kuşku uyandırdığını söylüyor.[402]

Amerika, Irak'ta 170.000 askeri konuşlandırdığı sırada birçok terör örgütüyle mücadele etmişti. Peki, PKK'yla mücadele etmemesinin, hatta Türkiye'nin hava harekâtına istihbarat desteği sağlarken kara harekâtı yapmasına karşı çıkmasının asıl sebebi ne olabilirdi?

Atlantic Council adlı düşünce kuruluşunun 2009 yılında yayınladığı ve esas olarak PKK sorununa çözüm önerileri içeren rapor, bu konuda bazı ipuçları veriyor. David Phillips imzasıyla yayınlanan raporda özetle şu saptamalar ve görüşler yer alıyor:

- Nihai sonuç, Türkiye'nin demokratikleşmesinden ve PKK mensuplarına af çıkartmasından geçmektedir.
- Ankara Kürt kimliğini tanıma yolunda ilave adımlar atmalı ve anayasasından Türk kelimesini çıkartmalıdır.

(401) *Milliyet*, 23 Eylül 2003.

(402) Başer, Edip, *Kanatsız Uçmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 297-298.

- Amerika, Türkiye ile Irak'taki Kürt müttefikleri arasında tercih yapma durumunda kalmak istememektedir.
- Türkiye Öcalan'la görüşmeyi kabul etmezse, DTP milletvekilleriyle görüşmelidir.
- Ankara, Amerika'nın PKK'ya karşı harekete geçmesini istemektedir. Ancak Irak'taki Amerikalı komutanların başka öncelikleri vardır.
- Bush yönetimi, Türkiye'nin kendi başına hareket etmesine imkân vermemek için Türkiye-Irak ve Amerika arasında üçlü bir istihbarat paylaşımı sistemi kurulmasını sağlamış ve 25 Ağustos 2006 tarihinde Emekli General Joseph Ralston'u bu iş için görevlendirmiştir. On beş ay çalışıp yedi toplantı yaptıktan sonra bu komisyon dağıtılmıştır.
- Kürdistan Bölge Yönetimi Amerika'yı, "Irak Kürdistanı"nda daimi üsler kurmaya davet etmektedir. Bu öneri Irak hükümetiyle Türkiye'yi rahatsız edebilir.
- Başbakan Erdoğan 2007 yılının kasım ayında Washington'u ziyaret ettiği sırada Bush, PKK üsleri ve hareketleri konusunda Türkiye'ye istihbarat vermeyi kabul etmiş, hava saldırılarında bulunmasına razı olmuş, ancak kara harekâtı yapmaması konusunda uyarmıştı.
- Türk hava saldırıları 2007 yılının kasım ayında başlamış, ancak sınırlı bir sonuç vermiştir.
- Fransa'yla İngiltere'nin öncülüğünde başlatılan bir AB girişimi, PKK'nın tasfiyesini amaçlayan bir güvenlik işbirliğinin başlatılmasını öngörmüşse de, Türkiye'nin PKK'lıları takip etmek için Irak'a askeri bir harekât yapmasına karşı çıkmıştır.
- Irak hükümeti de, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine yönelik kara ve hava harekâtına karşıdır.

Bütün bunlar Amerika'nın da, Avrupa'nın da, Irak'ın da, Türkiye'nin bir kara harekâtı yaparak PKK'yı Kuzey Irak'tan tasfiyesini arzu etmedikleri anlamına geliyordu.

David Phillips'in raporunu sıradan bir sivil toplum örgütü değerlendirmesi gibi görmemek gerekir. Raporun sonunda da yazıldığı gibi,

bu raporun hazırlanmasında Türkiye'den, Irak'tan ve "Kürtler"den isimleri verilmeyen 14 kişi katkıda bulunmuş, ayrıca Açık Toplum Enstitüsü ve RAND Corporation gibi Amerikan yönetimine yakın kuruluşlarla, Amerika'nın ve İngiltere'nin eski Ankara büyükelçileri ve bir emekli general raporun hazırlanmasına yardımcı olmuştur. David Phillips'in kendisi de evvelce ABD dışişleri bakanlığında görev yapmıştır. Bu nedenle rapordaki görüşlerin Amerikan hükümetinin yaklaşımlarına uzak olduğu söylenemez.

O zamanki Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, 2008 yılında Amerika'ya yaptığı ziyaret sırasında bazı Amerikan yetkililerinin Türkiye'nin PKK sorununa siyasi çözüm aramasını öneren demeçler vermeleri sıkıntı yaratmış, Gül bu demeçlere tepki göstermişti. Ancak Amerika'nın yaklaşımının arka planında Türkiye'nin terörü mücadeleyle değil, müzakereyle çözmesi düşüncesinin yattığı bir kere daha anlaşılmış oldu. Esasen David Phillips'in raporunun özü de bu düşünceyi yansıtıyor, hatta PKK terörünü sona erdirmek için yukarıda belirtildiği gibi, "Türklük" kavramının anayasadan çıkartılması, Cumhuriyetimizin temel ilkelerinden biri olan ulus-devlet kavramından vazgeçilmesi bile öneriliyordu.

Başkan seçildikten sonraki ilk ziyaretlerinden birini Türkiye'ye yapan Barack Obama'nın, 6 Nisan 2009 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmadaki mesajı da bundan farklı değildi. Obama, "Bizim için tehlikeli iki terör örgütünden biri El-Kaide, öbürü PKK'dır. Biz El-Kaide'yi yerinden sökeceğiz, tahrip edeceğiz ve yeneceğiz. Siz ise PKK sorununu çözmek için Bağdat hükümetiyle, Barzani'yle görüşün, gerekli reform yasalarını çıkartın," diyordu. Yani Amerika için mücadele, Türkiye için müzakere yöntemi öngörülüyordu. Oysa ondan önceki Başkan George W. Bush, 15 Mayıs 2008'de İsrail Meclisi Knesset'te yaptığı bir konuşmada, bazılarının Amerika'ya teröristlerle müzakere etmesini önerdiklerini, bunun çılgınca bir düşünce olduğunu, Amerika'nın hiçbir zaman teröristlerle görüşmeyeceğini söylüyordu. Türkiye'ye ise bunun tam tersini yapması öneriliyordu. Nitekim, Türk yetkililer İmralı'daki Öcalan'la görüşmeye başladıklarında, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü "Bu görüşmeleri alkışlıyoruz," diyordu.

Avrupalılar da farklı görüşte değildi. Almanya Dışişleri Bakanı Walter Steinmeier, 2015 yılının sonlarında yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin PKK'yla masaya oturmamasının tüm bölge için ölümcül sonuçlar doğurabileceğini söylüyordu.

Bu çifte standart nereden kaynaklanıyordu? Üstelik Türkiye PKK'yla masaya oturduğunda bir çözüm ortaya çıkmazsa, PKK'nın yeniden silaha sarılıp kendi görüşlerini dayatmaya çalışacağını tahmin etmek için uzman olmaya gerek yoktu. Şimdiye kadar hep böyle olmuştu. Yoksa Amerikalıların ve Avrupalıların, Türkiye'ye PKK'yla müzakerelere oturmasını önermelerinin arkasında PKK'nın önerilerini kabul etmemizi telkin eden bir mesaj mı vardı?

Nitekim PKK'nın Türkiye'den talepleriyle yüz yıldan beri büyük devletlerin benimsediği Kürt politikası arasında büyük benzerlikler vardı. O zaman da Türkiye'nin Kürtlere özerklik ve bağımsızlık vermesi isteniyordu. Sevr Antlaşması'nın özünde yatan da buydu. Bu arada, İmralı'da bulunan Abdullah Öcalan'ın bazı HDP milletvekilleriyle yaptığı konuşmalardan sonra basına yansıyan bilgiler "çözüm süreci" adı altında hangi beklentileri dile getirdikleri ve devletin anayasasına ve temel yapısına nasıl yön vermek istedikleri, yani silah baskısıyla Türkiye'yi nasıl şekillendirmek istedikleri konusuna ışık tuttu. Bu çerçevede, PKK'nın ve onun siyasi uzantılarının cumhuriyetimizin temel direklerinden biri olan ulus-devlet anlayışına, eğitim birliği ilkesine ve üniter yapısına karşı bir yaklaşım içinde oldukları anlaşıldı. Özerklik beklentisinin ön plana çıkartılmak istendiği görüldü.

Öcalan'ın, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın tamamını Türkiye'nin hiçbir kayıt koymadan kabul etmesi beklentisi içinde olduğu görüldü.[403] Bazı siyasetçiler, bunu Türkiye'nin demokratikleşmesinin bir koşulu gibi kamuoyuna yansıtmaya çalıştılar. Oysa, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı diğer sözleşmelerden farklı bir nitelik taşıyordu. Avrupa Konseyi üyelerinin farklı anayasal sistemlere sahip oldukları dikkate alınarak, kabulü zorunlu 10 temel maddenin dışındaki maddelerin paragrafları arasından devletlere seçim yapma hakkı tanınıyordu. Avrupa Konseyi'ne üye 47 ülkeden sa-

(403) Bilici, Abdülhamit, "Öcalan'ın Avrupa Şartı", *Zaman* gazetesi, 19 Mart 2013.

dece 5'i şartı tümüyle kabul etmişlerdi. Geri kalan ülkeler seçme hakkını kullanmışlardı. Bunların arasında Fransa ve Almanya gibi demokratik niteliğinden kuşku duyulmayan ülkeler de vardı. Özetle, sözleşmeyi çekincesiz kabul etmek, Türkiye'nin demokratikleşmesinin bir koşulu olarak kabul edilemezdi.

Daha yakın tarihlerde Amerikan basınında yer alan bazı yazılar da kaygı uyandırıcı oldu. Daniel Pipes, "Hoş geldin Kürdistan" başlığını taşıyan makalesinde, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasını ve Suriye'de, İran'da ve Türkiye'de Kürtlerin yaşadıkları bölgelerden eklenecek topraklarla bunun büyük bir Kürt devletine dönüştürülmesini öneriyordu.(404)

Devletlerin Kürt asıllı terör örgütlerine desteğinin, daha yakın tarihte açıkça ortaya çıkan örnekleri de var. 2014 yılında Suriye'nin kuzeyindeki Ayn el-Arab (Kobani) kentine saldıran IŞİD teröristleriyle mücadele eden PKK güdümündeki PYD terör örgütüne Amerikan uçaklarıyla silah desteği sağlandığı, uluslararası televizyonların kameraları tarafından filme alınmış ve dünya televizyonlarında gösterilmişti. Başbakan Erdoğan buna kuvvetli bir tepki göstermiş, Kobani'de savaşan iki grubun da terörist olduğunu söylemiş, ancak onun bu tepkisi o zaman dünyada pek yankı bulmamıştı.

Uluslararası Af Örgütü, Ekim 2015'te yerinde yaptığı gözlemlere dayanarak yayınladığı bir raporda, PYD'nin işgal ettiği Arap köylerindeki neredeyse bütün binaları imha ederek, halkı bir daha geri dönmemek üzere göçe zorladığını, bunun bir savaş suçu olduğunu ilan etti. Bundan bir süre sonra da Amerika, PYD'ye artık silah yardımı yapmayacağını açıkladı. Fakat daha sonra Amerikan yetkilileri PYD'yi bir terör örgütü saymadıklarını ilan ettiler ve 1 Şubat 2016 tarihinde Başkan Obama'nın temsilcisi Brett McGurk, PYD'nin merkezi sayılan Kobani'yi ziyaret ederek oradaki örgüt liderleriyle görüştü. İşin ilginç tarafı, bir Amerikan düşünce kuruluşunun PYD'nin PKK'nın içinden çıktığını belirten ve bu iki örgüt arasındaki işbirliğini somut verilerle açıklayan yazısı oldu. The Washington Institute for Near East Policy (Washington Yakındoğu Araştırmaları Enstitüsü)

(404) *Washington Times*, 9 Eylül 2014.

adlı düşünce kuruluşunun 9 Ekim 2015 tarihinde Barak Barfi imzasıyla yayınladığı "Kürtler Suriye'de IŞİD'e karşı en iyi müttefikimiz" başlıklı bir yazıda, 2003 yılında kurulan ve şimdi Suriye'nin kuzeyini denetim altında bulunduran PYD'nin PKK'nın içinden çıkan bir örgüt olduğu vurgulanmaktadır. 45.000 savaşçıya sahip olduğu bildirilen PYD'nin, Amerikan uçaklarının verdiği hava desteği sayesinde IŞİD'in elindeki topraklardan 15.000 mil karelik kısmını işgal ettiği kaydedilmektedir.

Aynı yazıda, 1980'li yıllarda Suriye'nin 7-10.000 Kürt'ü Türkiye'ye baskı yapmak üzere ülkemize gönderdiğine, bunların yaklaşık 1.500'ünün Türkiye'deki çatışmalarda öldüğüne, 200 ila 2.000 PKK'lının da son çatışmaların başlangıcında Suriye'ye geçtiğine değinilmektedir.

Kobani'ye yönelik IŞİD saldırısı sırasında Türk hükümeti uzunca bir süre tereddüt ettikten sonra, Kuzey Irak Yerel Yönetimi'nin Başkanı Mesut Barzani'ye bağlı peşmergelerin Türkiye üzerinden geçerek Kobani'ye gidip orada IŞİD ile savaşan PYD güçlerine destek olmasına izin vermişti. Peşmergelerin Türkiye'den geçerken kollarında Amerikan bayrağı olduğu dikkatlerden kaçmamış ve Güneydoğu'da bazıları onları "Biji Obama" (Yaşasın Obama) diye alkışlamıştı.

26 Ağustos 2015 tarihinde, Amerika'nın eski Ankara Büyükelçisi Eric Edelman imzasıyla *New York Times* gazetesinde yayınlanan bir yazı kafaları karıştıracak nitelikteydi. Edelman Türkiye'nin PKK'yla mücadele etmemesi gerektiğini, zira PKK'lıların Kobani'de IŞİD'e karşı savaşta lojistik destek verdiğini söylüyordu. Yoksa Türkiye üzerinden Kobani'ye giden peşmergeler arasında PKK'lı teröristler de mi vardı? Edelman'ın görüşleri nasıl yorumlanmalıydı? PKK, IŞİD'le savaşa destek vererek Amerika'nın bölgedeki beklentilerine hizmet ettiği için, Türkiye bu örgütün yüzlerce askerini ve sivilini şehit etmesine göz mü yummalıydı? Türkiye'den bu mu bekleniyordu? Bu değerlendirmeler ve öneriler aslında PKK'yı adeta meşru bir muhatap olarak kabul etme tavsiyesi olarak da algılanabilirdi.

Peki, devletler terör örgütlerini, savaşlarda hasımlarını yıpratmak veya toprak kazanmak gibi hedeflerinin yerine getirilmesi dışında başka hangi amaçla destekliyorlardı? Acaba başka ülkeleri belirli

bir siyasi çizgiye getirmenin yollarından biri olarak, o ülkelere yönelik saldırılarda bulunan terör örgütlerinin eylemlerini bir baskı unsuru olarak da değerlendirmek istiyor olabilirler miydi?

Suriye'nin kuzeyinde yerleşen ve özerk bir yönetim kurmaya çalışan PKK'nın himayesindeki PYD örgütüne verilen desteğin siyasi hedefi ne olabilirdi? Belli ki, bölgenin en tehlikeli terör örgütü sayılan IŞİD'le mücadele ettiği için PYD ödüllendirilmiş, yukarıda da belirtildiği gibi bu örgüte askeri malzeme ve silah yardımı yapılmıştı. Ama bunun ötesinde, acaba Suriye'nin yeniden şekillendirilmesinde PYD'ye bir rol düşeceğini düşünenler de var mıydı? Bu rol, Barzani'nin kurmayı hedeflediği Büyük Kürdistan devletini Akdeniz'e ulaştıracak bir koridorun oluşturulması olabilir miydi? Türkiye'nin sınırının hemen güneyindeki Kürt kantonlarını birleştirdikten sonra, bunları Suriye'den koparıp Büyük Kürdistan devletinin birer parçası haline getirmeyi planlayanların hedeflerinden biri de bu koridor projesi olamaz mıydı? Bu konuda dünya basınında yayınlanan haber ve yorumların tamamının hayal mahsulü olduğu söylenebilir miydi?

Her şeye rağmen, ABD 1997, AB de 2002 yılında PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmişti. Pek çok ülke ve uluslararası kuruluş da aynı doğrultuda kararlar almışlardı. PKK ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nin uyuşturucu kaçakçısı örgütler listesinde de yer almaktaydı.

PKK, adını daha sonra KADEK ve KONGRA-Gel olarak değiştirdiği zaman da bu yeni isimlerle gene terör örgütleri listesine alınmıştı. PKK isim değiştirmekle terör örgütü olma niteliğini değiştirmiş sayılmıyordu. O zaman tüm ülkelerin, diğer terör örgütleriyle yaptıkları gibi PKK'yla da mücadele etmeleri gerekmiyor muydu?

Yoksa PKK esas olarak Türk hedeflerine saldırdığı için mi diğer terör örgütlerinden farklı bir muamele görüyordu? Hatırlanması gerekir ki, ASALA da başlangıçta sadece Türk hedeflerine saldırıyor ve başta Fransa olmak üzere bazı Batılı devletlerden müsamaha görüyordu. Ancak Orly katliamından sonra gerçek yüzünü göstermişti ve terör örgütlerine güven olamayacağını anlayan Fransa tutumunu değiştirmişti.

Sebebi, gerekçesi ne olursa olsun, Türkiye'den beklentiler ortadaydı. Türkiye PKK'yla masaya oturmalı, anayasasını değiştirmeli ve bu yeni anayasada Türk kelimesi yer almamalıydı! O tarihten sonraki bazı gelişmeler, bu önerilerin Türkiye tarafından dikkate alındığı izlenimini veriyordu. Türk yetkililer, 2009 yılında Oslo'da PKK yetkilileriyle masaya oturmuşlar ve bir "çözüm süreci" başlatmışlardı. Üstelik o görüşmelerde üçüncü bir ülkenin temsilcisinin de hazır bulunduğu anlaşılmıştı. Onu kim davet etmişti? Türkiye mi, yoksa PKK mı? Yoksa o mu bu görüşmeyi düzenlemişti? Bunun üzerinde fazla durulmadı.

Devlet yetkilileri artık iyimser bir hava yaratmaya çalışıyorlar, "bundan sonra şehit vermeden, enerjimizi harcamadan PKK terörünü bitireceğimizi" söylüyorlardı. Habur açılımı başlatılmış, PKK'lıların sınırlarda şekli bir sorgulamadan sonra serbest bırakılması fiili bir af uygulandığı şeklinde yorumlanmıştı. Ancak gelen PKK'lıların orada siyasi gösteriye dönüşen eylemleri, bu Habur açılımının kısa zamanda bir skandal haline gelmesi sonucunu doğurdu ve bu açılımdan vazgeçildi. Hiç değilse bir süre için... Ana muhalefet olarak Meclis'te yaptığımız konuşmalarda dile getirdiğimiz görüş ve eleştiriler, Habur açılımının ne kadar yanlış olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamış mıydı? Muhtemeldir. Ancak öyle de olsa, o konuşmaları çarpıtarak kamuoyunda bize karşı olumsuz bir hava yaratmak isteyenler gerçekleri gizlemeyi başaramamışlardı.

Ana muhalefet partisi bu konudaki kaygılarını dile getirdiğinde, Dışişleri Bakanlığı buna kuvvetle itiraz etti. Ama görünen köy kılavuz istemiyordu. Ana muhalefet partisinin o zaman kuvvetle savunduğu görüş, "elinden silahı bırakmayan, silah zoruyla siyasi çözüm dayatmaya çalışan bir terör örgütüyle müzakere edilemeyeceği, mücadele edileceği" yönündeydi.

Aksi yöndeki yaklaşım benimsenip de, PKK'lı militanların ülkeyi terk etmeleri karşılığında bir "açılım süreci"nin başlatılmasının kararlaştırılmasından sonra bir süre için ülkede geçici bir sükûnet havası eser gibi oldu. Hatta örgüt liderleri, 2015 yılının mart ayında silahlı mücadeleden vazgeçip, siyasi mücadeleyi sürdüreceklerini söylediler. Fakat 20 Temmuz 2015'te, bazılarının DEAŞ dedikleri (IŞİD) tarafın-

dan gerçekleştirilen Suruç saldırısından sonra, 22 Temmuz 2015'te iki polisin PKK tarafından şehit edilmesiyle "çatışmasızlık hali" ve "çözüm süreci" fiilen sona ermiş oldu. 2015 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan gelişmelerde, bu "açılım süreci"nin PKK tarafından silahlı unsurlarını ülke dışına çıkartmak şöyle dursun, büsbütün silahlanıp daha büyük eylemler yapmak amacıyla hazırlık için değerlendirildiği anlaşıldı. Terör örgütlerine güvenilemeyeceği bir kere daha ortaya çıkmıştı. Bir şey daha sorgulanmaya başlandı: Yabancılar terörü kullanarak, Türkiye'yi baskı altına alıp hizaya getirmeyi mi hedefliyorlardı? Onun için mi Türkiye'yi terör örgütüyle masaya oturtmak istiyorlardı? Cumhurbaşkanının "Türkiye'yi terörle terbiye etmek isteyenler"den söz etmeye başlaması, biraz gecikerek de olsa bu gerçeğin görülmeye başlandığı şeklinde yorumlanabilir.

Yukarıdaki bölümlerde örneklerle anlatıldığı gibi, Milli Mücadele yıllarında da yabancılar Türkiye'yi zayıf düşürmek, bu arada Kürt konusundaki bazı hedeflerini Türkiye'ye kabul ettirmek istemişler, ancak Atatürk'ün ve Cumhuriyet hükümetlerinin kararlı direnciyle bunu başaramamışlardı. Şimdi aynı oyunu tekrarlamaya mı çalışıyorlardı? Eğer niyetleri bu idiyse yanlış ata oynadıklarını çok geçmeden göreceklerdi. Çünkü Cumhuriyetin ilkelerine ve değerlerine sahip çıkan, ülkenin birliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için her türlü fedakârlıkta bulunmaya hazır olan Türk milleti, bu oyunlara gelmeyecek kadar tecrübeli ve kararlıydı. Bu gibi senaryolara alet edilmek istenenler de çok geçmeden kimin hesabına çalıştıklarını fark edeceklerdi. Türkiye'nin başka ülkelerin üzerinde at oynattıkları bir satranç tahtası olmadığı herkes tarafından anlaşılacaktı. Bu ülkeden geçen Atatürk'ün izleri silinmemişti ve O'nun izinden gidenler ülkeyi bir kere daha huzura, güvenliğe ve esenliğe çıkartacaklardı. Tarih tecrübesini doğru okuyanların inancı bu yöndeydi.

Terör Nasıl Sona Erdirilebilir?

Terörün nasıl sona erdirilebileceği yolunda çeşitli düşünceler var. Ancak her şeyden önemlisi terörün sona erdirilmesini istemektir. Bir ülkeye veya bir bölgeye yönelik terörün devam etmesini kendi çıkarları için arzu edenler, bunu dışarıdan destekleyen ülkeler veya güçler oldukça terörün sona erdirilmesi kolay değildir.

Son zamanlarda Türkiye'ye çözüm yolları öneren ülkelerin dile getirdikleri tavsiyelerin başında, terör örgütüyle müzakere yöntemi geliyor. Aslında bu yöntem daha önce başka ülkelere ve örgütlere de önerilmişti. Öncelikle Filistin Kurtuluş Örgütü'yle İsrail arasında müzakere yoluyla bir çözüme ulaşılabileceği düşünülmüş ve bu yolda büyük devletlerin aracılığıyla önemli girişimler yapılmıştı.

1991 yılında Clinton ile Gorbaçov'un girişimiyle iki taraf Madrid'te buluştu. Madrid görüşmesinden sonra Norveç'in devreye girmesiyle taraflar arasında gizli görüşmeler yapıldı. Sonunda 20 Ağustos 1993'te, Oslo Antlaşmaları denilen metinler üzerinde görüş birliği sağlandı. 13 eylülde Washington'da antlaşma resmen imzalandı. Daha sonra Filistin lideri Yaser Arafat'la İsrail Başbakanı İzak Rabin arasında karşılıklı mektuplar gönderildi. Buna göre, FKÖ İsrail devletini resmen tanıyor, İsrail de FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul ediyordu. Tüm dünyada iyimser bir hava yaratıldı. Arafat, Rabin ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, 1994 Nobel Barış Ödülü'nü paylaştılar. Artık Filistin meselesi, diplomasi yöntemiyle ve görüşme yoluyla çözülmüş sayılabilir miydi? Ne yazık ki sayılamazdı. İki taraf arasında henüz çözülemeyen önemli sorunlar vardı. Filistin tarafı, 1967 yılında topraklarını terk etmek zorunda kalan 400.000 göçmenin evlerine dönmesini veya bunlara tazminat ödenmesini istiyordu. Bu gibi konular her iki tarafta da duyarlılık yaratıyordu.

İsrail meclisinde bu antlaşmaya karşı çıkanlar hükümete güvensizlik önergesi verdiler. 61 üye bu önergenin lehinde, 50 üye aleyhinde oy kullandı. 8 üye de çekimser kaldı. Rabin kıl payıyla önergenin hükümetin aleyhinde olmasını engelleyebildi.

Yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı gibi, Filistin'de de antlaşmaya güçlü bir tepki ortaya çıktı. Hamas, İslami Cihat ve Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi (PFLP) antlaşmaya karşı çıktılar ve İsrail'in var olma hakkını kabul etmediler. Oslo antlaşmalarından sonra İslami Cihad, İsrail askerlerine yönelik bombalı bir saldırıda bulundu. 1994 ile 1996 yılları arasındaki intihar saldırıları daha önce görülmedik bir düzeye ulaştı. Şiddet tek taraflı değildi. 25 Şubat 1994'te Baruch Goldstein adlı sağ eğilimli İsrailli bir doktor, El Halil'deki İbrahim Camisi'ne girerek orada namaz kılan Filistinlilere ateş açtı. Bu saldırıda 29 kişi öldü, 150 kişi yaralandı. Galeyana gelen halk Goldstein'ı linç etti.

Bu olaylara rağmen barış süreci sürdürülmeye çalışılıyordu. 1994 yılının mayıs ayında Kahire'de Arafat'la Rabin arasında varılan bir anlaşma sonucunda, İsrail kuvvetleri Eriha'dan ve Gazze'nin büyük bir bölümünden geri çekildi. Arafat Gazze'ye döndü ve beş yıllık geçiş süreci işlemeye başladı. 1995 yılının eylül ayında Taba Anlaşması da denilen II. Oslo mutabakatı imzalandı. İsrail altı ay içinde Batı Şeria'dan çekilecekti. FKÖ de, tüzüğünden İsrail'in ortadan kaldırılmasını öngören maddeyi çıkartacaktı. Ancak bu iki yükümlülük de tam olarak yerine getirilmedi.

Altı hafta sonra Rabin ve Peres, Tel Aviv'de 100.000 kişinin katılımıyla düzenlenen bir mitingde konuşma yapıyorlardı. İşte o toplantıda, Yigal Amir adlı 26 yaşındaki sağ eğilimli bir gencin gerçekleştirdiği suikast sonucunda Rabin öldürüldü. Bu olay müzakere sürecine büyük bir darbe vurdu. Rabin'in yerine geçen Peres o ortamda seçimlere gidemedi, geçici anlaşmayı yürürlüğe sokacak yetkisi de olmadığından barış süreci askıda kaldı. Buna rağmen, İsrail birlikleri Batı Şeria'daki bazı şehirlerden çekildi.

Müzakereler beklenen sonucu vermiyordu. 1996 yılının şubat ayında İslami Cihad ile Müslüman Kardeşler Örgütü'nün bir uzantısı olan Hamas, dört canlı bomba saldırısında bulundu. Birçoğu çocuk

olmak üzere 59 İsrailli öldü. 3 Mart 1996 yılında, Kudüs'te bir otobüse düzenlenen bombalı saldırıda da 18 İsrailli hayatını kaybetti. Kısa bir süre sonra yapılan seçimleri Netanyahu'nun Likud Partisi kazandı. İsrail halkının önceliği şimdi müzakere yoluyla çözüm değil, güvenliğin sağlanmasıydı. Netanyahu barış sürecini geri planda bıraktı. Arafat, Filistinli gruplardan kaynaklanan terörü durdurmadıkça barışçı çözüm yolunda İsrail adım atmayacaktı.(405)

Netanyahu hükümetinin Kudüs'teki Mescid-i Aksa altından bir tünel açma kararı Filistinlileri galeyana getirdi. Çatışmalar şiddetlendi, İsrail kuvvetleri tanklar ve saldırı helikopterleri kullanarak protestoları bastırmaya çalıştı. Üç günlük çatışmanın sonucunda, 70 Filistinli ve 15 İsrail askeri öldü. Başkan Clinton, her şeye rağmen müzakere yoluyla barışa ulaşma umudunu canlı tutmak için Arafat'la Netanyahu'yu Ekim 1998'de Maryland'ta Wye River Plantation'da görüşmeye davet etti. Bu arada İsrail, Doğu Kudüs'te 6.500 yeni yerleşim merkezi inşa etmeye başlamıştı. Wye River'de, Oslo antlaşmalarının uygulanması için bazı somut adımlar atılması kararlaştırıldı. İsrail halkının çoğunluğu bu antlaşmayı olumlu karşıladı. Ancak aşırı dinci eğilimli partilerin üyelerinin yüzde 66'sı antlaşmaya karşıydı. 1999 yılının mayıs ayında yapılan seçimleri Netanyahu kaybetti, işçi partisinin lideri Ehud Barak kazandı.

Amerikalılar müzakere sürecinin peşini bırakmamaya kararlıydı. Clinton, 2000 yılının temmuz ayında Arafat'la Barak'ı Camp David'te bir zirve toplantısına davet etti. Barak, Batı Şeria ve Gazze'den tamamen çekilmeyi, Doğu Kudüs'ü Filistinlilerin kontrolüne bırakmayı kabul etti. Arafat, Batı Şeria ve Gazze'de tam egemenlik istiyor ve İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesini talep ediyordu. Barak bu adımları atmaya hazır değildi. Arafat toplantıyı terk etti. İki ay sonra İkinci İntifada başladı. Bir ay içinde 149 Filistinli öldü.

2001 yılının şubatında Barak seçim istedi ve o seçimleri kaybetti. Seçimleri kazanan Sharon, Filistin meselesine şiddet kullanarak çözüm bulma yanlısıydı. Filistinlilerin intihar saldırılarına karşı aşırı güç kullanarak cevap verdi. İsrail tankları Batı Şeria'ya girdi.

(405) Cronin, *a.g.e.*, s. 50-53.

Gazze'ye roket saldırıları başladı. Bu şiddet ortamında, Filistin-İsrail ihtilafına görülebilir bir gelecekte adil ve kalıcı bir çözüm bulunması olasılığı ufukta gözükmüyordu. Çatışmalar giderek şiddetleniyordu. Merkezi Stockholm'de bulunan Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün rakamlarına göre, 1948 ile 1997 yılları arasında 13.000 Filistinli ve İsrailli çatışmalarda hayatını kaybetti. Buna rağmen her iki taraf da hedeflerine güç ve şiddet kullanarak ulaşabilecekleri inancından vazgeçmediler.

Özetle, müzakere yöntemi, sarf edilen bunca çabaya rağmen bu önemli ihtilafı da çözüme götüremedi. Aynı müzakere yöntemi Sri Lanka hükümetiyle Tamil Kaplanları adlı terör örgütü arasında çözüm bulmaya çalışanlar tarafından da önerildi. Bazı devletler araya girdiler. Orada da çözüm bulunamadı. Türk hükümetiyle PKK terör örgütünü müzakere masasına oturtarak bu sorunun çözümlenebileceğini düşünenler oldu. Bu kitap baskıya verildiğinde "çözüm süreci" denilen girişimin sonuç vermediği ve terör örgütünün eylemlerini daha da artırdığı görülüyordu.

Belki daha gerçekçi bir yöntem, terör örgütlerine verilen dış desteğin kesilmesi yoluyla bu örgütlerin silah bırakmaya zorlanması olabilirdi. Yukarıdaki bölümlerde hangi terör örgütlerinin nereden dış destek sağladıklarına dair örnekler anlatıldı. Dışarıdan silah, para ve lojistik desteğin kesilmesi terörün sona ermesine yol açan en önemli etkenler arasında yer alıyor. Örneğin, GAL anti-terör örgütünün Fransa'ya kaçan ETA teröristlerini yakalayıp öldürme yoluna gitmesinden sonra Fransa'nın ETA teröristlerini himaye etmekten vazgeçmesi ve İspanyol hükümetiyle işbirliği yapmaya başlaması, ETA terörünün fiilen sonunun getirilmesinde en önemli etken oldu.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerikan halkının teröre karşı gösterdiği güçlü tepkiden etkilenen Amerika'daki İrlanda asıllıların IRA terör örgütüne desteği kesmeleri, ondan bir süre sonra da Kaddafi'nin ekonomik sorunları nedeniyle yabancı ülkelerdeki, bu arada Kuzey İrlanda'daki teröristlere mali kaynak aktarmaktan vazgeçmesi, IRA'nın gücünün azaltılmasının ve çözüme yanaşmasının önemli nedenlerinden biri oldu.

Japon teröristlerine yurtdışından gelen desteğin azalması ve yabancı terör örgütleriyle işbirliğinin çeşitli nedenlerle sona ermesi bu örgütü iyice zayıflattı.

Türkiye'nin baskısıyla Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin ve himayenin ortadan kalkması, bu örgütü 2000'li yılların başlarında bitme noktasına getirmişti. 2003 yılında Amerika'nın Irak'a müdahalesinin getirdiği yeni koşullar olmasa, belki de bu örgütün varlığı büyük ölçüde sona erecekti.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, dış destek ümidini kaybeden ve ideolojik hedeflerine ulaşamayacaklarını anlayan Avrupa'daki Marksist-Leninist eğilimli birçok örgüt de varlığını sona erdirdi. Bunların arasında Belçika'da Savaşan Komünist Hücreler (CCC), Fransa'daki Action Directe, Portekiz'deki Halkçı Güçler (FP 25), İtalyan Kızıl Tugaylar gibi örgütler de vardı.

Terörün sona ermesinde dış desteğin kesilmesi kadar önemli bir unsur, liderlerin veya lider kadrosunun yakalanması veya etkisiz hale getirilmesidir. 1960'lı yılların sonlarında Almanya'da Andreas Baader ile Gudrun Ensslin tarafından kurulan ve Baader-Meinhof örgütü olarak tanınan Marksist-Leninist eğilimli Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF) adlı örgüt, bir süre Almanya'nın güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmuştu. Örgütün kurucusu Baader, Frankfurt'taki bazı alışveriş merkezlerini kundakladıktan sonra yakalanıp tutuklanmıştı. Sol eğilimli bir gazeteci olan Ulrike Meinhof'un yardımıyla hapishaneden kaçan Baader eylemlerini sürdürmüştü. Baader ve Meinhof bazı bombalama eylemlerinden sonra tutuklandılar. Onların izinden giden bazı örgüt üyeleri, Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi (PFLP)'nin işbirliğiyle 1977 yılının ekim ayında bir Lufthansa uçağını kaçırmış ve rehin alınan yolcuların serbest bırakılması karşılığında örgüt liderlerinin özgürlüklerine kavuşturulmasını talep etmişti. Alman anti-terör birlikleri uçağa yaptıkları baskın sonucunda dört hava korsanından üçünü öldürmüş ve rehineleri kurtarmıştı. Bu olayı öğrenen Baade ve Ensslin hapishanede ölü bulundu. Bunların kendilerini öldürdükleri açıklandı. Onların ölümünden sonra örgütleri de hızla erime sürecine girdi ve 1998'de kendini feshetti.

Peru'nun ünlü terör örgütü Sendero Luminoso, yirmi yıl boyunca sürdürdüğü eylemlerinin sonucunda 69.000 kişinin ölümüne sebep olmuştu. Bu örgütün en çok ses getiren eylemleri arasında, 1980 yılında Peru'da yapılan ilk genel seçimlerde seçmen sandıklarını yakarak, yeşermeye başlayan demokrasiye indirdiği büyük darbe yer alıyor. Örgütün lideri Guzman, adeta devletten daha güçlü, ele geçirilmesi olanaksız, neredeyse efsanevi bir kişi olarak nam salmıştı. Peru hükümeti 12 Eylül 1992'de Guzman'ı yakaladı ve tutukladı. Bir kafes içine koyarak halka teşhir etti. Bu, demokratik ülkelerde rastlanmayan bir uygulamaydı. Ancak sonuçta Guzman'ın bütün prestiji kayboldu ve örgütünün üyelerine kayıtsız şartsız silah bırakma çağrısında bulundu. Zaten örgütün önde gelen diğer liderlerinin çoğu da Guzman'la birlikte tutuklanmıştı. Bunu izleyen yıl, Sendero Luminoso'nun eylemleri yarı yarıya azaldı. Sonra daha da geriye gitti. Peru hükümeti geride kalan örgüt üyelerine af çıkarttı. Guzman yargılandı ve idama mahkûm edildi, ancak bu cezası müebbet hapse çevrildi.

Sri Lanka'nın yıllar boyunca dehşet saçan Tamil Kaplanları adlı terör örgütü, devlet güvenlik güçlerinin etkin mücadelesi sonucunda liderlerinin öldürülmesinden sonra varlığını sona erdirdi. 1976 yılında Velupillai Prabhakaran tarafından kurulan Tamil Kaplanları Örgütü, 1983 ile 2009 yılları arasında Sri Lanka'da içsavaş boyutuna varan eylemlere girişti. 29 Temmuz 1987 tarihinde Hindistan'ın arabuluculuğu sonucunda hükümet, Tamil diline yasallık kazandırmak gibi bazı tavizler verdi. Hindistan adaya bir barış gücü gönderdi. Fakat tüm bunlar sonuç vermedi. Hint askeri 1990 yılında geri çekildi. Çarpışmalarda yaklaşık 70.000 kişi öldürüldü. Bunların üçte biri masum sivillerden oluşuyordu.

Hindistan'daki Tamil kökenliler tarafından desteklenen bu örgüt, bazı hafif uçaklara bile sahip olan ve ülkenin kuzeydoğusunun yüzde 76'sını elinde bulunduran büyük bir güç haline gelmişti. Tamil Kaplanları, 1991 yılında Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi'nin ve 1993 yılında da Sri Lanka Cumhurbaşkanı Ranasinghe Premadasa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan eylemler yaptı. Kendi denetimlerindeki bölgede öz yönetim talebinde bulunan Tamil Kaplanları'yla hükümet

dört ayrı dönemde müzakerelerde bulundu. Ancak Norveç, Kanada ve Hollanda'nın arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kaldı.

Sri Lanka hükümeti ülke içinde siyasi destek sağlamak için yaptığı bir anayasa değişikliğiyle, tüm milletvekillerinin terörü kınamasını ve hükümete bağlılık yemini etmesini şart koştu. Hükümet güçlerinin 2006 yılından itibaren başlattığı güçlü askeri müdahale sonucunda, 2009 yılında Tamil Kaplanları büyük bir yenilgiye uğratıldı. Liderleri Prabhakaran öldürüldü. Onun yerine geçen lider de kısa sürede tutuklandı. Örgüt aynı yıl içinde yenilgiyi kabul ederek kendini feshetme kararı aldı.(406)

Aynı şekilde PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın, Türkiye'nin diplomatik baskısı üzerine Suriye'den çıkartıldıktan sonra Nairobi'de Türk güvenlik güçleri tarafından yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi, daha sonra da yargılanıp idam cezasına çarptırılması örgüt üzerinde büyük etki yaptı. Bu ceza yasal düzenlemelerden sonra müebbet hapse çevrildiyse de, Öcalan'ın hapse atılması PKK'nın eylemlerinde büyük düşüşe yol açtı. Örgüt ateşkes ilan etti. Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgalinden sonra ortaya çıkan koşullarda örgüt yeniden toparlanma sürecine girdiyse de lider sorunu yaşamaya devam etti.

Kuzey İrlanda'da en çok can kaybına sebep olan PIRA örgütünün içinden çıkan, tüm ateşkes girişimlerini reddeden ve "Kutsal Cuma" Antlaşması'na karşı çıkan Gerçek İrlanda Cumhuriyet Ordusu (RIRA) da liderinden yoksun kalınca bitme noktasına geldi. RIRA, 15 Ağustos 1998 tarihinde Kuzey İrlanda'da, 9'u çocuk olmak üzere, 29 kişinin ölümüne ve 200 kişinin yaralanmasına yol açan Omagh saldırısı başta olmak üzere, birçok kanlı eylemin sorumluluğunu taşıyordu. Ancak 2001 yılının mart ayında örgütün lideri Michael McKevitt yakalanıp tutuklandı ve otuz yıl hapis cezasına çarptırıldı. McKevitt ve tutuklanan diğer 40 örgüt militanı, hapishanede yaptıkları bir açıklamada, silahlı mücadeleyi sürdürmenin hiçbir sonuç vermeyeceğini anladıklarını ve RIRA'nın yolun sonuna geldiğini ilan ettiler.

(406) Cronin, *a.g.e.*, s. 57-62.

Liderlerinden yoksun kalan terör örgütlerinin varlıklarının da fiilen sona erdiğinin başka örnekleri de var. Japonya'da 1987 yılında Shoko Asahara tarafından kurulan Aum Şinrikyo Örgütü, dini içerikli propagandalar yaparak çok sayıda militan topladı. Örgütün dünyada en büyük yankı yapan eylemi, 20 Mart 1995'te Tokyo metrosuna sarin gazıyla yaptığı saldırı oldu. Bu saldırıda 12 kişi öldü, 6.000 kişi sağlık sorunları yaşadı. Asahara, aynı yılın mayıs ayında yakalandı, yargılandı ve idam cezasına çarptırıldı. Liderlerinin yakalanmasından sonra tarikat, gücünü neredeyse tamamen kaybetti. Üye sayısı 40.000'den 1.650'ye düştü.[407]

2015 yılında örgüt üye sayısını 1.030 olarak açıkladı. Onlar da Rusya'da ve Japonya'da varlıklarını sürdürmeye çalışan farklı eğilimdeki küçük gruplara ayrıldılar. Devlet güvenliği açısından tehlikeli bir örgüt olma özelliklerini büyük ölçüde kaybettiler. Bu tecrübelerin ışığında terörist örgütlerin saldırısına uğrayan bazı ülkeler, bu örgütleri etkisiz kılmanın yollarından biri olarak liderlerini veya üst düzey yöneticilerini hedef alma yolunu benimsediler. Bu ülkeler arasında Rusya ve İsrail ön sıralarda yer alıyor.

Rusya, Çeçen silahlı gruplarının mücadeleye başlamasından itibaren Çeçen liderlerini doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan hedef alarak bertaraf etme yolunu seçti. Bu şekilde öldürülen Çeçen liderleri arasında zehirlendiği ileri sürülen İbn el-Hattab, Katar'da bomba yüklü bir aracın patlatılması sonucunda öldürülen Zelimkhan Yandarbiyev, Hattab'ın yerine geçen Ebu Velid yer alıyor. Ayrıca Rus güçleri, 2005 yılında Çeçenistan'ın seçilmiş lideri Aslan Mashadov'u ve Abdülhalim Saydullayev'i de silahlı çatışma sonunda bertaraf ettiler. Ruslar tarafından öldürülen en önemli Çeçen liderlerinden biri de Basayev'di. Basayev, 2002 yılında Moskova'daki Dubrovka tiyatrosuna ve 2004 yılında da Kuzey Osetya'nın Beslan kentindeki okula Çeçen teröristlerin yaptığı saldırıların sorumluluğunu taşıyordu. 22 Ekim 2002 tarihinde, 40-50 Çeçen terörist Dubrovka tiyatrosunu işgal ederek 850 kişiyi rehin almıştı. Rus güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi sonucunda 40 terörist öldürülmüş, rehinelerden 130'u da ha-

(407) Cronin, *a.g.e.*, s. 17-18, 21, 24.

yatını kaybetmişti. Beslan kentindeki bir okula Çeçen ve İnguş asıllı teröristlerin yaptığı saldırıda, 777'si öğrenci olmak üzere, 1.100 kişi rehin alınmış ve kurtarma operasyonu sırasında 385 kişi hayatını kaybetmişti.(408)

Buna karşılık Çeçen teröristler de, Rusya tarafından desteklenen ve bölgeye barışı getirebilecek lider olarak görülen Başkan Ahmet Kadirov'u, 9 Mayıs 2004 tarihinde Grozni'de bombalı bir saldırı sonucunda öldürdüler. Rusya'nın Çeçen terör liderlerini hedef alan politikası sonuç verdi mi? Çeçenistan'da bugün durumun büyük ölçüde Rusya'nın denetiminde olduğu dikkate alınırsa, çok sayıda can kaybına yol açmakla birlikte, hiç değilse şimdilik orada terörün etkisini büyük ölçüde kaybettiği söylenebilir. Çeçen terörü Dağıstan, İnguş ve Kuzey Osetya'da ve bölgenin başka yerlerinde etkinliğini sürdürüyor.

Rakip örgütlerin liderlerini öldürme politikası elli yılı aşkın zamandan beri İsrail tarafından da uygulanıyor. 1950'li yıllarda Mısır gizli servislerinin mensuplarını hedef alan İsrail, 1960'lı yıllarda da Mısır ordusu için füzeler geliştiren Alman bilim adamlarını hedef listesine koymuştu. Başbakan Golda Meir'in talimatıyla İsrail, yirmi yıl süren bir izleme projesi çerçevesinde, Münih Olimpiyatları'nda İsrailli atletlerin öldürülmesi emrini verenleri ve bu emri uygulayan teröristleri teker teker takip edip öldürme yoluna gitti.

İsrail aynı politikayı Lübnan'daki Hizbullah örgütü liderlerine karşı da yürüttü. 1980'li yıllarda bu örgütün liderlerinden Şeyh Ragıp Harb ve Şeyh Abbas al-Musawi öldürüldü. 1990'lı yılların ortalarında Filistin ve Hamas liderlerinden Fethi Şikaki ve Yahya Ayyaş, hedef alınanlar arasındaydı. İsrail'in bu şekilde ismen hedef alıp öldürttüğü liderlerin sayısının 50 civarında olduğu bildiriliyor. İsrail İnsan Hakları Örgütü B'Tselem bu sayıyı 202 kişi olarak veriyor. Ayrıca ismen hedef alınmadığı halde yanlışlıkla 121 kişinin de öldürüldüğünü belirtiyor.(409)

Bütün bu örnekler ne anlama geliyor? Kuşkusuz terörü sona erdirmek için hazır bir reçete yok. Ancak terör örgütlerine karşı zaaf gös-

(408) Cronin, *a.g.e.*, s. 28.
(409) Cronin, *a.g.e.*, s. 29.

termenin, onları tatmin ederek sonuç alınabileceğini zannetmenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı anlaşıldı. 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kuleler'e ve Washington'daki Pentagon'a yolcu uçakları kullanılarak düzenlenen terörist saldırılardan sonra, Amerika ve onu destekleyen devletler bu gibi eylemlerde bulunan terör örgütlerine karşı mücadele yöntemini benimsediler. El-Kaide, El-Nusra, daha sonra ortaya çıkan IŞİD örgütüyle müzakere masasına oturarak onları tatmin etmeye çalışmayı öneren olmadı. Buna rağmen, aynı ülkelerin Türkiye'yi PKK'yla müzakerede bulunmaya teşvik etmeleri açıklanması güç bir çelişki teşkil ediyor.

Sonuç

Şimdiye kadar savaşta ve barışta masum insanları hedef alan şiddet ve terör eylemleri sonucunda milyonlarca insan hayatını kaybetti. İki savaş arasındaki dönemde sadece Stalin ve Hitler gibi acımasız diktatörlerin ölüme yolladığı insan sayısı milyonlarla ölçülüyor. Daha yakın tarihlerde Kamboçya'da Pol Pot'un öldürdüğü insanların sayısı 2 milyonu aştı. Sadece II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde 18 milyon kişi öldü. Bugün de şiddet ve terör dünyanın ve ülkemizin gündeminin en kaygı verici olaylarının başında geliyor. Terörle mücadele konusunda uluslararası alanda yürütülen çalışmalar şimdiye kadar beklenen sonuçları veremedi.

Terör örgütleri arasında hiçbir ayırım yapmadan topyekûn bir mücadele anlayışı henüz dünya devletlerinin benimsediği bir yaklaşım değil. Kendileri terörle mücadele ederken, başka ülkelerin terör örgütleriyle masaya oturup müzakere etmesini önerenler var. Terör örgütlerini farklılaştırmak, terörle mücadelede çifte standart uygulamak, bazı örgütleri öncelikli hedef haline getirirken diğerlerini adeta görmezden gelmek, terörle mücadelede yaşanan başarısızlıkların başlıca sebepleri arasında yer alıyor. Bütün bunların arka planında ne yatıyor?

Tarih boyunca siyasi liderler veya kilise gibi dini kuruluşlar çeşitli nedenlerle şiddet ve terörden medet ummuşlardır. Bazen iktidara geçmek için, bazen iktidarlarını sürdürmek için, bazen de kendi dini doktrinlerinin tartışmaya açılmasını önlemek için şiddeti ve terörü bir silah gibi kullanmışlardır. Fransız ihtilalinden sonra devrim karşıtlarıyla baş edebilmek için rejimi resmen "terör dönemi" olarak nitelendiren hükümetler olmuştur. Amaç halkta korku yaratarak egemen olmaktır. Bu amaçla engizisyon mahkemelerinde işkence yapılmasını meşru sayan papalar bile çıkmıştır.

Savaş zamanlarında, uluslararası hukuka açıkça aykırı da olsa, hedef gözetmeden, masum insanların kitlesel olarak imha edildiklerinin örnekleri de vardır. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Dresden ve Tokyo'nun, halı bombardımanı denilen yöntemle hedef gözetmeksizin, bütün sivil halkı imha edecek şekilde bombalanması, Hiroşima ve Nagazaki'de on binlerce kişiyi öldüren atom bombasının kullanılması bir anlamda devlet terörü sayılabilir. İşte bu gibi tanımların kapsamına girmemek için büyük devletler, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar da şimdiye kadar terörün resmen tanımlanması üzerinde görüş birliğine varamamışlardır.

Siyasi yolla amaçlarına ulaşamayacaklarını gören bazı gruplar da, güçlü devletlere karşı terör eylemlerine başvurarak o devletleri dize getirmeye çalışmışlardır. İsrail devletinin kurulmasından önceki yıllarda ortaya çıkan Yahudi terör örgütlerinin amacı bu olmuştur ve İngiltere'nin bu terörün baskısına daha fazla dayanamayıp Filistin'den çekilmesi üzerine İsrail devletini kurmanın yolu açılmıştır.

Karşılarındaki ülkeleri savaş yoluyla yenemeyeceğini anlayan bazı devletler, dolaylı bir savaş aracı olarak terör örgütleri kurdurmuş ve bunları desteklemişlerdir. İsrail'le yaptıkları savaşları kaybeden Arap ülkelerinin izlediği yol bu olmuş ve çok sayıda Filistin örgütü, devletlerin desteğiyle terör eylemlerine girişmişler, pek çok masum insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuşlardır.

Terör bazı dönemlerde, büyük devletler tarafından aracılı savaşın bir unsuru gibi kullanılmıştır. Devletler I. Dünya Savaşı'nda, doğrudan cephe savaşı yapacak durumda olmadıkları yerlerde, o bölgedeki halkların milli, dini veya etnik duygularını tahrik ederek, onları vatandaşı olduğu devlete karşı silahlı ayaklanmada bulunmaya tahrik etmişler, bu grupları para ve silah vererek desteklemişlerdir. I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Arapları, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmaları bunun örnekleri arasındadır.

Gene I. Dünya Savaşı yıllarında Rusların on binlerce Ermeni'yi tahrik ederek, silahlandırarak masum Türklere yönelik terör eylemlerinde bulunmaya teşvik etmeleri de sonuçları bugünlere kadar uzanan gerginliklere yol açmıştır. Bazen de belli bir siyasi amacı elde etmek için, karşısındaki devleti zayıf düşürmek isteyen ülkeler etnik

grupları ayaklandırarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Örneğin Lozan'da Musul konusunda istediği sonucu alamayan İngiltere, müzakere sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıf duruma düşürmek için iç ayaklanmaları kışkırtmış ve ayaklanmacılara destek vermiştir.

Son yıllarda, özellikle Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı müdahaleden sonra bazı terör örgütleri, bölge ülkelerinin yardımıyla Türkiye'ye karşı dolaylı bir yıpratma politikası başlatmışlardır.

Yüz yılı aşkın zamandan beri büyük devletler, özellikle Ortadoğu bölgesindeki petrol ve stratejik çıkarlarını korumak için doğrudan veya dolaylı yollardan şiddete ve teröre başvurmaktan çekinmemişlerdir. Bölgeye komşu olan Türkiye, tüm bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir. Evvelce kendi çıkarları için şiddeti ve terörü tahrik eden ülkeler zaman içinde terörün hedefi haline gelmişlerdir. Terörün doğurduğu ortamdan kaynaklanan büyük göç hareketleri de, hem halklar hem de o göç dalgalarına muhatap olan devletler için büyük bir sorun haline gelmiştir.

Demokrasiyle yönetilen ülkelerde dış kaynaklı terör eylemleri zaman zaman görülse de, yurtiçinden kaynaklanan terörün büyük boyutlara ulaştığının örnekleri azdır. Bu örneklerden biri, Kuzey İrlanda'da ortaya çıkan, esas olarak mezhep farkından kaynaklanan terör eylemleridir. Bir diğeri de İspanya'da Franco'nun totaliter yönetimi sırasında ortaya çıkıp da, demokrasiye geçildikten sonra bir süre devam eden terörist faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin daha erken bir tarihte önlenememesinin başlıca sebebi, bir komşu ülkenin bu teröristleri himaye etmesidir. Bu örnekler bir tarafa bırakılacak olursa, elli yılı aşkın zamandan beri Almanya, Fransa, Japonya gibi ülkelerdeki yerel terör eylemleri çoğu zaman dar kapsamlı olmuş ve kısa sürede engellenebilmiştir.

Terörün en yoğun olarak yaşandığı bölgelerin başında gelen Ortadoğu'da ise terör giderek yaygınlaşmakta, terörle mücadele giderek zor ve zahmetli olmakta ve beklenen sonuçları da çoğu zaman vermemektedir. Üstelik son yıllarda din boyutu ağır basan terör eylemleri, Afganistan'dan Afrika'nın batısına kadar uzanan coğrafyada bir salgın hastalık gibi yayılmaktadır.

Bu bölgede terörü sona erdirmek için işbirliği yapan ülkeler, bekledikleri sonuca ulaşmakta zorlanmaktadırlar. Bunun sebeplerinden biri

de bu bölgeye demokrasinin şimdiye kadar yerleşmemesi veya yerleşmesine izin verilmemesidir. Özellikle son yüzyılda, büyük devletlerin bölgedeki stratejik çıkarları çoğu zaman yerel bağımsızlık ve demokratikleşme çabalarını engelleyici niteliktedir. Bugün Ortadoğu dünyada demokrasinin yerleşmediği tek bölge olma özelliğine sahiptir.

Halkın gerçek bir demokrasiyle terör arasında seçim yapma şansına sahip olup da terörü tercih etmesi akla uygun değildir. Yeter ki halka gerçek bir demokrasi seçeneği sunulabilsin. Dünyada ve bölgede demokrasinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi, terörle mücadelede de daha uygun koşulların yaratılmasına yardımcı olabilir. Yeter ki devletler, eskiden olduğu gibi, kendi çıkarları uğruna terörü bir silah olarak kullanmaktan vazgeçsinler ve terörle mücadelede çifte standartlara başvurmadan topyekûn bir yaklaşımı benimsesinler.

Yıllardan beri terörden en büyük ıstırabı çeken ülkelerden biri olan Türkiye, bir yandan terörle etkili bir mücadele yaparken bir yandan da gerçek bir demokrasinin yerleşmesi için adımlar atabilir. Bu adımlar terör örgütlerini tatmin etmek için verilmiş tavizler değil, ülkenin her yerinde yaşayan halkın bireysel hak ve özgürlüklerini ileri düzeye yükseltmek doğrultusunda gerçekleştirilen hedefler olmalıdır. Bunu yaparken, demokrasi kavramını kendi hedefleri doğrultusunda çarpıtarak yorumlayan bazı iç ve dış çevrelerin etkisiyle, ülkenin ve milletin birliğini ve bütünlüğünü zedeleyecek adımların atılmasından kaçınılmalı ve demokrasi adına demokrasiyi tahrip edici girişimler karşısında dikkatli olunmalıdır. Yakın tarihinde hem ülkenin iç ve dış güvenliğini korumak için başarıyla mücadele etmiş, hem de demokrasisini ileri düzeye yükseltmek için adımlar atmış olan Türkiye, bu hedefi gerçekleştirecek güce, bilgiye ve deneyime sahiptir.

Türkiye'nin başarısı tüm bölge ülkelerine de örnek olabilir. Yeter ki terörün arka planında oynanan oyunlar doğru teşhis edilebilsin ve başka ülkelerin önerdiği, yanlışlığı ve başarısızlığı ortaya çıkmış olan çözüm önerilerinin peşine düşülmeden, ulusal çıkarların ve gerçek demokrasinin gerektirdiği yolda adımlar atılabilsin.

Kaynakça

Akşin, Sina, (ed.) *Türkiye Tarihi*, 2. cilt, "Osmanlı Devleti 1300-1600", Cem Yayınevi, 2000.

Ambrose, Stephen E., Eisenhower. *Soldier and President*, Aimon & Schuster Paperbacks, New York, 1990.

Andersen, Martin Edwin, *Dossier Secreto: Argentina's Desaparecidos and the Myth of the "Dirty Wars"* Boulder, Colo.: Westview Press, 1993.

Anderson, Scott, *Lawrence in Arabia, War, Deceit, Imperial Folly and the Making of Modern Middle East*, New York: Doubleday, 2013.

Arditti, Rita, *Searching for Life: The Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California Press, 1999.

Aycibin, Zeynep, "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme".

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitabevi, 14. basım, İstanbul, 2013.

Aydın, Mithat, "Girit Ayaklanması'nın (1866-1869) Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü," Celâl Bayar Üniversitesi Uluslararası II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresine Sunulan Tebliğ, Manisa, 2005.

Bengio, Ofra, *Turkey-Israel Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, 2010.

Başer, Edip, *Kanatsız Uçmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Cartwright, Mark, *Gladiator, Ancient History Encyclopedia.*

Cavendish, Richard, *History Today*, Volume 56, Issue 2, February 2006.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

Césaire, Aimé, *Discorse on Colonialism*, Monthly Review Press: New York and London, 1972, *http://www.rlwclarke.net/theory/SourcesPrimary/CesaireDiscourseonColonialism.pdf*

Cindy C. & Martin Slann, *Encyclopaedia of Terrorism*, revised edition, Facts on File Inc. An imprint of infobase publishing, New York, 2007.

Constable, Pamela, *A Nation of Enemies: Chile under Pinochet*, New York: W. W. Norton & Company, 1993.

Crankshaw, Edward, *Gestapo: Instrument of Tyranny*, 1956.

Criss, Nur Bilge, "Turkish Foreign Policy toward the Middle East" MERIA Journal Volume 1, Number 1, Jan 1997.

Dinges, John, *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents*, New York: New Press, 2004.

Eppeli, Michael, "The Elite, Efendiyya and the Growth of Nationalism and Pan Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958", *International Journal of Middle East Studies*, no: 30, 1998.

Erhan, Çağrı, "Türkiye'nin İsrail'le İlişkileri, 1948-2001", *Türkler Ansiklopedisi*, 10. cilt, 2002.

Ferro, Marc, *Le Livre Noir du Colonialisme*, Robert Laffont, Paris, 2003.

Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1914-1918, 1. cilt.

Guest, Ian, *Behind the Disappearances: Argentina's Dirty War against Human Rights and the United Nations*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990.

Gürkan, Uluç, *Ermeni Sorununu Anlamak*, Destek Yayınları, İstanbul, 2011.

Gürün, Kâmuran, *The Armenian File*, Rüstem yayınevi, Lefkoşe, 2001.

Kaçaznuni, Ovannes, *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, çev.: Avni Acaloğlu, Kaynak yayınları, İstanbul, 2005.

Halm, Heinz, *The Arabs, A Short History*, Makus Wiener Publishers, Princeton, 2004.

Hammer, Baron Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, yayına hazırlayan Dr. Mümin Çevik, Milliyet Yayınları, 2010.

Hansard (House of Commons Archives), Hansard: 1719–1733. 8 Temmuz 1920.

Hazel, Çağan, "Ermeni Terörü ve Türk Basını", (1973-1984) Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi.

Hirst, David, *Beware of Small States*, Nation Books, 2010.

Hoffman, Bruce, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, *The New York Times.*

Hoffman, Bruce, *Global Terrorist Threat*, Hoffman Bruce& Reinares Fernando, ed. Columbia University Press, New York, 2014.

Hupp, Kimberly, *"Uncle Joe": What Americans Thought of Joseph Stalin Before and After World War II*, University of Toledo, Mayıs 2009.

Iliffe, John, "The Organization of the Maji Mji Rebellion", *Journal of African History*, VIII, 3, 1967.

Jones, Seht G., *El Qaeda Terrorism in Afghanistan, Global Terrorist Threat*, Hoffman Bruce& Reinares Fernando, ed. Columbia University Press, New York, 2014.

Karabekir, Kâzım, *Günlükler (1906-1948)*, 1. cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Kershaw, *Hitler*, Hubris, 1. cilt, çev.: Zarife Biliz, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007.

Khader, Bichara, *L'Europe et La Palesstine: Des Croisades a Nos Jours*, L'Harmattan, Belgique, 1999.

Kinzer, Stephen, *Reset*, Times Books, New York, 2010.

Kobal, Yunus, "Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Landers, Brian, *Empires Apart: A History of American and Russian Imperialism, Open Road Media.*

Laurent, Samuel, *L'etat Islamic*, Seuil Yayınevi, 2014.

Le Fur, Didier, *L'Inquisition*, Tallandier, Paris, 2012.

Levack, Brian. P., *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge, New York, 2006.

Levitt, Matthew, *Hezbollah*, Georgetown University Press, Washington, 2013.

Lewis, Bernard, *Haşhaşiler, İslamda Radikal bir Tarikat*, çev.: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

Lewis Bernard, *The Assasins: Radical Sect in Islam*, Phoenix, September 2010.

Lord Kinross, *Atatürk*, Morrow Paperback Editions, London, 1964.

Loti, Pierre, *Les Massacres d'Arménie*, Calmann-Lévy, Editeurs, Paris, 1918.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çev.: Seha L. Meray, YKY, İstanbul, 2001.

Maalouf, Amin, *Samarkand*, New York, Interlink Publishing Group.

Madden, Thomas F., *The Concise History of Crusades*, Rowman&Litterfield, New York, 2014.

Mango, Andrew, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, Doğan Kitabevi, İstanbul, 2005.

Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Paris, 1989.

Martin, Jean Clément, *La Guerre de Vendée*, Editions du Seuil, 2014, Paris.

McCarthy, Justin, *The Ottoman Turks*, Longman, London, 1999.

McCarthy, Justin, 19 January 2001, Presentation made at the School of Oriental and African Studies.

McCarthy, Justin; Arslan, Esat; Taşkıran, Cemalettin; Turan, Ömer, The Armenian Rebellion at Van, The University of Utah Press, Utah, 2006.

McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Oxford University Press, New York, 2001.

McCarthy, Justin, *Death and Exile, The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, The Darwin Press, Inc, Princeton, New Jersey, 1995.

Meisler, Stanley, United Nations, A History, Grove Press, New York, 1995.

Ministére des Affaires Etrangéres Documents Diplomatiques Affaires Arméniennes, 1893-1897, Imprimeire Nationale, Paris, 1897.

Morell, Michael, *The Great War of Our Time, From Al-Kaida to ISIS*, Twelve, New York, 2015.

Mumcu, Uğur, *Kürt İslam Ayaklanması, 1919-1925*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1992.

Murphy, David, *The Arab Revolt 1916-18, Lawrence sets Arabia* Ablaze, Osprey, London, 2008.

Murphy-O'Connor, Jerome, Cunliffe, Barry, *The Holy Land, Oxford Archeological Guides*, Oxfordd University Press, London.

Napoleoni, Loretta, *L'Etat İslamique*, Calmann-Lévy, Paris.

Noel, Edward William Charles, *Diary of Major Noel on special duty in Kurdistan*, Basrah, 1920.

Norton, Augustus, Richard. *Hezbollah*, Princeton University Press, New Jersey, 2007.

Nutuk, CHP İstanbul İl Başkanlığı.

Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War, Greenwood, 2001.

Oren, Michael, "The Six-Day War", in Bar-On, Mordechai (ed.), *Never-Ending Conflict: Israeli Military History*, Greenwood Publishing Group, 2006.

Overy, Richard, *The Dictators, Hitler's Germany, Stalin's Russia*, Konecky & Konecky, Connecticut, 2004.

Öymen, Onur, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Öymen, Onur, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, 2002.

Öymen, Onur, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Öymen, Onur, *Uçurumun Kenarında Dış Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi*, TESEV, İstanbul, 2005.

Perinçek, Mehmet, "İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi-Taşnak İşbirliği", *TESAM Akademi* dergisi, Ocak 2015, 2 (1).

Preston, Paul, *The Spanish Civil War, Reaction, Revolution & Revenge*. Harper Perennial, London, 2006.

Pol Pot's Little Red Book, Silkworm Books, Chang Mai, 2004.

Ponsenby, *Wartime Falshoods...*

Prazan, Michael, *Une Histoire du Terrorisme*, Flammarion, Paris, 2012.

Reich, Walter, *Origins of Terrorism*, Woodrow Wilson Center Press, John Hopkins University Press, Washington D. C.

Robertson, John, *Iraq, A History*, Oneworld, London, 2015.

Rogan, Eugene, *Histoire des Arabes*, Perrin, New York, 2013.

Rogan, Eugene, *The Arabs: A Complete History*. Penguin, 2011.

Ross, Dennis, *Doomed to Succed*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2015.

Rossif, Frederic, *Chapsal Madeleine, Mourir a Madrid*, Bibliotheque Marabou, Paris, 1963.

Rummel, R. J., *Death By Government*, Transaction Publishers, New Jersey, 2009.

Schanzer, Jonathan, *HAMAS vs. FATAH*, Palgrave, Macmillan, New York, 2008.

Schlicklin, Jean, *Angora, L'aube de la Turquie Nouvelle (1919-1922)*, Paris, Berger-Levraut Editeurs, 1922.
Schmemann, Serge, General's Words Sheda New Light on the Golan, 1997.
Schmid, Alex, Jongman Albert J. et al. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Litterature*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Books, 1988.
Stakelbeck, Erick, *ISIS Exposed*, Regnery Publishing, Washington D. C. 2015.
Sonyel, Salahi, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, 2012.
Sonyel, Salahi, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkleri Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
Sonyel, *Kıskaç Altında*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
Stanford, Shaw, *From Empire to Republic*, Ankara, Vol. II.
Şimşir, Bilâl, *Şehit Diplomatlarımız*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, 2. cilt.
Şimşir, Bilâl, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
Şimşir, Bilâl, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
Şimşir, Bilâl, "Amerika'daki Ermeni Propagandaları ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, S. 2, Haziran, Temmuz, Ağustos 2001.
Thomas Hugh, *The Spanish Civil War*, Penguin Books, London, 2003.
Weber, Patrick, *Le Livre Noir des Tyrans*, First Document, Paris, 2015.
Wickham, Carrie Rosefsky, *The Muslim Brotherhood*, Princeton University Press, New Jersey, 2013.
Wilkinson, Paul, *Terrorism versus Democracy*, Routledge, New York, 2011.
Weems, Samuel A., *Armenia*, St. John Press, Dallas, 2002.
Yılmaz, Aliye, SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler* dergisi, S. 21, Mayıs 2010.
Zelyut, Rıza, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.

Los Angeles Times, 3 Ağustos 2003.
The Guardian, 25 Ekim 2015.
Newsweek, 18 Temmuz, 2006.

Dizin

6 Gün Savaşı, 196, 273, 276, 351
11 Eylül saldırıları, 21, 51, 126, 235, 313, 327, 331, 454, 460
30 Yıl Savaşları, 58, 59
242 sayılı karar, 294
338 sayılı karar, 284, 294

Abadan, Yavuz, 166, 346
Abaza, 63, 90
Abbas Hilmi Paşa, 144
Abbas, Mahmud, 300-303, 306, 352
ABD, 22, 24, 51, 119, 121, 161, 166, 170, 187, 201, 233, 287-88, 295, 298, 301, 304, 306, 315, 328, 349, 353, 390, 441, 444, 448
Abd al-Rahman Al Kawakibi, 138
Abdel-Aziz Fehmi, 145
Abdelbaset al Megrahi, 315
Abdel Kader, 261, 262
Abdurrahman Arif, 227
Abdülaziz Buteflika, 283
Abdülhalim Saydullayev, 458
Abdülhamid, 376
Abdülhamit (II.), 133, 140, 204, 240, 376
Abdül Hüseyin Teymurtaş, 163, 164
Abdülillah, 218, 219
Abdülkerim el Nahlawi, 195
Abdülkerim Kasım, 224-27
Abdülmecit (I.), 132
Abdül Reşit Dostum, 326-27
Abdüsselam Arif, 224-27
Abidin meydanı, 140
Abolghasem Mesbahi, 315
Aborjinler, 76, 77, 78
Acehler, 68
Acı Göl, 263
Action Directe, 455
Açık Toplum Enstitüsü, 444
Adams, Gerry, 125
Adams, James, 292
Adana, 12, 175, 183, 381, 397, 437
Aden, 134, 323, 327
Adil Bey, 409
Afgan Halkının Demokratik Partisi (PDPA), 320
Afgan-İngiliz Savaşı, 317
Afganistan, 9, 17, 33, 67, 232, 235, 291, 317-27, 329-31, 333-36, 339, 341, 463
Afganistan Demokratik Cumhuriyeti, 320
Afganistan İslami Emirliği, 325
Afula, 296
Agos, 402
Agrippina, 31
Ağca, Mehmet Ali, 401
Ağrı, 420, 421
Ağrı dağı 421
Ahmed Hasan el-Bekir, 228
Ahmed Musa Cibril, 340
Ahmed Şah Mesud, 162, 324, 325, 327
Ahmet Kadirov, 459
Ahmet Şukayri, 272, 273
Aimé Césaire, 65
Ain Jalut, 39
Aix'li Albert, 42
Akabe, 176, 179, 231, 269
Akka, 127, 137, 184, 246, 247
Akritas planı, 359
Akşam, 403
Alamut, 33-36
al-Bassa köyü, 249
Alcalá-Zamora, Niceto, 105, 106, 107
Aleksandr (III.), 67, 238
Alessers, 68
Alexius (IV.), 43, 44
Alfonsíl, Raúl, 116
Alfonso (XIII.), 105, 110
Alfonso, XIII., 105
Ali, Celadet, 368, 410, 414
Ali, Emin, 410
Ali Galip, 368, 409-10
Ali İhsan Paşa, 206
Ali, Kamuran, 414
Ali Kemal, 420
al-İstanbuli, Muhammed, 156
Allenby, 148, 181
Allende, Salvador, 116-17
Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu, 279
Alman Komünist Partisi, 96

Alman Özel Komando Gücü, 280
Alpaslan, 35
Alphonse (II.), 49
Al-Qastal, 261
Amal grubu, 308
Amasya, 413
Amerika Birleşik Devletleri, 121, 161, 287-88, 295, 448
Amerikan-Avrupa Petrol Karteli, 214
Amerikan Üniversitesi, 138
Amherst, Jeffrey, 75, 76
Amin, Hafızullah, 320-21
Amir, Yigal, 452
Amritsar, 69
Amsterdam, 58
Anderson, Scott, 180
Andews, Lewis, 245
Angelus, Alexius, 43
Anglo-Persian Oil Company, 162
Angola, 432
Ankara, 156, 171, 318, 348, 349, 351-53, 392, 400, 405, 412-13, 418-19, 434, 437, 439, 442-44
Ankara Süreci, 235
Ankara Üniversitesi, 401
Annapolis, 303
Antil adaları, 65
anti-Semitizmi, 352
Antiterör Kurtuluş Grubu (GAL), 121-22
Antonio, Jose, 107
APOC, 204
Arab Bank Ltd., 292
Arafat, Yaser, 24, 271-77, 281, 283, 287, 289, 290-91, 293-301, 451-53
Aragon, 49, 52-53, 55
Arap-Afrika Bankası, 293
Arap Ayaklanması, 173, 176-79, 183, 190-91, 216, 228, 242, 365
Arap baharı, 146, 158, 203, 334
Arap Baharı, 190
Arap devrimi, 250
Arap Ekonomi ve Kalkınma Bankası, 293
Arap-İsrail çatışmaları, 247
Arap-İsrail Savaşı, 231, 269, 273, 294
Arap Kurtuluş Ordusu (ALA), 261
Arap ligi, 222, 257, 283-84, 347
Arap yarımadası, 14, 136, 175, 181
Arap Yüksek Komitesi, 243, 245
Argos, 360
Argov, Shlomo, 287
Arjantin, 114, 116-20, 164
Arjantin-İsrail Dostluk Derneği, 312
Arlosoroff, Haim, 248
Armenian Pogrom, 404
Arsal, 338
Asahara, Shoko, 458
ASALA (Ermeni terör örgütü), 13, 18-19, 43, 387, 400-406, 429, 431, 448
Asasiyun, 35
Asquith, Herbert, 69, 183-84
Astray, Millan, 111
Asuriler, 347
Atatürk'ün Bütün Konuşmaları, 258
Ateş, Atilla, 436
Atina, 19, 280, 311, 357, 403, 431, 437-39
Atlantic Council, 442
Atlılar, 431
Attlee hükümeti, 259, 264
Auguste, Philippe, 45
Aum Şinrikyo Örgütü, 458
Aussaresses, 88
avam kamarası, 69, 78
Avrupa Birliği (AB), 22, 24, 121, 132, 201, 202, 295, 299, 302, 353, 427, 434, 439, 443, 448
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, 406, 433
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 395
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, 445
Avustralya, 67, 76- 78, 181, 295, 339
Avusturya, 132, 180, 204, 239, 283, 357, 403
Ayn el-Arab (Kobani), 446-47
Ayyaş, Yahya, 459
Azana, Manuel, 106-107
Azerbaycan, 386-87, 394, .398-99

Baader, Andreas, 280, 455
Baader-Meinhof, 282, 314, 455
Baas Partisi, 195-200, 223-24, 226, 228, 234, 308, 338
Babacan, Ali, 441
Babikyan (çete), 372
Bad Wiessee, 100
Bagram Havaalanı, 329
Bağdat, 39, 136, 169, 175, 183, 204, 205, 207, 216-20, 223-25, 227-29, 232-34, 284, 333-34, 336, 342, 366, 444
Bağdat Demiryolları, 204, 419
Bağdat Paktı, 169, 223, 228, 348, 350-51
Bahreyn, 292
Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, 430
Balfour, 185, 265, 344
Balfour deklarasyonu, 182, 185-86, 188

Bali, 68, 332
Bandar Abbas, 231
Banfield, John (rahip), 364
Bangkok, 311
Barak, Ehud, 298, 309, 453
Barrionuevo, José, 121
Barselona, 53, 107
Barzani, Mesut, 230, 234-35, 353, 444, 447-48
Barzani, Mustafa, 224
Basayev, Şamil, 90, 458
Basel, 239
Baskerville, Howard, 161
Basra, 136, 175, 183, 205, 209, 221, 223, 229
Basra körfezi, 183, 205, 211, 229, 231-32, 315, 332
Başer, Edip, 442
Batasuna, Herri, 122
Batı Almanya, 432
Batı Hicaz, 189
Batı Şeria, 129, 233, 269, 274, 290, 294-95, 299, 303, 452, 453
Bavyera, 361
Bayar, Celâl, 423, 424
Baybars (Mısır Memluk sultanı), 37
Baydar, Mehmet, 401, 426
Baykal, Deniz, 197, 436
Bedevi, 128, 176, 179
Bedirhanlar, 367, 368
Bedirhan, Mehmet Ali, 366
Bedirhanoğulları, 367
Bediüzzaman Molla Sait, 366
Beerşeba, 347
Begin, Menahem, 255-56, 285
Bekaa vadisi, 12, 279, 310, 402, 430, 435, 437, 439
Bekir Sami, 217
Béla Kun, 94
Belçika, 65, 66, 159, 185, 390, 455
Belçika Kongo'su, 65
Belçika parlamentosu, 65
Bell, Gertrude, 211
Ben-Gurion, David, 245, 248, 256, 349
Benoit, Pierre, 258
Berberiler, 67
Bering Boğazı, 74
Berlin, 14, 72, 101, 185, 220, 250, 312, 315, 376, 432
Berlin Duvarı, 455
Berlin Kongresi, 65, 134, 238
Berlin Antlaşması, 134, 143, 371
Bernadotte, Folke, 267
Beslan, 458, 459
Beterem dergisi, 347
Bevin, Ernest, 259
Beyazıt, 364
Beyaz Kitap, 241, 252-53, 254, 256, 259, 263-64
Beyaz Saray, 328, 441
Beyaz terör, 110
Beylan, 381
Beyrut, 138, 197, 225, 253-54, 276, 286, 299, 308, 310-12, 402, 429
Bingazi, 315, 332
Bingöl, 423
Bin Suud, 182
Birahane Darbesi, 99
Birinci Dünya Savaşı, 13-14, 69-70, 73, 99, 105, 137, 144, 147, 162, 173-74, 180, 190, 203, 204, 212, 214, 237, 240, 265, 317, 364, 377, 385, 387-88, 391, 393-95, 397, 402, 407, 413, 417, 462
Birinci Filistin Ulusal Konseyi, 272
Birinci Haçlı Seferi, 40-42, 45
Birinci Siyonist Kongresi, 239
Birleşik Arap Cumhuriyeti, 195, 224-25, 351
Birleşik Arap Emirlikleri, 183, 233
Birleşik Cephe, 326
Birleşik Ermeni Karargâhı, 395
Birleşmiş Milletler, 17, 22-23, 87, 112-13, 153, 194, 201, 202, 236, 259, 265, 267-68, 272, 283, 288, 294, 299, 302, 306, 331, 333, 336, 348-49, 393, 395, 399, 406, 426, 462
Birleşmiş Milletler Barış Gücü, 287
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 22, 23, 283, 288, 293, 306, 399
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 233, 234-35, 284, 294, 329
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 87
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 118, 305
Birleşmiş Milletler'in Soykırımla Mücadele Sözleşmesi, 66
Birleşmiş Milletler Komisyonu, 288
Birleşmiş Milletler Örgütü, 268
Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, 392
Birleşmiş Milletler Yasası, 24, 436
Birleşmiş Ulusal Ayaklanma Liderliği (UNLU), 290
Birmanya, 38
Bitlis, 365, 367, 369, 377-79, 380-81, 423
Bizans, 43-44, 355
Bizans İmparatorluğu, 43
Bizanslılar, 373

Blair, Tony, 122, 236, 331, 344
Blanco, Luis Carrero, 120
Blois, 45
Bogos Paşa, 367
Bohemya Krallığı, 58
Boko Haram, 291
Boland, Edward, 119
Bolşevik, 103, 394
Bolşevik devrimi, 92, 93
Bombay, 33, 69, 164, 258
Bosna, 17
Bouquet, Henry, 75
Bourbon hanedanı, 104
Bölgesel İrlanda Cumhuriyet Ordusu (PIRA), 123-26, 457
bölgesel özerklik, 20
Börekçizade Mehmet Rifat Efendi, 412
Böri, 37
Brandenburg, 59
Brand, Willy, 432
Braudel, F., 44
Brémond, Édouard, 176
Brezilya, 57, 316
Bristol, Mark (amiral), 379, 417
Brugge, 58
Brzezinski, Zbigniew, 322
B'Tselem, 459
Buenos Aires, 312
Buhara, 38
Buharin, 93
Bulgaristan, 39, 363
Bumedyen, Huari, 271
Burgos hükümeti, 107
Burundi, 17
Bush, George H. W., 40, 41, 120, 234, 301, 303, 313-14, 329, 443-44
Butto, Benazir, 333
Buzurg-Ümid, 36
Büyük Kürdistan devleti, 448
Büyük Petro, 67, 89, 354
Caballero, Francisco Largo, 106
cadı avı, 61, 62, 63, 64
Cafer el-Askeri, 217
Cakarta, 332
Caligula, 30, 31
Calthorpe (amiral), 367-68
Camp David Antlaşması, 284-85, 287, 298, 453
Canbolat, Kemal, 197
Canbolat, Velid, 197
Carlos, Ian Juan, 110
Carter, Jimmy, 170, 232, 285, 322
Cathar, 48, 49
Cazalet, Edward, 238
Cebesoy, Ali Fuat, 417
CEDA, 106
Cedid, Salah, 196
Celalabad, 325
Celile, 245
Cemaat-ı Ulemai İslam, 324
Cemaat-i İslami, 332
Cemal, 429
Cemayel, Beşir, 288
Cemil, 368
Cemil el-Midfai, 218
Cem, İsmail, 437, 438
Cemşid Amuzegar, 282
Cenevre, 104, 200, 201, 372, 377, 387
Cenevre Sözleşmesi, 104
Cengiz Han, 36, 38, 39
CENTO, 169
Cevad, Muhammed, 217
cezalandırma komitesi, 163
Cezayir, 67, 86-88, 134, 142, 271, 276, 283, 291, 294, 311, 332, 339, 341, 343
Cezayir Antlaşması, 229
Cezire, 363
Cezzar Ahmet Paşa, 136, 137
Chamberlain, Neville, 251, 252, 418
Charles (VI.), 45
Charles (IX.), 59
Che Guevara, 271
Cheka, 93, 94
Chemnitz, 102
Chirac, Jacques, 88
Christopher, Warren, 200
Chronicle, 258
Churchill, 69, 162, 166, 208, 211, 241, 257, 259, 264, 344, 408
Churchill, H. N., 368
Churchill, Moyne, 256
Churchill, Winston, 411
CIA, 167-70
Cidde, 178
cihat, 34, 152, 154, 173, 199, 291, 339, 342, 389
Cincinnatus, 29
Cisr eş Şugur, 381
Cizre, 418, 433
Cizvit Koleji, 138
Clair, William St., 360
Clarendon, 364
Clermont, 41
Clinton, Bill, 24, 125, 200-201, 297-98, 437, 451, 453
Clinton, Hillary, 331
Cobourg, Ferdinand de, 363
Cohen, William, 231
Cole Amerikan savaş gemisi, 327
Coligny, 59
Commonwealth, 393
Condor birliği, 109
conversos, 53
Cordellier, 84
Cordoba, 107
Cox, Percy, 208-209, 211, 411
Crane, Charles, 187-88
Cumhuriyet, 403, 404
Cünd-ü Ensarullah, 305

Çakal Carlos, 281-83, 314
Çakmak, Fevzi, 423

Çeçenler, 98
Çekoslovakya, 267
Çerkez, 63
Çerkez Ethem, 411-12
Çevresel Pakt, 347
Çiçekli, Edip, 195
Çin, 38-39, 113, 276, 306, 342
Çorum, 423
çözüm süreci, 445, 449-50, 454

Dabağyan, Levon Panos, 404
Dağıstan, 459
Dahra, 86
Dalman, Metin, 428, 432
Damat Ferit, 366, 368, 411-12, 420
Danimarka, 61, 64, 433
Daniş Tunalıgil, 403
Danton, 81, 83
D'Arcy, 160
Davud Han, 320
Dayan, Moşe, 196, 229
Dazlaklar, 47
DEAŞ, 335, 449
Defferre, Gaston, 404
De Gaulle, Charles, 88, 193
Delhi, 68
Demir, Bahadır, 401, 426
Demirel, Süleyman, 19-20, 24-25, 297, 350, 436-37, 439
Demokratik Birleşme Partisi (DUP), 125
Denis (Syracuse'lü komutan), 29, 30
Denktaş, Rauf, 358
DEP, 435
Dera, 181
Derby, Lord, 371
Derne, 343
Dersim, 422, 424-25
Dersim İsyanı, 361, 422-25
Dersim Kürtleri, 363
Devlet Siyasi Yönetimi, 94
Devlet terörü, 16, 31, 37, 39, 43, 47, 54, 57, 59, 64-67, 70-71, 78-79, 86, 88-89, 93-95, 97, 99, 102, 109-10, 112, 114-16, 128, 180, 203, 225, 227, 230, 234, 462
Devrimci Hücreler, 279
Devrim Mahkemesi, 79, 83
Dicle, 418
Diyarbakır, 365, 369, 378, 380, 419
Doğu Almanya, 431, 432
Doğu Kudüs, 273-74, 351, 453
Doty, Edward, 161
Dönme, 55
Dördüncü Haçlı Seferi, 43, 45
Dresden, 109, 462
DTP, 443
Dubai, 231, 333, 441
Dubai Anlaşması, 239
Dubrovka tiyatrosu, 458
Dubs, Adolph, 321
Dudayev (general), 98
Dulles, Alan, 167
Dulles, John Foster, 167, 349
Dumas, Alexandre, 238
Duranty, Walter, 97, 98
Dursun, Turan, 401
Dünya Ticaret Merkezi, 323
Dünya Yahudi Örgütü, 253
Dürzü, 192, 195
Düyunu Umumiye, 133, 159
Dyer, Reginald, 69

East India Company, 68-69
Ebre, 110
Ebu Bekir el-Bağdadi, 337-38, 340-41
Ebu Garip Hapishanesi, 225, 337
Ebu'l-Hayr, Ebu Said-i, 47
Ebu Musab el-Zerkavi, 335
Ebu Nidal, 287
Ecuyer, 76
Edelman, Eric, 447
Eden, 167, 259
Edmonds, W. S., 392
Eflak, Mişel, 196
Ehrenburg, Ilya, 96
Eilat limanı, 269
Eisenhower, 40, 167-69, 264, 349
el-Ahd, 240
El-Aksa Şehitleri Tugayları, 300
Elazığ, 368, 380, 419
el-Bitar, Selahaddin, 196
El-Ezher Üniversitesi, 146
el-Faruki, Muhammed Şerif, 174
El Fetat, 240
El-Fetih, 271-75, 277, 280-81, 291, 295, 298-303, 305-306
El-Gorani, 337
El-Halil, 128
El-Halil Katliamı, 296
Elhamra Kararnamesi, 54, 56
El-Hekim, Ayetullah Muhammed Bakır, 336
el-Hinnavi, Sami, 195
El-İstiklal, 207
El-Kaide, 291, 304-305, 313, 323, 325-38, 340, 343, 444, 460
El-Kaide el-Askeriye, 323
Elliot, H., 371
El-Maliki, 338
El Mundo, 121
El-Nusra, 291, 335, 337-38, 460
el-Rantisi, Abdülaziz, 300
El Salvador, 118
El-Seyid Abdullah, 412
el-Suud, Abdülaziz İbn-i, 215

el-Zayed, Mustafa, 333
el-Zerkavi, Ebu Musab, 335-37
el-Zevahiri, Eymen, 325, 334, 337, 338
Emanullah Han, 317-19
Emeç, Çetin, 401
Emicho de Leiningen, 41
Emin el-Hüseyni, 261
Emir Abdullah, 179
Encyclopedia Britannica, 370
Endonezya, 68, 332
Endülüs, 54
Engizisyon, 46, 49-58, 61-62, 240, 461
Enosis, 356, 430
Ensar Beyt el-Makdis, 343
Ensslin, Gudrun, 455
Entebbe, 280
Epir, 357, 358
Erbakan, Necmettin, 156
Erdoğan, Recep Tayyip, 157, 352-53, 443, 446
Erez, İsmail, 19, 403
Eriha, 452
Erivan, 18, 386, 394, 406
Ermeni, 13-14, 18-19, 43, 174, 353, 362, 367, 369-80, 382-86, 388, 390-406, 426, 429, 462
Ermeni-Azeri çatışması, 394
Ermeni Devrimci Federasyonu, 376
Ermeni Devrimci Partisi, 376
Ermeni Kilisesi, 382, 393
Ermeni meselesi, 134, 371, 390
Ermeni Milli Komitesi, 394, 395
Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 394
Ermeni soykırımı, 382, 390, 400
Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG), 403
Ermenistan, 13, 18, 383-88, 397-400, 402, 406, 413, 440
Ermeni Taşnak Örgütü, 421
Eruh, 427
Erzurum, 364, 368-69, 372, 380-81, 384
Esad, Basil, 200
Esad, Beşir, 200, 201, 202
Esad, Rıfat, 198-200
Eshed, Haggai, 350
Eski Roma, 22, 29, 364
ETA, 13, 120-23, 314, 406, 454
Etiyopya, 347, 349, 432
Evening Star, 391
Evliya Çelebi, 63
Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 63
Exodus gemisi, 260

Fahri Paşa, 178-79
Falanjist, 286-89
Falanjist partisi, 107, 286
Falanj militanları, 288
Falanj örgütü, 288
FARC, 13
Fas, 67, 105, 107, 170, 257, 304, 332, 351
Fatih Sultan Mehmed, 354
Faysal (Kral), 176, 179, 181, 187-89, 191, 193, 207-11, 213, 216-18, 224
Federal Almanya, 292, 431, 432
Ferdinand (II.), 52, 53
Ferik Fuat Paşa, 366
Feyyad, Selam, 303
Fırat, 418, 435
Fırat harekâtı, 365
Fırtına Gücü, 99
Filiki Eterya (Dostluk Örgütü), 355
Filip (III.), 27, 55
Filipinler, 17, 314
Filistin, 24, 28, 41, 127-32, 134, 138, 153, 158, 175, 178, 181, 183-91, 194, 201, 203, 220, 222, 238-79, 283-84, 290-99, 301-304, 306-307, 344-46, 352, 408, 451-52, 459, 462
Filistin ayaklanması, 290
Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi, 304
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, 298
Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe (DFLP), 314, 328
Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe (PFLP), 278
Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi-Genel Komutanlık (PFLP-GC), 314-15
Filistin İslami Cihad, 201
Filistin-İsrail anlaşması, 25
Filistin-İsrail ihtilafı, 454
Filistin Kızılayı, 288
Filistin Komisyonu, 259
Filistin Kurtuluş Ordusu, 272
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), 270-74, 276-78, 282-85, 287-95, 299, 301, 306-307, 310, 313-14, 316, 340, 451-52
Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi (PFLP), 452, 455
Filistinli Araplar, 252, 254, 261-62, 265, 267, 344
Filistinli öğrenciler, 271
Filistinli terör örgütleri, 13
Filistin meselesi, 276, 287, 345, 451, 453
Filistin örgütleri, 275-76, 279, 281-82, 284-85, 287, 402
Filistin örgütü, 276, 293, 462

Filistin parlamentosu, 301
Filistin sorunu, 278, 290, 426
Filistin terör örgütleri, 279, 280, 344
Filistin Ulusal Fonu, 292
Filistin Ulusal Konseyi, 273, 283, 294
Filistin Ulusal Yönetimi Devlet Başkanlığı, 300
Filistin Uzlaşma Komisyonu, 346
FIS, 291
Franco, 56, 106-12, 120, 121, 463
Fransız cumhuriyet ordusu, 84
Fransız ihtilali, 56, 79, 81, 83, 85, 193, 461
Frazer (Avustralya başbakanı), 78
Frederick (II.), 50, 51
Frei, 117
Fresner, 368

GAL anti-terör örgütü, 454
Galata, 43, 44
Galilei, 52
Gambetta Notası, 141
Gandhi, Rajiv, 456
Gandi, Mahatma, 69
Garland, Herbert, 176
Garzon, Baltasar, 122
Gasset, Ortega y, 108
Gates, Robert, 333, 441
Gazi (I.), 216, 217
Gazzâlî, Canberdi, 135
Gazze, 190, 233, 269, 272, 274, 290, 294-95, 300-306, 352, 452-54
Gemayel, Beşir, 197
Gemayel, Pierre, 286
Genç Mısır, 151, 153
General Marcé, 82
General Necib, 153
Genscher, Hans-Dietrich, 433-34
George, David Lloyd, 184, 185, 211, 384
Georges, François, 183
Georges (III.), 75
Gerçek İrlanda Cumhuriyet Ordusu (RIRA), 457
Gerçek İrlanda Kurtuluş Ordusu (RIRA), 126
Germanos (başpiskopos), 354
GESTAPO, 102
Geylani, Raşid Ali, 218-21, 225
Gine, 293
Girit, 174, 355-58
Girit sorunu, 356
Gizli Cezayir Ordusu (OAS), 67, 87
Gizli Ordu Örgütü, 67
Gladstone, 389
Glascow, 260
Gojos, 68
Golan tepeleri, 196-97, 202, 274
Goldstein, Baruch, 296, 452
Gonzáles, Felipe, 121
Gorbaçov, 451
Göring, Hermann, 16, 71, 101
GPU, 94
Granada, 53, 55
Gribbon (albay), 365
Grivas, Georgios, 359, 430-31
Grosseteste, Robert, 46
Grozni, 459
Guatemala, 118
Guernica, 109
Guillaume, Günter, 432
Guyana, 67
Guzman, 456
Gül, Abdullah, 444
Gülbenkyan, Sarkis, 215
Gümrü Antlaşması, 386
Güneş, Fehmi, 401
Güney Yemen, 277
Gürcistan, 386
Gürsel, Cemal, 173, 178, 187, 318, 351
Gürtner, Franz, 100

Haavara Anlaşması, 247, 253
Habaş, Georges, 276--79, 281
Hablemitoğlu, Necip, 401
Habur açılımı, 449
Hacı Emin el-Hüseyni, 218, 220, 246, 250, 254, 261
Haçlı, 41-44, 370
Haçlılar, 42-44
Haçlı orduları, 41
Haçlı seferleri, 40-41, 43, 48-49, 127, 135, 329
Hadassah hastanesi, 262
Haddad, Wadie, 279, 281, 283
Hadid, Mervan, 198
Hafız Esad, 197-201, 436-37
Hafif Süvari Birliği, 181
Haganah, 243, 247, 251, 256, 261-62
Haifong limanı, 71
Haiti (ada), 73-74
Hakkari, 361, 415, 423
Halep, 128, 135, 175, 190-91, 198-99, 368, 373, 380-81
Halid Şeyh Muhammed, 331
Halife'nin Askerleri örgütü, 343
Halil Rıfat Bey, 415
Halkçı Güçler, 455
Halk Güvenliği Komitesi, 80
Hama, 192, 198-99, 201
Hamas, 24-25, 201, 290-91, 293-98, 300-307, 313, 452, 459
Hamburg, 109

Hammer, 32
Haniye, İsmail, 301-302, 304
Han Mayssaloun, 191
Hanya Kalesi, 358
Harçik deresi, 423
Harrari, 437
Harrison, Earl G., 264
Hartum, 25
Hasan al-Hudaybi, 153
Hasan el-Banna, 151-53
Hasan Sabbah, 33-6
Haseki, 201
Haşhaşi, 32-36
Haşhaşiler, 32,-38
Haşim el-Atasi, 193
Haşimi, 179, 181, 187, 216, 227
Hatay, 195, 257, 422, 436
Hayfa, 183-84, 243, 248, 256, 260, 262
Hayırbay (Mısır sultanı), 135, 136
Hayrik, Hrimyan, 370
Hazreti İbrahim, 42
Hazro, 420
HDP, 445
Henderson, Arthur, 149
Henkel, 109
Henry Churchill King, 187
Henry (II.), 49
Herat, 38
Herzl, Theodor, 239
Herzog, 73
Hıristiyan, 31-33, 36, 40-41, 43, 45, 48, 53-55, 57, 61-62, 65, 67, 72, 113, 117, 130, 133, 135, 138, 142, 190, 198, 233, 238, 286-89, 308, 354, 356-57, 359, 361, 364-65, 370-72, 383, 390, 415, 434
Hırvatistan, 17
Hıyanet-i Vataniyye Kanunu, 418
Hicaz, 15, 177-78, 182, 366
Hicaz demiryolları, 177-81
Hidiv II. Abbas, 143, 145
Hidiv İsmail, 139
Hidiv Tevfik, 139-40, 150
Hidra (ada), 360
Hikmetyar, Gulbeddin, 324
himayeci devlet, 105
Hindenburg, 101-102
Hindistan, 17, 33, 37, 68-70, 145, 174, 205, 207, 242, 258-59, 317, 332, 389, 393, 441, 456
Hindistan Ulusal Kongresi, 69
Hiroşima, 462
Hitler, 16, 45, 65, 89, 99, 100-103, 107-108, 220, 250, 254-55, 261, 461
Hitler Gençliği ve Koruma Gücü (S.S.), 99
Hitler Almanyası, 16, 100, 193, 219
Hizb-i İslami, 334
Hizb-i İslami Partisi, 324
Hizbullah, 13, 201, 203, 291, 296, 307-13, 459
Hobar kuleleri, 326
Hohler, 367
Hollanda, 58, 68, 82, 86, 215, 329, 433, 457
Horasan, 38, 343
Host, 327
Howard, David, 360
Hoybun, 421, 422
Hrisastomas (başpiskopos), 359
Huché, 84
Huguenotlar, 59, 60
Humeyni, Ayetullah Ruhullah, 171-72, 229, 290, 307-308
Humus, 192
Hus, Jan, 48
Hussitler, 48
Hürriyet, 353
Hüseyin, Saddam, 211, 225, 228-31, 233-36, 331, 341
Hüsnü el-Zaim, 194

Ibárruri, Dolores, 108
IBDA-C, 19
Ibıh, 90
Innocentius (II.), 46
Innocentius (III.), 43- 44, 49-50
Innocentius (IV.), 58
Innocentius (VIII.), 60
Interpol, 428
Ioannidis, Dimitrios, 431
Irak, 13, 17, 20, 25, 32, 121, 136, 137, 151, 184, 187-88, 200, 20-37, 243-44, 252, 254, 266-67, 274, 277, 308, 331-39, 341-42, 344-45, 348-50, 359, 411, 415-19, 427, 438, 440-44, 449, 455, 457
Irak-İngiltere Antlaşması, 222
Irak İslam Devleti (ISI), 337
Irak Komünist Partisi, 226
Irak Özgürlük Yasası, 235
Irak Petrol Şirketi (I.P.C.), 214, 226, 243
Irak Silahlı Kuvvetleri, 338
Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD), 236, 291, 313, 331, 335, 337-43, 359, 446-48, 460
Irgun, 242-43, 247-48, 255-57, 260, 262
Isabella (I.), 52
Isabella (kraliçe), 53
ISAF, 329
Islahat, 137, 357
Islahat Fermanı, 132-34
Ivan (IV.), 89

İbn Al-Athir, 42
İbn el-Hattab, 458
İbn-i Batuta, 37

İbni Suud, 263
İbrahim Abu İlba, 304
İbrahim Camisi, 296, 452
İbrahim Paşa, 128-29, 360
İkinci Dünya Savaşı, 17, 40, 66, 68, 71, 87, 96-98, 103-104, 109, 112, 125, 164, 193-94, 219, 222, 246, 251, 262, 310, 330, 346, 394, 397-98, 425, 461-62
İkinci İntifada, 295, 453
İkinci Meşrutiyet, 239
İkinci Oslo mutabakatı, 452
İkiz Kuleler, 21, 126, 235, 313, 327-28, 460
İlba, İbrahim Abu, 304
İlkeler Bildirgesi, 295-96
İmam Ali Camisi, 333
İmralı, 444-45
İngiliz-Irak Antlaşması, 218, 223
İngiliz-İran petrol şirketi APOC, 204
İngiliz Muhipleri Derneği, 421
İngiltere Parlamentosu, 395
İnguş, 459
İnönü, İsmet, 212-13, 345, 350, 408, 412, 414, 418-20, 422-23, 424
insan hakları, 17, 65, 79, 81, 86, 102, 115, 118, 169, 170, 243, 265, 340, 361, 406
İnsan Hakları Beyannamesi, 17
İnsan Hakları Örgütü, 230
İnsan Hakları Örgütü Helsinki İzleme Komitesi, 400
İpekçi, Abdi, 401
İran, 13, 32-33, 35-37, 39, 119-20, 158-72, 175, 211, 220, 223, 228-33, 259, 282, 290, 295-96, 304, 308-309, 312, 315-16, 324, 336, 348-50, 352-53, 394, 418, 420-22, 427, 437, 439-440, 446
İran-Irak Savaşı, 232-33
İran İslam Devrimi, 171, 172, 307, 309
İran Kürt Partisi PDKİ, 312
İrlanda, 123-26, 454
İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), 123, 125, 314, 454
İsa, 40, 42
İskenderiye, 142-143, 149, 257
İskenderun, 381
İskoçya, 61, 62, 315
İslamcılık, 175
İslami Cihat, 311, 452
İslami Hareket Cephesi (IAF), 297
İsmailliye, 32-35
İspanya, 49, 52-57, 64, 104-108, 111, 120-23, 240, 258, 314, 406, 463
İspanya içsavaşı, 56
İspanya Parlamentosu, 123
İspanya Sosyalist İşçi Partisi, 106
İspanyol Sosyalist İşçi Partisi, 121
İsrail, 17, 24-25, 119-120, 153, 156, 158, 186, 190, 194, 196/197, 201-202, 222-223, 228-30, 233, 241-42, 248, 250-51, 253, 255-56, 259, 261-75, 277-78, 280-85, 287-309, 311-14, 325, 333, 344-53, 440, 444, 451-53, 458-59, 462
İsrail Hava Kuvvetleri, 289
İsrail Havayolları (EL-AL), 278
İsrail İstihbarat Örgütü MOSSAD, 169
İsrail Özgürlük Savaşçıları (Lehi), 254, 255, 268
İsrail Parlamentosu, 19
İsrail Silahlı Kuvvetleri, 290
İstanbul Antlaşması, 131
İstiklal Mahkemesi, 419
İsveç, 59, 61, 429
İsviçre, 61, 239, 292
İtalya, 16, 54, 57-58, 107, 204, 329, 358, 419, 438
İtalyan Kızıl Tugaylar, 314, 455
İzzeddin el Kassam, 242
İzzeddin el-Kassam Tugayları, 295

Jabotinsky, 248
Japon Kızıl Ordu Örgütü, 314
Japonya, 93, 112, 276, 458, 463
Jarama vadisi, 109
Java, 38
jawala, 152
Jean Paul (II.), 401
Jefferson, Thomas, 75
Joao Manuel (I.), 57
Jongman, 23
Jorris, Edward, 376
Jowett, William, 130
Joyce, Pierce C., 176
Jöntürkler, 239
Judea, 28
Junker, 109

Kabe, 135
Kaçar hanedanı, 158, 160, 164
Kaçaznuni, Ovannes, 384, 387-88, 397
Kaddafi, 277, 283, 308, 314-16, 454
KADEK, 448
Kafkasya, 39, 63, 90, 98, 361-62, 373, 394, 397
Kahan Komisyonu, 288

Kahire, 128, 135, 142-43, 145-46, 148, 154, 157-58, 170, 174, 217, 256-57, 266, 271, 280, 283-85, 306, 452
Kahire Üniversitesi, 270, 271
Kahmut karakolu, 423
Kai Eide, 333
Kai Nehm, 434
Kalakani, Habibullah, 317, 319
Kalamata, 359, 360
Kalavryta, 359
Kamboçya, 17, 112-13, 461
Kamboçya Halk Partisi, 113
Kamenev, 91, 92, 93
Kamerun, 63
Kamışlı, 201
Kami, Muhammed İbrahim, 287
Kâmuran, 368
Kanada, 295, 339, 457
Kandehar, 324-25
Kandil dağı, 440
Kanuni Sultan Süleyman, 136
Karabekir, Kâzım, 385-86, 418, 425
Kara Belge, 241
Kara Eylül, 115, 280, 314
Karaip, 118
Karameh, 275, 276
Karameh mülteci kampı, 275
Karayip adaları, 66
Kardinal Richelieu, 58
Karlofça Antlaşması, 354
Karmal, Babrak, 321, 323
Kars, 384-86
Kars Antlaşması, 394
Karşı Devrimle Mücadele için Olağanüstü Komisyon, 93
Karzai, Hamid, 329, 333
Karzai hükümeti, 330, 334
Kasım yönetimi, 226, 350
Kastilya, 55
Kataeb Partisi, 287
kataib, 152
Katalonya, 106
Kataniye, 333
Katar, 202, 458
Katenyotis, D., 413
Katerina (II.), 354
Katolik, 40, 44,-46, 48, 50, 52-56, 58,-61, 108, 123-26, 131, 238, 364
Katolik Ağa Petros, 364
Katolik kilisesi, 40, 48, 82, 114
Kaya, Şükrü, 423-24
Kazan, 67, 89
Kefken, 362
Keldani, 364
Kennedy, John, 27
Kenya, 13, 18, 304, 326, 438
Kerbela, 207, 234
Kerkük, 184, 205, 206
Kıbrıs, 18-19, 43, 336, 348, 355, 358-59, 371, 393, 403-404, 429, 430-31, 438, 463
Kıbrıs Barış Harekâtı, 429
Kıbrıs Rum Kesimi, 18, 402, 429, 439
Kıbrıs Rum Kurtuluş Ordusu (EKAS), 19, 402, 429
Kıbrıs Rum Örgütü (EOKA), 19, 359, 402, 430
Kıbrıs Rum Terör Örgütü (EOKA-B), 403-404, 430-31
Kıbrıs Rum Yönetimi, 13, 353
Kırım Savaşı, 132-34, 361, 363, 365
Kışlalı, Ahmet Taner, 401
Kızıldeniz, 136, 178-79, 185
Kızılhaç, 113
Kızıl Khmerler, 17, 112-14
kızıl terör, 110
Kilikya, 393
Kilise Konseyi, 41
Kilo, Michel, 202
Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi, 201
King-Crane Komisyonu, 188, 189, 384
King-Crane raporu, 189
King David oteli, 256
Kiprianos (başpiskopos), 355
Kirakosyan, Arman, 440
kirli savaş, 115-16
Kirov, 91-92, 94
Kissinger, 169
Kisura, 363
Kléber (general), 127
Knesset, 19, 284, 444
Koestler, Arthur, 186
Kohl, Helmut, 24
Kolletes, John, 355
Kolombiya, 13, 17, 118
Kolomb, Kristof, 53, 74
Komünist Enternasyonal, 94
Kongo, 65, 66
KONGRA-Gel, 448
Kongre Partisi, 242
Konstantin (I.), 40
Kontralar, 119
konvansiyon idaresi, 84
Koprivshtitsa, 363
Kordoba, 53
Kore, 38
Kuzey Kore, 202
Köln, 41, 433
Kral Abdullah, 261
Kral Fuad, 147, 149-50
Kral Gazi, 216-18
Kral II. Abdullah, 297
Kraliyet Hava Kuvvetleri, 207-209
Kreisky, Bruno, 107, 283
Kristof Kolomb, 73

Kruşçev, Nikita, 97, 226
Kuartet, 299
Kubilay Han, 38
Kudüs, 28, 36, 41-42, 128, 129, 135, 156, 238, 240-41, 246-47, 256, 258-59, 261-62, 268, 272, 274, 293, 297-300, 346, 453
Kum, 171, 229
Kurtuluş Savaşı, 212, 396, 413-14
kurucu meclis, 104, 159, 192, 210
Kutsal Cuma Antlaşması, 457
Kutsal Roma İmparatorluğu, 57-59, 61-62
Kut-ül Amare, 205
Kuveyt, 183, 200, 211, 215, 232-34, 271, 274, 311
Kuveyt Havaalanı, 311
Kuveyt Ulusal Petrol Şirketi, 311
Kuvve-i Mürettebe, 177
Kuzey Çin, 39
Kuzey Irak, 235, 239, 343, 350, 353, 440-43, 446
Kuzey Irak Yerel Yönetimi, 20, 447
Kuzey İrlanda, 60, 123-26, 314, 454, 457, 463
Kuzey İtalya, 48
Kuzey Osetya, 458, 459
Küba, 13
Küfe, 223
Külebi, Ali, 439
Kürdistan, 15, 234, 361, 368, 411, 417-19, 443, 446
Kürdistan Bölge Yönetimi, 443
Kürdistan Cemiyeti, 367
Kürdistan Teali Cemiyeti, 367
Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti, 367
Kürt-Ermeni işbirliği, 404
Kürt Milli Fırkası, 367
Kürt partisi, 15
Kürt Partisi KDP, 235, 312, 411
Kürt peşmergeleri, 343
Kürt Teali Cemiyeti, 366-67, 420

Ladin, Usame bin, 233, 235, 322-31, 333-37
Lamb, William, 131
La Moneda, 117
Lancet, 236
Landers, Brian, 38
La Passionara, 108
Latin Amerika, 117-19, 127, 312
Latin Krallığı, 36, 44
Latran, 45, 49
Lavrenti Beriya, 95
Lavrion kampı, 13, 439
Lawrence, T. E., 15, 175-76, 178-81, 184, 187, 216, 367
Lazaros Mavros, 438
Lazkiye, 198-99
Lefkoşe, 311, 429
Lehi, 256, 262
Leipzig, 431
Le Mans, 83
Lenin, 90-92, 113, 397
Leningrad, 91, 94
Leopold (II.), 65
Leo (X.), 57
Leroux, 106
Lewis, Bernard, 32, 34, 396
Leyla Halid, 277-78
Liberal Parti, 150
Libya, 13, 25, 279, 283, 308, 314-16, 332, 339, 343
Libya Gizli Servisleri, 282
Likud Partisi, 298, 299, 300
Lincoln, Abraham, 27
Lindsay, 418
Liverpool, 260
Lockerby, 315, 316
Lod Havaalanı, 277
Logan Havaalanı, 328
Loire, 45, 83, 85
London Daily News, 374
Lorca, Federico García, 108
Lord Byron, 174, 359
Lord Curzon, 213, 368, 408, 414
Lord Kitchener, 173
lordlar kamarası, 69, 393
Lord Moyne, 256
Los Angeles, 401, 426
Loti, Pierre, 13-14, 363, 376
Louis (VII.), 49
Louis (XVI.), 82
Lowry, Heath, 396
Lozan Antlaşması, 144, 408, 415
Lozan Konferansı, 212, 414
Lubbe, Marinus van der, 101
Lubya, 248
Luminoso, Sendero, 456
Lummer, Heinrich, 434
Luther, Martin, 48, 61
Lübnan, 12-13, 25, 33, 37, 119, 138, 178, 181, 183, 188-93, 197-98, 201-203, 222, 246, 266-67, 269, 272, 279, 285-89, 307-311, 338, 347, 402-403, 435, 459

Maalouf, Amin, 35
Maan, Fahreddin, 180
Macaristan, 39, 94, 204, 239
MacBride, Seán, 288
MacDonald, Malcolm, 251
MacDonald, Ramsay, 241
Madagaskar, 67, 83, 87-88
Madrid, 107, 109-10, 295-96, 451
Magdeburg, 59
Magna Carta, 45

Magosa, 431
Mahmud Abd-el Latif, 154
Mahmud Celaleddin Paşa, 356
Mahmut Sami el-Barudi, 141
Mahon, Henry Mac, 174-75, 182, 189
Mahsun Korkmaz kampı, 439
Mainz, 41
Major, John, 24
Makarios, 359, 431
Malaya zırhlısı, 249
Malta, 145, 355
Mao Zedong, 276
Maraş, 381
Mardin, 367
Marie Antoinette, 82
Marsilya, 14, 311, 376
Mar Şimun, 361
Maruni, 286
Maruniler, 198, 347
Maryland, 298, 303, 330, 453
Massu (general), 88
Matafias, Dimitris, 439
Mavi Gömlekliler, 111, 153
Mavi Marmara, 305-306, 352
McCarthy, Justin, 64, 396
McDonnell, Michael, 250
McGurk, Brett, 446
McKevitt, Michael, 457
Medine, 178-81
Mehdi, 33
Mehmet Ali Paşa, 128-30, 355-57, 360
Mehmet Nuri, 366
Meinhof, Ulrike, 280, 455
Meir, Golda, 241, 280, 349, 459
Mekke, 138, 173, 175, 178, 302
Mekke Emiri Şerif Hüseyin, 15, 135, 145, 173-74, 181, 183-84, 187, 191, 206, 208, 216, 365
Meksika, 91, 108, 170, 292
Melikşah, 35
Melkonyan, Markar, 400
Melkonyan, Monte, 400
Mello, Sérgio de, 336
Memluk, 37, 135, 139, 190
Memluklar, 39, 135-36
Menagh, 341
Menderes, Adnan, 227-28, 347-50
Menderes - Ben-Gurion görüşmesi, 347, 350
Menem, Carlos, 116
Mengüç, Feyzi, 349
Mercidabık, 135, 190
Merkel, Angela, 250
Mersin, 381, 405
Merv, 38
Mescidi Aksa, 298
Mesolongi, 359-60
Meşal, Halid, 297, 302
metis, 77
Mevlana Celalettin-i Rumi, 47
Mevlanzade Rıfat, 366
Mezar-ı Şerif, 327
Mezerib, 180
Mezopotamya, 183, 184, 185, 203, 206, 211, 214, 367, 408
Yukarı Mezopotamya, 418
Mısır, 32-33, 39, 43, 127-29, 131, 135-58, 160, 170, 178, 181, 184, 190, 195-97, 216, 219, 224-26, 233, 244, 246, 252, 257, 266-69, 272, 275-76, 284-85, 287, 290, 296-97, 300, 303-304, 306, 332, 339, 343-45, 349, 351, 353, 355, 432, 436, 459
Mısır-İngiltere Antlaşması, 269
Mısır İslami Cihat Örgütü, 285
Mısır Kralı Faruk, 266
Mısır Seferi, 340
Mısır-Suriye ilişkileri, 195
Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, 360
Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, 355
Mısr-el Fatah, 151
Miar köyü, 248
Michigan, 340
Mikealim, Kristapor, 372
Milletler Cemiyeti, 151, 191, 203, 213, 216, 257, 384, 388, 415, 417, 420
Milletler Cemiyeti Yasası, 188
Milli Birlik hükümeti, 302
Milli Mücadele, 15, 144, 214, 257, 393-94, 407-410, 412, 414, 450
Milliyet, 429
Misakı Milli sınırları, 213, 257
Mitchell, George J., 125
Moğol, 36, 38, 39
Moğol Hanı Hülagu, 234
Moğollar, 37, 38, 39
Molla Ömer, 324, 325, 330
Molotov, 92
Moniquet, Claude, 404
Monk, Robert de, 41
Montagnard, 86
Montferratlı Conrad, 36
Montgomery, 251, 344
Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 257
Mora, 354-55, 359-61
Mora ayaklanması, 174
Mora İsyanı, 355, 360
Moriscos, 55
Moro örgütü, 314
Morrisson, C., 42
Moskova, 89, 96-97, 103, 226, 318, 386, 438, 458

Mölln, 47
Muhammed Ali Şah, 160
Muhammed Bekir el-Sadr, 226
Muhammed Davud Han, 319
Muhammed, Nur, 320
Mumcu, Uğur, 19, 401, 404, 429
Muratağa, 431
Murat (general), 127
Mursi, Muhammed, 157, 353
Musaddık, Muhammed, 164-69, 172
Musa el-Sadr, 307-308
Mussolini, Benito, 16, 107-108
Mussolini İtalyası, 151, 218-19
Mustafa al-Nahhas, 149
Mustafa el-Siba, 198
Mustafa Kemal Atatürk, 15, 144, 146-47, 154, 156, 192, 257-58, 318-19, 347, 368, 384, 396-97, 401, 407, 409-15, 417, 421-24, 450
Mustafa Naili Paşa, 355
Mustafa Zihni Paşa, 366
Musul, 183-84, 186, 204-206, 212-15, 217, 223, 236, 243, 257, 341, 348, 363-65, 380-81, 409, 414-15, 417, 420, 422, 463
Musul barajı, 342, 343
Musul Komisyonu Raporu, 420
Muş, 365, 377
Muzaffereddin Şah, 158, 160
Mübarek, Hüsnü, 24, 156-58, 304, 436, 437
Münih, 99, 100, 414
Münih Olimpiyatları, 280, 314, 459
Müslüman Kardeşler, 151-57, 197-201, 270, 285, 290, 293, 297, 340, 452

Nablus, 128, 138, 242-43, 249
Nagazaki, 462
Nairobi, 18, 438, 457
Nantes, 83
Napolyon, 52, 127, 137
Napolyon (III.), 356
Nasıra, 131, 245
Nasır, Cemal Abdül, 153-55, 195, 221, 224-26, 268, 271-72, 274-75, 284-85, 349, 351
NATO, 328-34, 351, 433, 442
Navarin limanı, 360
Naxakis, Antonis, 438-39
Nazi, 16, 101, 164, 255, 346
Nazi Almanları, 103
Nazi Almanyası, 71, 99, 107, 115-16, 151, 164, 218, 220, 247, 253-54, 394
Naziler, 45, 101, 247-48, 253-55, 260, 264, 394-95, 398
Nazi Partisi, 16, 99-100
Nazizm, 65
Necef, 207, 223, 234, 244, 269, 333
Necibullah, 323-24
Negrin, 110
Nepal, 17
Neron, 31, 32
Netanyahu, Binyamin, 250-51, 281, 298, 300, 305-306, 352-53, 453
Netanyahu, Yonatan, 281
Neue Freie Press, 239
Newcombe, Stewart Francis, 176
New York, 21, 126, 235, 278, 283, 311, 313, 323, 327-28, 331, 460
New York Hipodromu, 384
New York Times, 97-98, 122, 230, 352, 391, 447
Nguvauva, Munjuku, 73
Nicolas (III.), 45
Nijerya, 332
Nikaragua, 119, 282, 316
Nikola (I.), 131
Nikola (II.), 67, 104, 162
Nikolas (II.), 14
Nikolayev, 378
Nikolay (II.), 377
Nixon, 116-17
Nizamülmülk, 35
Nizari, 33
Noel, E. W. Charles, 213, 366-68, 393, 408, 410-11, 418
Norodom Sihanouk, 112
North, Oliver, 119
Norveç, 61, 209, 302, 451, 457
Noyan, 38
Nubar Paşa, 140
Nuri Said, 216-25, 227-28, 252, 348-50
Nur Muhammed Terakki, 320
Nusaybin, 365

Obama, Barack, 13, 51, 342-43, 353, 390, 444, 446-47
Oberling, Pierre, 396
Oberlin Koleji, 187
Octavie, 31
Odesa, 355
Odierno, Raymond, 339
Okamoto, 280
Okyar, Ali Fethi, 418
Olmert, Ehud, 202
Omagh, 457
Operasyon Ajax, 167
Orkunt, Sezai, 350
Orly katliamı, 448
Ormanyan, 372
Ortadoğu, 9, 15, 18-19, 25, 28, 33, 37, 39, 60, 67,

120, 127, 130, 132, 135-37, 144, 151, 158, 169, 172, 175-76, 183-84, 187, 189-90, 195, 200, 202, 204, 214-15, 222, 237-38, 257-58, 264-66, 269, 271, 275-76, 279, 289-90, 292, 306-307, 322, 325, 334, 339, 349-50, 352, 384, 463-64
Ortadoğu Barış Planı, 296
Ortaylı, İlber, 41
Osborne, Dwight, 392
Oslo, 295, 449, 452
Oslo Antlaşması, 296, 451, 453
Osmanlı, 14-15, 128, 131-32, 134-38, 173, 175, 177-79, 182, 204-205, 216, 240, 354-56, 358, 360, 362, 365, 369, 371, 374, 378-80, 382-83, 389, 392, 410
Osmanlı askerleri, 179-80, 190, 347, 378
Osmanlı Bankası, 13-14, 174, 376
Osmanlı birlikleri, 177, 179-81, 205, 358
Osmanlıcılık, 175
Osmanlı devleti, imparatorluğu, 14-15, 54-55, 58, 63, 70, 85-86, 90, 128-34, 136-38, 141, 143, 148, 159-60, 173-76, 179, 181, 188, 190, 206, 215, 238-40, 355, 357-58, 361-62, 364, 368-75, 379, 381, 383-84, 391, 407, 462
Osmanlı kalesi, 179
Osmanlı kuvvetleri, 135, 205, 374
Osmanlı ordusu, 14, 135, 174, 176, 178-81, 205, 216, 228, 374, 377, 394
Osmanlı Parlamentosu, 240
Osmanlı-Rus Savaşı, 363, 371-73
Osmanlı toprağı, 191
Osmanlı yönetimi, 190, 354, 370
Osmanlı-Yunan Savaşı, 174
Osman Rıfat Paşa, 140
Otto (prens), 361

Öcalan, Abdullah, 12-13, 18, 427, 430, 433, 434-39, 443-45, 457
Ökçün, Gündüz, 11, 171, 172
ölüm mangaları, 115, 118-19
Özbekistan, 39
Özel Operasyonlar Birliği, 248
Özgür Subaylar, 224
Özgür Subaylar hareketi, 153, 268
Öztrak, Faik, 424

Pakistan, 17, 223, 320-26, 330-35, 343
Palgrave, Gifford, 362
Panagürişte, 363
Panama, 170
Pangalos, Theodoros, 438-39
Papadopoulos, Alekos, 438
Papalık, 48-49, 51-52, 54, 60
Papazyan, 379
Paris, 59, 60, 79, 88, 96, 145-46, 171, 187, 189, 202, 239-80, 282, 311-12, 339, 356, 367, 382-83, 400, 403, 406
Paris Antlaşması, 134
Paris Barış Konferansı, 144
Paris Konferansı, 145-46, 189
Pasarofça Antlaşması, 354
Patras Metropoliti Yermanos, 354
Paul (III.), 51, 57
Pearl, Daniel, 332
Peel, Robert, 244, 245
Pehlevi, Muhammed Rıza, 165, 170, 172
Pélissier (general), 86
Pentagon, 21, 313, 327-28, 460
Peres, Şimon, 24, 296, 352, 451-52
Perinçek, Doğu, 395
Perón, Isabel, 114-15
Perón, Juan, 114-15
Peru, 118, 456
Peşaver, 323, 324
Pétain (mareşal), 193
Petrol Üreticisi Ülkeler Örgütü (OPEC), 282-83, 314
Petroviç, Aleksey, 90
Petsalnikos, Filippos, 438
PFLP, 273, 276-83, 289, 315, 452
PFLP-GC, 273
Phillips, David, 442-44
Phnom Penh, 112-13
Phoenix, 355
Picasso, 109
Pichon, 186
Picot, 191
Pieux, Robert le, 46
Pinochet, 116-19
Pipes, Daniel, 446
Pisani, Rosario, 176
PJAK, 440
PKK, 11-13, 18-21, 25, 121, 235, 237, 279, 353, 387, 404, 426-50, 454-55, 457, 460
Plymouth, 260
Politbüro, 95, 96
Polo, Carmen, 111
Polo, Marco, 35
Polonya, 39, 63-64, 96
Polonya Komünist Partisi, 96

Pol Pot, 17, 113, 461
Pontus Soykırımı, 414
Pontus Soykırımı Ansiklopedisi, 414
Portekiz, 54, 57, 455
Potsdam Konferansı, 98, 264
Powell, Colin, 236
Prabhakaran, Velupillai, 456-57
Prag, 58, 323
Pravda, 92
Premadasa, Ranasinghe, 456
Primo de Rivera, 105, 107
Protestan Koleji, 137
Protestanlar, 55-56, 59-61, 123
Psara (ada), 360
PYD, 446, 447, 448

Qahtaniyah, 239
Queensland, 77
Queipo de Llano da Sevilla, 110

Rabin, İzak, 278, 295-96, 309, 451, 452
Rafsancani, 439, 440
Rakka, 341-42
Ralston, Joseph, 442-43
Ramallah, 299, 303
Ramsay of Cartvale, 392
Ranasinghe Premadasa, 456
RAND Corporation, 444
Rassam, 365
Raşid Ali, 217
Ravalpindi, 317
Rayyan, Nizar, 305
Reagan, 23, 119-20, 231, 322
Refah kapısı, 306
Refik el-Hariri, 197, 202
Rega, José López, 115
Reichstag, 101
Ren, 41
Reppas, Dimitris, 439
Reşadiye, 391
Reyhanlı, 436
Reynald, Chatillonlu, 43
RIRA, 457
Rıza Şah, 163-65, 220, 421
Rice, Condoleezza, 304
Ripoll, Cayetano, 56
Robespierre, Maximilien, 80
Robin, Arthur, 253
Robles, Gil, 106
Rodos adası, 269, 346
Roma, 27, 30-31, 40, 49-50, 52, 167-68, 278, 308, 311, 438
Roosevelt, Theodore, 75, 98, 167, 262, 263, 264
Rothschild, 185
Rovandiz, 366
Royal Dutch, 204
Röhm, 100
Ruanda, 17
Rumsfeld, Donald, 231
Rustow, Dankwart, 396
Rusya, 11, 17, 39, 62, 67, 89-99, 104, 108, 131, 134, 158-63, 169, 195, 204, 226, 228, 230, 232, 238, 255, 299, 302, 306, 309, 317-18, 320-21, 323, 325, 346, 350, 357-58, 360-61, 364, 372, 375, 380, 386-90, 397-99, 402, 417, 425, 431-32, 440, 455, 458-59
Stalin Rusyası, 16, 99-100
Rüdesheim, 58

S-21, 113
Sabra, 288, 289
Sadabat Paktı, 258
Sadr, Ayetullah Muhammed Sadık el, 235
Saffet, İsmail, 261
S.A. (Fırtına Gücü), 99-101
Said, Nuri, 217, 218
Saint Bartholomew, 59, 60
Saint-Germain, 282
Saint Jean de Maurienne, 185
Saint-Joseph Üniversitesi, 138
Sait Molla, 420
Saksonya, 102
Salamanca Üniversitesi, 111
saldırgan devlet, 351
Sampson, Nikos, 431
Samsun, 362, 413
Samuel, Herbert, 244
San Bernardino, 339
Sanchez, Gabriel, 53
Sandallar, 431
Sand Creek, 76
Sandinista, 282, 316
Sandinista gerillaları, 119
San Gimignano, 58
Sanjurjo, José, 105-107
San Remo, 419
San Remo Antlaşması, 211
San Remo Konferansı, 189
San Sebastián, 105
Sardinya Krallığı, 131, 132
Sarkozy, 202
Sarper, Selim, 349
Sarrasinler, 42
Sarthe, 83
Sasson, Eliyahu, 348
SAVAK, 169, 282
Savaşan Komünist Hücreler (CCC), 455
savaş esirlerine yapılacak muameleyle ilgili sözleşme, 104
Savoy Oteli, 280
Schlicklin, Jean, 13-14
Schmid, 23
Schuster, 161, 162
Scothland, 393
Sedat, Enver, 155-56, 158, 199, 284-85, 287
Sefarad, 56, 57

Selahaddin el-Sabah, 218-19
Selahaddin Eyyubi, 135
Semerkant, 38, 190
Senard, Jacques, 282
Serbesti, 366
sessiz diplomasi, 349
Sevilla, 53
Sevr, 396
Sevr Antlaşması, 386, 396, 400, 407, 445
Seyam, Said, 305
Seyit Rıza, 425
Seylan, 143, 209
Seymour, Beauchamp, 142
Seyyid Abdülkadir, 366-68
Seyyid Kutub, 198
Sgouridis, Panayotis, 429
Sharawi, Ali, 145
Shaw, Stanford, 396
Shiloah, Reuven, 348, 350
Sıtkı, İsmail, 149-50
Sicariiler, 28, 36
Siirt, 365
Simitis, Kostas, 438
Sina bölgesi, 300
Sina yarımadası, 268, 274, 285, 303, 343
Sincar, 342-43
Sincar dağı, 342-43
Sinn Féin Partisi, 125
Sir Maurice De Bunsen, 183
Sisi (general), 157
Sistani, 336
Sivas, 368-69, 380-81
Sivas Kongresi, 368, 393, 408-409
Sixtus (IV.), 53
siyasi partiler yasası, 155
Siyonistler, 93, 152, 183, 185, 188-89, 239-40, 245, 247, 251, 264
Siyonizm, 189, 239, 256
Sloan (binbaşı), 366
Snowden, Edward, 335
Snow, John, 441
Soğuk Savaş, 116, 168, 195, 425, 431
Solingen, 47
Somali, 17, 293, 324, 338
Sosyalist enternasyonal, 197
Sovyet Ermeni Cumhuriyeti, 386
Sovyet Komünist Partisi, 91, 95
Sovyetler Birliği, 11, 90-97, 104, 108, 169, 195, 226, 228, 230, 232, 255, 309, 320-23, 325, 346, 350, 386, 397-98, 402, 425, 431-32, 455
Sovyetler Birliği Komünist Partisi, 90, 95, 97, 195-96, 276, 320-23, 349, 394
soykırım, 17, 39, 66, 75, 85, 112, 255, 288, 346, 359, 370, 387, 392-93, 395-96
Spetses (ada), 360
Spina, Alfonso de, 62
Sri Lanka, 454, 456, 457
S.S. (Koruma Gücü), 99, 100
Stalin, 16-17, 89-99, 394, 461
Stasi, 432
Steinbach, Udo (Deutsche Orient Institut başkanı), 433
Steinmeier, Walter, 445
Stern, Avraham, 253-55, 268
Stevens, Christopher, 332
Stockholm, 454
Strasser, 99
striknin ilacı, 77
Sudan, 13, 25, 148-49, 151, 293, 322, 324, 327, 347, 349
Sultan Abdülaziz, 356
Sultan El-Atraş, 192
Sultan I. Bayezid, 354
Sultan Kansu Gavri, 135
Sultan Osman, 391
Sumatra (ada), 68
Suriye, 12-13, 20, 25, 32-33, 36, 37, 39, 121, 127-29, 135, 137, 158, 173, 178, 181, 183-84, 186-203, 208, 216, 222, 224-26, 230, 233, 243, 246, 254-56, 261, 266-69, 274, 276-77, 279, 288, 292, 310, 316, 324, 332, 335, 337-39, 341-43, 345, 347, 349, 351-52, 359, 381, 402, 421-22, 427, 429, 432-33, 435-38, 440, 446, 447-48, 455, 457
Suud ailesi, 182
Suudi Arabistan, 11, 155, 158, 165, 182, 196, 211, 220, 222, 232-33, 244, 252, 263, 272, 276, 282, 312, 321-22, 324-26, 328, 332
Süleyman, Hikmet, 217, 218
Süleyman'ın tapınağı, 42
Sünni, Sünniler, 33, 42, 60, 198, 207, 210, 221, 226, 286, 308, 336-38
Süryaniler, 364, 365
Süveyş, 136, 143, 177, 195, 223-24, 347, 348
Süveyş Kanalı, 138, 145, 147-48, 158, 204, 263, 285
Svahili ayaklanması, 66
Sykes, Mark, 183, 191
Sykes-Picot Antlaşması, 15, 182, 183, 184, 191

Şah Mesud, 326-27
Şah, Muhammed Nadir, 319
Şah, Muhammed Zahir, 319
Şam, 18, 128, 135, 178, 181, 182, 187, 190-93, 199-202, 216, 223, 261, 278, 292, 434, 437

Şamir, İzak, 255-56
şark raporu, 423
Şark Seyahati Raporu, 422
Şarm el-Şeyh, 24, 297
Şaron, Ariel, 229, 288-89, 298-99, 352
Şartuni, Habib Tanious, 288
Şatilla, 288-89
Şebir, Muhammed, 302
Şehirlerin Anası, 138
Şemdinli, 427
Şerefkendi, Sadık, 312
şer ekseni, 201
Şerif Hüseyin, 173, 175-76, 178, 181-82, 187-91
Şerif Paşa, 141, 367
Şeyh Abbas al-Musawi, 459
Şeyh Ahmet Yasin, 300
Şeyh Ragıp Harb, 459
Şeyh Said İsyanı, 417
Şeyh Sait, 417-20
Şeyh Sait ayaklanması, 420
Şeyh Sait İsyanı, 417-19
Şii Dava Partisi, 226
Şii, Şiiler, 32, 42, 60, 207, 210, 221, 226, 234-35, 286, 307-308, 311-12, 333, 336-338, 342
Şikaki, Fethi, 459
Şili, 116, 117, 118
Şilili, 116
Şimun, Mar (Ortodoks Süryani Patriği), 364
Şükrü el-Kuvvetli, 195, 266

Taba Anlaşması, 452
Tabak, İsmail, 428, 432
Tafas köyü, 180-81
Tahran, 98, 159, 162-64, 170-71, 229, 232, 304, 439
Tahta Bacak Operasyonu, 289
Taif Antlaşması, 197
Takvim-i Vekayi, 63
Talabani, 230, 235
Taliban, 324-27, 329-30, 333-34, 343
Ta Mok, 113
Taşnaklar, 372, 379, 381, 388, 394-95
Taşnak Örgütü, 388, 421
Taşnak Partisi, 372, 383, 387-88
Tatar, 38
Tatarlar, 89, 367
Tayland, 17, 113
Taylor, J. G., 364
Tebriz, 136, 161
Telafer, 333
Tel Aviv, 261, 265, 278, 280, 296, 346, 351, 452
Temoignage Chrétien, 66
Tercüman, 403
terör dönemi, 80, 461
Terör Egemenliği Dönemi, 79
terra nullius, 77
Teselya, 357-58
Tetouan radyosu, 107
Thoros (Ermeni prensi), 43
Thuglar, 37
Tiflis, 318, 372, 430
Tigellinus, 31
Tigeyashtani Raste, 366
Tilmisani, 155-56
Time, 276
Timurlenk, 135, 190
Tiyari, 364
Tobler, 238
Tocqueville, Alexis de, 86
Tokat, 413
Tokyo, 109, 458, 462
Tours, 49
Townshend, Charles, 205
Toynbee, Arnold, 390, 395
Trablus, 315
Trablusgarp, 216, 277, 280, 308
Trabzon, 362, 380, 413
Trier, 41
Tripoliçe, 360
Troçki, 91, 93
Trotha, 72
Trotha, Lothar von, 72
Truman, 98, 166-68, 263-65, 346
Tugay, Hulusi Fuad, 154
Tugaylar, 152
Tuğtekin, 37
Tulkarem, 242
Tunalıgil, Daniş, 19, 403
Tunceli, 423, 424
Tunus, 135, 142, 284, 287, 289, 290, 304, 332, 334
Tupamaros Örgütü, 314
Turkish Petroleum Company (T. P. C.), 204
Turreau, 84
TUSAM, 439
Türk-Afgan Antlaşması, 318
Türk-İsrail yakınlaşması, 349, 350
TBMM 212-13, 236, 305, 345, 352, 387, 436, 444
Türkiye-İsrail ilişkileri, 345
TKP, 431
Türkmenistan, 318
Türk Mukavemet Teşkilatı, 430

Uganda, 280-81, 293
Ulster Gönüllü Gücü (UVE), 124
Ulus, 346
Uluslararası Adalet Divanı, 213, 299
Uluslararası Af Örgütü, 118, 169, 446
Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu, 331
Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, 454
Uluslararası Barış Gücü, 310
Uluslararası Terörizmle Mücadele Sözleşmesi, 22
Unamuno, Miguel de, 111

UNESCO, 306
Urabi, Ahmet, 139-43
Urban (II.), 41
Urfa, 381, 382
Urgenç, 39
Uygurlar, 38
Uziel, Baruch, 347

üçlü ittifak, 204
Ülkümen, Selahattin, 346
Ürdün, 177-336
Ürdün Kralı Abdullah, 267
Ürdün Kralı Hüseyin, 227, 266, 274, 279, 294, 297

Vahdeddin, 419, 420
Valensiya, 53, 55-56, 109
Van, 367, 369-71, 375, 377-81
Vandée İsyanı, 79
Varjabedyan, Nerses, 372
Vatikan, 45, 49, 52
Venedik, 43-44, 354-55
Venizelos, 410, 413-14
Verona, 57
Versailles Antlaşması, 73
Vichy hükümeti, 193
Videla dönemi, 116
Videla, Jorge Rafael, 115-16
Vietnam, 38, 70-71, 112-13, 341
Vincent, Edgar (Lord d'Abernon), 14, 376
Viremyan, 379

Wafd (Delegasyon) Partisi, 146-51, 153
Waldman, Carl, 75
Wall Street, 292, 332, 343
Washington, 21, 116, 167, 170, 201, 235, 264, 306, 313, 328, 391, 443, 451, 460
Webb (amiral), 368
Weimar cumhuriyeti, 99
Weinberger, Caspar, 120
Wejh, 179
Wellington House, 174, 389, 390
Wershbow, Sandy, 328
Westfalia Antlaşması, 58-59
Wilhelm (II.), 72
Wilhelm, Kaizer, 204
Wilson, Arnold, 207
Wilson Cemiyeti, 159
Wilson, Charlie, 140
Wilson, Cyril, 176
Wilson Prensipleri, 146, 192
Wilson, Woodrow, 187, 384, 391
Wingate, Reginald, 145
Wolseley, Garnet, 143
Worms, 41
Wounded Knee, 76
Württemberg, 59
Wye River Plantation, 298, 453

Yafa, 127-29, 240, 241, 243, 249, 262
Yagoda, 95
Yahudi ajansı, 247-48, 256
Yahudi yurdu, 183, 188, 254, 263, 344
Yakov, 96
Yakovlev, Barma, 89
Yalçın, Hüseyin Cahit, 346
Yalta, 98
Yalta Konferansı, 263
Yamada, 282
Yamani, Zeki, 282
Yandarbiyev, Zelimkhan, 458
Yard, Scotland, 278
Yasin el-Haşimi, 216-17
Yassin, Deir, 262
Yavuz Sultan Selim, 135, 136, 190, 340
Yazdi, İbrahim, 171
Yedi Kız Kardeş, 214
Yedud, 347
Yejov, 95
Yeltsin, Boris, 24
Yemen, 252-338
Yeni Hıristiyanlar, 54
Yeni Naziler, 47
Yerablur Askeri Mezarlığı, 18, 406
Yeşil El Örgütü, 242
Yeşiller Partisi, 433
Yezidi, 212, 333, 342-43
Yitzhak Ben-Zvi, 350
Yorktown Savaşı, 205
Yrigoyen, Hipólito, 114
Yugoslavya, 259
Yukarı Karabağ, 394, 398-40
Yunanistan, 13, 348, 355-59, 361, 391, 397, 404, 409, 414, 429-31, 433, 438-39
Yunan Prensi George, 358
Yusuf al-Azmeh, 192

Zaghloul, Saad, 145-46, 148
Zaho, 367
Zaragoza, 49, 54-55
Zarka Havaalanı, 278
Zartan, Stepan, 372
Zavaryan, 372
Zealots, 28
Zinoviyev, 91-93
Zorlu, Fatin Rüştü, 349-50

• Tarih boyunca iktidar için şiddet ve terör yoluna kimler başvurdu?

• Araplar Osmanlılara karşı nasıl ayaklandırıldı?

• Ortadoğu'da bağımsızlık ve demokrasi hareketlerini kimler bastırdı?

• Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemindeki ayaklanmaları kimler destekledi?

• Kıbrıs harekâtından sonra Rum-Kürt-Ermeni işbirliği nasıl gerçekleştirildi?

• Dünyada terörle nasıl mücadele edildi, IRA ve ETA örgütleri nasıl etkisiz kılındı?

• Müslüman Kardeşler örgütü nasıl kuruldu ve şiddet eylemlerine nasıl yöneldi?

• El Kaide, IŞİD gibi din devleti kurmak isteyen terör örgütlerini kim destekliyor?

• PKK'nın Kuzey Irak'tan tasfiyesine kimler engel oluyor?

Onur Öymen, yeni kitabında, araştırmalarına ve diplomasi tecrübelerine dayanarak bu soruların cevaplarını ele alırken, kendi ulusal çıkarları için terör örgütlerini kullanmaya çalışanların girişimlerini de sergiliyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1719-0

9 789751 417190 ₺30,00